

FAGKRITIK / OPGAVER

JANUAR 1982 - JUNI 1986

Udvikling og pædagogik / udv. og pædagogik jan 82

Selvbestemmelsebegrebet i kritisk psykologisk belysning /
klinisk psyk. maj 82

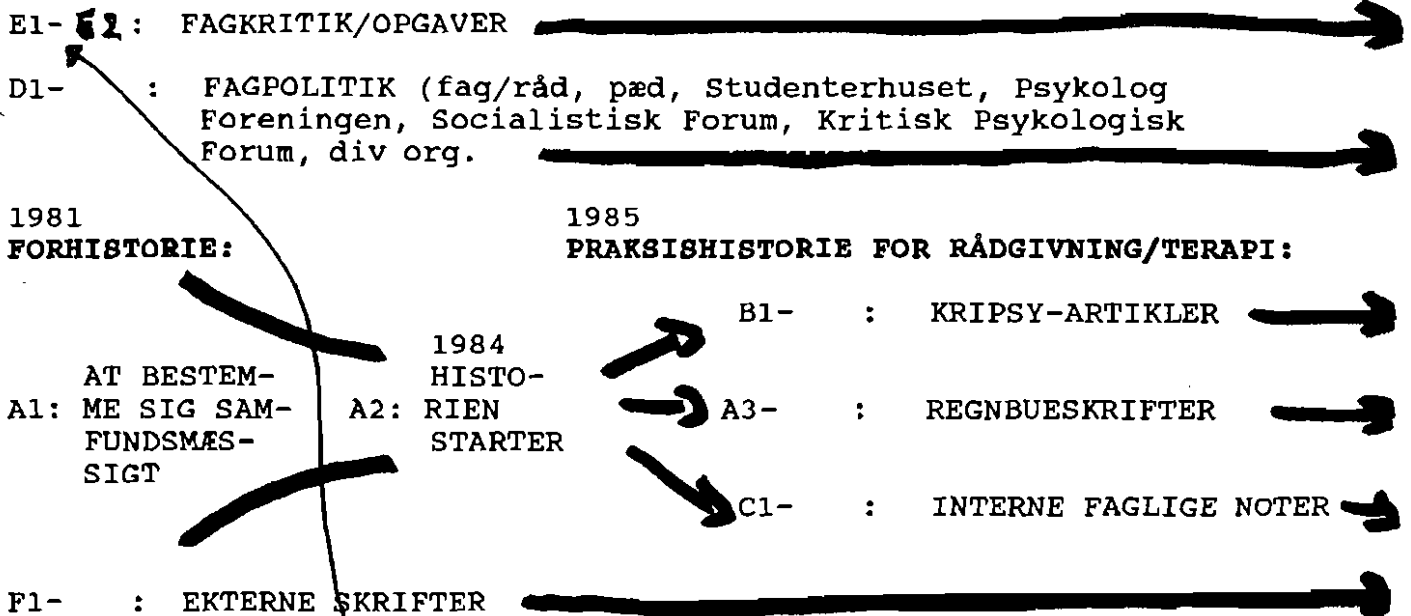
Projektarbejde som integrationsfaktor og kapitalkritik /
pædagogisk psyk. juni 82

Grundlagsproblemer for os i arbejdspsykologien /
arbejdspsyk. juni 82

Subjektiviteten mellem teori og praksis / soc.psyk jan 85

Samfundsmæssiggørelse som selvudviklingen af kollektiv og
personlig historie / almen psykologi juni 1986

NØGLE FOR INDDDELING:

HER !

SAMFUNDSMÆSSIGGØRELSE SOM SELVUDVIKLINGEN AF
KOLLEKTIV OG PERSONLIG HISTORIE

Aflæsningsopgave i almen psykologi
KUA juni 1986
Vejleder Johs M. Pedersen

Kalle Birck-Madsen 020753-
Jens-Peter Poulsen 031257-

INDHOLD:

<u>INDLEDNING</u>	s.I-VI
<u>KAPITEL 1: ET UDGANGSPUNKT: KRITIKKEN AF DEN TRADITIONELLE PSYKOLOGI/PERSONLIGHEDSFORSKNING</u>	s. 1
1.1 Om at gøre personligheden til genstand for psyko- logisk forskning s.2	
1.2 Den private person og særinteressens forskning s.5	
<u>KAPITEL 2: DEN HISTORISKE FREMGANGSMÅDE I PSYKOLOGIEN</u>	s. 8
2.1 Historiske psykologikoncepter s.8; -Sovjetpsykologien s.8; -Freudomarxismen s.9; -Subjektorienteret samfundsvidenskab s.11	
2.2 Statskapitalisme, historisk samfundsformation, samfundsform og selvsamfundsmæssiggørelse s.16	
<u>KAPITEL 3: GRUNDLAGET FOR MENNESKELIG LIVSOPRETHOLDELSE - ANA- LYSE AF "GRUNDLEGUNG DER PSYCHOLOGIE"</u>	s.19
3.1 Kvalitative former for det psykiske i organisme- omverdensforholdets historiske udvikling s.20	
3.2 Overgangen fra naturhistorie til samfundshisto- rie s.22	
3.3 Opsummering af Holzkamp-kritikken; teoretisk slutbemærkning s.34	
<u>KAPITEL 4: SAMFUNDSFORMEN FOR MENNESKELIG LIVSOPRETHOLDELSE: KOLLEKTIV OG PERSONLIG SELVBESTEMMELSE</u>	s.37
4.1 Samfundspolen i individ-samfunds forholdet s.37	
4.2 Individspolen i individ-samfunds forholdet s.40	
4.2.1 Subjektplanet i den individuelle selvsamfunds- mæssiggørelse s.40	
4.2.2 Individuel selvsamfundsmæssiggørelse s.43	
4.3 Forholdet mellem individ og samfund - en slags op- summering s.45	
<u>KAPITEL 5: SAMFUNDSFORM OG KLASSEINDIVID</u>	s.50
5.1 Fra samfundsform til klasse- og statsform for samfundshistorie s.52	
5.2 Psykologi som nærværende problematisk enkelt- videnskab s.55	
<u>LITTERATURLISTE</u>	s.57

INDLEDNING.

Vi skal i dette - afsluttende - projekt gøre selve psykologien som enkeltvidenskab til genstand for overvejelser. Og det der skal stå i centrum for disse overvejelser skal være den praktiske proces og sammenhæng, hvor igen psykologien bevæger sig. Det drejer sig derfor ikke om enkeltresultater, psykologiske discipliner eller psykologiske skoler; men om den kontekst, som disse - med eller mod deres vidende og intentioner - skriver sig ind i.

Og denne kontekst er også den, som vi snart (som uddannede) handler os ind i med et psykologisk standpunkt som løn-arbejdende forudlingsform. Men samtidig forbliver vi samfundsmæssige enkeltindivider, der selv bevæger os i den psykologiske form, der som sådan er på tale for den psykologiske enkeltvidenskab.

Lidt grundlæggende selvreflektion over hvad et psykologisk standpunkt egentlig er i dets sammenhæng til andre af virkelighedens standpunkter er derfor på sin plads, hvis det ikke blot gælder om blindt at reproducere sin egen eksistens over for andre eller med andre som medium - selv om og netop fordi tiden eller tidsånden synes at lægge op til det.

I dag, i denne for de fleste en krisetid, i dette samfundssystem, og i denne form af både at eksistere som privatindivid og offentlig person på en og samme tid, synes det til stadighed mere og mere problematisk at komme til klarhed over, hvad det her - det hele og lille mig - egentlig drejer sig om. Hvor naturvidenskaberne ikke synes at have almene problemer med at finde former, hvor akkumulerede erfaringer og erkendelsesmæssige fremskridt kan bevæge sig i, så synes det lige omvendt for samfundsvidenskaberne, der skal gøre det sociale liv for menneskene håndgribeligt for disse. Her er bevægelsesformen den enkelte person eller gruppen omkring en central (hoved)figur. Samfundsvidenskabelige paradigmer såvel som enkeltresultater fremstår nok som sociale fakta, der bunder i bestemte standpunkter i forhold til den totalsamfundsmæssige udviklingsammenhæng; men lige så ubegrundet de anvendes lige så ubegrundet forkastes de også. Hvad der bliver tilbage er den personlige smag, mening eller overbevisning.

Billedet fra 70-erne - kalejdoskopet af kulturelle og politiske nyskabelser uden for de etablerede rammer - synes at være opløst af og i overregionale kulturelle, faglige og politiske strukturer indenfor staten. 70-ernes græsrodsammenhænge eksisterer stadig, men lever en skyggetilværelse. Det samlede verdensbillede synes at være under opløsning. Og tæsen om det "modernes død", "historiens slutning" og at "år 2000 vil ikke finde sted" er da også

blevet fremsat (postmodernismen/Baudrillard). Hvor man hidtil har kunnet tale om, at i 50-erne fik de sociale relationer mellem mennesker krisekarakter, i 60-erne og 70-erne selve "systemet" for mennesker, så synes 80-erne at indvarsle den enkelte persons fundamentale krise samtidig med, at det samfundsmæssige system omstrukturerer sig gennem kriseløsninger uden at krisen bare perspektivisk kommer nærmere en samlet opløsning og overvindelse. Mao: selve samfundshistorien synes at have antaget krisekarakter.

Dette som vores mening! Andre kan have andre personlige meninger. Og for al gælder, at det ikke vil være særligt krævende at begrunde de forskellige meninger - eller skulle vi sige verdensanskuelser - nærmere. Og det afgørende ved ovenstående vue over tidens tilstand er da også, at enten så genkendes det af andre og indplaceres måske i et verdenskort ud fra hvilket socialt standpunkt, som det repræsenterer, eller også reproduceres ikke noget forhold til det; idet det er noget andet der præsenterer det vigtige og centrale for en. Men begge er dog også - som meninger om verden - standpunkter i virkeligheden, og som sådanne medbestemmende for, hvordan denne virkelighed fremover bevæger sig. Den enkeltes mening er godt nok kun medbestemmende som et "forevindende moment" (Marx) i forhold til totaliteten, men i forhold til den enkelte selv afgørende, som netop mit perspektiv på mit liv i forhold til netop dét, som det her drejer sig om.

Anderledes afgørende synes det at være, når forskellige meninger mødes og brydes i konkrete praksissammenhænge, hvor det umiddelbart bliver kooperationen herom, der bestemmer hvordan, hvorledes og hvorhen den eksisterende praksissammenhæng skal bevæge sig. Her er det indlysende at de enkelte meninger ikke blot kan forblive personlige standpunkter uafhængig af, hvad de handler om. Og dette vil igen sige, hvad genstanden er i forhold til dem og ud fra det sagsforhold, som der koopereres om. Her bliver begrundeligheden af de enkelte meninger central: de må have noget med sagen at gøre - ellers er de ikke blot ligegyldige, men de stiller sig også i vejen for en fælles udvikling af sagen. Sådan er det imidlertid også på det totale samfundsmæssige niveau - en ikke-konkret eller abstrakt praksis findes ikke - omend begrundeligheden af den enkeltes mening her kun har betydning som moment i de "masse" der konkret skriver samfundshistorie. Og her igennem kan den enkeltes mening da også få samfundshistorisk og verdenshistorisk betydning.

Vi ser altså, at man ikke kan blive stående ved sin personlige mening. Den må kvalificeres nærmere; den må begrundes i forhold til dét, som det drejer sig om. En bestemt måde at gøre dette på er den videnskabelige. Men her synes vores problem om de personlige meninger - væsentlige for de, der har dem, og

samtidig uvæsentlige/blokkerende, hvis de ikke har med sagen at gøre - at gentage sig, blot på et højere abstraktionsniveau. Her drejer det sig om forskellige videnskabsyn, der hver især kan anlægges på studiet af sagsforhold. Og et bestemt videnskabsyn - det eklektiske - tilbyder sig endog som en videnskabelig løsning på dette den enkeltes personlige dilemma. Men nu bliver det til personlige meningeres Kooperation ud fra strengt taget ikke-personlige standpunkter. Elimineres det personlige standpunkt her, så elimineres også Kooperationen om den fælles sag - og det bliver sagen, der koopererer med de involverede. Elimineres Kooperationen elimineres også det fælles i de personlige standpunkter om sagen. Og sagen får da blot sit liv uafhængig af de involveredes personlige Kooperation herom.

Samfundsmæssigt må alment gælde, at de - vi - involverede er en del af den genstand, som alt i sidste instans drejer sig om: det samfundsmæssige liv med hinanden. Det kan derfor ikke dreje sig om begrundeligheden gennem et standpunkt, der ligger uden for det personlige kollektive standpunkt. Og dette i dobbelt forstand: både når det drejer sig om sagsforhold uden for det menneskelige samfund (kosmologiske og naturhistoriske forhold), og om sagsforhold, der angår den samfundshistoriske proces. Om så videnskab kun ses at dreje sig om det, der kan forklares og/eller forstås; eller det helt benægtes, at videnskab er mulig; så er det videnskabsyn i en bestemt samfundsmæssig kontekst: den nuværende statslige og kapitalistiske samfundsformation. Denne kontekst kan følgelig gives andre navne - det højteknologiske samfund, det liberale/borgerlige samfund osv; og følgelig kan det også benægtes, at det overhovedet eksisterer som en realitet, idet det kan bestemmes som en kosmisk karmatistand, som hver enkelt har sin samtidige verden i; - dette er ikke afgørende.

2 Det afgørende er, at det er standpunkter om virkeligheden i det samfundsmæssige liv med hinanden. Det har følgelig en betydning for andre, hvordan jeg begrunder mit personlige standpunkt. Betydningen heraf kan have større eller mindre konsekvenser for andre såvel for mig selv.

Løsningen på dette problem om at tænke om de former, som der spontant tænkes og handles i, er kendt. Det er den historiske fremgangsmåde; det er praktiseringen af den "ejendommelige genstands ejendommelige logik" (Marx), der som det eneste kan overvinde det Münchenhausen-dilemma, der ellers er på tale (jvf også W.P.Haug 76 og Séve 76).

Men da den historiske fremgangsmåde er en generel eller almen fremgangsmåde - hvilket også kommer til udtryk hos Marx i udsagnet, at vi kun kender "en eneste videnskab, den historiske videnskab" - så løber vi ind i et problem: At vi må gå til værks med almene bestemmelser om hvilke vi på forhånd kun ved

det "negative", at vi ikke ved i hvilken grad og omfang, at de er genstands relevante.

fra
dels
"Og et paradoks toner frem: jeg skal begrunde mit standpunkt i sagen uden at jeg suspenderer min personlige mening med sagen, men samtidig må jeg gøre sagen til genstand for erkendelse således, at min personlige mening om sagskobles af min omgang hermed. Kun således kan min personlige mening få og ha almen betydning for flere, dvs for de involverede. Og almen betydning i den forstand, at sagen bliver håndgribelig for de involverede, hvilket igen vil sige, at de involverede sammen bliver handleduelige over for sagen - modsat det begrænsede: at være handleduelig over for hinandens standpunkter i forhold til sagen, hvor sagen har sit eget blinde liv de involverede imellem, hvor det alene kan blive de eksisterende magtforhold, der bestemmer og begrunder sagens videre udvikling.

Men er paradokset overhovedet løseligt? P.Haug (81) har undersøgt det inden for området af det aktual-empiriske, hvor det drejer sig om en overvindelse af be- eller afkræftelse af færdige hypoteser over for empiriske undersøgelser; og hun konstaterer følgende:

"Man står overfor nogle kendsgerninger, som man enten opfatter med de eksisterende teorier - men så anlægger man blot et bekræftigende blik på kendsgerningerne -, eller man danner nye teorier - så synker empirien i baggrunden. Hvordan skal man løse denne knude? Formodentlig findes ingen rene løsninger. I hvert fald har vi ikke fundet dem. Der er foreløbig ikke andet at gøre end at udvikle teorierne sideløbende, ikke at blive hængende ved dem, men heller ikke forsømme dem. Deraf følger en svaghed, som vi foreløbig anser for uovervindelig" (s.36).

Uovervindelig?! Perspektivisk må den kunne løses - også på niveauet af historisk-empiriske problemstillinger - da der ellers sættes en absolut (og ubegrundet, nærmere fundamental falsk) kløft mellem teori og empiri; hvorfor vi også kastes i armene på det Aristotoliske aksiom om, at da videnskab går til værks med begreber, og da begreber udtrykker noget generelt, så er det eneste der er muligt, videnskab om det generelle. Dette paradoks overvindes som bekendt ved ikke at hypostatere det almene/begreber som forhold udenfor eller over det virkelige til fordel for at se det almene/begreber som forhold i det konkrete. Og som strategien til erkendelse af det konkrete i hvert enkelt tilfælde. Metoden er her: udviklende konkretisering af det almene, således at det enkelte konkrete reproduceres af tankens vej. Men netop her - på dette praktiske erkendelsesniveau - forudsættes, at sagen er bekendt i form af den almenhed, der er den afgørende individuierende faktor. Altså at vi har en genstandsbestemmelse; at vi mao ved, hvad det drejer sig om. Men netop dette er ikke alment tilfældet. At tænke om det, der spontant tænkes

og handles i, rejser derfor først og fremmest problemet: tænke om hvad. Og derfor også paradokset.

At holde paradokset for uløseligt, eller søge at omgå det, hjælper altså ikke noget. Og dette også fordi det i praksis til stadighed finder sine løsninger. Så hvordan gøres det løseligt gennem praksis? Slet og ret ved at der finder udvikling sted i netop det, som det drejer sig om. Kategorielt kan vi reflektere dette ved at tale om den bestemte udviklingsenhed. Og en løsning på paradokset kommer nu til syne: på den ene side stilles vi i vores udgangspunkt overfor et udvendigt forhold mellem vores teori (: alment vores historiefølelse) og vores empiri (: det konkrete, sagen, genstanden); men på den anden side må og skal dette forhold reflekteres i perspektivet den indre ændring og udbygning af teorien på basis af det som genstanden kaster af sig, når den gøres til genstand for håndgribelig praksis. Dette er en overgang fra udgangspunkt til grundlag, der må ses dialektisk som uafsluttet proces. Konkret betyder dette, at den form, som det erkendende subjekt selv står i, må medreflekteres i den praktiske erkendelsesproces overfor sagen/genstanden.

Når vi derfor kan istemme Marx, at det eneste, der kan være udgangspunkt er "de virkelige forudsætninger, .. som følgelig kan konstateres ad rent empirisk vej" (74, s. 25-26), så er det under den præmis, at det "virkelige" selv ses som noget udviklet og udvikleligt, altså som bestemt udviklingsenhed. Dette er lettere sagt end praktiseret, når det gælder teoriudvikling som udviklingen af den håndgribelige praksis. Men er der anden vej, når det ikke drejer sig om teori eller praksis - men om det bevidst formidlede greb om det praktiske liv med hinanden; den praksis, hvor de personlige meninger brydes, og fremfor alt må berige hinanden - ikke likvidere hinanden, som det sker idag, og alene med reproduktion af magtforhold til følge.

Lad os derfor undersøge, hvorledes psykologien som enkeltvidenskab har søgt at bestemme sin bestemte udviklingsenhed: det konkrete individ eller den menneskelige personlighed. Hvad har vi at forholde os til? Og hvad stilles af opgaver for den videre teoriledede praksis?

Med vores centrum i det historisk bestemte (Marx: den "udviklede" form) har vi valgt primært at beskæftige os med nogle af de forsøg på en psykologisk enkeltvidenskab, der i deres selvforståelse overhovedet forholder sig til det historiske som noget bestemt væsentligt.

Vi starter med at undersøge konsekvenserne for psykologisk viden/videnskab, når denne søges oparbejdet under bortset fra den historiske dimension. Det skal her primært dreje sig om præciseringen af det kritikstandpunkt, som en historisk videnskab om individet må sætte af fra.

I-kapitel 2 undersøger vi i forlængelse heraf, hvordan det historiske stand-

I kapitel 2 undersøger vi i forlængelse heraf, hvordan det historiske standpunkt er blevet forvaltet inden for udvalgte psykologiske teorikonceptioner. Vi skal her pejle os ind på de ærlige problemer, som en historisk fremgangsmåde rejser. Og her viser der sig, at det kategorielt stadig er et problem at bestemme det konkrete individ i sin samfundsmæssige livssammenhæng. Enten løsrives individet fra det sociale, eller også bestemmes det reduktivt under bortset fra, at mennesket er subjekt for sit samfundsmæssige liv under dets bestemte betingelser. Vi skal her indføre koncepterne om selvsamfundsmæssige-gørelse og samfundsform, som perspektiverende ledetråde for oparbejdningen af en psykologisk enkeltvidenskab.

I kapitel 3 skal vi på basis af disse ledetråde indefra søge at nærme os et bud på "grundlæggelsen af psykologien" ved at gøre Holzkamps bog af samme navn til analysegenstand. Der er imidlertid problemer i Holzkamps koncept. Og i kapitel 4 skal vi søge at overvinde disse problemer i Holzkamps bestemmelser ved at føre dem igennem til det samfundshistoriske niveau, der viser sig at være fraværende hos Holzkamp. Et fravær, der også betyder et fravær af det egentlige subjektplan for det konkrete individ som personlighed.

I kapitel 5, som er opgavens konklusion, skal vi skitseagtigt føre vores almenbestemmelser samfundshistorisk frem til kapitalismen. Målet er at formulere den aktuelle opgave, som vi ser den, for den psykologiske videnskab. Og dette på en sådan måde, at det væsentlige ved den udviklede og udviklende genstand (: det konkrete individ) kan gribe teoretisk på en ikke-reduktiv måde.

KAPITEL 1: ET UDGANGSPUNKT: KRITIKKEN AF DEN TRADITIONELLE PSYKOLOGI/PERSONLIGHEDSFORSKNING.⁽⁺⁾

Når vi i dette projekts problemstilling tematiserer spørgsmålet om en teori om det konkrete individ alene indenfor en historisk tilgang til psykologien, så er dette hverken kun en opgavemæssig afgrænsning, eller kun (erkendelses-) interessebestemt. Faktisk gives denne udelukkelse af langt den overvejende del af den psykologiske forskning af selve opgaven. Ikke sådan at forstå, at mangfoldigheden af ahistoriske teorier ikke siger noget om genstanden, men indenfor rammerne af en netop ahistorisk tilgang vil vi alligevel hævde, at grundlaget for individets udvikling - forstået som en "selvbevægelsesproces" (Leontjev) - end ikke lader sig stille og dermed heller ikke koncipere.

At vi derfor her vier selve kritikken dette indledende kapitel hænger sammen med, at vi gennem at opsummere kritikken af den ahistoriske yderlighedstænkning mellem individ og samfund (og de metodiske implikationer, som følger heraf) kan præcisere det udgangspunkt hvormed, der skal sættes focus på problemer med at fastholde og formidle et indre forhold mellem individ og samfund i oparbejdningen af en teori om det konkrete individ.

Som sådan er det her formulerede (kritik-)synspunkt (: den principielle umulighed ved en kategoriel bestemmelse af det konkrete individ indenfor traditionel psykologi/personlighedsforskning) både velkendt og ukontroversielt. Og dette, paradoksalt nok, også indenfor den selvsamme forskningstradition, som bliver kritiseret: Stort set uanset hvilken lærebog eller antologi om personlighedspsykologi der gribes fat i, så indledes den med, at teorien om individet forstået som personlighed på den ene side udgør kernen eller det integrative moment i den psykologiske videnskab overhovedet, men på den anden side har den en genstand, som umuligt lader sig definere fyldestgørende! Og almindeligvis begrundes dette paradoks i selve karakteren af den psykologiske videnskab:

"Dette er personlighedspsykologiens dilemma: Den skal udforme en almen teori om mennesket, dvs. alle mennesker, der lever, har levet, og vil komme til at leve, og samtidig skal den være videnskaben om den enkelte personlighed, som sætter psykologen i stand til at beskrive, forstå og forklare denne i al dens egenhed" (P.Lauridsen 77, s.73);

- hvilket ikke kan lade sig gøre, da det at "tale om "det almene individ" eller "den generelle videnskab om individet" ret beset (er) en logisk selvmodsigelse .." (s.73).

(+) At det netop er i kritikken af den traditionelle personlighedsforskning at vi tager vores udgangspunkt, hænger sammen med, at det er her, at det konkrete individ som sådan traditionelt tematiseres indenfor psykologien.

Dette videnskabetoretske udgangspunkt, der skriver sig tilbage til Aristoteles, skal vi nu først forfølge med Leontjev (83, opr 77) for gennem kritik formen at se, hvorledes forskellige traditionelle personlighedsteoretiske tiltag over for paradokset ikke har overskredet det, men blot lagt sig i for længelse af det. Herefter skal vi med Hollekamp (83a og 83b) begrunde denne teoretiske desintegration (som er resultatet af den simple omgælgelse af paradokset) i den manglende - eller i bedste fald begrænsede - historiske tilgang til forskningsgenstanden.

1.1 Om at gøre personligheden til genstand for psykologisk forskning.

I et afsluttende kapitel fremstiller og kritiserer Leontjev (83) på eksemplarisk vis de forskellige forsøg på at "løse" personlighedsforskningens problem, som gennem tiden har udviklet sig.

Indfaldsvinklen for Leontjev (s.166) er spørgsmålet om selve afgrænsningen af personlighedspsykologiens genstand, da personligheden som sådan også (på bestemte analyseniveauer) er studieobjekt for den filosofiske, samfundshistoriske og antropologiske erkendelse: For det første er det meget få generelle teser om personligheden, som den traditionelle psykologi har kunnet frembyde men væsentligst har det drejet sig om enten at se personligheden som en ikke-gentagelig enhed, en slags helhed, eller som den højeste integrerende instans der styrer de psykiske processer; og for det andet har alle fortolkninger af dem ført til mystificering af personlighedsproblemet (s.166). Leontjev fremhæver i denne forbindelse især det uholdbare i den opfattelse, der modstiller en teori om personligheden med studiet af de konkrete psykiske processer, hvilket sker på principielt to forskellige - og modsatrettede - måder.

Dels drejer det sig om forsøg på at overvinde modsætningen ved
".. at gøre personligheden til "udgangspunktet for forklaringen af alle mulige psykiske fænomener", .. "det centrum ud fra hvilket man alene kan løse alle psykologiens problemer". "(s.166).

Problemet er her - på trods af, at dette bud udtrykker nødvendigheden i at tænke ud fra personlighedens egen bevægelse - at "denne bestræbelse (er) metodologisk naiv af den simple grund, at subjektet før det analytiske studium af dets højeste livsyttringer uværgerligt fremstår enten som en abstraktion, en "ikke-udfyldt" helhed, eller som det metapsykologiske "Jeg" (persona) der råder over dispositioner og mål, der i forvejen er nedlagt i det" (s.167).

Dels/for det andet drejer det sig om teorier, der, i modsatning til de "personalistiske" teorier, prøver at udforske personligheden fra de psykiske enkeltprocessers side. Problemet er her at finde adækvate kriterier til at udvælge hvilke individuelle træk, der karakteriserer personligheden. Som reg-

Idet behøver i ... skilte Erhverv

el omgås dette ved at fremhæve, at begrebet om personligheden henviser til individet i sin empiriske totalitet. Sagen er bare, siger Leontjev, at denne fremgangsmåde fører en forvandling af personlighedspsykologien med sig, så den bliver til en slags antropologi, idet denne opløsning af personligheden - til fordel for "et komplekst af indbyrdes sammenlignede morfologiske, fysiologiske og enkelte funktionelt-psykologiske data" - kommer til at betyde, at personligheden

".. i sidste instans (bliver) reduceret enten til biologiske eller abstrakt-sociologiske, kulturologiske forestillinger om mennesket"(s.168).

I forhold til disse to videnskabs-teoretiske retninger viser Leontjev nu, hvorledes den konkrete historiske udvikling af personlighedspsykologien bærer ovennævnte udprægninger af det indbyrdes forhold mellem den almene psykologi og differentialpsykologien med sig. Dette skal vi dog ikke gå nærmere ind i, men i stedet blot fastholde kritikens standpunkt og summere Leontjevs væsentligste sammenfatning.

Her viser det sig, på trods af mængden af og forskelligheden mellem eksisterende traditionelle personlighedsteorier, at et generelt træk ved disse er udgangspunkt og grundlag i en to-faktoriel opfattelse af personligheden: spørgsmålet om arv og miljø.

"Hvilken særlig egenskab ved et menneske vi end måtte tage, så forklares den, ifølge denne teori, med på den ene side virkningen af arven (de i genotypen nedlagte instinkter, drifter, evner eller endog aprioriske kategorier) og på den anden side indflydelsen fra det ydre miljø (det naturlige eller sociale, sproget, kulturen, undervisning osv)"(s.172).

Den videnskabelige uholdbarhed af denne to-faktor teori er almindeligt accepteret. Og vi skal her tillade os at se den, som en bestemt reformulering af det grundlæggende problem for udviklingen af en teori om det konkrete individ, idet dets manglende løsning med nødvendigheden må resultere i, at personlighedspsykologien til stadighed fremstår, som en "videnskab" der permanent kredser om sit objekt uden nogensinde at kunne nå det. På trods af dette er det alligevel muligt for Leontjev at genfinde den selvsamme to-faktor teori indenfor samtlige traditionelle personlighedsteorier.

I sin mest simple form eksisterer den indenfor den klassiske behaviorisme, hvor det enkelte individ kun kan ses, som en særlig og statistisk funderet krydsning mellem de biologiske og de sociale faktorer. Her kan diskussionen udelukkende stå om, hvilke faktorer der har den største betydning for personlighedens udprægning; og ikke om, hvorledes selve personligheden udvikles (s.173). Dette problem gribes der imod indenfor den dybdepsykologiske tradition, der sætter personlighedens indre struktur på dagsordenen. Imidlertid løses problemet heller ikke indenfor den psykoanalytiske ramme, da "disse

synspunkter ikke blot ikke overvinder, men tvært imod skærper teorien om de to faktorer, idet de forvandler ideen om deress konvergens .. til ideen om konfrontation mellem dem"(s.174).

Heller ikke den traditionelle kulturanthropologiske indfaldsvinkel til spørge målet om personlighedens struktur, mener Leontjev, løser problemet, idet det personlige (særegns) ved menneskene her tabes til fordel for at betragte individerne, som aftryk (s.175) af den givne kultur. Som en konsekvens, fremhæver Leontjev,

".. indfører (de kulturologiske teorier) i denne forbindelse en skelnen mellem den egentlige personlighed som produkt af den individuelle adaptation til de ydre situationer, og den almene "basis" eller arketype som viser sig hos mennesket fra barndommen under indflydelse af træk, der er karakteristiske for den givne race, etniske gruppe, nationalitet eller sociale klasse"(s.176).

Og selvom denne skelnen udvikles videre i moderne ansættelser ved på den ene side at gøre spørgsmålet om arketyper til genstand for især psykoanalytiske spekulationer og fortolkninger, og på den anden side at præcisere det ydre miljø i koncepterne om "situation" og "rolle", så ændrer det dog intet grundliggende ved to-faktor teoriens begrænsninger.

Overfor to-faktor teorien og konkluderende omkring den traditionelle personlighedspsykologis tilstand, siger Leontjev, at

"Det drejer sig jo overhovedet ikke om at konstatere, at mennesket er et både naturligt og samfundsmæssigt væsen. Denne ubestridelige sætning viser kun hen til de forskellige systemegenskaber, mennesket frembyder, men siger endnu ikke noget om dets personligheds væsen, om hvad der ska ber personligheden. .. Der kan jo ikke umiddelbart udledes nogen udvikling af det, der kun udgør personlighedens nødvendige forudsætninger, hvor detaljeret vi end måtte beskrive dem"(s.178-9).

Denne dom over den traditionelle psykologi kan vi med Holz kamp (83a) stramme op på den måde, at det konkrete individ nødvendigvis konstant må se sig indfanget i ovennævnte - og således vedblive med at være en ubestemt genstand - i den udstrækning (totaliteten af) de natur- og samfundsmæssigt-historiske processer udgrænses fra de teoretiske konstruktioner. Det eneste, der er muligt på baggrund af denne udgrænsning, siger Holz kamp, er kategorier, hvor individet ses som skæringspunkt mellem umiddelbare indflydelser og resultatet af en blot individualhistorisk/-biografisk proces (s.43): Det teoretiske resultat bliver derfor en "frem-og-tilbage-hoppen" mellem de to lige uholdbare positioner: på den ene side den subjektivistiske universalisering af menneskets "private inderlighed", og på den anden side den metodisk begrundede udgrænsning af dens "inderlighed", hvorved det psykiske alene kan tilskrives epifenomenal karakter (s.45).

At grundlaget for den traditionelle personlighedspsykologis tilstand (: gen-

standsbestemtheden og den deraf følgende udbredte teoretiske desintegration, som kommer til udtryk ved dels konkurrencen mellem universielle teorier og dels den manglende afgrænsning overfor andre enkeltvidenskabelige discipliner (jvf her også Holzkamp 79)) findes i det faktum, at der ikke tænkes historisk omkring genstanden (: det konkrete individ) selv, er vel næppe overraskende. Men, kan vi så spørge, hvorledes kan det være, at denne "dom" ikke har slået bredere igennem indenfor den psykologiske videnskab - også på baggrund af, at den manglende bestemmelse af sin genstand, vedvarende etiller sig som problem også i den traditionelle personlighedsforsknings selvforståelse? Det vi således spørger efter er karakteren af den viden, som produceres ved hjælp af den traditionelle psykologis fremgangsmåder, der selv er bestemt ved deres i udgangspunktet reducerede historicitet.

1.2 Den private person og skrinteressens forskning.

Som vi har set, så undersøger den traditionelle psykologi det konkrete individ alene ud fra aktual-empiriske data, hvilket får den konsekvens, at de grundlæggende kategorier til bestemmelse af genstandens udvikling forbliver ubegrundede og vilkårlige: De generelle teser om denne udvikling har således karakter af enten, at personlighedens indre struktur drejer sig om en slags "privat inderlighed", der kun kan gøres til genstand for udredning og fortolkning (fænomenologisk/hermeneutisk); eller også, qua bestemte positivistiske objektivitetskriterier, at genstandens indre struktur overhovedet ikke kan gøres undersøgelsesdueligt.

Hvad enten der på denne måde arbejdes ud fra det ene eller det andet grundsyn, så træder opfattelsen af en privat inderlighed, som den psykologiske side ved det konkrete individ frem, som et fællestræk. Og dette har implikationer på (i hvert fald) to niveauer: Dels niveauet af genstanden selv, da opfattelsen ikke kan være grebet ud af det blå; og dels på niveauet af videnskabssyn, dvs karakteren af den viden, som kan oparbejdes ud fra de metodiske konsekvenser, der bliver draget (: tolkning af inderligheden hhv udgrænsning af denne pga objektivitetskriterier).

Omkring selve genstanden kan umiddelbart siges, at individet i den traditionelle psykologi fremtræder, som ensidigt afhængig af nogle omverdensbetingelser, som det hverken har skabt eller har indflydelse på. Og usægtelig er det netop på den måde, at også virkeligheden træder os i møde:

"Den selvfølgelig, hvormed denne grundstruktur igen og igen trænger sig på, har sin reelle grund. Den ligger i utallige individers daglige erfaring i det borgerlige samfund. Som enkeltstående står de overfor et færdigt, "lukket" samfund. Deres enkeltstående midt i en samfundsmæssig omverden, som de erfarer sig ensidigt afhængige af, er intet rent skid, men en hård realitet" (W.P.Haug 79, s.160).

Set herigennem er den traditionelle personlighedsforsknings ansatser såmænd genstandsbundne nok: Altså, at det synes som en egenskab ved genstanden selv, at den må forblive ubestemt. Problemet om den principielle umulighed af en almen teori om det særlige ved individet er derfor ikke kun et spørgsmål om filosofisk indfaldsvinkel; men også - og især - et spørgsmål om at gennembyrde den realitet, hvor indenfor det konkrete individ træder frem og bevæger sig: "Problemet lyder: At indhæste viden om de former, i hvilke alt til at begynde med tænkes spontant" (s.162); idet

"Videnskabeligt set - og det vil her primært sige historisk-samfundsmæssigt set - er det individuelle private formbestemthed alt andet end selvfølgelig. Den er et sent historisk produkt, i det tætteste indre vekselvirkningsforhold med det samfund, der fremtræder som en udvendig omverden. Videnskabeligt kan man kun begribe det private historisk og indenfor en omfattende sammenhæng bestående af alle privatpersoner, deres forhold og virksomhedsformer.

Først den abstrakte skellen mellem denne samfundsmæssige form for privatperson og det menneskelige individ i det hele taget gør det muligt at udforske konstitutionen af de således formbestemte individer med deres indre modsigelsefyldthed og med et perspektiv, som er kritisk i en fremadrettet forstand" (s.170).

Dette citat for at præcisere opgaven, som vi ser den, for udviklingen af en teori om det konkrete individ.

I den udstrækning, at denne opgave ikke bliver grebet, så må (som det sker i den traditionelle psykologi) den indfangethed i den borgerlige privatform, som "hverdagsbevidstheden" spontant bevæger sig i, blindt reproduceres i den videnskabelige tænkning. Og dette fører uværgerligt til reducerede videnskabs syn, der konstant må se sig frakoblet sin "ejendommelige genstands ejendommelige logik" (Marx). Den personlige/gruppemæssige interesse bliver alene tilbage som grundlag for videnskaben. Og når videnskab således må bestemmes ud fra eller i forhold til værdier - enten som fravær af værdier som i positivismen eller som grundlag herfor som i eksistentialismen (→ hermeneutikken/fænomenologien) - så kan genstanden for videnskab kun ses som objektivt hhv subjektiv bestemt og ikke, som en i sig selv udviklende real bevægelse med et bestemt perspektiv. Som sådan kan den traditionelle psykologis ubegrundede og (videnskabeligt) vilkårlige grundkategorier derfor begrundes i indføjelsen af et apriorisk "mellemlid", der formidles via forholdet til det normative, det moralske eller det værdimæssige. Resultatet: ideologisk viden(-skab), der indenfor den traditionelle psykologi træder os i møde i to former, når de bliver bestemt i relation til genstanden, det konkrete individ: Kontrolvidenskab, når subjektiviteten kobles af omgangen med genstanden (jvf Holzkamp 83a, s. 522-32), og herskabsvidenskab, når genstandens objektivitet kobles af omgangen med den. Og at det bliver herskabsviden må ses begrundet i, at det bliver de eksisterende magtforhold, der bestemmer hvilken viden, som er "videnskabelig".

lig viden", og dette ud fra manglende genstandsbundne kriterier for bestemmelse af viden.

Reduktionen i videnskabsyn betyder en tilsvarende reduktion i omgangen med genstanden og i bemestringen af den. Kontrolvidenskaben bliver defensiv; den kan kun registrere forefundne forhold og ikke bestemme udviklingsretningen i dem. Og den står derfor hele tiden overfor at skulle foregribe uden at kunne det, da foregribelse kun kan bindes til en fremskrivning (universalisering) af tidligere kontrolviden. Bemestringen bliver defensiv og utopisk repressiv, da faren for tab af kontrol er sat allerede i udgangspunktet for omgangen med genstanden. Kontrolvidenskabens perspektiv kan derfor siges at være beherkelse. Her overfor er herskabsvidenskaben "ubundet" af eksisterende objektive forhold, men den bliver utopisk offensiv og repressiv, da bemestringen af den eksisterende genstand må foregå gennem den givne magt over den. Genstanden ses kun som skabt af subjektet, men dermed tabes genstandens egenbevægelse/skabelse, hvorfor bemestringen via herskabsviden forudsætter kontrol over genstanden. Derfor bliver herskabsvidenskaben en i sit perspektiv magtkontrollerende videnskab.

Hvor kontrolvidenskaben kan siges at søge herskab over det eksisterende, så søger herskabsvidenskaben kontrol over det kommende. Den langsigtede bemestring af det kommende ud fra det givne kan imidlertid i begge tilfælde kun foregå på det eksisterendes præmisser. Og hermed tages implicit parti for den eksisterende totalitet (: det ureflekterede og aprioriske "wellemlid" in case statskapitalismen): denne er enten forudsat, som i kontrolvidenskaben, eller den sætter sig ureflekteret igennem, som grundlag for herskabsvidenskaben.

Som sådan er der ingen grund til at opholde sig længere ved disse reducerede videnskabsyn; de almengør sig selv, når særinteresser forsvinder. Samfundsmæssige almeninteresser eller det almengørelsesduelige er her ud fra uforenelige med en ahistorisk bestemmelse af privatformen for menneskelig livsopretholdelse; og det historiske presser sig derfor også på ud fra problemet om den fælles praktiske omgang med hinanden. Vi er henvist hertil, men aldrig kun til ens personlige mening alene som særinteresse.

KAPITEL 2: DEN HISTORISKE FREMGANGSMÅDE I PSYKOLOGIEN.

Frembvevelsen af den historiske fremgangsmåde synes overfor den ikke-historiske eller ahistoriske umiddelbart at give et perspektiv på udførelsen af de konkrete individ, der overvinder ensidige, vilkårlige og ubegrundede hypoteser af, hvad en videnskab om mennesket er - og hvad denne viden skal bruges til. Men i mere middelbar forstand er det også først nu, at de virkelige problemer melder sig. Hvad vil det konkret sige at gå historisk til værks; og hvorledes gøres det.

Lad os starte med kort at undersøge nogle fremherskende konceptioner.

2.1 Historiske psykologikoncepter.

Indenfor psykologien har problemet om den historiske fremgangsmåde fået forskellige udformninger. Og vi skal først undersøge deres særegenhed hver for sig:

Sovjetpsykologien.

Udgangspunktet for den sovjetiske psykologi efter revolutionen i 1917 var bestræbelsen på at udarbejde en marxistisk funderet psykologi. Og det ville i første omgang sige dels at fundere sine ansatser (dialektisk) materialistisk, og dels at fastholde individet som subjekt for sin egen virksomhed. Indenfor denne proces udskiltes flere koncepter, hvoraf især den "kulturhistoriske skole", som Vygotsky var grundlægger af, har vist sig frugtbar i udviklingen af en historisk fremgangsmåde. Specielt Leontjev har haft betydning i dette arbejde, men da hans ansatser også er hovedhjørnestenen i nyere vestlige koncepter, vil vi her springe ham over, for senere at behandle ham i den aktuelle betydningsammenhæng.

Her skal vi der imod fremhæve to koncepter, Rubinsteins og Vygotskys, som karakteristiske for de sovjetpsykologiske forsøg på at udvikle en teori om det konkrete individ.

Udgangspunktet i Rubinsteins almene bestemmelse af menneskets psykiske virksomhed er den fra naturdialektikken udledte genspejlingsteori, der placerer de psykiske fænomener, som en genspejling af verden/den objektive virkelighed (Rubinstein 76,s.14); hvilket modsvares af Pavlovs teori om hjernens reflektoriske egenskaber. Gennem dette udgangspunkt er det muligt at få funderet det psykiske materialistisk i sin genstandsmæssige sammenhæng med andre materielle fænomener på den måde, "at den psykiske virksomhed både er en genspejling af verden og en funktion af hjernen (s.15). Som en følge bliver projektet for Rubinstein derfor at forfølge det implicerede deterministiske pri-

cip (: ydre årsager virker gennem indre betingelser, der selv er opstået gennem ydre påvirkninger) historisk. Herigennem er det så målet at udlede de mest almene lovmæssigheder for bestemmelsen af det konkrete individs udviklingslogik.

Gennem denne analyse af genspejlingens historiske former - fra de mest simple til bevidstheden, som den højeste form - udvikler Rubinstein sin teori om det konkrete individ i sin enhed af evolutions-, samfunds- og individualhistorie.

Problemet er imidlertid her, dels at Rubinstein i sine analyser fremskriver det abstrakt-almene deterministiske princip til overhovedet at være bestemmelsesmomentet for det konkrete individ, hvorved individet gort nok fremtræder som "virksomt", men drivkræfterne for både individets og samfundshistoriens udvikling forbliver ubegrundede og ubestemte. Og dels, at individet ikke undersøges mht historisk bestemte livssammenhænge, hvorfor Rubinstein alene holder sig på niveauet af en almen psykologi.

Dette sidste problem gribes af den "kulturhistoriske skole" på den måde, at udgangspunktet her er en række studier af bevidsthedens, tænkningen og sprogets (Vygotsky), hukommelsens (Luria) osv afhængighed af bestemte og konkrete samfundsforhold. Dog træder problemet om den manglende bestemmelse af dels de subjekt-aktive aspekter ved individet og dels samfundshistoriens subjekt også frem her; idet det centrale forskningstema overhovedet for psykologien alene bliver anslået til at være teoretisk bestemmelse og empirisk efterforskning af interioriseringsprocesser (Vygotsky) i deres forskellige etaper. Konsekvens: At det konkrete individ fremstår, som en abstrakt-historisk enhed frakoblet indflydelse på både sin egen og omgivelsernes udvikling og bevægelse.

Hvorledes den "kulturhistoriske skole" selv (tendentielt) overskrider disse problematiske positioner, skal vi vende tilbage til i forbindelse med omtalen af Leontjevs ansatser.

Freudo-marxismen.

En måde at overvinde den mekaniske menneske- og samfundsopfattelse, der ligger i den (tidlige) sovjetpsykologi, ligger tilsyneladende i at hypostatisere, at mennesket er et psykisk eller sanseligt væsen. Freud er det historiske udgangspunkt herfor. Og fra 1920-erne forsøges psykoanalysen og marxismen koblet sammen i W.Reichs og O.Fenichels social-politiske bestræbelser, der også gik ud på at vise, at psykoanalysen i rensset form var nødvendig som hjelpevidenskab til marxismen. Og en freudo-marxistisk tradition toner frem, hvor tre faser kan udskilles: den første omkring W.Reich og O.Fenichel med psykoanalysen som hjelpevidenskab; en anden fase omkring Horkheimer, Adorno

og Marcuse (Frankfurterskolens 1.generation), hvor forholdet mellem psykoanalyse og marxisme ses som et kooperationsforhold; og en tredje fase fra slutningen af 60-erne omkring Lorenzer og Dahmer (Frankfurterskolens 2.generation eller Hanoverskolen), hvor det drejer sig om gennem kritik af psykoanalysen og marxismen at bringe dem i et formidlingsforhold til hinanden (jvf også O.Thyssen 76).

Traditionen er også blevet kaldt den "vestlige marxisme" (Kristiansen mfl 79 idet freudo-marxismen har fungeret som en parallel- og modbevægelse til sovjetmarxismen i såvel faglig som politisk forstand, hvor den starter med K.Korcha og G.Lukács kritik i 1923 af sovjetmarxismens ontologisering af det værende, herunder selvfølgelig også af ontologiseringen af marxismen og det menneskelige individ.

Men freudo-marxismen er kun en tilsyneladende løsning, for netop hypostatiseringen af det psykiske - der var Freuda "løsning" på det, der var "mere" end det fysiologiske og som omfattede begge dele i begrebet om det "psykisk apparat" (jvf Freud 74, s.11 og 44) - åbner ikke op for en bestemmelse af mennesket som psykisk og sanseligt væsen. Denne karakteristik af mennesket kan og skal dog ikke benægtes. Og det er da også det springende punkt, når det konkrete individ skal begribes. Problemet er blot, hvordan der gås til værke med denne erkendelse. Og til dette problem yder (hverken Freud eller) freudo-marxismen absolut ingen beredygtig ansats. Over for (den tidlige) sovjetpsykologis/-marxiemes objektivisme (: samfundsprocesser som var det naturprocesser) sættes blot subjektivismen (: samfundsprocesser som alene subjektivt bestemt), for idet problemet om mennesket/det konkrete individ gøres til et spørgsmål om at samtænke to teorier - marxismen og psykoanalysen, der så at sige konciperes som havende forskellige genstande - så kan det ikke resultere i andet end et abstrakt svar på et konkret problem. De to genstande - individ og samfund - er allerede formidlet i praksis, hvorfor det heller ikke er muligt at abstrahere fra denne formidling i analysen af den ene eller den anden genstand, hvorfor det også først er når denne uholdbare abstraktion finder sted, at problemet om samtænkning opstår. Og det kan godt være at et samtænkingsforsøg indfanger væsentlige dimensioner ved såvel formidlingen mellem individ og samfund som ved hver af genstandene, men det kan ikke afklares og afgøres på anden end modebestemt (jvf Dreier 78) måde, når der ik på forhånd rådes over genstandsrelevante bestemmelser. Den historiebestemte se vi derfor møder i freudo-marxismen er da heller ikke andet end dens egen specifikke samfundsmæssige historie, der langt fra er sammenfaldende med historiciteten i det samfundsmæssige menneskes historie. Det er tvært imod historien om, hvordan et hypostatiseret standpunkt udenfor det konkret sam-

fundamæssigt-menneskelige har bevæget sig gennem det samfundshistoriske - et sådant standpunkt findes ikke! Hegels "selvudviklende Ånd" - paradigmet på bevidsthedsfilosofien, og hvorpå freudo-marxismen lægger sig blindt i forlængelse - er selv et specifikt samfundsmæssigt standpunkt; men et standpunkt der aktivt gør sig blind her overfor.

Subjektorienteret samfundsvidenskab.

En tredje udviklingslinie kommer til syne fra 1970-erne, hvor især L.Séves og Leontjevs ansatser fik betydning. Udgangspunktet for begge er indenfor marxismen at opbygge en psykologi. Hvor Séve søger at vise, at der i marxismens politisk-økonomiske bestemmelser er en platform for det menneskelige individ; men det er blot ikke kategorielt oparbejdet og udfyldt af Marx selv; så går Leontjev den anden vej med sin historiske tilnærmelsesmåde til undersøgelsen af den menneskelige psyke, og ender også op med at det specifikt menneskelige konstitueres i og med det samfundsmæssiges opståen.

I forhold til Marx sætter de af i hver sin Feurbachtese (Marx 74).

Séve i den 6.feurbachtese, hvor det menneskelige væsen bestemmes som "indbegrebet af de samfundsmæssige forhold ("gesellschaftliche Verhältnisse")". Og her igennem er det muligt for Séve at vise, at Marx ikke gør op med menneskebegrebet som sådan, men kun med begrebet om det abstrakte menneske til fordel for abstrakte begreber om mennesket. Mennesket er derfor indeholdt i den marxistiske teori; men når dets væsen er "midtpunktsforskydet" (Séve), så går vejen til bestemmelse af det konkrete individ over studiet af de samfundsmæssige forhold. Og i stedet for en sociologi og en psykologi, der oparbejdes under abstraktion fra hinanden og derfor også kun til sidst kan forbindes med hinanden på abstrakt måde, så kan Séve sætte abstrakte begreber for deres konkrete formidlingsproces - her især begrebet juxtastruktur. Som sådan viser Séve også, hvordan Marx overskrider idealismen i Hegels "selvudviklende Ånd" og det "ahistoriske menneske" hos Feurbach. Problemet er imidlertid, at Séve også gør op med konceptet om det menneskelige individs naturgrundlag: "antropologiens død" (Séve 78, s.457ff), hvorfor Séve også ender op med (Séve 79) at anerkende psykoanalysens ahistoriske begreber, som den centrale teori om det enkelte individs tidlige dannelse (og dvs blot en ny variant af freudo-marxismens samtænkningforsøg). Marx kan tolkes sådan, især de Marxs bestemmelser om mennesket som artsvæsen for det første er meget ufuldstændige og delvis også metafysiske, og for det andet kun indgår i Marxs skrifter fra før Feurbachtelserne - netop de teser, hvor Marx søger at stille den "nye materialisme" på benene ved at skitsere ledetråde til den. Men en afvisning af antropologien er ikke mulig - lige meget hvor meget den så end kan begrundes hos Marx selv - da det kun kan få den konsekvens, at det menneskelige individ må ses som et stykke "natur", der formes samfundsmæssigt

- altså en yderligere af individ-samfunds forholdet. Denne "støbeformsmodel" (Karpatschhof 80) har da også den konsekvens, at Séve ender op med på den ene side at måtte bestemme den menneskelige bevidsthed som et epifenomen og på den anden side alene at måtte se det subjekt-aktive ved menneskets eksistens som moment i produktivkræfterne: mennesket under kapitalismen som bærer af "sociale karaktermasker" (Séve 78, s.142), som de dog ikke går op i, da det menneskelige væsen antager psykologisk form i det konkrete individ; men hermed bliver den psykologiske form uvæsentlig for den historiske proces konkrete bevægelse⁽⁺⁾. Det kommer derfor hos Séve til en eliminering af det subjekt-aktive både ved det menneskelige individ og for menneskene under kapitalismen. Her overfor må det hævdes, at det sanselige menneske, det erkendende subjekt selv er en del af den historie der skabes - ellers må historier udnyttes med et "abstraktum iboende den selv" for at kunne bevæge sig, hvilket er et tilbage-fald til Hegels objektive idealisme.

Leontjev derimod tager sit udgangspunkt i det psykiskes egenart som naturhistorisk fremtrædelsesform, hvor dels organismens virksomhed forstået som genstandsmæssig aktivitet kan ses som livsprocessens grundlæggende enhed, og dels sensibiliteten kan ses som det psykiskes grundform (Leontjev 77, s.107 og 112) - hvilket er en objektiv invariant bestemmelse af det psykiske. Hermed griber Leontjev den 1.feurbachtess, hvor det sanselige, det subjektive fremhæves: "hovedmanglen ved al hidtidig materialisme .. er, at genstanden, virkeligheden, sanseligheden kun opfattes i for af et objekt eller noget, der betragtes; men ikke som menneskelig, sanselig virksomhed, praksis, ikke subjektivt" (Marx 74).

Ved at undersøge det psykiskes historisk udviklede former - Leontjev fremhæver formerne sensibiliteten, den perceptive psyke, det intellektuelle stadium og den bevidste genspejling - ud fra de materielle udviklingsnødvendigheder, der såvel muliggør som nødvendiggør dem, overvinder Leontjev allerede i sit udgangspunkt den mekaniske opfattelse hos både Vygotsky og Rubinstajn og den traditionelle (idealistiske) reduktionisme af den menneskelige psyke: Netop analysen af det psykiskes egen udvikling som selvbestemmende virksomhed muliggør en kvalitativ bestemmelse af den menneskelige natur, psyken og bevidstheden, fremfor en mere eller mindre tilfældig "påfyldning" af et historisk specifikt indhold, som det bla sker i freudo-marxismen - for hvis ikke den naturhistoriske proces selv har skabt det samfundsmæssigt menneskelige, hvad har så!

(+) Dette træder også frem i Séves bestemmelse af personligheden ("personligheden som det levende system af samfundsmæssige forhold mellem adfærdsmåderne" (78, s.226) i dets afgrænsning til de psykobiologiske videnskaber, og "personligheden er .. aktivitetens totale system hos et individ" (s.227) i dets afgrænsning til de psykosociale videnskaber), idet personligheden forbliver rent relationelt bestemt, altså som sådan substansløs (jvf også Dreier 81, s.14).

Leontjevs ansæts bliver imidlertid problematisk i hans bestemmelser omkring overgangen fra naturhistorie til samfundshistorie, samt for den samfundshistoriske proces som sådan. For det første bliver Leontjevs almene bestemmelse til historieinvariante abstraktioner, idet han holder sin analyse på niveauet af "den generelle udarbejdelse af menneskets tilegnelsesbetingede individuelle samfundsmæssighed" (Holzkamp 77, s. 58), hvorved der dels sker en "automatisering" af de samfundsmæssige drivkræfter for samfundshistorien (: samfundshistorien "hjem søges" af almene love) eller det forbliver i bedste fald ubestemt, hvori de konkrete drivkræfter består, og dels sker der en underbestemmelse af, at individet i sin virksomhed både skaber sit liv og øver indflydelse på de samfundsmæssige betingelser overhovedet i kraft af sin samfundsmæssige virksomhed (Denne genstandsmæssiggørelse eksisterer kun hos Leontjev gennem begrebet om "objektivering"; og skal begreberne tilegnelse og objektivering anvendes som væsensbestemmelse af den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces kan det også kun ske gennem udarbejdelsen af den indre dialektik her imellem (jvf også Dreier 76), hvad Leontjev også forbigår). For det andet så lykkes det ikke Leontjev at fastholde, at der opstår to kvalitativt forskellige systemer - et samfundsmæssigt og et individuelt-menneskeligt - der konkret formidles med hinanden. Dette træder dels frem ved, at Leontjev ikke udarbejder selve forholdet mellem individ og samfund, hvilket også viser sig ved den mekaniske "transport" af samfundsmæssige modsigelser til den individuelle psyke (: "desintegrationen" af mål og motiv under klasesamfundet som en "desintegration" af det menneskelige liv i ursamfundet og under socialismen/kommunismen; jvf Leontjev 77, s. 245-90). Og dels gennem Leontjevs skelnen mellem indre og ydre virksomhedsprocesser, der i deres forenede og fælles struktur forbinder individet med samfundet (jvf Leontjev 77, s. 366 og 83, s. 116, 156 og 240-43) - for anskuet således "går individet op" i det samfundsmæssige eller omvendt "selvstændiggør individet sig fra" det samfundsmæssige. Leontjevs personlighedsbestemmelse viser også dette klart: "det, et menneske gør ud fra sig selv, når det hævder sit menneskelige liv" (83, s. 233) der er cirkulær med såvel udgangspunkt som slutpunkt i det menneskelige individ selv. Her overfor må det hævdes, at mennesket bliver personlighed, når det stiller sig på egne ben i sit samfundsmæssige liv."

Så vidt Séve og Leontjev hver for sig. Her overfor synes for nærværende kombinationen af Séves konkrete samfundshistoriske og Leontjevs almenpsykologiske tilnærmelsesmåder oparbejdet i et inder forhold at udgøre en adekvat tilgang til en psykologi om det konkrete individ, idet kombinationen åbner for en tematisering heraf. Og en sådan kombination har da også antaget "samfundshistorisk størrelsesorden" - i hvert fald i Nordeuropas inden for venstrebevægelsen - og dette særligt i økkkeløp af den "kritiske psykologi"/Berlinskolen

(Holzkamp, H.-Osterkamp, Schurig, F.Haug, Dreier mfl), hvor det historiske har været højt prioriteret, og delvis også stadig er det, men nu også med en drejning mod det logiske og det aktual-empiriske (jvf også Holzkamp 78 og Dreier 79)⁽⁺⁾. Ud over den "kritiske psykologi" findes der et væld af enkelarbejder, der er inspireret af "kombinationen". Og herskal vi blot nævne vores hjemlige - og i mangel på bedre betegnelse - "formal-struktural psykologi" "Amagerskolen" (O.E.Rasmussen, B.Karpatschof, C.Bendixen (mfl ?)), hvor is det logiske/strukturelle betones.

Sidstnævnte forskningskoncept (hvis det overhovedet giver mening at tale om et sådant; men der er væsentlige fællestræk ved de debatterer vi har nævnt) synes at centrere deres arbejde med at præcisere og udvikle forholdet mellem Leontjevs virksomhedsbegreb og Séves juxtastrukturbegreb. Og tesen om at se juxtastruktur som virksomhed er blevet fremsat (O.E.Rasmussen 80), og anvendt til en helhedsbestemmelse af det enkelte individ ud fra, at det indgår i et hierarki af virksomheder (: $V_o - V_n$) med personligheden som varetagende integrationen af det ydre virksomhedshierarki og integrationen af det indre virksomhedshierarki (B.Karpatschof 81). Men anskuet således forsvinder formidlingsforholdet mellem individ og samfund til fordel for hypostatistiseringen af en metafysisk instans - her personligheden - som integrator af det "indre" og det "ydre". Det er en tilbagevenden til Freuds personligheds-strukturmodel blot ses denne ud fra virksomhedsbegrebet, hvorfor Freuds model da også anskues som en specifik virksomhedsform (B.Karpatschof 81, s. 68). En pudsig - eller nærmere eksemplarisk - konsekvens af denne tilnærmelsesmåde finder vi hos C.Bendixen, der på den ene side taler om den "neurotiske personlighed" på den anden side, at "adskillelsen mellem konkret og abstrakt virksomhed (Séve) har en særlig konsekvens" (81, s. 76) herfor - som om den "neurotiske personlighed" konstitueres udenfor eller uafhængig af det konkrete samfundsmæssige! Må så gøres det menneskelige subjekt så at sige autonomt i forhold til dets samfundsmæssige livsbetingelser - og det er en tilbagevenden til det abstrakte menneske vi her møder i nye klæder. Og netop dette må også suspenderes problemet om det konkrete formidlingsforhold mellem individ og samfund eller i hvert fald gøre det til et formelt (mikro) aspekt af de teoretiske overvejelser.

Inden for den "kritiske psykologi" synes man her over for at være endt op med tesen om et "mulighedsforhold" mellem individ og samfund fra individets side at individet altid står med den "doble mulighed" enten at udnytte - hand inden for betingelserne - eller at udvide sit handlerum (Holzkamp 83a, s. 354

(+) Det historiske og det logiske er selvsagt en enhed, hvor det logiske - med Engels ord - ikke "er andet end det historiske, kun uden den historiske form og de forstyrrende tilfældigheder" (74, s. 255), og hvor det historiske er at se som det logiskes egen konkrete form.

Men dette "mulighedsforhold" kan ikke være en almen bestemmelse af individ-samfundsforholdet, da individet altid handler indenfor betingelserne, hvor dets specifikke handlinger i deres perspektiv fører til en udnyttelse resp en udvidelse af individets handlinger indenfor dets samfundsmæssige betingelser (mere herom senere).

Summerer vi op kan vi sige, at heller ikke disse forskningskoncepter, der udtrykkelig arbejder med grundlagsproblemer for etableringen af psykologien som enkeltvidenskab - altså med problemer der er fælles for og angår enhver psykologisk problemstilling som sådan - synes formidlingsproblemet mellem individ og samfund overvundet i perspektivet den kategorielle oparbejdning af det indre forhold her imellem. Man synes det vanskeligt at fastholde og videreføre den tætnisering af det konkrete individ, som kombinationen Séve og Leontjev lægger op til. Og problemet heri må ligge i den overordnede ramme, som Séves og Leontjevs ansatser søges oparbejdet igennem. Og vender vi os mod denne, så finder vi også, at hvad der stikker hovedet frem hos såvel Séve som Leontjev og i deres kombination er det borgerlige private individ. Hos Leontjev som en simpel fremskrivning af det "fordærvede" kapitalistiske menneske med en moralsk ansvarlig "kæmpende" socialist; hos Séve det samme blot med den "kæmpende" socialist udfoldet indenfor kapitalismen; hos "formalstruktur psykologien" er det det autonome "videnskabeliggjorte" individ; og i den "kritiske psykologi" er det det individ, hvis autonomi er truet under kapitalismen. Alt sammen varianter af formationsspecifikke menneskeskæbner. Vi står derfor overfor problemet om at tænke ud over - ikke blot over - den nuværende samfundshistoriske formation: den statslige kapitalisme. Og i teoretisk forstand kan dette ikke være andet end den fulde konsekvens af Marxs feurbachtelser, hvis den "nye materialisme" skal stilles kategorielt på benene. Altså ikke blot den ene eller anden tese eller deres abstrakte komplettering, men om den praktisfilosofiske omvæltning, som er deres særkende og som også eksplicit markeres i den 11. tese: "filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, det gælder om at forandre den". Og dette er først og fremmest problemet om at koble sig på den bevægelse, der konkret finder sted, og gennem teori og praksis styrke det bevidste greb om det almengørelsesduelige heri - for udviklingen af modsigelser er "den eneste vej, historien kender til at opløse disse modsigelser og give dem en ny skikkelse" (Marx 70/1, a. 695). Og i denne bevægelse er det enkelte individ hverken autonomt eller stillet i et simpelt mulighedsforhold hertil, ej heller er det en fordærvet udgave af et fremtidigt "sandt" menneske. Det er individ under bestemte betingelser.

Hvad der derfor er på tale ved Marxs feurbachtelser er en "radikal terrænveksel" (W.F.Haug 84, s. 34). Det er den praktiske og teoretiske udtræden af bevidst-

bedrøvelsen, hvor virkeligheden anskues ud fra det enkelte individ. Og en sådan "udtræden" på grund af det er en svær håndgribelig størrelse at fuldføre, men den drøjer sig om koncepteringen af den psykologiske enkeltvidenskab - for det kan ikke komme på tale at underkende en sådan individ eksister (jo) eksistens.

Vi skal i det følgende prøve at udvikle dette problem ved at gøre os overvejelser om, hvordan vi kan reflektere. En historisk oparbejdning af individ og samfund må lignende træk må finde sted indenfor en bestemt udviklingsramme. Det drejer sig her om et begreb om den overgribende samfundshistoriske ramme, som det - hvad angår de analyserede ansatser til en psykologi - synes vanskelig at omgås uden reduktionistiske følgevirkninger.

2.2 Statskapitalisme, historisk samfundsformation, samfundsform og selvsamfundsmæssiggørelse.

Vores opgave er klar: perspektivisk oparbejdning af det almene indre forhold mellem individ og samfund. Og vores problem er, at vi står i en udviklet form heraf, hvor det ikke er tilstrækkeligt blot at tænke om denne form, men denne form må selv begribes i sin indre udvikling ud fra det almene individ samfundsforhold. Dette er også problemet om forholdet mellem det abstrakt-almene og det konkret almene samfundshistorisk set.

Og denne udviklede form - som vi må sætte af fra - er med Marx den kapitalistiske som historisk specifik samfundsformation med den grundlæggende modsætelse at være samfundsmæssige produktion i formen den private tilegnelse (Marx 70). I denne bestemmelse fra "Kapitalen" er der ikke taget højde for den overgribende verdenshistoriske sammenhæng af statsdannelse, hvilket også var det skridt som Marx ikke selv nåede at gøre til genstand for kategoriell oparbejdning, men kun markerede som fuldstændiggørelsen af de økonomiske analyser - jvf her Marx i "Forord" (74, s. 11): "jeg betragter den borgerlige økonomiske system i denne rækkefølge: kapital, grundejendom, lønarbejde, stat, udenlandshandel, verdenemarked" (74b, s. 11).

Medreflekterer vi statsdannelsen - der er den politiske pendant til det økonomiske og som netop er opstået som integrerende faktor på splittelsen af de samfundsmæssige ved udviklingen af privatejendommen, og dermed også af social-økonomiske klasser og hvis bestemmelse er fremmed samfundsmæssig magt så kan vi med W.F.Haug (77) bestemme den borgerlige stats modsigelser som klassekamp i formen politisk integration.

Hvor kapitalens almene modsigelse er løselig i dens samfundsmæssiggørelses-tendens gennem ophævelsen af privatejendommen, så er statens

almene modsigelse som statsliggørelse af produktionen kun løselig gennem sta-
tens bortfald med den samfundsmæssige overbygning udviklet i perspektivet de
forenede producenter sagt over produktionen, hvilket også er magts afsk-
effelse. Statskapitalismens modalgørelse er derfor modalgørelse mellem samfunde-
mæssiggørelse og statsliggørelse i dens altid nærværende konkrete gestalt.

Der ligger en udviklingsmodsigelse heri: ophævelsen af statskapitalismen er
 problemet om gennemførelse af almen samfundsmæssighed, men dette er samtidig
 ophævelsen af statskapitalismen som samfundsformation og som historisk speci-
 fik produktionsmåde; det er gennemførelsen af socialismen/kommunismen som
verdenshistorisk proces og samvirke. Og betingelserne for denne udviklings-
 modsigelse må selv være et samfundshistorisk udviklingsprodukt.

Denne udviklingsmodsigelse har (med mindre man vil hævde, at vi endnu ikke er
 trådt ud af naturhistorien, men dette udviser samtidig på uholdbar måde se-
 lvs foraktellen her imellem) kun en løsning: at samfundshistoriens overgange
 i samfundsformationer (:slavesamfund, feudalisme osv) samtidig er udviklingen
af en specifik form for samfundsmæssig verdenshistorie; nemlig "spontan form
 for verdenshistorisk samvirke" (Marx) som klasser og statsformers historie.
 Anskuet således er samfundshistoriens første form slet og ret samfundsformen
 for menneskelig livsopretholdelse. Og anskuet som selvbevægelse kan udviklin-
 gsperspektivet heri ikke være andet end selvsamfundsmæssiggørelse. Ursamfund-
 et er her udfra først og fremmest samfundsform for menneskelig livsoprethold-
 else og identisk med samfundshistorie.

Betingelserne for opståelsen af samfundsformationer kan ud fra ovenstående
 fæstnes til privatejendommen, klassers og staters opstående, der i første om-
 gang betyder spaltning af samfundshistorien i klassers historie på den ene
 side og staters historie, som "spontan form for verdenshistorie", på den and-
 en side. Antikken og den asiatiske produktionsmåde som to typer af slavesam-
 fund er derfor - ud fra statens opståen som fremmed samfundsmæssig magt - at
 se, som de første former for fremmedgjort form for samfundshistorie; og det
 er indenfor denne fremmedgjorte form, at kapitalen tager samfundshistorien
 i besiddelse som verdenshistorie, hvilket også er en overgang fra ydre udbyt-
 ning og undertrykkelse til indre ditto i kraft af/arbejdskraften med kapital-
 en antager varekarakter. Og dette kan - igen med Marx - bestemmes som en for-
deling af samfundshistorien i samfund og stat.

Opståelsen af privatejendommen, klasser og stat i samfundsformens selvsam-
 fundsmæssiggørelse som samfundshistorie udtrykker derfor ikke blot en sam-
 fundsmæssig udvikling - eventuelt set som samfundsmæssiggørelse; tvært imod
 kommer der noget nyt til: menneskers udbytning af mennesker; og dette skal vi
 sætte på begreb med samfundsformens negation af menneskelig livsopretholdel-
 se; Og det er også denne negation i sin udviklede form, som fordobling af

samfund og stat, der muliggør - og for udbytning nødvendiggør - opståelsen
 af de tidligere beskrevne kontrol- og herskabsvidenkeber.

Opsummerende kan vi sige, at vi får tre trin for samfundshistoriske verdens-
 historiske udfoldelse: Først samfundsformen for menneskelig livsopretholdel-
 se med selvsamfundsmæssiggørelse som udviklingsperspektiv; dernæst klasse-
statsformen for først spaltet og siden fordoblet form for verdenshistorisk
 samfundsmæssiggørelse med udviklingsmodsigelsen mellem samfundsmæssiggørelse
 og statsliggørelse; og endelig verdenssamfundsformen, hvor selvsamfundsmæs-
 siggørelse igen kommer til sin ret, som konkret udviklingsmodsigelse - nu
 dog i en global "rumlig" form. Vi skal se os fra jorden og ud

Med ovenstående slipper vi fri af to centrale "skematikker" i traditionel
 marxistisk historieopfattelse. For det første den uholdbare historieautoma-
 tik, der ligger i trinopdelingen af samfundshistorien i forskellige samfund-
 formationer, idet dette er en typologisering og ikke en indre udviklingsam-
 menhæng sat på begræb. Forsøg på at skrive samfundshistorien ud fra enkelt-
samfund, som analysens objekt, er da også i vid udstrækning slået fejl (jvf
 O.Hieris 79). For det andet slipper vi også fri af den stadige - og uløseli-
 gte manglende genstandsbundne kriterier for - diskussion om, om ursamfundet
 nu også er at opfatte som tilhørende samfundshistorien eller om det er et
 overgangssamfund; idet det nu per definition er selvudviklingen af samfunde-
formen, som samfundshistorien på sine egne ben.

Vi skal med ovenstående som ledetråd i det følgende vende os mod et forsøg
 "grundlæggelsen af psykologien", ved at analysere Holzkamps bog af samme
 navn. Og at vælge Holzkamp bunder i, at vi her finder et bæredygtigt udgangs-
punkt for oparbejdningen af det indre forhold mellem individ og samfund.

Vi opstod med vores virksom-
 hed under forskellige stier.
 men vi byggede ikke sam-
 men - i hvert sit øje, på
 hvad jeg er: løst under
 mig, selv og mig og høje stier
 om mig, og søgen fra egen
 udvikling

KAPITEL 3: GRUNDLAGET FOR MÆNSKELIG LIVSOPRETHOLDELSE - ANALYSE AF "GRUND-
LEGUNG DER PSYCHOLOGIE".

Ledetråden for analysen af Holzkamps rekonstruktion af den naturhistoriske/ antropologiske udviklingsproces, er det i sidste kapitel udledte rids til en koncept om selv-samfundsmæssiggørelse. Dette er på den ene side et bestemt perspektiv for oparbejdningen af den naturhistorie, der fører til samfundsformens opståen; på den anden side grundlag og udgangspunkt for oparbejdningen af, hvorledes samfundsformen reproducerer sig selv på sin måde.

I dette kapitel begrænser vi os til en problematiserende analyse af centrale aspekter (herom senere) ved Holzkamps rekonstruktion, for så i næste kapitel at søge den konkretiserende oparbejdning af de almene bestemmelser om formlingsforholdene mellem individ og samfund.

Om selv-samfundsmæssiggørelse har vi indtil nu kun sagt, at det er en kvalitativ ny udviklingsenhed af naturhistorien. Og med Marx kan vi tilføje, at den er udtryk for en funktional organisk helhed, der som central bestanddel har produktionen af livsformenheder gennem menneskeligt samkvem (: samfundsmæssig kooperativitet). Endvidere har vi været inde på, at der indgår to væsensforbundne genstande heri: et overgribende samfundsmæssigt system og et individuel menneskeligt system.

Overgangen fra natur- til samfundshistorie er her ud fra ikke blot en overgang fra dyr til menneske; men en overgang fra dyrisk funktionsmåde (underlagt naturhistoriske love) til samfundsmæssigt-menneskelig funktionsmåde, hvor menneskene gennem den samfundsmæssige organisering af produktionen skaber deres egne samfundsmæssigt-historiske love. Det giver derfor hverken mening at tale om det samfundsmæssige, som blot det enkelte individ eller mennesket som ny "art"; eller at tale om en modstilling/et ydre forhold mellem på den ene side samfund og menneske og på den anden side naturen: Det samfundsmæssige er selve det system, hvor igennem stofskiftet med naturen, det enkelte individs eksistens og menneskenes eksistens som sådan formidles og formidler sig; hvorfor der også er tale om en funktional relation mellem det naturlige og det samfundsmæssige, der er givet ud fra det samfundsmæssigt-menneskelige som et naturligt produkt af naturhistorien. Opgaven for en historisk-logisk rekonstruktion er således givet: Afklaring af den indre selvbevægelse mellem de tre omfattende dimensioner, der er på tale - natur-, samfunds- og individualhistorie - da disse ikke kun er "afledningstrin", men niveauer i genstanden selv.

Vi skal nu først skitsere udviklingsgangen i Holzkamps projekt som sådan; for derefter at springe ind med en konkret analyse på det sted i hans fremstilling, hvor vi specielt mener, at der opstår metodiske og teoretiske problemer. Og det er netop der, hvor det drejer sig om bestemmelsen af selve omslaget

fra overvejende dyrisk funktionsmåde til overvejende samfundsmæssigt-historisk funktionslogik. Vi forudsætter derfor de kategorier bekendt, som Holzkamps analyse af naturhistorien har afsløret som genstandsrelevante. Til sidst i kapitlet opsummerer vi de fundne problemer i Holzkamps fremstilling. Hvor intet andet er nævnt, henviser sidetallene til "Grundlegung der Psychologie" (GP).

3.1 Kvalitative former for det psykiske i organisme-omverdensforholdets historiske udvikling.

En rekonstruktion af de former, der har ført til opståelsen af det samfundsmæssigt-menneskelige kræver en bestemmelse af den genetisk første form, der som abstrakt-almenhed lader en historisk-logisk udviklingsproces begrunde en egen kraft med det samfundsmæssigt-menneskelige system, som historiens slutpunkt ("Endpunkt").

Holzkamp griber (i GP) tilbage til Leontjevs objektive bestemmelse af det psykiske første form som virksamhedens signalformidlet: sensibiliteten (Leontjev 77). Holzkamp overtager denne bestemmelse sammen med Leontjevs historiske tilnærmelsesmåde, hvor livsprocesser analyseres ud fra et optimeringssynspunkt (: funktion for overlevelsen) - heraf navnet funktional-historisk fremgangsmåde - og under søger i forlængelse heraf, hvorledes denne grundform for det psykiske selv er et udviklingsprodukt af den uorganiske og organiske naturudvikling (biopsykogenesen). Her viser det sig for det første at den mindste analyseenhed ved studiet af livsprocesser må være populationen i forhold til dens artsspecifikke omverden. Og for det andet viser det sig, at rekonstruktionen fra det før-psykiske til det psykiske udviklingsniveau forløber gennem fem (analyse-)skridt (GP, s. 78-81)⁽⁺⁾. Disse to forhold anvender Holzkamp nu som metodologiske ledetråde for den videre analyse, de falder i to dele: en første del, der forfølger hvorledes den første form for psykiske livsprocesser har uddifferentieret stadig mere differentierede former for liv frem til og med almene bestemmelser for samfundsmæssig og individuel reproduktion; og herefter/én anden del en konkretisering af de hermed

-----

(+) Stående med en kvalitativt bestemt genstand drejer det sig i første omgang om at påvise de realhistoriske dimensioner i genstandens tidligere former, som den kvalitative udvikling sætter sig igennem i kraft af. For det andet må de objektive ændringer i genstandens omverdensforhold, der nødvendiggør/muliggør en videreudvikling af genstandens indre udviklingsmodsigelse påvises. Og for det tredje må det påvises, hvorledes genstanden med sin nye funktion kan blive i stand til at bevæge sig gennem funktionsveksel ("første kvalitative spring"). For det fjerde må det påvises, hvorledes den nye funktion kan træde frem som bestemmende funktion, hvilket er at se som en dominansveksel mellem de nu konkurrerende funktioner ("andet" kvalitativt spring). For det femte og sidste drejer det sig om en påvisning af, hvorledes det nu opståede nye helhedssystem omstrukturerer sig i forhold til den nye funktion

fundne kategorier, så de kan gribe de formationsspecifikke livsprocesser under kapitalismen. Det er overgangen mellem dem, der har vores interesse i denne sammenhæng - hvorfor vi også vil komme ind på den anden del; men væsentligst koncentrere os om den første del, da problemer ved Holzkamps kategorielle bestemmelse af overgangen i sidste instans kan føre tilbage til metodisk-teoretiske problemer her.

A: Den første del inddeler Holzkamp i fire udviklingstrin:

1/ Et første trin, hvor grundformen for det psykiske - sensibiliteten - uddifferentierer stadig nye former for livsprocesser, men hvor virksomhedens signalforbundethed forbliver indenfor faetlagthedens rammer. Dette trin sættes på begreb med, at organismer orienterer sig ift betydningsstrukturer i relation til deres behovsstrukturer - et forhold, der i sin udvikling fører til, at kommunikation med andre organismer vinder stadig større indpas; hvilket fører til opståelsen af en socialstruktur, som formidlingeniveau mellem enkeltorganismen og populationen (s.83-120).

2/ Et andet trin, hvor det psykiske antager kvaliteten af artsspecifik lære- og udviklingssevne, samt de uddifferentieringer, der indenfor denne modificerbarhed af den psykiske kvalitet, kan fremvises. Det kommer til en individualisering af de artsspecifikke betydnings- og behovsstrukturer på den ene side, og på den anden side til en udbygning af socialstrukturen, der kan varetage denne nu artsnødvendige individualisering gennem forskellige typer af understøttelsesvirksomhed (s.121-157).

3/ Et tredje trin, hvor den nu artsspecifikke lære- og udviklingssevne udvikles videre til en specifik menneskelig natur i forbindelse med opståelsen af udviklingen af forformer for samfundsmæssigt arbejde (: først simple former for operering med midler, her efter social værktøjsfremstilling/-brug). På dette trin virker evolutionslovene om mutation og selektion stadig, men disses virke ophæves som bestemmende i samme grad - og dette er det fjerde trin (som vil blive gjort til genstand for særlig analyse i næste afsnit) - som den dyriske socialstruktur udvikles til en overgribende samfundsmæssig sammenhæng. Dette sker som en fraspaltning af det samfundsmæssigt-historiske fra den fylogenetiske udviklingssammenhæng qua videreudviklingen af den sociale værktøjsfremstilling og -brug til samfundsmæssigt arbejde, hvorved den individuelle eksistens nu sættes som totalsamfundsmæssigt formidlet, hvilket sættes på begreb med individuel samfundsmæssiggørelse (s.159-356).

B. I den anden del konkretiseres de nu udvundne kategorier, dels i forhold til en bestemmelse af de formationsspecifikke livsprocesser under kapitalismen (s.356-415), og dels i forhold til den individual-historiske (ontogenetiske)

-----0-----

hvorved de gamle funktioner ikke forsvinder, men indgår nye forbindelser. Og med dette femte skridt er man tilbage i det første skridt.

udviklingsproces (s.417-507).

Ovenstående fire trin i det psykiskes udvikling, der altså også markerer et omslag for helhedsprocessen som sådan med fylogenesene ophævelse i det samfundsmæssige, samt det psykiskes formationsspecifikke resp individual-historiske konkretisering, kan som overordnet platform ikke siges at være givet på forhånd. Tvært imod er den trådt frem som "princip i virkeligheden" (Marx efterhånden som tidligere konciperede principper har vist sig at være ensidige eller skæve⁽⁺⁾).

Men på trods af Holzkamps nye - ift tidligere metodeskitser - kvalificering af platformen og dennes indre udviklingstrin; så er der stadig væsentlige problemer tilbage mht opnåelsen af en bæredygtig naturhistorisk, antropologisk og samfundshistorisk udviklingsbestemmelse. Her skal vi for overskuelighedens skyld blot nævne, at Holzkamp kommer til at gå skævt af et aspekt ved sin egen teoretiske metode (: de fem skridt i bestemmelsen af dialektiske spring) med den konsekvens, at der kommer til at mangle et udviklingstrin. Det er også her ud fra, at de modsatrettede kritikker (se her K.Skaftø 85) af Holzkamp alene kan give mening: på den ene side kritikken om en utilstrækkelig ophævelse af fylogenesen i det samfundsmæssigt-historiske; på den anden side kritikken for tilbageprojektivering/indprojektion af kapitalismespecifikke forhold i de alment-samfundsmæssige bestemmelser; idet netop manglen af et udviklingstrin i den kategorielle bestemmelse af en genstands genese betyder, at tidligere bestemmelser enten universaliseres eller forbigås, og at senere bestemmelser ikke kan bestemmes mht deres historiske relevans.

3.2 Overgangen fra naturhistorie til samfundshistorie:

Vi springer ind i Holzkamps fremstilling, der hvor den er fremme ved tærsklen til samfundshistorien (: det fjerde analyseskridt i et dialektisk spring hvor det drejer sig om påvisning af dominansvekslen mellem den gamle og den nye funktion, hvor det kan siges at overgangen til det nye udviklingstrin ikke fuldføres i forhold til en enkelt dimension, men fremstiller en omvendning af de to dimensioner).

Denne funktionsveksel, som indtil nu er blevet udarbejdet mellem middelbenytelse og social værktøjsaktivitet (: det tredje skridt, som er mål-middel omvendning) fører i den videre historiske udviklingsproces nemlig ikke kun til

(+) For tidligere platforme/metodeskitser se Holzkamp 78(opr 73),s.51-54; og for den første egentlige revision heraf: H.-Osterkamp 75,s.44-48; og hvad der går de nye problemer, som revisionen rejser: Dreier 79,s.357-63. Hertil kommer revisionen af Holzkamps oprindelige skitse i forbindelse med "Projekt A tomation und Qualifikation"s analyse af arbejdets udvikling (PAQ 78,s.18).

en dominansvekslen indenfor fylogenesen, men til et dominansomslag indenfor helhedsprocessen selv, hvor det samfundsmæssigt-historiske træder frem som selvstændiggjort struktur på den ene side, og på den anden side til en psykisk kvalitet af individuel samfundsmæssiggørelse. Dette foregår ved, at socialstrukturen - som det formidlende niveau mellem arten og den enkelte - selvstændiggør sig, og dermed forvandler sig til en samfundsmæssig struktur. Hermed bliver det enkelte individs eksistens nu totalsamfundsmæssigt formidlet, hvorfor den menneskelige natur må kvalificere sig til et biologisk grundlag for evnen til samfundsmæssig organisering af livserhvervelsen, altså som individuel samfundsmæssiggørelse.

Frem til dette dominansomslag antager Holzkamp, at der var en "mellemfase", hvor der på den ene side var forformer for samfundsmæssig produktion/arbejde; men hvor evolutionslovene på den anden side stadig virkede. Og disse forformer gav selektionsfordele og virkede dermed tilbage på det biologiske grundlag, der således gennem en kumulationsproces af genomisk information udviklede den menneskelige "biologi" til en samfundsmæssig natur, hvorved mennesket bliver det eneste væsen, der kan - og må - opretholde livet gennem samfundsmæssig reproduktion (s.178-81). Men dette forhold - denne antagelse - sætter ifølge Holzkamp også samtidig den øvre grænse for anvendelsen af den funktional-historiske metode, da videregivelsen af det udviklingsbestemende ikke længere er bundet til en "arvelig" formidlet kontinuerlig og kumulativ differentierings- og kvalificeringsproces" (s.185), men til forandrings af de genstandsmæssigt-sociale forhold: Pylogenesen ophæves hermed i samfundshistorien. Og er derfor "fra nu af kun den uspecifikke basis for den menneskelige eksistens, og ikke udviklingsbestemende for livsvindingens totalproces" (s.185).

Den metodiske konsekvens, som Holzkamp trækker, er, at overgangen fra den funktional-historiske oparbejdning af den menneskelige natur til den kategorielle oparbejdning af den individuelle samfundsmæssiggørelse må foregå på metodisk anden vis. Men denne anden metode ekspliciterer Holzkamp ikke. Den metode han imidlertid implicit anvender er rekonstruktion ud fra, hvad det enkelte individ må have af funktionspotentialer for at det kan opretholde/udvide sin eksistenssikring under totalsamfundsmæssige betingelser. Den menneskelige natur oparbejdes derfor i relation til ledetråde, der fanger det specifikt samfundsmæssige i stedet for den blotte sociale værktøjsbrug: til eksempel indfører Holzkamp koncepter om position, situation, samfundsmæssig syntese af betydningsstrukturer, arbejde, handling (s.196 og 234), som den menneskelige natur må oparbejdes i forhold til. Omvendt stiller Holzkamp også selv krav til sine koncepters indholdsmæssige struktur; det hedder eksempelvis, at de i kooperationsformer liggende handlemål må være således beskaffen, at deres realisering nødvendiggør/muliggør interpersonel Kooperation mellem

individerne (s.330). Men hermed kommer Holzkamp i betænkelig nærhed af en kulær begrundelsesammenhæng: det og det specifikt samfundsmæssige må kunne genspejles individuelt, men omvendt må det samfundsmæssige også være på en specifik måde, da det ellers ikke vil kunne realisere individet! Dette er imidlertid ikke det centrale problem ved Holzkamps kategoriudvikling fra dette tidspunkt. Det er snarere et symptom (af mange, hvad det videre vil vise) på et grundlæggende problem i Holzkamps teoretiske metode.

Problemet er dobbelt. For det første opgiver Holzkamp den funktional-historiske metode ved overgangen fra samfundsmæssig natur til en kategoriell bestemmelse af de almene dimensioner ved individets samfundsmæssiggørelse. Men denne opgivelse er reelt ikke nødvendig - ej heller mulig - for hvis ikke den historiske proces selv har udfoldet denne overgang i sine almene træk ud fra et optimeringssynspunkt - altså funktionalt - hvad har så?

For det andet, så opgiver Holzkamp egentlig ikke den funktional-historiske fremgangsmåde til fordel for en anden - den anvendes blot metodisk ureflekteret. Men denne fejl, blinde plet - eller hvad det så end kan kaldes - får imidlertid den konsekvens, at Holzkamp kommer til at betjene sig af et andehistorisk fixpunkt ved opstillingen af samfundsmæssigt-historiske ledetråde til kvalificeringen af den individuelle samfundsmæssiggørelse end det, som Holzkamp faktisk intenderer: nemlig-ledetråde, der ikke fanger det samfundsmæssigt-historiske, men blot den historiske proces, der umiddelbart foregår denne. Og dette skal vi søge at vise gennem en fremstilling af det tilgrundliggende koncept om "mulighedsforhold" mellem individ og samfund, som Holzkamp præciserer i overgangen til individuel samfundsmæssiggørelse.

Forud for dette koncept om "mulighedsforhold" har Holzkamp indført (ad hoc) fire begreber, som det begrunder sig ift: For det første begrebet om den "grundsmæssige syntese af betydningsstrukturer", der har at gøre med, at menneskene med deres samfundshistorie nu sætter sig i relation til hinanden via overgribende betydningsammenhænge, hvorfor individet nu ikke længere blot forefinder den arbejdsdelte samfundsmæssige struktur, men også disses repræsentation i sprog hhv tegnstrukturer (s.230). For det andet indføres begrebet arbejde, som samfundshistorisk kategori til bestemmelse af de objektivt-økonomiske aspekter ved det samfundsmæssige livs produktion og reproduktion. For det tredje begrebet handling, som individual-psykologisk-kategori til bestemmelse af den enkeltes psykiske aktivitet ved opretholdelsen/udviklingen af dets individuelle liv (s.234). I handlingskategorien indbefatter Holzkamp med både den individuelle deltagelse i den samfundsmæssige produktion og reproduktion gennem arbejdet - altså arbejds handlinger - og de livsaktiviteter som den enkelte opretholder resp udvikler under betingelserne - altså også uden deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsproces (s.234). Det fjerde begreb, som Holzkamp indfører på sin vej mod konceptet om "mulighedsforhold",

er betydning, som i den totalsamfundsmæssige sammenhæng - dvs som betydningsstrukturer - se

"som indbegrebet af alle de handlinger, som gennemsnitligt ("modalt") bliver eller må blive udført af individet, såfremt den samfundsmæssige produktion på et givet trin er mulig eller skal være mulig, altså samfundsmæssige handlenødvendigheder. Og betydninger betegner deri dor det andet hvert enkelt menneskes relation til den totalsamfundsmæssige handlingssammenhæng sådan som den er givet i de overordnede betydningsstrukturer, idet den individuelle eksistens kun kan opretholdes hhv udvikles gennem handleomsætning af samtidigt totalsamfundsmæssige sammenflettede betydninger" (s.234).

På basis heraf kan Holzkamp nu bestemme det specifikke forhold mellem samfundsmæssige betydninger og individuelle handlinger, som et "mulighedsforhold" (s.236).

Argumentationen herfor er for det første, at den dominansvekslen til den samfundsmæssigt-historiske proces betyder en gennembrydning af det umiddelbare forhold mellem skabelse af livsmidler og -betingelser og deres brug af hvert enkelt individ, hvilket som konsekvens har, at det samfundsmæssige system med dets selvstændiggjorte sammenhænge af betydningsstrukturer danner et "i sig selv levende system", hvorunder den

"enkelte principielt også kan opretholde sin eksistens, når det ikke selv deltager i opretholdelsen af dette system" (s.235).

Og for det andet er argumentationen for "mulighedsforholdet", at når den samfundsmæssige kombination af henvisningsammenhænge kun har gennemsnitlig ("modalt") karakter, så har de samfundsmæssige nødvendigheder for den enkelts ingen tvingende karakter (s.235). Og derfor bliver betydningsstrukturer/-sammenhænge set fra individets side kun givne handlemuligheder. Disse må individet dog gøre brug af for at sikre sin personlige eksistens; men i og med eksistenssikringen ikke længere umiddelbart afhænger af betydningsomsættelse til handlinger, så er individet i sit forhold til dets til enhver tid givne betydningsforhold "fri". Og derfor har individet altid alternativet: intet at gøre eller handle anderledes overfor de samfundsmæssige nødvendigheder. Betydninger har derfor altid muligheds karakter.

Så vidt Holzkamp på dette punkt. Men hvad beskriver Holzkamp andet end subhominidernes alternativ ved funktionsvekslen mellem fortsat middelbenyttelee og social værktøjsbrug i sin individuelle livssikring gennem socialforbundet? INTET ANDET. "Mulighedsforholdet" har altså empirisk eksistens før Holzkamps indføring af det. Og når det således optræder historisk tidligere end eksistensen af individuel samfundsmæssiggørelse, så må det også logisk være mere abstrakt end en konkret-almen kategori til bestemmelse heraf. Mao: konceptet "mulighedsforhold" bevæger sig derfor endnu på niveauet af (natur)historie før dominansomslaget til samfundsmæssig og individuel reproduktion. Den begrundede indføring af konceptet får derfor den konsekvens, at Holzkamp

videre kategorioparbejdning af den individuelle samfundsmæssiggørelse herfor må skubbes et historisk-logisk niveau "op" (altså historisk empirisk tidligere og dermed mere abstrakt), idet han her endnu bevæger sig på det tredje trin om samfundsmæssig natur. Og derfor kommer der til at mangle et udviklingstrin hos Holzkamp.

Spørgsmålet tilbage er dog om kategorien "mulighedsforhold" kan tjene som realhistorisk forhold, hvorpå dominansomslaget til samfundsmæssig-historisk proces fuldbyrdes. Og dette vil vi mene faktisk er tilfældet: Dimensionen af social værktøjsbrug er historisk at se, som udtrykkende handlenødvendigheder som subhominiderne har måttet realisere - ellers var samfundshistorien ikke opstået. Men de har ikke behøvet at gøre det. Det med "mulighedsforholdet" satte alternativ kan her ses, som alternativet mellem fortsat middelbenytte og deltagelse i kollektiv-genstandsmæssig livsforsorg; hvorfor alternativet: "intet at gøre eller handle anderledes" end nødvendighederne foreskrive - og som Holzkamp senere på det individualhistoriske niveau præciserer til alternativet om at udnytte eller udvide det givne handlerum (s.370) - selv på dette subhominide niveau ingen mening har: Allerede her er handlerummet selv i bevægelse og producerer derfor i sig selv valgmuligheder. Og disse må netop gribes i deres forhold mellem handlenødvendigheder og -muligheder - og dette endvidere ud fra subhominidernes egen indre eksistensmodsigelse her imellem. Og hermed kan "mulighedsforholdet" ses som et produkt af, hvordan livspraktiske nødvendigheder selektionsmæssigt optimalt er blevet grebet af organismepopulationer - først middel anvendelse og dernæst social værktøjsbrug - hvilket også selv har produceret mulighedsforholdet i virkeligheden. Og samfundshistorien er netop at se, som den stadige selvproduktion af selv forholdet mellem muligheder og nødvendigheder.

Og hvis dette er rigtigt - hvad vi vil antage; afvisningen heraf kræver påvisningen af et andet realhistorisk forhold, som et kvalitativt omslag kan realisere sig igennem! - så er det ikke muligt at delegere nødvendighedsbegrebet til samfundssiden og mulighedsbegrebet til individets side, som Holzkamp ender op med. Begge "systemer" bevæger sig i kraft af et udviklende forhold mellem muligheder og nødvendigheder. Og netop derfor har den funktional-historiske fremgangsmåde ingen grænser: den er almen i forhold til levende organismer - men må som "almen" selvfølgelig konkretiseres i forhold til den specifikke genstand, som den anvendes ift. Den funktional-historiske fremgangsmåde er faktisk den eneste metode, der kan afklare sin egen reduktionisme teoretisk konstruktivt.

Når vi således begrunder konceptet om "mulighedsforhold" til at være historisk-logisk mere alment end Holzkamps anvendelse/indføring af det, så tvinger

vi også til at gøre "regning" mht de andre kategorier, som Holzkamp fejlbestemmer.

Dette skal vi imidlertid kun gøre på et meget overordnet niveau. Og her kommer Holzkamps "alligevel ikke opgiven" af den funktional-historiske metode os til hjælp: mange af de begreber, som Holzkamp indfører ad hoc, lader sig begrunde i den historiske proces før dominansomslaget: En ad hoc indføring af begreber fører ikke nødvendigvis til fejlbestemmelser, men snarere til, at deres historiske status (for-)bliver ubestemt - ud over, at de får den status, som de fremstillingsmæssigt udfylder (: cirkulær begrundelse).

Vi har for det første de kategorier, som Holzkamp indførte ad hoc forud for "mulighedsforholdet": samfundsmæssig syntese af betydningsstrukturer, arbejde handling og betydning. Ingen af disse behøver at blive indført ad hoc; idet de begrundes sig selv gennem funktionsvekslen mellem middelbenyttelse og social værktøjsbrug. Og endvidere har vi også været inde på, at betydningsstrukturer/betydninger må ses i deres forhold af nødvendigheder og muligheder. Hertil kommer, at Holzkamp (måske pga det metodisk forkerte fixpunkt) ikke fanger, at betydninger på genstandsniveau (og sikkert også tidligere) ikke repræsenterer genstande, men præsenterer dem; og dette netop som fraværende. Betydninger henviser uden at være det henviste (jvf også W.P.Haug 81, s.189). Og idenne sammenhæng indgår også Holzkamps stadige skelnen mellem det reale som sådan og dets mystifikation, ideologiske fordrejning i de samfundsmæssige betydningsstrukturer (se til eksempel s.203 og 229), hvor Holzkamp i betænkelig grad nærmer sig en ren bevidsthedsfilosofisk diskurs; idet det ikke kun er et spørgsmål om den "korrekte" bevidsthed eller tankemæssige genspejling. Vi har for det andet nogle følgekategorier til "mulighedsforholdet", der også hører hjemme før dominansomslaget. Det drejer sig om begrebet om et individs "samfundsmæssige position" (: indbegrebet af forskellige nødvendige og til hinanden relaterede delarbejder (s.196)), der nu kan ses, som det arbejde individet yder ift den kollektive forsyning og ikke ift den samfundsmæssige kooperativitet. Dette gør sig ligeledes gældende ved begrebet om et individs "samfundsmæssige livssituation" (: indbegrebet af de samfundsmæssigt producerede genstandsmæssigt-sociale forhold set ud fra individets reals liv (s.197)), der nu kan ses, som relaterende sig til de handlinger, som individet må foretage for at sikre sin eksistens.

Til ovenstående kommer endelig begreberne om kooperative forhold, interaktive forhold og enkeltgørelse ("Vereinzelung"), hvor netop funktionsvekslen stiller individet over for at forholde sig til den sociale værktøjsbrug - og dermed til de kooperative forhold - på den ene side, og på den anden side til socialforbundet som basis - altså rent interaktive forhold - hvor ud fra individet må søge at sikre sin eksistens gennem valget her imellem. Og derfor

stilles individet som enkeltstående med kravet om at kunne bearbejde de divergerende betydningssammenhænge, som er forefundet for det.

På dette eubhominide niveau er det rigtigt, når Holzkamp for eksempel bemærker, at individet i sit forhold til andre kan realisere samfundsmæssige kooperationsformer, men ikke behøver det (s.326); men på et samfundsmæssigt historisk niveau er alle forhold mellem mennesker a priori samfundsmæssige kooperationsformer i en eller anden specifik konkretisering. En anvendelse af ovenstående kategorier på det samfundsmæssigt-historiske niveau kræver derfor mere end en formationspecifik konkretisering - tvært imod kræves en historisk-logisk oparbejdning af dem i retning af selvsamfundsmæssiggørelse før en formationspecifik konkretisering er mulig; idet de ellers blot fordobler det kapitalistiske samfunds overfladestruktur, som Holzkamp (blindt) reproducerer i sit koncept om "mulighedsforhold": enten at udnytte og handle indenfor betingelserne eller at udvide dem. Alternativet er falsk: problemer er snarere, hvordan mødeigelser i betingelserne gribes perspektivisk, så handlerummet om dem udvides/almengøres.

Lad os nu med ovenstående in mente vende tilbage til Holzkamps fremstilling på det sted, hvor Holzkamp beskriver den endelige udtreden af fylogenesen:

"I den - gennem den selvstændiggjorte symbolske (re)præsentation - muliggjorte syntese af samtlige værenstræk gennem de samfundsmæssigt producerede betydningshenvisioner, så inddrages også nu de forhold, der for sig er "naturligtilstande" - altså de forhold, der ikke umiddelbart er tillegnet gennem genstandsmæssiggjort arbejde - i den specifikt samfundsmæssigt-menneskelige betydningsstruktur; og dette vil sige, at de bliver indbegrebet af almengjorte handlenødvendigheder (og muligheder (v.tilf. i sammenhæng med den samfundsmæssige produktion og reproduktion af liv) de "naturlige" forhold vinder altså "middelbar" samfundsmæssig betydning"(s.233).

Naturen bliver således til en samfundsmæssig omverden. Og hermed markeres overgangen til, at "indre samfundsmæssige love" endeligt kan sætte sig igennem som bestemmende, hvorved der træder en "ny udviklingsretning af helhedsprocessen (frem) (femte analyseskridt)"(s.184). Det

"er derfor ingen modsigelse, når det på den ene side fastholdes, at den samfundsmæssige form for livsvinding (og ikke mere den fylogenetisk natur-faste) gennemgående er bestemmende for den nye samfundsmæssigt-historiske udviklingstype, og når det på den anden side gælder, at den samfundsmæssige udvikling .. er at forstå som en uafsluttet proces af stigende samfundsmæssiggørelse"(s.184).

Vi kan kun stemme overens med Holzkamp om, at der ingen mødeigelse er her imellem - men det skyldes, at det er en tautologi! Udviklingsretningen "uafsluttet proces af stigende samfundsmæssiggørelse" etablerer sig allerede, så udviklingsretning, ved den fuldt udviklede funktionsvekslen mellem middelbenyttelse og social værktøjsbrug. I forlængelse heraf er der tale om dominansvekslen ved gennemsætningen af produktionsdrift - men dette betyder samtidig overgangen til det femte skridt; idet det nye helhedssystem omstrukturerer

sig i forhold til den dominante funktion, hvorved der træder en ny bestemende modsigelse/udviklingsretning frem.

Dette er et springende og afgørende punkt. Og det viser sig da også, at når Holzkamp skal tematisere samfundshistorisk udvikling, så kan han, som vi ovenfor har været inde på, ikke gøre det på anden måde end som et problem om, for måtionsspecifik konkretisering - altså problemet om, hvordan en almenhed (altså strakt endda) formes.

Så vidt "samfundspolen" (og Holzkamp) på dette fjerde analyseskridt. Og vi vender os nu mod den kategorielle oparbejdning af "individpolen".

I og med "mulighedsforholdet" - som aktiv social faktor ved funktionsvekslen mellem middelbenyttelse og social værktøjsbrug - så opnår subhominiden også en "eksistentiel aflastning" i forholdet til dets umiddelbare omverden. Og dette kan ses, som den

"fundamentale materiel-økonomiske forudsætning for individets erkendende, "gnostiske" virkelighedsforhold" (s.236),

hvor igennem det muliggøres at koncipere objektive lovmæssigheder netop qua distancen til omverden. Og bevidstheden opstår som bevidst væren. Dette er en kvalitativ forandring i forholdet mellem individer; idet bevidst-forhold-en-sig-til altid er hver enkelts forholden sig til betydningsforholdene, altså "første person" (s.237): En simpel-form for subjektivitet opstår, idet den enkelte kan/må opleve sig selv som kilde til handlinger, og også andre som kilde til deres handlinger. De andre/den anden er nu ikke længere kun socialt værktøj ved den fælles realisering af mål og/eller kommunikationspartner i den fælles styring; men de andre kan opfattes, som havende en fra een selv adskilt og forskellig intentionalitet: Bevidsthed og subjektivitet er her netop ens eget intentionalitetscentrum (s.238).

Socialforbundets reciprocitet får nu kvaliteten refleksivitet: man kan fra sit eget standpunkt samtidig øjne den andens standpunkt. Og perpektiv-forskydning og intersubjektivitet træder hermed frem, som nye former for virkelighedsbemestring.

Med "mulighedsforholdet" må individet endvidere forholde sig til både omverden og sig selv i denne: det enkeltgøres, som tidligere nævnt. Og det kan nu kun opnå livsduelighed i den grad, at den individuelle omverdenskontrol kvalificerer sig til personlig handleevne, som den individuelle integration af forholdet mellem arbejde og handling, og som udtryk for individets bestemmelse over egne livsbetingelser gennem deltagelse i bestemmelse over den samfundsmæssige proces (s.241). Dette betyder, at det globale "kontrolbehov" må specificere sig ud over dets "kooperative udviklingsstadium til et alment behovsgrundlag for individuel handleevne". Menneskelige behov må nu realisere sig i udvidelsen af handleevnen, hvor de må fremtræde som subjektiv erfaring

på indskrænkninger i denne.

Med opståelsen af den individuelle handleevne kvalificeres også de eksisterende sikrende primærbetydninger/-behov til kun at kunne tilfredsstilles optimalt i deres indbundethed i den kollektive forsyng: de bliver nu modificerbare. Og terminologisk tager Holzkamp højde for dette gennem differentieringen mellem produktive og sanseligt-vitale aspekter ved det menneskelige behovsforhold: Den bevidste kontrol over de samfundsmæssige/individuelle livsbetingelser fremstår nu for individet, som en emotionelt begrundet subjektiv nødvendighed.

Det centrale i dette er imidlertid, at den emotionelle helhedsvurdering ikke kan ses, som værende umiddelbart givet, men må produceres af individet, for at det kan opretholde/udvide sin handleevne, idet behov ikke længere er at se som emotionelle "tilstandsvariable". Emotionalitetens orienteringsledende funktion er dermed heller ikke et faktum, fremstiller ikke længere en subjektiv nødvendighed, der umiddelbart giver sig selv ud fra den evidente betydning af dets saglige og sociale virkelighedsforhold i relation til eksisterende sikring (s.318). Emotionaliteten som et alment handleberedskab gennem emotionel helhedsvurdering bliver dermed selv et problematisk forhold, som individet bevidst må anvende som "middel" i sin tænkning. Et nyt formidlingsniveau mellem erkendelsesfunktionen (tænkning), som aspekt af handleevnen, og den perceptive opfattelse af det sanseligt-stofflige ved realiteterne (agttagelsen) træder frem, ider der skubbes et symbol-agttagelses niveau ind i mellem (s.314).

Grundlæggende er der nu sket en adskillelse mellem samfundsmæssige mål og de subjektive opfattelse/overtagelse/realisering af dem; og hermed opløses også det umiddelbare determinationsforhold mellem handling og motivation. Og vi skal nu opholde os selvstændigt ved Holzkamps motivationskoncept; idet konsekvenserne af Holzkamps "problematiske teoretiske metode" for alvor melder sig her.

Motivation er tidligere hos Holzkamp (s.300) blevet bestemt ud fra forholdet mellem på den ene side anticiperet forhøjet livskvalitet og på den anden side anticipationen af den mængde anstrengelser og risici, der er forbundet med handlerealiseringen. I forhold til det kooperative niveau bliver motivation derfor afhængig af a) at der faktisk består en sammenhæng mellem de bidrag til samfundsmæssig-kooperativ livsførelse, der kræves, og den foregribende sikring af egen eksistens under givne forhold; b) om dette er adskvat afbildet i de samfundsmæssige tankeformer; og c) om individet adskvat er i stand til at fatts denne sammenhæng (eller mangel på samme). Og det er ud fra disse karakteristika; at det viser sig i den emotionelle helhedsvurdering om individet omsætter de eksisterende samfundsmæssige mål i handlinger (hvis

alle tre forudsætninger er opfyldt) eller ej. Men i og med opløsningen af det umiddelbare determinationsforhold mellem handling og motivation - mener Holzkamp nu - behøver målbeskaffenhedens betingede umulighed for motiveret handling ikke at betyde ingen handlinger overhovedet. Tvært imod kan individet "under tryk fra forholdene" også overtage samfundsmæssige mål, der er i de "herskendes partialinteresse" (s.323). Og dvs at i stedet for ingen handlinger, så selvstændiggør de "indre kraftforhold mod behovsbefrielse" (s.323) sig nu ved den tvungne handling til en

"emotional ikke dækkende ("gedeckten") selvdisciplin og trykudvelæse mod sig selv, der kan betegnes som "handlevillighed" (Willentlichkeit der Handlung)" (s.323).

Og denne "handlevillighed" er derfor at se som vilje, der begrundes sig som et uselvstændigt, men også fraspaltet, psykisk funktionsaspekt ved den menneskelige motivation: Kategorien motivation må derfor - ifølge Holzkamp - differentieres i retning af motivation/tvang, hvor tvungne handlinger - ud fra indre nød - betyder, at man gør sig selv til fjende (selvfjendskab), idet overtagelsen af de herskendes partialinteresser medfører øget usikkerhed ift egne interesser, men også en styrkelse af de herskendes interesser (s.377).

Problemet ved ovenstående videreudvikling af motivationskonceptet mod motivation/tvang er, at Holzkamp ad hoc indfører en instans af herskende partialinteresser, der ikke kan begrundes i den genstand, der her er på tale - den er "sagen" uvedkommende. En sådan instans af "indre samfundsmæssig tvang" kan dog godt have etableret sig på det subhominide niveau, men det har ikke kunnet være overgribende i forhold til individet; idet - i perspektivet samfundsmæssig livsopretholdelse - må opståelsen af "indre samfundsmæssig tvang" enten være blevet udgrænset af socialforbundet eller ophævet i en ny socialitet pga dens destabiliserende virkning på socialforbundet.

Den form for tvang, der derfor kan komme på tale, må komme fra trykket af naturomstændighederne (+). Og derfor må motivationskonceptet differentieres i retning af motivation/vilje, hvor individet kan tage/taget langsigtede sociale/samfundsmæssige mål på sig selv om det ikke er klart, om de også fører til en fastholdelse/udvidelse af det pånåede livsbemestringsniveau; idet denne differentiering yder en selektionsfordel, hvorfor omslaget til den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces (i denne sammenhæng) alene her ud fra kan konciperes.

Holzkamps forveksling af et for socialforbundet ydre selektionstryk med en (ubegrundet instans af) "herskende partialinteresser" kan - med ovenstående korrektion af motivationskonceptet - ses, som den gennemgående dimension/ak-

-----o-----

(+) Et empirisk vidnesbyrd for et sådant "ydre naturtryk" har vi i den pliocene krise - jvf N.Engelsted 84,s.170, som dog anvender dette forhold i en anden begrundelsessammenhæng.

ee for Holzkamps videre kategoriudvikling. Og vi skal vi kapitel 4 vende tilbage til dette spørgsmål; og her blot nærne os afslutningen på analysen af kvalificeringen af den menneskelige natur til individuel samfundsmæssiggørelse under hensyntagen til ovenstående.

Subhominidernes mulighed for at "svare igen" på et ydre naturtryk, der adskiller de kortsigtede og langsigtede behovstilfredsstillelsesmåder - eller sætter dem konfliktfyldt op mod hinanden - må findes i socialforbundets struktur af kollektiv forsorg. I denne ligger en grad af kooperativ kontrol over de samlede livsbetingelser, og det er denne der viser sig at være utilstrækkelig. En overvindelse af utilstrækkeligheden i denne er kun mulig i den grad det opfattes som et kollektivt problem; og det må derfor komme til dannelsen af samfundsmæssige subjekter, der - med Holzkamp - kan ses, som en "kollektivt magt af bevidst "skaben" historie" (s.131,v.fremh.). Men når den "magt", der skal overvindes ikke er en "indre samfundsmæssig magt", som hos Holzkamp; men tvært imod en social aftagt, så har dannelsen af samfundsmæssige subjekter kun kunnet få langsigtet livspraktisk værdi i den grad, den sociale struktur er blevet videreudviklet indefra, altså grebet kollektivt på en anden måde end hidtil. Den "bevidsthed", der her er på tale, er ikke en "bevidsthed", der kan udpege problemet - det er endnu ikke løseligt - men kollektivt kan der tages højds for at gøre det løseligt. Og dette er kun muligt, når den bevidste vilje til frivillig indskrænkning af umiddelbar behovstilfredsstillelse finder et kollektivt materielt udtryk i den eksisterende arbejdsdelte struktur på en måde, der sikrer langsigtet behovsbefrielse for alle socialforbundets medlemmer. Og heri ligger kimen til den senere samfundsmæssige overbygning, der som kollektiv struktur varetager enhedens langsigtede reproduktionsproces. Samfundsmæssige subjekter er i overensstemmelse hermed alment ikke et bevidsthedsfænomen eller -forhold - som hos Holzkamp - men en social struktur omkring den genstandsmæssige virksomhed, hvor igennem individerne bevidst formidler deres kollektive samvirke under hensyntagen til langsigtede krav.

Når socialstrukturen således tendentielt begynder at orientere sig i et perspektiv om langsigtet kollektiv livsopretholdelse, så udvikles også individets naturgrundlag, idet det må kunne reflektere sit perspektiv heri: Funktionsgrundlaget, som indtil nu reproduceredes gennem selvproducerede emotionelle helhedsvurderinger fra situation til situation, må kvalificere sig, som en "individerende kummulationproces" (s.333). Det centrale er nu, at individet ikke længere blot står med et "umulighedsforhold" til sin omverden; men det befinder sig i bestemte objektive betingelser med en biografisk "ballast". Individualhistorisk må der derfor træde et konkret forhold frem mellem ens allerede opnåede rådighed over livsbetingelserne og de livsbetingelser,

som endnu er unddraget handleevneudviklingen (s.335), hvilket Holzkamp begrebsligger med forholdet mellem potentialitet (: indbegrebet af individet i "første person" - altså de gennem det bevidste forhold givne handlemuligheder), og fakticitet (: indbegrebet af arten og graden af modsatrettede "tredje person processer" overfor den bevidste rådighed over livsbetingelserne, og gennem hvilke individets handlemuligheder er determineret og begrænset). Handleevne ser Holzkamp derfor nu som relativ handleevne (s.335). Men når det er sådan, så må individet bevidst kunne gennemtrænge det nutidige i forhold til det fremtidige ud fra dets forhistorie for at opnå handleuelighed. Dette kan sammenfattes i konceptet livsperspektiv, idet fremtiden nu bliver en afgørende kvalitet ved nutiden (s.341). Og som overordnet kategori må subjektiv livsperspektiv - som det centrale bestemmelsesmoment - nu henvise alle andre momenter/kategorier deres plads.

Når individet nu må forholde sig til sit livsperspektiv for at fastholde/udvide sin handleevne; så er det menneskelige naturgrundlag nu kvalificeret frem til niveauet af individuel samfundsmæssiggørelse, hvorfor den videre kvalificering heraf må foregå på det femte analyseakridt, idet individet nu er at se som totalsamfundsmæssigt forvidlet: dets funktionsgrundlag er blevet til et "i sig selv udviklende" samfundsmæssiggjort funktionsgrundlag for individuel eksistensopretholdelse.

Livsopretholdelse gennem deltagelse og rådighed over de samfundsmæssige og individuelle livsbetingelser har sat sig endeligt igennem, som dominant funktion i individets samfundsmæssige naturgrundlag. Og den udviklingsretning, som hermed er blevet dominant indenfor den individuelle pol af individ-samfundsforholdet skal vi (i analogi til den samfundsmæssige pol) karakterisere som uafsluttet proces af stadig stigende handleevne.

Dette er IKKE hvad Holzkamp ender op med. Holzkamp "nøjes" med at tematisere reproduktion af handleevne - og går direkte herfra til den formationspecifikke reproduktion af handleevne og velbefindenhed ("Befindlichkeit") under kapitalismen (+). Denne underbestemmelse har imidlertid sine grunde i Holzkamps "problematiske metode" og i de ligeledes problematiske følgevirkninger som denne har for kategoriudviklingen. Det mest fatale heri er, at Holzkamp kommer til at tabe den samfundsmæssigt menneskelige subjektivitet - eller alene ser denne reduktivt gennem en bevidsthedsfilosofisk diskurs - hvad vi i det følgende skal opsummere omkring, for her igennem at muliggøre kapitel 4s konkret-almene bestemmelse af den specifikt samfundsmæssige og individuelle reproduktionsproces (femte og dermed første analyseskridt i omgangen med

(+) Dette er begrebsudvikling gennem abstrakte modstillinger (dikotomier); f.eks. almengjort vs restriktiv handleevne/emotionalitet/motivation (jvf også s.28-29) - et problem der i en vis udstrækning er lige så gammelt som den kritiske psykologi.

den nye kvalitet).

3.3 Opsummering af Holzkamp-kritikken; teoretisk sluthenmarkning.

Summerer vi op, hvad vores kritik af Holzkamp indtil nu har bestået af, så finder vi følgende:

- 1 - Fejlagtig opgivelse af den funktional-historiske fremgangsmåde ved overgangen fra samfundsmæssig natur til individuel samfundsmæssiggørelse.
- 2 - Fejlagtig historisk placering af før-samfundsmæssige ledetråde/kategorier/koncepter på det samfundsmæssigt-historiske udviklingsniveau. Disse ledetråde er i deres umiddelbare fremtræden strukturanaloge til den samfundsmæssige livsopretholdelsesproces under kapitalismen. Dette gælder ud over de allerede nævnte kategorier også for samtlige bestemmelser omkring reproduktionen, der alene ses som forbrug/konsum i en ikke- eller a-samfundsmæssig sfære (jvf s.359). At det kommer til en sådan struktur-analogi - på trods af, at kategorierne begrunder sig selv på det før-samfundsmæssige udviklingsniveau - må ses mulig/muliggjort af kapitalismens særlige funktionsmåde, hvor det samfundsmæssige sætter sig igennem "bag om ryggen" på de involverede qua privatformen, hvorved også konkurrencen/klassekampen lader sig forveksle med de fylogenetiske evolutionslove. Sådan "ser det ud", men privatformen er selv en specifik form for samfundsmæssighed og må begribes som sådan.
- 3 - Fejlagtig identificering af genstandsbetydninger med genstandene selv: betydningen præsenterer genstanden - modsat umiddelbar repræsentation af den.
- 4 - Forveksling af et for subhominide socialforbund ydre naturtryk med samfundshistorisk udviklede "herakende partialinteresser".
- 5 - Fejlagtige kategoridifferentieringer som følge af ovenstående. Eksempelvis differentieringen af motivation i motivation/tvang fremfor i motivation/vilje; samt at samfundsmæssige subjekter kun ses i deres egenskab af "noget" bevidstheds-mæssigt.

Til ovenstående kommer nu - hvad vi allerede kort har berørt - det forhold, at den samfundsmæssige og individuelle reproduktionsproces alene ses, som et spørgsmål om den formationspecifikke konkretisering af de gennem studiet af den antropogenetiske proces fremanalyserede kvalitativt nye udviklingsretninger. Hvor Holzkamp ikke vakler mht almengørelsen af udviklingsretningen for den samfundsmæssige pol; så er dette som nævnt ~~til~~ tilfældet ved den individuelle pols udviklingsretning - her er der mere forsigtighed (måske er det forbeholdet overfor det abstrakte menneske der titter frem). Vi betragter dem hver for sig:

For den samfundsmæssige pol er den udviklingsretningen "uafsluttet proces af

stigende samfundsmæssiggørelse", der almengøres som bestemmende for den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces. Nu har Holzkamp (s.205) taget forbehold mht form-aspektet - der er abstraheret fra det ved udarbejdelsen af de almene bestemmelser; men dette er umuligt! - hvorfor Holzkamp da også må afgrænse sig fra, at almenbestemmelserne har "normativ" karakter (s.184), og dette fuldstændiggøres gennem udsagnet, at udviklingsretningen viser "hvilke principper, som den samfundsmæssige udvikling må begribes efter, såfremt den finder sted, hvilket også indbefatter en begriben af betingelserne for stagnation resp forfald af den samfundshistoriske livsvindingsproces" (s.184). Men hermed lader Holzkamp en abstrakt almenhed hjemsege historien, idet der her opereres med alment-historiske love: Føllebestemmelser gøres til (konkret-)almene bestemmelser, hvorved den udviklede forms "ejendommelige logik" tabes. Herved indskrives Holzkamp også en almen instans af noget "over" samfundet, hvilket kan ses som en naturalisering af den med privatformen og statens opståen framedgjorte form for verdenshistorisk udvikling.

For den menneskelige pøls vedkommende almengør Holzkamp ikke handleevne-udvikling, som menneskelig udviklingsretning. Tvært imod indsnævres handleevne-kategorien til altid at udtrykke relativ handleevne. En indsnævring, der er logisk nok ud fra, at den fulde kontrol over betingelserne individuelt set er umulig, også som perspektiv. Grundlaget for denne indsnævring er imidlertid at finde ved selve konceptet om "mulighedsforhold", som Holzkamp trækker med som grundkategori for individuel reproduktion. Vi følger denne overgang hos Holzkamp: Når individet eksisterer i kraft af et "mulighedsforhold" til dets omverdensbetingelser, så stilles individet frit i forhold til det samfundsmæssige, når dets eksistens er totaleamfundsmæssigt formidlet. Men da frihed er en social kategori, så må Holzkamp indføre et nyt (andet/nr.2) individualvidenskabeligt formidlingsniveau for ikke kategorielt at læsrive individet fra dets samfundsmæssige eksistensbetingelser. Det nye formidlingsniveau kaldes subjektive handlegrunde, der er at se, som en fuldstændiggørelse af det samfundsteoretiske koncept om "objektive livsbetingelser" og det dertil hørende koncept om "samfundsmæssig syntes af betydningsstrukturer", som betydnings-handle-sammenhænge og tankeformer (første formidlingsniveau) set fra individets side. Her igennem søger Holzkamp nu at fastholde, at selv om individets handlinger er "frie", så er de også (eller stadig) subjektivt begrundede og funktionelle. I forlængelse heraf præciseres "mulighedsforholdet" til den "dobbelte mulighed": udnyttelse og udvidelse af handlerummet, hvor det afgørende er, at selv om individet ikke realiserer en udvidet bestemmelse over handlingens mulighedsbetingelser, så eksisterer alternativet om rådighedsudvidelse gennem ændring af betingelsernes alligevel (s.354); den totale aflæsning af denne mulighed kan derfor ses, som ensbetydende "med op-

læningen af den menneskelige eksistens" (s.345).

Vi har tidligere henvist "mulighedsforholdet" til det subhominde niveau. og anderledes kan det heller ikke gå med denne "doblelte mulighed". Selve eksistensen af valgst kan siges at begrunde det andet formidlingsniveau af "subjektive handlegrunde", men da alternativet: eksistensopretholdelse gennem middelbenyttelse på den ene side historisk elimineres, og da på den anden side den "samfundsmæssige syntes af betydningsstrukturer" kun eksisterer i kraft af, at den vedvarende virkeliggøres gennem de involveredes specifikke realisering af den; så må der med den samfundsmæssige kooperations fulde gennemførelse kun blive een formidlingsdimension mellem den samfundsmæssige struktur og den individuelle struktur. Og dette dimension er at se, som strukturerne og disses selvudtryk i begrebslig/sproglig form - dvs een dimension med to niveauer, altså et formidlingsforhold.

Når Holzkamp således blot ender op med at operere med to formidlingsniveauer mellem individ og samfund, så læsrives individet reelt fra samfundet, idet kun dets bevidsthed forbinder det hermed. Samfundshistoriens "store subjekt" (: alment-historiske loves virke) får således her et "lille subjekt", som den bevidste bestemmelse heraf - og omvendt. Subjekt rives fra objekt og delægges til hver sin sfære, så ikke blot kommer Holzkamp i betænkelig nærhed af en bevidsthedsfilosofisk diskurs: den virkeliggøres både på det samfundsmæssige og det individuelle niveau. Og dette har den konsekvens, at det virksomme - som er det i sig selv udviklende forhold mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestendighed - forsvinder, eller reductivt må tilføres udefra, ovenfra mv. Fra genstanden selv kan det i hvert fald ikke længere komme!

KAPITEL 4: SAMFUNDSFORMEN FOR MENNESKELIG LIVSOPRETHOLDELSE: KOLLEKTIV OG PERSONLIG SELVBESTEMMELSE.

Med dominansomslaget af social værktøjsbrug til samfundsmæssig Kooperation på den ene side, og af den samfundsmæssige natur til individuel samfundsmæssiggørelse på den anden side, træder samfundsformen for menneskelig livsopretholdelse frem, altså samfundsmæssig og individuel reproduktion (femt analyseskridt, og dermed første analyseskridt i omgangen med den nye kvalitet).

De hermed producerede systemer - samfund og individ - omstrukturerer sig nu i forhold til de opståede dominante funktioner (: for samfundet uafsluttet proces af stigende samfundsmæssiggørelse, og for individet uafsluttet proces af stigende handleevns); og nye udviklingsretninger i form af nye almen modsigelser træder frem som bestemmende funktioner. Holzkamp har - som fremvist - kun dette niveau i en slags yderliggjort formationsæspecifik konkretisering, der btyder, at niveauet reelt tabes. Så hvad der står på tale nu er formen af almengjort samfundsmæssiggørelse og af almengjort handleevne, hvor en bestmmelse af de bestemmende modsigelser i denne form er den søgte kategorielle bestemmelse af vores koncept om selvsamfundsmæssiggørelse, altså af samfundsformen for samfundsmæssig og individuel reproduktion.

Vi skal markere dette nye niveau i teoribygningen med begreberne om samfundsmæssig subjektivitet og individuel subjektivitet, hvor vi i den kategorielle bestemmelse heraf primært skal trække på Marx, samt på den individualvidenskabelige konkretisering af marxismen, der kommer til udtryk hos Dreier.

Først til:

4.1 Samfundspolen i individ-samfunds forholdet.

Det problem, som det følgende handler om, er at fremvise de realhistoriske dimensioner, som den samfundsmæssige subjektivitet virkeliggør sig i kraft af. Disse er dels produktionen og dels kooperationen berom⁽⁺⁾.

Produktionen er med overgangen fra middelbenyttelse til social værktøjsbrug ikke længere blot simpel fravristelse af livsforbrødenheder fra naturen; det

-----

(+) Fra dette fremstillingspunkt går der også en "anden" historisk-logisk vej. Denne er især fremhævet i den kritisk-psykologiske kvindeforskning (se K.Skaftø 85 og 85a) og af N.Engelsted i "Springet fra dyr til menneske" (84), hvor kønsdimensionen/-kategorien (som virksomhed) gøres til ledetråd for den videre historiske oparbejdning. I forhold til Holzkamp er køns-kategorien samfundshistorisk en blind plet, men vi skal dog i det følgende ikke beskæftige os nærmere med den, da vi finder, at den er et moment ved populationens reproduktion (in casu socialstruktur-ens produktive uddifferentieringer) og ikke overordnet eller identisk med denne. Det må derfor mere være de naturhistoriske præmisser for kønsulighed/-undertrykkelse, som indfanges hermed - end selve omslaget i samfundshistorie og som disse selv omformes gennem.

er omformende bearbejdning og tilegnelse af livsforbrødenheder, af viden om naturen og om sig selv, gennem genstandsmæssig virksomhed, altså gennem menneskeligt arbejde. Der indgår tre momenter i menneskeligt arbejde: for det første den formålsrettede aktivitet eller arbejdet selv, for det andet arbejdsgegenstanden, som det virksomheden retter sig mod, og for det tredje arbejdsmidlerne, som det arbejdsmidlerne bearbejdes med (Marx 70/I, s.303). Men arbejde er også forbrug, idet det er konsum af menneskelige kræfter og af produktionsmidler, der "forbruges og oplides og til dels .. atter opløses i grundbestanddele" (Marx 74, s.203). Men dette konsum er samtidig også produktion, idet mennesket producerer sig selv gennem arbejdet. Hermed adskiller menneskene sig fra dyrene ved, at det selv adskiller sig fra dem ved at producere deres livsforbrødenheder. Og igennem denne bevægelse - denne "generelle betingelse for stofskiftet mellem mennesket og naturen, den evige naturbetingelse for menneskelig eksistens" (Marx 70/I, s.310) - indvirker mennesket på naturen, ændrer og omformer den. Og ændrer og omformer dermed "sin egen natur" (s.302).

Kooperationen - som det andet moment - overgår ved den sociale værktøjsbrugs udvikling til ikke længere blot at være simpel samvirke og koordinering af handlinger, men til et ud fra det fælles stofskifte med naturen overgribende virksomhedssystem, hvor igennem flere produktionsprocesser koordineres, og hvor igennem resultaterne af de enkelte arbejdsprocesser vender tilbage til de enkelte medlemmer. De hermed fremkomne momenter af distribution og udveksling er selv dele af produktionen, og umiddelbart indbundet heri. Målforestillingerne og målsætninger med den "produktive Kooperation" opstår overvejende ad hoc, og ud fra de givne naturforholds forandringer.

Disse to realhistoriske dimensioner - produktion og Kooperation - står endnu frem til tærsklen til produktionsdrift, i et umiddelbart forhold til hinanden men med produktionsdriftens gennemsætning overfor okkuperationsdriften træder de "produktive Kooperationsformers" målforestillinger og målsætninger om foregribende eksistenssikring frem, som overgribende kollektive målbestemmelser. Og der etableres en samfundsmæssig syntese af betydningsstrukturer med et bevægeligt forhold mellem kortsigtede og langsigtede reproduktionsforestillinger om mulige og nødvendige eksistensbetingelser.

De fire momenter (: produktion, konsum, distribution og udveksling) træder nu - qua den etablerede samfundsmæssige Kooperation - i et umiddelbart forhold til hinanden; idet de funktionelt bygger sig op og reflekteres gennem en overgribende plan (jvf Marx 74, s.214) for langsigtet samfundsmæssig reproduktion. Men de forbliver dog alle samtidig momenter i selve produktionsprocessen. Nu er arbejde ikke længere noget, der tages "initiativ til", men den nu etablerede samfundsmæssige Kooperation, som produktionens egen reproduktion.

tionsproces, stiller selv mål og krav op - i form af muligheder og nødvendigheder - til samfundsenhedens medlemmer. Og omvendt: Mål er ikke længere noget der skabes ad hoc; den samfundsmæssige Kooperation er nok forvaltet af overgribende målforestillinger, men dens egen virke stiller selv nye krav og mål op, som må gribes af den enkelte på en eller anden måde og i en eller anden grad gennem en subjektiv bestemmelse af deres objektive virke.

Det må derfor komme til udviklingen af en overbygning, hvor igennem individerne i fællesskab regulerer den samfundsmæssige kooperationsproces - en regulation, der nødvendigvis må være foregribende i perspektivet de kortsigtets overlevelsesinteressers opbeholdelse i de langsigtede, idet produktionen selv medfører udviklingen af nye betingelser for produktion, hvad der kan kaldes produktionens basis. Denne differentiering mellem basis og overbygning kan ikke primært ses, som en differentiering mellem det materielle og det "ideelle"/bevidsthedsmæssige, men må forstås, som en struktur, der binder de enkelte delarbejdsprocesser sammen og regulerer deres virke i forhold til hinanden. Overbygningen kan derfor ses, som varetagende selve udvekslingsprocessens generelle dimensioner om almengjort arbejde.

Den hermed fremkomne subjektive bestemmelse af den samfundsmæssige kooperation er dermed et moment ved den samfundsmæssige kooperations egenudvikling. Og den samfundsmæssige subjektivitet kan nu differentieres i enheden mellem subjektiv bestemmelse og den objektive bestemtthed (jvf Holzkamp 79a, s.137).

I forholdet mellem den subjektive bestemmelse og den objektive bestemtthed må vi endvidere se den subjektive bestemmelse, som den aktive side i forholdet, idet den samfundsmæssige kooperation kun kan opretholdes gennem indgreb i de lovmæssigheder, den virker igennem.

I forholdet til de objektive betingelser er denne subjekt-agtighed i den samfundsmæssige subjektivitet selv bestemt af disse objektive betingelser, og vi må derfor tale om en bestemt grad af subjekt-agtighed, hvad vi skal sammenfatte i begrebet om kollektiv bestemmelse. I den kollektive bestemmelse udtrykkes derfor graden og arten af den bevidste rådighed over den givne samfundsmæssige kooperation - og menneskene kan kun opretholde og udvikle deres liv gennem den stadige udvikling og styrkelse af denne gennem deres praktiske virke. Når produktionen - det kollektive arbejde - er det bestemmende, så kan vi endvidere sige, at den kollektive bestemmelse udvikles i samme grad, som arbejdsprocessen lader sig almenføre gennem kollektiv bestemmelse af det almenførelsesduelige. Samfundsmæssig udvikling er dermed identisk med almengjort arbejde gennem arbejdet selv. Arbejdsprocessens selvbestemmelse er derfor det almene perspektiv i den samfundsmæssige form for menneskelig eksistensopretholdelse.

4.2 Individpolen i individ-samfunds forholdet.

Som tidligere nævnt skal vi mht systemet af individuel selvsamfundsmæssiggørelse indføre funktionen af individuel subjektivitet. Og i analogi med spørgsmålet om "samfundspolen", skal vi derfor nu udfolde de realhistoriske dimensioner, som den nye funktion fuldbyrder sig i kraft af. Disse dimensioner er for det første adskillelsen mellem behov og handling og for det andet udviklingen af enkelstæenheden; hvor det fælles gælder, at de har deres udspring i udviklingen af "mulighedsforholdet", der også sætter den erkendelsesdistance, der muliggør udviklingen af bevidsthed.

Begge dimensioner stilles nu som opgaver, som individet må forholde sig til - for kun her igennem, ved at behovet så at sige knyttes til en samfundsmæssig betydning/betydningsstruktur i relation til de individuelle erfaringer, som individet allerede har med forskellige typer af behovsbefrielse, kan individet opnå kontrol over dets eksistensbetingelser, og dermed opnå behovstilfredsstillelse på "menneskelig" måde. Med den fulde gennemsnævning af det samfundsmæssige, og den hermed satte totalsamfundsmæssige formidling af den individuelle eksistens, sker der en endelig adskillelse mellem samfundsmæssige mål og den subjektive opfattelse/overtagelse/realisering af dem, hvorfor individet nu tvinges til at kunne forholde sig overgribende til sin egen forholdet sig til dets eksistensbetingelser. Og en kvalitativ ny psykiske struktur må udvikle sig, hvad vi med Leontjev vil kalde personligheden. Endvidere skal vi med Leontjev se de rækker af handlinger, der er rettet mod realisering af bestemte foregrebne mål, som virksomheder, hvormed personligheden kan ses som en specifik virksomhedsstruktur.

Som vi har set, så går Holzkamp ikke selv denne vej, selvom han dels bygger på Leontjev og dels selv flere steder lægger op til det. Vi skal derfor nu først gøre os nogle almene antagelser om dette (hos Holzkamp fraværende) subjektplan, der ift menneskelig eksistens er alment, og er særligt ift den individuelle selvsamfundsmæssiggørelse. Her vil vi implicit trække på Leontjev og Dreier, da disse for os at se, når videre end Holzkamp (i GP); også selvom, at en ubegrebet modstilling/overforstilling mellem på den ene side personligheden som almen-historisk dannelse, og på den anden side personligheden, som en kun konkret individuel (ontogenetisk) realisering, atadig reproduceres (se bla Dreier 81, s.27 og 40).

4.2.1 Subjektplanet i den individuelle selvsamfundsmæssiggørelse.

Mennesket må - som tidligere bestemt - kunne forholde sig overgribende både til dets objektive omverdensbetingelser og dets subjektive forudsætninger. Begge "poler" er at se, som samfundsmæssiggjorte "natur"-betingelser og -forudsætninger, hvorfor mennesket kun kan blive subjekt i dette ords almene be-

tydning i den udstrækning, at det bliver subjekt for sine samfundsmæssige relationer (jvf Dreier 83, s.6).

Mennesket må derfor kunne varetage selvudvikling, som det udviklende og bevægelige forhold mellem objektive og subjektive nødvendigheder og muligheder gennem dets samfundsmæssige virksomhed. Mennesket er derfor ikke blot virksomt, men det må forholde sig

"subjekt-aktivt regulerende til sine enkelte virksomheder og deres indbyrdes forhold" (s.33).

Og dette betyder, at den menneskelige virksomhed må kunne kvalificere sig selv til at kunne varetage

"højere, overgribende subjektfunktioner i virksomheden" (s.15).

Dette indre moment (Leontjev 83, s.165), der kan og må udvikle sig gennem virksomheden, skal vi betegne med personligheden.

Det enkelte individ er derfor ikke blot et enkeltstående eksemplar af arten menneske med individuelle evner og egenskaber, men det er et personliggjort subjekt med særlige personlige egenskaber og evner, der er udviklet gennem dets samlede virksomhedsformer.

Subjektplanet - der så at sige er givet på forhånd qua livsprocesens bestemmelse af psykisk - forbliver det overordnede bestemmelsesmoment også overfor personligheden, idet personlighedsdannelsen og -udviklingen er en virksomhedsdannelse og udvikling her indenfor, dvs inden for subjektets virksomhed, i forhold hertil udfylder de enkelte psykiske funktionspotentialer (sansning, perception, behov, emotion, motivation) og de enkelte udviklede psykiske evner og egenskaber bestemte

"konkrete funktioner i bestemte konkrete virksomheder, og deres indbyrdes forbindelser betinges af subjektets konkrete virksomheds art. De kan derfor ikke studeres i sig selv, så at sige "uvirksomt", men som led i subjektets samlede konkrete virksomhed, som dens konkrete indre forudsætninger og virkemidler" (Dreier 83, s.5).

Og dette gælder også personligheden, som en særlig subjektiv dannelse, idet udviklingen af virksomhederne ikke blot reguleres

"gennem en personligheds-mæssig vurdering af de enkelte virksomheders betydning og perspektiver og af muligheder for at realisere udvikling. Den reguleres også af mere generelle opståede overordnede personligheds-egenskaber i forhold til den opgave at udvikle enkelte virksomheder: parathed til at påtage sig anstrengelser og risici, mål-sætninger og -røstethed, ensidig vs alsidig udvikling, vurdering af den individuelle og fælles samfundsmæssige betydning af udvikling. Disse personligheds-egenskaber kan siges at reflektere personlighedens mere generelle forhold til at varetage udviklingsopgaver" (s.19).

Disse personligheds-mæssige egenskaber, evner og forholdemåder/regulations-måder er selv at se, som udviklet og udviklende gennem virksomheden. Og det betyder, at personlighedsdannelsen og udviklingen må ses, som en særlig strukturel dannelse heri, hvor både dens specifikke struktur og indhold er bestemt ud fra subjektets konkrete virksomhedsformer; den er altså afhængig

af forandringerne i de samfundsmæssige forhold: Personligheden er derfor at se, som et procesplan i subjektet (Leontjev). Her indenfor lader der sig udifferentiere en specifik produceret kerne: jeg-et, der ikke er udtryk for nogen oprindelig kerne i personen, men skabt på grundlag af de objektive forbindelser mellem virksomhederne (Leontjev 83, s.236).

De producerede strukturer i den mennekelige virksomhed kan ses, som hierarkisk opbyggede, der alment indeholder tre planer. Øverst befinder de enkelte virksomheder sig, der er defineret ved de bestemte genstande, som de er rettet imod, og de dertil hørende motiver. Herunder befinder der sig på det andet plan de enkelte handlinger, der er rettet mod bestemte mål - evt delmål, hvis handlingerne er sat sammen gennem handlekæder. Hertil kommer et tredje plan - operationsplanet - der er tilpasset handlebetingelserne, såvel de objektive som de subjektive. Operationerne indgår som mekanismer i realiseringen af bestemte handlinger, altså som teknikker, der er automatiseret. Om forholdet mellem de enkelte planer må det gælde, at der kan forekomme bevægelse op og ned, hvor

"tidligere handlinger udvikler sig til selvstændige motiver og dermed bliver til virksomheder, eller omvendt automatiseres og bliver til operationer osv. Der kan dermed forekomme forskyninger i mål- og motivhierarkier, ligesom der kan udvikle sig nye mål, motiver og redskaber og gamle kan skifte betydning, eller falde bort" (Dreier 83, s.9).

Et centralt aspekt ved denne menneskelige virksomhedsstruktur er, at den særlige erkendelse af fænomener kan fremtræde for subjektet med kvaliteten bevidsthed, hvorved virksomheden kan blive til bevidst væren, hvilket også omvendt er en forudsætning for realiseringen af den specifikke menneskelige virksomhed: det samfundsmæssige arbejde. Og hertil kommer også selvbevidstheden, som en funktional nødvendighed, idet det menneskelige subjekt kun kan varetage sit liv gennem den samfundsmæssige Kooperation ved at varetage sit eget standpunkt og perspektiv gennem en refleksion og regulation af dets egne virksomhedsformer. Selvbevidstheden kan derfor ses, som "refleksionen af de subjektive evner for den personlige virksomhed" (s.24), altså ikke "en anden refleksion af sig selv, men personlighedens blivende sig sine centrale subjektive egenskaber og måder at regulere sin samlede virksomhed på bevidst" (s.2). Både bevidstheden og selvbevidstheden er derfor ikke grundlag for personlighedsudviklingen, men midler herfor, der formidler og sammenfatter processen; de "bærer" så at sige særlige funktioner heri. Derfor kan virksomheden siges at have en

"ydelse og inderside. Den er ikke noget rent ydre, adfærd, modsat en bevidsthed om noget rent indre. Virksomheden forbinder ydre og indre, objekt og subjekt" (s.5).

Med bevidstheden og selvbevidstheden kan personligheden komme til klarhed over egne motiver, altså virksomhedens motiver, hvilket er at se, som

"personlighedens bevidstgørelse af disse til målmotiver, gennem mål-sætning, og .. (disse) .. hierarkisering som den subjektive side af virksomhedsstrukturens hierarkisering" (s.24).

Fra et bestemt niveau i personlighedsudviklingen - både antropologisk/fylogenetisk og ontogenetisk - må personligheden endvidere blive sig sine "centrale subjektive egenskaber og måder at regulere sin samlede virksomhed .. bevidst" (s.24). Det må man kunne forholde sig bevidst til den personlige mening, som den subjektive realisering af den objektive betydning i og gennem dens praktiske virksomhedsformer.

Det er nu muligt at sammenfatte et koncept om den individuelle selvsamfundsmæssiggørelse - og vi forlader nu også Drøler/Leontjev, som implicit reference.

4.2.2 Individuel selvsamfundsmæssiggørelse.

Alle ovenstående bestemmelser omkring den individuelle eksistens' totalsamfundsmæssige formidling er at se, som samfundsmæssiggjorte strukturer i virksomheden; det er strukturer, der formidler, udvikler og bygger den menneskelige subjektivitet op, som personlig subjektivitet.

Disse strukturer er på den ene side ikke oprindelige strukturer i virksomheden - de eksisterer kun som samfundsmæssiggjort potentialitet, dvs som specifik menneskelig subjekt-agtighed; på den anden side er denne subjekt-agtighed at se, som en funktion ved den specifikt menneskelige virksomhed, der både nødvendiggør og muliggør virksomhedens samfundsmæssige formidling - en formidling der endvidere må antage karakteren af bevidst virksomhedsbestring som subjektiv bestemmelse.

Ovenstående modsigelse er ikke en formal-logisk modsigelse. Tvært imod er det et antropologisk-historisk produceret udviklingsforhold, der tager sin begyndelse med subhominidens enkeltstående, som potentiel samfundsmæssig individ - en enkeltstående, der i kraft af og gennem den sociale værktøjsbrugs udvikling, videreudvikling og selvstændiggørelse som samfundsmæssig kooperation, opheves som personlig subjektivitet, altså som nødvendig og mulig selvsamfundsmæssiggørelse. Det menneskelige individ er hermed så at sige prædestineret til at skulle enkeltgøre sig som jeg/intentionalitet, som personlighed, som individuel subjekt i strukturen af samfundsmæssig kooperation. Dette rejser spørgsmålet om en almen struktur, der kan være sin egen funktion i perspektivet selvsamfundsmæssiggørelse, hvor bevidstheden er et væsentligt bestemmelsesmoment i den subjektive bestemmelse (der er et alment moment ved psykisk virksomhed) af den objektive bestemt i selvbevægelsen mellem subjekt og objekt. En sådan struktur er arbejdets struktur (mere herom senere).

Det psykiske, som virksomhedens signalforbundethed, orienterer sig altså ved

AB

den menneskelige virksomhed efter arbejdets struktur; og den individuelle subjektivitet udvikles i samme grad, som den subjektive bestemmelse af virksomheden bliver et bestemmelsesmoment ved virksomheden selv. Vi kan derfor også på det individuelle niveau tale om den individuelle subjektivitet, som en enhed mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemt, hvor den subjektive bestemmelse dog først bliver den aktive pol i samme grad, som personligheden udvikles og videreudvikles. Men selvom den subjektive bestemmelse således bliver et moment ved den individuelle subjektivitets egen udvikling, så er den dog stadig selv bestemt af de objektive betingelser, hvorfor vi må tale om en bestemt grad af subjekt-agtighed ved den individuelle subjektivitet, som vi skal sammenfatte i begrebet om den personlige bestemmelse. Virksomhedens selvbestemmelse, som arbejdsproces, er derfor det almen perspektiv i den individuelle subjektivitet.

Den specifikke menneskelige virksomhed har således arbejdets struktur, og de løser sin samfundsmæssige opgave om selvbestemmelse gennem arbejdet, ved at gøre sig til "herre over" sine samfundsmæssige relationer, som personligt subjekt. Hermed bliver det til "herre over" sig selv, altså over egne psykiske funktioner - hvorfor det menneskelige behovssystem må undergå en udvikling: Den emotionelt begrundede subjektive nødvendighed af behovsbefrielse gennem bevidst kontrol over de samfundsmæssige og individuelle livsbetingelser må blive et bestemmelsesmoment ved subjektet selv, hvad vi skal sætte på begreb med varensfylde (: som den specifikke kvalitet af behovsbefrielse, -udvikling og -bestemmelse gennem deltagelse i den samfundsmæssige kooperation).

Med opnåelsen af dette udviklingsniveau af (personlig) varensfylde, må også motivationsaspektet undergå en udvikling: Evnen til under "tryk fra omgivelserne" at reagere med vilje, som et "uselvstændigt, men også fraspaltet psykisk funktionsaspekt" til at handle i forhold til perspektivisk livsøkring (når de eksisterende livsbetingelser ikke er tilstrækkelige eller ikke umiddelbart lader sig gøre tilstrækkelige gennem motiverede handlinger), må blive et integreret moment ved selvs den menneskelige tilpasningsevne. Og dette fordi, at livsbetingelserne på det samfundsmæssigt-menneskelige udviklingsniveau som sådan er udviklelige, som et bestemt forhold mellem nødvendigheder og muligheder, hvorfor motivation knytter sig til muligheden for at være et bestemmende moment i det udvikleliges udviklingsbevægelse - både samfundsmæssigt og ift egenudvikling heri. I denne bevægelse giver det således ikke længere mening at tale om menneskelig "tilpasningsevne" på et samfundsmæssigt niveau - menneskene passer nu betingelserne til til sig.

4.3 Forholdet mellem individ og samfund - en slags opsummering.

Med niveauet af samfundsmæssig og individuel reproduktion taber konceptet om "mulighedsforhold" sin bestemmende funktion. Og et historisk udviklet og selvudviklende forhold mellem muligheder og nødvendigheder træder frem på den ene side, og bemestres på den anden side gennem bevidst formidlede indgreb. Subjektiviteten er blevet et overgribende bestemmelsesmoment ved objektivitetens eget virke, altså et moment ved subjektets objektive betingelser. Samfundsmæssig og individuel subjektivitet træder frem på den historiske scene som selvsamfundsmæssiggørelse.

Strukturen heri er arbejdet, som kooperativ produktion af livsfornødenheder gennem bearbejdning af genstande gennem midler ud fra livspraktiske interesser om eksistensvarstagselse; og gennem denne proces, der skal sammenfattes i begrebet om arbejdsvirksomhed, reproduceres det samfundsmæssige og individuelle liv, samtidig med at der fremstilles/udvikles nye interesser, behov, midler og genstande. Som struktur er arbejdsvirksomheden sin egen funktion, hvilket også har sin pendant i Marxs definition af arbejdet, hvor bestemmelsen af det første moment - "den formålsrettede aktivitet eller arbejdet selv" - er refleksiv ved at vise hen til sig selv. Det er derfor ingen tautologi, når samfundshistorien bestemmes, som almengjort arbejde, der almengøres gennem menneskelig virksomhed - for kun gennem arbejdet udvikling kan samfundshistorien virke eller eksistere.

Dette betyder imidlertid ikke, at alle samfundsmæssige fænomener/forhold fra begyndelsen af - altså i samme grad, som de kommer til syne samfundsmæssigt - allerede har arbejdsvirksomhedens struktur. Tvært imod. Kun den overordnede sammenhæng er struktureret som arbejde, samfundsmæssigt set, og virksomhed personligt set. Og om et bestemt fænomen derfor udvikles til arbejdsvirksomhed afhænger af, om det har, kan få eller får en livspraktisk betydning, og om der er midler eller om der kan udvikles midler til at bringe det ind under den bevidste (kollektive og personlige) bestemmelse, således at det virker i de involveredes kortsigtede såvel som langsigtede interesser.

Men selv om det samfundsmæssige således må anskues som almengjort arbejde, der almenføres gennem de virksomme individers stadige bestemmelse heraf, og med almenførelse af de individuelle virksomheder til følge - og omvendt - så følger imidlertid ikke, at enhver almenførelse også er en samfundsmæssig almenførelse - det er den kun i den udstrækning, at almenførelsen indeholder arbejdets struktur, som selvbestemmende virksomhed. Og dette er ikke en automatisk proces. Det er tvært imod netop den opgave, der må løses på samfundsmæssig almengjort måde. Og heraf også konceptet om almenførelseaduelighed, som det menneskelige individ a priori er motiveret til at overtage, og hvis virkeliggørelse er bestemmende for samfundshistoriske fremskridt resp stæg-

nation mv - en virkeliggørelse, der afhænger af de konkrete subjektive og objektive forudsætninger og betingelser af samfundsmæssig og naturmæssig art.

Heraf følger også det omvendte forhold mellem almengjort arbejde og dets almenførelse, at det samfundsmæssige er struktureret som arbejde, uden allerede at være det på almengjort måde. Samfundshistorien kan derfor siges at have den almene modsigelse at være almengjort arbejde i formen dets almenførelsesproces.

Med ovenstående samfundshistoriske udviklingsammenhæng, taber konceptet om "mulighedsforhold" ikke blot sin bestemmende rolle, men det må tillige ophæves i en ny kvalitet, da individet ikke går op i samfundet eller samfundet i de enkelte individer, og ej heller sættes ydre i forhold til hinanden. Individ og samfund er både væsensforskellige - psykisk virksomhed overfor genstandsmæssigt arbejde - og væsensforbundne - opstår som to sider af samme sag: samfundshistorien. Og denne dobbelthed kommer på realhistorisk begreb i samme grad, som "mulighedsforholdet" overlejes af den nødvendige total-samfundsmæssige formidling mellem samfundsmæssigt arbejde og individuel virksomhed i mediet arbejdsvirksomhedens almenførelsesproces. Og dette medium af genstandsmæssig-menneskelig virksomhed er slet og ret praksis. Men da der ikke findes praksis slet og ret, men kun praksis under forefundne betingelser - altså konkret arbejdsvirksomhed - reproduceres forholdet mellem individ og samfund gennem praksisformer, der hermed også kommer på begreb. Forholdet mellem individ og samfund er derfor slet og ret et praktisk formidlingsforhold.

Hermed får vi også draget terminologisk "omsorg" for det tidligere forhold, at arbejdsvirksomheden indenfor den samfundsmæssige og individuelle reproduktionsproces, for det første ikke nødvendigvis er en samfundsmæssig almenførelse; for det andet, at arbejdsvirksomheden ligger under for en almenførelsesproces, der som sådan altid er uafsluttet; og for det tredje, at arbejdsvirksomheden ikke nødvendigvis umiddelbart lader sig samfundsmæssigt almenføre.

Med praksis som formidlingen mellem individ og samfund, og praksisformer, som den konkrete formidlingsproces mellem kollektiv og personlig bestemmelse har vi den søgte formidlingsdimension, som vi tematiserede eksistensen af gennem kritikken af Holzkamps to formidlingsniveauer ("synthese af betydningsstrukturer" og "subjektive handlegrunde" - jvf tidligere s.36). Men da overgangen fra de to formidlingsniveauer til een formidlingsdimension er et udviklingslogisk forhold - de er begge realforhold på niveauet af antropogenezens funktionsopdelte koordination - må det komme til en integrativ udvik-

ling af disse på niveauet af praksisformer. Denne integrative udvikling er - som de tidligere udviklingslogiske forholds ophævelse i en ny kvalitet - bestemt af "mulighedsforholdets" ophævelse, og da vi nu ved, at denne ophævelse sætter praksis som formidlingsforhold, så må niveauer af "syntese af betydningsstrukturer" og "subjektive handlegrunde" blive identiske momenter indenfor enheden af subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed for en praksisform. Og da denne enhed eksisterer både på det samfundsmæssige og det individuelle niveau, så bliver ^{en}praksisform både/^{en}produktionsform for samfundshistorien og en bearbejdningsform for den individuelle virksomhed (: bearbejdning, da samfundshistorien overlever det enkelte individ, men omvendt også kun viker gennem de enkelte individers virksomhed i den arbejdsdelte struktur).

Forholdet mellem praksisform og arbejdsvirksomhed lader sig nu stille på benene: standpunkt som perspektiv i en praksisform er arbejdsvirksomhedens almenførelsesproces, eller mao praksisformens udvikling til arbejdsvirksomhed - for kun her igennem kommer udvikling af selvbestemmelse på begreb.

Når udviklingsforholdet mellem individ og samfund er et praksisforhold, så kan samfundsmæssige selvsamfundsmæssige forhold ses, som reproduktionen af systemet af praksisformer. Og spørgsmålet er nu, hvad den abstrakt-almene struktur er for dette systems udviklingsbevægelse.

Vi må her gribe tilbage til basis-overbygnings dimensionen, der er at se, som den overordnede struktur i samfundsmæssigheden, der binder de enkelte delarbejdsprocesser sammen og regulerer deres virke i forhold til hinanden, som en funktionel organisk helhed. Men det er også - qua basis-overbygnings dimensionens almene status - en struktur, der med samfundsmæssigheden reproduktionsproces reproducerer sig med de historisk tidligere reproduktionsformer/strukturer som medium. Og de, som her er på tale, er de antropologiske enheder af storgupper og familier, som undergrupper heri.

Udviklingslogisk er der ikke tale om, at storgupperne udvikler sig til overbygningen og familierne til basis, men om selvstændiggørelsen af den sociale struktur i mediet af storgupper, der producerer, konsumerer, cirkulerer og udvæbaler med familien, som den mindste reproduktionsenhed. Udviklingslogisk er det derfor dels tale om special/delarbejdsprocesser indenfor storgupper, der formidles med hinanden, og dels formidling af familier indenfor og imellem storgupper, der bringes i arbejdsfællesskab med hinanden. Storgruppeformidlingen bringer forbundsstrukturer på begreb, som reproduktionsfunktion af delarbejdsprocesser indenfor en overgribende selvstændig livspraktisk målforestilling, og familie-formidlingen bringer gruppetstrukturen på begreb for reproduktion af produktionslokaliteter. Imellem disse to strukturer må der indskyde sig/opstå en formidlende struktur af formidlinger mellem delarbejde

og lokalitetsgruppe, der binder de enkelte produktions- og kooperationsprocesser sammen til en funktionel enhed, hvad vi skal sætte på begreb med zelle. Denne enhed mellem forbund, zelle og gruppe er nu at se, som den sammenhæng, som det enkelte individ konkret formidler sin virksomhed igennem, hvor for enheden kan sættes på begreb med kollektiv. Og her indsnor eksisterer den enkelte i en bestemt situation; og i forhold til andre kollektiver i en bestemt position (Vi får her overvundet det asamfundsmæssige i Holzkamps kategorier, idet både situation og position er forhold indenfor en samfundsmæssig kontekst). *Kollektivet er rammeplan!*

Forholdet mellem individ og samfund formidles altså ikke direkte - dette vil le være at gøre samfundet til "storindivid" eller individet til et "lille samfund" - men det formidles gennem et system af praksisformer, der samfundsmæssigt set reproduceres på basis af kollektivgrupper, og individuelt set på basis af kollektiver.

Den kollektive bestemmelse af den samfundsmæssige kooperationsproces og den personlige bestemmelse af den individuelle virksomhed, kan nu gribes i deres indre sammenhæng, idet forholdet mellem dem reproduceres inden for kollektive sammenhænge af individer i bestemte situationer - et forhold, der virkeliggøres gennem praksisformer. Disse praksisformer er i stadig bevægelse, og de udvikles samfundsmæssigt i samme grad, som modsigelserne i og imellem praksisformerne gribes i perspektivet arbejdsvirksomhed - hvilket udtrykker sig i udviklingen af den kollektive og personlige selvbestemmelse, hvilket samtidig er at se, som en udvikling af den samfundsmæssige og individuelle subjektivitet, altså af systemernes subjekt-agtighed (+).

Samfundshistorisk set fødes det enkelte individ ind i en bestemt sammenhæng, der nu er at se, som et konkret kollektiv; og det udvikles med dette, og det er i sin personlige selvbestemmelsesudvikling gennem dette kollektiv i et udviklingsforhold til andre individer i eget og i andre kollektiver. Den enkelte person formidles mao med kollektivet gennem sit eget og andres kollek-

-----

(+) Hermed har vi begreber for processen af almengørelser på det samfundsmæssigt-menneskelige udviklingsniveau. Og dette er også begreber, der indfanger det forhold, at virksomme individer altid realiserer arbejdsvirksomhed uden nødvendigvis at realisere en proces af samfundsmæssig almenførelse. Som eksempel på en ikke-samfundsmæssig almenførelse er etableringen af privatejendommen og af dennes politiske pendant; der betyder, at samfundshistorien må realisere sig som fremmedgjort form for verdenshistorie. Menneskene er godt nok alment relateret til problemudvikling i perspektivet det samfundsmæssigt almenførelsesudøvelige, men opståelsen af uigennemskuelige naturforhold, der overstiger en konkret samfundsmæssigt-menneskelig subjekt-agtighed kan fremtvinge kompromisløsninger mellem kortsigtede og langsigtede ekstensivtoldspektiver - kompromisser, der ikke umiddelbart lader sig trække tilbage eller overvinde gennem videreudvikling, hvad der kan siges at være tilfældet med realiseringen af privatejendommen.

tiver - et formidlingsforhold, der for den spæde kun har middelbart, idet det primært er bestemt af "hjem"-kollektivets egenlogik.

Denne individuelt-kollektive formidlingsproces er at se - individuelt som samfundsmæssigt - som subjektivitet. Og subjektiviteten kan derfor alment bestemmes, som processen af forholdet mellem teori og praksis, idet enhver praksisform både realiserer sig materielt og ideelt, som formernes materielle selvdtryk i begrebslig form.

KAPITEL 5: SAMFUNDSFORM OG KLASSEINDIVID.

Vi skal i dette afsluttende kapitel skitseagtigt føre vores almene samfundsmæssigt-historiske platform frem til nutiden. Og her igennem vende os mod den kontekst, som en psykologisk enkeltvidenskab har som (problematisk) form. Men først en opsummering.

Hvad vi er nået frem til er en almen platform til bestemmelsen af det konkrete individs bevægelses- og formidlingsammenhænge, samt den historie, som har ført her frem til. Det centrale er, at den historisk-logiske analyse af Holzkamps funktional-historiske rekonstruktion af individuel samfundsmæssiggørelse har frevist forholdet mellem individ og samfund, som et praktisk formidlingsforhold. Og dette er blevet sat på begreb med den selvudviklende enhed af praksisformer (: den konkrete formidlingsproces mellem kollektiv og personlig bestemmelse), der har arbejdsvirksomhedens struktur - og hvor indenfor (arbejds-)virksomhedsfunktioner uddifferentieres. Denne enhed af subjektiv bestemmelse og objektiv bestemtthed er at se, som reproduktionsformer for arbejdets samfundshistorie, og bearbejdningsformer i forhold til individets virksomhed.

Tre funktionstrin er blevet udhævet i denne antropogenesens overgang i samfundshistorie: Funktionsdelt koordination (: middelbenyttelse) og funktionsdelt Kooperation (: social værktøjsbrug) indenfor antropogenesen; og samfundsmæssig Kooperation (: arbejdsvirksomhed), hvor sidstnævnte endvidere må ses, i dens egenskab af samfundshistorie på egne ben (se også modellen på næste side).

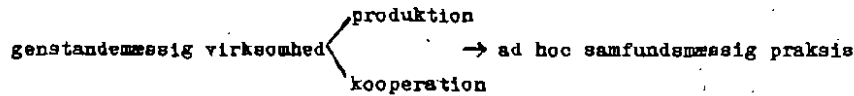
På denne måde er vi således endt op med en model, hvor inden for det dobbelte teoretiske problem, om at muliggøre medrefleksion af det konkrete individ, som både et reelt (omend forsvindende) moment i og ved den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces, og som subjekt for sin egen virksomhed, lader sig koncipere.

Vejen til ovenstående gik i første omgang over - med Leontjev, Holzkamp og Haug formuleret - en kritik af den traditionelle, ahistoriske psykologi for en fundamental genstandsførfejl i de kategorielle bestemmelser om det konkrete individ. Konklusionen var her, at uden en historisk tilnærmelse til studiet af det konkrete individ, måtte den viden der kunne produceres være indfanget af og blindt reproducere individets (borgerlige) privatform.

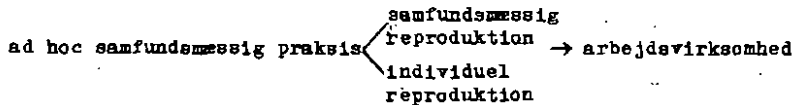
Det næste skridt var derfor at undersøge forskellige historiske psykologikoncepter med ovenstående in mente. Her viste det sig imidlertid, at formidlingsproblemet mellem individ og samfund ikke var overvundet i perspektivet af det indre forhold her imellem^(*). Og konsekvensen, at det private individ

Model over antropogenesens overgang i samfundshistorie.

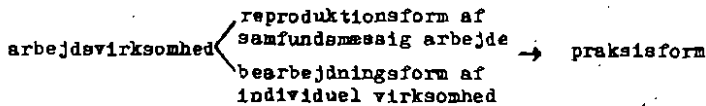
1 - Funktionsdelt koordination (: mål-middel omvendning):

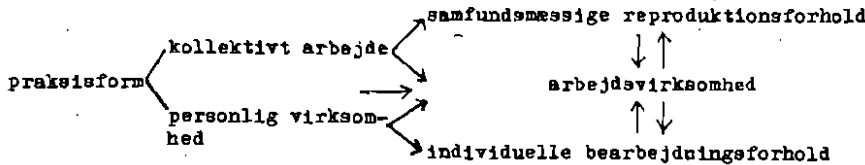
2 - Funktionsdelt Kooperation (: social værktøjsbrug):

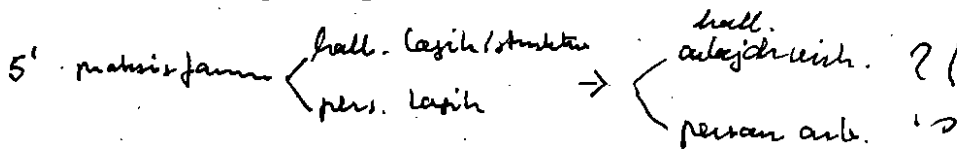
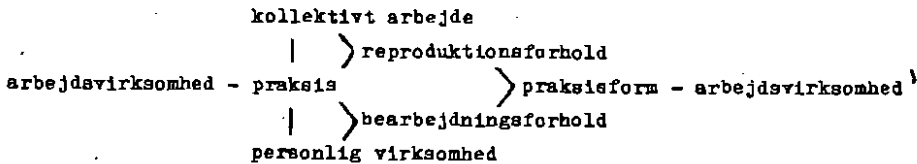
3 - Samfundsmæssig kooperation (: arbejdsvirksomhed):

4 - Samfundsform (: samfundshistorie):

5 - Samfundshistorie (: samfundsformens strukturelle selvudvikling):

fulgte med, som historiens uredlekerede "nisse", betød, at vi måtte stille spørgsmålet om hvordan skrive historie (ud fra den udviklede - og udviklende - form).

Denns analyse afslørede koceptet om samfundsform og selvsamfundsmæssiggørelse som nødvendige ledetråde for det videre arbejde. Her ud-fra muliggjordes det - via Holzkamps rekonstruktion af overgangen fra naturhistorie til samfundshistorie, som empirisk grundlag - med oparbejdningen af ovenstående almene platform at sætte et foreløbigt semikolon i den kategorielle bestemmelse af det indre forhold mellem individ og samfund.

Vi skal derfor nu vende os mod en perspektivering af de i projektet udarbejdede samfundsmæssige almenbestemmelser ved skitseagtigt at forfølge disse samfundshistorisk. Her igennem opsummeres projektet via spørgsmålet om, hvorvidt det nu er muligt at se (den borgerlige) privatform i et historisk udviklingsperspektiv.

Herefter - og som afrundning på projektet - skal vi diskutere (nogle af) de konsekvenser dette får for en enkeltvidenskabelig psykologi.

5.1 Fra samfundsform til klasse- og statsform for samfundshistorie.

Følger vi vores samfundsmæssige almenbestemmelser i deres historiske udvikling, så drejer det sig om udviklingen af samfundsformens strukturelle almen-gørelsesproces, som udviklingen af formidlingsforhold mellem personer og kollektiv på den ene side, og kollektiver imellem på den anden side - det sidste inden for det første samfundsmæssigt-historisk set, og det første inden for det sidste individuelt-menneskeligt set.

Alment kan vi sige, at samfundsformen virker på basis af arbejdsdelingen gennem de enkelte kollektiver via de enkelte personer; og kollektiverne på basis af de enkelte personers produktive kooperation. Her igennem dannes praktiske livsrytmer mellem forskellige delarbejdsprocesser og de enkeltes virksomhedsprocesser, hvor den kollektive og individuelle målsætningsproces finder sted via problemudvikling, problemformulering og -løsning (jvf Seidel 76) dels ud fra langsigtede forestillinger om foresigende omsorg, og dels ud fra de pro-

forhold ved at oparbejde, hvordan forholdet mellem produktion og kooperation samfundshistorisk set, bliver stående ved en reduktiv sammenføjning af produktion, som værktøjsbrug og kooperation, som simpelt samarbejde - en bestemmelse, der modsvarer statsliggerelsestendensen i den samfundsmæssige kooperation under kapitalismen. En konsekvens er, at Leontjev ikke vier problemet om kollektiv og individuel målsætnings-/opstillingsproces nogen opmærksomhed (se Leontjev 83, s. 218), som betyder, at individet kun ses, som subjektagtigt i sin tilegnelsesbetingede virksomhed. Dette hænger, som tidligere beskrevet, sammen med nedprioriteringen af objektiveringsdimensionen. Begrebet om bearbejdningsforhold er i relation hertil et over- resp modbegreb, idet alene enheden kan være et tilstrækkeligt udgangspunkt.

blemer, som den samfundsmæssige kooperation selv stiller individerne overfor. Den enkelte person realiserer her typisk sit liv gennem dets udviklings-
evne (: dets samfundsmæssige natur) til at bearbejde dets praksisformer gennem motiveret overtagelse af arbejdsstrukturens almengørelsesprocesser, hvor igennem det samtidigt almengør sine egne virksomhedsformer.
Her igennem uddifferentieres nye opgaver som praksisformer, der kan - men ikke behøver - blive grebet, som samfundsmæssig arbejdsvirksomhed. Dette afhænger af, om de har en livspraktisk betydning, kan få det, og om der er midler til rådighed.

I den grad at udvikling ikke har kunnet finde sted gennem samfundsmæssig almengørelse, så er kollektiverne og de enkelte blevet henviset til de umiddelbare produkter, som naturen har kunnet fravristes. Og svigter også den fælles problembestemmelse heraf - forbund opløses/afløses af og i enkeltindviders/stammers egne (private) løsninger - så kommer det til kampe mellem og i kollektiverne om råderetten til produktionsmidlerne. Her igennem gennemgås samfundsformen en spaltning, der stadfæstes med klassers og staters strukturelle almengørelse. "Bymæssige" slavesamfund og "landmæssige" feudalsamfund træder nu frem på den historiske scene med magten over produktionen, som en ydre magt (Alt for ofte - næsten generelt - "emugles" staten og dens differentiering i statsapparater (her under også ideologi, opfattet som "noget" bevidsthedsmæssigt) ind i samfundshistorien, som omnibistoriske forhold - og dette er mindet af alt, hvad det drejer sig om simpelt at forudsætte!). Det er kollektivets virke med hinanden med afstande imellem, det er forskelle i naturrigdomme, samt personers særstatus indenfor kollektiverne - fx ældres særlige stilling over for unge - der har været de forhold i samfundsformen, som de ydre og indre kollektivkampe har kunnet sætte af fra. Og hvor det nu bliver den givne magt, der bliver bestemmende for udvekslingsforholdet, fremt for udveksling af arbejdsmidler ud fra opetillingen af fælles målforsstillinger. Og med opståelsen af magten, isoleres de involverede også fra hinanden; de bliver fremmede, idet de træder hinanden i møde med hver deres særinteresse, som der må kommes overens omkring. Her igennem kan vaner, regler, normer isørges fra de fælles livspraktiske rytter og få selvstændigt liv afhængig af den sag, som de er opstået ud fra. De formidles nu ikke gennem de involveredes praktiske arbejdsvirksomhed, men sættes fra oven gennem forskellige statsapparater - fx gennem religionen og kirken. Et "illusorisk fællesskab" (Marx) er trådt frem med samfundsmæssig udveksling, som magtbestemt bytte.

Historisk senere kommer denne fremmedbestemte form for samfundshistorie til "bevidsthed" omkring, at den selv har en historie, idet kapitalen, som sit eget formål og motiv, presser udviklingstanken (i abstrakt såvel som konkret forstand) frem mod en samfundsmæssig almengørelse. Årtusinders ophobning af

handelskapital - primært fra ran - forbinder sig med produktionsprocessen gennem manufakturens udvikling; og initierer samtidig den "frie" lønarbejders opståen, hvorved kapitalen i sin videre udvikling kan reproducere sig som kapital og dermed tage hele markedet i bisiddelse.
Udbytning og undertrykkelse bliver nu et moment i selve produktionsprocessen qua arbejdskraftens varekarakter. Magten over samfundet gennem staten bliver nu et indre forhold, og vi kan tale om en fordobling af verdenshistorien i stat og samfund. Og vel at mærke en fordobling på både samfundsmæssig og individuel-menneskelig niveau (Marx markerer dette i frembøvelsen af varens tredje ejendommelighed, at privatarbejde kan slå over i sin modsætnings form, som samfundsmæssigt arbejde). Ofte bestemmes dette forhold alene, som en "modstilling" mellem individ og samfund. Men dette kan ikke være andet end statslig-gørelsestendensen. Individerne er også produktionsmæssigt medstillet deres klassekollektiver, hvilket er at se som samfundsmæssiggørelsestendensen. Udviklingsmæssigt bliver der tale om den personlige kollektivitet i sin modsætning til privatpersonlig udvikling - en udviklingsbevægelse, der stiller sig konkret forskellig (og antagonistisk ift hinanden inden for de forskellige klassekollektiver), men dette altid på basis af tilsvarende social-økonomiske forhold ud fra hvorvidt og i hvilken grad, de udtrykker et forbundsperspektiv resp konkurrenceperspektiv, samt hvordan disse perspektiver griber af (klasse)kollektiverne.

For individet under kapitalismen drejer det sig derfor altid om en konkret modsigelse mellem modstilling og medstilling i forhold til den konkrete person i sit klassekollektiv - en modsigelse, der enten kan befæstigges på statskapitalistisk grund, ved at blive udviklet gennem nye kompromisser og kompositioner indenfor den givne magtkonstellation, eller udvikles samfundsmæssigt gennem de involveredes udvikling af fælles greb om det fælles tredje, og dermed skridtvis tilbagetrækning af den samfundsmæssige kompetence, som staten søges at forvalte fra oven ved at strukturere rammerne herom. Nok eksisterer socialismen, som "bestemt negation" (W.F.Haug 79), men den er altid konkret nærværende gennem grebet om og gennemøstningen af det almengørelsesduelige. Og dette er et praktisk såvel som teoretisk problem om afdækning og bevidst formidlet bemestring af de bestemmende modsigelse i hver enkelt konkret praksisform, som mennesker formidler deres liveopretholdelse igennem.

Som sådan er samfundshistorien selv at se, som en praksisforms stadige reproduktion som arbejdsvirksomhed (der fattes dog idag kraftigt samfundsmæssig almengørelse af denne, som global negation af den nærværende). Men denne virker kun gennem de "ejendommelige" logikker i de enkelte praksisformer - og omvendt. Og dette uden at kunne reduceres til hinanden.

5.2 Psykologi som nærværende problematisk enkeltvidenskab.

I ovenstående kontekst er det, at psykologien, som enkeltvidenskab om det konkrete individ, virker. Og det kan synes, som en anakronisme - her over 100 år efter den psykologiske enkeltvidenskabs opståen - stadig at måtte søge paradigmatisk kategorier til en videnskabeliggørelse af selve mennesket. Hva der karakteriserede psykologien i dens opståelsesperiode under og med industrialiseringen (jvf Jaeger mfl 78) synes stadig at karakterisere psykologiske koncepter i dag: reduktiv genstandsbestemmelse i retning af en psykologi rettet mod studiet af individet alene i dets egenskab af enten objektiv arbejdspræform eller subjektiv inderlighed (bevidsthed/oplevelse). Og resultatet heraf har i psykologiens teorihistorie været, at den personlige arbejdsindsats, som psykologiens genstand, har været en dikotom bevægelse af en handlings- og adfærdspsykologi med bevidstheden som subjektiv epifenomen på den ene side, og en bevidstheds- og oplevelsespsykologi med adfærd og handlinger som simple objektive udtryk herfor på den anden side. Fra 1950-erne er dette også suppleret med den eksistentielle/humanistiske psykologis fremmarch, men her kommer blot den abstrakte løsning på problemet frem: et koncept der begrunder sig i, at de sociale relationer i efterkrigstiden bliver et selvstændigt problemfelt på den ene side, og hvorved individet ^{tager frem} trækker sig tilbage sig-selv-alene-i-verden på den anden side (en ændring, der primært kan begrundes i ændringen i den statslige overbygning, hvor den liberale stat afløses af den interventionistiske stat i kraft af en gennemgribende organisering af det sociale rum for kapitalismens virke, jvf Poulantzas 78).

Alt dette - det dikotomt bestemte eller den abstrakte opbeholdelse heraf - har naturligt nok sin refleksoriske baggrund i privatformen af den psykologiske genstand selv, hvor individet er fordoblet ved at eksistere både som privat menneske og offentlig person på en og samme tid.

Inden for den historiske tilgang til psykologien synes denne fordobling - der er såvel skin som realitet - også at sætte sig ureflekteret igennem. Grundene hertil kan ikke alene være privatformen - den historiske tilgang ophæver netop denne, som naturform for menneskelig liv - men de må snarere søges i den med privatformen forbundne desintegration/opløsning af de sociale strukturer, forstået som kollektive funktionsenheder; idet dette lader det personlige individ opstå og træde frem så at sige uden samfundsmæssig kollektiv. Det er privatindividets medtillithed, som det almengørelsesduelige, der således konstant synes at blive tabt/underbestemt kategorielt. Og når dette tabes, så må psykologiens videnskabeliggørelse forblive på niveauet af personlige/gruppemæssige særinteresser; idet modstilling og den abstrakte bevidstheds- mæssige modstilling - uden focus på de bestemte sociale betingelser, der

handles igennem - alene bliver tilbage for håndgribelig teori og praksisudvikling. Dette problem må endvidere ses at være skærpet inden for reproduktionsområdet, hvortil det meste teoriudviklingsarbejde af samfundsmæssig/kulturel/humanistisk art er henvist i dag.

Psykologiens "umodenhed" (sève) eller "jammerlige tilstand" (Leontjev) kan altså siges at modsvares af tilsvarende eksisterende samfundsmæssige betingelser for udviklingen af den personlige kollektivist. Men psykologien er dog ikke henvist til simpel overfladefordobling heraf; tvært imod må og kan de bestemmende forhold bringes på begreb i deres samfundsmæssige almengørelsesduelighed ud fra, hvilke væsentlige modsætninger, der eksisterer for de forskellige (klasse)kollektivindivider i deres samfundsmæssige arbejdsvirksomheder. *Og for den zelle de ~~ikke~~ strukturalt ubevidst behandler.*

Og til slut: Er et alment grundlag for denne opgave kommet til syne igennem dette projekt? Både ja og nej! Der mangler (i hvert fald) indarbejdelsen af den centrale dimension om køn - herunder også køn som klasse (jvf tidligere s.37) - men vi er tilbøjelige til at mene, at dette snarere end at give anledning til revision af vores almene platform betyder en indre uddifferentiering heri; ellers er vi som mennesker historisk henvist til hinanden som køn, fremfor overordnet som personlige kollektivister med et biologisk givet køn. Hvad det drejer sig om er at gennemskue verden ud fra et menneskeligt perspektiv.

2/6-86 Kalle Buch-Møhlen
JAL

LITTERATURLISTE: (begrænset til det direkte citerede)

Bendixen, C.: (L&L) "Virksomhedsbegrebet", Psyke&logos 1/81.

Dreier, O.: "En præsentation og vurdering af Leontjews almene psykologi", Udkast 3-4/76
 -(red) "Den kritiske psykologi", Rhodos 79
 - "Den kritiske psykologis nuværende stade", i Dreier 79
 - "Marxistisk psykologi", stencil 81
 - "A.N.Leontjev: Virksomhed og personlighed", Nordisk psykologi 83.

Engels, F.: "Karl Marx' "Bidrag til kritik af den politiske økonomi", i Marx 74.

Engelsted, R.: "Springet fra dyr til menneske", Dansk psykologisk Forlag 84.

Freud, S.: "Drømmetydning", Reitzel 74.

Haug, P.: "Udnyttelsen af data", Udkast 1/81.

Haug, W.F.: "Vorleseingen zur Einführung ins "Kapital"", Pahl-Rugenstein 76
 - "Individets borgerlige privatform og samfundets omverdensform", i Dreier 79
 - "Strukturelle hegemoni", DA 129/81
 - "Die Camera Obscura der Ideologie", AS70/84.

Hieris, O.: "Evolutionens problematikken i antropologien", Philosophia 4/79.

Holzkamp, K.: "Indledning", i Leontjev 77
 - "Gesellschaftlichkeit des Individuums", Pahl-Rugenstein 78
 - "Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoriers videnskabelige vilkårlighed", i Dreier 79
 - "Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori", i Dreier 79 a
 - "Grundlegung der Psychologie", Campus 83a
 - "Der Mensch als Subjekt wissenschaftlicher Methodik", i "Bericht von der 1.internationalen Ferienuniversität Kritische Psychologie", VAG 83b.

H.-Osterkamp, U.: "Motivationsforschung I", Campus 75.

Jæger, S. mfl: "Die gesellschaftliche Genese der Psychologie", Campus 78.

Karpatschof, B.: "Forandring og bevidsthed", Psyke&logos 1/80
 - "Leontjews virksomhedsbegreb - menneskets virksomhed", Psyke&logos 1/81.

Kristiansen, N. mfl: "Det forsvundne subjekt", Eget forlag 79.

Lauridsen, P.: "Personlighedspsykologi", NNF 77.

Leontjev, A.N.: "Problemer i det psykiskes udvikling", Rhodos 77
 - "Virksomhed, bevidsthed, personlighed", Sputnik/progres 83.

Marx, K.: "Kapitalen", Rhodos 70
 - "Den tyske ideologi", Rhodos 74.

PAQ: — "Entwicklung der Arbeit", AS19/78.

Foulatzas, N.: "Staten, magten og socialismen", Rhodos 78.

Rasmussen, O.E.: "Den menneskelige psykes ideogenese", Psyke&logos 1/80.

Rubinstein, S.L.: "Væren og bevidsthed", Gyldendal 76.

Seidel, R.: "Denken", Campus 76.

Séve, L.: "Über die materialistische Dialektik", VMB 76
 - "Marxisme og personlighedsteori", Rhodos 78
 - "Psykoanalyse og historisk materialisme", Rhodos 79.

Skaftø, X.: "Xvinder er også mennesker", Bogskabet 85
 - "Køn & virksomhed", Udkast 2/85a.

Thyssen, O.: "Psykoanalyse og marxisme", Berlingske 76.

Vygotsky, L.S.: "Tænkning og sprog", Reitzel 76.

TIDLIGERE OPGAVER:

Forprøve: "Forsvar for den konkrete personlighedspsykologis aktuelle mulighed", januar 80.

Udviklingspsykologi og pædagogik: "Udvikling og pædagogik", januar 81.

Arbejdspsykologi: "Grundlægsproblemer i arbejdsvidenskaben", juni 82.

Klinisk psykologi: "Selvbestemmelsesbegrebet i kritisk-psykologisk belysning", juni 82.

Pædagogisk psykologi: "Projektarbejde som integrationsfaktor og kapitalkritik", juni 82.

Socialpsykologi: "Subjektiviteten mellem teori og praksis", januar 85.

Alle ovenstående opgaver har vi skrevet sammen; og hvor opgaven i Arbejdspsykologi tillige er skrevet sammen med Ole Østergård.

Speciale (Jens-Peter, sammen med DorteMarie Søndergård & Birgitte Forchhammer): "Det ubevidste", juni 85.

Speciale (Kalle): "Terapi - samfundsform - subjektivitet", juli 86.

Interfunktionsniveau

1. fornidlingsniveau. *enig opfattelse af betydningsstrukturen ~ betydning-håndteringssammenhæng*

Indersensadunderskuelighed

2. fornidlingsniveau 3. stillestående rammebetingelser

mulighedsforhold:

alternativet mellem ~~social~~ individuelle og social værdigtale.

s. 20 - matrikkel som

bevis af samfundsmæssig
og individuel subjektivitet

~ ~~kontakt~~ ~~proser~~

fundamental betegnelse
for socialtologi

SUBJEKTIVITETEN MELLE TEORI OG PRAKSIS.

- et debatoplæg om problemer i subjekt-
orienteret samfundsvidenskabelig praksis
og forskning.

En slags forord

s.1

1. Udgangsproblem: vores egen praksis - og dennes
manglende "fælles tredje"

s.2

s. x 2. Teori-praksis forholdet

s.4

3. Et paradigme-standpunkt

s.8

4. Det subjektorienterede samfundsvidenskabelige
paradigme

s.10

-Sève s.12; - Leontjev s.13; - Sève, Leontjev og deres
"omvæltning" s.15; - er "omvæltningen" nu tilendebragt
s.18; - et foreløbigt semikolon s.20

s. x 5. Bevægelsen fra paradigmet til praksis

s.21

- paradigme og Kooperation s.21; - Kooperation og
praksis s.23

Litteraturliste

s.26

SYNOPSIS I SOCIALPSYKOLOGI

VEJLEDER SVEN MØRCH

KJA JANUAR 1985

KALLE BIRCK-MADSEN 020753-

JENS-PETER POULSEN 031257-

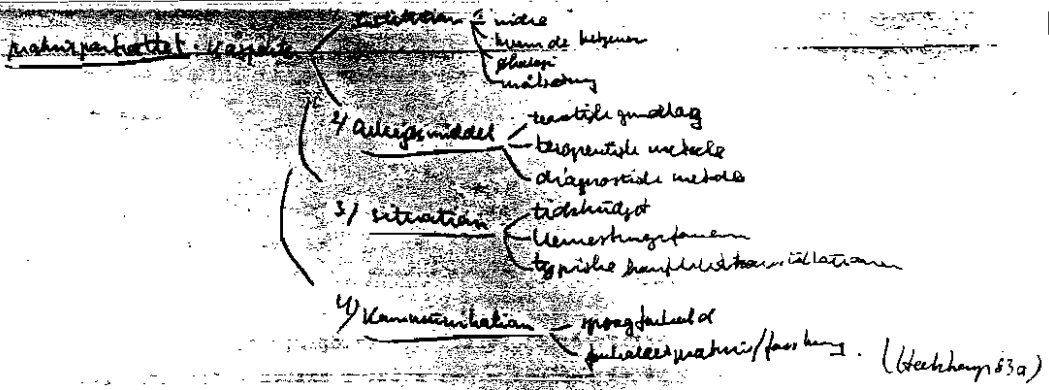
EN SLAGS FORORD:

Det følgende skrift er et udkast til et oplæg, der skal holdes februar 1985 på et seminar - det andet i rækken - for Kritek Psykologi, der arrangeres af studerende ved psykologistudiet/KUA. Det er selvfølgelig også et eksamensoplæg til socialpsykologi. Men vi må indrømme, at vi ikke helt har kunnet bygge bro mellem de to målgrupper, der så kommer på tale.

Men da vi er trætte af at skrive projekter blot til vurdering af "eksterne" instanser og for vores egne navlers videreudviklings skyld, har vi altså valgt at lade seminariets målgruppe være vores perspektiv, og her ud fra tilpasse skriftet til eksamenssituationen - hvor vi selvfølgelig håber, at en debat om det muliggør en sidste omskrivning, hvor de involverede problemfelter kan markeres tydeligere.

Problemet i skriftet er de nuværende kooperationsproblemer, der træder frem i forbindelse med aktual-empirisk forskning og praksis indenfor den Kritiske Psykologi - og mere bredt: indenfor en "videnskabelig socialistisk" tilgang til den samfundsmæssige og individuelle reproduktionsproces - som vi finder peger tilbage til et "hul" i det tilgrundliggende paradigme - eller et lidet påagtet fundamentalt aspekt - som vi finder må oparbejdes gennem historisk empirisk arbejde, hvis ikke den nuværende psykologisk aktual-empiriske forskning og praksis skal løbe af sporet. Og gøre den Kritiske Psykologi til blot en ny - konkurrerende - variant af subjektivistiske - og dermed også objektivistiske - psykologiske teoridannelser.

*... verdens, der bestemmer verden.
psykologisk, og dermed verdensanskuelse, kendes ved at se verden ud fra sig selv - personligt man selv stiller sig selv for verden, verdensanskuelse, som almindelige. => objektive
Dette er nok et at se verden som bestemt; men det er man også og som bestemt menneske. Læserne som subjektive elementer.*

1. UDGANGSPROBLEM: VORES EGEN PRAKSIS - OG DENNES MÅNGLENDE "FÆLLES TREDJE"

I vores egen lille hjemlige studentergruppe - ca. 30 - 40 personer - af et Kritisk Psykologisk Forum har vi i et par år nu arbejdet sammen omkring at udvikle greb om konkret praksis funderet på anvendelsen af kritisk psykologisk (KP) teori og metode. Det har især været det socialt-kliniske (/terapeutiske) praksisfelt, der har været under luppen. Og hvor det her specielt har drejet sig om, hvordan et subjectorienteret standpunkt bemestres - eller sættes igennem - konkret.

Vores udgangspunkt har dels været KP's teoretiske og metodiske ansatser til en teori om psykiske forstyrrelser, og om deres overvindelse pba. almene bestemmelser omkring menneskelig udvikling og udviklings-evne; dels en oparbejdet kritik af traditionelle terapiformer, hvor vores hovedkritik er, at de lægger sig i forlængelse af problemerne i stedet for at overskride dem. Og endvidere har de fleste af os større eller mindre erfaring med klinisk arbejde - fra praktikken, fra bevægelsesammenhænge eller fra "privat"-praksis.

Det har imidlertid været næsten umuligt at forholde os til vores egne teoriudviklingsarbejde. Og når vi nu kigger tilbage, så må vi konstatere, at vi har svinget planløst fra problemdimension til problemdimension uden nærmere overvejelser omkring deres indre forbindelse og status i forhold til hinanden. Vores arbejde har i denne forstand været modepræget, hvorfor vi i dag som samlet gruppe ikke står med en fælles erkendelse/problembestemmelse af, hvad terapi egentlig er for en størrelse. Vejen fra teori til praksis synes stadig at være et uklart problem for os.

Men vi står her overfor alle med en række personlige meninger, der mere eller mindre uformidlet mod- eller medstilles hinanden. Uformidlet fordi det er som om, at meningernes "oprindelse" i og relation til et fælles tredje problem konstant tabes af syne til fordel for en meningstilkendegivelse af, at der på den ene side trods alt er noget, som vi er fælles om, men hvor der på den anden side er nogle områder, hvor vi må konstatere at vi mener noget forskelligt. Hver vores meninger er meninger om, er stadig vores uformidlede tredje. Så tæmløst, som vores praksis ovenfor er beskrevet, er den dog ikke endt op med at blive. Vi fik et skub fremad, da vi inddrog "praksisportrættet" (Holzkamp 83a), som var et problemkatalog over de dimen-

De modificerede former af selvsøgende, der ikke kan opfattes i sig selv

1. Arvinds forskning

Ute: Ungdomsmands teori om mennesket som selvstændig, selvbestemmende og ansvarlig væsen. Ute: Ungdomsmands teori om mennesket som selvstændig, selvbestemmende og ansvarlig væsen. Ute: Ungdomsmands teori om mennesket som selvstændig, selvbestemmende og ansvarlig væsen.

2. Ideologisk forskning

PIT: afgrænser sig fra ideologier som noget kunstnerisk. PIT: afgrænser sig fra ideologier som noget kunstnerisk. PIT: afgrænser sig fra ideologier som noget kunstnerisk.

3. Faser i den faseriske forskning

Ute: Fasen i den faseriske forskning. Ute: Fasen i den faseriske forskning. Ute: Fasen i den faseriske forskning.

4. Antinomisk forskning

Ute/Halskamp/Diers: at begribe sin psykologiske teori. Ute/Halskamp/Diers: at begribe sin psykologiske teori.

5. Terapiforskning

Andre NKA: Ute/Halskamp/Diers. Andre NKA: Ute/Halskamp/Diers.

6. Pædagogik

Halskamp ang kompetence. Halskamp ang kompetence. Halskamp ang kompetence.

sioner, som enhver konkret erhvervspraksis er indbundet i og virkeliggøres igennem. Ved at undersøge disse dimensioner konkret skulle det være muligt på lang sigt på almengjort og sammenlignelig måde at oparbejde en større forståelse af praksisopgaven. Men i forlængelse heraf har der udskilt sig to terapi-"tendenser", der med stadig større kraft stiller sig overfor hinanden. Det er to tendenser, som vi mener kan beskrives som følgende:

En tendens der sætter oparbejdning/konkretisering af KP's almene bestemmelser om psykiske forstyrrelser i centrum. Det drejer sig her om, hvorledes og hvordan der i forhold til et "psykisk" enkelttilfælde kan oparbejdes en konkret handlevejledende problembestemmelse. "Praksisportrættet" er her en nødvendig supplerende analytisk tilgang, da denne problembestemmelse må virkeliggøres under konkrete (hæmmende og fremmende) arbejdsbetingelser for psykologen/terapeuten.

På den anden side en terapitendens, der sætter problemet om en bestemmelse af terapi som særlig form for samfundsmæssig praksis i centrum. Det drejer sig her om, hvordan det gøres muligt bevidst at reflektere den terapeutiske proces i lyset af de terapeutiske rammer. Overfor "praksisportrættet" sættes som nødvendig (om)vej den historiske analyse af praksisformens udvikling og sammenhæng med andre samfundsmæssige praksisformer.

Umiddelbart kunne det se ud som om, at de to tendenser indholdsmæssigt blot forholder sig supplerende til hinanden; men sagen er, at den anden tendens hævder, at den første tendens havner i en "påvirkningsstrategi" - og bliver selv kritiseret af den første for at være nærmest "uforståelig" for psykologisk arbejde, idet de samfundsmæssige forhold allerede er iboende de almene bestemmelser for menneskelig samfundsmæssig udvikling, og inddragelsen af "praksisportrættet" klarer resten i relation til de konkrete betingelser.

Vi skal ikke her uddybe disse to standpunkter. Blot har vi villet markere den nærmest gordiske knude, som vi mener vi har været indfanget i. Vi vil endda skærpe dette perspektiv på vores fælles praksis ved at hævde, at ovennævnte to standpunkter - i modificeret form - træder frem i ligeså uformidlet form inden for alle (?) de praksisfelter, hvorunder den KP søges udmøntet mht praktisk/aktuel-empirisk arbejde. Maa: at vi står - og har stået - med et specialtilfælde af et mere generelt/almment problem. Og det følgende er et forsøg på at åbne op for dette problem, således at vi igen kan komme

Udviklingsstrategi
kooperativ metode
luge
monteret i
terapi

Det er utvivlsomt, at der er behov for en mere udførelse af den enkelte i den udvikling.

videre sammen bevidst reflekteret. Ingen grøft graves uden grund, men heller ingen grøft dækker sig selv til igen, før den ved hvor den skal gøre af vandet!

Endvidere kan det ikke være rigtigt, at vi efter års arbejde også må konstatere, at flere kammerater er begyndt at tvivle på, om det overhovedet er muligt at oparbejde en Kritisk Psykologisk (indiv- dual-)terapi, fordi kooperationsmulighederne ses at være for snævre/fraværende. Dette har sin pendant i en problemstilling, som vores inddragelse af kliniske psykologer i vores arbejde har "beriget" os med: at de føler sig tvunget til arbejdsmæssigt at skelne mellem, at arbejde ud fra en KP problembestemmelse i forhold til nogle arbejdsopgaver, og i forhold til andre at arbejde ud fra problembestemmelser opstillet af andre: den systematte problembestemmelse. I forhold til enhver praksis må det her overfor gælde, at den kan sættes på et videnskabeligt begreb. Om der skal arbejdes indenfor et bestemt praksisfelt er der imod et politisk spørgsmål - ligesom det må afhænge af en politisk prioritering, hvilke praksisfelter, der for nærværende må oparbejdes teoretisk.

I første omgang træder vores problem frem som et teori-praksis problem. Og vi undersøger derfor først, hvordan dette problemfelt er blevet grebet og udfoldet indenfor den Kritiske Psykologi.

Σ
teoretiske
praksisfeltet altid,
men vi rykker
vender os ud
skulle

2. TEORI - PRAKSIS FORHOLDET.

Det nuværende teori-praksis problem er langt fra udelukkende et aktuelt tematiseret problem.

Det dukker første gang op i 1973 hvor det bliver klart at ideologisk kritik af den borgerlige psykologi ikke er et tilstrækkeligt grundlag for "ny forskning" og for "psykologisk erhvervsvirksomhed" (Holzkamp 73, s.13). Der kræves et positivt formuleret eget videnskabeligt standpunkt, hvorud fra at den empirisk forefundne virkelighed kan gribes ud selve "kritikkens" standpunkt. Og i de følgende år er det derfor også den teoretisk-kooperative udfoldelse af dette positive standpunkt, der står i centrum.

I 1977 dukker teori-praksis forholdet op i en ny "global" kvalitet. I forbindelse med afholdelsen af den 1. internationale KP kongres. Den kategorielle oparbejdning af eget standpunkt vurderes nu som tilstrækkelig udfoldet i positiv forstand, og at en videreudvikling af det nødvendiggør en tyngdepunktsforskydning mod fagpolitisk erhvervsarbejde (Holzkamp 78b, s.15). Det forudses at dette selvfølge-

lig vil volde nogle problemer, da den teoretisk funderede praksis i sit udgangspunkt er tilbagestående (jvf Dreier 79a,s.17).

På selve kongressen kom der et bud på problemet fra P.Haug, som fremsætter den påstand, at de historisk udledte/begrundede bestemmelser omkring de alment-menneskelige udviklingspotentialer må anvendes som målestok for praksis (P.Haug ^{AS 19, "Entwickelung der Arbeit"} s.11), idet de udtrykker et begreb om det "menneskeværdige", hvilket muliggør udvælsen af "en bestemt kritik i modsætning til fx. moralske protester holdt i almene vendinger, som man kunne fremsætte ud fra en diffus human indstilling" (s.121). Det er dog samtidig nødvendig at udvikle en analyse af den samfundsmæssigt mulige udvikling i dag for den enkelte, idet det er her indenfor at teorien skal anvendes til at styrke individernes subjekt-aktive side. Der kræves derfor et "nøjagtigt kendskab til samfundets udviklingsstade" som "forudsætning" for en "overensrettelse af almene bestemmelser om menneskelig praksis til mulig (konkret praksis)"(s.121: Vores fremhævelse). Mao: det drejer sig om et psykologisk teoriformidlingsproblem i relation til konkrete samfundsmæssige forhold. *Det der generaliseres her, er sammenhængen mellem samfund og individets handeværd.*

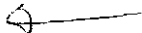
I forhold til en bestemt praksis bliver denne bestemmelse af teori-praksis forholdet imidlertid utilstrækkelig, da empirisk subjectivitet så kun kan bestemmes som ubestemte fremtrædelser af almene grundforhold.

Denne "utilstrækkelighed" tages imidlertid ikke bevidst/?? kooperativt forstand. Og det bliver problemer i udforskningen/bemestringen af forskellige praksisfelter, som rejser teori-praksis forholdet på ny i relation til de problemer, som det praktiske teoriudviklingsarbejde her rejser.

Indenfor analysen af arbejdets historiske udvikling og dets konkrete indvirkning på udfoldelsen af det menneskelige individs personlighedsmæssige udvikling - "Projekt Automation und Qualifikation"(PAQ, AS 19, 43, 55 og 67)-videreføres vægtningen af P.Haug's focus på en konkret bestemmelse af de samfundsmæssige forhold. Den Kritiske Psykologis udledte alment-menneskelige bestemmelser fikseres her stadig i deres egenskab af "specifikt menneskelige udviklingsmuligheder" (AS 19,s.17). Men hvorvidt og i hvilken grad disse også virkeliggøres - samt hvordan denne virkeliggørelse kan styrkes gennem bevidst formidlede indgreb - må udforskes gennem analyse af den samfundshistoriske udviklingsproces, hvor det hos PAQ er arbejdets udvikling som en udviklingsbevægelse, der søges oparbejdet kategorielt gennem

*Det er en
tilfældighed af
direkteligheden
mellem pænel
samfundsmæssig
spørgsmål og
menneskehandlingen
spørgsmål af
delt på...*

Vi overvinder F. Haug's
parallelitet ved at
placere subjektiviteten
imellem teori og praksis

Knude

historisk empirisk arbejde. Der gås mao. ind på den historie som objektet for undersøgelsen selv gennemløber - dvs objektets praksisform - og den kategorielle bestemmelse af denne er den teoretiske forforståelse for studiet af den konkrete genstand/praksis. Her igen muliggøres et videnskabeligt greb om "realitetens selvbevægelse" (F.Haug 81, s.19); og den subjekt-aktive side kan netop styrkes gennem indgreb i forhold til de konkret eksisterende modsigelser. Problemet der rejser sig her i forhold til en bestemmelse af den empiriske nutid er, at det må dreje sig om at finde det nye heri - i stedet for blot at be- eller afkræfte hypoteser - men når man står overfor nogle kendsgerninger, som man enten opfatter med de allerede oparbejdede teorier - .. så anlægger man et blot bekræftende blik på kendsgerningerne - , eller man danner nye teorier - så synker empirien i baggrunden" (s.36).

Dette skaber i følge F.Haug en "knude", hvor der formodentlig ikke findes nogen "rene løsninger", og "der er foreløbig ikke andet at gøre end at udvikle teorierne sideløbende, ikke at blive hængende ved dem. Deraf følger en svaghed, som vi foreløbig anser for uovervindelig" (s.36). F.Haug bestemmer det dog alligevel aneatsvis til at det ud et erkendelsessynspunkt "først og fremmest er et begrebsdannelseproblem" (s.35), når man står med en opsamlet mængde af empiriske data, der skal ordnes og systematiseres i forhold til det: at finde nye handleformer.

disse
begreber
tager fra
de "involverede"

I forhold til F.Haug's tidligere bestemmelse af teori-praksis forholdet, drejer det sig altså ikke længere om et ensidigt teori-formidlingsproblem; men forholdet konciperes nu til at være et vekselvirkningsproblem, idet perspektivet er indfangningen af nye kvaliteter i og ved genstandens egen udviklingsbevægelse i perspektivet selvbestemmelsens udvikling.

Teori-praksis forholdet antager en anden problemkarakter indenfor praksisfelterne pædagogik og terapi, hvor det mere er Dreiers indfaldsvinkel om en "teoretisk funderet praksis", der står i centrum for teoriudviklingsarbejdet - og omvendt: for bevægelsen af praksis gennem teorien.

Den foreløbig
parallelitet
mellem
teori og
praksis
er faktisk
specifikke
samfundsrelevante funktioner.

Problemet drejer sig her om den meget almene karakter af den KP's bestemmelser. Dog ikke taget i sig selv, da almene bestemmelser er at betragte som "ledetråde for udforskningen" (H.Andersen m.fl. 82, s.330); men hvor det for et præcist greb er nødvendigt med en konkretisering. I centrum i dette konkretiseringsarbejde står Ute H.-Osterkamp og Klaus Holzkamp, der med deres oparbejdningsforsøg af andre teorier indenfor de udviklede kritisk-psykologiske almene bestemmelser, har leveret vigtige forudsætninger for tilgangen til praksis. U. H.-Osterkamp udvikler således ansatser til en KP-terapi-koncept (U. H.-Osterkamp 76 og 79 (opr. 78)) på basis af kritisk-psykologiske grundkategorier og gennem reinterpreterationen dels af psykoanalysen og dels af "kognitive emotionsteorier". Og K. Holzkamp udvikler ansatser til en opdragelsespraksis (K.Holzkamp 79, 83b og 83c) gennem oparbejdningen af teorier om tidlig-barnlig udvikling. På denne baggrund - eller snarere indenfor denne ramme - vurderes nu de igangværende aktual-empiriske pædagogiske/terapeutiske projekter Ole Dreier (Dreier, o. 80) udarbejder således en større samlet kritisk vurdering af "Legasthenie-Zentrum, Berlin" (LZ), der er et veletableret projekt med stærk tilknytning til KP.

Hovedspørgsmålet i vurderingen er, hvordan LZ forholder sig til den teoretiske videreudvikling af sin indholdsmæssige forståelse af arbejdsgenstanden (s.137). Og Dreier konkluderer, at LZ underskriver og frafalder opfattelsen af teoriens almene bestemmelser, som retningslinier og perspektiver for udvikling, der selv skal videreudvikles gennem empirien (s.138); til fordel for en opfattelse af de almene bestemmelser, som konkrete målforestillinger og direkte genfindelige i virkeligheden (s.138). Konsekvensen, siger Dreier, er en manglende teoristyring af den praktiske omgang med arbejdsgenstande der medfører en vilkårlig praksis (s.136). LZ's svar på denne kritik er i sin essens, at nok er nogle af Dreiers kritikpunkter rigtige i kraft af, at det rent faktisk er svært at få tid til at arbejde teoretisk i hverdagen; men det er svært at gennemskue, hvordan LZ kan bruge den samlede kritik i det konkrete praktiske arbejde (LZ s.141).

En "forståelsesgrøft" mellem på den ene side de kritiserede og på den anden side kritikkerne træder nu frem - og teori-praksis problemet konciperes nu på den måde, at det er den erhvervs-mæssige adskillelse mellem teoretisk og praktisk arbejde, der er grundlaget for de modstillede "teoretikere" og "praktikere" (LZ 82,s.145). Dette probl

- hinanden, og derfor som analyserbar under (total) abstraktion fra hinanden, betragter de to genstandsfelter som den selvudviklende enhed, som de i praksis - både samfundsmæssigt-historisk og individuelt-historisk - i "virkeligheden" udgør. Dette paradigme vil vi globalt betegne med subjektorienteret samfundsvidenskab, hvorindenfor sociologien er videnskaben om den samfundsmæssigt-historiske proces, og psykologien er videnskaben om den individual-historiske proces. I stedet for et ydre eller et identisk forhold mellem individ og samfund, sættes her er indre forhold (jvf. Dreier 77a, s. 156).

Paradigmet søges udfoldet indenfor, hvad der er blevet betegnet som "kritisk psykologi" og "kritisk samfundsvidenskab", som primært forbindes med det fagpolitiske arbejde, der er udgået fra "Frei Universität" i Vestberlin fra slutningen af 60-erne (jvf. Holzkamp 78a). I dag er det dog ikke længere et lokalt fænomen - tvært imod; ligesom den subjektorienterede samfundsvidenskab i sin egen selvforståelse ikke længere opfatter sig som blot en ny "skole", der stiller sig op som konkurrent til andre eksisterende skoler (jvf. Holzkamp 79a og 84a, s. 35). Men omvendt nu gør krav på, at dens teoretiske problemer angår genstandenes videnskabelige udforskning og grundlæggelse og sådan; at det altså er grundforhold ved genstandenes praktiske bevægelse, der søges begrebet - og med den paradigmatisk karakter: på en kvalitativ ny måde - hvorfor den subjektorienterede samfundsvidenskabs bestemmelser ikke blot er dens eget interne anliggende. Men at det der imod er problemer og forhold, der stiller sig ved enhver bestemmelse af sociologiske og psykologiske sagsforhold.

I den udstrækning at et paradigme er udtryk for et kvalitativt "frekridt" i den videnskabelige omgang med det genstandsfelt, som paradigmet refererer til, så må det udtrykke sig i en ophævelse af tidligere teori-interne og -eksterne modsigelser, samt at der sættes nye modsigelser, der kalder på en løsning/ophævelse. Ophævelsen af tidligere/gamle og sætten af nye modsigelser er både to sider af samme sag, idet løsningen af en modsigelse i sig selv genererer en ny modsigelse, og et udtryk for opnåelsen af et kvalitativt nyt niveau, indenfor hvilket det tilgrundliggende problem bliver et andet end det, som det eksisterede som.

Gennem et paradigme udtrykkes mao. eksplicit karakteren af det niveau, hvor ud fra eller hvorpå der stilles problemer op. Og problemløsningen må implicit indeholde dette niveau i sig, hvis ikke paradigmet skal fordrejes, mis kendes eller helt tabes.

in og vt som
refleksionsmedium.

rationel
diskurs
kvar/
fandte
forlangt
mighed
nu ugle
fille
fandte
riten.
Fint ikke !!

Men hvordan afgøres nu, hvorvidt der leves op til den paradigmatisk standard. For det første må vi konstatere at problemer herved træder frem som kritik, dialog og debat. Og for det andet - i kraft af dette paradigmes altomfattende karakter - at problemer i form af teoretiske modsigelser må kunne rummes/oprives indenfor paradigmet. Holzkamp (84a) indtager her det standpunkt, at uenigheder på et niveau må undersøges mhp. en afgørelse af, om der til grund ligger uenigheder på et højere (abstraktions)niveau, hvor det i sidste instans bliver et spørgsmål om filosofisk udgangspunkt (Holzkamp 84a, s.27-30). Denne løsning bringer imidlertid idealismen ind i hjertet af paradigmet, idet teori om verden så "i sidste instans" gøres til et erkendelsesteoretisk problem. Her overfor må det dreje sig om - også men især - at føre uenigheder tilbage til det praktiske liv, som de udspringer af. Teori skal ikke "fuldstændiggøre" praksis, men skal åbne for bedst formidlede indgreb i den praktiske mangfoldighed. I dette standpunkt er erkendelsesteori/filosofi derfor en refleksiv teori og metode, der skal - eller kan kan - anvendes på egte praktiske standpunkt. (jvf her W.F.Haug (78), der taler om at bringe idealismen ind i materialismen, således at man kan forholde sig materialistisk til egen idealisme). *Joualtra vedent*

At spørge efter et bestemt paradigmes indhold er derfor ikke at spørge efter dets sande dogmer, men snarere at spørge om, om paradigmet begrebsligt adækvat reflekterer egenarten af den genstand, som det sætter sig som mål at bestemme. Og dette er en proces, en udviklingsbevægelse. (*vertikal/horisont*)
Vi går derfor ind på den bevægelse som paradigmet selv gennemløber. Dvs gennemtænkning af det via rekonstruktion.

4. DET SUBJEKTORIENTEREDE SAMFUNDSVIDENSKABELIGE PARADIGME.

Nu er det ikke betegnelsen SubjektOrienteret Samfundsvidenskab (SOS) der traditionelt anvendes for det her til debat stående paradigme - men snarere betegnelser som marxistisk videnskab/psykologi, kritisk samfundsvidenskab/psykologi, subjektorienteret psykologi mv - men den er indført med det formål at fastholde, at videnskaben om det sociologiske og om det psykologiske genstandsfelt ikke kan adskilles på ny. Og mere endnu: at den arbejdsdeling, der må forekomme, og hvis bemestring søges videnskabeliggjort gennem deres udforskelse er en anden end den før-paradigmatisk arbejdsdeling, der betød "viden-

skabeliggørelse" under abstraktion fra hinanden. En videreudvikling, fordrer derfor en gensidig videreudvikling. Betegnelsen skal mao. indfange, at det er en indre arbejdsdeling, der er på tale. Om man vil kan SOS også opfattes som et kritisk begreb i forhold til de nuværende kooperationsproblemer, for en konkret praktisk arbejdsdeling må støde på formidlingsproblemer, hvis ikke den indre teoretiske forbindelse er adækvat afdækket.

Paradigmets historie kan inddeles i tre faser: En første forhistorisk fase, hvor ideologikritik og i forlængelse heraf udledning af metodiske principper for udviklingen af en kvalitativ anden forforståelse af det sociologiske og det psykologiske genstandsfelte grundlæggende ejendommelighed, samt for deres sammenhæng. En anden paradigme-konstituerings fase, hvor forhistoriens genstandsbundns nyorientering har sat sig katagorielt igennem i almen forstand indenfor begge genstandsfelter. Og en tredje konkretiserings fase - hvis problemer er beskrevet i afsnit 2 - hvor de almene bestemmelser søges videreudviklet og konkretiseret mht indfangning af den empirisk forefundne nutid/konkretthed.

Ansatspunktet for forhistorien er - de til budløshed stadig citerede - Feuerbachsaser (Marx 74a, s.9-12). Gennem disse teser gør Marx op med al hidtidig (mekanisk) materialisme og idealisme, hvorfor teserne må opfattes som ledetråde til opbygningen af den eneste videnskab, der eksisterer: "videnskaben om historien" (Marx 74a, s.23), hvor standpunktet er den "ejendommelige genstands ejendommelige logik" (MEW 1, s.296) i perspektivet den praktiske forandring af det "menneskelige samfund". Videnskabens standpunkt og perspektiv er derved sammenfaldende: historisk gennemsetning af almengjort arbejde. Og heraf begrebet "videnskabelig socialisme", som en betegnelse for den kvalitativt nye videnskabelige natur- og samfundsvidenskab, hvor det menneskelige samfund og mennesket er at opfatte som et produkt af en naturlig naturhistorisk udviklingsproces. Med dette videnskabssyn muliggøres en overskridelse af sociologisk resp. psykologisk genstandsbestemmelse under abstraktion fra hinanden. I stedet for samfundet som individets om-/yderverden og individet som samfundets inder-/underverden sættes erkendelsens standpunkt som menneskelig samfundsmæssiggørelse.

Mao: omvendning af yderliggørelsestænkning til tænkning om en udviklende enhed, som det erkendende subjekt endvidere selv er en del af.

4. "Selvled" udviklingen til Hegel 4. Vinter 1928
 Handwritten: "Fra Kant til Hegel", Berlin 1929
 Forord s. 120-137, s. 379-392 (om "Kantiansk side")

De "gamle filosofen" herunder "mennesket" relation
 til sig selv. Den kan blive alle videnskabelige relationer
 til sig selv (D.F.I. s. 1)

Hegel: virkeligheden er andens selvmanifestation; betragter udelukkende menneskets
 fremadskriden; fra det videnskabelige til "andens selvmanifestation", men
 forstillet videnskabelig og human manifestationer af denne.

Det positive ved Hegel var at han ikke accepterede det i "Hegel" selv
 det positive ved Hegel var at han ikke accepterede det i "Hegel" selv
 det positive ved Hegel var at han ikke accepterede det i "Hegel" selv

Feuerbach: mener at mennesket er "en virkelig genstand", men ikke som "samlet udtryk"
 mennesket som afleder betydeligt ved sig mennesket som selv. Derfor vil man at
 afværgende den selv betydeligt om det betydelige - men derfor ikke ud over.

Uendelige (Hegel) tager Hegel metode - overfor logisk/gennemførelse af
 den nye Hegel system
 og anden side udelukkende sig selv, det selv sig
 er en menneskelig genstand af navn selv som
 (men selv sig), U.S.P. 3.65 betydeligt selv
 procedur af denne. Dette er Feuerbach's selv.

Problemet blev nu - og bliver - at tænke differentieret om denne udviklende enhed uden at falde tilbage i en yderlighedstænkning, og den med nødvendigheden hermed forbundne identitetstænkning. To indfaldsvinkler blev centrale i løsningen af dette problem. På den ene side Sève, der tog samfundssiden op, og herudfra forsøgte at begrunde en personlighedsteori om mennesket. Og på den anden side den "kulturhistoriske skole", primært repræsenteret ved Leontjew, der tog den psykiske side op og som gennem naturhistorisk rekonstruktion forsøgte at udlede og begrunde mennesket, som subjekt for sin samfundsmæssige virksomhed.

I forhold til Feuerbachtenserne sætter de af hvert sit sted.

Sève.

Sève sætter af 1 den 6. tese, hvor det menneskelige væsen bestemmes som "indbegrebet af de sociale relationer", og ikke som et abstraktum det enkelte individ iboende. Sève får hermed ryddet begrebet om det abstrakte menneske af vejen, hvor mennesket først er samfundsmæssigt i den udstrækning, at dets forhold til dets omgivelser inddrages i analysen. Der kan hermed rettes en kritik mod den traditionelle socialpsykologi, hvor individets roller eller karaktermasker ses som udtryk for dets samfundsmæssighed. Sève går den anden vej via sit arbejde med abstrakte begreber om mennesket (og om samfundet/kapitalismen), der kun konkret historisk har bevægelse og liv, hvor Sève finder, at det er individualitetsformerne - i sin grund udtryk for og virkningen af den samfundsmæssige arbejdsdeling - som forhold mellem mennesker, der er den "mest dybtliggende og mest generelle basis for menneskets individuation, der fremstår som en konsekvens af det menneskelige væsens oprindelige samfundsmæssige eksterioritet i forhold til individerne" (Sève 78, s. 331). I stedet for en sociologi og en psykologi, der udvikles under abstraktion fra hinanden, og derfor kun kan forbindes med hinanden konkret i form af det enes abstrakte indvirkning på det andet og omvendt, sætter Sève abstrakte begreber om deres konkrete formidlingsproces. Og i den udstrækning at Sève's abstrakte begreber udtrykker det almene forhold i og ved både det sociologiske og psykologiske genstandsfelt og for deres formidling, så er det tankeemæssigt muligt at reproducere hvert enkelt konkretums indre praktiske bevægelse - hvilket netop er målet med videnskab (i marxistisk forstand). Som sådan overskrider Sève herved idealismen i Hegel's "selvudviklende ånd", og Feuerbach's ahistoriske menneske. Problemet er nu, hvad Sève sætter i stedet for dette. Er de abstrakte

begreber udtryk for almene forhold ved det konkretum - mennesket og kapitalismens udviklingsbevægelse - som de er begreber om? Vi spørger mao efter udviklingsdrivkraften i den nuværende bevægelse.

For Søve indgår mennesket under kapitalismen som bærer af "sociale karaktermasker" (s.142), og som den vigtigste produktivkraft, men mennesket går ikke "op i" de samfundsmæssige forhold, da det menneskelige væsen dels antager psykologisk form i det konkrete individ, og dels er individet særegent i forhold til samfundsforholdenes generalitet. Dette er imidlertid det samme som at indrømme, at bevægelsen i mennesket og i kapitalismen er bestemt af forholdet mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene - hvilket netop er en abstrakt almenhed. Søve lader mao historien blive hjemmøgt af et "abstraktum iboende den selv", og dette i betydningen udelukkende et objektivt forhold. Her overfor må det hævdes, at det erkendende subjekt selv er en del af historien. *Videnskabelig forskning på hans menneskelighed og historisk opfattelse. (Søve) Søves samfundssigt.*

En opprioritering af det subjektive aspekt finder vi i den "kulturhistoriske skole (her primært ved Leontjef). Her er det den l. Feuerbach-tese, der tages som udgangspunkt: at "genstanden, virkeligheden, sanseligheden" ikke kun kan opfattes i "form af et objekt eller noget der betragtes", men at det grundlæggende er "menneskelig, sanselig virksomhed, praksis" (Marx 74a, s.9). Leontjef's udgangspunkt er en historisk tilnærmelse til undersøgelsen af den menneskelige psyke, det subjektive aspekt, hvorigennem den traditionelle psykologiske reduktionismer i både dens mekanisk-materialistiske og idealistiske udformninger overskrides allerede i udgangspunktet. Netop den ahistoriske, ensidige fokusering på slutttilstanden af på den ene side de subjektive udtryk og på den anden side de objektive stimuli-forhold resulterer i en dikotomisering mellem "objekt" og "subjekt", hvorved det subjektive aspekt, som en objektiv "virkelig" kraft, reelt udelukkes fra den videnskabelige erkendelseshorisont. Overfor dette ser Leontjef ethvert menneskes personlighed, som et resultat af dets individualhistorie, men samtidig, at denne udvikling ikke kan begribes alene i sin enkeltstående. Således må de biologiske forudsætninger ses som et resultat af menneskets naturhistoriske udvikling - og individualhistorien er også præget af den samfundsmæssigt-historiske udvikling.

Indenfor den naturhistoriske oprindelses- og differentieringsanalyse af den menneskelige psyke søger Leontjef at udlede det psykiskes eg-

↓
O-cvntn - S

enart som naturhistorisk fremtredelsesform. Her udlædes dels organismens virksomhed (forstået som genstandsbestemt aktivitet), som som livsprocessens grundlæggende enhed (Leontjiew 77, s. 107) og dels sensibiliteten, som det psykiskes grundform (s. 112). På denne baggrund er det nu muligt kvalitativt at bestemme den menneskelige natur, psyken, bevidstheden; idet den forstås som forandrende sig ud fra virksomhedens og de materielle livsbetingelsers historiske forandringer. I denne tematisering af forholdet mellem menneskets biologiske og samfundsmæssigt-historiske udvikling udlædes arbejdet, som særende den specifikke menneskelige form for liveopretholdelse, der udgør grundlaget for bevidstheden. Arbejdet er karakteriseret ved to grundlæggende momenter, der har betydning for den videre differentieringsanalyse af den menneskelige psyke: dels værktøjsfremstilling og dels kooperation (s. 317). Gennem disse karakteristika udlædes, at hovedlovene for den menneskelige psyke er samfundsmæssigt-historiske lov, da den akkumulerede samfundsmæssige erfaring, som værktøjsfremstillingen udtrykker og muliggør, ophæver den evolutionært formidlede udvikling af organismen. Herved kan menneskets udvikling begribes som en tilegnelse af samfundsmæssigt-historisk udviklede og ophobede betydninger. Leontjiew's videre analyse af bevidsthedens udvikling op gennem samfundshistorien gennemføres nu ud fra de udledte dimensioner omkring på den ene side objektivering og på den anden side tilegnelse. Og den enkeltes individualhistoriske udvikling begribes i forlængelse heraf, som den skridtvise tilegnelse af de samfundsmæssigt-historisk akkumulerede, objektiverede erfaringer, der er nødvendige for indgåelse i den samfundsmæssige produktion af livsforødenhederne. Problemet er imidlertid her, at Leontjiew's almene bestemmelser forbliver abstrakte i den udstrækning, at de stadig holdes på niveauet af "den generelle udarbejdelse af menneskets tilegnelsesbetingede individuelle samfundsmæssighed" (Holzkamp 77, s. 58). Da de konkret-historiske betingelser udelædes af analysen forbliver det ubegrebet, hvori de konkrete drivkræfter for samfundshistorien består. Dette sammenholdt med, at produktivkræfternes udvikling udelukkende ses i lyset af "eksistentielle nødvendigheder" i forholdet til alment-menneskelige interesser, der relaterer sig til arbejdet; så indebærer det ikke alene en underskridelse af Marx's bestemmelser, som de bliver udtrykt i den 6. Feurbach-tese, men det medfører også - og vigtigere som konsekvens - at drivkræfterne for samfundshistorien "autonomiseres", idet produktivkræfterne ses udviklende sig "af-sig-selv" frem mod den fulde samfundsmæssiggørelse. Vi

I denne
 sammenhæng
 kan der
 produktiv-
 kræfternes
 udvikling
 Hegel kaldes

ste gang i en omfattende kontekst hos Holzkamp (1973a) under indfaldsvinklen: udforskelse af "menneskets empiriske subjektivitet i det borgerlige samfund" (s.14). Holzkamp forsøger her at formulere et "positivt" nyt videnskabeligt standpunkt, for uden dette er det ikke muligt at overskride de traditionelle teoriers indfangethed i de eksisterende overfladeforhold. Psykologisk set drejer det sig nu om standpunkter for psykologisk kritik. Dette formuleres i første omgang til "enhed mellem kritik og videreudvikling" gennem anvendelsen af Marx' logisk-historiske metode, der for psykologiens genstand konkretiseres til den funktionelt-historiske metode, hvor livsyttringer må begribes i deres funktion af liveopretholdelse og -udvikling. Og dette "modalt" set - dvs. gennemsnitligt betragtet - idet enhver organisme er en del af en organismepopulation i sin sammenhæng med en artsspecifik omverden. I sammenhæng hermed overtages Marx' erkendelse, at de "højere" - de mest udviklede former - er nøglen til forståelsen af de "lavere", men med den tilføjelse, at enhver livsyttring må bestemmes i den sammenhæng, hvor den for første gang optræder ("sparsommelighedsprincippet") (s.50 og 65).

En første paradigmeansats træder nu frem i form af en rammeforståelse og en dertil hørende fremgangsmåde, som i sin enhed kan kaldes historisk rekonstruktion af den for genstande tilblivne realsammenhæng, mao genstandsrelateret historisk rekonstruktion. Som bærende erkendelse for den "udviklede" form er, at mennesket - i modsætning til dyrene - passer verden til sig gennem genstandsmæssig praksis. Dette udmøntes nu i tre metodiske trin til dens udforskelse, og dermed til en bestemmelse af dens indre sammenhæng. Et første naturhistorisk trin til bestemmelse af den biologiske egenart for menneskelig samfundsmæssiggørelse. Et andet alment-menneskeligt trin til bestemmelse af det resultative udtryk for samfundsmæssig udvikling gennem studiet af dyr-menneske-overgangsfeltet og ursamfundet. Og endelig et tredje formations-specifikt trin, hvor den alment-historiske betingede egenart af menneskelig subjektivitet konkretiseres mht. den empirisk forefundne subjektivitet under borgerlige livsforhold (s.54 og 105). Gennem de to første trin skulle det være muligt at skelne mellem konkrete realiseringsformer og alment-menneskelige forhold, hvilket er forudsætningen for at tænke om nuværende empirisk forefundne subjektivitetsformer fremfor at naturalisere dem som subjektivitet overbøvedet (jvf. W.P.Haug 79).

Der ligger flere problemer i denne metodeskitse. Det mest overordnede indenfor modellen er, at mennesket kun kan analyseres i dets borger-

Holzkamp 73 a

18
2. skridt

uden abstraktion fra dens kendskab
kendskab (123)
abstraktion
værdifuld

analyse af menneskets iagttagelse/samfundlighed, som orienterings-
danne for menneskets praksis. Det er overgang fra
deprive perceptio orientata til iagttagelse som
linsen til og erfare betragtningssituationer sammen-
hæng med det genstandsmæssige arbejde; men det er
begrænsede at disse betragtningssituationer kan objektive strukturer
des skilte til genstandene som genstande.
Ved denne overgang skal mennesket kunne se sig selv og
sig i en kooperativ udveksling af strukturer. Skal man
sætte sig, kendskab osv. => abstrakte bestemmelser om iagt-
tagelse, men genstandsbetydninger i de orienteringsrelevante
aspekter ved menneskeligt arbejde (57) abstrakte bestemmelser (s. 155)
bestemmelser af konkretiteten (hvad er iagttagelse/faktuelitet);
og det viser sig at konkretiteten ikke kan sættes, da den viser
sig som kvalitative egenskaber ved tingene selv, som
man kan observere betragtningssituationer. Den objektive struktur
er ikke subjektivt repræsenteret i sig selv (s. 213). Dette
betegner det menneskelige gennem sin iagttagelse umiddelbart
overfor konkretens værdifulde genstande: for eksempel kan
man se på færd, som i betragtning (s. 213), og iagttagelsen
færdens i (konkretiteten) med bestemte egenskaber:
- modsigelsesfrihed
- det menneskelige kendskab til sig selv
- uendelig enhed (s. 296)

3. skridt
152 - skilte af det menneskelige i det særlige

Det er jo klart ved en menneskelig praksis som andre
aktiviteter i samme situation, og det kan komme
til en begripenhed - men for orienterende skilte. At det
er sådan som Holzkamp via strukturer af tingene, arbejdsforholdene
mv. Men dette er grundlaget (s. 263) som at det er at
klarlægning. Herudfra kan H. et resultat, som man
er begyndt af orienterende skilte af sig selv begripenhed, og
at det er muligheden for begripenhed, en skal se sig.
Mao: specielt determineret, men sådan som det ikke er muligt at udføre
menneskelige menneskelige udviklingsformer, som betydeligt at vi ikke
er det. Metoden er Hegel's i sin essens.

1) Det er det ene.
2) Det andet er, at en tinggenstand ikke behøver træde frem
i kraft af en betragtningssituation, der som en genstand
funktional-kvalitative egenskaber. Disse egenskaber er ikke nødvendigvis
modstridende (se iagttagelse og betragtningssituation). Ved en sætning fra Hegel
kan vi sige at betragtningssituationen altid er genstandsmæssig
"i sig repræsentation af sig selv". En betragtning er ikke bare en
betragtning, men den er formet til sig selv (s. 176)
en betragtning.
Mao: vi får en modsættelse mellem betragtning og iagttagelse, der som
sættes. De orienterende at genstandsbetydninger som den
som betragtning til sig selv i indhold (Hegel) og et genstandsbetydning
Hegel, s. 176
Hegel i sig selv er som en betragtningssituation med betragtning til
som det yder sig også repræsenterer det selv.

Vi vil se
at den enkelte
kan udføre
af sig selv
at den enkelte
kan se som
modstridende
af betragtning,
og ikke specielt
af sig selv
via sig selv
en egen
udvikling
Mao: mellem
betragtning
og genstand

lige forbestemmelse, hvor en almen samfundsmæssig natur under kon-
kret samfundsmæssige forhold. Formidlingen mellem den konkrete sam-
fundsmæssige proces og den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces
reduceres hermed til et udtryksforhold: det "konkret samfundsmæssige"
i det "naturligt samfundsmæssige". Heroverfor må det hævdes, at den
menneskelige natur kun realiseres konkret samfundsmæssigt.

Dette problem søges løst af U.H.-Osterkamp (1975 og 76), der i stedet
for Holzkamps "abstrakte ursamfund" lader det andet trin omfatte hele
den samfundshistoriske proces, og først herudfra vil generalisere -
så at sige via en tværslitsberegning - hvad der skal forstås ved al-
ment-menneskelige funktions- og udviklingspotentialer. Det tredje
trin konkretiseres endvidere til, at det er dialektikken mellem det
menneskelige væsen og den menneskelige natur - som henholdsvis ind-
begrebet af samfundsforholdene og indbegrebet af det konkrete indi-
vids biologiske udviklingspotentialer, som er det bestemmende forhold
i udforskelsen af individuel samfundsmæssiggørelse (75, s. 332). For-
bestemmelsesperspektivet er blevet forskudt til, at individuel sam-
fundsmæssiggørelse ses som en konkretisering af abstrakt-almene be-
stemmelser omkring almen-menneskelig natur - og dette "modalt" set,
hvorfor det konkrete individ træder frem som et skæringspunkt mellem
almen natur og konkret samfundsmæssighed.

Problemet i disse paradigme-ansatser er, at individualhistorien end-
nu ikke er blevet udhævet som et eksplicit eget udforskelsesniveau/
-trin. Individualhistorien tænkes kun som liggende i en horisontal
sammenhæng med den samfundshistoriske indre proces. Og i sammenhæng
hermed - som bagsiden heraf - at begreber om menneskers/menneskenes
samlede virksomhedsformer kun tematiseres i deres betydning for almen
indholdsbestemmelse af menneskets samfundsmæssige natur. Samfundet
bliver hermed gjort til objekt - over for det enkelte menneske som
subjekt. Her overfor må det fastholdes, at "indbegrebet af de sam-
fundsmæssige forhold" - som menneskets væsen - omfatter også andre
mennesker i deres subjektighed.

Disse problemer finder en første paradigmatiske løsning hos Holzkamp
(opr. 1977) med indførelsen af differentieringen mellem "subjektiv
faktor/samfundsmæssig subjektivitet" og "individuel subjektivitet"
(Holzkamp 79c, s. 137), hvor den subjektive faktor ses som et "bestem-
melsesmoment ved den samfundsmæssige proces", og i sin styrke er ud-
tryk for, "i hvilket omfang de objektive betingelser selv igen er re-

Ans. Holzkamp 84:

- a - det materielle elementarforløb, som det er - signalformidlet i videnskaben
- b - udviklingen af individets læse- og udviklingsniveau
- c - udviklingen af menneskets samfundsmæssige natur på den ene side, og selvstændiggørelse af sand, best. praksis
- d - ny kvalitet ved den individuelle elementer' samfundsmæssige formidledet: individet står nu i et mulighedforhold til "sin verden", og denne distans er samtidig at individet kan/ude forholdet og bevidst for det sig selv.

perception
med ind.
opmærksomhed

grundlæggende: individuel handlingsniveau

SUBJECTIVITET:

for den enkelte/individuel
der hvis for en pgt. og
kender om udsagnsforhold
begreb og opmærksomhed.

måltidsforhold
hvorfor samfunds-
vis

at individet står altid overfor
alternativer: at se sin adfærd
i det samfundsmæssige liv, eller
ansætte sig ved de magtige for
at sikre sin eksistens.

III
Hypoteser om specifikt individens
der naturaliseres

- afbrydning af / restriktion af
- begreb (begreb) (arbejde)
- motivation / vilje til at
- materielle / undertrykkelse

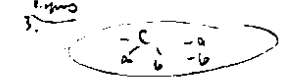
Det abstrakte
samfund, hvilke
stadig krævet
hvor: individet
ikke står i et
mulighedforhold,
uden også i et
nødvendighedsforhold

Holzkamp kan have mulighed / reparation. Men begge aspekter
forholdet for den abstrakte bet. om "at regne med
steppen"

- To dimensioner i udviklingen -
- 1 - eksistens af
individuelementer
med samf. formidlet
af
  - 2 - betydningsfulde
med kooperativ samfunds-
mæssig betydningsfulde
udvikling.

- a - lene til stofmængden
- b - eksistens af muligheder
for universel udvikling

3 - a → b udvikling
1 - a → b udvikling

Samfundsmæssig

- 1 - skilte mellem a, b
- 2 - abstrakte forandringer, der
muliggør c
- 3 - funktionen mellem c i - udvikling
1 - 2
- 4 - dannelse af udviklingen c - udvikling
2 - 3
- 5 - analyse af udviklingen og
hvilke systemets nye udvikling-
retning

sultat af menneskenes bevidste kollektive praksis og kan forandres af en sådan praksis" (s.138). For nok er menneskene i kraft af deres praksis subjekter, men de er det kun under forefundne betingelser. Holzkamp differentierer derfor mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemmelse som "nødvendig indbyrdes sammenhængende grundtræk ved enhver menneskelig, dvs samfundsmæssig livsvirksomhed" (s.137). Forbigået niveauet af generel samfundsmæssig subjektivitet er det nemlig ubegræbeligt, hvorledes den enkelte kan blive subjekt for sin egen virksomhed, da det så kun kan være subjekt for sig selv - og dermed objekt for andre - for kun som moment ved de samfundsmæssige subjekter kan det opnå indflydelse på egne livsbetingelser. Individuel samfundsmæssiggørelse kan nu (med et senere begreb hos Holzkamp (79)) ses som personlig realisering af samfundsmæssig subjektivitet. Er "omveltningen" nu tilendebragt - *i den faldt kan betragtes ad færdighederne best.* således, at det videre teoriudviklingsarbejde kan ses i lyset af den indre udbygning af Holzkamps globale rammebestemmelse af en "kritisk psykologi indenfor rammerne af en marxistisk teori"? Det er nærliggende at svare bekræftende på dette, idet det dels er på dette tidspunkt, at der sker en tyngdepunktsforskydning i arbejdet mod praksis, og dels kan der konstateres klare teoriudviklingslinier - men vel at mærke indenfor bestemte praksisfelter - fra dette tidspunkt. MEN: det er netop divergerende teoriudviklingslinier, hvor vi har set på en konsekvens: konkurrerende bestemmelser af teori-praksis forholdet. En anden konsekvens, som vi hidtil har forbigået, er den blidige debat om, hvordan ideologiproblematikken (U.H.-Osterkamp 81a, 81b og 82; Nemitz 81; PIT 79; W.F.Haug 83a) og kvindeforskningen (F.Haug 80a; U.H.-Osterkamp 82; Bang m.fl. 82) skal gribes an. Her er der også konkurrerende bestemmelser. At svare bekræftende er derfor at negere, at de forskellige standpunkter hver for sig fanger noget væsentligt ved deres genstande. Men væsentligheden af hvad de indfanger, det KAN kun afgøres indenfor en global rammebestemmelse, dvs. indenfor den kategorielle bestemmelse af genstandene - individ/samfund - og af deres indre sammenhæng. Kun herindenfor kan falske universaliseringer tilbagevises, og deres eksakte status udarbejdes (jvf. Holzkamp 79a). Vi MÅ derfor svare benægtende. Og vores påstand er nu, at Holzkamp ikke fører sine ansatser omkring samfundsmæssig subjektivitet materialistisk igennem. Begrebet om samfundsmæssig subjektivitet gøres nemlig bevidsthedsbundet, idet kun de subjekter, der "bevidst bærer

det sker i alle

de historiske forandringer" (Holzkamp 79c, s.135), og som har erkendelse af, at "man alle rammes af den samfundsmæssige virkelighedsforandrings objektive nødvendigheder" (s.138) er omfattet heraf. Holzkamp falder hermed tilbage til begrebet om et abstrakt menneske, og et abstrakt samfund - hvilket også slår igennem i hans bestemmelse af kapitalismen, hvor det hævdes at subjekt-objekt-vingen "kun er karakteristisk for den total samfundsmæssige proces, men ikke for alle dens delområder" (s.141).

Her overfor må det hævdes, at bevidstheden formidler menneskelig virksomhed indenfor og under de givne livsbetingelser, og at enhver menneskelig virksomhed er en del af den samlede samfundsmæssige subjektivitet. Og at det derfor ikke - som hos Holzkamp her - kan dreje sig om "bevidst bestemmelse" (s.139) af livsbetingelserne - men primært om den bevidst formidlede bemyndigelse af livsbetingelserne individuelt som kollektivt. Holzkamp vil på basis af den "videnskabelige socialisme" styrke den "subjekt-aktive komponent, altså af selvbestemmelsen i den menneskelige livsvirksomhed" (s.146), men dette kan kun gøres gennem indgreb i de modsigelser - set som et specifikt forhold mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemtthed - som den subjekt-aktive komponent eksisterer i kraft af, dvs i forhold til og indenfor de praksisformer, som konkret eksisterer i den samfundsmæssige kooperationsproces. Det må være den bevidst formidlede bemyndigelse, der skal bringes videre, skal styrkes; men dette går igennem indgreb i den praktiske dialektik mellem subjekt og objekt - samfundshistorisk som individualhistorisk.

Når begrebet om den samfundsmæssige subjektivitet derfor efter vores mening ikke kan reduceres til en abstraktion omkring mennesket/mennesker/menneskene, og alligevel er uundværlig, så er der kun en vej tilbage. Og dette er netop ovennævnte relatering af det til konkrete praksisformer. Og dette i den forstand, at nok er den samfundsmæssige proces en overgribende selvudviklende struktur i forhold til den enkelte, men denne struktur virkeliggøres i kraft af, hvorledes de enkelte individer griber modsigelser i og imellem de praksisformer, hvorigennem de virkeliggør deres liv. Det er gennem de kooperative bevægelser, organiseringer & partier mv. i deres egenskab af materielle - og materielt udviklede - strukturer at graden af samfundsmæssig subjektivitet udtrykker sig, og det er her indenfor at den subjekt-aktive komponent skal styrkes, hvilket kun kan ske ved at gribe praksisformens logik og dennes sammenhæng med andre praksisformers logikker i perspektivet det almene arbejde.

Et foreløbigt semikolon

er nu sat i vores paradigmerkonstruktion - i denne omgang! Vi er endt op med at fylde et "hul" ud i den Kritiske Psykologis bagvedliggende paradigme. Vi har indført kategorien praksisform, som den centrale bærer af samfundsmæssig - og her igennem for individuel - subjectivitet (for begrebet praksisform jvf W.F.Haug 72 og 74), hvorved den bliver fundamentalkategori for sociologien, hvor der altså må skelnes mellem en objektiv kravside og en subjektiv "gribe"-side. Her overfor står så nu psykologiens fundamentalkategori: virksomhedsform.

Dette får også betydning for den metodiske tredeling til rekonstruktion af den tilblivne samfundsmæssigt menneskelige totalsammenhæng. Der bliver et første trin til udforskelse af fylogenetisk udviklede potentialer til samfundsmæssiggørelse, hvor denne analyse føres igennem til det punkt, hvor de "sociale strukturer" selvstændiggør sig som overgribende samfundsmæssige forhold på den ene side, og som på den anden side resulterer i en menneskelig samfundsmæssigt-historisk natur, der både muliggør og nødvendiggør samfundsmæssig livsopretholdelse. Et andet trin til studiet af den samfundsmæssigt-historiske proces. Og endelig et tredje individual-historisk trin.

Set fra samfundshistoriens standpunkt - dvs sociologisk - drejer det sig om analysen af de forskellige praksisformers udvikling, dvs greb om det iboende forhold mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed, og sammenhæng med hinanden. Set fra det enkelte individs standpunkt drejer det sig om analyse af, hvordan den personlige realisering af samfundsmæssig subjectivitet bevæges og udvikles i sammenhæng med individets virksomhedsformer og dette ligeledes i dets enhed af et konkret subjekt-objekt forhold. Perspektivet sociologisk og psykologisk er det samme: øget fælles greb om det fælles tredje; det er udviklingen af det sociale liv med hinanden - i sidste instans problemet om gennemsætning af alment arbejde. Individet udvikles og udvikler sig gennem sine bevidst formidlede greb om praksisformernes modsigelser - eller stagnerer og undertrykkes i den grad dette umuliggøres - ud fra greb om egen modsigelsesfulde selvudvikling - det sidste indenfor det første. Individet er hermed samtidig - et godt nok "forsvindende" - reelt moment i den samfundsmæssigt-historiske reproduktionsproces.

5. BEVÆGELSEN FRA PARADIGMET TIL PRAKSIS.

Vi synes milevidt fra vores udgangspunkt: kooperationsproblemer omkring overgangen fra teori til praksis. Og alligevel står vi nu med begge ben - ikke over kors eller vendende hver sin vej, men med fodslag i - midt i det. Hvad har vi foretaget andet end successive abstraktioner omkring vores udgangspunkt, hvorved vi er forlenet med abstrakt-almene bestemmelser til en konkret teoretisk funderet bestreng af det.

Vores vej frem er vsjen tilbage. Det er inddragelsen af det bortabstraherede på ny - og dette som historisk bevægelse - hvor vores bestemmelser er ledetråde for dette oparbejdningsarbejde, der som mål har de empirisk forefundne - samfundsmæssige og individuelle - praksis-resp. virksomhedsformer.

Vi begrænser os her til formallogiske betragtninger omkring de problemfelter, som vi hidtil har berørt. Først i forhold til, hvad vores paradigme-rekonstruktion muliggør af aktuelle udsagn om kooperationsproblemer indenfor SOS - herunder også vores egne. Dernæst i forhold til, hvad vi mener dette nødvendiggør for et fortsat teori-praksis-videreudviklingsarbejde.

1 - udvalgte og udvalgte
2 - konklusion

1/ Paradigme og kooperation.

Vi må først og fremmest konstatere at bestræbelserne på at skrive subjectet ind i sin egen historie endnu ikke - på det tidspunkt, hvor der skete en drejning i arbejdet mod forskellige praksisfelter - var ført grundlæggende igennem indenfor den samfundsmæssige pol af individ-samfunds forholdet. Og i sammenhæng hermed at individuel udvikling blev set som liggende i en horisontal sammenhæng med samfundsbevægelsen. Dermed forblev man indenfor en mekanisk-materialistisk opfattelse: "genstanden" kun som objekt - ikke menneskelig praksis, ikke subjektivt.

Konsekvens: "svage" samfundshistorisk uvirksomme subjecter. Den konsekvens, der - pba. de daværende historiske betingelser - blev taget var at lade det praksisfelt, som der blev arbejdet i forhold til bestemme, hvorledes subjectbegrebet skulle stilles på benene og arbejdes, og hvorledes der skulle arbejdes med dette i praksis.

Facit: at der må udvikle sig forskellige specificeringer - og specificeringsmetoder - af det "gamle" subjectbegreb, som dog ikke kan reflekteree i forhold til hinanden, idet grundlaget herfor udgøres af en paradigmatisk blind plet: praksisformskatagorien.

Konklusion
- at der udvalgte udvalgte af konklusion af at der endelig blev taget sig som praksisfelt

Hist betingelser: opmærksomheden fik en drejning i mod det indvikle; - der skete en sammenblanding (BDA) af menneskelig og ansvarsområde; - den skæbne afslutning mellem psykolog og samfund.

Subjektbegreb: svage udviklede sig på de samf. forhold og egen udvikling; konklusion blev taget som praksisfelt
- at der udvalgte udvalgte af konklusion af at der endelig blev taget sig som praksisfelt
- at der udvalgte udvalgte af konklusion af at der endelig blev taget sig som praksisfelt
- at der udvalgte udvalgte af konklusion af at der endelig blev taget sig som praksisfelt

Sådan er det også gået. Forskellige subjektbegreber træder frem indenfor forskellige praksisfelter. Og det flyger gennem luften med gensidige beskyldninger for ideologi og tilbagefald til diverse -ismer. Her overfor drejer det sig ikke kun om en kategoriel oparbejdning af et subjectbegreb, men også om en kategoriel oparbejdning af praksisfelterne set som historisk udviklede praksisformer. Først da er det muligt at gå bevidst reflekteret til praksis i overensstemmelse med dennes praktiske logik, og her igennem anvendt summere praksis og gennem teoretisk videreudvikling.

Med Hørløse:
2. 9.18

fied { Overt: *bevidst*
          praksis
          reflekteret
          til praksis
          overensstemmelse
          med dennes praktiske logik

1. fra sine
2. fra sine
3. fra sine
4. fra sine

Vores praksis sammen - udforskelsen af terapeutisk arbejde - kan nu ses i et nyt lys ud fra ovennævnte problembestemmelse. Vi er så at sige gået indfølede - ikke til mennesket heri 'an sich', her er vi kommet videre, -men - til hvad terapi er for et særligt samfundsmæssigt arbejde. Uden en bestemmelse af dettes logik og særlige funktion i forhold til andre samfundsmæssige områder vil vi tilstedegive tale forbi hinanden, og terapi-praksisfeltet bliver let - idet det ikke kan reflekteres - gjort til samfundsmæssigt arbejde slet og ret, eller modsat til et mikroskopisk arbejdsfelt, der ingen nærværdig værdi har at beskæftige sig med.

Vi må imidlertid gå et skridt videre. Med en parafrase over Marx må siges, at det er ikke nok at genfinde vores "himmelske" problem i den "jordiske" praksisform - vi må også spørge hvorfor det netop er de modsigelser/problemløsningstendenser, som vi har udfoldet vores arbejde omkring. Konkret er det spørgsmålet om, hvorfor det blev Holzkamps "praxisportrait" og i forlængelse heraf metoden om almengørelse ud fra enkelttilfælde, som vi bragte ind i foreløbet på at bringe os videre. -Hvorfor blev det ikke F.Haug's indfølelsevinkel om strukturel-genetisk rekonstruktion af vores genstand? Svaret er enkelt nu. Da vi ikke kunne reflektere over vores genstand samfundsmæssigt-historisk set, så måtte det blive dominerende og fremtrædende - ikke nødvendigvis væsentlige, snarere tvært imod - overfladeforhold ved genstandens umiddelbare fremtone, som vi så at sige spontant tænkte igennem: terapi træder umiddelbart frem som en virksomhed, der for det første styres af terapeuten, og for det andet styres ved at terapeuten bringer en teori - og sig selv - i anvendelse på "klienten"; under bordet falder umiddelbart at det også er en kooperativ proces, og at denne kooperative virksomhed virkelig gøres ved at den anden gøres til genstand for egen virksomhed; en selvmodsigende virksomhed!

Men hvad er hvad?

→ gennemførelse af ideologisk og uanvendt videnskabelig arbejde af og for sig selv

Ernest: indledende oplysning er et regulering

Flod: regulering del af terapi

2 Kooperation og praksis.

Hvad terapi er for en særlig form for social praksis kan vi nu se kræver en strukturel-genetisk rekonstruktion i F.Haug's forstand, således at vi som vores fælles tredje beriges med en bevidst bestemmelse, dvs. kategorielt, af vores genstands udviklingslogik. Konkret praksis er neroverfor - eller indbundet heri - bevidst formidlet bestemmelse på baggrund af disse almene bestemmelser, som blot er bestemmelser omkring hvordan dette enkelte konkrete generelt produceres, og ikke hvad det enkelte konkrete er generelt. Det siger sig selv nu - i modsætning til F.Haug's tese - at målforestillinger, dvs. den retning som de almene bestemmelser gribes ud fra må opbygges konkret af de involverede ud fra, hvordan eksisterende praksisformsmodsigelser løses i retningen af stadig større fælles greb om fælles tredje.

F.Haug's "knude" - jvf. s.6 - opstår derfor kun som problem, når man står isoleret i forhold til den subjektive side ved den udviklingsbevægelse, som objektets praksisform konkret gennemløber. Det gælder nemlig ikke om at finde nyt generelt - da falder man i den objektivistiske grøft - men om at undersøge de eksisterende handleformer, og udpege hvilke der peger ud over eksisterende grundlæggende modsigelser, og som derfor må styrkes.

Men bringer dette os ikke - nu med en historisk omvej - over i Holzkamps metodeskitse? Både ja og nej. Nej i den forstand, at denne metodeskitse er subjektivistisk, idet den er udviklet uden overvejelse over, hvad forskning er for en praksisform, hvorfor det bliver abstrakt viden om verden, der kan produceres. (som et kuriosum skal her tilføjes, at den terapeutiske praksisform næsten selv opfordrer til en sådan subjektivisme). Ja i den forstand, at det konkrete er mere mangfoldigt - hvad der er det væsentlige her - end det almene, og at det konkrete ikke blot er et simpelt udtryk for noget alment. Det konkrete har særlige og enkeltstående træk (jvf. Zelený 76), hvorfor en specificering af det almene kræves. Hertil - og på dette tidspunkt - i processen er konkret genstandsrelateret praksis samtidig teoriudviklingsarbejde, idet det vil være muligt - og nødvendigt - at almenføre omkring enkelttilfældes særlige og enkeltstående træk.

- o -

Med ovennævnte tentative bestemmelse af de to metoder til praksisbestemmelse - almenførelse af enkelttilfældes særlige og enkeltstående træk - kan man se, at de to metoder til praksisbestemmelse er næsten selv opfordrer til en sådan subjektivisme. Ja i den forstand, at det konkrete er mere mangfoldigt - hvad der er det væsentlige her - end det almene, og at det konkrete ikke blot er et simpelt udtryk for noget alment. Det konkrete har særlige og enkeltstående træk (jvf. Zelený 76), hvorfor en specificering af det almene kræves. Hertil - og på dette tidspunkt - i processen er konkret genstandsrelateret praksis samtidig teoriudviklingsarbejde, idet det vil være muligt - og nødvendigt - at almenføre omkring enkelttilfældes særlige og enkeltstående træk.

bevægelse sig
indføres
del af praksisformens
træk

I store
træk

de udtrykker den særlige praksisform og som den bruges hos den enkelte praktiserende eller som metodisk løses faldet.

træk indenfor strukturel-genetisk rekonstruktion af de almene bestemmelser - kan vi nu hver for sig sammen gå til praksis, og lære af os selv og hinanden på ny.

Eller er dette blot endnu et udtryk for en ren/konkurrerende personlig mening?!

hvis der har været enighed om, at dette kan bygges videre over,
- 0 -

*tilstrækkelig
dialektisk?*

Indtil nu har det drejet sig om forsøg på tilvejebringelse af nødvendige forudsætninger for et videre kooperativt arbejde. Vi har forfulgt vores praktiske teoriproblemer indefra og ud, nedefra og op. Og et bestemt perspektiv, som også er markeret i titlen til dette oplæg - subjektiviteten mellem teori og praksis - er blevet udfoldet, idet menneskelig subjektivitet ses som formidler mellem menneskelig virksomhed i dete praksisform og praksisformens egenbevægelse. Og dette som praktisk dialektisk bevægelse.

Men har vi hermed også tematiseret tilstrækkelige forudsætninger, når vi betragter hvordan kooperationsproblemerne indenfor paradigmet hidtil er blevet grebet. Og en alt andet end forsigtig 'diagnose' herpå er, at de er blevet grebet som problemer hos den anden/de andre, hvor det enten har været tavsheden overfor den andens standpunkt eller beskyldningen for ideologi, der har været det formidlende "tredje".

Og det var også sådan, at problemerne først og fremmest trådte os i møde, da vi satte os for at reflektere over kooperationsproblemer; Og her særligt hvad der forhindrede en løsning heraf, idet der for det første var løsningsforslag nok, men for det andet så udelukkede - eller ekskluderede - de hver især hinanden som løsningsforslag indenfor paradigmet, som de dog alle påberåbte sig.

I vores første forsøg på at trænge tilbunds heri, søgte vi at tage de forskellige løsningsforslag på ordet, og gennem anvendelsen af princippet om enheden mellem kritik og videreudvikling ville vi så specificere dem i forhold til hinanden. Men denne metode betinger, at der på forhånd er en teoretisk platform, hvor udfra at der kan gås til de forskellige løsningsforslag. Tilvejebringelsen af denne (paradigmemesigt set) ville imidlertid være et abstrakt konstruktionsarbejde, og allerede i vores indfaldsvinkel ville vi substituere den praktiske dialektik med teoretisk skolasitik, hvor vi allerhøjest ville kunne genfinde det i løsningsforslagene, som rent logisk kunne udledes af dogmerne i den abstrakt-teoretiske platform.

*ville kunne for at arbejde
med praktiske undersøgelser*

LITTERATURLISTE.

Andersen, H. mfl

"Søren - en terapi på kritisk psykologisk grundlag", Udkast 3/4, 1982.

Dreier, O.

X) "Individualitetsproblemet i dialektisk materialistisk belysning", Nordisk Psykologi 2, 1977a

X) "Den kritiske psykologi" (red.), Rhodos 1979.

X) "Indledning", 1979a i Dreier 1979.

X) "Kritische-psykologische Grundlage des Legasthenie-Zentrums?", FKP 7, 1980.

X) "Theorie-Praxis-Konferenz: Tagungsbericht", FKP 12, 1983.

Haug, F.

X) "Soziale Beziehungen und gesellschaftliche Verhältnisse in kritisch-psychologischer Analyse" i "Bericht über den 1. Internationalen Kongress", Pahl-Rugenstein 1977a.

X) "Dialektisk teori og empirisk metodik" og "Udnyttelsen af data", Udkast 1, 1981

X) "Opfer eller Tæter?", DA 123, 1980.

Haug, W. F.

"Die Bedeutung von Standpunkt und Sozialistischer Perspektive für die Kritik der politischen Ökonomie", DA 74, 1972.

X) "Vorlesungen zur Einführung ins "Kapital"", Pahl-Rugenstein 1974.

"Für eine materialistisch-dialektische Begründung des dialektischen Materialismus", DA 108, 1978.

X) "Individets borgerlige privatform og samfundets omverdensform" i DEBiar 1979.

X) "Warenästhetik und kapitalistische Massenkultur (I)", Argument-Verlag 1980.

"Hält das Ideologische Subjekt Einzug in die Kritische Psychologie", FKP 11, 1983

- "Ideologiske Werte og
Warenästhetik am Beispiel
der Jeanskultur", Seminar 1981

Holzkamp, K.

X) "Sinnliche Erkenntnis - Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung", Athenäum Verlag 1973a.

X) "Til indføring i A.K. Leontjews "Problemer i det psykiske udvikling" i Leontjewe 1977.

X) "Gesellschaftlichkeit des Individuums", Pahl-Rugenstein 1978.

X) "Das Marxsche "Kapital" als Grundlage der Verwissenschaftlichung psychologischer Forschung", 1978a i Holzkamp 1978.

X) "Zum kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität II", FKP 5, 1979.

- Holzcamp,K. (fort.)
- X "Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoriers videnskabelige vilkårlighed", 1979a i Dreier 1979.
  - X "-Einleitung", 1978b i Holzcamp 1978.
  - X "-Kan der være en kritisk psykologi indenfor rammerne af den marxistiske teori?", 1979c i Dreier 1979.
  - X "-Praxisportræt (Reden/scheiben über Praxis)", 1983e (Stencil).
  - X "-Hvad kan man lære om ondragelse hos Karl Marx", Dkkaast 2, 1983b.
  - X "-We don't need no education", FKP 11, 1983c.
  - X "-Grundlegung der Psychologie", Campus 1984a.
- Holzcamp-Osterkamp,U.
- X "Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung", I/1975 og II/1976 (Campus).
  - X "-Erkendelse, emotionalitet, handleevne" 1979 i Dreier 1979.
  - X "-Die Funktion der Psychologie für die Arbeiterbewegung", FKP 8, 1981a.
  - X "-Faschistische Ideologie und Psychologie", FKP 9, 1981b.
  - "Unterdrückung oder Selbstunterwerfung". DA 136, 1982.
  - "Ideologismus als Konsequenz des Okonomismus. Zur Kritik am Projekt Ideologietheorie (PIT)", FKP 11, 1983.
- Leontjew, A.N.
- "Problemer i det psykiske udvikling", Rhodos 1977.
- LZ.
- X "Materialistische Psychologie, Therapieprobleme und die Arbeit des LZ. Colloquium", FKP 7, 1980.
  - X "-Reden/Scheiben über Praxis: Ein Briefwechsel", FKP 10, 1982.
- Marx,K.
- X "Den tyske ideologi", Rhodos, 1974a.
  - X "-Tesser om Feuerbach" i Marx 1974a.
- MEW, bind 1.
- X "Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Kritik des Hegelschen Staatsrechts" (K.Marx), Dietz Verlag 1978.
- Nemitz,R.
- X "Antwort auf Osterkamps Kritik", FKP 9, 1982.
- PAQ
- AS 19, 43, 55, 67.
- PIT
- AS 40, 70.
- Rang,B. m.fl.
- "Dumm und neidisch bis zur Revolution?". DA 136, 1982.

Kalle
Jan 8!

Sève, L.

"Marxisme og personlighedsteori", Rhodos
1978.

"Udvikling gennem terapi?! - et tema ut
kritisk psykologisk teori & praksis af st
derende ved psyk.la. KUA"/ref. af 1.semin
september 1984, Indput nr. 30, 1984.

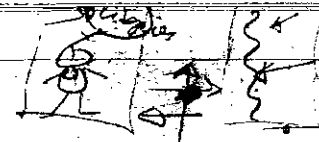
Zelený, J.

"Metod och teori i kapitalet", Kontrakurs
1976.

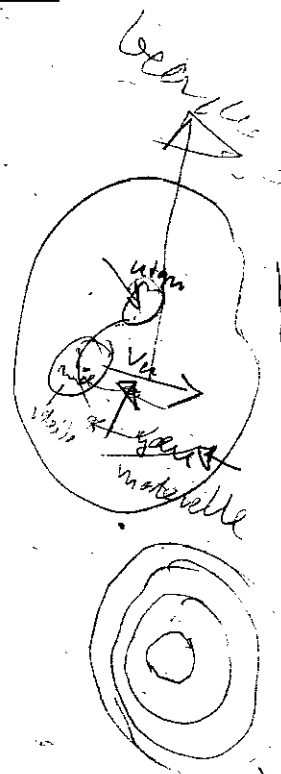
--- 0 ---

AS = Argument Sonderband; -BA = Das Argument; -FKP = Forum Kritische
Psychologie; -PAQ = Projekt Automation und Qualifikation; -PIT = Pro
jekt Ideologie-Theorie; -LZ = Legasthenie-Zentrum.

GRUNDLAGS PROBLEMER FOR OS I ARBEJDSPSYKOLOGIEN.

- JENS-PETER POULSEN
03.12.57.-
- KALLE BIRCK-MADSEN
02.07.53.-
- OLE ØSTERGAARD NIELSEN
31.12.54.-

AFLØSNINGSOPGAVE I
ARBEJDSPSYKOLOGI
KUA JUNI 82.

Vejeledning Vilhelm Bang

s. 28 på det sidste
hæftekort

INDHOLD:

<u>FORORD</u>	
<u>INDLEDNING</u>	
<u>1. DET ARBEJDEDE MENNESKE OG ARBEJDSVIDENSKABEN I DAG</u>	s. 1
1.1 Humanisering og erkendelse s.2	
1.2 Erkendelse og kritik s.11	
<u>2. OM KAPITALISMENS TRANSITORISKE NØDVENDIGHED</u>	s. 13
2.1 Marx's teori om kapitalismens transitoriske nødvendighed s.15; sammenbrudstesen s.17; klassekampen s.22	
2.2 Socialismen som aktiv skabelsesproces s.24; subjektet i O.Tunanders "kritiske teori" s.32	
2.3 For en anden Marxopfattelse - for et andet begreb om og kritik af den kapitalistiske produktionsmåde s.35; 1.indledning s.35; 2.kort præsentation af O.Tunanders synspunkter s.35; 3.en uddybning af problemet: den historiske udvikling og begrebet om den kapitalistiske produktionsmådes udviklingslogik s.39	
<u>3. VIRKELIGHEDEN - OG DEN BESVERLIGE SANDHED</u>	s. 51
3.1 Gorz's problem - og hans afværgelse s.52	
3.2 Det "nødvendige" i den dualistiske konception s.56; empirisk verifikation s.56; marxismen som værende overhalet af den historiske udvikling s.57; arbejder- og venstrebevægelsens repressive strategi s.62	
3.3 Indfangetheden i kapital- og privatformen s. 63	
3.4 Utopi og kritik - Gorz på en anden måde s.68 ; proletariatet som en kalkering af kapitalen s.72 ; forholdet mellem individ, fællesskab og samfund - selvforvaltningens mulighed s.76	
<u>4. SANDHEDEN - OG DEN BESVERLIGE VIRKELIGHED</u>	s. 81
4.1 Brudstykker - vores grundlagsproblemer s.83 ; de to forskelligeartede udviklingslogikker s.85	
4.2 "Gravstenslogikken" contra formidlingslogikken s.90	
4.3 En konkret anmeldelse af et stykke abstrakt arbejde - procesbeskrivelse s.95 ; sår og ar i overfladen s.96 ; den "totalitære tankeform" - kritik/selvkritik herfra s.98 ; den "manglende stillingtagen" - kritik/selvkritik herfra s. 102	
<u>5. LITTERATURLISTE OG TIDLIGERE OPGAVER</u>	s. 105

FORORD.

Baggrunden for dette project i arbejdspsykologi er utraditionel i den forstand, at det er udformet af en gruppe, som inden vi indgik samarbejde, vidste at vi stod langt fra hinanden, hvad angik videnskabsteoretisk standpunkt. I midlertid stod vi som gruppe betragtet med de samme konkrete problemer - hvad er forudsætningerne for et offensivt teknologibegreb; hvilket hold er der i de kvalificerings-, polariserings- og højere-kvalificeringstesterne; hvordan må en kritisk arbejdsvidenskab gå til sin genstand, så de resultater, der opnås, peger ud over kapitalistiske former og magtforhold - og vi valgte derfor at prøve et samarbejde i håb om at gøre projectudformningen til en læreproces også omkring de forudsætninger, som man mere eller mindre explicit altid arbejder på basis af. Parallelt med en oparbejdning af et begreb om vores genstand(e) ville vi dermed bevidst kunne få medreflekteret vores videnskabsteoretiske dimensioner - netop de dimensioner, der mere eller mindre direkte og mere eller mindre skjult slår ind i selve genstandskonciperingen i form af divergerende (evt. gensidigt udelukkende) udpegning af væsentlighedsmomenter - og herigennem åbne mulighed for, at gensidig kritik kunne føre til en videreudvikling.

I mange år har vi været vidner til - og også selv praktiseret - kritik som udgrænsningsmiddel overfor andre end ens egen "statistiske" position, hvorved problemer/huller i eget grundlag aktivt tildækkes. Kritik som udgrænsningsmiddel indenfor debatterne mellem kritiske teorikonceptioner - der i hvert fald på papiret har samme overordnede mål - skulle man tro ville blive overskredet i den grad, at debatterne kunne relateres direkte til egen empirisk forskning. Denne ændring/udvikling i diskussionsstil har ikke fundet sted, og det på trods af, at de oparbejdningsbestrebelse af kritisk videnskab, der tog sin begyndelse først i 70-erne, nu har nået et teoretisk udviklingsniveau, som både nødvendiggør, muliggør og rent faktisk også har resulteret i selvstændig empirisk forskning. Tværtimod må man næsten konstatere, at inden for det sidste år er debatten på vores hjemlige KUA blevet skærpet til det uforsonlige og fremtræder ikke længere (om overhovedet nogensinde!) som en debat indenfor og med samme socialistiske perspektiv. Sådant er det især gået indenfor den arbejdspsykologiske /-videnskabelige debat, hvor der gennem gensidige fordrøjninger af hinandens positioner undgås en stillingtagen til det sagslige indhold i kritikken af ens egen position. Det sagslige indhold udgrænses til fordel for skænderier om, hvad kritikken er udtryk for (jvf. "debatten" i indledningerne i Udkast nr.1 og nr.3/4, 1981). Ikke desto mindre finder vi de debatter, der i dag føres indenfor den kritiske arbejdsvidenskab mere end væsentlige, hvis det overhovedet

nogensinde skal lykkes at sejle op imod de tilsyneladende ikke-styrbare ændringer i produktionsprocessen og i det enkelte menneskes arbejdsbetingelser, som i dag finder sted med voldsom hastighed.

En kritisk arbejdsvidenskab kan som isoleret videnskab betraget intet stille op over for dette - kun i den udstrækning, at den er konkret forbundet med og selv er en del af venstrebevægelsen (og dermed arbejderbevægelsen) lever den op til sin immanent politiske funktion og betydning.

I relation til dette stod vi (troede vi) med det samme udgangspunkt og standpunkt i forhold til debatten: at venstrefløjen er hægtet af udviklingen i produktionsprocessen, samt at der er momenter i venstrefløjens egen opfattelse af denne, som aktivt blokkerer for fremtidige bevidst formidlede indgreb i produktionsprocessen i socialistisk retning; altså at der er momenter i selve venstrefløjen, der gør gennembrudningen af isolationen i relation til en socialistisk udvikling af produktionsprocessen ikke umiddelbart forestående.

For os galdt det bla. H. Marcuse og A. Gorz, som vi karakteriserede som værende indfanget af en produktionsfetich (dog på forskellig måde). Ved produktionsfetich forstod vi det forhold, at produktionsprocessen begribes som selvstændiggjort struktur over menneskelig praksis.

Kedens Marcuse opfatter produktion i stor målestok gennem højt udviklet teknologi som iboende værende bestemt til at "opleve, omforme og organisere naturen som rent objekt for beherskelse" (Marcuse 69, s. 16), og dermed også udelukkende til beherskelse af det enkelte individ, så opfattedes det af Gorz som et nødvendigt emancipatorisk moment, dog med et universielt fremmedgørende væsen. Hvor Marcuses opfattelse af produktionen tenderer imod, at menneskets frihed kun eksisterer uden (teknologisk) produktion, så finder Gorz friheden udenfor og ved siden af produktionsprocessen i de autonome rum "unddraget samfundets logik" (Gorz 81, s. 101).

En sådan produktionsfetich blokkerer fundamentalt for konkrete analyser af den konkrete arbejdsproces. Enten begribes den som udtryk for en objectløs beherskelvæstrang, eller også naturaliseres kapitalismens organisationsprincip som indbegrebet af "samfundsmæssig produktion i stor målestok". (Selvom Marcuse har spillet - og stadig spiller - en stor rolle for venstrebevægelsen, så inddrages han ikke i vores projekt, dels fordi Gorz er mere aktuel, men dels også fordi Gorz næsten har alle Marcuses pointer - blot sat i en mere udfoldet og konkret politisk kontekst.)

En produktionsfetich skal - ligesom alle andre "fetioher" - imidlertid ikke ses som blot og bar udtryk for (nødvendig) falsk bevidsthed (jvf. opfattelsen af ideologi i "Theorien über Ideologien", AS 40, 1979) hos de implicerede parter, men den må begribes som et moment ved selve genstanden og ved de praksis-

former, som genstanden fremtræder som relevant genstand for. Den voldsomme udbredelse af fx. Gorz nye bog "Farvel til proletariatet" må altså ses i forhold til specifikke udviklingsforhold i de samfundsmæssige praksisformer.

Vi håbede gennem analyse af, hvad denne produktionsfetich var udtryk for, at kunne nærme os, hvad vi betegnede som nogle nye samfundsmæssige udviklingstendenser, som altså efter vores mening måtte takles på en radikal anden måde end det resulterer i, når der ikke trædes ud af indfangenheden i en produktionsfetich.

For at nærme os teknologiens betydning, kvalifikationskravsteseerne mv. måtte vi altså først gennem en analyse af, hvordan kapitalismen som specifik samfundsmæssig produktionsmåde bevægede sig, så vi kunne sætte denne produktionsfetich ind i en specifik samfundsmæssig udviklingssammenhæng, hvorfor vi greb tilbage til analyse og fremstilling af centrale momenter hos Marx som det første skridt.

Vi havde håbet - og det var vores intentioner - at kunne nå frem til at arbejde med de for os mest spændende projekter i dag: "Projekt Automation und Qualifikation" og U. Volmerg's "Identität und Arbeitserfahrung" i relation til metodede-batten i vores hjemlige Udkast, men det viste sig, at vi løb ind i så grundlæggende problemer omkring, hvordan kapitalismen bevæger sig som specifik samfundsformation, at vi kun lige nåede frem til denne debat - uden at kunne tage hul på den. Disse uenigheder betød endvidere, at der blev sat spørgsmålstegn ved selve projektets udgangspunkt og grundlag, hvorfor en langt mere dybdegående bearbejdelse af hvorvidt Gorz var indfanget af en produktionsfetich eller ej blev nødvendig.

Vi nåede gennem dette frem til en fælles afklaring omkring, at Gorz må siges at være indfanget i en sådan fetich, men har ikke nået gensidigt at bearbejde grundlaget for denne konsekvens, hvorfor projektet slutter med stadfestelsen af vores udgangspunkt/standpunkt - det udgangspunkt/standpunkt, som vi gennem bearbejdelse af, så som det første skridt for en konstruktiv stillingtagen til teori- og metodede-batten i Udkast.

I forhold til vores intentioner har dette projektforsøg altså været en kæmpe fiasko. Der er grævet større grøfter end vi kollektivt har kunnet nå at dække, og processen er blevet besværliggjort af, at vi først kollektivt har kunnet holde os til problemer/ufklaretheder i den udstrækning, at de var formuleret skriftligt - og selv da har det været svært. For den enkelte, der har siddet med et problem, har der derfor ikke været støtte at hente, før vedkommende selv havde skrevet sig ud af eller igennem problemets "tåge". Det blev dog bedre efterhånden som processen skred fremad.

Imidlertid er vi kommet dybere ned i mange forhold, som vi tidligere opfattede som uproblematisk - eller bevidst har undgået, fordi de ikke kunne gennemskues umiddelbart - så vi sidder tilbage med slutresultatet, at vi har været igennem en real læreproces. Vi er relativt tilfredse med udbyttet af processen, men ikke med den skriftlige udformning, da den slet ikke giver et dækkende billede af den proces, som vi har været igennem.

INLEDNING.

Den samlede venstrebevægelse i Danmark er i dag i defensiven, og i en mere eller mindre alvorlig indre krise. Men det er en krisesituation, hvor både de ydre betingelser og de indre forhold i venstrebevægelsen er radikalt forskellige fra tidligere.

Venstrebevægelsen var også i krise først i 60-erne, men da var det i en økonomisk højkonjunkturperiode, hvor det kapitalistiske samfund ikke havde så voldsomme problemer med at begrunde sin udbytning af arbejderklassen, da den tilsyneladende kom hele "samfundet" til gode i form af stigende levestandard - materielt i hvert fald. Starten af 60-erne var også "den kolde krigs" tid, og det var primært kommunisterne, som det gik ud over. Officielt på grund af deres binding til Østeuropa og især til Sovjetunionen - uofficielt fordi kapitalismen altid har brug for at isolere kritik af sig selv ved at udpege synderbukke eller gøre problemer til enkeltstående forhold, og i nogle perioder mere end andre.

Men op gennem 60-erne fandt der en ny- og reformulering af kritisk teori og praksis overfor de kapitalistiske livsbetingelser sted, og det "officielle" gennembrud fik denne nye politiske strømning og samfundsmæssige bevægelse med 68-oprøret - det "nye venstre" var opstået, og det adskilte sig fra andre dele af anti-kapitalistiske bevægelser primært ved sit forhold til Østeuropa og Sovjetunionen, som ikke blev set som paradigmet på den "virkeliggjorte socialisme", og ved sit forhold til organisationer. Det "nye venstre" var i sit væsen antiautoritært, og nok skulle nedbrydningen af de kapitalistiske livsbetingelser være en kollektiv proces, men det skulle samtidig være en proces, som til lod og krævede de enkeltes medbestemmelse og kreativitet. Derfor kunne den ikke rummes indenfor ^{den} organiserede kommunistbevægelse, og derfor distancerede man sig fra Østeuropa og Sovjetunionen.

Med et mål om "vores egen socialisme" kunne og skulle det demokratiske og det kreative ikke blot være noget ydre, som måtte gøres til socialismen, men det måtte tvært imod være en fundamental del af den daglige kamp på arbejdspladsen, i partiet, i bevægelsen, i hjemmet, i sengen mv. - mål og midler kan ikke være uafhængige af hinanden. Deres integration udgør en produktivkraft i sig selv. Derved kom det "nye venstre" til at konstituere sig indenfor, hvad der kan betegnes som "den 3. vej til socialismen", dvs. den ikke-reformistiske og den ikke-ortodoks kommunistiske/sovjetmodellen. At det "nye venstre" ikke kunne knytte sig til den reformistiske vej til socialismen grundede sig i, at det netop var dem, der havde holdt kapitalismen i live ved at producere et materielt overskud og et åndeligt underskud.

Kellem disse to poler, som for os karakteriserer det "nye venstre", konstituerer dette projekt sig, og da begreberne om den reformistiske og den ortodoks

kommunistiske strategi eller vej for samfundsmæssige ændringer er upræcise og flertydige skal vi projektet igennem til stadighed præcisere og udvikle vores indfaldsvinkel gennem diskussion med andre positioner.

Det "nye venstre" er i dag så gammelt, at det har en historie at se tilbage på. Historien er ikke just historien om de virkeliggjorte visioner, men nærmere om at denne politiske strømning heller ikke har været i stand til at få fodfæste generelt i samfundsudviklingen, og udvikle denne og sig selv gennem en konstruktiv teori- og praksisudvikling. Teorier er der imidlertid nok af, og der udgives i dag den ene debatbog efter den anden, som hver på sin måde forsøger at skrive denne historie og klargøre, hvilke handlemuligheder, der så må gribes i fremtiden for at skabe fremtiden.

Man kan denne historie skrives med centrum i mange forskellige forhold, men vi vil mene at det er altafgørende at den begribes som historien om, hvorledes de daglige livsnødvendigheder og udviklingsbetingelser i produktionsprocessen blev forømt til fordel for den ideologiske og spontane kamp mod umiddelbare arbejdsgiverovergreb. Den konkrete udformning af produktionsprocessen blev i vid udstrækning overladt til kapitalens forgodt befindende, og i dag synes det at være endnu mere vanskeligt at få hold omkring denne udvikling i og med hastigheden af teknologiudviklingen, arbejdsløsheden og den økonomiske krise. I en sådan situation er det imidlertid vigtigt, at der sættes endnu mere på at udvikle en revolutionær reformstrategi, da en yderligere udgrænsning af produktionsprocessens altafgørende betydning for fundering og udvikling af en revolutionær teori, politik og praksis til for del for en læggen vægt på det reproduktive og på at begribe og afsløre, hvorledes kapitalismens reproduktionsmuligheder passiviserer og pervaterer det menneskelige liv betyder, at kampen for socialismen da kun bliver tematiseret defensivt.

Hovedhjørnestenen i en kritisk teori og praksis må være det, at det er den menneskelige praksis, der har skabt det, som vi har i dag - og at det også er denne, der skal lave det om. Dermed bliver det samfundsmæssige arbejdes konkrete form central for en forståelse af dels samfundsmæssig men også individuel udvikling og udviklingsbetingelser; men mange af de debatindlæg, som i dag spyes ud på markedet som en del af debatten om "den 3. vej til socialismen" indeholder for os at se en afvisning af at beskæftige sig med produktionsprocessen overhovedet, men mere almindeligt er nok at den kun begribes i dens repressive og regressive momenter. Vi ser altså en konkret fare for at venstrebevægelsens kommende historie kun bliver historien om det reproduktive samfund, hvor menneskets udviklingsmuligheder og -begrænsninger kun tematiseres ud fra reproduktionen, et område hvis væsentlige logik og almene træk ligger uden for det: i produktionsprocessen.

Ud over at det ville være en forkortet revolutionær opfattelse, så er den forkortet på dens mest fundamentale position - nemlig omkring det, der reelt forbinder venstrebevægelsen med dens subjekt: arbejderklassen.

Det "nye venstre", som havde sit udspring i studenter- og mellemlagsrørrelser, har op gennem 70-erne forsøgt at forbinde sig med arbejderklassen, men det er aldrig rigtigt lykkedes i nogen særlig stor udstrækning. I forhold til den daglige kamp på arbejdspladserne og i fagforeningerne har det været svært at slå igennem, og en væsentlig grund dertil finder vi altså også i det "nye venstres eget forhold til produktionsprocessen - det "nye venstres" egen "ideologi" har mao. selv spærret for udviklingen af brugbare praksisindgreb i relation til de konkrete arbejdsvirksomhed - sporene fra reformismen skræmmer, men det er ikke noget argument for ikke at gøre det bedre; selv under socialismen skal der arbejdes og produceres!

Et konkret eksempel er, at man i dag står næsten forsvarsløs overfor indførelsen af ny teknologi, og hvor arbejderbevægelsen - i den udstrækning det overhovedet er muligt at få indflydelse på teknologiske nyudviklinger og -anskaffelser - er tvunget til at skulle acceptere rene forsvarsaftaler, som blot sikrer den hidtidige beskæftigelse en bestemt årrække fremover, men hvor det der er ligeså væsentligt - og måske endda mere - selve teknologiens karakter falder under bordet, som noget der ingen mulighed er for at præge. Et teknologibegreb, som muliggjorde offensiv stillingtagen til den teknologiske udvikling - eller bredere: produktivkræfternes udvikling - må det i denne sammenhæng være væsentligt at udvikle, så det er muligt at kunne gribe ind i denne udvikling - som i dag er helt overladt til kapitalens side - således at den subjektive faktor for socialismen styrkes og således at de objektive produktionsbetingelser udvikles i socialistisk retning. I dette projekt skal vi tage hul på dette problem-kompleks.

Projektgruppens sammensætning, og dets indflydelse på projektets udformning.

Projektet er givet proceskarakter, hvilket konkret betyder at der hele tiden veksles mellem analyse, fremstilling og diskussion fra forskellige standpunkter, og dette grunder sig i to sammenhængende forhold.

For det første er vi som gruppe betragtet "splittet". Vi står med ret så forskelligt videnskabs-teoretisk fundament, men vi har alligevel fundet sammen fordi vi står med de samme interesser, og fordi det er de samme fænomener, der stiller sig som problemer for os.

For det andet og dette i forlængelse af det første, så er vi trætte af at udforme "lukkede" opgaver: man får en "idé", læser og skriver lidt for at prøve

om den kan bære, og hvis den kan dette, så formuleres en problemstilling. Herefter udformes projectet så som en argumentation for "iddens" fabelagtige betydning. Hvis man er heldig så udvikles nye problemer hen ad vejen, men disse må gemmes og udnyttes i andre opgaver på grund af den "lukkede" problemstilling, men tit opleves også blot at man får en mere precis viden om de teorier, som der arbejdes med, og som egentlig var bekendt på forhånd.

(Som et ret så væsentlig notabene skal her bemærkes, at med det tidspres, de dårlige studiebetingelser og de abstrakte eksamenskrav - grundet i uddannelse "udenfor" det virkelige samfundsmæssige liv - som vi som studerende bydes, så er det også farligt at lade nye erkendelser styre projektudformningen, da dette tit kræver en fundamental omformulering og omformning af alt tidligere skrevet - ellers fremtræder projectet ikke som en helhed, og studieerfaring siger kort og præcist: du vurderes og får feedback på dit produkt! - og ikke på din proces. Denne studieerfaring har selvfølgelig også sin grund. Jo større arbejds-pres, der ligger på lærerne, jo større afstand mellem studerende og lærere, jo mindre sammenhæng der findes mellem studiets egendynamik og de konkrete samfundsmæssige forhold, jo mere tvinges denne evalueringsform frem).

Projectets genstande.

Vi skal analysere forskellige opfattelser af produktionsprocessen og af det menneskelige arbejde, og vores praktiske formål er at afklare, hvordan man kan forholde sig til det, således at det bliver en forholden sig, der peger frem mod socialismen (/kommunismen).

Vi skal gøre dette på basis af marxismen opfattet som videnskabelig socialisme. For os at se er det især to ting, der idag karakteriserer denne marxismeopfattelse: den menneskelige praksis som historiens drivkraft, og det socialistiske perspektiv, som bestemt - men åben - negation, begrundet i kapitalismen selv (jvf. W.P. Haug 72, s. 580-1 og 78, s. 195-9).

Hermed stilles explicit kravet om at kunne bestemme det kapitalistiske lønarbejde dels som et udviklingsforhold og dels i relation til det socialistiske arbejde, som ikke er virkeliggjort, men kun mulig, samt at kunne bestemme dette dobbelte udviklingsforhold (vertikalt såvel som horisontalt) i overensstemmelse med den bevægelse, der virkeliggør denne mulighed.

Et sådant krav kan selvfølgelig kun indfries processuelt og konkret, men kun i og med dette krav - som både er at opfatte som foreløbig teori, metode og ledetråd for vores project - kan videnskab udfolde sig emancipatorisk-politisk, og omvendt kan det politiske udvikles videnskabeligt.

Denne dialektiske enhed mener vi ikke fastholdes tilstrækkeligt idag inden for en kritisk tilgang til samfundsmæssige praksisformer. Vi finder en tendens til

at overbetone den ene eller den anden side, i stedet for at udvikle marxismen gennem denne enhed.

Læsevejledning.

I dette project kommer der forskellige standpunkter til udtryk i de enkelte kapitler og afsnit, og da vi ikke har kunnet nå en fælles afklaring af hvilke standpunkter, hvori de består og hvad konsekvensen af disse er, så skulle der egentlig to læsevejledninger til for at beskrive den indholdsmæssige udvikling i projectet. Dette skal vi afstå fra til fordel for en beskrivelse af intensionerne bag de enkelte kapitler.

Kapitel 1 er tænkt som et fælles udgangspunkt og omdrejningspunkt. Centrum ligger i kritikken af den traditionelle arbejdsvidenskabs manglende historiske tilnærmelse til produktionsprocessen og arbejdet, hvorved den kapitalistiske produktionsmåde naturaliseres.

Spørgsmålet om hvordan historie viser det sig senere, at der er uenighed om. Det specifikke standpunkt, der ligger bag kritikken af den traditionelle arbejdsvidenskab bliver udfoldet i kapitel 2.0, 2.1 og 2.2, hvor kapitalismens transitoriske nødvendighed søges indkredset iht. karakteren af dets bevægelseslove. Her forsvares klassekampen som det drivende på basis af den for kapitalismen væsentligste modsigelse: modsigelsen mellem privat tilegnelse og samfundsmæssig produktion.

I kapitel 2.3 kritiseres det ovennævnte for (mindst) at underbestemme den økonomiske basis' formbestemmende indflydelse på såvel den samfundsmæssige udvikling som de mellemmenneskelige relationer, hvilket også udtrykkes gennem en anden historieopfattelse.

I kapitel 3 forsøges disse to standpunkter konkretiseret og formidlet med hinanden gennem en konkret kritik af A. Gorz nyeste bog "Farvel til proletariatet" med centrum i begrebet om produktionsfetich.

I kapitel 4 forsøges de væsentligste uenigheder i projectet opsummeret og perspektiveret gennem en diskussion af udgangspunkt og metode for en kritisk arbejdsvidenskab på basis af klassekampstandpunktet.

Kapitlet afrundes med en procesbeskrivelse.

"Tro aldrig dagen
ingen kamp er værd".
(Otto Gelsted)

KAP I: DET ARBEJDEDE MENNESKE OG ARBEJDSVIDENSKABEN I DAG.

Når man vil vide noget om produktionsprocessen og om det menneskelige arbejde i dag, hvad er så mere nærliggende end at starte sin søgen med at indhente den viden, der er nedfældet i arbejdsvidenskaben.

Hurtigt toner et broget billede frem. Man finder at systematiserede betragtninger over det arbejdende menneske har en historie, der rækker tilbage til slutningen af sidste århundrede, og med F.W. Taylor og H. Ford som de første teoretikere. Man finder også, at denne historie kan opdeles i forskellige faser ud fra, hvorledes mennesket - især de menneskelige behov og forudsætninger - opfattes, og hvilken betydning det tillægges i produktionen. Og endelig finder man også, at historien om denne historie er skrevet på vidt forskellig måde afhængig af, hvordan arbejdsvidenskabens samfundsmæssige position og funktion bestemmes.

To indfaldsvinkler til denne historieskrivning står overfor hinanden. I den ene findes opfattelsen af, at arbejdsvidenskaben har tjent - og stadig tjener - en stadig stigende "humanisering af arbejdet". Problemer og konflikter i arbejdsprocessen ses primært som udtryk for, at den er struktureret på grundlag af de involverede parter mangelfulde eller forkerte viden om mennesket og om deres samfundsmæssige interesser (Jvf. fx. P. Bahnsen 63, G. Graversen 81).

I den anden findes opfattelsen af, at arbejdsvidenskaben udelukkende tjener til at fremme kapitalinteresser og til at lade disse sætte sig igennem så gnidningsløst som muligt; dvs. at arbejdsvidenskaben karakteriseres som en valoriserings- og integrationsstrategi. Problemer og konflikter ses som udtryk for den antagonistiske modsætning mellem kapital og lønarbejder, som i arbejdsprocessen vha. arbejdsvidenskaben forsøges udglattet og løst på kapitalens præmisser (Jvf. fx. U.R. Osterkamp 76, og W. Volpert 80).

På en måde kan man sige, at begge historieopfattelser er adækvate. De genspejler, hvorledes viden om menneskets "objective" funktionsmåde og om arbejdsprocessen systematisk søges indvundet og brugt til løsning af de problemer og konflikter, som "man" er stillet overfor. Dette "man" er imidlertid det centrale, da det vedrører standpunkt i forhold til den samfundsmæssige udvikling og dermed erkendelsesinteresse for tematisering af, hvilke problemer der ligger til grund for forhold, der opfattes som konflikter. Da problemer er noget, der stiller sig for mennesker, må tanker, teorier og videnskab generelt ses som svar på forhold, der objectivt som subjectivt stiller sig for og af mennesker ud fra en bestemt interesse i problemet (Jvf. R. Seidel 76).

I forhold til den første historieopfattelse må man derfor spørge, hvad det er for en "humanisering", der er tale om, og hvad det er for en viden, der kan bringe denne smukt klingende intention bevidst videre.

I forhold til den anden historieopfattelse må man spørge om, hvorledes arbejdsvidenskabelig viden og erkendelse unddrager sig funktionen som udglatter og som pseudoløsning på den grundlæggende modsigelse mellem kapital og lønarbejder og hvad det er for en viden og erkendelse, der kan løse denne modsigelse, som tilstedelighed producerer konflikter.

I det følgende skal vi gå ned i disse spørgsmål, og vi skal vise at det ikke så meget er den eksakte viden, men mere det grundlag som denne viden ses igennem og søges indhentet i forhold til, som er det afgørende for, hvilke konflikter, der opfanges, og dermed også hvilke problemer, som de ses værende et udtryk for.

Nu er konciperingen af et grundlag selv et udtryk for viden og erkendelse, hvad vi skal komme ind på senere, men her nuancere det ved, at nok er arbejdsvidenskabens socialhistorie historien om den stigende erkendelse af mennesket - som P. Haug udtrykker det - men det er samtidig også historien om, hvorledes det arbejdende menneske i stadigt stigende omfang og med stadig stigende intensitet forsøges gjort virksom mod dets objective samfundsmæssige interesser. På basis af dette er det heller ikke overraskende, at den "stigende erkendelse af mennesket" indenfor den traditionelle arbejdsvidenskab ikke er indvundet gennem analyse af ^{grundlaget} for konflikter og problemer som det arbejdende menneske subjectivt som objectivt står - og har stået - over for, men indvundet på baggrund af, at den menneskelige faktor under kapitalismen generelt udgør et problem for kapitalismens reproduktion, hvad vi nu skal se gennem en analyse af den første historieopfattelse.

1.1 Humanisering og erkendelse.

Med kapitalismens opståen stilles det arbejdende menneske i en fundamental anden situation for opretholdelsen af sin eksistens end under feudalismen. Det er formelt frit! Er det i besiddelse af kapital og produktionsmidler kan det opretholde sin eksistens ved at købe andres arbejdskraft og sælge de produkter der produceres - er det besiddelsesløst må det sælge sin arbejdskraft for at få penge til køb af livsforbrugsvarer: kapitalist og lønarbejder er opstået og stillet overfor hinanden i et gensidigt "afhængighedsforhold". Reproduktionen af dette "afhængighedsforhold" er kompliceret, og vi skal gøre nærmere rede for det i kapitel 2. Her skal vi blot trække det moment frem, som kom til at udgøre arbejdsvidenskabens fundamentale problem og problemstilling: når kapitalisten køber varen arbejdskraft køber han den for en nærmere bestemt tid og til en nærmere bestemt løn mod til gengæld at få råderetten over arbejdsproduktet, som lønarbejderen fremstiller med kapitalistens produktionsmidler, men selve processen, hvori arbejdsproduktet frembringes, er i en vis forstand

stadig overladt til den lønafhængige at udfylde. Nok er den lønafhængige kapitalens eller pengebesidderens ejendom, så længe processen varer ved, men selve den konkrete udførelse af arbejdet afhænger i sidste instans af de menneskelige bevægelser, engagement mv.

Med Marx kan vi sige, at det, der bringer pengebesidderen og lønarbejderen sammen

"er deres egennytte, deres særfordele, deres privatinteresser. Og netop fordi hver kun ser på sin egen fordel uden hensyn til den anden, realiserer alle, ifølge tingenes forud givne harmoni eller under et al-fiffigt forsyns auspici, kun deres gensidige fordel, fællesnyttens, fællesinteressen" (Marx 71a, 1. Bog 1, s. 293). → jvf. Marx 1, 10

For lønarbejderen er arbejdet blevet det middel, hvorved eksistensen må sikres, og omvendt er pengebesidderens køb af arbejdskraft blevet hans middel for at overleve som pengebesidder/kapitalist. Køb og salg af varen arbejdskraft frembringes mhp. produktion af varen - som brugsværdi og som bytteværdi - som lønarbejderen må sikre sig for at kunne eksistere, og som den kapitalafhængige må afhænde for at reproducere sin kapital. Nu eksisterer den enkelte lønarbejder som en del af en klasse og ligeledes er den enkelte kapitalafhængige en del af en kapitalistklasse, som mødes og handler på et varemarked. Hermed etableres et konkurrenceforhold - både mellem de lønafhængige og mellem de kapitalafhængige - som betyder at de enkelte kapitalister for at sikre sin eksistens som kapitalister må forsøge at sælge så dyrt som muligt og købe så billigt som muligt, og omvendt for de lønafhængige. Med Marx' opdagelse, at en vare udveksles i forhold til den mængde arbejdskraft, der er nedlagt i den, så betyder det at den eneste vareudvekslingsproces, der kan berige kapitalistens på bekostning af den lønafhængige, er den proces, hvor varen er varen arbejdskraft. Denne må kapitalistens forsøge at købe så billigt som muligt, og udnytte den så meget som muligt i det tidsrum, som den er købt for - og omvendt må den lønafhængige forsøge at sælge sin arbejdskraft så dyrt som muligt, samt forhindre at den misbruges - ellers kan den tilstedehed ikke udveksles - i den tid, som den er under fremmed - kapitalens - ejendom. Kampen kommer dermed både til at stå om arbejdsdagens længde og om den konkrete udfyldelse af arbejdsdagen. Arbejdsdagens længde kan imidlertid ikke øges ud over en vis fysisk grænse, hvorfor enkeltkapitalerne bliver tvunget til at koncentrere sig om selve arbejdsprocessen - for at kunne overleve hinanden og ikke gå ned i konkurrencen. Med Marx kan vi sige, at der sker en overgang og en udvikling fra produktion af absolut merværdi i relation til arbejdsdagens længde til produktion af relativ merværdi gennem udvikling af maskinsystemet og gennem systematisering af arbejdets grad af intensitet (Marx 71a, 1. Bog 2).

F.W. Taylor var den første i denne nye historiske kontekst, hvor produktionen af merværdi primært var et spørgsmål om produktion af relativ merværdi, som

forsøgte at systematisere dette. Hans udgangspunkt var at arbejderne systematisk holdt deres præstation tilbage - helt op til to tredjedele af, hvad han mente, at de kunne præstere - og problemet så han som bestående i et mangelfuldt ledelsessystem og en uvidenskabelig organisering af arbejdsprocessen. Hans kongstanke var at kapital og lønarbejder fundamentalt havde samme interesser - forøgelse af produktionen, som både vil betyde mere profit til kapitalen og højere løn til arbejderen - og på grundlag af denne udvikler han sin "Scientific Management".

Fire principper karakteriserer denne:

1. Ledelsen må udvikle en videnskab om hvert element af et arbejde, således at man kan finde frem til den hurtigste og bedste bevægelser, som skal erstatte de gamle arbejdsmetoder.
2. Arbejderne skal videnskabeligt udvælges, oplæres og trænes, således at de udfører arbejdet efter de forskrifter, der er udsprunget af de videnskabelige analyser af arbejdet. Derved undgås at arbejderne hver for sig tilegner sig deres metode.
3. Der skal fremmes et hjerteligt samarbejde mellem ledelsen og arbejderne, så man sikrer, at arbejdet bliver udført i overensstemmelse med de videnskabelige principper, der er udviklet.
4. Delingen af ansvaret mellem ledelsen og arbejderne er næsten lige- ligt. Ledelsen overtager alt det arbejde, som den er bedst egnet til at udføre, hvorimod der under det tidligere ledelsessystem lå et meget stort ansvar på arbejderne" (B. Jørgensen 77a, s. 280).

Arbejderne holder mao. deres præstation tilbage, fordi de er overladt arbejdsfunktioner, som de ikke er egnede til at udføre, og fordi de ikke har indsigt i den "konstruktive" gensidige afhængighed mellem kapital og lønarbejder!

Bag ovennævnte fire principper ligger to centrale antagelser. For det første antagelsen om, at der var en rigtig måde, og for det andet at denne rigtige måde måtte realiseres ved at opdele arbejdet i flest mulige enkeltoperationer, så arbejdsopgaverne blev atomiseret og specialiseret. Det funktionelle ved disse to antagelser for kapitalens særinteresse er senere draget i tvivl af næsten hvem som helst, men alligevel er den overvejende del af de industrielle arbejdspladser i dag i høj grad indrettet efter de tayloriske principper, der da også er blevet kaldt "den oprindelige forbestemmelse af arbejdsorganisationen under kapitalistiske produktionsbetingelser, hvor den for kapitalen adækvate udformning af den konkrete arbejdsproces viser sig i sit sande væsen" (Poulsen m.fl. 79, s. 348). Vi skal senere diskutere i hvilken udstrækning det "sande" væsen er et "evigt" væsen, når det ses i relation til produktivkræfternes udvikling.

Det centrale ved Taylors "Scientific Management" er, at den giver en videnskabelig begrundelse for at fuldbyrde adskillelsen mellem manuelt og åndeligt arbej-

mellen udførelse og planlægning, som i kimform allerede var opstået under manufakturen. De tayloriske principper forsøger at drive denne adskillelse til sit yderste, og den videnskab, der her kommer til syne har til formål at gøre produktionsprocessen så effektiv og kontrollabel som muligt ved at eliminere den subjective faktor.

Arbejdsvidenskabens første "humanisering af arbejdet" var altså at videnskabeliggøre udbytningen i og kontrollen af arbejdsprocessen ved at trække de "åndelige potenser" ud og lade dem selvstændiggøre sig som en fremmed magt over arbejderne, der søges reduceret til "levende maskiner".

Taylor's "Scientific Management" har imidlertid en svaghed, som alle senere arbejdsvidenskabelige teorikonceptioner har forsøgt at overvinde - dog på fundamental anden måde, men uden at løse den! Og den består i, at den menneskelige arbejdskraft ikke kan fortænges fra produktionsprocessen og i at den ikke kan "mekaniseres" i sit væsen.

Det som i følge Taylor skulle motivere arbejderne til at yde sit bedste var et videnskabeligt udviklet præmielønssystem. Gennem præcise tids- og bevægelsesstudier ville Taylor udvikle "objective" mål for betaling af arbejdskraften, og det lønssystem som han fandt velegnet var den individuelle akkord. Arbejderne opdagede dog snart, at når de forsøgte at øge deres indtjening gennem intensivering af arbejdet, så blev den "objective" norm for præmielønssystemet blot sat op; så der skulle arbejdes mere for blot at kunne holde den samme løn som før. Desuden var der også den reelle fare, at arbejdskammerater - og måske een selv - blev overflødige, da der nu kunne produceres det samme eller endog mere vha. færre arbejdere end før, idet der nu blev arbejdet mere intenst. Taylor's opfattelse af mennesket som udelukkende værende motiveret gennem løn - at arbejderne handler "individuel og økonomisk kalkulerende" (B.Jørgensen 77a, s. 282) - holder med andre ord ikke - men Taylor's principper kan siges at være et bevidst forsøg på at skabe arbejdsbetingelser, der tvinger arbejderne ned i en sådan "handske". Kort sagt: eliminering af det subjective i den umiddelbare arbejdsproces. Alle senere arbejdsvidenskabelige teorikonceptioner kan siges at bevæge sig indenfor denne forbestemmelse af produktionsprocessen - blot med den forskel at det er opgivet at eliminere det subjective moment til fordel for en bevidst udnyttelse af det. Hawthorne-studierne i 30-erne viste fx. at mennesket var socialt (!) - at der dannedes informelle grupper blandt arbejderne, som prægede arbejdsintensiteten i en for kapitalen ugunstig retning. Da det viste sig umuligt at forhindre dette, forsøgte man i stedet at opnå kontrol med de informelle grupper, så deres målsætning kunne gøres identisk med kapitalens. Vi skal ikke gennemgå arbejdsvidenskabens historiske udvikling, men blot se på

hvad der karakteriserer den 1. dag.¹

Arbejdsvidenskabens nuværende fase - den aktionsvidenskabelige fase - tog sin begyndelse i efterkrigstiden, hvor der skete et skift i interessen fra "ydre" til "indre" motivation.

Dels var problemerne med arbejderne arbejdspræstationstilbageholdelse, og med synlige former for manglende indordning under kapitalens målsætning, som flux-tation, strejker, sygdom mv., ikke overvundet, og dels stillede den tekniske udvikling nye kvalifikationskrav til arbejderne - krav, der fordrerede fleksible egenskaber og en aktiv holdning fra arbejderne side. Hertil var Taylor's principper for organiseringen af arbejdsprocessen og det enkelte job ikke velegnede, og man prøvede i stedet at vende dem om ved at føje arbejdssekvenser sammen til meningsfulde enkeder, hvad udviklingen i det tekniske system også selv gik imod, bl.a. indenfor etableringen af fuldautomatiske produktionssystemer. Nye organisationsformer som jobrotation, jobberigelse, jobudvidelse, selvstyrende grupper mv. kom frem, og det menneskesyn, som lå hos Taylor, blev udskiftet. Mennesket blev nu set som værende motiveret ved andet end den lønsmæssige kompensation for arbejdsindsatsen - Taylor's "homo oeconomicus"-opfattelse faldt til fordel for især Maslows opfattelse, at mennesket er udstyret med et behov for selvrealisering. Arbejdsvidenskabens bestræbte sig nu på at finde principper for, hvorledes arbejdet kunne organiseres, så det kunne være tilfredsstillende og menneskeligt udviklende, og arbejdsvidenskabens tidligere problemer sås nu som endeligt overvundet, da selvirkeliggørelse gennem selvrealisering principielt er en uendeligt proces.

Her brydes altså radikalt med Taylor's principper, men med den skærpede økonomiske krise og den tiltagende fare for arbejdspladstab, så er det mere i teorien end i praksis, at man finder dette brud. Under alle omstændigheder er det et fremskridt, at man er begyndt at beskæftige sig med menneskets velbefindende og udviklingskrav i arbejdet. Men det må hævdes, at det er indenfor rammerne af den kapitalistiske organisering af arbejdet, at det tematiseres (se senere) hvorfor der også må tilses til idealistiske behovskonceptioner, når den menneskelige udvikling og samfundsmæssige tilpasning skal funderes (jvf. eksempelvis U.H-Osterkamp 79a for kritik af Maslow, og 76 for kritik af den aktionsvidens-

1 - Arbejdsvidenskabens historiske udvikling opdeles traditionelt i 3 faser: "Scientific Management" (den individual videnskabelige fase), Human Relation (den gruppevidenskabelige fase) og Human Resource (den aktionsvidenskabelige fase), hvor der mellem 1. og 2. fase udviklede sig teoriensætser (Human-Faktor-teorier), der primært sigtede mod seleksion af arbejdskraften. Om den historiske udvikling se: Volpert 80; U.H-Osterkamp 76; B.Jørgensen 77a og 77b; Poulsen m.fl. 79.

skabelige fase). Det er ikke tilfældigt, at menneskets udvikling ses som et spørgsmål om selvvirkeliggørelse gennem selvrealisering i stedet for fx. selvbestemmelse gennem selvforvaltning og omvendt: selvforvaltning gennem selvbestemmelse. Arbejdsvidenskabens humaniseringsbestrebelse i relation til denne fase kan karakteriseres som forsøg på indre styring af mennesket gennem en ydre tilrettelæggelse af jobfunktioner, som fanger menneskets ansvarlighed, socialitet og kreativitet som et individuelt forhold - motiverne ses i relation til egennytte.

Man kan i en vis udstrækning sige, at det menneskesyn, som anlægges i arbejdsvidenskaben er det menneskesyn, som det er opportunt at have. Det som det i en vis udstrækning er muligt at realisere, og det som det vil være hensigtsmæssigt at realisere uden at bryde med de grundlæggende forhold for kapitalistisk produktion. Det er også derfor, at arbejdsvidenskabens menneskesyn ikke kan bruges til en grundlæggende kritik af, hvad kapitalismen gør ved mennesket. Men netop i og med at det udvikles opportunt, så kommer det til at udgøre et styringsmiddel indenfor rammerne, som kan benyttes til effektivisering og kontrol af arbejdsprocessen.

G.Graversens (GG 81) nye artikel om "Jobudvikling" er et sådant eksempel, og vi skal slutte dette afsnit ved kort at se på denne, da den er et godt

eksempel på den aktionsvidenskabelige fases nuværende udviklingsniveau. GG's grundtanke er, at det menneskelige arbejde må ses igennem to dimensioner: den tekniske dimension og den sociale dimension, hvor sidstnævnte igen opdeles i henholdsvis et organisatorisk-administrativt og menneskeligt system (s.17). Nu konstaterer GG, at der har været lagt for meget vægt på udviklingen af den tekniske dimension på bekostning af den sociale dimension, hvilket er gået ud over arbejderens sundhed, trivsel og arbejds motivation.

"Udviklingen af produktionsteknologien fra håndværksarbejde til mekaniseret og videre til fuldautomatiseret arbejde har haft den helt afgørende indflydelse på jobbenes karakter i produktionen. Denne udvikling har været bestemt af teknisk-økonomiske hensyn, hvor overvejelser over menneskelige behov og udviklingsmulig heder har spillet en meget beskeden rolle. En udvikling til fordel for mere menneskelige job hører derfor nøje sammen med ændringer og tilpasning af teknologien" (s.18)

Om årsager til denne skæve udvikling, ^{og} hvorfor det nu skulle være muligt at kunne præge jobbenes karakter ud fra overvejelser over menneskelige behov og udviklingsmuligheder, er GG tavs, men tror åbenbart på de gode argumenters vilje. Hans artikel er nemlig et forsøg på at se ovennævnte to dimensioner i en sammenhæng med centrum 1, hvad han mener kan siges at være et ideelt arbejde, som han karakteriserer gennem forskellige idealkrav: sunde fysiske arbejdsom-

givelser med optimale fysiologiske belastninger, at arbejdet indeholder en (relativ) høj grad af frihed og selvbestemmelse, at kvalifikationsniveauet er højt og at arbejdet opleves meningsfuldt. Endvidere må arbejdet indebære positiv social kontakt, og det skal være i harmoni med eller befordre positiv udvikling i arbejderens tilværelse og sociale situation i øvrigt (s.16).

Realiseringen af disse idealkrav er nu i følge GG kun muligt gennem organisationsformer, der bryder med de tayloriske principper, og det er især jobudvidelse og jobberigelse, som han finder velegnet.

"I begge tilfælde brydes med de tayloriske principper, men hvor jobudvidelsen bryder med principperne om standardisering, forenkling og specialisering af arbejdsfunktionerne, bryder jobberigelse med principperne for det hierarkiske kommunikations- og kontrolsystem" (s.26).

De kvaliteter, som jobudvidelse og jobberigelse sigter mod at udvikle for det konkrete arbejde, opnås imidlertid bedst gennem etablering af selvstyrende grupper, som GG trækker frem som en tredje form for organisering af arbejdet.

GG's artikel er faktisk at opfatte som en hel politisk og hel videnskabelig teori om jobudvikling i relation til den konkrete arbejdsproces på danske virksomheder anno 80-erne. Man ser ikke sine principper om jobudvikling udelukkende i relation til idealkrav til arbejdet; han vurderer også de problemer, der kan og vil være i forhold til idealkravenes gennemførelse i praksis, og hvad en gennemførelse af dem vil betyde for den generelle samfundsmæssige udvikling. Generelt samfundsmæssig anser han principperne som centrale mhp. "udviklingen af demokrati på arbejdspladsen". Men

"der er i praksis næsten altid tale om et betinget selvstyre, som er begrænset af, at det omgivende system, oftest ledelsen, forbeholder sig retten til at ændre gruppens beslutninger, hvis disse skulle gå mod systemets interesser og mål. Da denne ret formelt altid er til stede, vil selvstyregraden være afhængig af den praksis, der udvikler sig omkring selvstyret" (s.28-29. Vores udhævelse).

Dette "formelle" aspekt er såmænd blot gennemslaget af den private ejendomsret i produktionsprocessen, hvor det er hensynet til reproduktionen af denne - og af det afkast som dette kan give - der er kapitalens - som han neutralt kalder "systemets" - bestemmende motiv og afgørende mål. GG må da også konstatere, at "almindeligvis er en arbejdsgruppes selvstyre begrænset til hvordan et arbejde skal udføres og omfatter ikke hvad og hvor meget, der skal produceres" (s.30).

GG tager mao. modsigelsen mellem kapital og lønarbejder for givet i sin viden-

skabelige teori om jobudvikling, så hans erkendelsesinteresse er udvikling af demokrati indenfor rammerne af den kapitalistiske organisering af arbejdet, som dermed oprættes som naturgivet.

Mht. den subjective kraft, der skal gennemsette jobudvikling i praksis, så er denne dels de gode argumenters vilje (idealkrav til job, som "der blandt fagfolk er enighed omkring"), og dels forskeren/arbejdsvidenskabsmanden som på opfordring træder ind i relationen mellem virksomheders ledelse og deres ansatte, hvor fagforeninger evt. også kan inddrages (s.34,37).

GG's artikel slutter da også med nogle "princielle overvejelser" over problemer ved gennemsetningen af jobudvikling i praksis, hvor han på næsten forbilledlig måde formår at få anskueliggjort, hvad det reelt drejer sig om: på den ene side arbejdsgivernes angst for at det måske går ud over konkurrenceevnen, at de kan miste kontrollen med udviklingen (bl.a. at deres ret til at lede og fordele arbejdet kan indskrænkes), og på den anden side de lønafhængiges forestillinger om at det kan være en skjult arbejdsintensivering mv, men også at bedre arbejdsbetingelser reelt ønskes. Endvidere trækker GG fagforeningernes betænknininger ind, som bla. består i frygten for (specielt møntet på selvstyrende grupper)

"om de fremtidige ledelsesformer der udvikles med motivationstankerne, i sig selv kan give medlemmerne en fornemmelse af, at deres faglige interesser bliver varetaget af virksomheden, således at de faglige organisationer som sådan føles overflødige"(s.37. Citat fra pjece af Specialarbejderforbundet i Danmark, 1971).

Sammenfattende om GG's teori - som vi betragter som et skoleeksempel på traditionel (humanistisk) arbejdsvidenskab i dag - kan vi sige, at han argumenterer for jobudvikling gennem en tilsyneladende yderliggørelse mellem videnskabelig erkendelse og konkret samfundspolitisk kontekst. Hans artikel genspejler endda i sin opbygning dette: først den "neutrale" teori om jobudvikling; dernæst og til slut om "jobudvikling og partinteresser" - den konkrete samfundsmæssige sammenhæng.

Som udgangspunkt og grundlag for sin videnskabelige del vælger GG at betragte det konkrete arbejde gennem en analytisk skelnen mellem en teknisk og en social dimension, og konstaterer - med rette - at den sociale dimension - som indbefatter hensynet til arbejderens sundhed, trivsel og velbefindende - i den samfundshistoriske udvikling er blevet tillagt en for lille betydning i virksomhedernes valg af produktionsmetoder. GG udvikler nu på dette grundlag sine tanker om, hvordan denne sociale dimension kan og må organiseres, så arbejdet kan være menneskeligt tilfredsstillende og udviklende.

I sin afsluttende del sætter GG nu sine videnskabelige erkendelser ind i den samfundsmæssige kontekst, og finder nu at der er "gode grunde" til at den sociale dimension er lavt prioriteret. GG er mao lige vidt. Han har dog fået slå et til lyd for nogle ideer om hvordan arbejdet må forbedres - hvis de økonomiske rammer tillader det! - men han har samtidig - og dette er det væsentlige - skitseret en analysemodel, som på grundlag af faktisk viden, stiller kapital- og lønarbejderinteresser overfor hinanden som ligeværdige, som naturgivne momenter for enhver produktion. Hans analytiske skelnen mellem en teknisk og en social dimension er dermed at omfatte som en opportun omskrivning af den antagonistiske modsigelse mellem kapital og lønarbejder, som på den ene side skjuler klasseantagonismen, og på den anden side åbner op for overvejelser omkring et optimalt forhold mellem dem. GG stiller sig udenfor - eller måske nærmere over - klasserelationen - men giver dermed kapitalen en profit- og styringsmodel i hænderne, netop i og med at relationen kapital/lønarbejder fikseres som naturgivet. For de lønafhængige er GG teori så som så, idet den netop bevæger sig inden for de former, som forhindrer gennemsetningen af humane arbejds- og livsbetingelser; den giver ikke noget svar på, hvorledes deres egne krav til deres eget job - og liv generelt - systematisk kan opsummeres og kæmpes igennem på en for dem entydig progressiv måde, som netop overskrider humaniseringsbarrieren: den private ejendomsret og produktion for profit.

Konkluderende vil vi betegne GG's teori som en for kapitalen funktionel ligevægtsillusion, en teori til reproduktion af "fællesnyttens, fællesinteressen", som Marx taler om, når han fikserer forholdet mellem den enkelte arbejder og den enkelte kapitalist under abstraktion fra konkurrencen, der formidles over varemærket, og dette vil i sidste instans sige under abstraktion fra privatejendommen og profitmotivet.

Opsummerende om den historieskrivning, der ser arbejdsvidenskaben som tjenerne - de en stadig stigende humanisering af arbejdet kan vi nu sige følgende. Dens første humaniseringsgerning var at legitimere og systematisere, at de åndelige potenser blev hevet ud af produktionen. Da dette forsøg på eliminering af det subjective i den umiddelbare arbejdsproces ikke løste problemerne omkring arbejdspræstationstilbageholdelse og andre "modstandsformer", og da udviklingen i ^{visse dele af} produktivkræfterne stillede krav omkring en aktiv forholden sig til arbejdet fra arbejderens side, så skiftedes strategi. Arbejdsfunktioner blev søgt samlet til meningsfulde enheder, hvilket også var en begyndende udvikling i produktivkræfterne, og mennesket blev nu set som et selvrealiserende subject. Fra nu argumenterede arbejdsvidenskaben for det funktionelle i inddragelsen af det menneskelige subject i produktionen - for i dag at ende op med en for kapitalen funktionel ligevægtsillusion, der dog indeholder det problem, at en tilståelse af oget handlefrihed for arbejderne kan vriste den eksakte kontrol over arbejderne ud af kapitalens hænder, men omvendt også knytte arbejderne tættere til kapitalen.

Den erkendelse, der ligger nedfældet i (den traditionelle) arbejdsvidenskab kan siges at være erkendelse, der er udviklet gennem fiksering og naturalisering af relationen mellem kapital og lønarbejder. Da vi er af den opfattelse, hvad vi skal argumentere for i kapitel 2, at denne relation er den bestemte modsigelse for konkrete udviklingsforhold under kapitalismen, så betyder dette, at arbejdsvidenskab - og videnskab om samfundsmæssige praksisformer generelt - der udvikles gennem fiksering og naturalisering af denne relation reelt abstraherer fra det, som producerer udvikling og dermed og producerer problemer og konflikter, og erkendelsen bliver dermed i sit væsen defensiv og kapitalaffirmativ: der kan opfanges og systematiseres forefundne udviklingsforhold, men det er ikke muligt bevidst at foregribe og videnskabeligt begrunde, hvilke udviklingsmuligheder, der vil være adækvate for kapitalens videre reproduktion.

Den erkendelse, der er nedfældet i arbejdsvidenskaben, er altså real nok - objektiv om man vil - men den funktionssammenhæng - ligevægtsillusionen - som de er indvundet på basis af og nedfældet i, gør dem umiddelbart ubrugelige, når kapital/lønarbejder relationen konciperes som det grundlæggende: de må derfor reinterpreteres i relation til denne for at tjene en real humanisering. En anden funktionssammenhæng eller forståelsesramme må derfor konciperes. Blandt andet må denne i relation til den traditionelle arbejdsvidenskab være i stand til at kunne forklare opståelsesbetingelserne for dens problem: arbejdspræstationstilbageholdelse. Den traditionelle arbejdsvidenskab inddrager ikke sine egne opståelsesbetingelser for tematisering af problemet, hvorfor det da også er blevet behandlet som et teknisk spørgsmål om at skabe motivation - i stedet for at begribe hvorfor det er nødvendigt.

1.2 Erkendelse og kritik.

Når der trædes ud over ligevægtsillusionen og kapital-lønarbejder relationens øvervindelse og overskridelse konciperes som det grundlæggende for en real humanisering af produktionsprocessen og af det menneskelige arbejde, så stilles der nogle fundamentalt andre problemer for arbejdsvidenskaben. Den viden, der bliver væsentlig, er viden om produktionsprocessen og om det menneskelige arbejde i relation til a) progressive og repressive momenter i den eksisterende totalitet, b) målforestillinger om samfundsmæssige praksisformer, hvor eksisterende kvaliteter er ophævet i nye "socialistiske" kvaliteter og c) hvad det er for en bevægelse, der kan virkeliggøre dette.

I modsætning til den traditionelle arbejdsvidenskab kan der ikke længere arbejdes ud fra et på forhånd givet og fikseret grundlag, men grundlaget må tematiseres i arbejdsvidenskaben ud fra den nødvendige ophævelse af det - et standpunkt, der er givet i og med genstandens egen logik.

Arbejder- og venstrebevægelsen - og dermed også den kritiske socialvidenskab - prøver dette, men som nævnt i indledningen så finder vi problematiske momenter i forskellige konciperinger af det, hvad vi forsøgsvis betegne med begrebet om produktionsfetich.

Vi skal derfor som næste skridt (kapitel 2) gå ind i en analyse af nogle grundlagsproblemer inden for en kritisk tilgang til en arbejdsvidenskab. Vi griber først tilbage til Marx, hvor vi starter med at fremstille nogle væsentlige momenter for en totalopfattelse af udviklingslogikken under kapitalismen; dvs. omkring udviklingen i kapital-lønarbejder relationen. På basis af denne fremstilling udfoldes disse momenter nærmere under inddragelse af synspunkter af Ole Tunander (81) og af André Gorz (81) for at nærme os en større forståelse af begrebet om produktionsfetich - dvs. for at få hold på forkortede og fordrejede opfattelser af produktionsprocessens nuværende og fremtidige udviklingslogik og form.

KAP II: OM KAPITALISMENS TRANSITORISKE KARAKTER.

I sidste kapitel konstaterede vi, hvorledes traditionel arbejdsvidenskab i en vis udstrækning kunne forklare, hvordan der produceres under kapitalistiske produktionsforhold, men ikke forklare og begribe hvorledes disse produktionsforhold selv er produceret, og heller ikke hvorfor bestemte samfundsmæssige grupper søger at reproducere dem i deres kapitalistiske gestalt, medens andre grupper kæmper imod dem eller søger at overvinde dem. Dette må få som konsekvens at forklaringen på hvordan der produceres under kapitalistiske produktionsforhold er ensidig - i værste fald fordrejet - og grundlaget for dette finder vi i, at den kapitalistiske produktion ikke selv undersøges som en specifik form for samfundsmæssig produktion, som en historisk opstået og udviklet produktionsmåde.

Hvis ikke en historisk tilnærmelsesmåde anlægges på samfundsmæssige forhold, så vil det ikke være muligt andet end at registrere de ændringer, der sker. De grundforhold, der tvinger ændringer frem, vil det ikke være muligt at opdage og forholde sig til. En sådan indfangenhed i konkrete samfundsmæssige former - for kapitalismen borgerliggjorte former - konkluderede vi førte til videnskabelig impotens, og endvidere til spontan reproduktion af det politiske indhold, der kan virke stabiliserende på de konkrete samfundsmæssige former - hvilket vi betegnede med ligevægtsillusionen - spontane reproduktion i videnskaben - netop idet privatejendommen og profitten som drivende motiv og mål for produktionen sættes uden for analysen.

En overvindelse af dette ser vi kun muligt, når det politiske - de historiske drivkræfters konkrete egenart - selv ses som værende en del af videnskabens genstandsområde, idet det samfundsmæssige så kan ses i det egenskab af noget historisk produceret, og som noget der reproducere af menneskelig praksis. Herved kommer en ny "type" videnskabelighed til syne - den marxistiske - som ikke begrundes gennem en ydre partitagen eller gennem supplement af det "videnskabelige" med noget "politisk", men ved at det politiske ses som en konstitutiv del af det videnskabelige uden hvilken det videnskabelige ikke eksisterer eller er at opfatte som simpel sammenfatning af overfladeforhold uden at dynamikken mellem dem kan begribes.^{1, se s.34}

Videnskabelighed skal her blot forstås som muligheden for at kunne kontrollere livsbetingelserne på bevidst planmæssig måde, den bevidste samfundsmæssiggørelse af menneskene gennem et optimalt stofskifte mellem samfund og natur.

I klassemfund som bl.a. de vestlige højtindustrialiserede kapitalistiske lande kan marxismen derfor kun begrundes som revolutionær praksis,^{2, se s.34} da de bestående økonomiske, politiske og ideologiske forhold fundamentalt må overskrides for at

en bevidst samfundsmæssiggørelse kan finde sted for samfundet som helhed. Marxismen er derfor - ud over at være en teori om eksisterende virkelighedsforhold - også en teori om, hvorledes denne overskridelse kan og må finde sted hvem der er subject for denne proces, og hvad det er for et samfund, som en tranformation af kapitalismen kan og må resultere i - det socialistiske. Med W.P.Haug (1972) kan vi sammenfatte dette gennem, at det socialistiske perspektiv i marxismen netop begrundes som bestemt - men åben - negation begrundet i kapitalismen selv. Ligesåvel som et bestemt udviklingsniveau for et bestemt kapitalistisk samfund sætter bestemte muligheder for overgang til og realisering af socialismen og lukker af for andre muligheder, så vil forestillinger om socialismen og deres materielle forankring gennem partier, bevægelser og fagforeninger være medbestemmende for realiseringen af den.

Ovennævnte dialektik mener vi, at det er fundamentalt at fastholde for marxistisk teori og praksis, da afståelse fra forestillinger om socialismen - fx. i form af socialistiske utopier, modbilleder til de fremmedgjorte livsbetingelser under kapitalismen (og forsøg på materiel forankring af dem) - gør det umuligt at sætte retning på de reformbestræbelser indenfor kapitalismen som peger udover kapitalismen, ligesom en blot og bar fastholdelse af et stift skema for socialismens indførelse og omkring socialistiske produktionsforhold fører til at konkrete udviklingsforhold under kapitalismen underkendes - den socialistiske utopi forbliver utopisk, da den ikke er forankret og udvikles i relation til kapitalismen egenudvikling.

Med Marx kan vi sige, at menneskene skaber deres egen historie, men de skaber den kun under forefundne betingelser, og at de forestillinger som menneskene gør sig om dette er medbestemmende for, hvilken konkret historie der skabes (jvf Marx 74b, s.13).

Dette kapitel skal ses som et forsøg på at præcisere en overordnet ramme for en marxistisk forholden sig til den kapitalistiske produktionsmådes funktionslogik.

Vi spørger mao efter indfaldsvinkel, begreber og metoder til bestemmelse af den kapitalistiske produktionsmåde, hvorved det er muligt at fremstille og begrunde, hvilke samfundsmæssige handlemuligheder, der må gribes for at realisere socialismen på lang sigt.

Vi skal i det følgende forfølge, hvorledes Marx ser den historiske proces, som kan kaldes kapitalismen nødvendige transitoriske historie med socialismen som resultat.

2.1 Marx' teori om kapitalens transitoriske nødvendighed.

Som nævnt finder vi, at det centrale ved den Marx' materialistiske dialektik, består i, at menneskeheden historie må ses som produceret af menneskelig praksis. Historien ses ikke længere som en udfoldelse af menneskenes skiftende idéer, men som bliven udfoldet af den aktivitet, hvori menneskene producerer deres livsformåenheder - primært gennem det samfundsmæssige arbejde.

Nu er det kun i Den Tyske Ideologi at Marx samlet har beskæftiget sig med menneskeheden samlede historie som historien om udviklingen af de materielle produktionsrelationer - og det endda kun på et fremstillingsniveau. Den centrale opdagelse, der gøres i kritikken af Hegels dialektik eller universelle udviklingslære, at det fundamentale er at bestemme "den ejendommelige genstands ejendommelige logik" (MEW 1, s. 296) forsøges kun udmøntet på den kapitalistiske samfundsformation, hvilket da også har rejst spørgsmålet, om marxistisk teori er kapitalisme-specifik - dvs. om den marxistiske teories indfaldsvinkel, begreber og metoder kan benyttes til bestemmelse af førkapitalistiske og socialistiske/kommunistiske samfundsformations funktionslogik. Dette skal vi vende tilbage til senere, og blot her konstatere at begrebet om menneskeheden historie som historien om udviklingen af de materielle produktionsrelationer i hvert fald udgør en ledetråd for Marx' analyse af kapitalismen, som forsøges begrebet som en historisk opstået, udviklende og forgangen samfundsformation. Kapitalismen må ud fra Marx' historieopfattelse begribes i sin genese, men i og med at begribelse i sidste instans er bestemmelse af "den ejendommelige genstands ejendommelige logik" så må der skelnes mellem udgangspunkt og grundlag for denne genese. Der må med andre ord skelnes mellem de udviklingsnødvendigheder og -muligheder, der betinger at kapitalismen kan opstå, og de udviklingsnødvendigheder og -muligheder, der realiseres under kapitalismen, hvilke igen er betingelser for videreudvikling.

Vi skal ikke rekapitulere Marx' logisk historiske analyse og fremstilling af dette for den kapitalistiske produktionsmåde, blot skitseagtigt trække det centrale frem omkring udviklingen i de materielle produktionsrelationer, som fører til kapitalismens opståen som en specifik samfundsmæssig produktionsmåde.

Udgangspunktet er ophobningen af kapital som penge: pengeformue, købrandskapital og ågerkapital (Marx 71a, 1. Bog 1, s. 258), som på et tidspunkt efter 1500-tallet begynder at forbinde sig med selve produktionsprocessen. Den overskrider mao. rummet for varecirkulation.

1. Første skridt i denne proces er, at kapitalen benyttes til udlæg for råstoffer indenfor håndværk og tekstilindustri, hvorved kapitalejeren skaber sig mulighed for en vis produktionsprofit.² Andet skridt fremkommer idet manufakturen udvikles, hvilket også betyder at arbejderne adskilles fra sine produktionsmidler.³ Tredje og sidste skridt er udviklingen af storindustrien, som gør det muligt at kapitalen kan tage hele det indre marked i besiddelse, idet den fuldkommen

den påbegyndte adskillelse af producent fra produktionsmiddel, som er skabt i og med manufakturens udvikling.

Sammenfattende kan man sige, at på det historiske tidspunkt hvor handelskapitalen - som havde ophobet sig gennem årtusinder gennem simpelt vareudveksling - forvandlede sig til industrikapital ved at forbinde sig med produktionsprocessen, så opstår der mulighed for at producent og produktionsmiddel kan adskilles, og denne adskillelse fuldbyrdes af storindustrien gennem voldelig ekspropriation dels af producenterne ude på landet, dels af bondens jord og hjem, hvilket Marx beskriver således:

"Den gennem eget arbejde erhvervede privatejendom, der beror på så at sige det enkelte uafhængige arbejdsindivid sammenvoksen med sine arbejdsbetingelser, bliver fortrængt af den kapitalistiske privatejendom" (Ibid., 1. Bog 4, s. 1060).

Grundlaget for kapitalismen er nu opstået i og med at producenterne er adskilt fra produktionsmidlerne. Den "mæge" som kapitalen har søgt for at kunne forcere sig selv gennem udveksling - formelt frie arbejdere, der kun har deres arbejdskraft at sælge, og som er tvunget til at gøre det på markedet for at sikre sin egen eksistens - er opstået, og indgår nu i produktionsprocessen selv som varer. Simpel vareproduktion - hvor udveksling sker gennem udveksling af ækvivalenter - har nu udviklet sig til kapitalistisk vareproduktion og udveksling, hvor der skabes merværdi i og med arbejdskraften udveksles og forbruges som vare i selve produktionsprocessen. Den udvikling, der her har fundet sted i de materielle produktionsrelationer, er en udvikling fra at de har bevæget sig gennem værdiloven - hvor varer/produkter udveksles ækvivalent ud fra den arbejdsomængde, der er materialiseret i dem - til en bevægelse gennem den "udviklede værdilov" - hvor varen arbejdskraft godt nok ligeledes udveksles til sin pris gennem ækvivalent udveksling, men hvor der samtidig realiseres en merværdi, der gennem sin forvandling til kapital kan realisere mere merværdi. Det er dog en tilsnigelse at bestemme loven for kapitalismen gennem denne "udviklede værdilov", da den kun gælder for den tidlige kapitalisme. For den senere kapitalisme udveksles varer ikke "simpelt hen som varer, men som produkter af kapital" (Ibid., 3. Bog 1, s. 227), hvor værdier forvandles til produktionspriser (efter Engels Ibid., 3. Bog 4, s. 1163). Den "udviklede værdilov" kan derfor siges at være en "gennemgangslov", der videreudvikles til prisloven, således at det bliver loven om profittens tendens til fald, der bliver bestemmende. Den "udviklede værdilov" - som blot siger at jo "større den funktionerende kapital og omfanget og energien af dens vækst er, og jo større følgelig også den absolutte størrelse af proletariatet og dets arbejdsproduktivitet er, desto større er

den industrielle reservearmé" (Ibid., 1. Bog 4, s. 906) - forsvinder ikke, den overlejres blot af prisloven, og den har betydning på den led, at den afslører, at kapitalens drivende motiv er produktion af profit, som også er det bestemte mål. Prisloven udtrykker i relation til denne, at mulighederne for profit ændrer sig i og med ændringer i kapitalens sammensætning efterhånden som de materielle produktivkræfter udvikler sig.

Opsummerende kan siges om kapitalens egenudvikling, at på det økonomiske niveau bliver de kapitalistiske produktionsforhold for snævre for de udviklede produktivkræfter, idet deres udvikling forskyder forholdet mellem variabel kapital og konstant kapital på en sådan måde, at profitraten på lang sigt tenderer til at falde. Dette er blevet kaldt tesen om økonomisk betinget sammenbrud for kapitalismen, men selv om Marx flere steder formulerer sig tæt op af en sådan økonomisk sammenbrudsteori, så kan han næppe tages til indtægt for, at det er heri at kapitalismens transitoriske karakter består. Dette skal vi nu se nærmere på.

Sammenbrudsteasen.

I forbindelse med beskrivelsen af prislovens opståen ud fra den "udviklede værdilov" har vi tidligere været inde på, at kapitalen får stadigt større problemer med at realisere en tilstrækkelig høj profitrate. Ud fra den "udviklede værdilov" kan man udlede at enkeltkapitaler kun kan overleve gennem en stadig udvikling af arbejdets produktivitet for at hæve profitten, som forudsætning for kapitalakkumulation. I staten som produktion af absolut merværdi i form af arbejdsdagens forlængelse, men når grænser for udbytning gennem dette nås, så gennem produktion af relativ merværdi i form af stadig revolutionering af arbejdsmidlet (Marx 71a, 1. Bog 4, s. 721-735). Verdiakkumulation gennem produktion af relativ merværdi betyder imidlertid en forskydning i kapitalens organiske sammensætning (forholdet mellem konstant og variabel kapital). Den konstante kapital i form af jord, bygninger og arbejdsmidler vokser relativt mere end den variable kapital - udlægget til køb af varen arbejdskraft - og da det kun er den kapital, der udveksles med arbejdskraft, der realiserer merværdi, så falder profitraten (forholdet mellem merværdi, og konstant og variabel kapital). Den øgning af arbejdets produktivitet, som enkeltkapitalerne er tvunget til for at overleve hinanden, medfører altså en øgning i den konstante kapital, hvilket som konsekvens får at profitraten tenderer til at falde, hvilket igen skærper behovet for udvikling af arbejdets produktivitet - nu er det blot blevet endnu vanskeligere. Enkeltkapitalerne er nu fanget i en uløselig modsigelse; nogle går til grunde, andre opløses i monopoler, hvor modsigelsen blot får en ny form at bevæge sig i.

Den modsigelse, som kapitalen som så er fanget i, og som enkeltkapitalerne forsøger at løse på bekostning af hinanden - udbytningen af arbejderklassen og arbejderklassens købekraft i relation til udbudet af de varer, som kapitalen kun producerer for at realisere merværdi som kapital - skærpes blot, og man taler derfor også om kapitalismens almene tendens til overproduktionskriser - ikke overproduktion i relation til behov, men overproduktion i forhold til den købeevne, som kapitalen selv forsøger at tvinge helt i bund. (jvf. dog kapitalens mulighed for at dæmme op for profitratens tendens til fald, fx. gennem at forøge arbejdsintensiteten, presse arbejdskraftens værdi ned, forkorte kapitalens omslagstid, ved at opkræve monopolprofitter. Marx 71a, 3. Bog 2, s. 307-50).

Alt dette skulle nu føre til, at kapitalismen gør sig selv urentabel: den graver sin egen (økonomiske) grav samtidig med at den fæder en større og større forarmelse af arbejderklassen. Dette skulle føre til at klassemodsetningerne skærpes, og skridt for skridt ville socialismen nærme sig.

Nu snakker Marx imidlertid aldrig om økonomisk udvikling i sig selv, men kun i relation til bevægelser i kapitalismens grundlæggende modsigelse mellem privat tilegnelse og samfundsmæssig produktion (fx. Marx 71a, 1. Bog 4, s. 1060-61; 3. Bog 2, s. 346-47, s. 373-74), hvor der ses fremtvinget en centralisering af produktivkræfter og kapital på et stadigt "faldende antal kapitalmagnater" på den ene side, og en "voksende og forenet arbejderklasse" på den anden side, således at

"produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår." (s. 1061).

Vel er der sket en udvikling af monopoler siden dette blev skrevet, men et sammenbrud, hvor socialismen står for døren i den vestlige verden synes ikke nært forestående. Socialismen var for Marx imidlertid ikke at tænke sig som enkeltlande-fænomener, men kun i form af en verdensrevolution. De højtudviklede kapitalistiske lande ville forsøge at løse deres kapitalakkumulationsproblemer ved at intervenere i uudviklede lande, og på lang sigt ville de trække disse lande med sig i kapitalistisk retning, hvorved kapitalismen som globalt system ikke ville kunne overleve.

Det er gået anderledes. Den udvikling, som de højtudviklede lande har tvunget frem i de uudviklede lande, har primært været til gavn for en stabilisering af de højtudviklede landes økonomi, men det er sket gennem en fabelagtig udbytning af de uudviklede landes "råstoffer", såvel de menneskelige som af naturressourcer, og den socialistiske bevægelse er i mange af disse lande i dag næsten mere udviklet end i den vestlige verden - forstået på den måde at den direkte kan true landenes borgerlige eller halvmilitære styreform.

Gennem udbytning af den "tredje verden" har de udviklede kapitalistiske lande kunnet modvirke loven om profittens tendens til fald i større udstrækning end Marx nok kunne forudse, hvorved centralisering og monopoldannelse i de enkelte lande ikke har udviklet sig i samme grad som produktionen er blevet samfundsmæssiggjort. Den flendiggørelse og forarmelse, som Marx forudså for arbejderklassen, har kapitalismen på det økonomiske niveau relativt kunnet modvirke - bla. ved styrkelse af staten som socialstat - og derved forhindre at arbejderklassen "kun har deres lænker at tabe" (Marx 71b, s.72). Det er lykkedes staten og (monopol-)kapitalen at forhindre at arbejderklassen er blevet smedet sammen som klasse.

Dette kunne få det til at se ud som om, at Marx' teori var ufuldstændig eller fejlagtig. Selv om sammenbrudstesen ikke direkte kan udledes fra Marx, så er den der indirekte i form af tæsen om en stadig stigende samfundsmæssiggørelse af produktionen, der til sidst med nødvendigheden må resultere i socialismen tænkt som gående gennem en verdensrevolution. Historien har endnu ikke vist det sidste - tvært imod har socialismen kunnet etablere sig i relativt udviklede lande - men de følgevirkninger af kapitalistisk produktion, som Marx udder af lovene for kapitalistisk produktion har udfoldet sig, og en teori må netop vurderes ud fra om den kan forklare udfaldet af bevægelseslove under bestemte betingelser. Centralisering, udbytning af "tredje verden", forarmelse af arbejderklassen (det ser måske ikke så "blent" ud i dag, men tænk blot på 1. og 2.verdenskrig; den stigende polarisering i dag mellem rig og fattig osv), voksende arbejdsløshed mv. er alt sammen forhold, der tilstadig reproduceres under kapitalistiske produktionsbetingelser; men på i hvert fald et punkt har Marx' teori vist sig at være ufuldstændig: nemlig omkring mulighederne for at arbejderklassen har kunnet konstituere sig som klasse, som socialismens subjektive kraft. For det meste fremstilles arbejderklassens konstituering som klasse som en naturnødvendig følge af udviklingen af produktivkræfterne (fx. Marx 74a, s.200; Marx 71b; Marx 71a, l. Bog 4, s.1060-61), og dette er alt for simpelt - men det ^{ses} siges at være det mest centrale spørgsmål for marxismen overhovedet - netop heri ligger nøglen til socialismen.

Men i og med at arbejderklassen ikke har kunnet konstituere sig som kæmpende klasse så har det givet grobund for andre tanker om socialismens realisering end gennem "proletariatets diktatur", og vi skal kort se på den tanke, der forestiller sig socialismen som gående igennem en styrkelse af staten overfor privat- og monopolkapitalen ved at staten overtager de største monopoler og også selv sætter produktion igang.

Vi skal ikke afvise en sådan udviklingstanke. I Frankrig ser det ud som om, at det idag er en mulig realitet - men vi skal problematisere om det er socialis-

men, der er kommet nærmere. Vi skal problematisere gennem to momenter: staten og udviklingen af produktivkræfterne.

Staten
Den statsopfattelse, der kommer til at ligge i denne udviklingstanke, er staten som neutral instans, eller staten som en mulig forbundsfælle. Staten ses måske nok som kapitalens forlængede arm, men det ses ændret ved at der skabes folkelig opbakning bag socialistiske ideer, som idet de fremsættes gennem parlamentet - fx omkring statslig overtagelse af monopolerne, igangssættelse af offentlig produktion mv - skridt for skridt vil hjælpe til at realisere en socialistisk planøkonomi, og mindske udbytningen og undertrykkelsen af arbejderklassen. Der er rigtigt, at der ligger nogle positive muligheder for at mindske udbytningen af arbejderklassen ved at tilkæmpe sig magtpositioner inden for staten, men selve statens væsen er dog bestemt ved, at den står over klasserne, som er magt der er udgået fra samfundet, men som hæver sig mere og mere over det (Engels). Statens eksistens er betinget af klasser, og dens funktion er netop at bygge bro mellem disse klasser, uden at ophæve selve det grundlag som til enhver tid bestemmer dens specifikke form og indhold. Dermed bliver det også den herskende klasses stat, men ikke kun dennes forlængede ^{arm}, da den har selv stændig eksistens.

Og netop i og med at den står over klasserne som "fremmed samfundsmæssig magt" (Theorien über Ideologie, AS 40, s.180) så griber den ind i den samfundsmæssige udvikling "fra oven" (Ibid.), så at ville tro på socialismens realisering gennem staten er det samme som at ville lade staten "opsuge" samfundet i sig - i stedet for at fremme den bestemte (herov senere) udvikling i de materielle produktionsrelationer, som gør staten overflødig eller måske nærmere giver den magt, der er "nedfældet" i staten, ind i sig igen.

Ud fra de erfaringer, der idag er opsamlet omkring statsdannelse i de østeuropæiske lande, så tror vi mere på sidstnævnte mulighed, som det strategiske sted en socialistisk praksis må sætte af fra (problemet om hvordan man så må forholde sig til staten under kapitalismen og i en overgangssituation efterlader vi her åbent - vi har blot påpeget det illusoriske i at lade en magtinstans ophave sig selv, når dens eneste midler netop er midler til reproduktion af magt - og dermed også magtens modpol: afmagten. Her lader vi også spørgsmålet om partier, fagforeningers og bevægelsers rolle være åbent).

Det andet problematiseringsmoment som vi skal tage op her, er begrebet om produktivkræfternes udvikling i relation til socialismen.

Hos Marx kan man finde et utal af steder, hvor produktivkræfternes udvikling betones dels som en nødvendig følge af kapitalistisk produktion - at der i kapitalismen er en universel trang og tvang til videreudvikling - og dels at de-

res videreudvikling er betingelsen for, at socialistiske produktionsforhold kan realiseres. Trangen - eller tendensen til universel udvikling - begrundet i konkurrencen og i forskydningen i kapitalens organiske sammensætning har vi været inde på så småt, og problemet er nu, hvordan en socialistisk praksis skal forholde sig til denne udvikling, og er det korrekt at udviklingen af produktivkræfterne kan ses som en skærpelse af kapitalismens indre modsigelser.

Økonomisk vil udviklingen af produktivkræfterne betyde en skærpelse, da den tvinger kapitalen til en skærpelse af udbytningen for at imødegå loven om profittens tendens til fald. I den udstrekning dette/er muligt kan kapitalen (udbytningen) udskyde gennembrud af kriser, medens arbejderklassens kamp mod udbytningen skærper betingelser for gennembrud af kriser. Økonomiske kriser har der været mange af i dette århundrede, men de har tilsyneladende ikke rystet kapitalismen som system. Tvært i mod er det mere den socialistiske idé og praksis som er rystet. Den foræmelse af masserne, som Marx taler om, har ikke resulteret i en styrket venstrefløj - men mere i en styrkelse af staten rolle i samfundsudviklingen. Staten har haft held til i en vis udstrekning at afbøde, at de sociale følgevirkninger af kriser har udviklet sig truende, og gennem økonomiske krisetiltag har staten kunnet forhindre de helt store krisegennembrud i efterkrigstiden - fx. ved at stimulere efterspørgslen - og dermed stimulation af produktion og investering - i depressionsperioder ved at pumpe flere penge i omløb end den får ind (ved at underbudjetere) (Keynesianismen). Denne strategi er imidlertid gerådet i krise i 70-erne, og bla i USA og England forsøges i dag en strategi, der går ud på at lade den økonomiske udvikling være op til de frie markedskræfter, hvad også den danske borgerfløj har kæmpet for nogle år. Denne "nye" strategi består blot i at erhvervslivet skal gives endnu friere hænder, skattelettelse mv - men den svinebinding, der er sket af arbejderklassens organisationer - fx. gennem udviklingen af det fagretslige system - opgives ikke i denne strategi. Staten bibeholder sin klamme hånd over arbejderklassen, men overlader blot den økonomiske udvikling direkte til kapitalen.

Den uhenkede vækst af produktivkræfterne har imidlertid ført til økologiske krisetegn, men det sprængstof - som ligger i at den kapitalistiske produktionsmåde ødelægger naturen i samme takt som den producerer sine egne "rigdomme" - har været svær at udfolde for venstrebevægelsen. De økologiske krisetegn er blevet anticiperet som fælles almene problemer, hvad de også er, og netop dette gør det muligt at blikket kan vendes væk fra selve den kapitalistiske måde at producere på - det bliver "samfundet som så" der synes i krise.

Vi skal diskutere kategorien produktivkræfter mere indgående senere, og her opsummere omkring sammenbrudsteorien.

Konklusion.

Det må være korrekt at konkludere, at den grundlæggende modsigelse mellem samfundsmæssig produktion og privat tilegnelse skærpes i og med udviklingen af produktivkræfterne, men kapitalen har formået at opretholde sine nødvendige profitter gennem udbytning af den "tredje verden" ^{dermed} og undgået at det har ført til et grundlæggende økonomisk sammenbrud for kapitalismen. Endvidere er staten gået mere aktivt ind i den økonomiske udvikling, og har kunnet forhindre en stigende polarisering mellem kapital og lønarbejder. Om der er en lovmæssig sammenhæng mellem staten voksende rolle - bl.a. som socialstat - og det at kapitalen - efterhånden som den "tredje verden" udvikles - får svære ved at løse sine akkumulationsproblemer gennem kapitaleksport, skal vi lade stå åbent, men meget tyder på det. Den skærpelse af modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og privat tilegnelse, som tilstedelighed finder sted, betyder derfor ikke nødvendigvis at den reproduceres på et stadigt stigende samfundsmæssiggørelsesniveau^x, da staten netop må gribe ind i denne modsigelse ved at skabe nye former, som den kan bevæge sig i, uden at selve grundlaget - privatejendommen og arbejdskraften som vare - ændres. Vi vil kalde dette fænomen for statsliggørelse, som vi vil betragte som en særlig form for samfundsmæssiggørelse, hvor klassekampen så at sige institutionaliseres i selve systemets struktur ved at modsætningen mellem kapital og lønarbejder delvis overlejlres af modsigelsen mellem "magt og styring fra oven" og "udvikling fra neden". I kampen for socialismen vil det være afgørende at gå ret på denne modsigelse - og ikke lade sig indfange af illusionen om staten som mulig forbundsfælle!

Indtil nu har vi postuleret en sammenhæng mellem økonomiske love og klassekamp, og også kun postulertagtigt frembøvet, hvori kapitalismen grundlæggende modsigelse består.

Klassekampen.

Her skal vi fortsætte med at se på den specifikke menneskelige praksis, som giver (bla.) de økonomiske love kød og blod. Nok eksisterer de "objectivt", "uafhængigt af de implicerede deltageres bevidsthed og hensigt" (Engels i Marx 71a,3.Bog 4,s.1163), men de eksisterer kun i og med den menneskelige praksis, og denne praksis er en klassekampens praksis. At det reelt er denne, der driver den historiske udvikling fremad - og dermed også udviklingen i de økonomiske love - kan illustreres simpelt ved at betragte varen arbejdskraft.

Varen arbejdskraft er som enhver anden vare bestemt af den arbejdstid, der er nødvendigt til dens produktion - og dermed her også til dens reproduktion.

- 0 -

x) i betydningen at socialismen kommer nærmere.

Værdien af arbejdskraftens reproduktion er imidlertid en historisk udviklende værdi, som er bestemt af netop den magt, som lønarbejderen kan sætte bag salget af sin arbejdskraft - og omvendt af den modmagt som kapitalen kan sætte bag sit køb af varen arbejdskraft.

Vi kan nu præcisere forholdet mellem klassekampen og økonomiske love nærmere, idet de økonomiske love kan opfattes som de love, som klassekampen bevæger sig, i uden dog at kunne reduceres til disse love - politiske og ideologiske forhold er ligeledes en del af klassekampens genstandsområde, men disse er i en vis udstrækning bestemt af den økonomiske basis, men virker omvendt også bestemmende tilbage på denne basis.

Når klassekampen ikke blot opfattes som en overbygning på de økonomiske, politiske og ideologiske forhold, som det "bevægelsen af hele måget opløses i" (MEW 32, s.75) så må bestemmelsen af kapitalismens ejendommelige logik tage sit udgangspunkt i en bestemmelse af den ejendommelige udbytningsform, og væsenet for denne under kapitalismen kommer til syne, når man betragter det materielle grundlag for de økonomiske, politiske og ideologiske forhold: den samfundsmæssige produktion på privatejendommens grundlag. Den væsentlige modsigelse for kapitalismen kan hermed bestemmes som modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og privat tilegnelse, en modsigelse der kun kan ophæves gennem realiseringen af "kooperationen og fællesejet til jorden og til de gennem selvs arbejdet producerede produktionsmidler" (Ibid., l. Bog 4, s.1061).

At fastholde klassekampen - kampen mellem kapital og lønarbejder - som "motor" for den historiske udvikling under kapitalismen, vil sige at fastholde arbejderklassen som subjekt for socialismen - et historisk specifikt subjekt, der både er et produkt af den kapitalistiske produktionsmådes historiske opståen, og denne produktionsmådes "ekspropriatorer" (Marx 71a, l. Bog 4, s.1061).

I ovennævnte fremstilling af Marx' teori - som er en fortolkning, og lad det være sagt med det samme, at uden tolkning er det ikke muligt at forholde sig til Marx, især fordi hans teori ændrer sig hen ad vejen, han blev heller ikke færdig, men også fordi marxismen ikke skal opfattes som en formelsamling - som en én gang færdig teori - har vi forsøgt at fastholde menneskene som virksomme subjekter under bestemte objektive betingelser - her de kapitalistiske - da vi mener at netop dette adskiller marxismen fra al anden (borgerlig) filosofi og videnskab. Endvidere har vi forsøgt at fastholde marxismen som revolutionær politisk strategi ved at fastholde det socialistiske perspektiv som bestemt - men åben - negation begrundet i kapitalismen selv. Men som vi så i afsnittet om "sammenbrudstesen" realiserer den ikke sig selv - den må skabes gennem specifik klassekampspraksis. Dette skal nu nuanceres ved at vi inddrager en marxfortolkning, som forsøger at fastholde, at socialismen må skabes.

2.2 SOCIALISMEN SOM AKTIV SKABELSESPROCES.

Vi tager vores udgangspunkt i en artikel af Ole Tumander (OT), hvor det subjektive moment i socialismens realisering forsøges fastholdt over for opfattelsen af, at der skulle eksistere "allmänhistoriska lagar, som tvingar fram en utveckling av produktivkrafterna" (OT 31, s.73). Hans modpol er mao. at opfatte som en marxismeopfattelse, der stiller sig indefor "sammenbrudstesen", som vi også har forsøgt at distancere os fra ved at betone statens aktive rolle i kapitalismens egenudvikling, så lad os se på hvad OT's artikel kan bibringe os.

OT's centrale pointe i artiklen "produktivkrafternas langa marsch och arbetarklassans emancipation" er at socialismen må ses begrundet i, at menneskene gør sig bevidst og bruger det i sin daglige praksis, at der må skelnes mellem

"människans skapande av en värld och av en historie, som får henne til att resa ur det "tidlösa naturhavet" och som vidgar hennes horisont och människans görende-sig-självtill-objekt för denna skapelseprocess, genom arbetets subsumtion under det målrationella handlandet (...), eller under en allmänhistorisk lagbundenhet (...)" (s.90, Vores fremhævelse af det modsætningspar som OT arbejder med).

Hvis ikke der skelnes, så bliver det ikke muligt at tænke "sig ett samhälle som rymmer ett icke-förfrämligt och ett icke-exploaterat arbete" (s.87), hvorved "människarnas emancipatoriska möjligheter vara (kommer) att kunna förverkligas i strid med denna målrationellitet (medmålrationellitet mener OT det, at historien selvstændiggør sig, når der teoretisk opereres med alment-historiske love)" (s.90).

I sit forsøg på at fastholde det emancipatoriske - "människans skapande av en värld och av en historie" (s.90) - og det revolutionære - "socialismen som arbetarens frigörelse" (s.86) - argumenterer OT for, at marxismen må konciperes som "en kritisk teori (...), som en teori som söker blottlägga det kapitalistiska samhällets rörelselagar" (s.77) fremfor opfattelsen af marxismen som "en historiefilosofisk teori for den allmänna utvecklings gång" (s.77). Nu argumenterer OT imidlertid negativt, idet han argumenterer mod marxismen opfattet som "historiefilosofisk teori", hvor han prøver at vise, at den hverken svarer

"særskilt väl (..) mot Marx' egen uppfattning eller mot den faktiska historien" (s.77), så vi må følge honom i denna riktning, och dels värdera om denna kritik kan bära, och dels hvad der bliver tilbage som drivkraft for realiseringen af socialismen i OT's "kritiske teori".

At marxismen ikke er at opfatte som "historiefilosofisk teori för den allmänna utvecklings gång" forsøger OT at vise gennem argumentation for, at kategorien produktivkræfternes udvikling og produktionsrelationerne dels er kapitalisme-specifik og dels en fremtrædelsesform af varens dobbeltkarakter.

Det kapitalismespecifikke først.

OT når frem til dette ved at se på den hidtidige historie, hvor den udvikling som reelt har fundet sted siden jæger- og samlersamfundet og til og med feudalismen ikke lader sig forklare ud fra begrebet om produktivkræfternes udvikling.

"Det tycks kort sagt snarere ha varit produktivkræfternes form, deres förbundethed med jorden, himlen ock floden, än deras kvantitative utvecklingsnivå, som var grundvalen för de nya produktionsförhållandena ock for de asiatiska samhällenas utvecklade arkitektur, astronomi ock sjöfart. For Marx var emellertid även dessa samhällena väsentligen "öföränderliga" utan någon egentlig produktivkraftutveckling" (S.79)

Marx beskriver ikke de tidligere samfundsformationer som "oföränderliga", men som konservative (Marx 71a, l. Bog 3, s. 693); hvilket han tilskriver den første store arbejdsdeling - delingen mellem åndeligt og kropsligt arbejde - som i og med at produktionen af et merprodukt pga produktivkræfternes udvikling, gør det muligt at en herskende klasse (en dermed også en behersket klasse) kan opstå, som ikke direkte er forbedret i at forbedre arbejdets produktivitet, men kun i at sikre deres egen magtposition. I og med at de "åndelige" potenser hives ud af produktionsprocessen så vil udviklingen forblive relativt tilfældigt og stagnerende. Ved overgangen til kapitalismen sker der en relativ sammenknytning af disse to momenter igen, hvilket dels fører til en voldsom udvikling af produktivkræfterne og til en videreudvikling af naturvidenskaberne, og i og med vareformens konstituering som alment udvekslingsforhold, så udspringer der af produktionen selv en grænseløs tvang til merarbejde, som Marx har beskrevet under produktionen af absolut og relativ merværdi, hvilket igen fører til videreudvikling af produktivkræfterne.

Men tilbage er om produktivkræfternes udvikling spiller nogen rolle i den førkapitalistiske historie. Vi vil udtrykke det på den måde, at hvis der med produktivkræfter forstås "arkitektur, astronomi och sjöfart" så er deres rolle for

den historiske udvekling begrænset, men begrebet om produktivkræfterne forstås af Marx meget bredere. Det forstås som det menneskelige arbejde, og de produktionsmidler som det har frembragt - redskaber, huse, veje, maskiner mv - og som en forefunden sum, som hver generation bygger videre på. Det som netop adskiller mennesket fra dyret er deres produktion af livsfornødenheder vha. værktøj, og som sagt er det først under kapitalismen at der udvikles en universel tvang til videreudvikling af dette værktøj og dets produktivitet, hvilket netop grunder sig i profitatens tendens til fald, som enkeltkapitalisterne forsøger at modvirke for at overleve hinanden.

Begrænses begrebet om produktivkræfterne til kapitalismen, så underkendes det væsentlige ved den menneskelige eksistens: arbejdet som produktion af livsnødvendigheder, som genstandsmæssig bearbejdning af naturen.

Udvikling i historien må da tilføres udefra, eller som noget tilfældigt realiseret, som ingen forbindelse har med den specifikke form, der produceres på, hvilket OT da også ender med, når han forsøger at forklare udviklingen af et merprodukt i antikken, som forklares presset frem "utifrån en över de de skilna bysamfälligheterna svävande högre enhet" (s.78).

OT's argument mod produktivkræfterne, at tidligere samfundsformationer i vækst var "oföränderliga" holder Mao ikke, for selv

"i de mest forskellige økonomiske samfundsformationer sker der ikke blot en simpel reproduktion men også udvidet reproduktion, men i forskellig målestok. Lidt efter lidt bliver der produceret mere og forbragt mere, følgelig også forvandlet mere produkt til produktionsmidler" (Marx 71a, l. Bog 4, s. 844).

Den bevægelse - og på lang sigt også udvikling - der sker i forholdet mellem produktion og udvidet reproduktion må indfanges, og hertil mener vi med Marx, at begrebet om produktivkræfter er velegnet.

Når OT udgrænser begrebet om produktivkræfterne kan han ²ikke fastholde mennesket som subject for sin egen virksomhed - eller bredere den menneskelige praksis som historien drivkraft - i forhold til et object: de materielle produktionsrelationer, som menneskene opretholder deres eksistens igennem, og som er en forefunden sum, som hver generation fødes ind i og bygger videre på, "som råmateriale til ny produktion" (Marx 74a, s. 256). Herved kan OT heller ikke fastholde kontinuitet i historien - og ej heller transformationsfænomenet: om udviklingen fra en samfundsmæssig produktionsmåde til en anden. Bevægelse og udvikling gør OT til et rent tankefænomen,

"men udviklingen af modsigelser i en historisk opstået produktionsform er imidlertid den eneste vej historien kender til at opløse disse modsigelser og give dem ny skikkelse" (Marx 71a, l. Bog 3, s. 695).

OG videre:

"For så vidt arbejdsprocessen kun er en proces mellem menneske og natur, er dens simple elementer fælles for alle dens samfundsmæssige udviklingsformer. Men enhver bestemt historisk form for denne proces videreudvikler dens materielle grundlag og samfundsmæssige former. Når denne har nået et vist modenhedstrin, afkaster den sin bestemte historiske form og gør plads for en højere orden" (Ibid., 3. Bog 4, s. 1135).

I sit forsøg på at gå imod eksistensen af alment-historiske love, kommer OT til at smide det materialistiske hos Marx ud. (i: *praktisk i forhold til adfærd hos*) OT's erinde er imidlertid klart nok, og også væsentlig. Han ønsker at opløse den determinisme, som han mener er blevet indfortolket i Marx' historieopfattelse, dvs. den historieopfattelse, hvor historien ses drevet frem af udviklingen i produktivkræfterne: først ursamfundet, slævesamfundet, feudalismen, kapitalismen, og med naturlovsnødvendighed socialismen og kommunismen. OT's erinde kan imidlertid indfries ved at betragte produktivkræfternes politiske karakter - og ikke kun se dem som neutrale eller immanent styrende for den historiske proces.

Hos Marx finder vi:

"På et tidspunkt i deres historiske udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være udviklingsformer for produktivkræfterne slår disse relationer om til at blive lænker for dem" (Marx 74b, s. 13. Vores udhævelse).

I denne pasus kan det se ud som om, at produktivkræfterne gives selvstændigt liv, men ved at se på hvad "deres" (som vi har udhævet) viser tilbage til, så er det til begrebet om menneskenes "samfundsmæssige væren", som med et andet ord er de produktionsrelationer, som Marx omtaler og sætter i relation til produktivkræfterne.

Vi får således med Marx foreløbigt, at udvikling alment kan begribes gennem dialektikken mellem produktivkræfter og produktionsforhold (-relationer). Er det da produktivkræfternes niveau, som er bestemmende for overgangen fra en samfundsformation til en anden, og er produktivkræfterne karakter neutrale i og for denne proces? Vi griber tilbage til Marx endnu engang.

"En samfundsformation går aldrig til grunde, før alle de produktivkræfter er udviklet, som den er vid nok til at rumme, og nye højere produktionsrelationer træder aldrig i stedet, før de materielle eksistensbetingelser for dem er fostret i det gamle samfunds skød" (Ibid., s. 13-14).

Spørgsmålet om niveau og politiske karakter er her stadig åbent i en vis forstand, men alligevel må citatet tages til indtægt for, at produktivkræfterne ikke er neutrale for udviklingen i den historiske proces (jvf. "vid nok til at rumme"), og dermed bliver fx. afløsningen af kapitalismen ikke kun et spørgsmål om at nå et bestemt produktivkræftsniveau.

(I aktuel fagforeningspraksis er man idag bla. stillet over for det problem, at indførelsen af den nye teknologi både betyder arbejdsløshed og større muligheder for kapitalen til kontrol af arbejderne. Her viser det sig, at det er nødvendigt at se på karakteren af teknologien, og evt. kæmpe imod ny teknologi i det omfang at det sikrer og evt. udvider fastholdelsen af arbejderne i deres afhængighed og afmagt). Allerede Marx så dette:

"Maskinerne bliver det magtigste våben til at slå de periodiske opstande, strejker osv ned med, som arbejderne retter mod kapitalens selvherskerdømme. (...) Der kunne skrives en hel historie om de opfindelser efter 1830, der kun blev til noget, fordi de skulle tjene som tjene som kapitalens krigsvåben mod arbejderrevolterne" (Marx 71a, 1. Bog 3, s. 528).

Udformningen af produktionsmidlerne er mao. klassebestemt og selv et moment i klassekampen. Produktivkræfternes udvikling får altså kød og blod, når de ses i relation til produktionsrelationerne - som bl.a. under kapitalismen er klasserelationer.

Er det da i karakteren af produktionsrelationerne, at historiens drivkraft ligger? At hævde dette standpunkt betyder at gøre den menneskelige praksis - og dermed også klassekampen under kapitalismen - genstandslos. Udvikling ses kun som kamp om magt, og ikke også som et spørgsmål om sikring af eksistensbetingelser (fx. varer i deres egenskab af brugsværdi).

Mao må produktionsrelationerne i sig selv ses som udviklingsløse. De kan ikke begrunde nødvendigheden af nogen udvikling uden i deres relation til de forhåndenværende produktivkræfter.

Opsummerende om produktivkræfter og den historiske udvikling kan man sige, at den historiske udvikling også er bestemt af, hvorledes produktivkræfterne udformes konkret - og dette er ikke kun et teknisk-effektivitetsproblem, men i sidste instans et magtproblem. Deres udvikling er ikke determineret gennem en indre - og af menneskene uafhængig - logik, men omvendt udfoldes denne logik gennem den menneskelige praksis, i relation til og ud fra deres specifikke "samfundsmæssige væren". Nogle produktionsmidler kan komme i modstrid til den eksisterende logik i "den samfundsmæssige væren", andre kan tjene til at styrke den eksisterende "samfundsmæssige væren" - heri består produktionsmidlernes politiske karakter.

Den konkrete udformning af produktivkræfterne under kapitalismen kan derfor ik

ke udgrænses fra tanker om og for overgangen til socialismen.

Og hermed er vi ovre i OT's opfattelse af, at kategorien om produktivkræfter og produktionsforhold skulle være en fremtrædelsesform af varens dobbeltkarakter.

OT giver ingen argumenter for denne opfattelse, men postulerer blot, at det "før Marx emellertid var helt klart at det er varens modsætning mellem værd og brugsværd, som er det kapitalistiske samhällets yttersta grundval och denne modsætning blir också till själva utgångspunkten för hans främställing i "Kapitalet" (OT 81, s. 81).

Lad os se på hvad Marx selv siger.

I "Den Tyske Ideologi" og i "Filosofiens Elendighed" beskriver Marx faktisk den samfundshistoriske udvikling bla. vha. begreberne om produktivkræfternes udvikling og produktionsrelationerne, hvor han dels viser hvorledes "nye" produktivkræfter udvikles på basis af "gamle", og dels hvorledes karakteren af produktivkræfterne sætter bestemte former for produktionsrelationer, og omvendt hvorledes karakteren af produktionsrelationerne virker tilbage på produktivkræfternes udvikling. Fx. betød opståelsen af manufakturerne en ny relation mellem arbejder og arbejdsgiver. I stedet for det patriarkalske forhold mellem svend og mester, der herskede i håndværkslaugene "trådte nu pengere relationen mellem arbejder og kapitalist i dets sted" (Marx 74a, s. 72).

Et andet sted i "Den Tyske Ideologi" finder vi følgende om historisk bevægelse og udvikling:

"Alle kollisioner (sammenstød) i historien har således efter vor opfattelse deres oprindelse i modsigelsen mellem produktivkræfterne og samkvemsformen" (s. 94).

I et senere skrift - "Forord" i "Bidrag til kritikken af den politiske økonomi" - tager Marx dette op igen, hvor det beskrives som "det generelle resultat, jeg kom til, og som, da det først var vundet, tjente som ledetråd for mine studier" (Marx 74b, s. 10).

Bestemmelserne omkring modsigelsen mellem produktivkræfternes udvikling og produktionsrelationerne bliver heller ikke færre og mindre præcise i Marx' senere skrifter, så vi må alvorligt stille OT det spørgsmål, hvorfor Marx til stadighed måtte "sammenfatte" gennem en fremtrædelse. Et svar kan være at Marx var så overvældet af sin opdagelse om historiens foranderlighed - som samtidens økonomer og politikere forsøgte at skjule ved at opfatte det borgerlige/kapitalistiske samfunds produktionsrelationer som naturlige, som udtryk for naturlove eller som det historisk fuldenbte - men kritik var kun en side hos Marx. En anden og lige så væsentlig side var bestemmelsen af hvordan relationer selv bliver produceret, hvori deres udviklingslogikker, der gør dem forgængelige, består, og hvor de peger hen. Til dette formål havde Marx brug

for ledetråde - ikke som dogmer, der dannede et abstrakt ahistorisk skellet, som den historiske proces skulle indpasses i - men som fælles- eller almenbestemmelser, som med Marx ord "netop må skilles ud for sig, for at man ikke over den enhed, der allerede fremgår af, at subjectet, menneskeheden, og objectet, naturen, er fælles for epokerne, glemmer den væsentlige forskellighed" (Marx 74b, s. 197. Vores udh.). Modsigelsen mellem produktivkræfternes udvikling og produktionsrelationerne kan dermed ikke opfattes som værende på fremtrædelsesniveau, men nærmere at det er en almenbestemmelse, der fikserer menneskelig produktion i dens mest generelle aspekter, men

"produktionen generelt er en abstraktion, men en forstandig abstraktion, for så vidt at den virkelig fremhæver og fikserer det fælles og derfor sparer os for gentagelser. Dette generelle, eller det ved sammenligning udskilte fælles består imidlertid selv af mange led og opdeler sig i forskellige epoker, andet er fælles for nogle af dem. Nogle bestemmelser vil være fælles for den nyeste og ældste epoke. Ingen produktion er tænkelig uden dem; men selv om de mest udviklede sprog har love og bestemmelser fælles med de mindst udviklede, så er det netop afvigelsen fra dette almene og fælles, der udgør sprogenes udvikling" (Ibid.).

Marx insisterer dermed på, at den eneste videnskab er den historiske videnskab, og at dens mål er bestemmelse af den "ejendommelige genstandes ejendommelige logik", en bestemmelse der kun er muligt på basis af en begribelse af genstandens væsen, hvilket ikke er muligt uden fælles- eller almenbestemmelser, som igen For at fastholde menneskeheden som produktionens historie, som historien om udviklingen i de materielle produktionsrelationer, må OT's bestemmelse af modsætningen mellem produktivkræfter og produktionsrelationerne som en fremtrædelsesform afvises til fordel for en bestemmelse af den som en almenbestemmelse, som en dialektisk modsigelse, der er historisk virksom, og som begrebsligt fanger en objectiv nødvendig overensstemmelse mellem, hvordan der produceres og ved hjælp af hvilket, der produceres.

Vi skal nu gå videre og se på OT's kapitalismeopfattelse, og til sidst vurdere hvilken subjectivitet han indrømmer menneskene for deres egen historie. Mht. kapitalismeopfattelse vil vi starte med at spørge, hvilken status forhistorien har hos OT. Det kan postuleres at den ingen betydning har overhovedet ved at henviser til Marx' project om udarbejdelsen af den "ejendommelige genstandes ejendommelige logik", der altid er historisk konkret og særegen, men det gør OT ikke. Han bruger derimod forhistorien til at begrunde sin egen kapitalismeopfattelse - ergo har historien en værdi. Hvilken? Jo - en erkendelses- x) indgår i den tankemæssige begribelse af genstandens konkrete logik.

værdi, hvorved naturaliseringer af kapitalismespecifikke forhold kan undgås. Men spørger vi så: indgår den materielle forhistorie ikke i den kapitalistiske historis materielle fundament, så må svaret ubetinget være et ja. Forhistorien har mao. ikke kun abstrakt erkendelsesværdi for den konkrete historie - den er derimod at opfatte som det materielle fundament, som har muliggjort udviklingen af og i den konkrete historie. Heraf følger, at man må begribe bevægelsen i forhistorien, da denne ikke forsvinder, men indgår som moment i den konkrete historie. Denne bevægelse kan ikke blot deduktivt fremanalyseres ud fra den konkrete histories væsensforhold, da en bestemmelse af den "ejendommelige genstands ejendommelige logik" må opfattes som en bestemmelse af det unikke forhold mellem alment, særligt og specifikt.[†] Hvis ikke - og hvis man tror at man har begrebet en genstand fordi man har fundet genstandens væsen - så (for)bliver man på et abstrakt niveau (som eksempelvis betyder at alle kapitalistiske samfund må bestemmes som bevægende sig på samme måde) - og dette er at bedrive idealistiske historietænkning. Den konkrete historie ses som en virkeliggørelse af et abstrakt væsen - om dette væsen så ses som historisk konkret spiller ingen rolle; tænkningen lukker sig inde i sig selv og nægter at lade sig berige af den virkelige verdens udvikling. Væsenet bliver til en idé, i stedet for et materielt udviklingsforhold.

Hvordan kan OT nu imødegå en sådan subjectivisme. Kun ved at kritisere den historieopfattelse for hvilken historien er udvikling. Denne historieopfattelse er ikke

"annat än kapitalackumulationens tankeform. Det er inte tillfällighet att historien begreps som utveckling först i 1600- och 1700-talens Europa. För de flesta tidligare samhällen var historien cyklisk. Den var kulturernas uppgång och fall. Den var de ständigt återkommande årtiderna, kriget och sjukdomarna, som uttryck för himmelsrörelsernas cykler" (OT 31, s. 81).

Her fanges OT imidlertid af forhistoriens egen selvforståelse - en selvforståelse, som Marx netop gør op med:

"Det er i realiteten langt lettere gennem analyse at finde de religiøse tågedannelsers jordiske kerne, end omvendt at udvikle de himmelgjorte former af de respektive virkelige livsforhold. Men det sidste er den eneste materialistiske og derfor videnskabelige metode" (Marx 71 a, l. Bog 3, s. 547).

OT bliver på niveauet af "religiøse tågedannelser" - netop når han nægter eller afstår fra at følge produktionsrelationernes historiske udvikling. Derfor må han også gå fejl af, hvordan mennesket gør sig til subject for sin egen virksomhed.

†) jvf. eksempelvis O. Dreier 77 og L. Séve 75.

Subjectet i O. Tunanders "kritiske teori".

OT's forsøg på at fastholde "människans skapande av en värld och av en historia" gik igennem en afvisning af marxismen opfattet som "historiefilosofisk teori för den allmänna utvecklings gång". Dette blev søgt vist gennem en diskussion af katagorien produktivkræfter og produktionsrelationer, som han ville give en sådan plads i den Marx'ske teori, at den ikke skulle forhindre at "människan (...) aldrig (skulle) medvetet kunne skapa sin egen värld" (s. 77). Dette var så samtidig argumentet for, at marxismen ikke kunne udstrekkes til at være en "historiefilosofisk teori".

Gennem vores fremstilling og kritik af OT har vi forsøgt at vise med Marx (som OT selv henholder sig til i sin argumentation), at det er muligt at fastholde marxismen også som almen historisk teori uden at det betyder, at der opereres med love, der er uafhængig af menneskelig praksis - altså at der på det samfundsmæssigt historiske niveau ikke findes love i form af selvstændiggjorte strukturer, der udvikler sig ud fra en ahistorisk eller selvstændig - og af den menneskelige praksis uafhængig - logik. Vi forsøgte også at vise, at det var nødvendigt at fastholde marxismen også som almen historisk teori, da den historiske bevægelse, som menneskene er subject for, må ses i relation til de materielle produktionsbetingelser, som er i stadig bevægelse og som udvikles gennem sin egenbevægelse - med menneskene som aktører og som skabere.

OT's centrale pointe, at der må skelnes mellem "människans skapande av en värld och av en historia" og "människans görende-sig-självtill-object för den skapelseprocess", fastholdes derfor ikke materialistisk, idet han kommer til at afvise at mennesket også er object, da det i sin virksomhed er underlagt naturlige og samfundsmæssige livsnødvendigheder - materielle betingelser, som de samtidig er subject for. Selv under kapitalismen er menneskene ikke kun objecter; de er subjecter i samme grad som de lader de objective betingelser virke for sig. For at menneskene som sådan kan blive subjecter for deres egen virksomhed kræver det at de objective betingelser for eksistensen af klasser overskrides. Det enkelte menneskes skabelse af en verden og af en historie eksisterer derfor ikke an sich - kun kollektivt kan der trædes ud af klassekampens historie og ind i et samfund, hvor det enkelte menneske er subject i samme grad som de samfundsmæssige love virker for menneskene og er under kollektiv bestemmelse. OT fastholder ikke spændingen mellem subject - object også som et objectivt forhold, men udgrænser den objective side - subjectet i OT's "kritiske teori" løsrives og goes enkeltstående i den samfundshistoriske udviklings proces - udvikling og ændring må tilføres udefra, hvilket er et paradoks som han selv diskuterer, og som vi kort skal se på.

For OT er marxismen i hans "kritiske teori"-forståelse en teori, som viser, hvor der skal søges efter samfundsmæssig emancipation. Denne er kun mulig, når det lykkes en revolutionær bevægelse at "trænge ner till kritikken af kapitalets videnkategorier" (s.86). Men dette kan nu "tolkas som att vägen mot ett mänskligare samhälle vore vetenskapligt givna" (s.77). Og "det tycks bara finnas en möjlig väg och den verkligt marxistiske teoretikern träder fram som chaufför på den äventyrliga strapatsen" (s.86). "Men denna tankegång innehåller uppenbarligen en paradox, för den vetenskapligt givna vägen förvandlar den mänskliga handlingsfriheten till en ren formalitet" (s.77).

Lösningen på dette paradoks er indsættelsen af pluralismen i den offentlige diskussion på basis af "alternativa praktiker, som kan ge en erfarenhetsmæssig grund för skilda teoretiska reflektioner" (s.87). Også - og især - af denne grund må marxismen opfattet som "historiefilosofisk teori för den allmänna utvecklings gång" afvises, fordi der her fornægtes "varje form av pluralism". Marxismen opfattet som "kritisk teori" der imod åbner op for pluralismen, men "denne marxismuppfattning säger inget entydigt om detts samhälles struktur. Denna uppfattning anger inget "vetenskapligt" bestämt mål under vilkat all virksomhet kan subsumeras" (s.87).

Som tidligere nævnt indeholder marxismen opfattet som "historifilosofisk teori" ikke den determinismeopfattelse, som OT med nødvendigheden vil pådutte den (omend vi kan være enig med OT i, at den er fremtrædende i den marxismeopfattelse, som han kritiserer: sovjetmarxismen). Den marxismeopfattelse, som vi forsøger at fastholde, forsøger blot at se samfundsudviklingen som værende en totalitet i stadig bevægelse og udvikling, og at finde love for denne proces. Og idet der opdages lovmæssigheder gives der også mulighed for bevidst formidlede indgreb i samfundsudviklingen. Den marxistiske teoretikers plads i denne proces er såmænd blot at kunne udlede de lovmæssigheder og de kollektive handlemuligheder som må gribes, for at socialismen rykker nærmere. Gribes de ikke er det såmænd den marxistiske teoretikers eget problem, som hun selvfølgelig igen kan gøre til et "videnskabeligt" problem. Der ligger således ingen fornægtelse af pluralismen i dette, og desuden må det huskes, at hvad der bestemmes som videnskab eller ej, det er også et magtspørgsmål. Pluralismen kan derfor kun fastholdes i materielle strukturer, der åbner op for at det er de involverede parter, der sidder inde med magten. Og denne magt kan ikke tilkæmpes reelt inden for de strukturer, som tilstedelighed reproduceres gennem kapitalismens egenudvikling. Disse strukturer må skabes selv af arbejderklassen i form af partier, frie fagforeninger, bevægelser med mere. Man må med andre ord også træde ud af systemet for at kunne ændre systemet. "Alternative praktiker" må derfor skabes udenfor systemet for at kunne gribe ind i systemet på lang sigt - de kan ikke blot gives status af "experimenter".

OT løser sit paradoks ved at "bekende sig til" pluralismen, hvilket vi finder grunder sig i, at han kommer til at operere med enkeltstående subjekter, der kun er subjekter idet de står i oposition til det bestående samfund. Dette er ikke en løsning af paradokset - men en opgivelse overfor, at der på dette samfund skal bygges videre. En løsning på paradokset kommer imidlertid til syne, når der skelnes mellem indre og ydre modsigelser og former. Til de indre modsigelser og former hører de, der skabes af kapitalismens egenudvikling, og som staten forsøger at give udviklingsmuligheder, der ikke sprænger selve grundlaget for deres eksistens og reproduktion. Til de ydre modsigelser og former hører de, der skabes af dem, der er de reale subjekter for overvindelsen af de indre modsigelser og former: arbejderklassen. Ved at kæmpe indenfor bliver det en kamp for samfundsmæssiggørelse, der ligger som en potentiel mulighed, men som overlejres af tendensen til statsliggørelse; ved at kæmpe gennem selvskabte former - etableringen af partier, fagforeninger som frie fagforeninger, bevægelser mv - med det mål at opnå hegemoni (uden om staten) lader socialismen sig begrunde som bestemt negation og som et produkt af virksomme subjekter. Begge kampformer og -områder er nødvendige - og lader sig begrunde i kapitalismen selv.

NOTER TIL INDLEDNINGEN I KAPITEL 2, s.13.

- 1 - vi forbigår her en differentiering mellem samfundsvidenskaber og naturvidenskaber, og overvejelserne gælder kun for det samfundsmæssige.
- 2 - vi indsnævrer her begrebet om det revolutionære i marxismen til at gælde de virkelighedsforhold, som fundamentalt må overskrides for at opnå en konstruktiv dialektik mellem menneske, samfund og natur. Vi tager dermed afstand fra den udvanding af begrebet, der sker, når det bruges om alt og til enhver tid, til fordel for opfattelsen, at det revolutionære i marxismen er genstandsbundet.

2.3. For en anden Marx-opfattelse, - for et andet begreb om og kritik af den kapitalistiske produktionsmåde.

1. Indledning.

I det følgende skal der med udgangspunkt i Ola Tunanders synspunkter om :

- ① sovjetmarxismens opfattelse af den historiske udvikling og forholdet mellem produktivkraftudvikling-produktionsforhold, og
- ② sammenhængen mellem marxistisk videnskab (historie- og kapitalismeanalyse) og socialistiske utopier, - eller det socialistiske perspektiv i socialismen, og endelig
- ③ den socialistiske utopi : om sammenhængen mellem den samfundsmæssige produktions logik og det samfundsmæssige liv i øvrigt, således som Tunander udtrykker det - negativt - gennem en kritik af Habermas' og et sovjetmarxistisk begreb om arbejdet, - argumenteres for en anden fortolkning af Marx' synspunkter end i kap. 2.1.-2.2.

Efter en kort præsentation af OT's synspunkter, følger en uddybning af den historie-teoretiske opfattelse, der ligger til grund for OT's synspunkter, samt en eksplicitering af, hvilke konsekvenser dette historiesyn får for opfattelsen af, hvorledes analysen (og kritikken) af kapitalismen må gribes an. Der er således tale om en argumentation for en anden opfattelse af marxismens teoretiske og metodiske gehalt - i f.h.t. analysen af den historiske proces og af den kapitalistiske produktionsmådes udvikling, end i kap. 2.1.-2.2. Hvad begrebet om kapitalismen indebærer på baggrund af denne anderledes teoretiske-metodiske marxismeforståelse, hvad konsekvenserne af disse (kapitallogiske) synspunkter bliver indholdsmæssigt (altså i den konkrete historiske analyse), vil ikke blive fremstillet og diskuteret i dette kapitel. Der skal afslutningsvis kun argumenteres ganske kortfattet mod nogle af dimensionerne i det kapitalismebegreb (marxismeopfattelse), der forfægtes i de foregående afsnit. (I et følgende kapitel vil vi derimod fremstille og diskutere et begreb om den kapitalistiske virkelighed, der ganske vist ikke eksplicit hviler på et kapitallogisk analysegrundlag, men dog falder i forlængelse af den kapitallogiske tradition. Herom senere.)

2. Kort præsentation af OT's synspunkter.

Kritik af sovjetmarxismens historieopfattelse

Der er for det første tale om, at OT problematiserer opfattelsen af, at den historiske udvikling i almenhed er bestemt af dialektikken mellem (vok-

sende) produktivkræfter og (stagnerende) produktionsforhold. Denne opfattelse kommer især til udtryk i sovjet-marxismen, hvor historiens gang således ses som et resultat af produktivkraftudviklingen, og endelig resulterer denne "produktivkraftornas långa marsch" med en naturlovs nødvendighed i det socialistiske samfund. OT forsøger således at vise, at dels er denne lov i virkeligheden udtryk for en særlig kapitalistisk udviklingslogik, den kan altså ikke opfattes som en almen lov for historiens gang, og dels begriber den slet ikke det væsentlige ved den kapitalistiske udviklingslogik : sely om vi kan karakterisere udviklingen i det kapitalistiske samfund som en følge af en dialektik mellem produktivkræfter og produktionsforhold, så ligger denne dynamik igen under for et andet - og dermed mere væsentligt moment - nemlig merværdi-imperativet. OT argumenterer således for, at en kritik af kapitalismen må begrunde sig i f.h.t. modsætningen mellem bytteværdi og brugsværdi, fordi det er denne modsætning der er den væsentlige i f.h.t. begribelse af kapitalistisk udviklingsdynamik, snarere end modsætningen mellem produktivkræfter og produktionsforhold. Denne er derimod at opfatte som en fremtrædelsesform for den grundlæggende og væsentlige modsigelse.

OT kritiserer endvidere sovjetmarxismen for dens historieopfattelse, fordi den - med sin betoning af produktivkraftudviklingen som det væsentlige moment - fører til en produktivistisk ideologi, socialismen bliver et spørgsmål om at realisere de af historievitenskaben (marxismen) udledte objektive lovmæssigheder, dvs. det må handle om at give produktivkraftudviklingen fuld fart frem, at overvinde den kapitalistiske produktionsmådes anarki og dermed underlægge enhver samfundsmæssig aktivitet under den fælles, centralt styrede, samfundsmæssige produktion.

Det centrale er her, at marxismen som en objektiv historievitenskab leverer det endegyldige svar på, hvorledes socialismen realiseres. OT påpeger, at den offentlige diskussion i denne sammenhæng reduceres til en ren formalitet, fordi det jo i virkeligheden handler om at realisere objektive historiske lovmæssigheder - vi står over for den videnskabelige vej til socialismen, i og med marxismens begribelse af disse lovmæssigheder.

Videnskab og socialistisk perspektiv/utopi

På denne baggrund ser OT sig stillet over for følgende problem : Når man kan kritisere sovjetmarxismens historieopfattelse, dens fetichering af produktivkraftudviklingen og i forlængelse heraf - manglende forståelse for de væsentlige momenter i den kapitalistiske samfundsudvikling, dens karakter af legitimationsvidenskab overfor modsigelserne i sovjetsamfundet,-

dvs. som grundlaget for udviklingen af en produktionistisk ideologi, hvad indebærer så alt dette for den marxismeopfattelse, der centrerer sig omkring en kritik af kapitalens logik med udgangspunkt i modsætningen mellem bytteværdi og brugsværdi, hvilken relation er der mellem denne videnskabelighed og socialismen; eller rettere, når man hævder at have greb om det kapitalistiske samfunds væsens-forhold, hvilke konsekvenser får så denne videnskabelighed for de strategiske diskussioner om realiseringen af socialismen, - for de - i en eller anden forstand - revolutionære bevægelser? Er det socialistiske perspektiv givet entydigt i og med denne videnskabelige begribelse, leverer videnskaben - den marxistiske kapitalismekritik - blot det objektive begreb om virkeligheden, som de forskellige bevægelser så kan tage til sig og gøre til genstand for en strategi? OT vil med andre ord afklare, hvorledes den videnskabelige erkendelse/praksis indgår i den pluralisme, der må være en nødvendig bestanddel af en socialistisk praksis.

OT mener i f.h.t. dette, at en begribelse af og en kritik af kapitalens logik, - af værdiabstraktionens dominans over de menneskelige relationer, med udbytning, tingsliggørelse og den destruktive forbrug af naturressourcerne til følge, - også indebærer muligheden for at forestille sig et samfund uden udbytning, uden fremmedgørelse, hvor produktionen af brugsværdi i overensstemmelse med de virkelige behov - i al deres mangfoldighed, - og i overensstemmelse med de økologiske betingelser, træder i centrum. Men den kritiske videnskabs socialistiske perspektiv angiver ikke den entydige vej eller et bestemt mål, som enhver samfundsmæssig virksomhed må underordnes, den rummer derimod visionen om et pluralistisk samfund, en pluralisme, som sætter de konkrete behov i centrum - brugsværdiernes mangfoldighed, idet den begrundes sig i alternative praksisformer og eksperimenter. De teoretiske diskussioner og stridigheder kan i denne sammenhæng kun begrunde sig i f.h.t. praksis, - træde i en dialektik med praksis og ikke hæve sig over praksis, dvs. den videnskabelige erkendelse træder ikke frem som den objektive og entydige sandhed - pluralismen annulleres ikke, idet den blot bliver en formalitet og ikke får nogen praktiske konsekvenser i f.h.t. de objektive videnskabelige sandheder om den samfundsmæssige udviklings logik - den samfundsmæssige planlægning, indretning og produktion. OT forsøger endelig at uddybe denne vision - eller utopi, der i hans egen tekst fremtræder lige så kortfattet og svævende som her, gennem en kritik af det man kunne kalde for arbejdsbegrebet hos henholdsvis Habermas og i sovjetmarxismen (Otto Lange).

Kritik af Habermas' og et sovjetmarxistisk arbejdsbegreb.

OT kritiserer Habermas, fordi han med sin tese om, at arbejdet må adskil-

les fra interaktionen, i virkeligheden naturaliserer den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet : når det samfundsmæssige arbejde foregår under mer-værdi produktionens betingelser som det væsentlige moment - for der er selvfølgelig også tale om produktion af brugsværdi, så antager de sociale produktive relationer mellem mennesker en tingslig karakter, det borgerlige samfunds individer er - sat lidt på spidsen - kun abstrakt forbundet med hinanden, nemlig gennem varemærkedet, men det vil også sige, at alle de aktiviteter som ikke er forenelige med det abstrakte arbejdes målrationalitet, i videst muligt omfang må forskydes til en sfære uden for produktionen; vi har med Habermas terminologi interaktionens sfære : sfæren for kommunikation mellem mennesker (kærlighed, musik o.m.m.) og brugsværdi-orienterede relationer.

Idet Habermas vil forhindre, at den målrationalle virksomhed skal kvæle interaktionen mellem mennesker, og derfor i teorien vil adskille de to sfærer fra hinanden, så kommer han til at reproducere og naturalisere den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet.

Hos Otto Lange og sovjetmarxismen må man - med opfattelsen af produktivkræfternes betydning og den produktivistiske ideologi i baglommen - fremhæve indretningen af de samfundsmæssige produktionsforhold i overensstemmelse med det teknologiske maskineris og centrale planers fornuft - som fremskridt i socialismens udvikling. Resultatet bliver m.a.o. også her en adskillelse af arbejde fra interaktion - det målrationalle arbejde træder over for den offentlige diskussion, de kommunikative og brugsværdi-orienterede relationer mellem mennesker, i en udvendig relation; eller rettere, interaktionens sfære må i videst muligt omfang, i ^{industriens} overensstemmelse med det målrationalle arbejdes logos - de centrale planer og teknologien. (Man kan i andre - teoretiske - sammenhænge, se noget af den samme logik, nemlig når man vil aflede enhver menneskelig virksomhed af det samfundsmæssige arbejdes former, eller omvendt, når man fremhæver interaktionens (interaktionismens) sagløshed over for sagen - det samfundsmæssige arbejde, med den konsekvens, at enhver menneskelig virksomhed - hvis den skal være meningsfuld eller menneskelig - må opheves i de særlige sammenhænge, i overensstemmelse med det samfundsmæssige arbejdes logik (man kunne også kalde det for basisreduktionisme). Sådanne synspunkter må kritiseres, men baggrunden er ikke endnu et forsøg på at adskille arbejdets og interaktionens sfærer, for nu stadig at blive i Habermas terminologi, men derimod et forsvar for den konkrete dialektik mellem individ- og samfundsudvikling, - et forsvar for sanseligheden over for sådanne sagabastante synspunkter. Herom senere i kap. 3.4. s.71).

På baggrund af denne kritik, sammenfatter OT sit synspunkt på følgende måde :

"Men om Lange har ret i at denne udvikling frigør mennesken fra naturens beherskende av hende og fra hendes lokale inskrænkthet, måsste man ge Habermas ret i at mennesken samtidigt underkastes en annan yttre målrationaltet, vilken innte erkänner en "civiliserad diskusion". Så länge samhällsligheten förmedlas över en yttre målrationaltet, över kapitalrörelsen, eller över en central plan som subsumerar människorne under sig, kommer människornes emancipatoriske möjligheter vara att kunna förverkligas i strid med denne målrationaltet." (OT, s.90)

- Og så er vi m.a.o. tilbage ved OT's utopi, den utopi, som han altså ikke uddyber nærmere positivt, men netop negativt, gennem sin kritik af Habermas og sovjetmarxismen.

Sammenfattende må vi sige, at OT diskuterer dels sammenhængen videnskab (marxismen) - socialistisk perspektiv, og dels hvad dette socialistiske perspektiv indebærer, her i f.h.t. dimensionerne produktionens logik - det samfundsmæssige liv i al sin fylde, med det formål at tegne konturerne af sin utopi om det pluralistiske samfund (eller et kritisk arbejdsbegreb). OT har derimod slet ikke beskæftiget sig med sådanne væsentlige spørgsmål som strategi - hvordan og hvem der skal realisere den/hans socialistiske utopi, lige som klasse modsætningen og klassekampsspørgsmål også helt træder ud af hans diskussionssammenhænge. Dvs. omdrejningspunktet i OT's artikel er kun indirekte "socialismen som en aktiv skabelsesproces" (jvnf. kap.2.2.), - forsåvidt som dette perspektivisk træder frem gennem hans kritik af navnlig sovjetmarxismens objektivistiske historieopfattelse - opfattelsen af sammenhængen mellem produktivkraftudviklingen og samfundsformationernes udvikling, men han diskuterer ikke denne proces - skabelsen af socialismen i dens omfattende totalitet, den politiske strategi, hvilket ville forde mere end de abstrakte bestemmelser af grundlaget for en analyse (kritik) af kapitalismen og dens udviklingslogik.

3. En uddybning af problemet : den historiske udvikling og begrebet om den kapitalistiske produktionsmådes udviklingslogik.

I det følgende skal et af de centrale temaer dels i den diskusion, som OT fører, dels den der føres i kap. 2.2., trækkes frem, nemlig spørgsmålet om en historisk dialektik : kan den historiske udvikling alment begribes som en dialektik mellem (voksende) produktivkræfter og (stagnerende) produktionsforhold ? Og hvilke konsekvenser får denne historieteoretiske afklaring for begrebet om den kapitalistiske produktionsmådes udvikling ?

OT's argumentation for hans tese, at der ikke er tale om en lovmæssighed for den almene udviklings gang - en almen lov for historien, men derimod en lov, der udtrykker en specifik kapitalistisk dynamik, - denne argumentation er ikke helt nem at følge, ikke mindst fordi den er ganske kortfattet - sprin-gende. I det følgende skal OT's synspunkter derfor præsenteres ganske kortfat-tet, hvorefter deres rimelighed søges uddybet og begrundet på grundlag af nogle andre kilder, der imidlertid træder i skranken for samme historieteo-retiske synspunkter.

I forbindelse med de tidligere høj-kulturers oprindelse, mener OT ikke, at denne udvikling slet og ret kan sættes i forbindelse med den kundskabsakku-mulation og produktivkraftudvikling, som for O.Lange og sovjetmarxismen er et alment karakteristikum ved - og en følge af - menneskets livtag med na-turen. OT mener derimod, at denne udvikling dels må sættes i relation til nogle bestemte (livs-) nødvendigheder, dels nogle bestemte udviklingsmu-ligheder :

"Det var først når vissa folk tvingades till att övergå till att odla jorden och fremförallt när de kom att odla upp de bördiga deltaområdena kring Nilen, Eufrat-Tigris, Indus och Huang-Ho, dvs. när svårigheterna förenades med vissa särskilda möjligheter, som det skedde betydande tekniska och kulturella framsteg." (ibid.

s.78)

Det vil m.a.o. sige, at grundlaget for disse kulturers oprindelse ikke kun var de udviklingsnødvendige skridt, som førte til - tvang visse folk til at dyrke jorden og udvikle de dertil hørende redskaber, produktivkræfter (OT kommer dog ikke nærmere ind på, hvori denne nødvendighed/tvang består), men derimod også de naturgivne muligheder for en udvidet produktion. OT diskuterer nu nærmere, hvorledes denne udvikling kom i stand.

Udviklingen ud over bysamfundenes subsistensniveau - altså en udvidet re-produktion, fremstillingen af et merprodukt, som skabte grundlaget for han-del og søfart, - som muliggjorde en udvikling af arkitekturen og af astro-nomien som videnskab (- altså også af de dertil knyttede produktivkræfter. dette skal dog ikke forlede een til at tro, at OT kun tænker i disse baner, når han taler om udviklingen af produktivkræfter, således som det antydes i kap. 2.2., men :) disse udviklingsresultater, med deres mulighedsbetin-gelser i fremstillingen af et merprodukt kan ikke føres tilbage til en stad-ig udvikling af produktivkræfterne, til en forøgelse af produktionen via forbedringer af de til rådighed stående produktivkræfter, deres kvantita-tive udviklingsniveau, som OT kalder det (s.79), denne udvikling må der- imod forklares ud fra det OT - lidt kryptisk - kalder en : "Over de skilda bysamfälligheterna svävande högsta enhet". Men med denne svävande højere

enhed menes der dels nogle ideale forhold (tankeformer), dels nogle materielle forhold (praksisformer), som bundt de forskellige bysamfund sammen, eller rettere, som forenede dem under nogle fælles produktionsbetingelser, - som udgjorde forudsætningerne for naturtillegnelsen og udviklingen, fremstillingen af et merprodukt. Disse forudsætninger var ikke den stadige udvikling af produktivkræfterne, men dels guddommelighedens bevægelser, således som denne materialiserede sig i de forskellige betingelser for og i jordens frugtbarhed, regn, sol, tørke, eller gode og dårlige år (misvækst). En mere middelbar betydning må man tillægge denne guddommeligheds jordiske repræsentanter, teokratiet, dvs. de må - lige som guden selv - tilskrives en organisatorisk funktion i f.h.t. de fælles livsbetingelser inden for bysamfundenes enhed. Og dels bestod disse forudsætninger i organiseringen af vandingsanlæg, kommunikationsmidler, forsvar og udvidelse af jordejendommen i krig med andre samfund, således som dette formidledes af den over de forskellige samfund herskende despot :

"Det tycks kort sagt snarare ha varit produktivkraftornas foru, deras förbundenhet med jorden, himlen och floden, En deras kvantitative utvecklingsniveau, som var grunvalen för de nya produktionsförhållandena och för de asiatiska samhällenas utvecklade arkitektur, astronomi och sjöfart." (ibid. s.79)

På dette grundlag, og efter at have afklaret sig over for de modsigelser, der findes hos Marx angående produktivkraftudviklingens betydning, idet OT mener, at når Marx i sit første forsøg med "Økonomien" - altså "Til kritikken af den politiske økonomi" - taler om en historisk dialektik (i forordet), så må det opfattes som en ledetråd for hans historiske analyser, der over for de virkelige historiske forhold tilkendes en mere begrænset historisk gyldighed (ibid. s.79), - så kan OT konkludere således om den historieopfattelse, der betoner dialektikken mellem produktivkræfter og produktionsforhold som et alment væsentligt moment :

"Den tycks innte ge nogen tilfredsställande förklaring till den tidiga historiska utvecklingen. Innte heller er det särskilt meningsfullt att förklara det antike samhällets fall och den framväxande feodalismen med produktivkraftornas frigörelse från gamla produktionsförhållanden.

.....Även om man måste erkänna ett vist samband mellem produktivkraftsniveau och samhällsform, får dette faktum innte förleda een til att uppfatta historiska förändringer som ett uttryck för produktivkraftornas kvantitative utveckling." (ibid. s.80)

heller viser der var!

Såvidt OT. På s.18 i kap. 2.2. kritiseres den historieopfattelse, som vil

forklare alle tidligere historiske epoker, samfund eller hændelser, ud fra sin egen samtids praksis - forståelsesformer, som altså så at sige vil ekstrapolere samtidens praksis og forståelsesformer uformidlet ud på forhistorien, fordi man med udgangspunkt i samtiden, i de konkrete historiske omstændigheder, mener at have vundet et begreb om - ikke bare dennes væsen - men overhovedet det menneskelige væsen. Men dette abstraktum af et væsen (det almene væsen), det kan f.eks. være den menneskelige natur, f.eks. således : "mennesket er fra naturens hånd gridsk og individualistisk", søger man så at forklare og forstå alle tidligere historiske tildragelser.

Denne kritik af en tænkning, der løsner sig fra virkeligheden - fra virkelige menneskers historiske praksis - og ender i ahistoriske ontologiseringer, i formel logik og i spekulative abstraktioner, må naturligvis også rettes mod sådanne opfattelser, som på et historiematerialistisk grundlag ikke desto mindre bedriver en historievidenskab, der ser bort fra virkelig historisk praksis :

"Den dialektiske metode, og netop den, der fra at stå på hovedet er stillet på benene, kan ikke bestå i at behandle de enkelte fænomener som illustrationer eller eksempler på noget, der allerede står fast, og som er fritaget for begrebets bevægelse; således udartede dialektikken til statsreligion." (Adorno, i A.Schmidt 1976, s.182)

I det følgende skal A.Schmidts (AS) opfattelse af, at det er nødvendigt at nuancere begrebet om en historisk dialektik i overensstemmelse med de virkelige udviklinger i historisk praksis, kort begrundes.

Som AS anfører, må den materialistiske dialektiks metode indebære analyser af den virkelige histories udvikling, - "dialektik må gå over i historieskrivning", som han udtrykker det (s.189), hvis ikke det skal ende med tom skematisme, begrebets løsnen fra historisk praksis (jvnf. Adorno). Baggrunden er, at ganske vist har Marx flere steder i sine tidligere skrifter udtalt sig ret entydigt om denne histories bevægelseslov, f.eks. i den "Tyske Ideologi" (Marx og Engels) og i forordet til "Kritikken af den politiske økonomi" (- som det også fremgik af citaterne i kap. 2.2.), men at Marx, stillet over for et omfattende materiale om de førborgerlige samfunds udvikling og gennem kritikken af den klassiske borgerlige økonomis begreber, - i sine analyser af kapitalforholdets tilblivelse, - i "Grundrisse" og i "Kapitalen", - tog hensyn til den virkelige histories langt mere komplicerede udvikling :

"Målt nemlig med den konkrete bestemthed, som arbejdsprocessen som specifik kapitalistisk antager, knytter der sig noget ejendommeligt ahistorisk og naturbestemt til de former, der går forud for denne;

deres forskelligheder flyder ud, og deres overgang i hinanden viser sig ikke længere som værende bestemt gennem modsigelsen mellem voksende produktivkræfter og stagnerende produktionsforhold." (ibid. →

s.186).

heller som alle natur, der hænder!

Ved at analysere arbejdsprocessen i de forskellige førborgerlige epoker og ved at sammenligne arbejdsprocessens udvikling forskellige steder på jorden - i forskellige geografisk adskilte typer af samfund, så viste det sig, at den økonomiske basis i de forskellige former og typer af samfund var grundejendom og agrikultur, hvor grundejendommen dels kunne være stamme- eller fællesvæsenets grundejendom, dels mindre enheders privatejendom, f.eks. familieejendom, - under en højere enheds beskyttelse, eneherskerens, despoten, eller forskellige former for statsdannelse. Men uanset hvorledes grundejendommen var organiseret, så forholdt det arbejdende menneske sig til sin grundejendom, til sit arbejdes uorganiske betingelser - jorden, som sin "subjektivitets uorganiske natur" (Marx i "Grundrisse", i AS s.192). Selv om grundejendommen ganske vist var formidlet på forskellig vis, ligesom menneskene naturligtvis rådede over forskelligt udviklede arbejdsmidler (der har naturligvis fundet en produktivkraftudvikling sted i løbet af tiden, siden de første former af menneskelig eksistensmåde), så var betingelserne for arbejdet - menneskets stofskifteproces med naturen - i sit væsen naturbestemt, det handlede om jorden, således som menneskene forefandt den, dens frugtbarhed, vejr og vind, om dyr og menneskers kraft, regnen og floden. På trods af udviklingen af produktionsmidler - produktivkræfter, af de forskellige former for organisation af grundejendommen og af arbejdsprocessen, - af byernes håndværk og kultur, - ja så faldt menneskets stofskifteproces med naturen inden for den store natursammenhæng, arbejdets tinglige forudsætninger fremstod ikke i sit væsen som produkter af menneskeligt arbejde, men netop som naturlige betingelser. Marx taler derfor om naturgroede forhold og om, at det arbejdende menneske havde en "objektiv eksistensmåde" (Grundrisse, AS s.192), - i modsætning til arbejdsprocessen under kapitalistiske betingelser, var der ikke tale om en adskillelse mellem de uorganiske betingelser for den menneskelige tilværelse og så denne tilværelse. (AS anfører i denne forbindelse, at hvis man overhovedet vil tale meningsfuldt om en natur-dialektik inden for den marx'ske materialisme, altså om en subjekt-objekt dialektik inden for natursammenhængen, så må det gælde for disse førborgerlige trin : naturen formidler sig med sig selv gennem det arbejdende menneske, naturen er spaltet i et arbejdende subjekt og i et objekt, som formidler sig med sig selv i stofskifteprocessen, i arbejdet. AS karakteriserer således dette forhold som en "elementarisk dialektik", s.194). "Over for dette bliver arbejderen i den kapitalistiske produktion bogstaveligt talt denatureret til den "objektivløse, rent subjektive arbejdsformåen"" (AS og Marx i AS s.193).

Schmidt sammenfatter Marx' tanker på følgende måde :

"Ethvert livtag mellem menneske og natur, der går ud over de dyriske kimformer, sker i en bestemt samfundsforms rammer, men ikke enhver af disse former er "samfund" i samme forstand som det borgerlige samfund - samfundet par excellence. (...) Hvor meget forskellen mellem naturgivet og historisk tilbageværende end må gælde for den førborgerlige histories enkelte faser - Marx henviser til staidighed til, at alle naturgroede former også altid er "resultater af historiske processer" - så forflygtiges forskellen mellem asiatisk despoti, antikkens slaveri og middelalderligt feudalsvæsen som forhold, der er bestemt gennem grundejendommen, over for det borgerlige samfund, hvis opståen sætter en verdenshistorisk cæsur. Derfor kan Marx i "Kritikken af den politiske økonomi" lapidarisk udtale : "I alle former, hvori grundejendommen hersker, er naturrelationen stadig fremherskende. I former, hvor kapitalen hersker, det samfundsmæssigt, historisk fremskaffede element." (AS s.194)

Denne opfattelse af forholdet mellem naturligt og historisk må nok have en kommentar med på vejen. Schmidt anfører i en meget oplysende note (s.273 note 42), at i de førborgerlige samfundsformer var der også tale om en udvidet reproduktion i forskellig målestok : hvor fællesvæsenet eller forskellige fællesvæsenet stod under den samme beskytter, eller hvor fællesvæsenet afløstes af forskellige former for privat- ejendom under en højere enheds beskyttelse, despoten, feudaltherren, eller en statslig dannelse (byen - den krigeriske organisering af de forskellige former for grundejendom var - som også OT var inde på - et ikke uvæsentligt moment i fællesskabernes liv, der skulle der ydes tribut eller et merprodukt. Men dette er jo ikke noget argument for, at disse "samfund" følger produktivkræfternes stormende logik og altså ikke - i deres væsen - var uforanderlige, således som det med et Marx-citat søges godtgjort i kap. 2.2. s.25 . Nej, man må udtrykke det således, at disse samfundsformer har en historie, men de er ikke historie, fordi deres subjektive og objektive eksistensbetingelser ikke træder ud af den naturlige helhed og bliver til menneskeligt-historiske produkter" (AS s.273). Forholdet mellem naturligt og historisk i arbejdsprocessen falder under disse førborgerlige omstændigheder inden for en natursammenhæng, med det borgerligt kapitalistiske samfunds fremkomst derimod inden for en historisk sammenhæng. Arbejdsprocessens betingelser fremtræder nu i højere og højere grad som historisk fremskaffede, - både de subjektive (den objektivløse, rene arbejdskraftformåen, som producent af bytteværdi (der over for brugsværdien træder frem i sin genuint historiske bestemthed)) og de objektive betingelser. Selvfølgelig indgår natur og naturprocesser stadig som de grundlæggende elementer i den kapitalistiske produktionsproces, de natur-

ud - en selv sig selv naturen

lige råstoffer og de forskellige naturprocesser kan ikke reduceres til en-
det end natur, ej heller den menneskelige krops formåen som biologisk orga-
nisme. Men det må i en historiefilosofisk sammenhæng handle om at indse,
at idet menneskene træder ud af - den i sit væsen - naturbestemte sammen-
hæng, hvor menneskene forholder sig til sin ejendom, sine arbejdsbetingel-
ser - sin jord, som sin egen subjektivitets uorganiske natur, som sit andet
jeg, hvor de til enhver tid udviklede produktionsmidler, de til rådighed
stående produktivkræfter, ganske vist var resultater af menneskelig praksis,
produkter af arbejde, men hvor produktivkraftudviklingen i sin form reflek-
terede produktionsforholdets ejendomsform, grundejendommen, dvs. naturrela-
tionen i arbejdsprocessen forblev stadig det fremherskende element, - så
blev natur med kapitalforholdets udvikling, forandre til en "ren genstand
for menneskene, ren ting af nytte" (Marx i Grundrisse, i AS s.197).

Naturens væren blev en væren for produktionsapparatet, eller m.a.o., menne-
skene træder ud af den naturlige (naturgroede) sammenhæng og over for na-
turen - gør naturen til genstand for menneskers praksis (objektiverer den),
hvorved det (samfundsmæssigt) historiske element i arbejdsprocessen efter-
hånden bliver det fremherskende.

I f.b.t. diskussionen, om den historiske bevægelse i almenhed kan tilskrives
dialektikken mellem voksende produktivkræfter og stagnerende produktions-
forhold, altså om vi her står over for bevægelsesloven for historien, så
bliver det væsentligt, at Marx i sine analyser af kapitalforholdets til-
blivelse viser, at produktivkraftudviklingen i sin form også reflekterer
produktionsforholdets ejendomsform. Der er altså ikke længere tale om, at
produktivkraftudviklingen kun hæmmes eller fremmes af de nu engang givne
produktionsforhold under den historiske epokes bestemte ejendomsform, - med

en sådan opfattelse bliver der ikke stillet spørgsmåltegn ved udviklingens
form, produktivkraftudviklingen fører til udvikling slet og ret, - udvik-
ling bliver en en-dimensional størrelse, en ensartet og universalhistorisk
kvalitet. Nej, produktivkraftudviklingen er i sin form medbestemt af pro-
duktionsforholdets ejendomsform : hvor der er tale om grundejendom i en el-
ler anden forstand, som den økonomiske basis, forbliver naturrelationen det
fremherskende element; der er naturligvis tale om en produktivkraftudvik-
ling, men den bliver inden for den naturbestemte sammenhængs former. Med
kapitalforholdets tilblivelse over den "oprindelige akkumulations" århun-
dreder - således som det også kort er omtalt i kap. 2.1. - med forvandle-
ngen af penge og vare til kapital og individets - ofte voldelige - læri-
velse/adskillelse fra sit arbejdes tingelige forudsætninger, blev grunden
lagt til det, som AS kalder en verdenshistorisk cæsur : under kapitalfor-
holdets forbestemmelse af produktivkraftudviklingen sprænger denne de na-
turgroede forholdes rammer - markerer overgangen fra de antik-feudale til

borgerlige produktionsforhold :

"Af alt dette fremgår det, at der for den marxiske teori, der ikke
ser det som sin primære opgave at konstruere menneskeheden samle-
de historie, men derimod vil opspore det moderne samfunds økonomi-
ske bevægelseslov, strengt taget kun findes to former for dialek-
tik, der er sandt historiske : ¹dialektikken i den alt efter de na-
tionale omstændigheder mere eller mindre revolutionære overgang
fra den antik-feudale til den borgerlige æra og ²dialektikken i den
radikalt befriende overgang fra denne til den socialistiske æra,
det er indlysende, at hovedvægten ligger på den sidstnævnte."

(AS s. 199)

Over for de naturgroede forholdes "elementariske dialektik", træder med kapi-
talforholdets indtræden på scenen, med det historisk fremskaffede element,
som det fremherskende, altså bytteværdiproduktionen og dens imperativer-
tvangsformer, - en historisk dialektik : vi står over for den voldsomme
eksplosion i produktivkraftudviklingen og den heraf betingede bestandige
revolutionering af produktionsforholdene, - over for en dialektisk relation
mellem de to momenter i deres udvikling. Men vi må stadig ikke glemme, at
denne dialektik forløber inden for kapitaliserte former, produktivkraftudvik-
lingen er her også altid kapitalistisk produktivkraftudvikling.

Den egentlige formsprængende bevægelse, som fører til nye samfundsforma-
tioners dannelse, kan AS, på baggrund af denne opfattelse af historiens
bevægelse, kun finde som en allerede gennemført realitet ved overgangen
til den kapitalistiske produktionsmåde, og som en mulighed (som han lov-
rigt ikke uddyber nærmere) ved overgangen til socialismen. Eller m.a.o.,
historisk dialektik, som en formsprængende bevægelse, kan man kun tale me-
ningsfuldt om i disse sammenhænge, ikke i f.b.t. historien i almenhed.
(Hvad angår dialektikken i bevægelsen fra kapitalismen til socialismen
som en mulighed, vil dette blive diskuteret i det følgende kapitel, dog-
med basis i de teoretiske afledningssammenhænge : analysen af den kapita-
listiske produktionsmåde, det kapitalistiske arbejde og de konkret menne-
skelige udviklingsmuligheder/perspektiver).

Denne opfattelse af en historisk dialektik hænger således uløseligt sammen
med Marx' påvisning af udviklingens forskellige former, hans kritik af den
klassiske økonomis progres-begreb (- et udtryk for kapital-akkumulation-
ens tankeform, som OT med Krahl kalder det, OT s.81), hvor produktivkraft-
udviklingen ikke blev sat i en formmæssig relation til den økonomiske ba-
sis former :

"...al progres opfattes som bundet til udviklingen af arbejdets
produktivkræfter. Udviklingen af produktivkræfterne anses for at

være en art naturhistorisk nødvendighed, og ikke udtryk for en bestemt historisk tvangsform : hvad der kan forekomme i historien er, at de økonomisk-institutionelle rammer kan hæmme eller fremme denne udvikling, m.a.o. kan de institutionelle rammer kun have indflydelse på hastigheden i udviklingen af produktivkræfterne. Udvikling er hermed udvikling slet og ret." (Schantz, 1976, s.9)

Det afgørende er altså, at Marx opdager, hvorledes produktivkraftudviklingen forbestemmes af den økonomiske basis former; Schantz sammenfatter på en præcis måde, hvad angår produktivkraft-opfattelsen, forholdet mellem Marx' tidligere historie-teoretiske overvejelser og den senere økonomikritik, således :

"I kritikken af den politiske økonomi leveres der en systematisk kritik af den klassiske økonomis produktivkraftsbegreb og dens progress-begreb. Denne kritik manifesterer sig allerede i starten af økonomikritikken med bestemmelsen af størrelsen samfundsmæssig nødvendig arbejdstid. Et moment, der i allerhøjeste grad præger såvel udviklingshastigheden som formen for udviklingen af produktivkræfterne. Denne bestemmelse kendes ikke i den klassiske økonomi - men heller ikke i den historiske materialisme (- således som denne er formuleret forud for økonomikritikken). Imidlertid ville det være naivt at tro, at der bare er tale om et fravær, som kunne udstoppes ved at overføre bestemmelsen fra økonomikritikken. Fraværet af denne figur er samtidig tilstedeværelsen af en anden, nemlig begrebet for den formløse produktivkraftudvikling." (ibid. s.15)

Forholdet mellem Marx' tidligere og senere skrifter, herunder de teoretiske udviklinger og konsekvenserne heraf for en analyse og kritik af det kapitalistiske samfund og dets bevægelse, skal ikke uddybes yderligere her. Det er i denne sammenhæng tilstrækkeligt at fastholde den væsentlige indsigt, som denne fremstilling af den senere Marx' opfattelse af produktivkraftudviklingen og en historisk dialektik har givet anledning til at påpege, nemlig, at den økonomiske basis - ejendomsformerne, under naturgroede forhold grundejendommen, i det borgerlige samfund kapitalen, må tilskrives en forbestemmende indflydelse på den samfundsmæssige udvikling, - på produktivkraftudviklingen såvel som de mellem-menneskelige relationer.

I f.h.t. det borgerlige samfund bliver det således væsentligt at analysere kapitalforholdets forbestemmelse af det samfundsmæssige liv. Dvs. en analyse af det man kunne kalde for en vertikal sammenhæng : sammenhængen mellem økonomi-ikke økonomi, eller basis-overbygning (jvnf. tidligere i dette afsnit), på grundlag af en analyse af sammenhængen mellem de to momenter

i den kapitalistiske produktionsproces : bytteværdiproduktionen (valoriseringsprocessen) og brugsværdiproduktionen (arbejdsprocessen). Altså svarende til diskussionen om produktivkraftudviklingens forbestemthed, så handler det her om at fastslå, på hvilken måde kapitalforholdet virker forbestemmende på arbejdsprocessen - at analysere forbindelseslinjerne mellem - eller subsumtionsformerne mellem (som Schantz kalder det, ibid. s.11) - bytteværdi- og brugsværdiproduktionen.

Det er på tide at trække en forbindelseslinje tilbage til diskussionen af OT's synspunkter. Der er i det foregående foretaget en uddybning og en præcisering af OT's synspunkter, hans argumenter mod opfattelsen af dialektikken mellem produktivkræfter og produktionsforhold som en almen lov for den historiske udvikling. Og som det måtte fremgå, er konsekvenserne hvad angår opfattelsen af marxismen og grundlaget for en kapitalismekritik de samme - omend der også her er tale om en uddybning af sammenhængen mellem de historieteoretiske refleksioner og kapitalismekritikken. Det skulle således være gjort begribeligt, hvad den billedlige udtryksform i det som i kap. 2.2. s.24, kaldes for OT's centrale pointe, betyder : rejsen ud af det "tidløse naturhavet" - ud af de naturgroede "ahistoriske" antik/feudale former - går over - og ud af ! - det borgerlige samfunds kapitalistiske former, hvor det levende arbejde subsumeres under det målrationelle arbejds/mer værdi-imperativets logik, hvor den kapitalistiske akkumulations-logik institutionaliseres som udvikling slet og ret.

Det forekommer således lidt svært at tale om, at OT prisgiver materialismen i den marxske materialisme, - i historieteorien såvel som i kapitalismekritikken (kap. 2.2. s.27), der er jo tværtimod tale om en - for kapitalismekritikken - konsekvensrig nuancering af den historiske analyse, af historieopfattelsen, og altså også i en vis forstand : kritik af den tidlige Marx' historieteoretiske synspunkter. (Hvad der her er fremstillet eksemplarisk med produktivkraftbegrebet og begrebet om en historisk dialektik, udgør nogle af elementerne i det, der blev kaldt rekonstruktionsbevægelsen, den kapitallogiske løsning af Marx).

Omvendt, når det i kap. 2.1. søges godtgjort, at modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og privat tilegnelse er den væsentlige modsigelse for kapitalismen, velsagtens fordi man vil fastholde det revolutionære perspektiv i marxismen og brugsværdi-siden i den kapitalistiske produktionsproces og dens udviklingsmuligheder, så taber man jo lige præcis den grundlæggende indsigt på gulvet, der ligger i fremhævelsen af kapitalforholdets forbestemmelse af den samfundsmæssige udviklingsproces : verdibestemmelsens betydning i f.h.t. den samfundsmæssige produktion omtales ganske vist i begyndelsen af kap. 2.1., men senere falder den ud af sammenhængen, og det bliver da hovedsageligt (og kun ?) et spørgsmål om at fravriste bor-

gerskabet dets ejendomsret til produktionsmidlerne og få kontrol over den kapitalistiske produktionsmådes anarki. *hvad vil du da?*

Denne "gliden af" i f.h.t. kapitalforholdets betydning for den samfundsmæssige udvikling, sætter sig også igennem ved formuleringen af statens funktion og historiske bestemtighed. Statens integrationistiske funktion, - dens held til at institutionalisere klassemodsetningerne i nogle håndterlige former (for kapitalen og for Staten), således som det klart påpeges i kap. 2.2., skal slet ikke drages i tvivl. Men det må ikke føre til, at de kapitalsatte funktioner lades ude af betragtning : statens funktionelle nødvendighed i f.h.t. den af kapitalen betingede samfundsmæssiggørelse, som altså også er at opfatte som kapitalistisk formbestemt samfundsmæssiggørelse : her må man tænke på alle de funktioner, der opstår i forbindelse med behovet for (forskelligt) uddannet arbejdskraft, for etablering af kommunikative systemer og transportnet, for juridiske og økonomiske dispositioner på et nationalt niveau (der er dog forskellige opfattelser af, i hvilket omfang den staslige økonomiske intervention er nødvendig : f.eks. en Keynes over for en Friedmann), og..... (Formbestemmelses-begrebet får endelig også den betydning, at det ophæver den evolutionistisk forenklede sammenbrudstese, der omtales og med rette kritiseres i kap. 2.1.).

Påstanden om, at de økonomiske love først får kød og blod - bliver levende med inddragelsen af klassekampens perspektiv (kap. 2.1. s.22) må kritiseres, den står endog i en vis modsætning til de tidligere betragtninger i kapitlet : "Det er lykkedes staten og (monopol-) kapitalen at forhindre, at arbejderklassen er blevet smedet sammen som klasse" (s.19); med mindre man forestiller sig, at klassekampen inkarnerer sig simpelt hen i og med - den heldigt gennemførte - udbytning og laden sig udbytte, så bliver det lidt vanskeligt at forklare, hvorledes kapitalen overhovedet har kunnet overleve de socialreformistiske - eller de kapitalaffirmative - tankers fremmarch, f.eks. her i Danmark.

Vi står m.a.o. over for en grundlæggende problematisering af det begreb om kapitalismen, som blev ført frem i forrige afsnit, kap. 2.2. Dvs. en problematisering af dette begrebs bestemmelse om den grundlæggende modsigelse i den kapitalistiske udviklingsdynamik, og dermed også af de praktisk-politiske handlekonsekvenser, som denne kapitalisme-analyse indebærer : Vi står således over for et begreb om kapitalismen, som følger nogle grundlæggende anderledes dimensioner til begrebet om de menneskelige livsbetingelser, handle- og udviklingsmuligheder i kapitalsamfundet, dermed også over for et anderledes begreb om betingelserne for og mulighederne for de antikapitalistiske kræfter, for realiseringen af - i en eller anden forstand - socialismen, og den politiske strategi.

I dette afsnit har vi imidlertid kun beskæftiget os med (en del af) begrundelsessammenhængen for afledningen af denne kapital-analyses mest grundlæggende og abstrakte dimensioner : nemlig begrebet om kapitalforholdets formbestemmende indflydelse på den samfundsmæssige udvikling og grundlaget for analysen af denne formbestemmelse - modsætningen mellem bytte- og brugsværdi-produktionen i den kapitalistiske produktionsproces, som den grundlæggende modsigelse i den kapitalistiske udviklingsdynamik. Hvad denne formbestemmelse af det samfundsmæssige liv indeberer, - hvorledes modsætningen mellem bytte- og brugsværdi, merværdi-imperativet, - slår ned i den samfundsmæssige udviklingsproces, ja det må der naturligvis konkrete, historiske analyser til for at afgøre.

Denne problematisering af marxisme-opfattelsen og af det kapitalismebegreb, som blev fremstillet i forrige afsnit, kan ikke adskilles fra en kritik af den erkendelsesinteresse, dvs. den bestemte interesse i f.h.t. den samfundsmæssige udvikling, som ligger bag standpunktet i kap. 2.1.-2.2., altså en kritik af den model for samfundsmæssig udvikling og i sidste ende : det socialistiske perspektiv, som er givet i og med denne fremstilling af den marxistiske videnskab og opfattelsen af kapitalismen, det kapitalistiske samfunds udviklingsdynamik. Denne kritik såvel som det standpunkt der ligger bag den, dvs. erkendelsesinteresse i f.h.t. den samfundsmæssige udvikling, skal imidlertid ikke udfoldes her.

1/2
1/2
1/2

KAP. 3: VIRKELIGHEDEN - OG DEN BESVARLIGE SANDHED.

Medens det indenfor den traditionelle (arbejds)videnskab i stor udstrækning drejer sig om at verificere hypoteser mhp. deres empiriske bekræftigelse eller afkræftigelse på bæsis af en naturalisering af kapital-lønarbejder forholdet; så har de foregående afsnit omkring en kritisk tilgang til den kapitalistiske arbejdsproces vist et særtrek ved denne: at problemerne her primært kan dreje sig om begrundelser af de valgte analysedimensioner, og disse dimensioners sammenhæng og udviklingsmæssige betydning. Dette er der ikke noget suspekt i, da

"empirisk bekræftigelse (i traditionel forstand) er (...) et nødvendigt, men intet tilstrækkeligt kriterium på teoriernes videnskabelige værdi." (Holzkamp 79a,s.43).

I relation til vores overordnede problemstilling - at kunne gribe ind i den kapitalistiske produktion "således at den subjective faktor for socialismen styrkes og således at de objective produktionsbetingelser udvikles i socialistisk retning" (Indledningen,s.3) - drejer det sig hermed om, at de analysedimensioner, som produktionsprocessen søges indfanget med, overhovedet åbner og for, at der kan foretages bevidst formidlede indgreb, der gør det muligt at overvinde den traditionelle (arbejds)videnskabs ligevægtsillusion. Dette betyder, at den overordnede struktur, som fra en kritisk side søges dannet må kunne pege på nogle potentialer for ændring og udvikling, der subjectivt som objectivt kan gribes i den betydning, at kapital-lønarbejder forholdet gennem menneskelig praksis overvindes.

Den traditionelle arbejdsvidenskab forsøger at finde ændring* og udviklingspotentialer, men de søges udnyttet - og er også udledt - med henblik på en styrkelse af kapitalens profitmuligheder, og som bagsiden af dette en styrkelse af lønarbejdernes integration under kapitalens dominans. Disse potentialer kan udmærket stå i modsætning til en langsigtet reproduktion af kapital-lønarbejder forholdet - det kan bare ikke afgøres, når grundlaget fikseres som naturgivet og statisk. Derfor må det gælde om

"videnskabeligt at rekonstruere den overordnede struktur af mere eller mindre væsentlige eller perifere dimensioner ved den proces, der skal undersøges, i et sådant omfang, at man kan erkende de pågældende konkurrerende partielle dimensioners- og variabelsystemers status indenfor denne mere omfattende struktur." (Ibid.,s.51).

Focus på denne overordnede sammenhæng placerer os imidlertid lige i hjertet af de stadige Marx-kontroverser, som vores sidste kapitel har givet en forsmag på.

Med et håb om at få nærmere hold på de uenigheder, der her kommer til udtryk, skal vi først gå ned i en analyse af A. Gorz's sidste bog: "Farvel til prole-

tariatet", hvor han forsøger at argumentere for, produktionsstrukturen/-processen i samfund med "produktion i stor målestok" nødvendigvis er fremmedgørende, hvorfor der ikke her findes potentialer for menneskelig udvikling og samfundsmæssige ændringer. Hvis dette er rigtigt, så er vores overordnede problemstilling uløselig, da der så ikke kan gribes ind i produktionsprocessen i socialistisk retning; socialistisk produktion, som samvirke mellem "frit associerede producenter", må forblive en illusion - eller være udtryk for en anden type fremmedgørelse end den kapitalistiske.

Først vil Gorz blive fremstillet og kritiseret i forlængelse af den marxfortolkning, der er fremstillet i kap. 2.1 og 2.2, hvorefter der kommer en modkritik ud fra tankerne i kap. 2.3. Og først herefter søges uenighederne mellem os behandlet nærmere.

3.1 Gorz's problem - og hans afværgelse.

Med sin seneste bog er Gorz for alvor blevet kendt af den danske venstrefløj. Den ene studiegruppe efter den anden dukker op i et forsøg på dels at vurdere hans argumenter mod Marxismen, og dels for at afklare, hvad det egentlig er for en fundamental anden venstrefløjspolitik og -praksis, som han argumenterer for.

Der er en logisk sammenhæng mellem Gorz's kritik af marxismen og de konsekvenser han udleder af dette for en anden ventrefløjpraksis, men det er med udgangspunkt i et bestemt samfundsmæssigt problem, som han vurderer løsningen af på baggrund af en bestemt opfattelse af marxismen. Hans grundopfattelse er den, at Marx - og alle marxister efter ham - har sat sig et umuligt mål:

"at individet kan være totalt sammenfaldende med sin samfundsmæssige væren, eller at den samfundsmæssige væren kan integrere alle dimensioner af den individuelle eksistens. Denne er ikke socialiserbar i hele sin udstrækning." (Gorz 81,s.122).

Socialistiske teorier, utopier eller politiske praksisser, der postulerer dette sammenfald ender for Gorz i "negationen af det særegne, af subjektiviteten, af tvivlen (...); i repression (...); i forfølgelse og i ekstreme tilfælde, udslettelsen af dem, der modsatte sig den fuldstændige samfundsmæssiggørelse eller blev ved med at være bevidste om dens fiasko." (Ibid.).

Overvindelsen af det for Gorz væsentligste samfundsmæssige problem - som han også konciperer som det mest almene problem i den nuværende situation - i en retning, der peger mod frigørelse og frihed er mao. ikke mulig på baggrund af marxismen.

Da den måde et problem stilles på også giver de mulige løsninger til dets over-

vindelse, skal vi starte med at se nærmere på, hvad det er for et problem, som Gorz stiller sig. Og først herefter vurdere det betimelige i hans marxismeopfattelse.

Problemet består i, at den teknologiske revolution - den voldsomme udvikling af produktivkræfterne mod fuldautomatisering - gør det

"logisk umuligt at genindføre fuld beskæftigelse gennem kvantitativ økonomisk vækst. Alternativet står snarere mellem to måder ^{afskaffelsen} af arbejdet på: den ene fører til et arbejdsløshedssamfund, den anden fører til et samfund med frigjort tid." (Ibid.,s.13).

Ved at vælge samfundet med frigjort tid, samt kæmpe for

"reelle muligheder for selvproduktion, kan der sættes gang i overskridelsen af den kapitalistiske logik og i lønarbejdets og dets varebetonede samkvems hensygnen." (Ibid.,s.15)

kan venstrefløjen igen komme ind i billedet. Og det bliver en venstrefløj, der så bærer fremtiden og ikke nostalgien i sig. Den nuværende venstrefløj har med sin opfattelse af arbejdet og produktionsprocessen - og bredere: dens opfattelse af den samfundsmæssige udviklingsproces - dømt sig selv til at kæmpe defensivt. Ud over det defensive, så har den nuværende venstrefløj endvidere urealistiske og falske forestillinger - som også er reaktionære - om det samfundssystem, der kan afløse kapitalismen.

Alt dette forsøger Gorz at gøre op med, og han når frem til følgende:

"Der findes kort sagt ikke anden løsning end en dualistisk løsning, som består i at organisere et diskontinuerligt socialt rum, der omfatter to adskilte sfærer og et liv, hvis rytme bestemmes af overgangen fra den ene til den anden." (Ibid.,s.128).

Gorz's dualistiske konception (: socialistiske utopi) indebærer en fuldstændig adskillelse af nødvendighedens sfære fra frihedens sfære; af det heteronome arbejde fra de autonome aktiviteter, hvor det ikke drejer sig om at afskaffe det heteronome arbejde, men alene at få det til at tjene udvidelsen af autonomiens sfære. Nødvendighedens sfære - det heteronome arbejde - kan ikke afskaffes, og er i sin natur fremmedgørende, afpersonaliserende, banaliserende mv. (Ibid.,s.18 og 132) i samfund med "produktion i stor målestok". Men det er dog samtidig forudsætningen for udvidelsen af det autonome rum, hvor aktiviteterne "bærer deres mål i sig selv" (Ibid.,s.111).

Realisering af frigørelse og frihed består derfor i at lade den heteronome produktion tjene udvidelsen af det autonome rum, hvilket betyder, at den heteronome produktion (arbejdsprocessen) må gøres så effektiv som muligt. Dette vil bl.a. sige at drive den teknologiske udvikling fremad i en retning, der mod-
evarer en "banalisering af hovedparten af de samfundsmæssigt nødvendige

arbejdsopgaver", hvorved det er "muligt at sprede dem ud på hele befolkningen og reducere varigheden af dem til et gennemsnit på nogle timer dagligt." (Ibid. s.134).

Den heteronome produktion skal dog være "begrænset til de samfundsmæssigt nødvendige goder og tjenesteydelser, som ikke kan effektiviseres med samme effektivitet gennem autonome aktiviteter." (Ibid.,s.134). Endvidere - og dette er centralt - går individernes frigørelse og frihed ikke blot via de autonome aktiviteter overvægt over de heteronome, men er kun mulig gennem en absolut "objektivering af samtlige forpligtigelser, som er udenfor enhver og fælles for alle" (Ibid.,s.145) i form af en stat. Kun dette kan sikre autonomiens sfære som frihedens sfære, da

"alle kodificeringer af og fastsættelsen af regler for handlemåderne bevirker, at de gensidige menneskelige relationer erstattes af ikke-relationer eller ikke menneskelige relationer, i hvilke individerne fungerer som komponenter i en præreguleret mekanisme." (Ibid.,s.146 - vores udh.).

Grundlaget for denne afpersonalisering - eller måske nærmere: afsubjectivering - ved enhver fastsættelse af regler finder Gorz er "et resultat af de trøge fordringer, samfundet har i sin egenskab af "maskine" - i sin egenskab af trivielt system" (Ibid.), hvad Gorz dog også har en anden - og supplerende - begrundelse for, hvilket vi skal vende tilbage til i forbindelse med hans identitetsbegreb.

Gorz's dualistiske konception bygger mao. på nogle absolutte nødvendigheder, som er samfundsmæssig storproduktion immanente.

Da der ikke kan blive tale om at vende tilbage til "håndværket og landsbyøkonomien" (Ibid.,s.128 og 133), må det siges at være heldigt, når Gorz finder, at "den stadige vekslen mellem aktiviteter, der kræver et intenst personligt engagement, og arbejdsopgaver som lader ånden og følelserne ligge brak, er kilde til ligevægt og oplivelse." (Ibid.,s.136).

MEED HELT ANDRE ORD må vi konkludere, at Gorz fikserer den med kapitalismen udviklede spaltning mellem sag og person - hvor den afpersonaliserede sagslighed knyttes til produktionsområdet, medens den sagsløse emotionalitet henvises (jv O.Dreier 79) til rummet udenfor produktionen - som værende uovervindelig, "med mindre man vender tilbage til håndværket og til landsbyøkonomien" (Ibid.,s.133) hvad Gorz ikke mener kan komme på tale, da fordelene ved de udviklede produktivkræfter i så fald ikke kan realiseres og udnyttes. Tvært imod mener han, at de kan tjene autonomi-sfærens udbredelse.

Spaltningen mellem sag og person kan føres tilbage til industrialiseringens udvikling, som betød at produktionen udviklede sig til samfundsmæssig produk-

tion. Men det var samtidig en udviklingsproces som var under kapitalens herredømme, hvorved lønarbejdet opstod. Den samfundsmæssige produktion planlægges dermed ikke ud fra en "fælles sag", men ud fra kapitalernes værdiimpulser, hvor lønarbejdernes ikke indgår i den fælles planlægning af den samlede livskontrol, men blot som bærer af arbejdskraft.

Overskridelsen af denne spaltning gennem udviklingen af produktionsprocessen til samfundsmæssig produktion og distribution ud fra samfundsmæssige og individuelle behov - modsat idag, hvor kapital både er mål og motiv for produktionen - dvs. udviklingen af en "socialistisk plansøkonomi", finder Gorz står i modsætning til frigørelse og frihed, da det blot

"erstatte, eller komplementerer om man vil, udbytningen med understøttelse og forlænger individernes afhængighed, afmagt og underordning ift. centralmagten. Denne underordning vil ikke kunne overskrides med mindre egenproduktion af brugsværdier bliver en real mulighed for alle." (Ibid.,s.15).

Gorz's dualistiske konception kan dermed opfattes som en komplementering af spaltningen mellem sag og person fra det individuelle niveau til det samfundsmæssige niveau, som ikke overskrider de borgerlige former for produktion, men nærmere begrunder den som naturgroede/-nødvendige, hvor frigørelse og frihed ses som bestående i, at de borgerlige former på den ene side accepteres som de er, medens indholdet i dem på den anden side forsøges styrket i henholdsvis brugsværdiorienteret retning i produktionen (nødvendighedens sfære, det heteronome arbejde) og ikke-nytteløshedorienteret retning i fritidens sfære (frihedens rige, de autonome aktiviteter). I stedet for en samfundsenhed som idag, hvor produktionsprocessen er under kapitalens - og statens - overherredømme og hvor arbejderklassen og andre undertrykte forsøger at tilkæmpe sig magtmidler og brugbare livsbetingelser; så ser Gorz frigørelsen og friheden som bestående i, at den kapitalistiske rationalitet på fabriksniveau må ekstrapoleres til "samfundet" som helhed, dog samtidig med at den begrænses til en særlig sfære.

På denne baggrund er den dualistiske konception derfor at opfatte, som en konception, hvor kapitalforholdet ikke ses muligt at overvinde, hvorfor det nødvendigvis derfor må styres mere rationelt. Skal Gorz ydes fuld retfærdighed her, så må det tilføjes, at han ser sin dualistiske utopi som den eneste realistiske og operative i dag - hvordan det evt. kan se ud hinsides en lang kamp for et samfund med frigjort tid er han afventende overfor. Imidlertid begrundes Gorz sin "utopi" gennem argumenter, som selv er absolutte, hvorfor "noget" på den anden side af det dualistiske samfund ikke begrebsligt kan tænkes.

Man kan sige, at Gorz giver op overfor den stedfundne udvikling indenfor kapitalismen. Han har ikke længere troen på, at det er muligt på baggrund af marx-

ismen at gribe ind i samfundsudviklingen, så en individuel frigørelse og frihed bliver resultatet; så lad os se på hvad det egentlig er for argumenter, som han dels benytter i sin argumentation for det nødvendige ved den dualistiske konception og dels mod marxismen.

3.2 Det "nødvendige" i den dualistiske konception.

Et blik ud i verden med Gorz's øjne fortæller, at virkeligheden ikke er, som marxismen forestiller - eller har forestillet - sig: Produktivkraftudviklingen har hverken skabt den materielle eller sociale basis for socialismen. Produktivkræfterne er udviklet, så de ikke kan forvaltes i overensstemmelse med en socialistisk rationalitet, og den faktor - arbejderklassen - som skulle gennem sætte denne, er selv "funktioner af produktivkræfterne, som selv udelukkende er funktionelle i forhold til den kapitalistiske rationalitet." (Ibid.,s.36). Derfor må der for Gorz en anden rationalitet til, som kan gøre op med den kapitalistiske rationalitet.

Lad os i første omgang godtage dette visionelt begrundede standpunkt, men spørg: hvorfor der skal en helt anden end den socialistiske rationalitet til. Er det slet ikke muligt, at den socialistiske rationalitet engang i fremtiden er både realistisk og nødvendig?

Gorz har her tre argumenter: For det første kan den ikke verificeres empirisk; for det andet er samfundsudviklingen forløbet på en sådan måde, at den er urealistisk; og for det tredje - og i forlængelse af det andet - så er den socialistiske rationalitet uforenelig med det enkelte individs frigørelse og frihed.

ad 1. Empirisk verifikation:

Nu bestemmer Gorz ikke nærmere, hvad han forstår ved empirisk verifikation, men det må sandsynligvis forstås i den brede betydning, at virkeligheden ikke ser ud i dag, som Marx forestillede sig, at den ville udvikle sig på det tidspunkt. Han formulerede sine tanker om den kapitalistiske samfundsformations udviklingsslogik. Her er det Marx's begreb om proletarietets konstituering som klasse og om dets historiske mission, som den subjektive faktor for socialismen, som Gorz forsøger at afvise ud fra, at det endnu ikke fremtræder synderlig magtfuld på den samfundsmæssige arena, og ud fra at den manglende verifikation ustandseligt har tynget "marxismen som en arvesynd" (Ibid.,s.40).

Det eneste fundament, der gør det muligt at fastholde dette begreb om proletarietet er - for Gorz - derfor "Marx's værk og Lenins ord, dvs. dens grundlæggeres autoritet" (Ibid.s.40). Og da marxismen endda er "en filosofi med hegelisk struktur (selv om denne struktur er sat på benene)", så er dette fundament at opfatte som en "åben baring", hvortil der kun svarer religiøse argumenter. Og

dette er for Gorz ikke nok til at "tro" begrebet om proletarietets konstituering som klasse.

Gorz argumenterer mao. negativt mod begrebet om proletarietet, men derfor har han ikke sandsyneliggjort, at begrebet er falskt. Og som vist i kap. 2.1 behøver man ingen "religiøse" argumenter for det, da argumenterne er givet i og med analysen af den faktisk forefundne udviklingsproces, der etablerer kapitalismen som specifik samfundsmæssig produktionsmåde, hvor der sker en spaltning mellem de, der ejer og disponerer over produktionsmidlerne og de, der kun har deres arbejdskraft at sælge. Den måde, som disse to klasser nu prøver at "regulere deres udvekslinger med hinanden" former selvfølgelig både samfundets og den enkeltes udvikling, men det får ikke proletaren eller kapitalisten som sådanne til at forsvinde!

ad 2. Marxismen som værende overhalet af den samfundsmæssige udvikling; som muligvis aldrig have været sand.

Gorz har imidlertid også positive argumenter for sin afskrivning af marxismen i relation til frigørende udvikling af samfundet.

Den kollektive arbejders fremmedhed fra proletarene.

Det første argument går på, at den kollektive arbejder er forblevet fremmed for proletarene, hvilket skyldes, at "fordi han er struktureret af den kapitalistiske arbejdsdeling og tilpasset de passive krav i det maskineri, han betjener, selv fungerer som en mekanisme: på samme måde som en hær, og med den som forbillede." (Ibid.,s.48). I stedet for, at produktivkræfterne har udviklet "en klasse af polytekniske arbejdere, der på en gang er manuelle og intellektuelle" (Ibid.,s.46), så gør "automatiseringen og elektroniseringen (...) det af med fagene og med mulighederne for initiativer og erstatter, hvad der er tilbage af faglærte arbejdere og funktionærer med en ny type specialarbejdere." (Ibid. s.47). Proletariatet er blevet en kalkering af kapitalen, da "det er lykkedes for kapitalen, langt ud over hvad man kunne forudse, at reducere arbejdernes magt over produktionen. Den har været i stand til at kombinere den gigantiske ekspansion i produktionspotentialet med en tilintetgørelse af arbejderens autonomi." (Ibid.,s.47).

Kort sagt: en ændring af produktionsmidlerne og af produktionens struktur kan ikke "løses af den kollektive arbejder, sådan som de kapitalistiske produktivkræfters udvikling har formet ham." (Ibid.,s.53).

For det første må der stilles spørgsmålstegn ved Gorz's kvalifikationsopfattelse, hvor produktivkraftudvikling og dequalificering går hånd i hånd. "Project Automation und Qualifikation" (PAQ) når fx. frem til, at udviklingen indenfor automatiserede betingelser resulterer i en højere-kvalificering, som betyder, at det subjective moment bliver endnu mere væsentligt. Centralt er her ikke

antallet af forskellige typer af kvalifikationsbehov og -betingelser, men over hovedet det, at der kan påvises en højerekvalificering i relation til en (bestemt) produktivkraftudvikling.

Vi kan ikke gå nærmere ind i dette her.

For det andet belægger Gorz ikke sin opfattelse af dequalifikationstendenserne med andet end sine "egne øjnes udsagnskraft", så hvis der overhovedet kan påvises en tendens til højerekvalificering, så må der stadig være åbnet op for, at proletariatet på lang sigt har magtmidler og færdigheder i hænde i relation til indgreb i og styring af produktionsprocessen.

Marx's utopi om en klasse af polytekniske arbejdere bevrer stadig sin værdi som en potentiel mulighed, og den kollektive arbejder behøver derfor ikke med nødvendigheden at forblive fremmed for proletarene, som Gorz mener det. Der er derfor stadig mulighed for opståelsen af en klasse, som kollektivt udvikler og benytter samtlige produktivkræfter og som "underlægger det sine egne formål og erkender det som totaliteten af sine egne evner." (Ibid.,s.48). Gorz's bestemmelse af arbejderen som værende en mekanisme fordi arbejdsdelingen er kapitalistisk er for tynd!

Produktionsprocessens selvstændiggørelse.

Et andet - og mere væsentligt - argument hos Gorz går på, at den med produktivkræfternes udvikling udviklede produktionsstruktur/-proces har en sådan karakter, at det er umuligt at få et samlet overblik over den, hvorved det "at sørge for, at det eller de ønskede formål, som alle, i det mindste hypotetisk, ville kunne enes om at anvise dette gigantiske apparat, genspejles i hvert enkeltes arbejde." (Ibid.,s.49 - sml. også s.106).

Der ligger tre forhold her: selve produktionsstrukturen, det enkelte individs funktionsmåde og forholdet mellem dem. Produktionsstrukturen først.

ad a) Produktionsstrukturen er bestemt gennem "produktionsenhedernes omfang, deres afhængighed, den territoriale samfundsmæssige og tekniske arbejdsdeling." (Ibid.,s.49), som kræver en "quasi-militær hierarkisk organisering." (Ibid.,s.51) for at fungere.

Produktionsstrukturen har to egenskaber - og det er for Gorz ikke egenskaber ved en kapitalistisk organiseret produktionsstruktur, men egenskaber ved "samfundsmæssig produktion i stor målestok" (Ibid.,s.91): dels at arbejdsdelingen, som danner grundlaget for den "uundgåeligt er afpersonaliserende. Den gør arbejdet til en heteronom aktivitet og begrænser forvaltningen af det til retten til at forvalte konsekvenserne af ændringer og beslutninger, der finder sted højere oppe i systemet." (Ibid.,s.132 - vores udh.), og dels at magten i den er funktionel: "Magten er ikke noget subjekt, den er et system af relationer, dvs. en struktur." (Ibid.,s.73 - jvf. også s.89).

Gorz strammer endda sin bestemmelse af produktionsstrukturen når han tager udgangspunkt i ikke-klassen af ikke-arbejdere, som for ham udgør størstedelen af befolkningen, og som "omfatter saamlige disse den samfundsmæssige produktions overskydende personer, som udgøres af dem, der aktuelt og virtuelt, permanent og midlertidigt, totalt eller delvist er arbejdsløse", samt de i "jobs som i en ikke fjern fremtid for en stor dels vedkommende vil blive afskaffet af automatiseringen." (Ibid.,s.97-98). For disse "'frembringer" (arbejderne) ikke længere samfundet med produktionsforholdene som medium; det er det samfundsmæssige produktionsapparat som i sin generalitet frembringer "arbejde" og i tilfældig form pånøder tilfældige og indbyrdes udskiftelige individer det. (...) I stedet for at være en måde at indføre arbejderen i den universelle kooperation på, er arbejdet en måde, hvorpå man underkaster arbejderen det universelle beherskelsesapparat." (Ibid.,s.99).

Produktionsstrukturen er dermed at bestemme som i sit væsen "fuldstændig fremmedgørende" (Ibid.,s.100), og at opfatte som en selvstændiggjort struktur, som kun kan menneskeliggøres i den forstand, at den accepteres som værende et nødvendigt onde - adskilt fra frigørelsens og frihedens sfære - for et samfundsmæssigt liv med industrialiseringens goder som "telefon, video, cykler mv." (Ibid.,s.133). En bestemmelse af produktionsstrukturen for "samfundsmæssig produktion i stor målestok" som fuldstændig fremmedgørende kræver imidlertid en teori om mennesket. Og denne skal vi nu indkredse hos Gorz ud fra de (få) bestemmelser han har omkring identitet og behov.

ad p
Om Gorz opererer med et eller flere behovssystemer er det ikke muligt at afklare. Men det er i hvert fald sikkert at han opererer med to behovstyper: "eksistentielle behov (æstetiske, erotiske, relationelle og effektive behov)" og "behovet for autonomi" (Ibid.,s.55), hvor sidstnævnte er "mere udtalte", hvorfor de må danne basis for de eksistentielle behovs mulige realisering. Behovet for autonomi - for individuel suverænitæt - "konstitueres dybere set af aktiviteter uden økonomiske formål, som bærer deres mål i sig selv: Kommunikation, talent, æstetisk frembringelse og nydelse af kropslige, sanselige og intellektuelle evner, frembringelse af værdier (genstande eller gensidige tjenesteydelser) uden bytteværdi, og som det ikke vil være muligt at producere kommersielt, fordi de ikke er rentable"(s.111).

Behovene må opfattes som dynamiske og formbare, idet deres konkrete udformning medbestemmes af samfundets struktur; fx. "udtrykker og mobiliserer den fascistiske ideologi et reelt behov, frustrationer og længsler, som er affødt af et beherskelsesystem, der er særegent for de industrialiserede samfund." (Ibid., s.38). Mennesket må hos Gorz siges at udvikle sig ud fra, hvorledes mennesket føler sig forbundet eller ikke forbundet med sine omverdensbetingelser, og det

te vil sige om det kan identificere sig med de livsvilkår, som det tilbydes. Eksempelvis bevarer mennesket en individuel identitet i den udstrækning, at det er "ejer af sine redskaber og af sine produkter", hvorved det kan tilføre "sin produktion sit særegne præg og opleve sit arbejde som den umiddelbare udøvelse af autonomien." (Ibid.,s.42). Og omvendt taber individet sin identitet og "evne til engagement" i den udstrækning, at det må indgå under en "fælles plan" eller "fælles vilje", da skabelsen af enhver plan aldrig kan "blive noget fotografi" af samtlige præferencer, men en korrektion af enhver underordnet helhed af præferencer fremkommet ud fra hensynet til de andre og underordnede helheder og udfra de teknisk-økonomiske krav og deres indbyrdes kohærens." (Ibid.,s.109 - vores udh.).

Identitet og oplevelse af autonomi er altså bestemt af, om individet kan "genkende sig selv i resultatet." (Ibid.,s.109) - hvad Gorz for øvrigt ekstrapolerer op til også at gælde et fællesskab/en selvforvaltningsenhed i relation til en samfundsmæssig planøkonomi - og denne spejleffekt er for Gorz ikke mulig i et kompliceret samfund, ligemeget hvor "åben og oprigtigt demokratisk konsultationsprocessen end er." (Ibid.,s.108).

I de tilfælde, hvor mennesket er tvunget til at indgå under en "fælles plan", så taler Gorz om internalisering og interiorisering (jvf. Ibid.,s.39,s.142 og s.143), som er bundet til henholdsvis om individet kun delvist forvalter sit liv under en "fælles plan" (internalisering for lønarbejderen, da denne også har en praksis uden for produktionen) eller om det forvalter hele sit liv under en "fælles plan" (interiorisering for medlemmer af et klosterfællesskab). Den individuelle udviklingseffekt af indgåelsen under en "fælles plan" er "underordning, konkurrence og disciplin." (Ibid.,s.101), dvs. tilpasning til eksisterende omverdensforhold. Men i den udstrækning, at der gives mulighed for identitetsoplevelser, dvs. realisering af

"praktisk og følelsesmæssig autonomi, jo mere utilbøjelig bliver de (menneskene) til at underkaste sig den hierarkiske disciplin, og jo mere krævende, når det drejer sig om kvaliteten såvel som om indholdet i det arbejde, der skal udføres." (Ibid.,s.117).

Den subjective faktor - i form af en specifik menneskelig identitetsform - for Gorz's ikke-samfund, som afløser af det kapitalistiske, må derfor komme fra den gruppe af individer, der ikke har haft mulighed for at internalisere det kapitalistiske samfunds/lønarbejdes abstrakte normer, dvs. de der ikke har udviklet en arbejdsidentitet - og dette er ikke-klassen af ikke-arbejdere, da deres forbundethed med den "fælles plan" er mindst af alles. Denne ikke-klasse af ikke-arbejdere er derfor "frigjort subjektivitet" (Ibid.,s.101), inkarnationen af "på en gang noget hinsides produktivismen, forkastelsen af akkumu-

lations-etikken og opløsningen af alle klasser." (Ibid.,s.102).

Opsummerende om menneskelig udvikling må vi sige, at udvikling er bestemt af mulighederne for identitetsoplevelser - i betydningen: den direkte spejling af menneskets egne umiddelbare interesser i den "ydre" realitet. I den grad, at der ikke tilbydes muligheder for dette, så spejler den ydre realitet sig i mennesket (jvf. Gorz's begreb om, at "proletariatet som en kalkering af kapitalen", at den kollektive arbejder fungerer som en mekanisme fordi han er struktureret af den kapitalistiske arbejdsdeling, Ibid.,s.48). Menneskets udvikling (for)bliver en passiv proces, hvor de samfundsmæssige forhold fundamentalt slår direkte igennem og strukturerer menneskets forholdene sig til sig selv og til omverdenen. Kun i den grad, at det er tilbudt en omverden, der er fri af nødvendigheder udvikler mennesket sig til subject for sin virkeomhed, da mulighederne for identitetsoplevelser sætter gang i de autonome og kreative behovs udvikling. Hvorfor disse muligheder egentlig gribes, således at mennesket gør sig selv aktivt, har vi ikke kunnet afklare, da behovene ikke kan siges at være motiverende i sig selv, og ej heller kan identitetsoplevelserne siges at være det. Det eneste udviklingsforhold, som vi har kunnet finde er et ydre forhold (som reelt også modsvarer den passive menneskeopfattelse), og det består i den tilbudte og tvungne "vekslen mellem aktiviteter, der kræver et intenst personligt engagement, og arbejdsopgaver, som lader ånden og følelserne ligge brak", da dette "er kilde til ligevægt og oplivelse." (Ibid.,s.136).

akk)

Forholdet mellem individ og samfund må hoes Gorz opfattes som et udvendigt forhold, idet de to sider i relationen opfattes som to genstandsområder, der godt nok vekselvirker, men som forstås hver for sig. Denne udvendighedstænkning kan paradoksalt nok føres tilbage til en identitetsopfattelse, da en sådan forudsætter en udvendighedstænkning i og med, at man ved en opfattelse af individ-samfunds forholdet, som en identitet, opfatter adskillelsen som udelukkende analytisk/metodisk.

"Identitet. Ved bestemmelsen af utvendighedsforholdet inngik allerede begrepet om det samme, eller det identiske. Leddene i et utvendig forhold er identisk med sig selv..." (D.Østerberg 66,s.10).

Identitetsopfattelsen hos Gorz fremtræder ved, at mennesket kun har en individuel identitet og subjectivitet i den udstrækning, at det har mulighed for - og også griber disse til - at skabe sin egen private omverden, som et spejl af sine egne artsevner.

Ud fra dette menneskebegreb må vi konkludere, at ikke alene "produktion i stor målestok", men også enhver samfundsmæssig mediering af behov og aktiviteter, må opfattes som fremmedgørende - hvor der med "samfundsmæssig" her må forstås

noget nødvendigt, noget kooperativt.

ad 3. Arbejder- og venstrebevægelsens repressive strategi.

Med ovennævnte opfattelse af produktionsprocessen (samfundet) og af mennesket er det klart, at Gorz må tage afstand fra den socialistiske ide - i alle dens afarter -, da denne netop kæmper for en samfundsmæssig planøkonomi, som skal sikre produktion for behov på den ene side, og samfundsmedlemmernes aktive indflydelse på denne produktion på den anden side. Tanken er, at menneskene skal skabe sin egen samfundsmæssige og individuelle historie ud fra en bevidst foregribelse af livsnødvendigheder - i stedet for som i dag at være underlagt klassekampens lovsmæssigheder. Gorz's argumenter mod den nuværende arbejder- og venstrebevægelses strategi skal vi ikke dvæle ret meget ved, og de kan kort sammenfattes således: I og med at produktionsstrukturer i deres væsen er fremmedgørende, så bliver kampen for arbejderklassens magt et herredømme, som blot udøves over arbejderne i deres klasses navn (jvf. Gorz 81,s.51). Den giver "irplicit samfundet forrang for individet og accepterer deres fælles underordning under staten." (Ibid.,s.107), hvorved den "stabiliserer, viderefører og - hvis det kommer så vidt - fuldbyrder det arbejde, kapitalen påbegyndte: tilintetgørelsen af proletarenes autonome evner." (Ibid.,s.57).

Den kapitalistiske og socialistiske "rationalitet" er mao. lige repressive. En ny venstrefløj må heroverfor, som sin højst prioriterede opgave, kræve "den maksimale udbredelse, i og især af aktiviteter udenfor familien, af de autonome aktiviteter, der bærer deres formål og belønning i sig selv, samtidig med at de lønede og vare-betonede aktiviteter (...) må begrænses til et strengt nødvendigt minimum. (...) Nedsættelse af arbejdstiden er en nødvendig forudsætning, men det er ikke nogen tilstrækkelig forudsætning. (...) Endnu mere en af den disponible tid afhænger en udvidelse af autonomiens sfære af udbuddet af fælles faciliteter, som individerne frit kan få adgang til for at gøre og frembringe alt det, der vinder i æstetisk værdi eller brugsværdi ved at man gør det selv." (Ibid.,s.117). Men ikke nok med det: "Kun ved at banalisere hovedparten af de samfundsmæssigt nødvendige arbejdsopgaver er det muligt at sprede dem ud på befolkningen og reducere varigheden af dem til et gennemsnit på nogle timer dagligt.", hvilket er en forudsætning for "en ekspansion af autonomiens sfære." (Ibid.,s.134).

Argumentet for nedsat arbejdstid er ikke den kapitalistiske nedslidning af arbejdskraften med dens sociale og psykologiske elendighed til følge, men begrundes derimod gennem Gorz's perspektiv om autonomi, der må søges udenfor. Derfor kan han også argumentere for en yderligere effektivisering af arbejdsprocessen - som sat i relation til en kritisk arbejdsvidenskab betyder, at kampen for at få det subjective ud af produktionsprocessen må stå centralt. I stedet

for, at en kritisk arbejdsvidenskab skal forsyne arbejdsgrupper, fagforeninger mv. med argumenter og organisationsmodeller, der forhindrer en inddæmning af - og tvært imod - styrker - deres subjective som objective magt over produktionsprocessen ud fra, hvad de selv finder relevant; så skal en kritisk arbejdsvidenskab - på baggrund af Gorz's tanker - aktivt arbejde for en subjectiv frendende sig produktionsprocessen.

Denne konsekvens kan også udledes direkte af Gorz's identitetsbegreb, idet skabelsen af en arbejdsidentitet forhindrer udvidelsen og udviklingen af ikke-klassen af ikke-arbejdere! (hvilket forøvrigt står i modsætning til, at Gorz trods alt mener, at de begrænsede selvforvaltningsmuligheder må udnyttes).

3.3 Indfangetheden i kapital- og privatformen.

Nødvendigheden af Gorz' dualistiske konception kan vi nu placere i hans opfattelse af produktionsprocessen som selvstændiggjort afpersonaliseret struktur (som i væsen fremmedgørende) på den ene side, og individets behov for autonomi, der kun kan realiseres gennem aktiviteter, der ikke er samfundsmæssigt medierede, men dog hviler på et samfundsmæssigt ^{på den anden side.} grundlag, frigørelse og frihed beror fundamentalt på de ikke-samfundsmæssigt formidlede aktiviteterers dominans.

Begge momenter - eller sider - hviler imidlertid på den antagelse, at det er "umuligt, at individet kan være totalt sammenfaldende med sin samfundsmæssige væren, eller at den samfundsmæssige væren kan integrere alle dimensioner af den individuelle eksistens. Denne er ikke socialiserbar i hele sin ustrækning" (s.122. Jvf. også s.141), hvilket Gorz mener, at Marx tænkte i "hans ungdomsskrifter" (s.137). Det er muligt at Marx kan tolkes således i hans ungdomsskrifter, hvad vi ikke skal komme nærmere ind på. Men allerede i og med Feuerbach-teserne differentierer Marx mellem menneskelig væsen og menneskelig væren, hvor forholdet mellem det enkelte menneske og totaliteten af de samfundsmæssige forhold bestemmes ved, at mennesket menneskeliggøres gennem tilegnelse af sit væsen "som indbegrebet af de sociale relationer" (Marx 74a, s.11).

Menneskeliggørelse er mao. tilegnelse og realisering af de kravformer, som et kooperativt samvirke udtrykker, hvorved mennesket både producerer sig selv og sit bidrag til Kooperationen. Overhovedet er samfund karakteriseret ved Kooperation og arbejdsdeling, Endvidere kan arbejdsdelingen siges at være den fundamentale betingelse for menneskelig individuering - en udvikling, der tager form som udviklingen af unikke personligheder i modsætning til dyrene simple (og primært biologisk givne) individualitet (Sève 78). Når Marx i den polytekniske arbejder derfor så et idealbillede for det fremtidige menneske var det ikke nødvendigvis fordi den kapitalistiske produktionsproces selv skabte

ham, men fordi den kapitalistiske udvikling af arbejdet fra at være individuelt og biografisk bundet i sin udvikling blev kollektivt bundet, hvilket kunne befri producenterne fra varetagelsen af en livslang specialfunktion, hvad bla. håndværkerfunktionen under feudalismen kan betragtes som. Det er således ikke arbejdsdelingen i sig selv, der er udtryk for afpersonaliseret/afsubjectiveret menneskelig funktionsmåde og som forhindrer udvikling, men det er den tvungne arbejdsdeling, som uafhængigt af individernes udviklingskrav, sættes igennem under kapitalens overherredømme, hvorved også væsentlige dimensioner for medbestemmelse fra det enkelte individs side udgrænses.

Når arbejdsdelingen nu er den væsentligste individueringsfaktor, og da den endvidere er et alment samfunds-historisk karakteristika, så må Gorz' bestemmelse af den som værende i væsen fremmedgørende/afpersonaliserende afvises til fordel for en opfattelse, der bestemmer det afpersonaliserende som en konsekvens af kapitalens herredømme. Med en sådan indskrænkning af det afpersonaliserende moment bliver det problematiske ved Gorz' begreb om identitet tydeligt. Når Gorz opfatter at identitet kun er muligt på et grundlag, der sikrer en direkte spejleffekt, og når mennesket samtidigt har et behov for autonomi som det overordnede, så kan han ikke forklare menneskelig indgåen i kooperative sammenhænge som andet end udtryk for tvang. Autonomi og Kooperation modstilles alment for mennesket, så hvordan kooperative sammenhænge (:samfundet i al sin abstrakthed) skulle være opstået må forblive en gåde. Modstillingen mellem autonomi og Kooperation må derfor dels ses som en oplevet modstilling, dels som havende en særlig funktion for en særlig gruppe af mennesker i deres forsøg på at forvalte deres eksistens under kapitalistiske samfundsforhold.

Gorz bestemmer selv denne gruppe som ikke-klassen af ikke-arbejdere, og falles for dem er, at der tilsyneladende ikke er brug for dem i produktionen, at indgåelse i produktionen ikke medfører nogen udvikling eller tilfredsstillelse, mens mulighederne for at leve og udvikle sig uden for produktionen heller ikke er tilstede i dag.

Gorz beskriver imidlertid denne gruppe som havende en oplevet eller faktisk forfunden sikkerhed for at oppebære det nødvendige for den daglige livsopretholdelse. Men denne sikkerhed for det nødvendige gælder kun for en meget lille gruppe af denne ikke-klasse af ikke-arbejdere - og udhules tilstedagt af den økonomiske krises vedvarende - som derfor må siges at være de, der har udviklet nogle bestemte kvalifikationer, som de altid vil kunne oppebære livet igennem ved at sælge sig selv som lønarbejder. Det er mao. en privilegeret gruppes eksistensbetingelser, som Gorz med sine behovs- og identitetsbestemmelser indfanger - netop de, der har et økonomisk og socialt sikret underlag, som de kan falde tilbage på, men hvor dette grundlag ikke umiddelbart indeholder nogle kvaliteter, der peger fremad: det intellektuelle (kapitalkritiske) mellemrum, som har kunnet følge kriseudviklingen i kapitalismen på afstand, eller måske

nærmere at kriseudviklingen ikke ^{har} trukket deres økonomiske grundlag bort, men ^{tilsvarende} overflødiggjort dets eksistentielle indhold.

Nødvendigheden af Gorz' dualistiske konception mener vi altså opløses gennem difrentieringen mellem menneskelig væsen og væren, hvor væsenet funderes udenfor mennesket, som "midtpunktsforakudt" (Sève) og som stående i et "juxtastrukturelt" (Sève) forhold til udfoldelsen og realiseringen af menneskets samfundsmæssige natur. Dermed kan der løses op for den umulighed, som Gorz tilskriver Marx at plædere for - sammenfaldet mellem individ og samfundsmæssig væren. Individet er sin samfundsmæssige væren, men væsenet for denne væren findes udenfor individet. Dermed undgår man også - modsat Gorz - at postulere, at der eksisterer en kerne i den individuelle eksistens, der "ikke er socialiserbar i hele sin udstrækning".

Problemet for marxismen er derfor ikke at gøre individet identisk med sin samfundsmæssige væren - det er det per definition - men at kunne udpege handlemuligheder i denne værens objective samfundsmæssige rammer, som idet - eller hvis - de gribes betyder, at individet realiserer sin samfundsmæssige væren på en ny måde, hvor eksisterende begrænsninger for samfundsmæssig behovsopfyldelse er ophævet.

For at kunne gå dybere ned i denne problematik - om menneskelig behovsopfyldelse på samfundsmæssigt niveau - kræver det imidlertid et begreb om det særegne ved den menneskelige natur. Dette skal vi ikke gå ind på, men nøjes med at slå fast, at Gorz' bestemmelser omkring behov og identitet abstraherer fra det væsentlige ved et begreb om denne: at den menneskelige natur både nødvendigvis, men også muliggør samfundsmæssig livsopretholdelse gennem genstandsmæssig kooperativ virksomhed. At mennesket ikke skulle kunne være engageret eller motiveret i forhold til en samfundsmæssig "fælles plan" eller "fælles vilje", fordi individet ikke kan spejle sine egne behov og interesser i den, må derfor afvises til fordel for at se engagement og motivation som værende bestemt gennem det indholdsmæssige i den "fælles plan" - dvs gennem bestemmelse af den eller de samfundsmæssige interesser, som den sikrer, som igen er et udtryk for praktiske livsnødvendigheder og måder til deres overvindelse. - ud fra om den enkeltes livssikring også er indeholdt her på kort såvel som på lang sigt.

En overvindelse af Gorz forkortede begreber om behov og identitet overvinder samtidigt den opfattelse, at produktionsstrukturer "for produktion i stor målestok" nødvendigvis er fremmedgørende. Produktionsstrukturen er nok et system af relationer, hvor magten er funktionel, men det er relationer og magtepositioner, der bæres oppe af menneskelig praksis. Det centrale er her, at de er udtryk for praktiske livsnødvendigheder, som kan stå i modsætning til nogle samfundsgrupperes interesser, og omvendt fremme andres - og endda på bekostning af hinanden, som det sker i klassesamfund.

Medstemmelse gennem selvforvaltningsenheder/fabrikråd på fabriks/bolig-niveau er - som Gorz bemærker - nødvendigvis begrænset til, hvordan der skal produceres pga. den globale arbejdsdeling, men ved at se selvforvaltningsenheder som momenter i en fagforeningsstruktur, partistruktur mv., så bliver det muligt for den enkelte/ den enkelte selvforvaltningsenhed at øve indflydelse også på, hvad der skal produceres.

Den enkeltes frigørelse og frihed kan hermed ses som et samfundsmæssigt forhold, og ikke som bestående i noget hævet over eller ved ^{siden af} det samfundsmæssige livs praktiske nødvendigheder. Frigørelse og frihed er fundamentalt at opfatte som sociale kategorier, hvorfor også de handlinger, der virkeliggør dette, må være sociale handlinger, dvs handlinger som kooperative handlinger. Dette kan Gorz ikke fange, da han bestemmer enhver Kooperation i relation til livspraktiske nødvendigheder som værende et udtryk for "ikke-menneskelige relationer", hvorved han blot reproducerer det borgerlige samfunds privatform; han ser kun individet som privatindivid (hvilket som vist reproduceres i hans behovs- og identitetsbegreb), og som kun værende abstrakt forbundet med andre via varemærket. Dette ydre forhold kan forklares vha. samfundets borgerlige fornbestenhed, hvor

"sammenhængen mellem de enkelte vareproducenters aktiviteter frembringes bag om ryggen på dem, blindt, ligesom tilfældigt og i hvert fald først bag-efter, formidlet af de cirkulære ting. I sin sproglige afbildning af den grundlæggende modsigelse, kalder Marx arbejdsproduktterne, der er blevet til varer, for samfundsmæssige ting og individernes samfundsmæssige relationer for tingsliggjorte. Den sociale struktur som er bestemt af de privat-arbejdsdelte produktionsforhold, giver altså produkterne af det menneskelige arbejde et præg af, hvad der også betegnes som deres fetichkarakter" (W.F.Haug 79, s.170)..

Vi vil på grundlag af dette bestemme Gorz'dualistiske konception som værende indfanget af en produktionsfetich: han ser kun produktionsprocessen som en magt over menneskene, og ikke at menneskene selv producerer denne i og med produktionen af livsnødvendigheder. Nødvendigheden af den dualistiske konception forsvinder når der tænkes historisk - hvilket er den eneste måde at opnå viden om de former, der spontant tænkes og handles i (jvf. Ibid.) - ikke kun i relation til den samfundshistoriske udviklingsproces, men også omkring menneskets nødvendigheder og muligheder for samfundsmæssig livsopretholdelse. Når man ikke - som hos Gorz - tænker historisk om mennesket (eller har et historisk begreb om mennesket) må man nødvendigvis mystificere den menneskelige natur, eller identificere den, som den fremtræder under borgerlige livsforhold, for at være den menneskelige natur overhovedet. Den kan derfor ses som privat, som usamfundsmæssig eller som hos Gorz som delvis samfundsmæssig og delvis privat/usam-

fundsmæssig. Overvindelse af denne dualisme i hans menneskesyn opløser fremtiden set som nødvendig dualisme - en dualisme der end ikke indeholder fremtiden i sig, men som forbliver indenfor den borgerlige privatform.

Det må nødvendigvis gå Gorz således, når han konciperer problemet for højt industrialiserede kapitalistiske samfund som problemet om arbejdets afskaffelse, og når han bygger på en falsk dualisme mellem individet og dets samfundsmæssige væren - og hsmæd være ikke sagt at individets samfundsmæssige væren kan reduceres til de objective betingelser for denne væren. Arbejdet som "menneskets evige stofskifte med naturen" kan ikke afskaffes, men det kapitalistiske arbejde kan det. Det er imidlertid kun et problem for alt andet end kapitalen og den borgerlige stat, og i den udstrækning at arbejder- og venstrebevægelsen ikke formulerer ^{kvalitative} ~~offensive/kræv~~ - og ikke kun økonomiske - til den nuværende teknologiske udvikling, så overlades den indre udformning blot helt til kapital og statsmagt. Under denne synsvinkel er indfangethed i en produktionsfetich som Gorz' uhyre farlig, da den både ureflekteret og reflekteret støtter en opgiven af kvalitetskrav til arbejdet.

Som strategisk grundlag for en kritisk arbejdsvidenskab virkeliggør den blot på en endnu mere raffineret måde end den traditionelle arbejdsvidenskab arbejdets dehumanisering. Den forsøges ikke blot at inddæmme og misbruge menneskelig subjectivitet, men at fjerne det og vende det mod fritidssfæren, hvor afmagten overfor den teknologiske udvikling og kapitalen forskydes til et problem om abstrakt fri-tid.

Ikke desto mindre piller Gorz ved nogle enormt centrale problemer i dag - arbejdsløsheden, teknologiudviklingen, kulturkampen, naturedelæggelsen - og han gør det endvidere på en tilsyneladende ny og spændende måde, der dog blegner kraftigt, når hans problemløsning analyseres nærmere. Gorz løser ikke problemerne, men giver op over for dem, og det endda med argumenter, der er farlige for en venstrefløj og for en kritisk arbejdsvidenskab.

3.4. UTOPI OG KRITIK. GORZ PÅ EN ANDEN MÅDE.

I det følgende skal kritikken af Gorz gives en anden retning end i de foregående afsnit (3.1. - 3.3.).

Da vi er enige om, at Gorz utopi, hans dualistiske samfundsmodel, må ses som en konsekvens af, at Gorz naturaliserer eller absoluterer de kritisable og problematiske livsbetingelser under kapitalismen, og følgelig må Gorz også stort set afvise (absolutere sin kritik af) hidtidige eller traditionelle forestillinger om og strategier for udviklingen af socialismen, så vil vi i det følgende ikke opholde os så meget ved Gorz utopi som ved den kritik, han fremfører af de kapitalistiske livsbetingelser og især de forskellige socialistiske utopier/strategier.

Der skal i det følgende argumenteres for, at selv om Gorz utopi og navnlig hans - ganske vist meget mangelfulde - strategiske overvejelser kan og skal kritiseres, fordi de får som konsekvens, at der ikke tænkes på og stilles krav om en omformning og en udvikling af produktionsprocessen i en kvalitativt anderledes retning, hvorved tillige de mennesker, som faktisk stadig befinder sig i produktionsprocessen, - har deres job, udkomme og måske også livsindhold dér (og det er vel fortsat hovedparten af befolkningen i de vest-europæiske lande, selv om Gorz spår, at de vil komme til at tilhøre ikke-lassen af ikke-arbejdere ("lumpen") i og med udviklingen af det industrielle arbejde, Gorz s. 98), - i virkeligheden lades i stikken (jvnf. forrige afsnit), så må vi ikke tabe Gorz kritik af de kapitalistiske livsbetingelser og af de socialistiske utopier på gulvet.

I det følgende skal væsentlige dimensioner i Gorz kritik af socialisemodeller/opfattelser på den partipolitiske venstrefløj, i den organiserede fagbevægelse og i Sovjetunionen/østeuropa - på baggrund af Gorz opfattelse af de aktuelle og fremtidige livsbetingelser og udviklingsbetingelser med en højteknologisk præget produktionsstruktur og produktivkraftudvikling - trækkes frem. Der skal argumenteres for, at hvis vi ikke tager denne kritik i betragtning eller udraderer den, f.eks. hvis vi - som i de foregående afsnit - for det første opfatter Gorz' bestemte kritik som et udtryk for en positiv videnskabs almene bestemmelser omkring individ- og samfundsudvikling, for det andet alene ser den som et udtryk for en bestemt intellektuel gruppes opgivende - og selvtilstrækkelige - interesser og model for samfundsmæssig udvikling, for det tredje forsøger at opløse kritikken ved hjælp af antropologiske og alment-historiske bestemmelser om menneske og samfund, - ja så formår vi nok ikke at bidrage til en udvikling og en udbredelse af den socialistiske ide. Venstrefløjens krise må i høj grad også ses i lyset af, at dens visioner, ideer og socialisemeforestillinger er blevet praktisk problematiseret af udviklingen i de kapitalistiske lande og under den "virkeliggjorte" socialisme, men også af den partipolitiske venstrefløjs egne praksisformer. Det er i denne situation/med sin kritik i virkeligheden formulerer en del af grundlaget for...

ombrydning af de antikapitalistiske kræfter, der har fundet sted i de seneste år, fra de partipolitiske organisationer til de mere "livepraktisk" organiserede bevægelser.

Men først må der knyttes nogle ord til den form for viden (eller videnskabelighed), som karakteriserer Gorz skrift. Som nævnt går man galt i byen, hvis man forsøger at fremhæve eller definere bestemte almen-menneskelige eller almen-historiske bestemmelser eller dimensioner i Gorz univers, der er hos Gorz ikke tale om positive videnskabelige begreber, dvs. en total-videnskabelig - eller elementer af en total-videnskabelig fremstilling af det menneskelige væsen, af forholdet mellem individ og samfund, af de menneskelige behov og udviklingen af den individuelle identitet, altså almen-historiske eller almen-samfundsmæssige bestemmelser. Der er derimod tale om en kritik af bestemte historiske samfundsforhold og tankeformer, - af det kapitalistiske samfund og af forskellige men bestemte socialistiske utopier, hvor basis i denne kritik må siges at være konkret menneskelige erfaringer og oplevelser af modsigelser i denne virkelighed, - mellem utopi og virkelighed, - mellem følelser af frihed og ufrihed, autonomi og heteronomi, mellem tilfredsstillelse og ikke-tilfredsstillelse af behov, osv. Omend disse erfaringer og oplevelser kan fremtræde i en mere eller mindre specifik historisk begrebslighed, så kan der ikke røkke ved deres konkret-historiske specifitet : det er den aktuelle virkelighed, de nuværende livsbetingelser, det handler om.

Der er heller ikke tale om, at Gorz afskriver marxismen eller socialismen, men der er jo netop tale om, at bestemte opfattelser og visioner hos Marx selv og i de forskellige socialistiske utopier, strategier eller modeller, som er blevet konciparet eller realiseret siden hen, - er blevet praktisk problematiseret af individer, grupper eller af den historiske bevægelse i de forskellige samfund.

Gorz vil således også socialismen, men på hans egen måde - i overensstemmelse med hans begreb om konsekvenserne af denne praktiske problematisering : det er jo uomgængeligt, at Gorz forestiller sig en sektor for socialiseret eller samfundsmæssig produktion, han forestiller sig også, at denne produktion af de nødvendige og basale brugsværdier, dvs. det der er nødvendigt for at leve, skal foregå i overensstemmelse med de sig udviklende konkrete behov. Men da Gorz, som vi allerede har været inde på, tilkender en samfundsmæssig produktion i stor målestok en selvbevægelighed og egendynamik, som grunder sig dels i de teknologiske imperativer, dels i det komplicerede samfundsmaskineris funktionelle magtstrukturer, ja så ser Gorz ikke de store udviklingsperspektiver for den individuelle udfoldelse i den samfundsmæssige produktions sammenhænge, ej heller for de forskellige basis-kollektiver, produktionsfællesskaber eller selvstyrende rådsenheder m.h.t. virkelig indflydelse på den fælles planlægning af den totalsamfundsmæssige produktion.

Gorz gør således op med de hidtidige eller traditionelle forestillinger om karakteren af de socialistiske samfunds demokrati og pluralisme, og, som vi har set, bliver konsekvenserne af Gorz opfattelse af de problemer der knytter sig til den kollektive forvaltning af den samfundsmæssige produktion, at produktionen af de basale nødvendigheder inden for det høj-teknologiske produktionsmaskineris rammer, må defineres inden for en selvstændig sfære, nødvendighedens sfære, og forvaltes af en central organisation - Staten. Men statsmagten må kodificeres således at statsapparat og dominansapparat bliver adskilte størrelser. Gorz forestiller sig, at magten opløses i en dialektik mellem de krav, der udgår fra den samfundsmæssige produktions sfære og fra autonomiens sfære formidlet af politikken :

"Politikken er det sted, hvor der foregår en altid konfliktfyldt spending og mediering mellem på den ene side udvidelsen af autonomiens sfære, et krav der stiger fra bevægelsen op gennem det civile samfund, og på den anden side de af staten styrede nødvendigheder, som er et resultat af samfundets fungerer som et materielt system. Politikken er det specifikke sted, hvor samfundet bliver sig sin produktion bevidst som en helhedsproces og forsøger at holde styr på dens resultater og kontrollere dens tvang." (Gorz s.150)

Det må således dreje sig om at indse, at Gorz skrift ikke er et udtryk for positiv (samfunds-) videnskab - også selv om Gorz formulerer sig i absolutte vendinger og kategorier. *hvad er den så udtrykte for ??*

Og i virkeligheden må man sige, at Gorz dermed tager den marxske materialisme alvorligt : Når Marx i sin kritik mod Feuerbach skriver :

".....Men det menneskelige væsen (...) I sin virkelighed er det ensemblen af de samfundsmæssige forhold" (i 6. tese mod Feuerbach),

ja så handler det jo netop om en kritik af den naturalistiske materialisme, - af den materialisme, som forsøger at fastlægge det menneskelige, de samfundsmæssige udviklingsmuligheder og historien i overensstemmelse med et begreb om den menneskelige natur. Med sin tese vil Marx fremhæve den historiske dimensions betydning : hvad den menneskelige natur indebærer, hvad mennesket er og hvad det kan blive, ja det må til enhver tid fremgå af konkret historisk praksis, - af ensemblen af samfundsmæssige forhold. Den menneskelige natur formidles af, - udvikles i menneskets praktiske tilegnelse af naturen omkring sig, - i produktionen af livsforødenhederne. Således bliver (historisk) praksis atter og atter omdrejningspunktet - eller formidlingsinstansen - i den historiske materialisme. Den menneskelige natur, behovene, erkendelsen, følelserne, samværsformerne og de samfundsmæssige strukturer udvikler sig i den praktiske dialektik mellem menneske og natur, i stofskifteprocessen mellem menneske og natur.

Nu kan man følgelig forsøge sig med nogle bestemmelser af de almene momenter

i den hidtidige samfundshistoriske udvikling, centreret omkring produktionsprocessens udvikling, f.eks. således :

"Menneskeliggørelse er m.a.o. tilegnelse og realisering af de kravformer, som et kooperativt samvirke udtrykker, hvorved mennesket både producerer sig selv og sit bidrag til Kooperationen. Overhovedet er samfund karakteriseret ved Kooperation og arbejdsdeling. Endvidere kan arbejdsdelingen siges at være den fundamentale betingelse for menneskelig individualisering - en udvikling, der tager form som udviklingen af unikke personligheder i modsætning til dyrenes simple (og primært biologisk givne) individualitet."

Eller :

"Individet er sin samfundsmæssige væren, men væsenet for denne væren findes uden for individet" (jvnf. kap. 3.3. s. 63 og 65).

Men for det første står vi ikke her over for begrebet om den menneskelige natur (hvad der dog heller ikke fremgår af vort kapitel), tror man det, så havner vi uomgængeligt i naturaliseringen af det historisk mulige, - i en universalhistorisk begrebslighed (ontologi), som ikke levner konkret menneskelig praksis (politisk praksis) mange beføjelser : det kan således kun handle om at gribe og forsones os med vor naturs udviklingspotentialer.

For det andet må man spørge, hvad det egentlig er, man begriber med sådanne almen-samfundsmæssige (antropologiske) bestemmelser ? For der er vel pokker til forskel på de praktiske problemer, som opstår i forbindelse med den samfundsmæssige produktion og reproduktion i samfund med hundrede, tusinde eller endda millionvis af mennesker ? Den individuelle praktiske tilegnelse af og bidrag til udviklingen af den samfundsmæssigt organiserede produktionsproces, herunder etableringen af en sammenhæng mellem den individuelle og totalsamfundsmæssige behoven, må uægtelig blive noget mere kompliceret i vor tids (socialistiske) millionsamfund, uanset hvor samfundsmæssigt indstillet mennesket er fra naturens hånd.

Behovene udvikler sig i den samfundshistoriske proces, i den praktiske dialektik, - i dialektikken mellem produktion og konsumtion; hvis denne dialektik ikke skal brydes på det individual-historiske niveau, ja så må vi for-dre, at der kan etableres en konkret dialektik mellem den individuelle og samfundsmæssige praksis, - omverdenskontrol, - produktion af livsfor-nødenhederne. Men hvordan gør man egentlig det, hvor det ikke længere handler om mindre produktionsfællesskaber, men om kæmpemæssige høj-teknologisk prægede industri-samfund, hvad indebærer det i virkeligheden - dvs. under sådanne produktionsbetingelser, når f.eks. Holzkamp-Osterkamp (1979) taler om, at livsopretholdelsen på et specifikt menneskeligt niveau, kan karakteriseres ved en langfristet, samfundsmæssig sikring af livsbetingelserne på basis af en viden om den almene behoven ? *Indegribelse af udviklingsforhold!*

Hos Gorz drejer det sig ikke om bestemmelser om den menneskelige natur eller om bestemmelser på et almen-samfundsmæssigt niveau, men først og fremmest om en til konkret-historisk praksis bundet kritik af de kapitalistiske livsbetingelser, af de traditionelle socialisme forestillinger og østeuropæiske/sovjetiske livsforhold. Gorz begreb om denne kritik og konsekvenserne for praktisk-politisk handling må og skal diskuteres - men ikke (kun) under henvisning til abstrakte bestemmelser af den menneskelige natur eller almen-historiske betragtninger over forholdet mellem individ- og samfundsudvikling (i så fald ville vi også glide af på den praktisk-historiske dimension i Marx (historiske) materialisme).

Vi vil i det følgende se på nogle af dimensionerne i Gorz kritik - eller begrebet om de kritisable forhold såvel under kapitalismen i dag som i de konciperede/realiserede socialismemodeller.

1. Proletariatet som en kalkering af kapitalen (jvnf. kap. 3.2. ad.2).

Over for den opfattelse, som vi også tidligere har været inde på, at produktivkraftudviklingen skaber både den materielle basis for en kollektiv tilegnelse af den samfundsmæssige produktion, for en socialistisk forvaltning af produktionen, som den sociale basis for denne udvikling, nemlig proletariatet eller klassen af lønarbejdere, der som det historiske subjekt negerer kapitalens negation af hver enkelt arbejder, for så vidt som han/hun helt er blevet frataget råderetten over såvel sit arbejdes tingslige forudsætninger som resultatet deraf, er fremmedgjort over for sit arbejde og blot fremstår som den objektvløse, rene arbejdskraft-formåen (jvnf. Schmidt i kap. 2.3.), - over for denne opfattelse, at arbejderklassen/proletariatet i sig rummer eller bærer på de slumrende potenter for at realisere sig som historiens subjekt, er Gorz stærkt kritik. Ganske vist er den tekniske magt hos proletariatet i sin helhed vokset i samme takt som den voldsomme foregelse af produktiviteten - dvs. med indførelsen af stadig mere magtfuldt og komplekst maskineri, men kapitalen har efter Gorz mening haft held til at gennemføre denne udvikling således, at de der er blevet betroet at overvåge dette kæmpemaskineri, - at udføre dette beherskelsesarbejde, som enkeltindivider, gruppe eller sjak er blevet mere og mere magtesløse. Årsagen hertil er at finde i dels produktionsenhedernes omfang, deres afhængighed af hinanden, i den territoriale samfundsmæssige arbejdsdeling (den multinationale og internationale kapital og den heraf udvirkede integration af arbejdsdelingen i en global sammenhæng), den teknologiske arbejdsdeling og endelig - dels i socialiseringen af arbejdsfunktionerne, som Gorz kalder det, dvs. specialiseringen, normaliseringen, banaliseringen og standardiseringen af de arbejdsfunktioner der er nødvendige i produktionen. dvs. en dequalificering af den

enkelte arbejder - eller rettere, en indskrænkning af de færdigheder, som er nødvendige for at kunne indgå i produktionen. Sammenlignet med de lag af arbejdere med en faglig uddannelse (håndværkere) der tidligere indgik i produktionen og heri besad en relativ - i alt fald teknisk - autonom magt, er nutidens specialarbejdere og specialteknikere efter Gorz mening magtesløse, dvs. de er i sidste instans behersket af det kæmpemaskineri, som de er blevet sat til at overvåge. Den kapitalistiske forbestemmelse af produktivkraftudviklingen har ført til en udformning af produktionsprocessen, der forhindrer den enkelte arbejder i at realisere en bevidsthed om klassen som et samfundsmæssigt subjekt :

"Proletariatets enhed, og arbejdet som universel kraft er således faldet uden for proletarenes bevidsthed. Den kollektive almagt hos en klasse, der frembringer verden og historien, er ganske ude af stand til i sine medlemmer at blive et subjekt, der er sig selv bevidst. Den klasse, som kollektivt udvikler og benytter samtlige produktivkræfter, er ikke i stand til at tilvende sig dette hele, at underlægge det sine egne formål og erkende det som totaliteten af sine egne evner. Kort sagt, den kollektive arbejder er forblevet fremmed for proletarerne. Den kapitalistiske udvikling har givet ham en sådan struktur, at det er umuligt for proletarer af kød og blod at genkende sig selv i ham, at identificere sig med ham og indoptage ham i sig som deres egen realitet og styrke." (ibid.,s.47)

Og videre hedder det om konsekvenserne af denne kapitalistiske forbestemmelse af den enkelte lønarbejders udvikling, bevidsthedsmæssigt, færdighedsmæssigt, i en strategisk sammenhæng :

"Det drejer sig da om at ændre produktionsmidlerne og produktionsstrukturen på en sådan måde, så de kan tilegnes kollektivt. Denne opgave er imidlertid hverken enkel eller umiddelbart realiserbar : faktisk kan den ikke løses af den kollektive arbejder, sådan som de kapitalistiske produktivkræfters udvikling har formet ham. Den forudsætter en intern omrydning af arbejderklassen, af kvalifikationernes natur, af arbejdets deling, af definitionen på fag og kompetencer, ud fra overvejende politiske og kulturelle kriterier. Den forudsætter, at arbejderklassen, i stedet for at være en kalkering af produktionsprocessen, løsner sig fra denne, definerer sig selv gennem sine autonome krav, og går i gang med at udtænke de midler, der svarer til dens krav. Arbejderklassens politiske magt fremtræder da ikke som en løsning, men som en forudsætning balndt ændre for de forandringer, der skal foretages." (ibid., s.52)

At proletariatet fremtræder som en kalkering af produktionsprocessen betyder

at vi ikke står over for en forenet arbejderklasse, der har indset sin historiske mission og realiserer sig som historiens subjekt, men derimod at vi står over for en atomiseret, serialiseret masse af proletarer, der bekræfter sig selv som det kapitalen har gjort den til : i stedet for at internalisere deres totale afhængighed og besiddelsesløshed og således blive bevidst om nødvendigheden af og muligheden for at negere kapitalens negation af hver enkelt proletar (lønarbejder), har lønarbejderne givet afkald på ethvert ansvar for deres eget livs betingelser, og så at sige afhændet det til eller overladt det til staten eller statsapparatet, klassens livskrav har forvandlet sig til massens livskrav, der i denne situation kun bliver til et spørgsmål om konsum (ibid., s.59).

Det der er det umiddelbare problem for Gorz, er selvfølgelig, at på trods af arbejderbevægelses-, fagbevægelses- og den partipolitiske venstrefløjs aktive fortrops arbejde gennem årene, er den revolutionære glød ikke vokset, klassekampen ikke skærpet (forsåvidt som man med klassekamp mener aktiv, organiseret kamp mod kapitalen), snarere tværtimod. Det er derimod lykkedes at integrere lønarbejderklassen i de kapitalistiske samfund, opløse dens oprindeligt revolutionære faglige og politiske organisationer i nogle overvejende reformistisk orienterede faglige forbund og partier, således er det i alt fald gået her på vore socialdemokratiske breddegrader. Men hvorfor ?

Her må vi nok (med Gorz) tage syv-mile-støvlerne på. I overensstemmelse med god materialistisk historie-tænkning, så må vi tage udgangspunkt i den økonomiske basis bevægelse, i produktionsprocessens bevægelser, og i overensstemmelse med Schantz (kap. 2.3.), så må vi spørge om forholdet mellem økonomi-- ikke-økonomi, mellem basis og overbygning eller mere snævert ud fra kapitallogikken, om kapitalforholdets forbestemmelse af det samfundsmæssige liv.

Op Gorz kan så med henvisning til denne sammenhæng svare, at den historiske udvikling har resulteret i, at proletariatet (lønarbejderklassen) træder frem som en kalkering af produktionsprocessen. Men nu må man nok spørge, hvor nuanceret Gorz egentlig begriber de indre sammenhænge i den historiske praksis udvikling. For selv om det hele ser så fantastisk veltilpasset ud, selv om konflikterne mellem kapital og lønarbejdere er en relativ sjælden foreteelse, og stort set altid bliver ledet ind i legitime og formelle organisatoriske rammer og løst dér (overenskomstforhandlinger f.eks.), selv om de samfundsmæssige magt- og produktionsstrukturer ser så uoverskuelige ud, i og med spredningen i den territoriale, samfundsmæssige arbejdsdeling, - den internationale kapital og den globale arbejdsdeling, men også som følge af de enkelte produktionsenheders omfang, - koncerner og stor-industriel-

le grupper, hvor de enkelte virksomheder, afdelinger eller underleverandører har specialiseret sig i en snæver, begrænset produktfremstilling. Og selv om vi på fabriksniveau står over for den videnskabelige og af teknologien (automatiseringen) betingede arbejdsdeling - og her er det forsåvidt ligemeget, om produktionsstrukturen er domineret af kæmpestore produktionsenheder, multinationale koncerner, eller som her i Danmark - af overvejende mindre selvstændige virksomheder med en omskiftelig, forholdsvis avanceret teknologisk produktion af enkelt-dele, komponenter o.lign. (f.eks. i elektronik-industrien, jvnf. Fagbladet, SID, nr.7 1982), konsekvenserne er nemlig de samme, nemlig en begrænsning og banalisering af de enkelte arbejdsfunktioner, der overlades til mennesker, og i forskelligt omfang - en afhængighed af den teknologiske system-struktur både eksternt og internt i f.h.t. den enkelte virksomhed. På trods af alle disse umuligheder ved den kapitalistiske produktionsproces i dens aktuelle udformning, i f.h.t. forestillingerne om en kollektiv, samfundsmæssig planlægning og produktion af livsforbrødenhederne; på trods af, at lønarbejderne i høj grad har indrettet sig på den individuelle afmagts betingelser i de borgerlige privatformer, forsøgt at adskille produktionsfære og reproduktionssfære i sit hverdagsliv og iøvrigt hengive sig til den konformiserede konsum-tilværelse (jvnf. Brückner 1974) - efter forskellig evne (købekraft) ganske vist !, - så er det et spørgsmål om historien om proletariatet er skrevet. Eller rettere, når Gorz fremhæver, at proletariatet fremtræder som en kalkering af den kapitalistiske produktionsproces, så er det et spørgsmål, om Gorz i virkeligheden formår at trænge ned under de mest umiddelbare indtryk af tilpasning til de kapitalistiske livsbetingelser : det synes som om, at Gorz sætter lighedstegn mellem afmagt og uproblematisk tilpasning til eller overtagelse af de kapitalistiske livsbetingelser, eller m.a.o., at Gorz alt for mekanisk afleder de subjektive strukturer (og forsåvidt også de overindividuelle, i en eller anden forstand - samfundsmæssige subjektors mulighedsbetingelse) - af de objektive livsbetingelser. *muligvis en hånsvær af det kapitalistiske udgangspunkt !!!*

Konsekvenserne af denne - tendentielt - objektivistiske (refleks-) analyse af lønarbejdernes integration i og tilpasning til det kapitalistiske samfund, sammen med Gorz opfattelse af, at ikke blot kapitalistisk (teknologisk) produktion i stor målestok, men overhovedet samfundsmæssig produktion i stor målestok baseret på højtudviklet teknologi, er fremmedgørende og ikke lader sig forvalte i overensstemmelse med autonome produktionsfællesskabers/ kollektivens ønsker og behov (se kap. 3.1. samt det følgende afsnit), dvs. at Gorz naturaliserer det problemfelt, som han beskriver, - bliver som tidligere nævnt, at Gorz undlader at stille krav til forbedringer og ændringer af produktionsprocessen og over for indførelsen af ny teknologi. Idet Gorz giver op over for problemerne, og alene fæster sin lid til dem, som sættes

eller sætter sig uden for den samfundsmæssige produktions sfære (ikke-klassen af ikke-arbejdere), så giver han sig jo i realiteten fanden i vold, og kan kun håbe på, at kapitalismens samfundet forvalter sin sag så dårligt, at ikke-klassen af ikke-arbejdere - som inkarnationen af den anti-produktionistiske bevægelse mod større autonomi - ikke vil blive marginaliseret eller opslugt af system-bevarende kræfter.

2. Forholdet mellem individ, fællesskab og samfund; selvforvaltningens mulighed.

I forhold til sådanne opfattelser, som betoner, at med en socialistisk organisering af den samfundsmæssige produktion, med producenterne kooperativ og fælles planlægning af den samfundsmæssige produktion i overensstemmelse med deres behov, så bliver der samtidig åbnet op for en næsten ubegrænset mulighed for udvikling af den individuelle personligheds evner og færdigheder i og med muligheden for at indgå i, tilegne sig og bidrage til udviklingen af de samfundsmæssige produktivkræfter; i stedet for den kapitalistiske begrænsning af de faktiske producenteres udviklingsmuligheder, fordi de er udelukket fra den bevidste tilegnelse af og kontrol over det samfundsmæssige produktionsapparat og alene henvist til rekreative eller reproduktive aktiviteter uden for den samfundsmæssige produktions sfære, så ville her personliggørelsen af de samfundsmæssige aktiviteter såvel som samfundsmæssiggørelsen af de personlige, være to sider af samme sag; over for disse synspunkter fremhæver Gorz - i forlængelse af de betragtninger han har gjort om udviklingstendenser og muligheder i de højtindustrialiserede samfundsmæssige produktionsapparater, at det ikke er muligt at skabe et sådant samfund, hvor enhver kan erfare og opleve den samfundsmæssige bevægelse og udvikling som en resultant af hans/hendes virke i fællesskab med de andre, fordi der efter Gorz opfattelse er tale om nogle væsentlige forskelle mellem de overskuelige livs- og arbejdsfællesskaber, som individet kan indgå (dialektisk) i og så samfundet i sin helhed :

"Mellem livs- og arbejdsfællesskabet og samfundet i dets helhed er der en forskel, ikke blot i målestok, men i natur. Mens fællesskabet kan være bæret og bevidst skabt ved at hver enkelt investerer totalt i dets samvirke, dets konflikter og dets følelsesmæssige relationer med de andre, fordi hver enkelt betragter det som "sit" og har et vågent øje med dets sammenholdskraft, så er samfundet i dets helhed et system af relationer, præget ind i og bæret af en institutionel organisering, infrastrukturen til kommunikation og produktion, og en territorial og social arbejdsdeling, hvis inerti garanterer systemets kontinuitet og fungeren. Forsåvidt som

udvendigt i f.h.t. dets medlemmer. Det er ikke resultatet af et frit og frivilligt samvirke. Individderne frembringer det ikke med udgangspunkt i sig selv, de frembringer det med udgangspunkt i dets iboende fordringer, ved at tilpasse sig de jobs, funktioner, kvalifikationer, omgivelser og hierakiske forhold, som samfundet etablerer på forhånd for at sikre sin integrerende fungeren." (ibid. s.

106).

Gorz mener heller ikke det er muligt med afskaffelsen af kapitalismen og med indførelsen af et virkeligt og ikke kun formalt pluralistisk demokrati, at gennembyrde denne udevendighed mellem individ og samfund, fordi for det første skabelsen af en fælles samfundsmæssig planlægning fordrer en hel række af medieringer mellem forskellige enkeltpersoner, grupper og fællesskaber, der gør planen uigenkendelig for den enkelte, og fordi dens omsættelse i praksis forudsætter, at denne demokratiske pluralisme forløber i overensstemmelse med et på forhånd fastlagt begreb om den samfundsmæssige proces i sin helhes foruden en koordinator og agent for de kollektive bestræbelser - en stat. Den fælles plan fremtræder således i sidste instans som det autonomiserede resultat over for de enkelte individer og fællesskaber, som "ingen kan ville og som alle oplever som et kompleks af ydre tvangsforanstaltninger" (ibid. s.109).

I den forbindelse tager Gorz fat på det problem, at når flertallet af befolkningen i de kapitalistiske lande er rede til at forsvare deres frihed over for "kollektivismen", så er det for Gorz ikke kun et resultat af borgerlig ideologi, men netop fordi denne følelse af frihed modsvares af de virkelige sanselige erfaringer, nemlig individeets mulighed for at "konstruere sig en niche, som kan beskytte hans personlige liv mod ethvert tryk udefra og enhver ydre social forpligtelse" (ibid. s.110). Som Gorz anfører, kan man hævde, at denne niche og de aktiviteter, som den rummer, (altså alle de aktivitetr der står uden for den samfundsmæssige produktionssfære), skal fungere som et område for kompensation - med mulighed for fri udfoldelse og autonomi - over for det fremmedbestemte lønarbejde og det samfundsmæssige livs krav, men dermed også, at med et sammenfald af samfundsmæssige og personlige aktiviteter vil dette kompensationsbehov ophøre - altså med i en eller anden forstand : socialismen. Med en sådan opfattelse har man ifølge Gorz ikke forstået, hvad den individuelle suverænitets sfære indebærer, de autonome aktiviteterets område:

"Den individuelle suverænitets sfære er ikke baseret på simple konsumensker eller underholdnings- eller rekreative aktiviteter udelukkende. Den konstitueres dybere set af aktiviteter uden økonomisk formål, som bærer deres mål i sig selv: Kommunikation, talent, æstetisk frembringelse og nydelse, produktion og reproduktion af

elle evner, frembringelse af brugsværdier (genstande eller gensidige tjenesteydelser) uden bytteværdi, og som det ville være umuligt at producere kommercielt, fordi de ikke er rentable, kort sagt et kompleks af aktiviteter, som fordi de udgør selve livets grundstof, med rette indtager en plads i livet, der ikke er underordnet, men yderst central." (ibid. s.111)

Kort sagt, så mener Gorz (som også tidligere fremhævet i kap. 3.1.), at ikke alle dimensioner i den individuelle eksistens lader sig integrere eller ophæve i den samfundsmæssige produktions sfære, og omvendt er det heller ikke muligt at personliggøre enhver af den samfundsmæssige produktions aktiviteter. *huanja*

På et mere konkret niveau, dvs. i forbindelse med tankerne eller forestillingerne om på fabriksniveau at indføre arbejderråd (- som et led i realiseringen af en socialistisk produktion. selvforvaltning), så mener Gorz, at disse tanker er blevet til en ren anakronisme med den nuværende teknologi - i kæmpefabrikken og med den internationale arbejdsdeling - eller i alt fald med spredningen i den territoriale, samfundsmæssige arbejdsdeling. På fabriksniveau bliver arbejderrådets funktion eller arbejdermagtens mulighed alene et spørgsmål om kontrol og vetoret inden for rammerne af de givne kapitalistiske produktionsforhold, og for så vidt man forestiller sig en overtagelse af kapitalens magt bliver det med de nuværende produktionsapparater - i deres kapitalistiske formbestemthed - en ret så begrænset affære :

"Arbejdernes basisgruppe eller råd har hverken magt over produktet eller over fabriktionsprocessen. Det produkt den fremstiller, er i virkeligheden kun en komponent af fabrikkens eller gruppens samlede produktion, og den er nøje forudbestemt af forskningsafdelingen. Den måde hvorpå denne komponent fremstilles, er nøje fastlagt gennem konceptionen af specialmaskinerne, der som oftest er indstillet på en måde, så de ikke overlader arbejderen nogen frihed til at skønne eller vise initiativ. Arbejderen eller produktionsgruppen kan altså hverken gøre autonom brug af maskinerne eller af de komponenter, de fremstiller. Marginen for deres autonomi omfatter alene organiseringen og udførelshastigheden af de krævede operationer, pausernes antal og varighed, gruppenes størrelse og arbejdsdagens længde." (ibid. s.70)

Som en følge af arbejdsfunktionernes socialisering - med automatiseringen begrænses og banaliseres de nødvendige arbejdsfunktioner, og med den begrænsede tekniske selvforvaltning, altså mulighederne for at tilrettelægge og organisere arbejdsprocessen inden for rammerne af de objektive materielle og teknologiske betingelser (jvnf. citatet ovenfor), så vil arbejdet med produktionen af det samfundsmæssigt nødvendige uundgåeligt blive af-perso-

naliserende og fremtræde som en heteronom, dvs. fremmedbestemt, aktivitet (jvnf. kap. 3.1. og Gorz s. 132).

Det bliver atter her tydeligt, at Gorz ikke kun påpeger problemerne i forbindelse med en socialistisk organisering af den samfundsmæssige produktion, nej, han gør dem absolutte, uovervindelige :

Det gælder her både ¹problemet om den totalsamfundsmæssige produktionsproces selvstændiggørelse, som en følge af de komplekse teknologiske og kommunikative strukturer, den funktionelle magt, som knytter sig til organiseringen af disse strukturer (se kap. 3.2. ad.2, og Gorz s.91) over for de enkelte individ-er, produktionsfællesskaber og kollektiver. ²Det gælder problemerne i forbindelse med udviklingen en virkelig demokratisk pluralisme i f.h.t. planlægningen af den totalsamfundsmæssige produktion. ³Det gælder problemerne i forbindelse med det arbejde, der skal udføres i den høj-teknologiske produktions sektorer : mulighederne for at kunne skabe og forholde sig kreativt i arbejdsprocessen, mulighederne for et udviklende, berigende arbejde, mulighederne for autonomi og selvforvaltning på fabriksniveau eller i produktionsfællesskabet/kollektivet, mulighederne for at etablere en (dialektisk) relation mellem konsumtion (behov) og produktion i en større eller mindre, lokal produktionsenhed osv.

Vi vil ikke her komme ind på, hvorledes denne opfattelse af problemernes uovervindelighed afspejler sig i Gorz utopiske visioner om det dualistiske samfund (se tidligere i kap. 3.1.) og de mange komplicerede problemer, som dukker op, når Gorz utopi tænkes ud i sine konsekvenser (f.eks. i forbindelse med kodificeringen af statens magtbeføjelser, fordelingen af de heteronome aktiviteter, oplagringen og udviklingen af den socialiserede viden om de teknologiske processer - af hvem og hvordan ? (se her Gorz s.133) og så videre). Kort sagt forhold, som er mindst lige så problematiske, som de problemer Gorz peger på i forbindelse med mere traditionelle forestillinger om socialisme eller dér, hvor socialismen (angiveligt) forsøges udviklet.

Ej heller vil vi udbrede os om, hvordan man kunne tænke sig en løsning på disse praktiske problemer. Det det handler om er, at selv om Gorz i nogen henseender uproblematisk almengør problemerne i forbindelse med en socialistisk organisering af samfundet ud fra den nuværende kapitalistiske produktionsstruktur til overhovedet at gælde samfundsmæssig produktion i stor målestok (f.eks. kan man så godt forestille sig selvforvaltning i lokale områder med en decentral produktion i mindre virksomheder. Man kan også forestille sig - med den nuværende teknologi og dens iboende fordringer - en kollektiv styring og forvaltning af arbejdsprocessen på fabriksniveau f.eks., og skulle denne mulighed så begrænse sig til den tekniske selvforvaltnings

her en lavt målbare hos Gorz omhæng udvækkelsen af arbejdsidentitet

rammer (til at begynde med ?), så er det dog bedre og mere menneskeverdigt end under kapitalejernes betingelser. Det kan ikke dreje sig om enten eller: enten det totale sammenfald eller den totale adskillelse af personlige (autonome) og samfundsmæssigt nødvendige (heteronome) aktiviteter), - så må det dog ikke føre til, at vi underkender disse problemer som faktiske eksistentielle (og dermed også samfundsmæssige) problemer i forbindelse med udviklingen af forskellige kollektive processer (beslutninger, handlinger, produktioner), omend der som tidligere nævnt i dette kapitel, ikke er tale om almen-menneskelige eksistentielle problemer, altså universalhistoriske problemer f.eks. i forholdet mellem individ og samfund. *hvad så*

Til slut en lille kommentar om vores opfattelse af det socialistiske perspektivs begrundelse i f.h.t. den problematik, som blev ført frem i kap. 2.3. : om forholdet mellem videnskab og politik/strategi (eller retningslinjerne for/strategien for socialismens udvikling og realisering). Vores ledetråd i dette kapitel har været i forlængelse af praktisk-politiske hensigter : hvad kan det videnskabelige bruges til politisk. Vi mener m.a.o. det er væsentligt af finde ud af, om der er frigørende politiske aspekter ved en given (socialistisk-marxistisk funderet) videnskab, og omvendt : for således at kunne gøre det politiske videnskabeligt. At politik og videnskab naturligvis må fattes i en enhed, hvor de to momenter dog ikke opløser sig i hinanden, har vi allerede været inde på (se kap.1). Hvad relationen videnskab-politik i sin konsekvens indebærer, må naturligvis diskuteres i de konkrete sammenhænge - det kan ikke afgøres abstrakt, f.eks. på henholdsvis videnskabelighedens side og på det politiskes side.

KAP. 4: SANDHEDEN OG DEN BESVÆRLIGE VIRKELIGHED.

"Den mest almindelige form for flugt fra udviklede følelser er promiskuitet: forsøget på at opnå en skarp adskillelse mellem sex og følelser. Her optræder flugt igen som frigørelse, regression som fremskridt. (Lasch, c.: "Narcissismens kultur" cit. fra udrag i avisen Information d. 24/5 1982).

Dette citat udtrykker måske bedre end noget andet betydningsindholdet i denne opsummerings overskrift - i en godt nok metaforisk form: promiskuiteten optræder her i en entydig negativ form, som en flugt fra udvikletheden, som et tilbagefald til den kristne moralopfattelse i frigørelsens navn. Men det centrale er i første omgang ikke disse karakteristika, men snarere spørgsmålet om, hvilke livspraktiske nødvendigheder udbredelsen af den promiskuitøse praksis genspejler. For at svare på dette er det nødvendigt at gå bag om de former, som denne praksisform udtrykker - til dennes præmisser og grundlagsbetingelser - for at få fat på, om denne (nye) praksis rent faktisk er i stand til at overskride det, som den angiveligt er en kritik af (den afpersonaliserede sexualitet og den afsexualiserede emotionalitet).

I kap. 3.4 fremhæves, at det ikke er muligt at indfange de positive kerner i Gorz's kritik af kapitalismen, hvis - som der er gjort i de øvrige afsnit i kap. 3 - Gorz's kritik betragtes, som "en positiv videnskabs almene bestemmelser" og "en bestemt gruppes interesser" og hvis "kritikken opløses ved hjælp af antropologiske bestemmelser". Alternativet udfoldes som et spørgsmål om enten at tage Gorz's kritik i betragtning eller at udradere den gennem bearbejdelsen af de "gode" og de "dårlige" sider i kritikken. Men det forbliver ubegræbet, hvorledes, ud fra hvad og med hvilke ledetråde, at det skulle blive muligt konkret at udhæve og vurdere disse sider i Gorz's utopi. Og det er i denne forbindelse, at vores lille metafor får sin funktion, da det må fastholdes, at bag enhver kritik ligger et standpunkt - og for at overskride en moralistisk "udradering", der er blind overfor grundlaget for denne afvisning, er det nødvendigt at søge bag-om denne til de grundlæggende standpunkter, der henholdsvis åbner og lukker for konciperingen af bestemte aspekter ved den genstand som kritiseres.

Med udbredelsen af bl.a. Gorz's tanker har vi kunnet konstatere en vendt sig mod et nyt praksisfelt: I forhold til tidligere, hvor det dominerende praksisfelt for venstrefløjen var kritik af og forsøg på indgreb i produktionsproces-

sen, så er der nu en udbredt tendens til at rette sig mod reproduktionen, som det mulige rum for progressiv (personlig og kollektiv) udvikling. Dette særlige udviklingsforhold i de samfundsmæssige praksisformer, har vi hos Gorz set er i sin adskilthed og modstilling blevet teoretisk naturaliseret, hvilket vi har karakteriseret gennem begrebet om produktionsfetisch, som altså selv må begribes i relation til det nye praksisfelt, der i sin genstandsmæssighed kan bestemmes som "jagten på subjektiviteten". På denne baggrund har vi kunnet koncipere Gorz's forsøg på at indfange de samfundsmæssige subjektive momenter, som modsvarende interesserne hos det privilegerede intellektuelle mellemlag, dels qua delingen mellem håndens og åndens arbejde er placeret objektivt udenfor den egentlige produktion af livsforholdigheder og herigennem subjektivt iagtagende i forhold til denne, og samtidig dels har et økonomisk og socialt sikret underlag.

Men lige såvel som denne praksisform ikke kan ophæves til den revolutionære strategi, da den dels i sit væsen ikke peger ud over de borgerlige former for livsopretholdelse og dels aktivt udelukker sig fra at forbinde sig med det revolutionære subjekt; så kan den heller ikke blot og bart afvises ("udraderes") som "borgerlig dekadence".

Den mere eller mindre bevidste afståen fra at beskæftige sig med, hvorledes vi producerer vores materielle livsforholdigheder stiller venstrefløjen - og herigennem også den kritiske arbejdsvidenskab qua de naturlige og nødvendige forbindelseslinier ved kravenes udvikling og gennemsættelse - overfor at skulle svare på: hvilke "huller" og "mangler" udtrykker rettedheden mod det nye praksisfelt i og ved venstrebevægelsens og herunder den kritiske arbejdsvidenskabs hidtidige praksisformer?

uranget uig
I et forsøg på at nærme os dette spørgsmål gennem opstillingen af vores utopi/vision vender vi os nu i denne opsummering mod de (grundlags)uenigheder i en kritisk arbejdsvidenskab, som denne opgave både eksplicit og implicit har udfoldet - for herigennem at få øje på nogle af disse "huller" og "mangler", der kan konciperes som centreret omkring det subjekt-aktive moments placering, funktion og betydning for etableringen af en nødvendig videnskabelig og politisk praksis, som i sit grundlag peger ud over de kapitalistiske former.

4.1 Brudstykker - vores grundlagsproblemer.

Som det kort blev nævnt i indledningen til kap. 3, så betyder et forsøg på overvindelse af den traditionelle arbejdsvidenskabs ligevægtsillusion, at der dumpes lige ned i de stadige Marx-kontroverser: Marx-fortolkning stilles overfor Marx-fortolkning i en tilsyneladende umulig dialog. Dialogen kan selvfølgelig afvises som overflødig skolastik, men så ses der bort fra at koncipering- en af et marxistisk grundlag er en væsentlig forudsætning for, at udviklingen af marxistiske enkeltvidenskaber med hver deres genstand, grundbegreber og metoder kan forløbe grundlæggende teoretisk og metodisk reflekteret, og således både føre til en bevidst videnskakkumulation og til en øget grad af foregribelse af konsekvenser ved praktisk formidlede indgreb. Et (marxistisk) grundlag kan imidlertid ikke opfattes som statisk - som noget én gang givet - da det selv er et produkt af menneskelig praksis under specifikke omverdensbetingelser, hvorfor det må betragtes som værende i stadig udvikling ud fra de erkendelser, der indhøstes på basis af det, og ud fra de ændringer og udviklinger, der sker med og i praksisformerne. En bevidst medrefleksion af grundlaget er derfor nødvendigt for at overskride den "videnskabelige vilkårlighed" (Holzkamp 79), da en videnskabs forudsætninger ikke kan være tilfældige - og dermed udskiftelige. En negligering af denne refleksion kan der derfor heller ikke være tale om. Men omvendt må det siges at refleksionen må forløbe i relation til den genstand, som forudsætningerne skal tjene til at begribe stadig mere målrettet og adækvat, da det er praksis i dens totalitet der har primat som erkendelsesvejleder og ikke forudsætningerne an sich, da disse selv er et produkt af en specifik praksis, og selv et moment i den totale praksis.

Med vores "specielle" gruppesammensætning håbede vi at vi kunne få bearbejdet vores forudsætninger - både mindre fordomsfyldt og mere åbent - således at vi var rustet til at gå ind i den "varme" arbejdspsykologiske debat, der pt. føres i Udkast mellem bl.a. repræsentanter for Kritisk Psykologi og Kritisk Teori, da en stillingtagen til den empiriske arbejdspsykologiske viden, der bl.a. er ophobet i "Projekt Automation und Qualifikation", i høj grad også er en stillingtagen til det grundlag, som denne viden er indsamlet igennem. Så langt nåede vi ikke - men vi er nået tilstrækkelig langt til at dette kan blive et næste skridt. Den såkaldt nødvendige solidariske diskussion er svær, og den har mange korsveje - som det er op til praksis at samle igen.

Vi skal nu kort forsøge at samle trådene omkring de mest væsentlige problemer/ uenigheder, dels som de fremtræder i dette projekt, og dels ud fra de utallige diskussioner som aldrig har fundet sin vej til en skriftlig form.

Det bliver en opsamling og diskussion ud fra det grundlag/-syn, som ligger i kap. 2.1, 2.2, hvilket er væsentligt at holde for øje, da et grundlag i stor udstrækning bestemmer, hvad det er for problemer der kan rejses, og også im-

plicit udsiger deres væsentlighedsdimensioner. Vi har ikke kunnet lave en opsummering i fællesskab pga. de alvorlige uenigheder, som vi stadig står med, så en (mod)opsummering og diskussion burde også have været udformet, men tiden har ikke gjort det muligt for os. Men forhåbentlig kan dette afsnit være med til at åbne yderligere for uenighederne.

I afsnit 2.1 og 2.2 argumenterede vi for, at der må tages udgangspunkt i forholdet mellem privat tilegnelse og samfundsmæssig produktion, medens der i 2.3 argumenteres for, at der må tages udgangspunkt i forholdet mellem brugsværdi og bytteværdi. Der er enighed omkring, at der må tages udgangspunkt i den for kapitalismen særegne og væsentligste modsigelse, som altså bestemmes forskelligt, men ud af denne uenighed kommer der nogle velkendte modstillinger frem, hvilke må betragtes som grundlagsmomenter for denne grundlæggende uenighed:

- a - produktivkræfternes politiske karakter overfor de økonomiske forholds (ejendomsforholdenes) formbestemmende indflydelse på produktivkræfternes udvikling;
- b - forholdet mellem produktivkræfternes udvikling og produktionsforholdene som en almen udviklingslov overfor forholdet mellem produktivkræfternes udvikling og produktionsforholdene som en fremtrædelsesfor forholdet mellem brugsværdi og bytteværdi;
- c - klassekampslogik overfor kapitallogik (og -modlogik) og
- d - (natur)dialektikken overfor subjekt-objekt dialektikken.

Vi har stillet modstillingerne op efter væsentligheds karakteristisk, hvor pkt. d er det mest almene.

Nu kunne en diskussion af disse modstillinger tage form af en fornyet argumentation fra vores side, hvor vi forsvarede den ene side (den første) og forkastede den anden side gennem almene argumenter.

Dette skal vi ikke gøre, da det blot vil tage form af et forsvar for, at det er praksis som virkelig genstandsmæssig bearbejdning af naturen i relation til livsopretholdelse, der er det mest almene træk ved den samfundsmæssigt-historiske - og dermed også ved den menneskelige individualhistoriske - udviklingsproces og, at denne historie selv er et naturligt udviklingsprodukt af verden, og ikke subjekt-objekt forholdet, da dette må siges at være et problem i en specifik samfundsmæssig praksisform - netop den praksisform, som har "gjort tankemæssig virksomhed under abstraktion fra den praksis der relaterer sig til den menneskelige, samfundsmæssige produktion til sit speciale" (Haug, W.F. 78, s.190), altså "filosofens praksisform". At tage sit standpunkt fra en specifik praksisform kan kun føre til ideologi - og ideologisk praksis - i den udstrækning, at det udbredes til at gælde grundlaget for den totalsamfundsmæssige udviklingsproces. Bliver man omvendt indenfor sit standpunkts rammer, så afskærer man sig selv fra at kunne gribe overskridende ind i praksisformens udviklings-

modsigelser. *NEJ - at se disse sammenhænge med andre*

Vi skal ikke forfølge denne argumentationskæde længere, da den næppe løser op for vores uenigheder - omend den kan sætte retning på dem, da det bliver mere og mere tydeligt, at det er paradigmer for den Kritiske Psykologi (KP.) og den Kritiske Teori (KT.), som er indeholdt i vores uenigheder. Vi skal derfor prøve at perspektivere disse modstillinger gennem en diskussion af en metode-skitse, der netop forsvarer udgangspunkt i "enheden af brugsværdi og (abstrakt) værdi" (Borg m.fl. 78, s.345) overfor den Kritiske Psykologis metode og dens udgangspunkt i forholdet mellem privat tilegnelee og samfundsmæssig produktion. Vi prøver mao. at knytte udgangspunkt for erkendelse og hvordan dette udgangspunkt forvaltes - metoden - sammen i et nyt diskussionstema, hvor vi dog kun vil behandle selve metodeskitser og dennes udgangspunkt, da kritikken af den Kritiske Psykologi må siges at være foreldet, og i en vis udstrækning overhallet af den Kritiske Psykologi selv (jvf. bl.a. Holzkamps nye metodeforslag i Holzkamp 79e, og F.Haug's overvejelser omkring "dialektisk teori og empirisk metodik" og "udnyttelsen af data" i Haug, P. 81).

De to forskelligartede udviklingslogikker.

Udgangspunktet for Borg m.fl. (78) er, at der må begydes med den "udviklede genstand":

"arbejdet i den kapitalistiske produktionsproces, som er en enhed af brugsværdi og (abstrakt) værdi. Denne enheds to sider/aspekter kan karakteriseres ved to forskelligartede udviklingslogikker: Det konkrete arbejdes logik, sammenhængen mellem den konkrete virksomhed og dens nytteeffekt, og det abstrakte arbejdes udviklingslogik, værdiægningslogikken, hvor værdiægningslogikken er den dominerende i den kapitalistiske produktionsproces." (s.345).

For at få nærmere hold på "graden og formen" af det konkrete arbejdes underordning under værdiægningslogikken må arbejdets historie under kapitalismen analyseres, en analyse der må adskilles fra analysen af arbejdet i førborgerlige samfund, da opståelsesbetingelser ikke er identiske med grundlagsbetingelser, "idet der i det kapitalistiske samfund, når det er etableret, konstant genskabes betingelser for dets fortsatte eksistens, betingelser der er forskellige fra de historiske forudsætninger, der var nødvendige for dets opståelse." (s.346).

Borg m.fl. slår mao. til lyd for, at man må "erkende den indre sammenhæng i det kapitalistiske samfunds struktur", og dette vil sige det "specifikke samvirke mellem det konkrete arbejdes logik og den samfundsmæssige logik den er underlagt" (s.346). For analyse af historien bagud til tidligere samfundsbetingelser, som er det andet metodiske skridt.

Som det tredje metodiske skridt fremstilles analysen af

3.

"arbejdet i dets mest udviklede form i den kapitalistiske produktionsproces, idet der her netop udvikles nogle træk og muligheder, som er meget anderledes end i førborgerlige samfund: arbejdsdelingen, kooperationen, automatisk maskineri, videnskabens anvendelse i produktionen, integration af manuelt og åndeligt arbejde osv. Disse træk og muligheder kan ganske vist også påvises i førborgerlige samfund, men her på en begrænset og tilfældig måde, mens de først i det borgerlige samfund udvikles systematisk." (s.347).

Målet med disse analyser er at finde udviklingsmuligheder for det menneskelige arbejde, så der kan gribes ind overfordet i en retning, hvor det bliver mere menneskeligt. Grundlaget for disse målforestillinger finder Borg m.fl. i

"undersøgelsen af den historiske udvikling af arbejderbevægelsens krav som artikulation af samfundsmæssige interesser." (s.348)

~ modsat det at finde kriterier for, hvad menneskeligt arbejde er og kan blive med udgangspunkt i dyr-menneske overgangsfeltet, som det hævdes at den Kritiske Psykologi gør det.

Centralt for Borg m.fl. er mao. samvirket/modsætningen mellem de to logikker: arbejdsprocessens logik/brugsværdilogikken på den ene side og "andre former for (samfundsmæssig) udviklingslogik (for kapitalismen værdiægningslogikken, for førborgerlige samfund "umiddelbare beherskelsesforhold, slaveri, feudale relationer osv." (s.346)) på den anden side. Og historien ses endda at skride alment frem inden for modsætningen mellem disse to logikker. Selv om væsenet for kapitalismen evt. bestemmes relationelt som samvirket mellem det konkrete arbejdes logik og bytteværdilogikken, så må det siges at være problematisk simpelt at ekstrapolere op, at væsenet alment for historien et samvirke af to logikker. Væsenet for historien ses dermed som en almen ting - hvor den ene side ses gennemgående en udvikling, som hæmmer den anden sides udvikling (jvf. den analytiske skelnen for den kapitalistiske produktionsproces mellem "undertrykkelse og fremmedbestemmelse af arbejdsprocessen" og "de progressive tendenser") - og ikke som det værende i dets essentielle træk, som det værendes konkrete logik. Væsenet, opfattet som det almene i det enkeltstående, må selv opfattes som levende, som i stadig udvikling, og som givende mulighedsbetingelserne for udviklingen af nye former i det værende, en udvikling der også betyder at væsenet selv ændres.

Vi må derfor forfægte at historien alment er historien om en dobbeltlogiks udfoldelse, hvor det konkrete arbejdes logik er modstillet andre "former for (samfundsmæssig) udviklingslogik", som begrænser det konkrete arbejdes udvikling.

Vi vil betegne dobbeltlogik-kategorien, som en deskriptiv kategori, som nok fanger at historien er klassekampens historie (måske undtaget for ursamfundet), men som ikke fanger, at den indre udvikling i denne historie er bestemt gennem udviklingen⁽¹⁾ succesvt efterfølgende "ejendommelige udviklingslogikker", hvor hver samfundsformation må siges at have sit eget særegne.

Ved brug af en deskriptiv kategori kan den indre udvikling i en genstand ikke følges ud fra de udviklingsforhold, som har nødvendiggjort deres udvikling og som nødvendiggør udviklingen af nye kvaliteter, hvilket kan betyde at den historiske analyse overflødiggøres - eller blot gives abstrakt erkendelsesværdi. Det overflødigde består i, at en deskriptiv kategori kun kan fange formmæssige udviklingsforhold - det før-borgerlige arbejde begrænses af slaveri, feudale relationer mv.; det kapitalistiske arbejde begrænses af værdiægningslogikken. Det abstrakte erkendelsesmæssige består ligeledes i det formmæssige, hvor udvikling blot fanges i dens egenskab af ligheder, forskelle og/eller sammenhænge.

Hos Borg m.fl. træder dette frem gennem en tendentiell overflødiggørelse af den førborgerlige historie, hvor man må spørge, hvad den egentlig skal tjene ud over dens abstrakte erkendelsesværdi, da den først skal foretages når "den indre sammenhæng i det kapitalistiske samfunds struktur og ... hvorledes produktionsprocessen og arbejdskraftens udvikling herindenfor" (s.346) er erkendt. Selv om de tre metodiske skridt/niveauer betragtes som værende i en stadig vekselvirkning for erkendelsesfremskridt, så overskrider det ikke den deskriptive indfangethed.

Ud over dette må vi spørge, hvad der egentlig menes med "andre former for (samfundsmæssige) udviklingsforhold" eller med "det konkrete arbejdes logik og den samfundsmæssige logik, den er underordnet" (s.346 - vores udhævelse). Er det konkrete arbejde usamfundsmæssigt - eller er begrænsningerne for dets udvikling blot et ydre formmæssigt hylster?

Under alle omstændigheder lukker denne dikotomi for at se et hvilket som helst arbejde eller arbejdsproces som en form for samfundsmæssigt arbejde, hvorved der abstraheres fra at produktion af brugsværdi altid er produktion i en bestemt samfundsmæssig kontekst - den samfundsmæssige kontekst kan ikke blot hæftes ydre på i analysen af arbejdets udvikling. Det der fanges må siges kun at være den individualhistoriske udvikling af eller prægning af en konkret arbejdsproces, hvor ydre (magt)forhold griber undertrykkende eller begrænsende ind - og ikke selve arbejdets udvikling som samfundsmæssigt arbejde.

Benyttes denna dikotomi - eller dobbeltlogikken, som den er født af, som igen er født af udgangspunktet i varens dobbeltkarakter

- til at tænke fremad, ud over kapitalismen og dvs ud over værdiægningslogikken, så bliver det svært at forestille sig produktionen af livsforholdigheder som en (ny) specifik form for samfundsmæssig produktion. Borg m.fl. kommer ikke selv ind på dette, men trækker vi tråde tilbage til Tunander-dis-

kussionen, så kan vi sige, at udgangspunktet i varens dobbeltkarakter fører til afvisning af en eller anden form for planøkonomi ud fra, at en sådan altid indeholder en for mennesket ydre og undertrykkende målrationelitet. Hos Tunander kan arbejdet i det samfund, der kan afløse kapitalismen i progressiv retning, derfor kun ses som privat arbejde adskilt fra enhver samfundsmæssig organisering og mediering af det. Gorz må i denne forbindelse siges at have samme erkendelsesmæssige udgangspunkt som både Tunander og Borg m.fl. , og vel fordi han aktivt prøver at koncipere tiden hinsides kapitalismen i progressiv og højteknologisk form, så bliver han qua sit udgangspunkt tvunget til at absoltisere, at der altid må være to uafhængige men samvirkende logikker. Det der tabes bliver samfundsenhedens logik - eller måske nærmere at samfundsenhedens logik identificeres med den kapitalistiske fabriks logik.

Vi kan nu præcisere vores kritik nærmere. Det som er galt er ikke udgangspunktet i varens dobbeltkarakter, men at varens dobbeltkarakter gøres til grundlaget for analysen,^{x)} hvorved udviklingsmotoren - den menneskelige praksis - udgrænses. Derved åbnes der kun op for tematisering af udviklingen i forholdet mellem brugsværdi og bytteværdi i produktionsprocessen under abstraktion fra udviklingen i det grundlag, der produceres på. Grundlaget afsubjektiveres - privatejendommen og produktion for profit er nok med i analysen, men som konstante momenter.

Med denne kritik har vi også sagt, at når udgangspunktet i varen også gøres til analysens grundlag, så indsnævres analysen af arbejdets udvikling under kapitalismen på en sådan måde, at der på den ene side lukkes for en konkret bestemmelse af udviklingsforhold og/nødvendigheder i arbejdets konkret samfundsmæssige form, hvor det ikke ses at det er mennesker der griber disse forhold, og på den anden side lukker for bestemmelse af de udviklingsmomenter i det konkrete arbejde, der peger ud over den kapitalistiske formbestemmelse af det.

Denne begrænsning træder også frem i grundlaget for opstilling af udviklingsmål, for selvfølgelig vil der kunne bestemmes nye kvaliteter (som afvig!) i arbejdets stadige udvikling, men hvordan afgøre om det er progressive/repressive momenter? Hvad giver analysen sin retning? Borg m.fl. tager her sit standpunkt fra "arbejderbevægelsens krav som artikulation af samfundsmæssige interesser ... for opstilling af mål for den videre samfundsudvikling" (s.345). Dette standpunkt må siges at være et begrænset standpunkt, da det er et standpunkt, der kun er en del af genstandens eget standpunkt. (jvf. W.F.Haug's udrædninger omkring genstand, standpunkt, kritik og videnskabelighed i 72):... arbejdets udvikling som samfundsmæssigt arbejde. Endvidere må vi spørge hvordan de kategorier, der gås til genstanden med overhovedet begrundes, og det vil også sige hvordan de af arbejderbevægelsen artikulerede krav systematiseres x) til den grundlæggende modsigelse

res mht. hvilke der peger ud over kapitalismen?

Borg m.fl. prøver selv at tage højde for dette problem gennem en afgrænsning til den Kritiske Psykologi, som påstås at udlede sin målforestillinger udelukkende ud fra dyr-menneske-overgangsfeltet. Argumentet er, at det er

"mere relevant at tage udgangspunkt i en analyse af arbejderklassens objective interesser og krav (Hm - hvordan begrundes disse forevrigt???. Vores bemærkning.) ... end at begynde med en analyse af den menneskelige natur, som den udvikles i menneskeheden begyndelse, (da) der ikke findes nogen ideel arbejdsprocesstruktur uden for eller før kapitalismen, som man kan vende tilbage til" (s.348).

Dette relevans-argument løser ikke problemet - det tilselører det blot - så vi må hævde, at afståelse fra "en eller anden form" for begrundelse gennem genstandens egen udviklingslogik blot fører til vilkårlighed og mode-luneforholden-sig - ikke nødvendigvis til "subjectivisme", som Borg m.fl. afgrænser sig fra.

Vi må nu spørge os selv, hvad vi stiller op med denne negativt afgrænsende kritik, hvor vi har forsøgt at vise at når udgangspunktet i varens dobbeltkarakter også gøres til grundlaget for analysen af den "ejendommelige genstands ejendommelige logik", så abstraheres der fra den menneskelige praksis som udviklingsmotoren for den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces. Derved tvinges vi til at begrunde et nyt standpunkt, som overskrider denne begrænsethed. Og dette finder vi - som det allerede er fremgået - i modsætningen mellem privat tilegnelse og samfundsmæssig produktion. At tage denne modsigelse som grundlag for analyse gør ikke vareanalysen overflødig, men den præciserer at vareanalysen er en foranalyse, hvor igennem forskellige former for produktion kan udledes og begrundes, herunder også den kapitalistiske produktionsmåde

"som en historisk specifik form for samfundsmæssig produktion. Specificiteten viser sig at være en specifik modsigelsesfyldthed: det samfundsmæssige sætter sig igennem "bag om ryggen", formidlet af det private. Det private kan selv opfattes som en specifik form for negation af det samfundsmæssige. I dens mest simple form udpeger Marx denne modsigelsesfyldte sammenhæng ved analysen af ækvivalentformen, hvis tredje ejendommelighed består i, "at privatarbejde bliver ^{til} sin modsætnings form, til arbejde i umiddelbar samfundsmæssig form". Denne ejendommelighed ved ækvivalentformen er udtryk for den grundlæggende ejendommelighed ved den borgerlige samfundsform" (W.F.Haug 79).

Enighed med dette Haug-standpunkt fører een lige ind i hjertet af analyserne af produktionsprocessen og af arbejdets udvikling, som de er udviklet inden for "Project Automation und Qualifikation" (PAQ), hvor man i direkte forlængelse af dette er endt op med at analysere den indre enhed mellem "Vergesellschaftung der Privaten" og "Private Vergesellschaftung" (AS55 og AS67). Her står vi idag - et standpunkt, der må vise sin bæredygtighed gennem fremtidig debat: gennem bearbejdning af PAQ's analyser og af kritikken af dets grundlag - og ikke at forglemme de praksisformer, hvor igennem de indhøster og realiserer sine erfaringer.

4.2 "Gravstenslogikken" contra formidlingslogikken.

Når vi i sidste afsnit afviser, at historien alment skrider frem indenfor modsætningen mellem to logikker, som sås at være en konsekvens af, at varens dobbeltkarakter blev gjort til grundlag, til den grundlæggende modsigelse for udvikling, så afviser vi også - både implicit og eksplicit - mange af de forsøg, der er gjort og stadig gøres i dag omkring det at udvikle den marxistiske teori, politik og praksis, så kampen for socialismen igen kan gøres til en offensiv kamp. Tunanders "kritiske teori" fandt vi ikke bidrog til dette, da han kom til at operere med enkeltstående subjekter - modsat et kollektivt subjekt, der på basis af forefundne betingelser både udvikler sig selv og de materielle betingelser i socialistisk retning; Gorz fandt vi gav op overfor udviklingsforhold indenfor kapitalismen.

Derfor må vi spørge om vores koncipering af den grundlæggende modsigelse kan kaste lys over de problemer, som objektivt stiller sig for arbejder- og venstrebevægelsen idag.

Men først hvad vores øjne fortæller os:

"Vi gentager: Danskerne er det mest tilfredse folk i verden" (TV-avisen 25/5-82).

Samfundet er i krise og det ene mere uhyrlige arbejdsgiverovergreb end det andet spyes ud over den danske arbejderklasse; men samtidig med at TV-avisen i gå (25/5) kunne vise, at den danske arbejders realloøn i gennemsnit i løbet af de sidste 10 år er faldet med over 10%, så blev der også refereret en international undersøgelse der sagde, at "danerne er det mest tilfredse folk i verden". Upåagtet en sådan undersøgelses gyldighedsværdi, så udtrykker den i hvert fald venstrebevægelsens paradoksalitet - for det er jo rigtigt, at mens kapitalismen har problemer med profitraten, så er det den socialistiske ide, som er ind i en (legitimations)krise.

Gorz peger således på nogle rigtige og centrale problemfelter når han kritiserer den hidtidige venstrefløjspraksis. Men hvordan begribes problemet om for-

holdet mellem en mulig og ønskelig fremtid på den ene side og den besværlige og virkelige nutid på den anden side?

Af magthaverne i samfundet forklares venstrefløjens krise, "roen" i arbejderklassen, som et udtryk for "modsnhed", at vi er fornuftige nok til at kunne indse besparelsernes nødvendighed. Fremtiden konciperes her ikke som noget problem i den udstrækning, at det er muligt at udnytte folkets "modenhed". Vender vi os mod den etablerede venstrefløj, så ses problemet på en ganske anden måde - og budene er mange. Blandt disse trækker vi et enkelt eksempel frem - et eksempel der nok (desværre) udtrykker en generel tendens: den kun sporadiske brydning af "roen" i arbejderklassen bliver her begrebet, som et udtryk for venstrefløjens "overskud". Således har en af "frontkæmperne" fra 68, Mihail Larsen, i et interview i Information (14/5-82) udtalt, at "det er et tegn på overskud, at venstrefløjen har tid og lyst til at beskæftige sig med individet, med subjektet, med kunst, kultur og æstetik." og videre, at folkene fra 68 "giver sig mere tid til at tage forskud på kommunismen", hvilket han forstår som, "at man er i stand til at sætte sig hen til klaveret og spille en hel formiddag", som er "udtryk for en frigørende aktivitet"!!! Ud over det direkte reaktionære og stupide i disse udtalelser (når de ses i relation til Mihail Larsens erhvervspraksis på RUC), så står "sagen" alligevel tilbage: Den hidtidige venstrefløjspraksis har overset/negligeret subjektet. Men det "hul", som Mihail Larsen har fundet for "dyrkelsen" af sin subjektivitet hviler på den skarpe adskillelse af produktion og reproduktion - et hul der kun kan fyldes med sagsløse emotioner, hvorfor vi vil kalde det "den revolutionære subjektivitets gravsted": det revolutionære forevinder i samme grad som gravstedet legitimeres som almen strategi.

"Roen" generelt i arbejderklassen kan (selvfølgelig) hvorken begribes som "modenhed" eller "overskud" (paradoksalt nok to forklaringsmåder, der ligger ganske tæt op ad hinanden!), men må derimod konciperes som en magtesløshed, en følelse af afmagt, en udleverethed til den kapitalistiske samfundslogik, som bliver mere og mere kvælende uden at det synes muligt at gribe ind - en følelse, som manifesterer sig direkte gennem de sidste års opblomstring af forskellige "no-future" grupper.

60-ernes og 70-ernes protest- og antikapitalistiske strømninger - det såkaldte nye venstre - som i sit væsen var et opgør med borgerligheden - et opgør med de borgerlige livskvaliteter om sikkerhed og tryghed gennem udvidet produktion og konsumtion i nyopførte parcelhuse - nåede kun lige at få udvidet perspektivet til også at indbefatte et opgør og kamp mod borgerkabets magtpositioner inden krisetendenserne satte ind i 78-79. Det nye venstre skabte et

væld af "nye" samfundsmæssige fænomener som den nye kvindebevægelse, kollektivbevægelsen, elejrbevægelsen, Christiania og Thy-lejren, fredsbevægelser m.v., men det nåede ikke at opbygge og efterlade en kvalitativ ny politiske-organisatorisk platform, der kan siges at overskride den kapitalistiske forbundenhed af det individuelle liv i socialistisk retning, og på den måde minder den om hver generations obligatoriske pubertetsoprør: noget selvstændigt udvikles, men integreres i løbet af en årrække i kapitalistiske former - og hvad er så det hele værd!

"Roen" som afmagt har allerede simpelt udtrykt sig gennem en kraftig stigning, dels i antallet af mennesker, som søger det offentliges hjælpe- og kontrolforanstaltninger som bistandskontorer m.v., dels i form af øgede udgifter på det social- og sundhedsmæssige område. Al diskussion om elendighedsteoriens plausibilitet - som revolutionens fødselsjælpere - forstummer i dette lys, hvor man passivt imødegår forringelser og trusler om yderligere forringelser på livsbetingelser, der i forvejen ikke er menneskeligt tilfredsstillende. Dette fænomen er søgt indfanget og beskrevet ved, at den tidligere reformistiske bevidsthed i arbejderklassen er tvunget tilbage af en mere pragmatisk hverdagsbevidsthed, hvor det er umiddelbare nytta- og succeskriterier, der bliver styrende for menneskets handlinger. Udviklingsproduktet begrundes i, at den kapitalistiske udvikling på den ene side har ført til emancipation fra elementær nød, men som også har ført til en reduktion af producenterne til deres livsnødvendige behov, til at søde, indrette bolig m.v. - hvilket igen begrundes i en udviklingsproces, hvor hverdagslivet underlægges kapitalen i den forstand at produktionsprocessens parcellering og tilfældiggørelse breder sig til resten af hverdagslivet. Tidligere organiserede arbejderklassen deres liv selv i fagforeninger, boligforeninger osv., men i og med at kapitalen trænger ind som organisator i hverdagslivets porer, så bliver den proletariske erfaringskontekst formidlet over den almene forblændelsessammenhæng, som i sin kimform ligger i varen, hvilket fører til passivitet omkring langsigtede og overordnede samfundsanliggender, og til social desintegration (JvF. Mortensen 80, s. 53-54).

Denne beskrivelse favner mange væsentlige momenter, men det er som beskrivelse - ikke som forklaring. Klassekampen som drivkraft for samfundsudviklingen er reduceret til en simpel sammenhæng mellem det "levende" arbejdes subsumtion under det "døde" - udbredelsen af produktionsprocessens umiddelbare parcellering og tilfældiggørelse til reproduktionen. Derved indfanges godt nok, hvorledes staten og borgerkabet har haft held til at integrere arbejderklassen i en for dem ubrugelig livssammenhæng, men ikke hvorfor det er lykkedes - hvorfor arbejderklassen har (måttet) opgive(t) deres selvorganisering af reproduktionen, i stedet for at udvide den, hvad også har været en logisk historisk mulighed ved overgangen fra feudal til kapitalistisk produktionsmåde, samt

hvorfor arbejderklassens interesseorganisationer som fagforeninger, andelsforeninger m.v. har udvandet arbejderklassens objective interesser i økonomisk retning. Et svar på dette spørgsmål kræver en indgående historisk rekonstruktion af arbejderbevægelsens praksis og selvforståelse, hvad vi skal udelade her - for til gengæld at dvæle lidt ved kernepunktet for denne rekonstruktion. Næmlig at i og med at arbejdskraften får varekarakter ved gennemsætningen af den kapitalistiske produktionsmåde, så bliver reproduktionen grundlæggende lønarbejderens private ansvar. Men da arbejdskraftens reproduktion er en forudsætning for kapitalens reproduktion, så bliver det ikke ligegyldigt for borgerskabet, hvordan arbejderklassen forvalter sin reproduktion - den skal nemlig kunne skabe kvaliteten at kunne producere mere end den behøver til egen reproduktion, og den skal være villig til det. Derved fanges borgerskabet - og selve det kapitalistiske system - i en uløselig modsælgelse, hvis ophævelse samtidig ophæver borgerskabets eksistens og den kapitalistiske produktionsmåde. På den ene side er arbejdskraftens reproduktion privat, fordi arbejdereren må være fri - arbejdskraften må være privatejet - for at kapitalen kan fungere som kapital, men på den anden side er en bestemt type reproduktion nødvendig for kapitalens fortsatte eksistens. Reproduktion kan altså aldrig fuldt ud kapitaliseres - eller mere præcist: statsliggeres, da det er staten, der varetager enkeltkapitalernes interesse i dette forhold. (Af og til mødes udsagnet, at reproduktionen ikke som helhed kan samfundsmæssiggøres - modsat vores statsliggeres - men dertil er at sige, at den private reproduktion må opfattes som en særlig samfundsmæssig måde som enkeltindivider må forvalte deres eksistens igennem, hvorfor begrebet samfundsmæssiggørelse her er for alment, da det ikke fanger kapitalismens særlige måde for forbestemmelse af og intervention overfor reproduktionen - derfor begrebet statsliggerelse.) For enkeltindivider i arbejderklassen betyder dette, at deres livseksistens grundlæggende er deres eget problem og ansvar, men at de i og med deres eksistens - og som et nummer - i det kapitalistiske system er tvunget til at reproducere deres liv gennem fremmedbestemt lønarbejde, og gennem tilbudte og tvungne reproduktionsformer, som grundlæggende ikke er i deres interesse - men hvor graden af fremmedbestemthed er givet i og med arbejderklassens samlede aktiviteter som klasse. Disse klassekampsaktiviteter synes frivillige for det enkelte medlem af arbejderklassen, men de er historisk nødvendige, hvis samfundsudviklingen skal vendes i socialistisk retning, som en mulighedsbetingelse for ophævelse af eksisterende udbytning og undertrykkelse gennem bevidst kollektiv bearbejdning og aktivitet. Frivilligheden til klassekampsaktiviteter er dermed kun tilsyneladende, idet kun deltagelse i den kollektive kamp for gennemsætning af klassens fælles interesser på lang sigt kan frigøre den enkelte.

Derved fås paradokset, at klassekonfrontation på den ene side er iboende systemet som dets væsentligste drivkraft, men på den anden side at denne klassekonfrontation - set fra arbejderklassens side - hele tiden må etableres, reetableres og videreudvikles afhængig af produktivkræfternes og produktionsforholdenes udviklingsniveau, hvor kampen for kortsigtede interesser på lang sigt gennemsetter de langsigtede fælles interesser. Arbejderklassens interesseorganisationer er altså ikke givet i og med det kapitalistiske system, som det af og til fra kapitallogisk side hævdes - i modsætning til borgerskabets udbytnings- og undertrykkelsemidler, der er givet i og med kapitalens eksistens som kapital, og i og med udviklingen af den borgerlige statsmagt.

Det er nu vores pointe, at den organiserede, antikapitalistiske og/eller socialistiske del af arbejderklassen lige siden århundredet skiftet ikke i nevneværdig grad har forholdt sig til, at lønarbejdere - på trods af objective fælles interesser i socialismen - stilles ydre i forhold til hinanden, når ikke reproduktionens private karakter søges overskredet gennem etableringen af en selvorganisering med udgangspunkt i reproduktionen som grundlag for kampen om merværdien og arbejderkontrol med produktionen, hvorfor enhver nyorientering i kampen mod det kapitalistiske system opstår udenfor socialistiske strømninger, og forholdsvis hurtigt enten indlemmes i en forkortet socialistisk praksis udelukkende rettet mod produktionen, eller integreres affirmativt i rene kapitalistiske former. Sådant er det gået med ungdomsoprøret og mange andre protestbevægelser, som ideologisk indeholdt kapitaloverskridende livskvaliteter, og forestillinger om en utopisk-socialistisk samfundsformation. Så længe den private reproduktion ikke takles organiseret af arbejderklassen som klasse - og begyndende i den organiserede antikapitalistiske del - vil indgåelse i revolutionære partier, bevægelser, fagforeninger m.v. blot betyde ekstra brug af arbejdskraft - klasseaktivitet får karakter af en prioritering af tid og energi på lige fod eller modstillet andre rekreative aktiviteter. Den daglige kamp for mad i munden, et sted at bo, elskov osv. er stadig en privat sag og et privat ansvar at etablere og reetablere i borgerliggjorte reproduktionsformer. Fraværet af en generel selvorganisering betinger netop at reproduktionens private karakter kan slå fuldt ud igennem objectivt som subiectivt for og i den enkelte. Tendensen til individualisering, passivitet og afmagt er således iboende det kapitalistiske system, og i styrke betinget af klassekampens udviklingsniveau - en klassekamp, der i dag føres inden for produktionen eller isoleret fra den i borgerliggjorte former. DERFOR opstår det ene mere revolutionære parti efter det andet uden sænderlig effekt, derfor afskrives arbejderklassen som historiens subject med jævne mellemrum af den såkaldt marxistiske intelligensia, derfor kan et reformistisk parti som

socialdemokratiet beholde sine magtpositioner og indflydelse i arbejderklassen på trods af en åben borgerlig politik. Den marxistiske teori med dens utopiske livskvalitet om frihed fra indre og ydre undertrykkelse, om optimale udviklingsbetingelser for det enkelte menneske (modsat det reaktionære ideal om lighed, dvs. lighed overfor fælles udviklingsforhindringer) kræver en helhedsorienteret platform for at være revolutionær - ellers bliver det tilstedelighed et spørgsmål om etablering og reetablering og ikke videreudvikling af teori og praksis - højst forfinelse af dem.

Og med dette er vi tilbage ved vores udgangspunkt, som det er skitseret i "forord" og "indledning", nemlig ved taklingen af de nye samfundsmæssige tendenser, der blot i endnu større udstrækning kræver, at en helhedsorienteret platform og praksis oparbejdes - en platform som vi selvsagt ikke har udfoldet i sine positive træk, men netop vist konsekvenserne af at udlade et forsøg på.

Vi skal stadig producere samfundsmæssigt fremover, men for at få en reel samfundsmæssig produktion, så må denne skabes - både i produktionen, og i forholdet mellem produktion og reproduktion - et forhold, hvor formidlingen må tages alvorligt.

4.3 En konkret anmeldelse af et stykke abstrakt arbejde - procesbeskrivelse.

I forhold til den indholdsmæssige bestemmelse af det kapitalistiske lønarbejde - dels som et udviklingsforhold og dels i relation til det socialistiske arbejde, som ikke er virkeliggjort, men kun muligt, samt bestemmelsen af dette dobbelte udviklingsforhold i overensstemmelse med den bevægelse, der virkelig gør denne mulighed - er vi altså ikke nået langt. Vi stilles i og med denne konstatering overfor kravet om nu at vende blikket mod os selv, idet vi i indledningen til opgaven netop fremhæver, at den særlige rammekonciperings af det kapitalistiske lønarbejde fordrer en processuel og konkret indfrielse, hvilket også samtidig er den nødvendige forudsætning for, at videnskab kan forholde sig emancipatorisk-politisk og omvendt, at det politiske kan udvikles videnskabeligt. På denne måde må en vurdering af den proces, som vi som en særlig gruppe har været igennem opfattes, som en real indre del af projektets genstand og problemstilling.

Før vi gik sammen som gruppe omkring dette projekt, stod vi alle tre med en fælles følelse af mere eller mindre afmægt i relation til diskussionerne mellem de kritiske tilgange til psykologien på Psyk. Lab.: På den ene side kunne vi godt nok hver for sig "vælge side" i diskussionerne, men på den anden side hverken kunne eller ville vi acceptere de antagonistiserede kritikformer, som de-

batterne forløb igennem, da vi alle tre kunne se problemer i begge positioner, der var (er) vigtige at tage hånd i hanke med, men som blev tilsløret, fordrejede og skjult i og med diskussionsstilen. Og da der ikke fandtes (findes) fora, som var etableret med udgangspunkt i dette problem, var vi således sat i en situation, hvor vi enten måtte gøre en selvgod dyd ud af udleveretheden til et ukonstruktivt og ligefrem blokkerende arbejdsklima ved at lukke øjnene for problemer i eget grundlag gennem "nedrakning" af "de andre"; eller selv forsøge et direkte samarbejde vel vidende, at rammerne og betingelserne omkring en eksamensopgave ikke just var det bedste grundlag for et sådant eksperiment. I denne procesbeskrivelse vender vi nu derfor blikket mod denne anden del af projektets målsætning: Intentionen med projektet har været fastholdelsen af en kritikform, som muliggør gensidig udvikling.

Men hvorledes har vi gennem dette eksperiment været i stand til at realisere vores intentioner? I hvilken udstrækning og på hvilken måde har vi forholdt os til uenighederne? Hvilke problemer og blokkeringer har vi stået med? Vi vidste fra starten, at vi havde forskellige forudsætninger, som ville betyde, at vi ville koncipere genstanden for projektet forskelligt - dvs. udhæve forskellige sider i denne som centrale - så hvorledes er det gået med formidlingen mellem disse positioner?

Et forsøg på nogle svar vil vi udfolde i flere tempi: Først skal vi beskrive vanskelighederne med denne formidling, som de har fremtrådt for os, for derefter at skitsere det bagvedliggende problem, som vi fælles opfatter, som det væsentligste (indre) begribelsesmoment i de fremtrædende "symptomer". Da vi ikke er enige om, hvorledes denne tilgrundliggende problemdimension skal fyldes ud, skal vi derfor udfolde to kritik/selvkritik fremstillinger, der hver for sig forsøger en sådan udfyldning, for til slut at samle (nogle af) trådene i en ekstrapolering af vores problemer i samarbejdet til niveauet for muligheder og begrænsninger for samarbejde overhovedet mellem "uenige positioner".

Sår og ar i overfladen.

Selvom vores udgangspunkt var, at det var de samme fænomener, som stillede sig som problemer for os, så viste det sig meget hurtigt, at det var problemer på forskellige niveauer og i forskellige sammenhængs, hvilket betød, at selve projektet udgangspunkt blev draget i tvivl, hvorfor den skriftlige udformning snarere end at have karakter af forfølgning af dette udgangspunkt har fået karakter af diskussion af dettes plausibilitet. Dette er dog først her sidst i processen vi har kunnet få øje på dette, hvilket har givet sig til udtryk i en mængde objektive og subjektive problemer og blokkeringer, der har bevirket, at vi ikke konkret har kunnet realisere at anvende gensidig kritik, som et middel

til real videreudvikling - som bl.a. de umuliggjorte fælles opsummeringer er en bastant materialisering af.

Specielt i og ved udformningen af kapitel 2 løb vi ind i vanskeligheder, som var svære at gennemskue - og som aldrig helt blev overvundet: I relation til vores erklærede formål om ikke at yderligere spørgsmålene om henholdsvis demokrati, pluralisme, kreativitet etc. fra spørgsmålene om kollektivismen, målrettethed, funktionalitet etc., så var kritikken af kap. 2.0, 2.1 og 2.2 at de udtrykte en særlig totalitær tankeform, som lukkede for at tematisere den ene side (demokrati, pluralisme mv.) - og omvendt blev kap. 2.3 kritiseret for, at det var udtryk for en manglende stillingtagen til de problemer, som de første afsnit i kapitlet behandlede. I stedet for at dykke om bag disse (forkortede) kritikker for at specificere den gyldighed, der lå i dem, så absolutiseredes de gennem konciperingen af dem, som et spørgsmål om genstandsfordrejninger - hvorved vi faktisk lukkede for tematisering af huller i eget grundlag: Formidlingsformen blev indfanget i forsvar ud fra anticiperingen af den mulige indfangning på et fremmed standpunkt. Dette bevirkede dels, at det (selvfølgelig) blev svært at formidle det sagslige indhold både til hinanden og til andre i form af den nødvendige skriftlige udformning, da vi i en vis udstrækning kom til at holde os tilbage i forhold til at tage videnskabsteoretiske problemer op pga. en foregribelse af mulige subjektive blokkeringer, der blot ville gøre mere skade end gavn som følge af de manglende (specielt tidlige) muligheder for bearbejdelse. Dels - og måske mere centralt - betød den forsvarende forholden sig, at det gennem det meste af processen på den ene side var svært - og til tider umuligt - at gennemskue uenighedernes grundlag samtidig med, at vi på den anden side overhovedet havde svært ved at blive enige om, hvori uenighederne bestod.

På trods af, at vi gennem drejningen af projektet med en diskussion af - og ikke længere så meget ud fra - det formulerede udgangspunkt (indledningen) ved redefineringen af A. Gorz's placering i projektet - hvorved vi forsøgte at tage hånd i hanke med ovennævnte forhold på en sådan måde at de kunne formidles åbent og konkret - så viste det sig imidlertid alligevel konkret, at vi løb ind i præcis de samme vanskeligheder omkring formidlings- og kritikformer.

Betragtet fra hvor vi står i dag, er vi enige om, at den kun sparsomme og punkt-vise gennembrydning af fordømmende kritikformer må placeres i den fra starten manglende koncipering af hvilke og hvordan problemer i og ved de fænomener, som vi havde en fælles interesse i, hvorfor specielt to problemdimensioner bliver centrale: For det første spørgsmålet om hvilke interesser vi hver for sig havde i forhold til projektet - idet det har vist sig, at vi faktisk havde diverge-

rende målforestillinger - og for det andet spørgsmålet om erkendelsesstrategier, hvor vi har måttet erkende, at vi går forskellige veje for at opnå viden om os selv og verden.

Men hvorledes disse dimensioner konkret skal opfattes er vi uenige om. Derfor to kritik/selvkritik diskussioner, som hver på sin måde søger at fylde dem ud med udgangspunkt i spørgsmålet om, hvad vi har fået ud af at forsøge dette projekt i sin egenskab af "eksperiment".

Den "totalitære tankeform" - kritik/selvkritik herfra.

Allerede ved udformningen af kap. 2.0, 2.1 og 2.2 fremkom modsætningen mellem totalitær tankemåde og manglende stillingtagen. Afsnittene blev kritiseret for at aflive de positioner, som projektet som helhed skulle ende op med at kunne bearbejde i forhold til hinanden. Indholdsmæssigt gik kritikken især på, at "kapitallogikken" med et penneslag blev afvist som ubrugelig, samt at der var udfoldet et standpunkt - den dialektiske materialisme (diamaten) - som var for snævert for det videre projektarbejde. Set fra standpunktets side i afsnittene er denne kritik uforståelig, da det er et standpunkt, der intenderer at fange virkeligheden i sin totalitet, så det må være selve totalitetsbegrebet indenfor diamaten som kritikken må rette sig mod. Endvidere var afsnittene ikke et forsøg på at aflive kapitallogikken, men nærmere at den som udgangspunkt er for snævert at arbejde ud fra. Dermed intenderer afsnittene også at skulle vise, at hvad man kan kalde "de kapitallogiske erkendelser" rummes indenfor diamaten, men i en anden form (begrebet om produktivkræfternes politiske karakter kan siges at være en om- og rekonstruktion af formbestemmelsesbegrebet indenfor kapitallogikken, hvor det søges fastholdt både at udvikling er bestemt af forefundne livspraktiske muligheder og af hvordan subjekter i al sin abstrakthed griber disse. En generel kritik fra vores side mod kapitallogikken har netop været, at det kollektive subjekt (som i dag er to klassesubjekter) som bestemmende for selve samfundsenhedens udvikling falder ud af analyserne.

Et var, at kritikken af afsnittene forblev uforståelig for os - et andet var, at vi godt kendte kritikken om at diamaten fører til en totalitær tankeform og -praksis, men vi følte ikke, at den diamat - som vi forsvarede og prøvede at fremstille i 2.0, 2.1 og 2.2 - indeholder det totalitære som en egenskab.

Den kritik, der i stor udstrækning er rettet mod diamaten - hvor den totalitære egenskab blot er én af mange ubehagelige karakteristika af den, som må give stof til eftertanke, hvis målet ikke blot er at give udbygning og undertrykkelse en ny form - er primært udviklet i relation til sovjetmarxismen, hvor det især er Stalin, der med rette faldes over.

Men kritikken af Stalin og sovjetmarxismen generelt ekstrapoleres sædvanligvis

op til at gælde alle positioner, som forsøger at arbejde på et dialektisk materialistisk grundlag. Vi har til dato ikke fundet en ordentlig kritik af dialekt-tænkningen hos fx. W.F.Haug, L.Séve og J.Zeleny, som forsvarer praksiskategorien som totalitetsbegrebets substans - og hvorudfra vi forsøger at arbejde. Tvært imod er det med stigende irritation, at vi altid må se os slået i hartkorn med sovjetmarxismen. I "Det forsvundne subjekt" kommer dette til fuld udtryk på følgende måde:

"Denne skoledannelse (Den Kritiske Psykologi/"Berlinskolen" - vores bemærkning) har sit teoretiske udgangspunkt og metodiske grundlag i Leontjews (...) bog ("Problemer i det psykiskes udvikling") - så på denne led kan man også læse opgaven som en kritik af Berlinskolen." (Kristiansen mfl. 79,s.5).

For Kristiansen mfl. eksisterer der kun to marxismetraditioner/-tolkninger:

"Det er forståelsen af totalitetsbegrebet, der adskiller den dialektiske materialisme fra marxismen. Begge insisterer på sammenhæng, men hos dialekten er verdensanskuelsen føjet sammen af metoden, medens samfundet selv via værdiformens universalisering konstituerer totaliteten i Marx's teori." (Ibid.,s.27).

For os eksisterer der altså en tredje marxismetradition, som netop karakteriserer sig selv som en overskridelse af ovennævnte positioner. Men rammer totalitær-kritikken ikke også den? Jo - hvis kravet om at videnskabelighed mv. må indfries udelukkende gennem den funktionelt-historiske udledning - som misvisende betegnes med, at "verdensanskuelsen (er) føjet sammen af metoden" hos Kristiansen mfl. - da man ved simpel udledning og dermed begrundelse gennem rekonstruktion ikke kan sætte retning på sine analyser og ej heller kan fange nye kvaliteter. Nye kvaliteter må tankemæssigt fremstilles og gennem praksis produceres - de kan ikke udledes, men kun begrundes funktionelt-historisk. Det er nu vores pointe, at når denne utopi-dimension tabes indenfor en dialekt-tænkning, så kan den slå over i en totalitær tanke- og praksisform, hvad bla. flere analyser gjort på Kritisk Psykologisk grundlag slår over i.

Omvendt vil vi hævde, at den funktionelt-historiske analyse er nødvendig, da der ellers åbnes op for vilkårlighed og subjektivisme. Ens eget standpunkt (i hvilken udstrækning ovennævnte dialekt-opfattelse, hvor praksis er totalitets-kategorien, indeholder og udtrykker totalitære og elitære momenter, det må en kritik af denne vise - samt af den praksis der udfoldes omkring den) kan ikke begrundes tilstrækkeligt uden - hvilket fx. har været vores kritik af modkritikken af Corz (kap. 3.4), og det er kommet til udtryk gennem begrebet om den "manglende stillingtagen", som ud fra dette afsnit dermed må karakteriseres som fordrejet kritik fra vores side. Vi har lært, at det er stillingtagelsen på

en bestemt måde, og at det ikke nytter noget at forfølge denne stillingtagen gennem argumenter.

Vi har haft mange diskussioner, hvor vi har søgt det positive grundlag det positive grundlag for kritikken - og resultatet har været utallige skønderier. Vi kan nu se, at der må være en anden måde at debatere/kritisere på: at der gennem selve kritikken af det værende - det negative - kommer det ikke-værende, men måske mulige-fremtidige til udtryk - det positive -, altså en negativ ontologi (og i hvilken udstrækning at det reelt er denne, der konflikter med vores, må stå åbent her). En sådan kritikform/-opfattelse kan vi blot ikke opfatte som tilstrækkelig pga. at der her gøres en dyd ud af subjectiviteten an sich - eller måske nærmere at subjectivitetsens samfundsmæssige grundlag og forbundethed udgrænses til fordel for den blotte påpegnings af at menneskets natur formes konkret af samfundet. Omvendt vil denne kritikform (ontologi) selvfølgelig modsætte sig at blive ophævet i vores dialekt-tænkning, selv om vi mener, at den kan rummes der ud fra, at det mulige-fremtidige (det positive) må produceres bevidst ud fra det værendes (det negative) positive muligheder, da det værende ikke kan opfattes simpelt som kun negativt, idet det ^{også} indeholder mulighederne for hvilket fremtidigt her-og-nu og på-lang-sigt.

Det der politisk stikker hovedet frem her er nok forskelligt syn på forholdet mellem individ og kollektiv med henblik på hvordan frihed som social kategori må sættes på begreb og produceres, hvad diskussionen/modstillingen mellem demokrati/pluralisme/kreativitet på den ene side og kollektivismes/målrrettethed/funktionalitet på den anden side i en vis udstrækning vidner om.

Der har været et væld af problemer, som vi nok har forholdt os åbent til, men ikke har villet tage konsekvensen af at skulle indarbejde i projectet. Vi må konstatere, at vi hurtigt har givet op over for mange problemer ud fra, at de syntes så uigennemskuelige, at vi så ikke kunne nå at blive færdig - men færdig med hvad?

Under dette hvad kommer vores intentioner med projectet til udtryk, samt hvor-
dan vi ville realisere disse.

De intentioner, som vi havde med projectet - vores målforestillinger - var at kunne gå ind i debatten mellem den Kritiske Psykologi og andre positioner, som idag udkemper abstrakte slagsmål bla. på KUA omkring arbejdspsykologiens/-videnskabens udviklingsretning. Dertil behøvede vi at gennemarbejde vores grundlag, hvad vi håbede kunne gøres samtidigt med at der blev oparbejdet et begreb om produktionsprocessen og om det menneskelige arbejde. Ud fra dette ville analysen af Tunander og Corz blot blive et første skridt mod vores mål, idet vi gennem analyse af disse håbede at kunne øge vores forståelse af produktionsprocessens dynamik og væsentlige problemfelter i dag.

- o -

⊗ Ved en negativ ontologi kommer der dermed til at ske en underbestemmelse af det videnskabelige aspekt - af muligheden for bevidst formidlet skabelse af de fremtidigt-mulige på basis af eksisterende begrænsninger og muligheder.

Ovennævnte målforestilling holdt vi stædigt fast i (om den var for voldsom og dermed urealistisk fra starten af, når projectet skulle gives proceskarakter, er ret sandsynligt) og opgav den først 1½ måned før deadline. Vores målforestillinger - vores hvad - var altså relativt lukket på forhånd, hvilket må siges at stå i modsætning til den anden intention om at gøre projectet procesorienteret. I hvert fald betød det en lukkethed overfor ny-opdagede problemer - eller måske nærmere at kun de problemer, som umiddelbart kunne gøres produktive - dvs. finde deres vej til projectet i form af endnu en klods, der var lagt bag os - blev bearbejdet.

ad b)
 Problemet om hvordan vi ville realisere vores målforestilling - dvs. spørgsmålet om erkendelsesstrategi - har også - kan vi se nu - konflikter på en særlig måde med projectets proceskarakter. Vi blev fanget lige midt i den knude, som F.Haug bestemmer således:

"Man står overfor nogle kendsgerninger, som man enten opfatter med de allerede oparbejdede teorier - men så anlægger man blot et bekræftigende blik på kendsgerningerne--, eller man danner nye teorier - så synker empirien i baggrunden" (F.Haug 81, s.36).

F.Haug's løsning er den parallelle bearbejdning af teori og empiri, hvoraf der "følger en svaghed, som vi forløbig anser for uovervindelig" (Ibid.).

I hvilken udstrækning den alment er uovervindelig skal være usagt fra vores side, men det særlige uovervindelige i vores project må siges at bestå i på den ene side vores abstrakte problemformulering - i hvert fald for det oprindelige projects første del - og på den anden side at projectet måtte og skulle presses ind i en på forhånd defineret - men uigennemskuelig og abstrakt - arbejdspsykologisk eksamenskontekst. Disse momenter er blevet til en modsætning, som vi ikke har kunnet få hold på.

En konkret arbejdspsykologisk problemstilling som udgangspunkt ville have passet bedre - eller mere adækvat kunne have åbnet op for realiseringen af intentionen om at gøre projectudarbejdelsen til en læreproces, da udgangspunktet så i sig selv ville legitimere at det var arbejdspsykologi, som det drejede sig om, og det ville endvidere have åbnet mere op for at vores videnskabsteoretiske forudsætninger kunne medreflekteres på en plads, hvor de ikke nødvendigvis ville fremtræde monopoliserende på arbejdsgangen for projectudviklingen. Vores erkendelsesstrategi - kritik som specificeringer på den ene side og udvikling/præcisering af almenbestemmelserne i kritikken eget grundlag på den anden side - ville måske så have kunnet trives med andre erkendelsesstrategier, der bygger på andre ontologiske præmisser (som pt. bliver ligeså monopoliserende overfor os, hvis udgangspunktet er defineret igennem dem). Og måske ville vi også have kunnet undgå at lægge så stor vægt på kun den ene side i vores erkendelsesstrategi - kritik som specificering - hvorved huller i eget grundlag let og og smertefrit kan forbigås i stilhed.

Den "manglende stillingtagen" - kritik/selvkritik herfra.

- Eller de lukkede døres fobi !

I det følgende skal problemerne og konflikterne i vort projektforløb, - baggrunden for denne opgaves ofte forvirrende eller i alt fald ikke helt overskuelige disponering, - dens karakter af en (ufuldstændig) mosaik bygget op efter - ofte - ganske forskellige forestillinger om det endelige resultat, - betragtes i lyset af temaet : om forskellige erkendelsesmæssige strategier og deres konsekvenser i f.h.t. udviklingen/blokeringen af den fælles/individuelle erkendelsesproces. Forskellige erkendelsesmæssige strategier, dvs. forskellige måder at gå til et problem, søge viden om og udvikle erkendelsen om dette problem, kan naturligvis ikke betragtes uafhængigt af standpunktet/udgangspunktet og målforestillinger/erkendelsesinteresser, - af de forskellige politiske standpunkter, videnskabelige paradigmer der er givet som et udgangspunkt og af dette udgangspunkts perspektiv på problemet. Men lad os her til sidst prøve at se bort fra, hvorledes sådanne forskellige politiske/videnskabelige standpunkter og perspektiver (erkendelsesinteresser) har spillet ind i og medvirket til en bestemt erkendelsesmæssig strategi - for slet ikke at tale om de forskellige former og grader af neurotiseret adfærd/handlemønstre, og i stedet se på de erkendelsesmæssige strategiers former og deres indflydelse på processen/projektforløbet.

Vi var fra begyndelsen enige om at forfølge det dobbelte mål : dels ville vi udvikle et begreb om den kapitalistiske produktionsproces i dens aktuelle udformning, - om de aktuelle udviklingslinjer i produktionsprocessen, i arbejdet, og herunder konsekvenserne for de samfundsmæssige livs- og udviklingsbetingelser, dels ville vi afklare os over for de forskellige videnskabelige paradigmer, som vi ville benytte os af til at udvikle vort begreb om produktionsprocessen/de samfundsmæssige livs- og udviklingsbetingelser, især ville vi jo som nævnt tidligere, finde vort ståsted i debatten mellem forskellige opfattelser af (arbejds-) psykologiens teoretiske og metodiske fremgangsmåde (genstand) her på KUA. Bag det hele lå endelig behovet for at få lidt mere hold på/begreb om virkeligheden, den samfundsmæssige udvikling i dens omfattende totalitet, behovet for at udvikle et begreb om den teknologiske udvikling og dens konsekvenser (et offensivt teknologi-begreb), ikke mindst på baggrund af vore - forskellige - opfattelser af venstrefløjens utilstrækkelige praksis og begreb om denne (samfundsmæssige) udvikling.

Men vi blev hurtigt uenige om, hvorledes man kunne forfølge dette dobbelte mål. For mig kom kap.2 (kap.2.1.-2.2.) som en bombe : i stedet for formuleringen af nogle af de grundlæggende dimensioner ved Marx' historiske (materialistiske) tilgang til et begreb om den samfundsmæssige (kari-

2

talistiske) produktionsproces udviklingsdynamik, som kunne tjene som en - så vidt muligt - fælles ramme for udfoldelsen og udviklingen af dette begreb via analyser af forskellige begreber om de aktuelle udviklingslinjer i den kapitalistiske produktionsproces, så stod vi i stedet for over for en fremstilling af det ene synspunkt i (marxisme-) arbejdspsykologi-kontroversen her på KUA og en afvisning af det andet; muligheden for at afklare sig over for de to synspunkter gennem en diskussion af de forskellige forsøg på at udfolde de forskellige videnskabs-paradigmer i konkrete analyser, synes udelukket, eller i alt fald begrænset på en bestemt måde. Nu skal denne situation selvfølgelig sættes i relation til et forskelligt afklaringsniveau, - et forskelligt erkendelsesniveau over for de to marxisme-opfattelser, som brydes, - sådan ca. en dia.-mat.-opfattelse over for et kapitallogisk synspunkt (eller Kritisk Psykologi versus "Kritisk Teori"); omend jeg nok læner mig op ad en kapitallogisk opfattelse, så er jeg slet ikke afklaret over for - eller har tilstrækkelig indsigt i konsekvenserne af det kapitallogiske paradigme. Eller m.a.o., jeg havde - og har - brug for at afklare mig via en diskussion af konkrete analyser ud fra dette paradigme. Af forskellige årsager - navnlig nok tidspresset (eksamen) - blev resultatet, at jeg formulerede et modsynspunkt til den fremstillede marxisme-opfattelse, - et modsynspunkt, som derfor kun kunne bevæge sig inden for de almene og abstrakte (abstraktioner fra hvad ?) rammer, der svarede til mit erkendelses/afklaringsniveau på dette tidspunkt. Konsekvensen blev således, at vi fastholdt hinanden i hvert sit paradigme, og at vi lagde op til en afklaring af grundlæggende forskellige dimensioner og problemfelter ved diskussionen af forskellige begreber om den kapitalistiske produktionsproces i dag.

I håbet om at kunne formidle vore grundlæggende videnskabsteoretiske uenigheder på en mere frugtbar måde over for mere indholdsmæssige og udfoldede udsagn om/analyser af den kapitalistiske virkelighed, og da det nu blev klart, at den oprindelige plan - dels som følge af vore uenigheder, dels som en følge af den knappe tid, der efterhånden stod til rådighed, var umulig at realisere, valgte vi at begrænse os til en fremstilling og diskussion af Gorz tanker/analyse ud fra hvert sit standpunkt.

Retrospektivt må jeg nok konstatere, at dette ikke var nogen særlig god ide - set i lyset af forsøget på at formidle vore uenigheder, ganske simpelt fordi vi endnu engang blev fastholdt i globale teoretiske rammer : kapitalistisk udviklingsdynamik, demokrati-opfattelser, det socialistiske perspektiv i marxismen eller karakteren af den marxistiske videnskab (forholdet mellem politik - videnskab), antropologi-problemer osv. Personligt

har jeg haft svært ved at finde mine ben i f.h.t. Gorz synspunkter, men bagklog må jeg konstatere, at det nok hænger sammen med den valgte strategi for erkendelsesudvikling : uden mulighed for at dykke ned i enkelte problempunkter og underkaste dem en grundigere analyse på basis af relevante empiriske undersøgelser, p.g.a. vor knappe tid og den totale/globalt kritiskform, så blev bevægelsen i vor abstrakte begrebsverden nok ganske beskeden; uden mulighed for konkret (empirisk) berigelse, hales de sædvanlige skyts frem og vi forbliver - fastholdes i de sædvanlige paradigmatisk rammer.

Kort sagt, så må det handle om, at forsøget på at formidle forskellige videnskabsteoretiske tilgange i et fælles projekt, må forfølge en anderledes strategi : et procesforløb, som tager udgangspunkt i en afklaring af relevante, men begrænsede (enkle) konkrete problemsammenhænge, således at det er muligt at fastholde og udvide sammenhænge mellem konkrete og abstrakte niveauer.

5. LITTERATURLISTE OG TIDLIGERE OPGAVER.

Litteraturlisten omfatter citeret og henvist litteratur.

Behnson, P. : ARBEJDSPSYKOLOGI, Nyt Nordisk Forlag 1963.

Borg m.fl. : LØNARBEJDERPSYKOLOGI - TEORI OG METODE, Udkast 2/3-1978.
- "INDLEDNING", Udkast 3/4-1981.

Brückner, P. : KAPITALISMENS SOCIALPSYKOLOGI, Reitzel 1974.

Cuculiza, M. & Larsen, B. : 68-ERNE TAGER FORSKUD PÅ KOMMUNISMEN, interview med Mihail Larsen i "Information" 14/5-1982.

Dreier, O. : INDIVIDUALITETSPROBLEMET I DIALEKTISK MATERIALISTISK BELYSNING, Nordisk Psykologi 2/1977.
- DEN KRITISKE PSYKOLOGI (red.), Rhodos 1979.
- HUSARBEJDETS BETYDNING FOR DEN KVINDelige PSYKE, Udkast 2/1980.
- "TEORI OG EMPIRI - INDLEDNING", Udkast 1/1981.

"FAGBLADET" nr.7 1982.

Gorz, A. : FARVEL TIL PROLETARIATET, Politisk Revy 1981.

Graversen, G. : JOBUDVIKLING - BAGGRUND OG PRAKSIS, Teknologisk Institut 1981.

Haug, F. : DIALEKTISK TEORI OG EMPIRISK METODIK, Udkast 1/1981.
- UDNYTTELSEN AF DATA, Udkast 1/1981.

Haug, W. F. : DIE BEDEUTUNG VON STANDPUNKT UND SOZIALISTISCHER PERSPEKTIVE FÜR DIE KRITIK DER POLITISCHEN ÖKONOMIE, Das Argument 74, 1972.
- FÜR EINE MATERIALISTISCH-DIALEKTISCHE BEGRÜNDUNG DES DIALEKTISCHEN MATERIALISMUS, Das Argument 108, 1978.
- INDIVIDETS BORGERLIGE PRIVATFORM OG SAMFUNDETS OMVERDENFORM, i Dreier, O. (red.) 1979.

Holzkamp, K. : DEN KRITISKE PSYKOLOGIS OVERVINDELSE AF PSYKOLOGISKE TEORIERS VIDENSKABELIGE VILKÄRLIGHED, i Dreier, O. (red.) 1979.

Kristianeen, K. m.fl. : DET FORSVUNNE SUBJEKT, KUA 1979.

Jørgensen, B. : TAYLOR OG FORD - TIL EN BESKRIVELSE AF ARBEJDS-

PSYKOLOGIENS OPSTÅEN I, Udkast 3/1977.

- "HUMAN-FACTOR"-RETNINGEN - TIL EN BESKRIVELSE AF ARBEJDSPSYKOLOGIENS OPSTÅEN II, Udkast 4/1977.

- HUMAN-RELATION-SKOLEN - TIL EN BESKRIVELSE AF ARBEJDSPSYKOLOGIENS OPSTÅEN III, 2/3-1978 (sammen med Thofts, O.).

Iasch, C. : MARCISSISMENS KULTUR, i "Information" 24/5-1980.

Marcuse, H. : DET EN-DIMENSIONALE MENNESKE, Gyldendal 1969.

Marx, K. : ZUR KRITIK DER HEGELSCHEN RECHTSPHILOSOPHIE. Kritik des Hegelschen Staatsrecht (§§261-313), MEW 1, 1978.
- KAPITALEN, Rhodos 71a.
- DET KOMMUNISTISKE PARTIS MANIFEST, Rhodos 71b.
- DEN TYSKE IDEOLOGI, Rhodos 74a.
- BIDRAG TIL KRITIKKEN AF DEN POLITISKE ØKONOMI - INDLEDNING FRA GRUNDRIDS, Rhodos 74b.
- GRUNDRIDS, Rhodos 74.

Mortensen, J. : HVERDAGSBEVIDSTHED OG BOULEVARDPRESSEN, Udkast 1/1980.

Poulsen, A. m.fl. : ARBEJDSVIDENSKABENS SOCIALHISTORIE - til beskrivelse af arbejdsvidenskabens opståen IV, Udkast 3-4/1979.

PIT : THEORIEN UBER IDEOLOGIE, Behrens m.fl. AS40.

PAQ : AUTOMATIONSARBEIT: EMPIRIE 2, AS55.
- AUTOMATIONSARBEIT: EMPIRIE 3, AS67.

Soantz, H.J. : ØKONOMIKRITIK OG HISTORIEKRITIK HOS MARX, TESER i Bidrag 3-4/1976.

Schmidt, A. : NATURBEGREDET HOS MARX, Rhodos 1976.

Seidel, R. : DENKEN, Campus 1976.

Søve, L. : UBER DIE MATERIALISTISCHE DIALEKTIK, VMB 1976.
- MARXISME OG PERSONLIGHEDSTEORI, Rhodos 1978.

Tunander, O. : PRODUKTIVKRAFTERNAS LÅNGA MARSCH OCH ARBETAR-KLASSENS EMANCIPATION, Tekla 10/1981.

Wolpert, W. : LØNARBEJDETS PSYKOLOGI, Reitzel 1980.

Witt-Hansen, J. (red.) : INDLEDNING i "Kapitalen", Rhodos 71.

JENS-PETER POULSEN 031257-
KALLE BIRCK-MADSEN 020753-

PROJECTARBEJDE
SOM
INTEGRATIONSFAKTOR
OG
KAPITALKRITIK.

<u>0. INDLEDNING OM INTROSEMESTERET.</u>	s. 1
<u>1. KONCIPERING AF KRAVFORMER.</u>	s. 2
1.1 Erkendelsesinteresse og organisationsmodel	s. 3
1.2 Det fagpolitiske miljøes krav	s. 4
1.3 Psykologfunktionens krav som kvalifikationskrav	s. 5
1.4 Deltagernes krav og forudsætninger	s. 7
1.5 Vores interesser og mål - planlægningen	s. 8
<u>2. UNDERVISNINGSFORLØBET.</u>	s. 9
<u>3. PROJECTARBEJDET SOM INTEGRATIONSFAKTOR OG KAPITALKRITIK.</u>	s.14
<u>4. LITTERATURLISTE OG TIDLIGERE OPGAVER.</u>	s.18
<u>5. BILAG.</u>	s.19

TRIN 3; SYNOPSIS:
PÆDAGOGISK -
PSYKOLOGI
JUNI 1982

Vejleder: Jens
Beckhelsen

PROJECTARBEJDE SOM INTEGRATIONSPAKT OG SOM KAPITAL TIL.

Efteråret 1981 indgik undertegnede som hjælpelærere på introsemesteret her på Psykologisk Laboratorium/KUA. Det var hårdt og udslidende i forhold til den tid, som var til rådighed for til undervisning og vejledning, og som vi fik betaling for - og så det vi godt ville med vores undervisning. Men det var også meget lærerigt især mht muligheder og begrænsninger for formidling og organisering af en emancipatorisk undervisningsform og -indhold.

Da vi har tænkt os at søge hjælpelærerstillingen igen til efteråret har vi fundet det mere end vigtigt med en systematisk evaluering af dette forløb. Og vi griber derfor anledigheden i pædagogisk psykologi som et moment i denne.

Som studenterpolitisk aktive og ruskursusinstruktører gennem mange år havde vi et relativt godt indblik i, hvad det var for en 'opgave' vi blev stillet overfor som hjælpelærere på intro. Denne 'opgave' fandt vi kun mulig at løse eller realisere ved at arbejde for at vores nye kammerater afvikle deres introsemester gennem udformning af et fælles holdproject. Dette blev også tilfældet, men vi erfarede at nogle af de forhold, som vi håbede vi kunne overvinde gennem dette, alligevel ikke blev det.

Det er vores opfattelse, at årsagerne til dette skal søges i det indholdsmæssige i de to holdprojecter, der blev afviklet - og ikke i selve projectformen, omend denne også rejser nogle væsentlige problemer. Dette skal vi nu lægge op til diskussion af ved først at præsentere, hvordan vi foregreb introundervisningens afvikling, og dernæst hvordan den reelt blev afviklet. Herefter afsluttes med nogle konklusions- og diskussionsmønstre omkring det væsentligste problem ved projectarbejdsforløbet - karakteren af problemformuleringen - og omkring selve projectarbejdsformen - den tilsyneladende manglende vidensakkumulation.

INDLEDNING OM INTROSEMESTERET.

Når man starter på psykologi træder man ikke kun ind i en af statsmagten defineret struktur - studieplanen og de (sam)arbejdsorganer, der skal føre denne ud i livet - men også i en fra studenterside skabt struktur og sammenhæng: fagråd, trinmøder, studentermøder mv., som relaterer sig snævert til studenterbevægelsens antiparlementariske og antikapitalistiske tradition. Studenteraktiviteterne på psykologi er entydigt knyttet til Studenterrådet.

Som en af frugterne af studenteraktiviteterne op gennem 70-erne starter nye psykologistuderende med et introduktionssemester, som dels indledes med et lodages ruskursus, og dels er tilrettelagt så der ikke stilles nogle nævneværdige faglige krav. Semesteret er tænkt som en introduktion til hvad psykologien kan være, og som en afslutning på semesteret skal den studerende udforme en "decemberopgave", som godtgøres med et vist antal point - som føres med videre på 2. og 3. semester - udelukkende ud fra om den studerende har forholdt sig til et tema på en aktiv måde og endvidere formidlet det videre til hjælpelæreren i skriftlig form.

Når ruskurset er ovre tilbydes de studerende ugentligt dels forelæsninger (2 gange 2 timer) med HVM-ere, og dels holdundervisning (2 timer plus 1 times vejledning) med en hjælpelærer, som er en ældre studerende. I et forsøg på at få de to undervisningsformer til at hænge sammen, så er der på forhånd af Studiemødet valgt et overordnet tema. Dette tema formuleres endvidere så bredt at principielt alle teorikonceptioner skulle kunne informere sig under det.

Der er således åbnet op for at den studerende på en afslappet måde kan komme ind i studiets faglige, politiske og sociale dynamik, da der ikke ligger nogle kvalitetskrav, der skal opfyldes for at gå videre på 2. semester. Selv i de tilfælde hvor den studerende ikke når at udforme sin "decemberopgave", og dermed ikke får sine point, kan (og skal) man gå videre, idet disse - ideelt set - kan indhentes her.

At der er taget højde for, at det at starte og gennemføre uddannelse ikke kun er et spørgsmål om tilegnelse af en nærmere bestemt viden, men at det også er et spørgsmål om en bestemt måde at tilegne sig denne viden på, samt at dette foregår i en specifik samfundsmæssig kontekst, er ikke ensbetydende med, at den studerende vil satse på at udvikle et socialt liv i denne kontekst - eller for den sags skyld ønsker at se sig selv som en del af et fagpolitisk miljø, som det har et ansvar overfor at udvikle - og omvendt: at det fagpolitiske miljø skal udvikles, så det sikrer alle de bedst mulige studiebetingselser. Set fra en kritisk studenterposition må denne integration spille en overordentlig væsentlig rolle.

1. Koncipering af de kravformer som holdundervisningen på introsemesteret må indformere sig under.

Vi opererede med 4 typer af krav, som måtte indgå i opstillingen af den undervisningsplan, som vi ville lægge frem til diskussion med vores nye kammerater første undervisningsgang.

De tre første kravformer betegnedes vi:

- a - psykologfunktionen krav.
- b - det fagpolitiske miljøes krav.
- c - deltagerens krav og forudsætninger.

Denne inddeling svarer i store træk til Illeris 1981, som opererer med "bestemmelse af ydre rammer, miljøovervejelser og deltagerens mål og forudsætninger", hvor vi dog har udvidet miljøbegrebet til at omfatte de studenteraktiviteter, der finder sted for studiet som en helhed. Denne udvidelse kan vi tillade os, da vi selv er studerende, og endvidere har vi selv en kritisk interesse i, at undervisning formidles i relation til de organer, som principielt udtrykker de studerendes samfundsmæssige interesser.

Den fjerde kravform er vores egne mål og interesser, og denne adskiller sig fra de andre, idet læreren må opfattes som formidler mellem de andre typer af krav, ligesåvel som læreren virker tilbage på indholdsbestemmelsen og udviklingen af disse. Mao. vil vi bestemme lærerens funktion og position som et overbygningsforhold for og i et undervisningsforløb.

Ved at bestemme lærerens funktion og position som et overbygningsforhold ønsker vi at fastholde, at lærerens mål og interesser indgår i den foregribende indholdsbestemmelse af deltagerens krav og forudsætninger, det fagpolitiske miljøes krav og psykologfunktionens krav, ligesåvel som de indgår i, hvordan disse forskellige kravformer forsøges kombineret og integreret i opstilling af den specifikke undervisningsplan, som præsenteres for deltagerne.

Inden vi kan gå igang med bestemmelse af kravformerne a, b og c, hvorudfra en konkret undervisningsplan kan opstilles, må vi derfor først gøre os vores egne mål og interesser klare. Hos Illeris 1981 udmentes dette under kategorierne arbejderinteresser, individer og grupper, og almene didaktiske principper, og vi skal her supplere med nogle bestemmelser omkring arbejderinteresser, og individer og grupper i et forsøg på at præcisere vores erkendelsesinteresse og vores organisationsmodel for, hvorledes samfundsmæssige ændringer finder sted.

1.1 Erkendelsesinteresse og organisationsmodel.

Betragter vi først den (psykologi)studerendes samfundsmæssige placering, så vil vi bestemme denne som lønarbejder under uddannelse, idet den altovervejende del efter endt uddannelse varetager arbejde, hvor de hverken ejer eller disponerer over samfundsmæssige produktionsmidler. Hermed har vi samtidig sagt at de studerende har objective interesser i socialismen. Traditionelt placeres de studerende som en del af mellemlaget ud fra at de skulle have objective interesser i at fastholde arbejdsdelingen mellem hånden og åndens arbejde, men denne modsigelse mener vi er en modsigelse indenfor arbejderklassen, og som må takles her i forbindelse med udviklingen af og den skridtvise realisering af socialistiske utopier, der åbner op for afskaffelsen af den tvungne arbejdsdeling. Hermed siger vi også at det centrale bestemmelsesmoment for et samfundsmæssigt forhold, der skal ændres og evt. udvikles gennem bevidst formidlede indgreb, ikke er de objective forhold på den ene side, og hvordan disse gribes af subjecter på den anden side, men det konkrete forhold mellem objektiv bestemthed og subjectiv bestemmelse (Holzkamp 77¹⁹¹), da det er selve forholdet, som må udvikles i socialistisk retning. Med dette forhold indfanges den aktuelle grad af fælles kontrol over egne livsbetingelser for den gruppe, det lag eller den klasse som forholdet bestemmes ud fra og for, hvad vi igen med Holzkamp vil betegne med begrebet om den subjective faktor. Ethvert konkret forhold mellem objektiv bestemthed og subjectiv bestemmelse udtrykker hermed den subjective faktors udviklingsniveau. (se note nederst side 17/18)

Bevæger vi os fra det sociologiske plan - samfund, gruppe - til individplanet, så kan man sige, at den subjective faktors udviklingsniveau bestemmer det enkelte individs mulighed for selvbestemmelse, og endvidere at individets selvbestemmelse alment kun kan øges ved at der sker udvikling i den subjective faktor, hvilket bestemmes af det enkelte individs bidrag til denne gennem den specifikke måde, som de objective handlemuligheder gribes på, dvs. subjectivt realiseres.

Udvikling - såvel individuel i form af større selvbestemmelse, som samfundsmæssig i form af udviklingen af den subjective faktor i socialistisk retning - er derfor en gensidig kollektiv og individuel proces. Vores erkendelsesinteresse vil vi på grundlag af dette bestemme som udvikling af selvbestemmelse gennem udvikling af selvforvaltningsenheder, hvor selvforvaltningsenheder er vores organisationsmodel, hvorved vi forstår en struktur, der bæres oppe af en gruppe af subjecter, som har et formål og en funktion, der rækker ud over gruppen - forhold vi senere kommer mere konkret ind på.

1.2 Det fagpolitiske miljøes krav.

På et introhold er en tilfældig gruppe deltagere samlet. Deres rettethed må antages at være vidt forskellig, og de har ikke noget eagligt at have denne i. Fra en kritisk studentposition må det ^{VERE} vigtigt, at deltagerens rettethed udvikler sig så den er rettet mod den fagpolitiske sammenhæng som sådan - både hvad angår rent studentpolitisk forhold, og hvad angår faglige forhold omkring psykologiens/psykologens samfundsmæssige position og placering - og hvordan dette skal videreudvikles.

Det krav, der i dag mest entydigt kommer til udtryk i de faglige sammenhænge - trinmøder mv, Kritisk Psykologisk Gruppe, Projectgruppen mv - er kravet om overvindelsen af det abstrakte forhold mellem forskellige psykologiske teori-konceptioner på den måde, at der arbejdes tema- og projectororienteret på den ene side, og videnskabsteoretisk på den anden side. Det er ikke et krav om at "slå" alle teorier sammen, men et krav om at teorier må indlæres og udvikles i relation til konkrete problemer, samtidigt med at videnskabsteoretiske forhold bearbejdes parallelt (så det ikke resulterer i vilkårlig eklektisme). De opfattelse kan vi kun støtte, og ved at sætte af fra denne opfattelse vil det også være muligt at trække de ting, som der sker i de fagpolitiske sammenhænge ind på introholdet, så introholdet kan se sig selv som en del af en større kritisk sammenhæng - og måske også at deltagerne begynder at tage stilling til denne sammenhæng.

At gå ind i de fagpolitiske sammenhænge som ny er imidlertid svært - det kræver en basis. Og ^{muligheder} for denne finder vi i holdet. Dette betyder at vi må styrke, at det er holdet som så, der formidler kravene fra trinmøder mv. til de enkelte og

omvendt. Dette ville vi endvidere styrke ved at insistere og arbejde for, at der blev afholdt ugentlige holdmøder uden cs, hvor man kunne tage aktuelle problemer op. I undervisningssituationen ville vi derfor også henviset problemer til en yderligere debat og afklaring på holdmøderne.

1.3 Psykologfunktionens krav som kvalifikationskrav.

I denne kravsform mødes kapitalinteresser og arbejderinteresser både direkte og indirekte.

Direkte i form af arbejdspsykologien, hvor den traditionelle arbejdspsykologi - Taylor, Mayo, Maslow, Herzberg m.fl. - må bestemmes som en valoriserings- og integrationsstrategi. Overfor denne står den kritiske arbejdspsykologi, som dels prøver at påvise de skadelige forhold i relation til subjectudviklingen for især industrielt arbejde, og dels prøver at udvikle teorier, der kan bruges af arbejdergrupper og fagforeninger i deres kamp for bedre arbejdsbetin- gelser.

Indirekte i form af den kliniske psykologi, som beskæftiger sig med de subjek- ter, som den kapitalistiske produktionsproces har udstødt, idet de ikke selv har kunnet takle de modsigelsesfulde krav, som kapitalistiske produktionsfor- hold ekselerer i. Den traditionelle kliniske psykologi betragter i værste fald sin genstand - psykiske forstyrrelser/sygdomme - som noget fysiologisk, eller som udtryk for en specifik - men uheldig " indlæringsproces; i bedste fald som udtryk for et "uheldigt" samspil mellem individet og dets nære miljø. Den kritiske kliniske psykologi ser derimod psykiske forstyrrelser primært som et udtryk for, at individet har mistet sin selvbestemmelse på grund af under- trykkende samfundsmæssige forhold. Målet i den kliniske psykologi er at reetab- lere subjectets handleevne; i den kritiske kliniske psykologi især at bevidst- gøre om årsager til de psykiske forstyrrelser, samt styrke subjectets handle- evne til overvindelse af samfundsmæssig undertrykkelse.

Som en blandingsform eksisterer den pædagogiske psykologi, som kan opfattes som formidler mellem produktions- og reproduktionsfæren: opdragelse og ud- dannelsesområdet. Traditionel pædagogisk psykologi ser det som sin opgave at udfylde de kapitalsatte rammer med et indhold, der kvalificerer subjecterne som udbytelsesværdige i produktionsprocessen, og som vil acceptere sine til- budte handlerum som naturgivne. Kritisk pædagogisk psykologi forsøger derimod at inddrage de samfundsmæssige magtforhold og individernes egne erfaringer i

den pædagogiske proces, således at subjecterne kan styrkes i at sætte sine egne erfaringer og samfundsmæssige interesser igennem.

Psykologien og psykologfunktionen vil vi nu bestemme som kampen om subjectet. Kapitalen har brug for subjecter, der er i stand til at fungere under fremmed- bestemmelse - arbejderklassen må heroverfor siges at have interesse i subject- udvikling - modsat subjecttilpasning.

Selvom vi har beskrevet psykologiens tre væsentligste praksisområder gennem dikotomien mellem traditionel og kritisk psykologi, så skal det ikke opfattes som at vi videnskabeteoretisk skelner mellem borgerlig og proletarisk viden- skab, men nærmere at videnskab bliver borgerlig eller traditionel i den grad den ikke medreflekterer konkret samfundsmæssige former som historisk opståede, udviklede og evt forgangne former.

Disse meget overordnede bestemmelser fortæller os, at det ikke så meget er ab- strakt viden om mennesket, som psykologen har brug - hvis hun tager parti for mennesket - men nærmere konkrete færdigheder i problemudvikling på basis af en viden om mennesket og om samfundet.

Ved problemudvikling vil vi forstå den fase i en problemprocess, som består i analyse og opstilling af problemer, der subjectivt - som objectivt - erkendes som værende væsentlige for subjectets livssituation. Problemudvikling danner baggrund for problemløsning, der kun er muligt når problemet er udviklet så langt, at det er blevet til et lukket problem, dvs til et spørgsmål om valg af adækvate midler (Seidel 78).

Vi har i en anden sammenhæng (Input 81/19, s10) argumenteret for, at hvis ikke pædagogisk virksomhed tilrettelægges, så deltagerne er aktive - og får mulig- hed for - problemudvikling, så vil et (hoved)produkt af den pædagogiske proces være individer, der kvalificeres som problemteknikere, subjecter der kun kan løse lukkede problemer. Dette er en ureflekteret indfangenhed i den måde pro- blemer fremtræder på under kapitalismen - nemlig som afsubjectiveret, som "stil- let af sig selv". Kapitalens værdiagningsimperativ er grundlaget for denne fremtrædelsesform, og ved i den pædagogiske virksomhed kun at inddrage lukkede problemer, så gøres deltagerne selv til objecter for deres egen virksomhed, og grundlaget, for at deltagerne trækker dette syn på problemer med sig til andre sammenhænge, kan styrkes. Hvis mennesket som foregribende subject, der alment er relateret til problemer, skal kunne udfolde sig må kapitalens objectgørelse brydes - og det vil sige et brud med de lukkede problemer i pædagogisk virk- somhed. I relation til samfundsmæssige forhold vil det ellers resultere i symp- tom- og skuløsninger uden forandringer af det tilsvarende grundlag for pro- blemers opståen. Kapitalismen har brug for det - mennesket bliver syg af det!

Det krav, som vi nu alment har konciperet som nødvendigt, som værende i subjecters interesser og dermed som kapitaloverskridende, er kravet om udvikling af evner til problemudvikling. Men et sådant krav udtrykker imidlertid en utiladelig abstraktion, hvis ikke det relateres til aktuelle problemer i produktions- og reproduktionsefæren og hvis ikke det relateres til subjectets egne eksistensbetingelser ud fra, hvad der kan siges at være væsentlige problemer. Mennesket er nok alment relateret til problemer i dets stadige samfundsmæssige gørelsesproces, men det er kun de problemer, der har en livspraktisk betydning.

Under kapitalismen, hvor opdragelse og uddannelse foregår adskilt fra produktionsprocessen, men sigter mod (affirmativ) indgåelse i denne, kan de samfundsmæssige krav for de enkelte jobfunktioner - eller et voksenliv som en helhed - kun formidle abstrakt. Det er vores opfattelse at netop denne abstrakte formidling af krav udgør den væsentligste disciplineringsfaktor for individets samfundsmæssige gørelse, idet der herved indøves en tvungen eller "frivillig" passiv forholden sig til, at andre - "systemet", læreren, forældrene mv. - planlægger, hvad der er for krav, som de aktuelt skal leve op til i deres lege- og indlæringsvirksomhed.

For kritisk pædagogisk virksomhed er det derfor på langt sigt ikke tilstrækkeligt at trække det samfundsmæssige ind i den pædagogiske proces, men den pædagogiske proces må åbnes og integreres i de samfundsmæssige produktions- og reproduktionsbetingelser; og især i forhold til de bevægelser, der arbejder for at overvinde konflikter i socialistisk retning.

Kun herved kan opdragelse og uddannelse tematiseres som andet end abstrakt kvalificering eller modkvalificering; subjectudvikling som udvikling til selvbestemmelse gennem udvikling af evne til problemudvikling - både i relation til egen biografi og aktuelle eksistensbetingelser - får et materielt grundlag, som subjectet selv kan forholde sig til.

Disse almene overvejelser udgjorde ledetråder for vores forholden os til de "systemkrav", som introsemesteret er underlagt: dels generel information til studiet, dels indføring i psykologiens områder og arbejdsform.

1.4 Deltagernes krav og forudsætninger.

De fleste der starter på psykologistudiet i dag har kæmpet i årevis for at skaffe sig kvalifikationer, så de kan komme ind. Mange har en mellemuddannelse bag sig - som lærer, pædagog, sygeplejerske mv; få kommer uden mellemuddannelse, og enkelte direkte fra gymnasiet. I gennemsnit er alderen 30 år!

På grundlag af disse forhold er de fleste - godt og vel 2/3 sidste år - bundet til relativt faste sociale (familie)relationer, og i modsætning til tidligere hvor man tilmeldte sig studiet for at læse psykologi, så starter man idag på

studiet for at blive psykolog, hvilket dels må ses som en konsekvens af at mange har en mellemuddannelse i forvejen, og at livet efterhånden er blevet så presset socialt, politisk og økonomisk, at der ikke rigtigt synes muligheder for "eksperimenter".

Gennem deltagelse i de sidste 4 års ruskursusplanlægning og -afholdelse har vi kunnet følge denne udvikling, hvor hovedtendensen går imod at nye psykologistuderende møder op med en stadig større målrationelitet på den ene side, og på den anden side at det at læse psykologi må og skal realiseres under bibeholdelse af en allerede udviklet og konsolideret samfundsmæssig position.

Tidligere kunne man forudsætte en fælles rettedhed fra russerne mod hinanden, og mod det hold som de gik på. Det kan man ikke længere. Nu står to grupper overfor hinanden. På den ene side gruppen, der har en mellemuddannelse i forvejen, relativt fast forankret i en familiesituation med børn, fast deltidsarbejde, og på den anden side gruppen af "unge", der ikke er forankret i nogen fast samfundsmæssigt bo- og arbejdsituation. Der udvikles hermed en konflikt mellem en gruppe, som ikke ønsker, ser det muligt eller funktionelt at indgå aktivt i en ny social kontekst omkring den påbegyndte uddannelse, og derfor afstår fra at prioritere deres virksomhed i forhold til det hold, som de starter på. Medens den "unge" gruppe både føler det nødvendigt, men også er motiveret for at satse på at udvikle et socialt liv i og omkring selve uddannelsen.

På ruskurset har det i en vis udstrækning været muligt at bruge denne konflikt i bestræbelserne på at få holdet til at fungere som en gruppe - dvs at etablere en gruppestruktur, der lader den enkelte komme til orde, og som den enkelte har mulighed for at præge - ved bevidst at støtte de initiativer, der kommer fra gruppen af "unge", og ved at spille grupperne ud mod hinanden i et forsøg på at få grundlaget for konflikter frem - her specielt deres forskellige prioritering af holdet.

Det lykkedes sidste år på ruskurset (vi var rustrænere for dem, vi senere blev hjælpelærere for) at få åbnet diskussionen om de enkeltes forskellige prioriteringer, og hvad der lå til grund for disse, og efter ruskurset stod vi med et hold, hvis væsentligste moment i deres gruppestruktur var, at man ikke overlevede på psykologistudiet alene. Altså negativt formuleret! På den anden side var der så en meget stor rettedhed mod at lære noget psykologi.

1.5 Vores interesser og mål - planlægning af undervisningsforløbet.

Vi skelnede mellem mål og interesser på to niveauer for undervisningen. I forhold til holdet satte vi følgende mål:

- den skulle sikre at alle kom med i en fælles proces.
- den skulle vise at "mange gør stærk"

- holdet måtte på lang sigt overtage ansvaret for undervisningen.

I forhold til det faglige indhold var målene:

- primært at nå en større forståelse af vores tema ("børn og voksne"), som skulle være den indledende ledetråd for undervisningen. Sekundært at få alle væsentlige teorikonceptioner behandlet, samt at teorier opfattes som værktøj for ændringer.

Disse to niveauer kan relateres til hinanden, hvor temaet kan siges at udgøre den sag, som holdet interagerer omkring. Dimensionen sag - interaktion (jvf. Holzkamp 79) ville vi prøve at bruge bevidst for at få et kontinuerligt forløb frem mellem hvad man arbejdede med, hvordan man arbejdede med det på.

Dette skulle senere vise sig at være hensigtsmæssigt i relation til at få deltagerne til at forholde sig til holdet som gruppe, idet den aktuelle gruppedynamik og udviklingen i denne åbent kunne relateres til sagen, og i hvilken retning derne skulle udvikles i forhold til de konsekvenser forskellige udviklingslinier ville få for udviklingen i gruppen som helhed.

Ud fra hvad vi tidligere har skrevet om problemudvikling, og at problemer må tages op eksemplarisk - de skal have forbindelse med aktuelle samfundsmæssige forhold, og deltageres egne eksistensbetingelser - valgte vi at opstille et undervisningsforløb, der skulle lægge op til udformningen af et fælles project for hele holdet. Heri så vi de største muligheder for at få inddraget udviklingen i holdets gruppestruktur i undervisningen.

Da vi var klar over primærgrupperes centrale betydning ville vi endvidere lægge op til dannelsen af referat- og læsegrupper, som på skift tog referat af undervisningen. Dette ville endvidere medvirke til kontinuitet i diskussionerne.

Undervisningsplanen gik i store træk ud på, at de første 4 gange (af 12) skulle bruges til at udvikle en fælles forståelsesramme for, hvad temaet kan indeholde, og hvad man i fællesskab kan/vil bruge det til. Herefter skulle der bruges en eller to gange til opsamling og til diskussion af, hvordan der skulle arbejdes videre, særligt mhp hvordan "decemberopgaven" skulle inddrages i undervisningen og hvordan den skulle udformes. Planen blev for begge hold accepteret, hvilket må tages med det forbehold, at deres muligheder for en reel indholdsmæssig stillingtagen er yderst begrænset. Undervisningsplanen vedlagt som 2. Undervisningsforløbet, bilag 1.

Selvom undervisningsplanen blev accepteret så vidste vi at vi stod med en modsigelse mellem deltageres behov og stærke motivation mod at fornemme og opleve en tilegnelse af konkret psykologisk viden på den ene side, og intentionerne med introsemesteret om en læggen vægt på den sociale integration til studiet fremfor den stringente indlæring af psykologiske tekster, samt vores interesser og mål i at udvikle en kritisk og kollektiv forholden sig til studieprak-

sis, en kritisk forholden sig til teorier og til samfundsmæssige sammenhænge på den anden side.

Denne modsigelse mellem hvad vi betegnede som pragmatisk indlæringsinteresse på den ene side, og problemudvikling i relation til gruppestrukturens udvikling på den anden side, skulle da også forfølge os hele vejen igennem undervisningsforløbet, og vi må konstatere at vi ikke formåede at overvinde den, selvom vores undervisningsplan netop var et forsøg på at kunne overvinde den ved at lægge op til et holdproject.

Tvært imod var en gennemgående kritik fra flere af deltagerne på begge hold i den afsluttende evaluering, at undervisningsforløbet skulle have været 'skåret' omvendt; de første 4-5 gange skulle have været brugt til teoriindlæring, og at man på basis af dette skulle have arbejdet projectorienteret i resten af undervisningsforløbet. Denne omvendning svarer faktisk til hvad vi konciperede som deltageres umiddelbare motivation i starten af undervisningsforløbet, og som vi bevidst ville tage højde for - modsat ureflektet at indfri.

Et eller andet er altså gået galt, og man kan fristes til at konkludere, at de var fordi vi ikke forsøgte at lægge op til et undervisningsforløb, der direkte indfrie mange af deltageres umiddelbare interesser. Et undervisningsforløb, der adækvat modsvarer dette er et undervisningsforløb, der indledes med teoriindlæring, og dernæst problemudvikling/problemløsning. Men dette stred for og mod deltageres langsigtede objective interesser i forbindelse med gennemførelsen af psykologiuddannelsen. Endvidere så vi det som stående i modsætning til udviklingen af selvbestemmelse som og gennem en kollektiv proces, samt til de krav, som arbejderklassen/subjectet stiller til psykologen.

Vores undervisningsplan og den konkrete måde, som den blev udmøntet på, må derfor underkastes en kritisk analyse med udgangspunkt i, hvorfor det ikke lykkedes at udvikle og ændre deltageres rettethed mere fundamentalt end det faktisk lykkedes.

Det var tidligere vores opfattelse, at grundlaget for dette lå i selve problemformuleringsfasen - altså i 4. til 6. undervisningsgang - hvor vi ved problemformuleringsfase forstår overgangen mellem problemudvikling og problemløsning. Indholdsmæssigt drejer det sig om, at problemet blev gjort til og formuleret abstrakt, men grundlaget/betingelserne for dette må også placeres i selve problemudviklingsfasens praksisform, hvad vi senere skal nuancere.

Problemformuleringsfasen er karakteriseret ved, at de konkrete forhold for projectets gennemførelse - tidsrammer, ressourcer, færdigheder, gruppedannelser m - inddrages som konkret bestemmende faktorer for udvælgelse af det eller de specifikke problemer, som man vil arbejde med, i relation til de faktisk forefundne muligheder for deres adækvate løsning.

Ansvar for at det ^{tilsyneladende} gik galt i problemformuleringsfasen er udelukkende vores, og vi placerer det i tidspress, egen tidligere inadækvat studiepraksis, samt fejlbestemmelse af deltageres forudsætninger og rettetid på tidspunktet for problemformuleringen. Hermed siger vi også, at det havde været muligt i større udstrækning at udvikle og ændre deltageres rettetid i overensstemmelse med en emancipatorisk erkendelsesinteresse - altså at vores koncipering af objective og af subjective forhold var adækvate nok hver for sig fra begyndelsen af, men at forholdet blev taklet utilstrækkeligt fra vores side under selve forløbet.

Kort bestemmelse af undervisningsforløbet tre faser: problemudvikling, problemformulering og problemløsning. Ud fra dimensionen sag - interaktion.

Problemudviklingsfasen:

Udgangsbetingelserne for denne fase var, at der ikke var nogen fælles sag, der bandt deltagerne sammen. Deltagerne havde hverken selv valgt temaet, eller hinanden som meddeltagere. Alle mente dog at de kunne arbejde motiveret under temaet "børn og voksne", men der var absolut ingen fællesnævner i denne rettetid, som strakte sig lige fra interesse i "udviklingen af klassebevidsthed hos børn" over "børns seksualitet" til problemet "hvis er børnene. Forældrenes eller samfundets?".

Da vi havde lovet at indlede med et oplæg - vi stod frit stillet fra holdets side - valgte vi at tage udgangspunkt i forholdet mellem børn og voksne, samt sætte forældrenes oplevelse af det at være ansvarlig overfor et barns udvikling i centrum. Vi trak det forhold frem, at de fleste - om ikke alle - forældre på et eller andet tidspunkt oplever dårlig samvittighed i form af skyld eller vrede i interaktioner med børn - centralt omkring det ikke at kunne eller føle at slå til. Alle deltagerne på begge hold kunne da også genkende disse følelser, hvilket mundede ud i en diskussion og opstilling af forskellige aspekter, som man umiddelbart mente havde betydning for udviklingen af disse emotionelle stemninger. Aspekterne strakte sig fra dårlige økonomiske forhold, til begrebet om den dårlige moder.

Herefter trak vi nogle psykoanalytiske teoriensatser frem for at se på deres koncipering af disse forhold, og det viste sig hurtigt at i forhold til deltageres erfaringer, så var disse ansatser alt for snævre, idet de placerede både udgangspunkt og grundlag for de emotionelle stemninger udelukkende i forældrenes egen tidligere samfundsmæssiggørelse, i den primære socialisation. Herefter var der åbnet op for, at forældrenes emotionelle forhold til deres børn også måtte ses i forhold til familiformen og de muligheder der hermed gives for børns udvikling, samt i forhold til børns total samfundsmæssige placering - at de skal samfundsmæssiggøres udenfor produktionen til at indgå (affirmativt)

i den som voksne. Familiformen og børns total samfundsmæssige placering var omdrejningspunktet for 3. og 4. undervisningsgang.

Fra gang til gang summerede vi uløste eller spændende problemer op, som vi forsøgte at bringe videre med fra gang til gang. Om ikke andet så ville de kunne tages med til problemformuleringsfasen.

Vi forsøgte mao. at arbejde med en stram forhåndsstrukturering for hvordan temaet skulle udvikles - først børn/voksne, så familiformen og dernæst børns samfundsmæssige placering - på den ene side, og en total åben indholdsmæssig bestemmelse på den anden side, idet vi ville trække opdukkede aspekter/problemer med fra gang til gang. Hermed håbede vi at deltagerne kunne erfare dels at det ikke var ligegyldigt om de deltog eller ikke i undervisningssituationerne (at deres bidrag betød noget), dels at deltageres egne erfaringer kunne blive stadig mere styrende i relation til udvikling i temaet.

Det lykkedes at få en høj og motiveret aktivitet, men det var også en aktivitet der var diffus i sin form, hvilket fx. kom til udtryk gennem spørgsmål som "hvor skal vi egentlig hen".

Retrospektivt må vi sige, at skulle vi gøre denne fase om, så måtte det blive med udgangspunkt i eet fænomen (enten børn eller voksne) i stedet for i et forhold (børn og voksne). Nogle deltagere ville i så fald ikke fra starten have den allerstørste motivation, men vi fornemmer at dette ville udvikles hen ad vejen i sammen grad som det blev lettere at fastholde nogle ledetråde i undervisningen.

At det var svært at fastholde trådene fra gang til gang blev endvidere taget op af nogle af deltagerne, som et spørgsmål om det hensigtsmæssige i at arbejde som vi gjorde; og der blev også stillet modforslag om at bryde med planen til fordel for teoriindlæring.

Diskussioner om dette viste sig at grunde i forskellige prioriteringer af det fælles holdprojekt, idet der var en umiddelbar sammenhæng mellem de, der engagerede sig i udviklingen af holdets funktionslogik, og det at give den fælles problemudvikling en chance.

Gruppen, der rettede sig mod holdet, var på begge hold talmæssigt overlegne på dette tidspunkt - men i relation til den anden gruppe, der var rettet mod teoriindlæring, de svageste til at formulere deres interesser til hvordan undervisningen skulle udvikle sig. At de fremtræder og reelt også er de svageste kan objectivt begrundes i, at de har konciperet det nødvendige i at udvikle sig gennem og med holdet - eller dele af holdet - men holdets/gruppens funktionslogik er på dette tidspunkt kun ved at udfolde sig, hvilket skaber usikkerhed, idet der så ikke er udviklet nogle stabile almene handlemønstre, hvis effekt er kendt.

Vi stod derfor i den situation, at den gruppe på holdene, hvis interesser, som vi kunne støtte - eller omvendt - var sammenfaldende med vores - kun formulerede sig svagt, hvorimod gruppen, der udtrykte en pragmatisk og individuel indlæringsinteresse - kørte stærkt frem med kritik af undervisningen og forslag til radikal ændring af den. Kritikens grundlag - de modsatrettede prioriteringer - blev ikke trukket frem.

Konflikten blev først løst - og resulterede i stadfestelse af det fælles holdproject som mål - da vi provokatorisk frabad os kritik af undervisningen for holdene havde gjort op med, hvad de ville med hinanden og med os som lærere.

Ved bevidst at fjerne det faglige fra konflikten håbede vi at grupperelationerne og forskellige prioriteringer kunne komme åbent frem, hvad de også gjorde.

Problemformuleringsfasen: Denne fase kom til at strække sig over 5.- 7. gang. Udgangsbetingelserne var en knæsat interesse i, at der skulle formuleres et fælles problem, som så skulle deles op i delproblemer, der skulle bearbejdes af grupper på 3 - 5 deltagere. De enkelte gruppers arbejde skulle danne baggrund for en fælles udarbejdet konklusion.

Modsat af hvad vi havde forestillet os, så kom vanskelighederne ikke til at ligge i formuleringen af det fælles problem, men mere i overhovedet at få deltagerne til at formulere hvad de kunne og ønskede at arbejde med. Meget få formulerede sig - og for det meste i meget abstrakte eller ekstremt almene vendinger; fx. familiens funktion, barns udvikling.

Deltagerne formulerede ikke deres interesser i problemform, men i temaform - som deltemaer under vores overordnede tema, og som noget de gerne ville undersøge nærmere.

De formulerede temaer overlod vi herefter til referatgrupperne at bearbejde, så der kunne opstilles et problem, der dækkede alles interesseområder. Dette resulterede i problemformuleringen: "hvilket forhold er der i dag mellem tilbuds- og udviklingsmuligheder for børn og børns udviklingsnødvendigheder" - og at vores styring har været voldsom kan aflæses af, at begge hold "nåede frem" til dette.

Problemløsningsfasen: Af problemformuleringen udspringer umiddelbart en sociologisk og en individuel-psykologisk dimension, hvoromkring der blev dannet grupper. I undervisningssituationen skulle grupperne løbende informere hinanden om deres arbejde, så man kunne give hinanden ideer og også fastholde nogle fælles aspekter, som der skulle konkluderes omkring. Parallelt hermed tog vi teorikonceptioner op fra gang til gang med centrum i en på forhånd valgt dimension (: emotioner), som der skulle lægges vægt på i bearbejdningen af dem.

Projectet blev udformet uden de store problemer, men pga. tidspres kom grupperne til at isolere sig fra hinanden, og havde ikke rigtigt noget at formidle omkring delprojecterne til hinanden i selve undervisningssituationen, som gik over til at blive ren teoriindlæring og -problematisering.

Dette betød at den fælles konklusion blev svær at lave, idet grupperne relative isolation havde betydet forskellig vægten af forskellige aspekter, som man ønskede at konkludere omkring. Da der ikke var tid til en reproblematisering og reformulering af det allerede udformede skriftlige materiale, så blev konklusionen udformet på følgende måde. Først en brainstorm omkring, hvad der skulle med i konklusionen. Herefter udvalgte de aspekter, som det var muligt at konkludere omkring, og man tog da en gruppediskussion, hvor referatet blev konklusionen.

3. Projectarbejdet som integrationsfaktor og kapitalkritik.

I afsnit 1.5 opstillede vi målene for vores undervisning. Af de mål, der blev realiseret var, at alle deltagere blev fastholdt (endda med næsten 100% deltagelse fra gang til gang) igennem hele forløbet - modsat af hvad der skete på de andre introhold - samt at deltagerne på begge hold udviklede en mødestruktur ved siden af undervisningen, som i stadig større udstrækning formulerede kollektive krav til undervisningen ud fra debatterne her.

De mål, der ikke blev nået, var deltagerne fuldstændige overtagelse af ansvaret for undervisningen, samt at opfattelsen af teori, som noget der måtte/skulle/kunne tilegnes isoleret fra 'problemer' ikke blev overvundet eller overskredet for alle af deltagerne. Ovennævnte opfattelse er den opfattelse, som vi tidligere har karakteriseret gennem begrebet om pragmatisk indlæringsorientering, samt gennem det at rettetheden er karakteriseret ved en stor målrationelitet på den ene side og på den anden side at det at læse psykologi må og skal realiseres under bibeholdelse af en allerede udviklet og konsolideret samfundsmæssig position.

TESE 1: Den abstrakte problemformulering (som vi primært var ansvarlige for blev udfaldet af problemformuleringsfasen) forhindrede gruppen af pragmatisk indlæringsorienterede i at tage stilling til deres eget forhold til deres studiepraksis, idet de ikke fik nogle nye erfaringer og oplevelser fra en anden måde at realisere de kravformer, som de er underlagt. Deres rettethed fik - i og med at et abstrakt problem kun kan løses teoretisk - lov at forblive uanfægtet, hvorfor de retrospektivt oplevede problemudviklingsfasen som "spild af tid" - eller som de formulerede det i den afsluttende evaluering: "lagt forkert".

TESE 2: Den abstrakte problemformulering forhindrede gruppen af socialt-hold-orienterede i at opleve det fagligt-udviklende i problemudviklingsfasen, da problemet blev lukket i en form, som ikke umiddelbart lå i forlængelse af deres aktiviteter her. De sad derfor tilbage med nogle måske positive oplevelser af selve gruppeprocesserne, men den faglige udvikling - set som en integreret del af denne proces - må siges at have været minimal; de er ikke givet nogle faglige argumenter for igen, at ville gennemføre et undervisningsforløb på denne måde.

Opsummerende må vi derfor nu sige, at projectets konkrete udformning ikke knyttede an til og videreførte de udviklingsprocesser, som vi intenderede og rent faktisk initerede. Medens 1.del - problemudviklingsfasen - i store træk modsvarer gruppen af socialt-hold-orienterede, så modsvarer 3.del -problemløsningsfasen - interessen fra gruppen af pragmatisk-indlæringsorienterede.

TESE 3: Når projectarbejdsforløbet kan opsummeres som værende karakteriseret ved en genepejling - til hver sin side - af de divergerende interesser, og ikke som en aktiv integration af disse, må vi spørge efter, hvad der kan opheve de modsatrettede motivationsformer i en (ny) kapitalkritisk form. Dette finder vi i overskridelsen af den abstrakte problemformulering gennem en konkret problemstilling: et problem, der på den ene side gennem sin løsning knytter an til en bestemt samfundsmæssig praksisform/sammenhæng og her igennem får en funktion som rækker ud over holdet selv, og som på den anden side har en karakter, der giver det livspraktiske betydning for den enkelte deltager. Der skal således ikke blot være knyttet en intellektuel kvalifikationsdimension til problemstillingen, men også en handlingsdimension, hvor igennem de teoretiske vurderinger, konklusioner og teser er forbundet eller forbindes med muligheder for praktiske ændringer - eller handlinger i relation dertil.

Dette forslag gennem tese 3 på en adskvat bestemmelse af problemkarakteren i og for projectarbejdet - den fælles sag, som der interageres omkring - må faktisk siges at være logisk forbundet og indeholdt i (også vores daværende) teoretiske fundament: at mennesket er foregribende subject, der alment er relateret til problemer i deres livspraktiske udtryk (jvf. afsnit 1.1, samt overvejelserne i 1.4 omkring det, at 'sagen' må række ud over holdet).

I forbindelse med undervisningsplanlægningen og i starten af -forløbet gjorde vi os overvejelser i ovennævnte retning, men da vi arbejdede ud fra en skelnen mellem teoretiske og praktiske problemstillinger kunne vi kun fange forskellen mellem videnskabsteoretiske problemer på den ene side, og alle andre typer på den anden side. Dette betød, at vi ikke var opmærksomme på, at det ikke er nok, at problemet anknyttedes praktisk - dvs. samfundsmæssigt og individuelt/deltagermæssigt relevant - det må selv udspringe af praksis og gennem dets løsning muliggøre ny praksis. Vi havde bla. ideer om at knytte projectarbejdet til akti-

viterne omkring ungdomshusbesøttelserne eller fundere det empirisk på anden vis, fx. gennem undersøgelser i børneinstitutioner; men vi havde svært ved at fastholde det væsentlige i denne fremgangsmåde pga. dikotomiseringen mellem teoretisk og praktisk. Og da vi endvidere et stykke inde i undervisningsforløbet fandt os sat i en situation, hvor vi brugte 2-3 gange så meget tid på forberedelse, som vi blev aflønnet for, så blev vi på den ene side tvunget til at søge efter lette løsninger og på den anden side havde vi tilsvarende færre muligheder for at arbejde aktivt med en foregribelse af deres konsekvenser. Og da vi ville fastholde, at problemet for projectet må udspringe af det hidtidige forløb - som en præcisering af den "fælles sag" - så var der næsten kun åbnet mulighed for den abstrakte problemformulering, som vi ureflektet lod os indfange af: Den praksisform, som problemudviklingsfasen forløber igennem bestemmer Mao. i stor udstrækning karakteren af problemstillingen/-formuleringen for det dertil hørende project. Betingelserne for at det gik "galt" i problemformuleringsfasen ligger Mao også før denne fase, hvad først denne evaluering har tvunget os til at indse.

Gennem undervisningsforløbet løb vi ind i flere forhold/problemer, som vi ikke umiddelbart kunne gennemskue konsekvenserne af divergerende løsningsmuligheder for; hvilket vi imidlertid ikke vil forklare eller begrunde ud fra vores erfaringer eller ikke-erfaringer med projectarbejdsformen, men derimod primært ud fra, at "uigennemskuelighedens problem" må ses, som et udtryk for den dimension, der netop muliggør kapitalkritisk undervisning, som en reel udviklings- og kvalifikationsproces: det bevidste arbejde med en subjectiveret sammenhæng.

At tage udgangspunkt i denne dimension - at enhver formidlingsproces er formidling mellem subjecter i relation til nogle objective rammer/forhold, og at både de objective rammer og subjecterne selv udvikles og forandres gennem de måder som udviklede problemer og konflikter gribes og forsøges overvundet på - kan vi nu retrospektivt se har betydet, at vi allerede i planlægningsfasen stod uden en udviklet teoretisk referenceramme.

Den traditionelle didaktik og indlæringspsykologi kunne kun forsyne os med systematiske overvejelser over forholdet mellem mål og midler, hvorved der sker en objectivering af undervisningsammenhængen/deltagerne, da målene tænkes sat på forhånd og uafhængigt af deltagerne. Udvikling ses her som en effekt af indlæring.

I relation til den kritiske didaktik - eller den didaktik, der har et kapital-kritisk eller socialistisk sigte - så kunne vi næsten kun udnytte de formmæssige overvejelser her, da der indholdsmæssigt i stor udstrækning bygges på

traditionel indlæringspsykologi.

Det som vi havde brug for var en teori, hvor indlæring ses som et særligt aspekt ved udvikling; dvs en subjectivitetsteori, der nærmere er i stand til at begrunde og præcisere, hvorledes mennesket alment er relateret til problemer. En sådan teori findes for os at se idag kun udviklet på et meget alment niveau repræsenteret af bla. K.Holz kamp, U.Holz kamp-Osterkamp og R.Seidel (den "Kritiske Psykologi"), men da vi ville (og vil) arbejde på denne baggrund, så var (er) vi tvunget til at benytte et begrebsapparat, der hverken er særligt udviklet konkret eller specielt relateret til pædagogisk praksis, hvad både undervisningsforløbet som denne evaluering kan ses at bære præg af.

Ikke desto mindre fornemmer vi, at det alligevel var muligt konkret at benytte os af de almene bestemmelser - fx. dimensionen sag-interaktion - på en sådan måde, at vi har kunnet undgå helt at falde i den traditionelle undervisningsforms grøft - en grøft der består i en a priori afståen fra bearbejdelse af problemer/konflikter i og ved den subjective faktor for undervisningsholdet.

Vi vil endda gå så vidt, at vi vil karakterisere den traditionelle måde at undervise på (lærerstyring og udgangspunkt i en på forhånd defineret viden, der skal "overføres" til deltagerne) som en mere eller mindre bevidst afværgeform overfor problemer ved at knytte an til det subjective som noget subjectivt; en afværgeform, der har sit objective fundament i at opdragelse/uuddannelse er udskilt fra produktionen til en særlig "ghetto", men som sigter mod affirmativ indgåelse i denne.

At træde ud over den traditionelle måde at undervise på er ikke ansbetydende med, at det bliver til en kapitalkritisk form.

Vi har i denne synopsis forsøgt at beskrive vores erfaringer med projectarbejdsformen, som en måde at gøre det på. Vi har kunnet konstatere, at den er virksom mht. det integrative og det problemudviklingsmæssige. Men vi har også kunnet konstatere, at det faglige udbytte tilsyneladende har været minimalt, hvilket umiddelbart må give stof til eftertanke i og med, at viden til handling i de borgerlige former må siges at være et nødvendigt grundlag for praktisk fagpolitisk overskridelse af disse former: er det således på denne baggrund rigtigt, at "projectarbejds-pædagogikken akkumulerer illusioner og tricks, men ikke viden" (S.Keldorf 81, s.65); og hermed blot integrerer på en anden affirmativ måde ?

-- o --

NOTE TIL SIDE 3: Begreberne objectiv bestemt og subjectiv bestemt er rammebegreber, hvor igennem det søges fastholdt at det er den menneskelige praksis, der er drivkraft (/subject) for ændring og udvikling under forfunde betingelser. Dens forståelse af udviklingsforhold karakteriserer en bestemt marxismetradition - den historisk dialektiske materialisme, som den idag er udviklet af bla. W.F.Haug, L.Sève og J.Zelený - og den adskiller sig fra både dymarkismen (den "Kritiske Teori" og kapitallogikken), som tager udgangspunkt (fortsættes nederst side 13)

4. LITTERATURLISTE OG TIDLIGERE OPGAVER.

Felding mfl.	: "Pædagogik og barndom", Unge Pædagoger 1980.
Haug, W.F.	: "Individets borgerlige privatform og samfundets omverdensform". i "Den kritiske psykologi", O.Dreier (red.), Rhodos 1979.
Haug, W.F.	: "Der Begriff der Selbstverwaltung .." i AS 61.
Holz kamp, K.	: "Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori", Udkast 2/77
Holz kamp-Osterkamp, U.	: "Erkendelse, emotionalitet, handleevne" i "Den kritiske psykologi", O.Dreier (red.), Rhodos 79.
Holz kamp-Osterkamp, U.	: "Motivationsforschung 2", Campus 1976.
Illiris, K.	: "Motivation i skolen", Munksgaard 1978.
Illiris, K.	: "Modkvalificeringens pædagogik", Unge Pæd. 1981.
Keldorff, S. & Salomonsen, P.	: "Viden forandrer verden", Aalborg Uni.forlag 81.
Nielsen, F. (red.)	: "Pædagogisk teori og praksis", Borgen 1977.
Seidel, R.	: "Denken", Campus 1976.
Studiehåndbogen 1 og 2.	
Vahlgren mfl.	: "Invitation til projectarbejde", Syldendal 1980.
Kalle, Jens-Peter	: "Vort kære studiums fremtid", Indput 19/1981.
Kalle, Jens-Peter	: "Om marxistiske utopier", Indput 11/1982.
Kalle, Jens-Peter, Edvin	: "En abstrakt anmeldelse af et stykke konkret praksis", Indput 8/1982.

TIDLIGERE OPGAVER:

Forprøve: "Forsvar for den konkrete personlighedspsykologis aktuelle mulighed", jan 80.

Udviklingspsykologi og pædagogik: "Udvikling og pædagogik", jan 81.

Arbejdspsykologi: "Grundlægsproblemer i arbejdsvidenskaben", juni 82.

Klinisk psykologi: "Selvbestemmelsesbegrebet i kritisk-psykologisk belysning", juni 82.

Alle opgaver har vi skrevet sammen, og endvidere er arbejdspsykologioppgaven skrevet sammen med Ole Østergaard.

-- o --

(fortsat fra s.17) i subject-object-kategorien, og sovjetmarxismen, der tager sit udgangspunkt i ånd-materie-kategorien. Kritikken fra den marxismetradition som vi hermed forsvarer, mod nymarkismen går ud på, at der her tabes, at udvikling og ændring altid foregår i og gennem objectivt eksisterende lovmæssigheder, mens kritikken af sovjetmarxismen går ud på, at der her tabes det subjective moment - eller mere præcist: gør det subjective moment kun til et spørgsmål om erkendelse af det objective.

PROGRAMFORSLAG TIL TEMAET 'BØRN OG VOKSNE'.

Da hverken jeg eller I - samlet eller som enkeltpersoner - har valgt temaet 'børn og voksne' ud fra en nærmere bestemt interesse i det, kan en samlet plan ikke udarbejdet ad hoc. Derfor vil jeg afstå fra det, da en sådan plan kun vil genspejle mine interesser. Alligevel vil jeg mene, at en plan i en eller anden forstand er nødvendig, så alle har et defineret udgangspunkt og ledetråd at forholde sig til.

En plan for efteråret kan på dette grundlag tilvejebringes på principielt to måder.

a) Første undervisningsgang benyttes fuldt ud til at stable en samlet plan på benene. Dette har den ulempe, at planen må opstilles mere eller mindre vilkårligt ud fra de(n) enkeltes interesse i enkeltaspekter under temaet - og ikke ud fra en fælles afklaringsproces af, hvad temaet kan indeholde, og hvad vi i fællesskab kan/vil bruge det til. Selv en meget løs plan vil ikke afhjælpe dette - og resultatet bliver let en endeløs justering af planen, hvor vi på skift taber interessen eller overblikket.

b) Første undervisningsgang bruges til at opstille en almen indkøringsplan for de første fx. 4 gange. Herefter opsummeres, og en konkret og samlet plan for resten af introsemesteret udarbejdes på grundlag af dette.

Af mange (her unævnte) grunde vil jeg foreslå b-eren - og samtidig lade dette være en invitation til projectarbejde, hvor decemberopgaven udarbejdes af alle i fællesskab. B-eren åbner i hvert fald mulighed for dette - hvad a-eren ikke umiddelbart gør!

Og hermed også et forslag til de første fire gange.

Forslaget går i meget store træk ud på, at vi pejler os ind på børns placering og funktion i samfundsstrukturen i dag ved at betragte de forhold og de rammer, som børn fødes ind i og udvikler sig igennem.

I første omgang sættes focus på forholdet børn - forældre (et altruistisk afhængighedsforhold eller en gensidig udviklingsproces). Da børn og forældre ikke eksisterer i et vakuum, men som en del af en større sammenhæng udvides synsvinklen dernæst til kernefamilien, som den i dag mest udbredte eksistensramme for børn og forældre.

Der er imidlertid mere i børns liv end familien (som igen må ses i forhold til arbejdslivet), såsom institutioner m.v. - elt sammen elementer i den social-historiske kategori, som har fået betegnelsen barndommen. En almen undersøgelse af denne er derfor nødvendig for en begribelse af børns placering og funktion i den total samfundsæssige proces.

Programmæssigt vil ovennævnte forslag se sådan ud (første litteraturemne pr. gang er basislitteratur).

1.gang, d.15.9.81: Forholdet børn - voksne.

- praktiske gøremål: er alle på adresselisten, undervisningstidspunkter, undervisningsform (oplæg, gruppearbejde, diskussion, projectarbejdstanken), læse-, oplæge-, referatgrupper, frankerede kuverter, og diffus emotionalitet.
  - diskussion af programforslag for de første 4 gange, videnskabsteori, forholdet til forelæserne.
  - evt. oplæg om forholdet børn - forældre, opstilling af spørgsmål til "SKRALD".
- Litt: K.Holzkamp: "Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjectivität II".
Forum Kritische Psychologie 5, AS 41.

2.gang, d.22.9.81: Kernefamilien - socialiseringsenhed, integrativ enhed, forsorgsenhed, ...

- diskussion af filmen "SKRALD", som går i GRAND.
  - oplæg om kernefamilien, og opstilling af spg.
- Litt: Udkast nr 1, 1981, s.59 nederst - s.70.
- Ole Dreier: "Familiieværen og bevidsthed", Dansk Psykologisk Forlag, afsnit 3d, 4a og 5d (fobehold for ændringer, da det er længe siden jeg har læst afsnittene og ikke kan huske om de kan stå alene. En fordel hvis vi bestiller bogen sammen og sammen med andre hold - samt et spg. om vi kan nå at få den.)

3.gang, d.29.9.81: Barndommens historiske udvikling.

- diskussion af kernefamilien.
  - oplæg om barndommens historiske udvikling, samt udformning af spg.
- Litt: Kontext nr 41: Barndommen -. de voksnes verden, s.49-109.
- Tina Vammen: "Den moderne barndom bliver til" i Tania Ørum (red): "Mens de voksne arbejder", Tiderne Skifter 1977
- Felding m.fl.: "Pædagogik og barndom", s.13-65 (optrykkes gratis)

4.gang, d.6.10.81: SÅ KOM VI SÅ LANGT!

- diskussion af barndommens historiske udvikling.
- Opsamling, og hvis der er en 5.gang inden efterårsferien så diskussion af dele af "Institutionsbørn og hjemmebørn", Inger Bernth (kan lånes på biblioteket). Her skal vores opsamlede viden stå sin prøve!

5.gang, d.13.10.81: Nærmere udformning af efterårsplan for 6. - 13.gang, samt udformning af litteraturliste, gruppestruktur/proces ect.

Oplæg om projectarbejde og om projectudformning. Og så er det især jeres tur til at holde oplæg.

Synopsis i
klinisk psykologi
KUA maj 1982

Kalle Birck-Madsen 02.07.53.-,
Jens-Peter Poulsen 03.12.57.-
Vejleder: Libby Tata

SELVBESTEMMELSESBEGREBET I KRITISK-PSYKOLOGISK BELYSNING.

Indhold:

1. Indledning ..... s. 1

2. Indfaldsvinkel til bestemmelse af rådgivningssituationen og selvbestemmelsesbegrebet ..... s. 3

3. Den Kritiske Teori ved Lorenzer ..... s. 5

    3.1 Socialisation og selvbestemmelse s.5

    3.2 Socialisation og subjektets deformation s.7

    3.3 Tilbageerobringen af livshistorien s.8

    3.4 Opsummering s.9

4. Den Kritiske Psykologi ved H.-Jeterkamp og Holzkamp s.11

    4.1 Samfundsmæssiggørelse som udvikling af den personlige selvbestemmelse s.12

    4.2 Kooperationens pervatering og den relative handleevne s.13

    4.3 Kampen om handlerummet s.15

    4.4 Opsummering s.17

5. Selvbestemmelsesbegrebet i kritisk-psykologisk belysning s.19

    5.1 Selvbestemmelse og rådgivning s.20

    5.2 Den forsvundne subjektivitet og begrænsningernes grundlag s.23

6. Litteraturliste og tidligere opgaver s.28,29

1. INDLEDNING.

Inspirationen til dette projekt om selvbestemmelsesbegrebet kommer dels fra vore praktiske erfaringer på et klinisk øvelseshold, og dels fra den teoretiske debat på KUA (Indput, Udkast) omkring forholdet mellem videnskab, politik og utopier.

a) De kliniske øvelseshold udgør - udover praktikken, som denne synopsis må ses som et forberedelsesarbejde i forhold til - de eneste muligheder for studerende for tilegnelse af konkrete erfaringer med en psykologpraksis (godt nok i en pseudoform). Deres formål er da også at behandle/eksemplificere centrale problemer i en rådgivningssituation, særligt omkring forholdet klient-terapeut. Vi deltog på et øvelseshold, hvor terapeuterne anlagde en oplevelsesorienteret indfaldsvinkel til de problemer, der skulle arbejdes med. Hver øvelsesgang startede med, at deltagerne skulle udføre individuelle oplevelsesøvelser - fx. en drømmatur, hvor man skulle udpege "miljøet" i ens biografi. Herefter gruppearbejde to og to om dette og endelig referat og opsummering i plenum. Terapeuterne stod for selve opsummeringen, og vores oplevelse af dette var, at vores oplevelser allerede var opsummeret inden vi havde udført de indledende øvelser, idet der blev opsummeret mere eller mindre direkte gennem gennemgang af en til lejligheden udvalgt teori. Vi oplevede ikke én gang (af 8) at se vores oplevelser indeholdt i disse "pseudopsummeringer". Teoriernes grundlag var på den ene side for snævre, og på den anden side var det også en forskræmt/omvendt måde at fastholde forbindelsen mellem teori og empiri på, da empirien (os) skulle tilpasses teorien. Det resulterede i, at vi blev stadig mere umotiverede og irriterede fra øvelsesgang til øvelsesgang - og til sidst meldte vi fra. Vi havde indtil da kraftigt forsøgt at komme igennem med vores kritik, småinitiativer, samt omkring vores oplevelser af selve øvelsesgangene som helhed, men alt blev systematisk afvist under henvisning til professionalismen - altså håndhevelsen af, at terapeuterne bedst ved, hvad der er korrekt og meningsfuldt for os. Vi oplevede endog, at vores initiativer blev opfattet som en trussel af terapeuterne. De forholdt sig ikke til indholdet i hvad vi sagde, men til at det strød mod deres monopol på, hvad der skulle foregå. Blandt andet gik de åbent ind i et teoretisk forsvar for professionalismens håndhævelse, men da vi fortsatte med en teoretisk problematisering af dette, blev diskussionen stoppet under henvisning til at øvelsesholdene var oplevelsesorienterede!

for at
konstatere
hvad i
vare blev
forstået,
man be-
fandt
sig
(uldsvalde)

vi forsøgte
at gøre
teorien
til
til gæmme
samt
og til
teoretisk,
for at
for nogle
forståelse
teori vil
forståelse
for

Alt i alt blev vi stillet over for det valg, at ville vi have noget ud af øvelserne, så måtte vi "frivilligt" acceptere en total afståelse fra at kunne bringe vores egne (mål)forstillinger om hvad der var relevant for os ind i øvelsesforløbet - professionalismen blev ma. brugt som et magtmiddel, der legitimerede terapeutens målforstillinger som de eneste relevante og adekvate. At vi holdt op - dog på et relativt sent tidspunkt - må ses som en direkte konsekvens af, at vi hverken kunne eller ville lade os "dressere" til at overtage nogle udviklingsmål, som vi enten ikke kunne gennemskue betydningen af eller stod i modsætning til vores

to uikama stod ovenfor hinanden?
at læse nogle teorier med overblikken som midler.
at læse med om oplevelsesorienteret tilgang

egne. Situationen ville have været en anden, hvis vi på en eller anden måde havde stået i et afhængighedsforhold eller havde været udleveret til denne sammenhæng. Her er det let at forestille sig, at konflikter i sammenhængen ville kunne tage form for os af, at det var 'noget' i os, som skulle bearbejdes og ændres - modsat 'noget' i selve sammenhængen.

6/ Den anden inspirationskilde stammer fra debatten omkring videnskab, politik og utopier (jvf. Udkast 3/4 1981, s.231), hvor vi finder, at den Kritiske Psykologi ("Berliner-skolen") af nogle her på KUA er ved at få en udformning, hvor den er rensset for det utopiske, hvorved de videnskabelige og politiske implikationer og mål forbliver indenfor kapitalismens rammer. Her finder vi en anden form for professionalisme - blot er det kritiske forskere, der gør en dyd ud af at isolere sig med en "eksakt" ekspertviden om noget, som man ellers står isoleret i forhold til fx. om hvad der er Andre menneskers behov, og hvad der er den korrekte forståelse af samfundsmæssige praksisformer (eksempelvis: H. Andersen Udkast 4,78 og C.Ljungström/S.Mørck Udkast 1,81). J. Gammelgård har - dog i en anden forbindelse (80, s. 348) - kritiseret den Kritiske Psykologi for at blive formynderisk og "belærende".

professionals-
naturalis-
ering

magt

Vi skal ikke generelt vende os mod professionalismen - den er virksom hvadenten vi vil det eller ej - men vi vil vende os imod, at den teoretisk som praktisk naturaliseres - at der ikke tænkes ud over, at det er særlige magtforhold, der bestemmer grundlaget og den specifikke form for udmøntning af professionalisme. Indenfor den traditionelle psykologi er dette overhovedet ikke et problem, medens der indenfor en kritisk tilgang må være det væsentligste problem: Hvis kritisk psykologi skal være "solidarisk emancipationsbefordrende" må der teoretisk kunne tænkes ud over særlige og historisk-specifikke magt- og udbytningsforhold - ellers reproduceres de blindt i praksis. Men det er ikke magtan som så, der må overvindes til fordel for ikke-magt, men det er den magt der er fremmed for det enkelte individs frie udvikling - og det vil for os sige en afskaffelse af de magtinstan-
ser, der griber ind i samfundsmæssige udviklingsforhold fra-oven, dvs. ideologisk,
mægtet, der ved at gribe ind i udviklingen fra-oven forsøger at reproducere bestående udbytnings- og undertrykkelsesforhold, jvf. PIT 80, s.181.

opvækst
af klasse-
skel
fælles
udvikling

I relation til vores erfaringer med de kliniske øvelser forsøgte terapeuterne at sætte målene for vores udvikling fra-oven - problemet for dem blev, at vi ikke ville acceptere det, ikke kunne, og heller ikke var tvunget til det (men vi er ud over dette tvunget til at leve i et classesamfund, hvor staten er den første og største ideologiske magt; PIT 80, s.180). I relation til videnskab, der ikke tænkes ud over bestående magtforhold, fås den samme effekt, idet videnskaben så gør krav på at have en absolut kompetence overfor reale horisontale udviklingsforhold - en kompetence, der kun kan udfoldes fra-oven!
Vi skal i denne synopsis se på to kritiske teorikonceptioner - Lorenzer, som repræsentant for den Kritiske Teori (KT.), og H.-Osterkamp og Holzkamp, som repræs-

- færdiggørelse af kritisk og videnskabelig
kritik som udgangspunkt

hvorfor vil udvikling komme fra neden, og hvorfor vil den enkelte selv eller med sine medmennesker af deres omgivelser.

entanter for den Kritiske Psykologi (KP.) - for at vurdere deres syn på udvikling af selvbestemmelse i rådgivningssituationen. I vores kliniske øvelser arbejdede terapeuterne ud fra en traditionel tilgang til samfundsmæssige praksisformer, som betød, at vi måtte opgive kontrollen over vores egen udviklingsproces for at kunne "udvikle" os; så hvorledes ser det ud inden for den erklærede kritiske tilgang? Og hvilket hold er der bl.a. i kritikken af den Kritiske Psykologi?

2. INDFALDSVINKEL TIL BESTEMMELSE AF RÅDGIVNINGSSITUATIONEN OG SELVBESTEMMELSESGREBET.

Vores indfaldsvinkel er den, at mennesket kommer eller placeres i en rådgivningssituation pga. allerede forefundet tab eller konciperet fremtidigt tab af allerede opnået relativ selvbestemmelse - i hvert fald i forhold til det, der søges rådgivning omkring.

mennesket i rådgivningssituationen

(alt mennesket, tingene)

Indenfor den traditionelle psykologi vil et tab af selvbestemmelse - hvilket både kan være socialt invaliderende og menneskeligt lidelsesfuldt - blive opfattet som et spørgsmål om at "befri" mennesket fra de symptomer, som det står med og som tilsyneladende fæstholder individet i et inadekvat afhængighedsforhold. Når vi definerer kategorien traditionel psykologi som den psykologi, der tematiserer mennesket ud fra de borgerlige former - som privatindivid, der kun er abstrakt forbundet med dets eksistensbetingelser - er det evident, at et menneske, der ikke kan klare sit liv i disse former, må opfattes som værende "ramt" af uuhensigtsværdige forhold - af indre eller ydre karakter - som det må befries fra.

frad. psyk.

De praktisk-politiske konsekvenser af en psykologi, der er indfanget i de borgerlige former for eksistensopretholdelse, er, at den er med til at legitimere disse former som naturgode former for enhver menneskelig produktion og interaktion, samt at den er med til at tilpasse individet til et ureflekteret liv i disse former. Symptom- og skinløsninger uden forandringer af det tilsvarende grundlag for problemer, for tab af selvbestemmelse kan være den umiddelbare konsekvens af en tilstræbt indretten sig på handlinger i de borgerlige former, og de grundlæggende problemer reproduceres.

De borgerlige formers naturgroethed opløser sig når der tænkes historisk, hvilket må siges at være den eneste måde at opnå viden om de former, der spontant tænkes og handles i. En historisk tilnærmelsesmåde til samfundsmæssige praksisformer - det menneskelige individ inclusive - viser os derimod at privatformen er et specifikt historisk produkt - at menneske og samfund kun kan begribes som et indre forhold, idet de gensidigt sætter hinanden og ikke kan tænkes uden hinanden, og at forholdet er et produkt af en naturlig udvikling - en udvikling skabt af den genetandsmæssige bearbejdning af naturen, hvor mennesket både har skabt sig selv som menneske og samfundet, samt at det gennem sin praksis i samfundet skaber sine egne historiske love. I stedet for at tilpasse sig (som dyrene) en naturlig om-

historisk tilnærmelsesmåde

Paverstredte af individualitetens fælles begrænsninger

verden, tilpasser mennesket nu sin omverden (samfund og natur) til sig ud fra den bevidste koncipering af samfundsmæssige mål i overensstemmelse med aktuelle og fremtidige behov og interesser.

En psykologi, der ikke tænker ud over aktuelle samfundsmæssige former - eller nærmere: ikke begriber sin genstand som historisk produceret - vil derfor altid indeholde repressive momenter - upåagtet formernes karakter (kapitalistiske, socialistiske mv.) - idet menneskelig eksistens på væsensniveau netop består i den aktive bearbejdning af dets væsentlige eksistensbetingelser.

Kapitalismen - som historisk specifik samfundsmæssige produktionsform - tillader kun i begrænset omfang - og fordrer heller ikke direkte - menneskelig subjektiv virksomhed i form af en stadig stigende selvbestemmelsesproces, hvorved mennesket både producerer sig selv og sit bidrag til samfundsenhedens udvidede reproduktion. Kapitalismen har ikke brug for mennesker som aktive subjekter, men som udbytbara og udbyttelsesværdige objekter. Dette kræver en specifik udviklet type selvbestemmelse: den selvbestemmelse, der kan fungere under den grundlæggende fremmedbestemmelse, som er givet i og med værdiløbsimperativet: produktion for profit og ikke for behov.

kapitalismens karakteristiske træk

Mennesker for hvem denne forvaltning volder problemer møder vi i rådgivningssituationen - dvs. mennesker, der på grundlag af specifikke forhold ikke har haft mulighed for at bibeholde, udvikle eller gennemføre nogen relevant subjektiv forholden sig til sig selv og sine aktuelle eksistensvilkår.

denne forståelse af samfundsmæssige forhold

En historisk tilnærmelsesmåde til samfundsmæssige praksisformer betyder ikke nødvendigvis fremkomsten af en psykologi, der er "solidarisk emancipationsbefordrende" - omend det er den fornemste forudsætning for at blive det. Protestbevægelserne og den stigende klassekampsaktivitet op gennem 60-erne og 70-erne muliggjorde udviklingen af et væld af såkaldt kritiske teorikonceptioner, og i denne synopsis skal vi blot se på to af disse ud fra, hvorledes de går til dimensionen selvbestemmelse. I centrum står som nævnt, om og hverledes de bryder med den traditionelle psykologis indfangethed i de borgerlige former, der bl.a. i rådgivningssituationen kommer til udtryk ved, at individet skal "befries" fra sine symptomer, så det (på ny) og på en aktiv måde kan tilpasse sig den grundlæggende fremmedbestemmelse uden for rådgivningssituationen.

Vi tager teorikonceptionerne på ordet og når frem til at konstatere, at begge er ensidige på hver deres måde, men også at de hver især indeholder væsentlige momenter, som den anden er foruden.

3. DEN KRITISKE TEORI VED LORENZER.

Den Kritiske Teori om Subjektet ("Hanoverskolen") er en relativ ny teoretisk retning inden for Freud-Marx kontroversen - og dens repræsentanter udfolder således ikke nogen særlig entydig teoretisk konception. Samlende for dem er dog (væsentligst) to fælles paradigmer: dels samtænkningen af psykoanalyse og marxisme og dels antagelser om, at individet er modstillet samfundet og står i en udleveret position i forhold til dette.

Lorenzers projekt må i relation hertil væsentligst betragtes, som en kritik af psykoanalysen, der skal bringe denne i et forvordlingsforhold til den historiske materialisme; idet marxismen - ifølge Lorenzer - på den ene side kun i stand til at analysere de objektive samfundsmæssige strukturer samtidig med, at han på den anden side mener, at de subjektive strukturer må begrundes materialistisk - og subjekternes udvikling må føres tilbage til virkelige historiske forhold. På denne måde opdeler Lorenzer videnskaben om mennesket i to discipliner: analysen af menneskets udveksling med den ydre natur, der er genstanden for den objektive strukturanalyse, som kan karakteriseres som en kritisk-iaottagelsesvidenskab (78, s. 205) og analysen af udvekslingen med menneskets indre natur, der er genstanden for den subjektive strukturanalyse (den kritiske teori om subjektet), hvis fremgangsmåde er hermeneutisk. *hermeneutisk, hermeneutisk, hermeneutisk*

Målet for Lorenzers projekt er at bringe disse analyser i et formidlingsniveau med hinanden, så den konkrete sammenhæng mellem dem kan udarbejdes.

Vi skal ikke her gå nærmere ind i denne dobbelt-strængede metode, men vil vende tilbage til den i den mundtlige diskussion, da vi mener, at dette grundlagsparadigma konstituerer nogle specifikke - men begrænsede - mulighedsbetingelser for den teoretiske overskridelse af den traditionelle psykologis indfangethed i og naturalisering af de borgerlige privat-former.

Focus i dette afsnit bliver gennem et resumé af Lorenzers forsøg på at aføre udviklingen af psykiske forstyrrelser tilbage til almene trek ved socialisationen under borgerlige livsbetingelser, at skitsere Lorenzers opfattelse af kernepunkter ved den personlige selvbestemmelse, samt hvorledes han mener, at problemer med denne kan overvindes.

3.1 Socialisation og selvbestemmelse.

I "Materialistisk Socialisationsteori" (75b) udvikler Lorenzer de almene begreber til begribelsen af socialisationen gennem udfoldelsen af en "ideal" socialisationsproces

Her er det specielt to livshistoriske situationer - indøvelse i interaktion og sprogets indførelse - som Lorenzer lægger vægt på og udhæver, som de mest centrale for forståelsen af både individuel udvikling generelt og (også) udvikling-

- Lorenzer's begrænsede marxisme opfattelse: skammi

en af individuelle deformationer.

- den bestemte interaktion

I den ideale dannelsesproces foregår opgøret mellem (barnets) indre natur og den ydre natur gennem etableringen af overensstemmelsesituationer: en overenskomst om behovtilfredsstillelsesmåden i mor-barn-dyaden. Dette betegner Lorenzer, som den bestemte interaktion, der på denne måde udgør det formidlen- de niveau mellem analysen af den indre og den ydre natur; idet denne betragtes som rummet for den indre natures opgør med den ydre natur.

den bestemte interaktionerne

Afgørende for vekselforholdet og oprettelsen af overensstemmelsen er altså på den ene side driftsregulationens processuelle karakter (75b,s.28) og på den anden side de (morens) tilbudte tilfredsstillelsesmåder. Centralt bliver derfor, at overensstemmelsen ikke nedbryder barnets spændinger fuldstændigt, men ophever dem til en bestemt form: "den bestemte interaktionsform", som Lorenzer betegner, som den individuelle strukturs fundament (75b,s.203), idet den til enhver tid specifikke ophevelse af driftsspændinger (frustrationer) gradvist kontrollerer individualiteten i og med overensstemmelsesformlerne (75b,s.46).

Individualiteten udspringer således af interaktionsformer i barnets erfaring samtidig med billedet af moren, hvorfor Lorenzer kan omformulere Freuds tese om jeg'ets karakter i en nu kategorialafklaret form til: "subjektets ansats er nedslaget af interaktionsformerne." (75b,s.48). Interaktionsformerne ændres med udviklingen i barnets drifter og ændringerne i morens tilfredsstillelses- tilbud således, at barnets behov formes af morens tilbud. Disse afløjrede "sansemæssige erindringsspor" (Lorenzer) er grundlaget for den kognitive udvikling, hvilket skal forstås på den måde, at kognitionerne udvikler sig oven-på sansningernes oplevelsesmæssige/emotionelle indhold.

I første omgang indføres ordene i det dyadiske forhold, som en del af interak- tionen, hvorfor de bliver et signal for denne, idet barnet endnu ikke har ud- viklet et jeg, hvilket vil sige, at der ikke eksisterer noget, der - for barn- et - kan opfattes som ydre.

Ordene, som moren benævner interaktionen med, er selvfølgelig ikke tilfældige og private, men netop ord, som er tilgængelige for moren ud fra hendes praksis: de er en del af det fælles omgangsprog; hvilket specielt bliver væsentligt i den videre udvikling fra signalfunktionen, som kan karakteriseres ved ordenes indfløtning i et betydningssystem.

Motoren i denne udvikling af jeg'et bestemmer Lorenzer som frustration (75b,s. 100), hvilket konkret grunder sig i, at med ændringer i interaktionsformen via benævnelser, der oprindeligt fremkaldte lystbetonede følelser hos barnet, så vil disse senere også kunne fremkalde ulystbetonede følelser. Det at predicere be- stemte interaktionsformer åbner således ikke blot mulighed for udviklingen af evnen til at reproducere den oprindelige indføringssituations "sceneriske" (Lo-

renzer) sammenheng, men åbner også for sammenligningen af de forskellige interaktionsformer - således, at de bliver et system af mulige handlingsanvisninger. (jeg - dannede)

Denne igangættelse af den sociale læreproces markerer ophevelsen af den bevidtøst indevede interaktion, hvorfor Lorenzer hævder, at subjektets bevidste frihed består i deltagelse i sprogfællesskabet, der muliggør den bevidste refleksion af livshistorien.

den personlige
skæbne -
stemmes
værdighed
Lorenzer ser altså den personlige selvbestemmelses mulighed gennem den bevidste fastholdelse og medtænkning af de livshistoriske erfaringer.

3.2 Socialisation og subjektets deformation.

Systemet af handleanvisninger, som udviklede sig fra identificeringen af sprogsymboler med interaktionsformer, fremtøver Lorenzer, får aldrig lov til at udvikle sig ubrudt. Den erfarede modsigelsesfyldthed i interaktionerne via ordens indføring qua sprogets karakter af et norm- og regelsystem, brydes i og med, et mørens egen praksis er modsigelsesfyldt; ikke alene går "hendes" bevidste handlingsstrategi ud på at udslukke de forbudte interaktionsformer; men samtidig, fordi handlingsnormerne er ubevidste - dvs. unddraget mørens kontrol og refleksion -, så bliver den forbudte interaktionsform også fremmet (jvf. 75b, s.132 samt eksempel med renlighedstræningen 75b, s.129).

Dette forhold begrebsliggør Lorenzer gennem kombinationen af desymbolisering og fiksering - og resultatet af processen kalder han: klichédannelsen.

Klicheerne fremtøver ved en særlig fortøvningsmåde, der er sat i værk tvangsmæssigt - og ikke gennem individets gradvise indsigt i hensigtsmæssigheden af ophevelsen af den pågældende forestilling (jvf. 75a, s.125) - hvorfor den kan karakteriseres som socialisationens patologiske deformationslogik.

Klicheerne er forvandlet fra symboler - og kan forvandles tilbage til symboler, hvorfor de herigennem opfylder den samme dynamiske funktion i kraft af, at de kan besættes; Men i modsætning til sprogligt formidlet handling, der er karakteriseret ved en skelnen mellem symbol og objekt, hvilket betyder, at handlingen kan gennemspilles på forhånd i tankerne; så kræver klicheerne et scenerisk arrangement for at blive udløst. Og det er i denne manglende autonomi i forhold til objektet, at vi finder klicheernes karakter af forstyrrelser, som en ikke-bevidsthedsmæssig adferdskontrol: det sceneriske arrangement der er tale om er afgrænset til et bestemt historisk tidspunkt: det øjeblik, den scene, hvor sprogspeilet blev brudt gennem den (nødvendige) fortøvnings: originalhændelsen. Når den samme scene dukker op igen (ved voksenneurosens udbrud, 75b, s.133) vil klicheen impulsivt sætte sig igennem om bag ryggen på individet - scenen udspilles på grundlag af en indre uvilkårlighed, der ikke kan reflekteres (jvf. 75a, s.123).

- Scenerisk
arrangement

På grund af bundetheden til denne originalhændelse, så er klichebestemt adfærd/
 -driftsudladninger fuldstændigt determinerede - de følger det samme mønster
 hver gang de bliver udløst, hvorfor Lorenzer taler om gentagelsestvang (75a, s.
 123). Igennem detts kan vi nu føje endnu et - det sidste - kendetegn ved kliche-
 erne til, som samler trådene i det øvrige: De klichebestemte processer er irre-
versible - de er bestemt af en streng causalsammenhæng, som ikke kan overskrid-
 es: deres årsag ligger i originalhændelsen. På denne måde kan - og skal - psyk-
 iske forstyrrelser i voksenalderen føres tilbage til de infantile opståelses-
 betingelser, til det sted hvor de symbolske repræsentanter blev fortrængt til
 ubevidste repræsentanter.

*tilbageføring til
 de infantile
 opståelses-
 betingelser*

Klichebestemt adfærd kan på denne baggrund karakteriseres, som "udelukkelse af
 den sproglige kommunikation" (75a, s.131) - som en regression til et privatise-
ret sprog, der ikke kan forstås gennem omgangssprogets kvalitet af "adfærd-i-
 relation-til". At der er tale om en privat-sproglig adfærd - og ikke en "sprog-
 løs" adfærd - hænger sammen med, at den klichebestemte adfærd altid eksisterer
 sammen med symbolsk formidlet handling således, at de frie jeg-funktioner - som
 altså trods alt findes - vil søge gennem rationaliseringer og sekundære omarbej-
elser at opheve sprogtabet. Men her ved uddybes sprogtabet samtidig, idet den op-
 rindelige scene - originalhændelsen -, som bliver korrekt gennemspillet, forskyd-
 es i prædikationen til en anden (aktuel) situation - hvorfor den klichebestemte
 adfærd unddrages iagttagelsen (jvf. 75a, s.132).

3.3 Tilbageerbringelsen af livshistorien.

Når psykiske forstyrrelser ses udviklet gennem desymbolisering og fiksering af
 tidligere (infantile) konflikter, således at disse kommer til udtryk (bliver
 virulente) senere som forstyrrelser gennem privatiserede sprogepil, der ikke er
 i stand til at forholde sig sagligt til de konkrete livsbetingelser; så bliv-
er opgaven for den rådgivende praksis at "overføre" disse til omgangssproget.

En egentlig overvindelse af psykiske forstyrrelser ser Lorenzer som en to-trins
reket: Først en psykoanalyse, der er i stand til at opløse forstyrrelsens pri-
 vate karakter - hvilket vil sige gennem tyding og tolkning at have de private
 forestillinger og fantasier til niveauet for omgangssproget. Dernæst en poli-
 tisk praksis, der skal muliggøre en kollektiv formulering af modbillader til
 det system, som har fremtvunget de tvangsmæssige fortrængninger - og således
 åbne op for selve "fremstillingen af et bedre liv". Med andre ord: Psykoanalysen
åbner kun op for at stille spørgsmålet om det "sænde" liv, mens der må en poli-
tisk praksis til for at fremstille dette liv.

I forsøget på at kunne fastlægge den enkelte persons virkelighed - at nå frem
 til det fremmedpsykiskes indhold - hævder Lorenzer nødvendigheden af forståel-

sen, som den eneste mulige tilnærmelsesmåde. For at fæstholde det konkrete individ bliver genstanden for forståelsen (/overvindelsen af forstyrrelsen) symbollaget, idet Lorenzer mener, at en konsekvent opfattelse af netop denne persons virkelighed må være personens eget oplevelse af sin historie. Det bliver således ikke det udtalte sagsforhold, der fokuseres på - men i første række "meningssammenhængen i selve udtalelsen", som man må søge (75a,s.88).

i. s. hindt: menings-sammenhængen

Lorenzer beskriver den terapeutiske proces som forløbende gennem tre forståelsesplaner: Mens de to første - den logiske ^{mening} forståelse og ^{bevidst} indlevelsen - ikke overskrider de grænser, som det ubevidste sætter, men blot er i stand til at nærme sig og afdekke disse; så er den tredje - den "sceneriske forståelse" - i stand til dette gennem den bevidste anvendelse af overføring (og modoverføring). I og med den situative forskydning - men sceneriske perfektion - som den uvilkårlige og impulsive klichebestemte adfærd er karakteriseret ved, så vil forstyrrelsen blive overført til klient-terapeut forholdet. Derfor åbnes der mulighed for - gennem terapiens indlevelse i den efterhånden mere og mere fælles praksis (i form af overensstemmende sprogspil) - forsøgsvis benævnelse af interaktionen mellem terapeut og klient (der ses som en overføring af konfliktens originalhændelse).

de tre forståelsesplaner

På denne måde forløber tydingen gennem hermeneutiske bevægelser, der ses som materielt funderede i kraft af, at enhver tyding bliver ført tilbage på de virkelige forhold i originalhændelsen: Resultatet af disse processer er ophævelsen af den klichebestemte adfærds blinde "om-bag-rvogen" handling gennem den korrekte prædicering af originalhændelsen; hvorved klienten således nu har indvundet/tilbageerobret et stykke af sin livshistorie, der så kan (re)integreres i det bevidste erfaringsmateriale i form af nye handlingsanvisninger.

3.4 Opsummering.

Vi har set at udviklingen af psykiske forstyrrelser er blevet ført tilbage på almene træk ved socialisationen under borgerlige livsforhold: qua kapitalens stadig stigende subsumtion af vores hele liv, fræmtvinges med nødvendigheden en brudt praksis, der sætter sig igennem individuelt i form af klicheer (og tegn, som vi dog ikke har taget med her). Gennemsettelsen og opløsningen af disse adfærdsformer skal forstås i relation til Lorenzers særlige opfattelse af henholdsvis praksis og subjektiv bearbejdning.

Det praksisbegreb, som Lorenzer opererer med, forbliver på interaktionens niveau - hvilket vil sige, at det saglige indhold (det der interageres om) ses som et spørgsmål om "gestus": individene ses udelukkende indbyrdes forbundet gennem deres egne legemsbehov. Når Lorenzer således taler om "brudt praksis", så mener han den nødvendige nedbrydning af ikke længere (system)accepterede behov og behovstilfredsstillelsmåder.

-Lorenzers teori er ikke kun kapitalisme specifik

I forhold til dette begrænses betydningen af den subjektive bearbejdning til bearbejdning (den sammenhængende begrebsliggørelse) af tidligere livshistoriske erfaringer: subjektet er ikke i stand til at overskride det katalog af handlingsanvisninger, som er nedfældet i det i løbet af dets dannelse; men "blot" i stand til at begrebsliggøre - og dermed kunne bruge - stadig flere erfaringer gennem ophævelsen af klicheerne.

I og med dette tvinges Lorenzer til at formulere bud på, hvorledes hans ansatser - i modsætning til den traditionelle psykoanalyse - er i stand til at overskride en ren systemtilpassende funktion: Da focus er rettet mod den oplevede livshistorie med de ubevidste repræsentanters geninddragelse i sprogfællesskabet som mål samtidig med, at Lorenzer betragter sprogfællesskabet som et subjektivitetsundertrykkende normsystem; så må en blot og bar (re)integration i dette - gennem opløsningen af det privatiserede sprog - blive en ideologisk praksis. På det praktiske plan genspejles dette paradoks gennem Lorenzers tese om terapeutisk klient forholdet: som et herredømmefrit subjekt-subjekt forhold (74, s.166), hvorved han negerer den traditionelle psykologis naturalisering af terapeutens magtposition i forhold til klienten til et spørgsmål om ikke-magt.

Lorenzers bud på disse paradokser - mellem på den ene side nogle emancipationsbefordrende intentioner og på den anden side nogle teoriimmante forhold - udvikler han gennem dels en afgrænsning og specificering af psykoanalysens gyldighedsområde og dels - og sammenhængende hermed - et forsøg på en klargøring af den individuelle frigørelses mulighedsbetingelser.

Vi har tidligere fremstillet Lorenzers opfattelse af den psykoanalytiske terapi gyldighedsområde som værende, at denne ikke kan komme længere end til artikuleringen af konflikterne, hvorfor terapiens emancipatoriske potentialer alene kan ses i (eller: gennem) konciperingen af forholdet mellem sprog og praksis (i Lorenzers betydning af disse begreber). For at udvikle og konkretisere denne tese indfører Lorenzer et nyt moment i diskussionen: målfantasier, der knytter den psykoanalytiske terapi muligheder sammen med spørgsmålet og den individuelle frigørelse (74, s.216).

Idet det værende - socialisation under kapitalistiske livsforhold - gennem terapien afdekkes som subjektivitetsdeformerende, så kan terapiens potenser på denne måde konkretiseres til, at det er muligt herigennem at stille spørgsmålet om det "sande" liv gennem negationen af det værende. Dette får en dobbelt betydning for problemet mellem undgåelse af en ideologisk praksis og den individuelle frigørelse: For det første er det i kraft af denne målfantasi, at terapeuten på en gang er i stand til at drive den hermeneutiske proces fremad gennem forsøgsvisse berøvelser og samtidig undgå en tilpasning på systemets præmisser, idet fantasierne bliver det bærende metodiske princip i processen. For det andet, så medfører målfantasiens forankring i den individuelle terapi afdekning af biografien, at mulighederne for den personlige selvbestemmelse ligger i forsvar overfor subsumtionen.

utilladelig
almindelig

7. 12. 1976

4. DEN KRITISKE PSYKOLOGI VED H.-OSTERKAMP OG HOLZKAMP.

Den Kritiske Psykologi ("Berlinerskoløn") er en anden ny tysk teoretisk retning, hvis inspirationskilder udspringer dels fra den sovjetiske almene psykologi (specielt den kulturhistoriske skole repræsenteret ved Leontjev) og dels fra den franske filosof Lucian Sève's overvejelser omkring forholdet mellem individ og samfund i forsøget på at udvikle en personlighedsteori, som rammebetingelse for en psykologisk teori om det konkrete individ.

Grundlagsparadigmet her består i at udarbejde en (kritisk) psykologi indenfor rammerne af den marxistiske teori, idet marxismen bestemmes som en almen subjektvidenskab (Holzkamp 79b), hvor den konkrete udarbejdelse anlægges som en funktionelt-historisk analyse.

Vi er opmærksomme på de ændringer og udviklinger, der er sket inden for denne metodiske tilgang, men vil her kun konkret forholde os til den metodeskitse, som ligger bag de væsentligste bidrag fra den KP. til en teori om den personlige selvbestemmelse i forbindelse med psykiske konflikter og deres overvindelse (U. H.-Osterkamp 75 og 79; Kappeler mfl. 77 - og sekundært Holzkamp 76). I den mundtlige diskussion vil vi så vende tilbage til metoderevisionerne, og vi skal her blot nævne, at vi mener, at Holzkamps nye skitse (79d) indeholder frugtbare potentialer til overskridelse af "uheldige" momenter i den KP.'s hidtidigt udviklede ansatser.

Men tilbage til den funktionelt-historiske metode i sin for afsnittet relevante form: Fra analysen af den naturhistoriske udvikling over udarbejdelsen af de alment-menneskelige karakteristika pba. hele den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces til en formationsspecifik bestemmelse af individet (H.-Osterkamp 75, kap.1.4 og kap.3.1).

metode/
analyse-
mønstre

ad 1.

En analyse af arternes udvikling (den fylogenetiske proces) er nødvendig i forhold til en forståelse af menneskets natur, idet begribsen af hvad det særlige for menneskelig funktionsmåde er i forhold til andre arters er det centrale. ^{ad 2} For en indholdsmæssig bestemmelse af dette særlige - de artsspecifikke potentialer, menneskets natur - bliver en analyse af den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces nødvendig, da menneskets artsspecifikke muligheder altid kun træder frem i og igennem en konkret samfundshistorisk kontekst. Herved undgås en sammenblanding af realiseringsformer og væsensforhold, således at almene træk ved det samfundsmæssige menneskes funktions- og udviklingsmuligheder og -nødvendigheder kan bestemmes. Dyr-menneske overgangsfeltet bliver centralt i dette andet analyse-skridt, da man her kan analysere samfundsmæssighed og naturlighed i en indre sammenhæng (jvf. O.Dreier 79, s.357-60): fra at have været tilpasning af organismen til omverden bliver det kendetegnende nu menneskets tilpasning af omverden til sig. ^{ad 2} Da (menneskelig) udvikling ikke længere er biologisk styret pga. selvstændiggørelsen af den samfundsmæssigt-historiske udvikling (qua det menneskelige arbejde), så må analyse af den individuelle udvikling informere sig igennem be-

stømmelser af hvilken type samfundsformation, individet udvikler sig inden for - hvilket udgør det tredje og sidste analyseniveau.

4.1 Samfundsmæssiggørelse som udvikling af den personlige selvbestemmelse.

Særegenheden ved menneskenes individuelle eksistensopretholdelse bestemmes, som bidrag til den samfundsmæssige livsupretholdelse, hvorfor den KP. fremhæver den kooperative integrations centrale funktion i begribelsen af individualudviklingen. Den enkelte kan ikke alene sikre sin eksistens, men er nødvendigvis henviset til/afhængig af andre; hvilket samtidig udtrykker den dobbelthed/gensidighed, at individet gennem sine bidrag til de samfundsmæssige livsnødvendigheder har betydning for andre og således ved denne indflydelse på fælles eksistensbetingelser også bevidst kan udvikle kontrol over egne livsbetingelser - dvs. på denne måde udvikle handleevne til selvbestemt sikring af sin eksistens og udfoldelse (Kappeler mfl. 77, s.190).

Udviklingen af handleevne i forhold til fælles og dermed egne livsforhold gennem integrationen i Kooperationen (samfundet) udtrykker på denne måde realiseringen af de alment menneskelige potentialer: Den kooperative integration - samfundsmæssiggørelsesprocessen - betragtes som en tilegnelsesproces, der muliggør den enkeltes bidrag til den samfundsmæssige produktion af livsforødhederne.

Forudsætning og drivkraft for denne proces er udviklingen af "produktive" behov (H.-Dastekamp 76, s.336), hvilket er en begrebsliggørelse af, at den menneskelige livsaktivitet alment er rettet mod kontrol over de samfundsmæssige og derigennem individuelle livsbetingelser.

En motiveret handling kræver altså, at der eksisterer samfundsmæssige mål, der muliggør en udvidelse af handleområdet, dvs. at der skal kunne opnås subjektiv tilfredsstillelse både i gennemførelsen af målet og som resultat af målets gennemførelse (Ibid., s.67). På denne måde ses motivation som "det emotionelle anstrengelses- og risikoberedskab til at realisere samfundsmæssige mål, med hvilken den nødvendige kontrol over egne livsbetingelser og dermed bevidst sikring af tilfredsstillelsen af sanseligt-vitale behov, faktisk er opnåelig gennem udvikling og anvendelse af passende evner." (Kappeler 77, s.178).

Disse konklusioner omkring forudsætninger for udviklingen af handleevnen begrundes i den KP.'s opfattelse af emotionaliteten, hvor emotioner betragtes som vurderinger af på den ene side de kognitivt opfattede omverdensforhold og på den anden side forholdenes subjektive betydning for de individuelle handlemuligheder. At kunne afgøre hvorvidt de samfundsmæssige mål kan overtages motiveret eller ej er på denne måde betinget af en analyse af emotionaliteten, hvilket vil sige at føre den sammensatte stemnings enkeltkomponenter tilbage til deres ub-

Ute: relative handleevne = konitativisme,
05: - - - - - = altid, men forskellige typer: en selvbestemmelse, der kan fungere under den generelle sociale fremmelbestemmelse, som er givet, og med uendelig mangfoldighed: produktivitet for profit.

- motiveret handling ← samf. mål
færdigheder for handling
socialt betinget situation →
til naturlig emotionel bekræftelse

- produktiv motivation: en specifik menneskelig nydelse

- PRODUKTIV MOTIVATION ← sam specifik menneskelig
nydelse ← den autentiske motivation, der kaldes som
utilitærhed;
der erkendes en udv. human og
møder mennesket (konstruktivt osv.)
denne situation kan forberede,
(og det nødvendigt menneskelig aktivitet
parat til, der er motiveret til at
være der)

produktive behov

behov

emotionalitet

omdømmeligheden
 - hvis subjektivitet ikke opfatter som en
 subjektiv spejling af nødvendigheden
 af at føle sig som menneskelige højforhold,
 bliver den så et rigt fruchtbar og
 frembringer en hvid som et fastgjort
 overbevisningsfænomæn, der kun muligt
 skal fjernes.

Lærende: mindste forståelse af
 medbestemmelse af $\leftrightarrow$
 historiskdomstol erfaringer

relativ handlevne:

03: ikke kun hospitalensspecifik.

aktive årsager således, at individet gennem forandringen af dets livsbetingel-
 ser kan få indflydelse på det subjektive befindende.

Den emotionelle vurdering af omverdensforholdene udgør grundlaget og det forud-
 gående trin for enhver erkendelsesproces (Jvf. H.-Osterkamp 79, s.243), hvorfor
 emotionernes klarhed og styrke bliver helt central for den individuelle mulig-
 hed for at omsætte vurderingerne i konkrete handlinger - dvs. udvikle sin hand-
 leevne. Forvandlingen af de spontane handleimpulser - der er udtryk for de dif-
 fuse emotionelle reaktioner som "behag" eller "ubehag" - til den målrettede hand-
 ling sker gennem de diffuse stemningers vejledning til rettetheden mod afgræn-
 sede mål; der efterhånden sættes i relation til individets samlede situation. Pro-
 cessens vellykkethed - dvs. graden af emotionernes afklaring - er afhængig af,
 at den sociale integration giver subjektiv sikkerhed for, at individet ved gen-
 nemførelsen af de spontane handleimpulser ikke kommer i konflikt med den soci-
 ale omverden. På denne måde er emotionernes klarhed og styrke bestemt af klar-
 heden af de mål (samfundsmæssige nødvendigheder), som individet føler sig for-
 pligtigt af - og dermed af de sociale relationers entydighed (smI. Ibid., s.244).

Gennem individualudviklingen - der forstås som en samfundsmæssiggørelsesproces -
 tilegner individet sig de nødvendige evner og færdigheder til at indgå i den sam-
 fundsmæssige produktion af fælles og dermed egne livsforhold, hvorfor den

KP. bestemmer den personlige selvbestemmelses mulighed som deltagelse i den sam-
 fundsmæssige realitetskontrol gennem den individuelle realisering af de menneske-
 lige artspotentialer.

den
 personlige
 sociale-
 stemnings-
 muligheder

4.2 Kooperationens pervatering og den relative handlevne.

Da vi lever i et klassesamfund med antagonistiske interessemodsatninger kan den
 kooperative integration ikke absolut realiseres. Handlevne bliver derfor ikke
 fuldstændigt opnåelig, hvorfor H.-Osterkamp (76) skelner mellem forskellige ni-
 veauer af relativ handlevne, der kan karakteriseres som forholdet mellem selv-
 bestemmelse gennem indflydelse på almene, dermed individuelle livsbetingelser og
 graden af fremmedbestemmelse paa samfundsmæssige afhængighedsrelationer (Jvf.
 Kappeler mfl. 77, s.190).

På denne baggrund ses opståelsen af psykiske konflikter betinget af, at der på
 den ene side findes en erkendelse af individuelle muligheder for at øve indflyd-
 else på samfundsmæssige processer - hvilket fører til emotionelle vurderinger
 som beredskab til opnåelsen af et højere niveau af relativ handlevne; men hvor
 der på den anden side foregribes, at realiseringen af dette beredskab vil føre
 til en trussel om tab af eksistensgrundlaget fra de samfundsmæssige magtinstant-
er, som man er afhængig af - hvilket fører til negative emotionelle vurderinger
 (H.-Osterkamp 76, s.278,280).

udviklings-
 -mønstre

På det subjektive niveau konciperes denne dobbelthet/modsatretthed i emotiona-

konflikt-
angst

liteten gennem begrebet konfliktangst (Ibid., s. 283), der bestemmes som en angst i forhold til de mulige følger/konsekvenser af bestemte handlinger. De konkrete hendletilskyndelser ses her ved liggende i den subjektivt nødvendige angstreduktion, der på det alment-menneskelige niveau begriber gennem den realistiske konfliktbearbejdning (Ibid., s. 284): den bevidste betingelsesanalyse af det emotionelle befindende.

realistiske
konflikt-
bearbejdning

Men under samfundsmæssige forhold, der er objektivt modsætningsfyldte eller uigennemskuelige - som det er tilfældet for det borgerlige kapitalistiske (jvf. W.F. Haug 79 og F. Haug 79) - er det ikke muligt at reducere angsten gennem en bevidst betingelsesanalyse. Tvært imod ses konfliktbestringsens mulighed som

konflikt-
afværge

bastående i konfliktafværge (realitetsafværge): Når de psykiske konflikter ikke kan forarbejdes, må modsigelsen mellem på den ene side de subjektive handlingsnødvendigheder og på den anden side den ved disses realisering oplevede/foregribne eksistenstrussel stadig bestå - og bliver skærpet mere og mere gennem individets fortsatte manglende handleevne, hvorved angstberedskabet forstærkes i retning af manifest angst (Ibid., s. 282): en tilstand af hjælpeløs udlæverethed til de pågældende livsbetingelser.

manifest
angst

På denne måde betragtes konfliktbestrings igennem afværge, som en tendentiell regression fra (den opnåede status af) den begribende erkendelses niveau til den blotte orientering (sml. Holzkamp 76, kap. 5 og 7); idet muligheden for angstreduktion her udelukkende ligger i formindskeisen af forholdet til realiteten, i tilbagetrekningen til privatheden (H.-Osterkamp 76, s. 285). Den relative angstfrihed betyder også, at integrationen i kooperationen stagnerer, fordi muligheden for indvindelsen af højere niveauer for selvbestemmelse og eksistensopfyldelse elimineres.

Forskellen mellem de forskellige former for psykiske konflikter bestemmes ud fra dette som værende, at konflikter i det ene tilfælde bliver til et individuelt-privat og dermed samtidig fremmed problem, hvorfor individet her blindt bliver inddraget i fremmede interessers opgør. Men i det andet tilfælde drejer det sig om - i modsætning til den første types problemer med den "umiddelbare levedagen" og fastholdelsen ved det givne - problemer vedrørende den langsigtede sikring og udvikling af sine behov - hvilket er grundlaget for at kunne solidariser sig med andre, der har de samme objektive interesser (jvf. H.-Osterkamp 79, s. 304). Kun den første bestemmes nærmere.

Under eksisterende eksistensbetingelser bestemmes hæmmingen af samfundsmæssiggørelsen - som der ligger i det første tilfælde - som en generel funktionsmåde: den tilpassede, opportunistiske (normale) adfærd (H.-Osterkamp 79, afsnit 8 og 76, kap. 5.7.4), der betragtes som en forbarm til psykiske forstyrrelser (H.-Osterkamp 79, s. 301).

Opportunistisk ~ en måde at forholde sig på, som er rettet mod at sikre sig kendt/forstået-individuelle fordelte under de givne forhold

- overgang fra tilpasset opportunistisk adfærd til udløsningen af manifeste psykiske forstyrrelser

1 - afhold på at realisere givne handlemuligheder og sikret

2 - det derfor settes sig selv og andres forurening (hvis muligt) i det mindste

psykiske forstyrrelser. ^{med hensyn til afværgelse af negative følelser.}

- selvsønderiggørelse af afværgende tendenser = af kognitive realitetsrepræsentanter
- færdigheder om færdighedssensitivitet (som i sig selv er en afværgelse) i de afværgende forhold, og i mange andre er der et behov for at arbejde sig mod disse forhold og dermed også bestemme sin egen adfærd.

symptomer som mening, følelse for individet, der de nødvendige værdierne kompromisdannelsen: eller ledt færdigheder/færdigheder, kommer dels frem i en symbolsk forståelse form.

symptomer

Overgangen til de psykiske forstyrrelser betragtes processuelt gennem karakteristikkene af forskellen som et spørgsmål om gradforskelle (Ibid., s. 306), hvorved forstyrrelser konciperes som en selvsønderiggørelse af afværgende tendenser, der gennem deres specificering i specifikke afværgeformer kan føre til relativt konstante "personlighedskonstanter" (Kappeler, mfl. 77). Psykiske forstyrrelser kan altså alment karakteriseres ved, at individet ikke blot stagnerer på det givne niveau for den relative handlevne, men indskrænker sin handlevne på en måde, at det ikke længere kan bemestre sin eksistens under de givne livsbetingelser (H.-Osterkamp 76, s. 427-8).

Gennem denne koncipering af de psykiske forstyrrelser egenart i forhold til den "normale" afhængighed af samfundets magtinstitanser specificerer H.-Osterkamp betydningen af symptomer, som værende meningsfulde for individet, da de udtrykker nødvendige kompromisdannelser (jvf. Ibid., kap. 5.7.4), hvori de ikke-realiserede handlingsberedskaber på den ene side ikke fuldstændigt forlægtes eller undertrykkes, men på den anden side ytrer sig i en "symbolsk" forskubbet form (jvf. refortolkningen af Freuds begreb om over-jeg'et: Ibid., kap. 5.5).

Afrundende omkring den KP.'s opfattelse af udviklingen af psykiske forstyrrelser skal vi således fremhæve, at den umiddelbart opnåede fordel ved reduceringen af konfliktangsten gennem symptomdannelsen medfører ansatsvise tab af hidtidig kontrol over egen livsvirksomhed, indskrænkning af handlevnen - hvorfor forsøget på at undgå konfliktangsten gennem afværge samtidig betyder, at angstens opståelsesbetingelser reproduceres og optræder i stadig mere skærpet form (sml. Ibid., s. 433), hvorved grunden til en ond cirkel lægges.

4.3 Kampen om handlerummet.

Da de samfundsmæssige krav fremmedbestemthed ikke kan overtages motivet af den enkelte i deres kooperative sammenhæng, må problemer derfor nødvendigvis opfattes som privat-isolerede - hvorfor individet bliver sat i en udleveret position i forhold til de samfundsmæssige magtinstitanser og på denne baggrund tvinges til en (relativ) parcellering af omverdensvurderingerne (hvor snart den ene snart den anden fremhæves: den opportunistiske orienterende adfærdsmåde).

Placeringen af udviklingen af psykiske forstyrrelser i disse modsigelsesfyldte omverdensbetingelser - gennem det mulige resultat af selvsønderiggørelse af bestemte kognitive realitetsrepræsentanter, der på den ene side godt nok ikke fremkalder uforenelige emotionelle vurderinger, men som på den anden side samtidig (kan) medføre(r), at individet ikke er i stand til at handle adekvat i forhold til de givne livsbetingelser - betyder, at vælet for den rådgivende praksis bliver at udvide klientens handlerum gennem forbedringen af hendes objektive - og dermed subjektive - livsforhold (jvf. Ibid., s. 448).

Terapiens mål

Terapiens mål

Centralt i den KP.'s opfattelse af rådgivning må på denne baggrund nødvendigvis blive, at rådgivningen på ingen måde kan isoleres til selve "terapitimen" - den kan ikke være et mål i sig selv. Tvært imod må rådgivningen fuldstændigt rette sig udef mod klientens omverdensrelationer - være med til at udvide og udvikle klientens handlespillerum i kampen mod udviklingsforhindringerne, hvorfor etableringen af sociale relationer ud fra reelle interessefællesskaber bliver det egentlige terapimål (H.-Osterkamp 76, s.449).

Ledetråd:
emotionalitet
litterat
aktuel
Ledetråden for opfyldelsen af dette mål bestemmes ud fra den KP.'s særlige opfattelse af emotionalitetens erkendelsesvejledende funktion således, at klientens emotionelle befindende hele tiden må tages alvorligt som udtryk for, at det er subjektivt nødvendigt at forandre individets relevante livsforhold og omverdensrelationer. Dette betyder, at det ikke bliver terapeutens opgave umiddelbart at tilfredsstille klientens behov; men derimod drejer det sig om at fræmme de betingelser som muliggør, at klienten selv kan fastholde og gennemsætte sine behov og interesser, og derved reetablere/udvide kontrollen over sin egen livsproces (jvf. H.-Osterkamp 79, s.318).

Selve forløbet i den rådgivende praksis beskrives af den KP., som en pædagogisk praksis (H.-Osterkamp 76, s.453) - en læreproces, der sætter individet i stand til at udvide handlerummet gennem udvidelsen af den relative handleevne - hvilket således gennem den øgede kontrol over egne livsforhold "overflødigger" de symptomdannelser, som klienten kom med. Dette skal dog ikke forstås på den måde, at terapeuten blot skal overrække klienten målene for hendes handling; men skal snarere forstås derhen, at klienten selv må afprøve målenes og kravenes subjektive værdi for skridtvis selv at blive bevidst omkring sine egne interesser og mål. Således drives processen frem af den gradvise opløsning af emotionaliteten i dens objektive erkendelsesindhold, der så afprøves gennem klientens socialitet.

*overflødig-
gørelse af
symptomer*

*Terapeutens
funktion*
Samtidig - og i og med dette - bliver terapeutens væsentligste funktion dels hele tiden at fastholde klienten i at gå i breskian for sine interesser, idet hun står i en situation, der ud fra den KP.'s opfattelse af udviklingen af psykiske forstyrrelser, er karakteriseret ved tendens/henvisthed til tilbagetrækning; dels at forberede klienten på omverdensrelationernes modstand, som bliver skærpet af, et der i afklaringen af emotionaliteten vil være en tendens til overdrivelser af protesterne mod omverdensbetingelserne. Da denne "tilspidsning" af emotionaliteten ses som altafgørende for, at klienten lærer at tage sine konkrete handleimpulser alvorligt - og derved forholder sig forpligtigende til dem - vinder selve "terapirummet" selvstændig betydning gennem den nødvendige afskærmning overfor andres krav og forestillinger (jvf. H.-Osterkamp 79, s.323).

For at overvinde psykiske forstyrrelser må sikkerheden i "terapirummet" fastholdes som værende af forbigående karakter (jvf. opfattelsen af terapiens mål); idet den

Terapeutens funktion $\left\{ \begin{array}{l} \text{fastholde klienten i at gå i breskian} \\ \text{forberede klienten på omv. modstand} \end{array} \right.$

virkelige sociale sikkerhed før og til udvidelsen af handlerummet kun er mulig i det omfang, at klienten er i stand til at forbinde sig med andre mennesker, organisationer og institutioner med de samme objektive interesser (aml. H.-Dsterkamp 76, s.456).

4.4 Opsumming.

Udviklingen af psykiske forstyrrelser bliver, som vi har set, begrebet ud fra mulighederne for realisering af de menneskelige artspotentialer i det modsigelsesfyldte kapitalistiske samfund.

Det kritisk-psykologiske konfliktbegreb, som det er udviklet af væsentligst Ute H.-Dsterkamp (76), er blevet udledt fra en kritik af Freuds konfliktkonception på grundlag af de kritisk-psykologisk afledte begreber om alment-menneskelige udviklingspotentialer. Gennem dette er psykiske forstyrrelser blevet bestemt, som en (tendentiell) regression fra det begribende- til det orienterende erkendelsesniveau, der er karakteriseret ved det individuelle afkald på egne interesser således, at handlerummet bliver stadig mere indsnævret og frsmmedbestemt.

Mens drivkraften i samfundsmæssiggørelsen hen mod stadig højere niveauer af relativ handleevne - dvs. i realiseringen af den begribende erkendelse - blev konciperet ved individets motiverede overtagelse af de samfundsmæssige krav og nødvendigheder gennem udviklingen af "produktive" behov; så er motivationen som motor i overvindelsen af psykiske forstyrrelser i en hvis grad elimineret qua individets orienterende funktionsmåde, der karakteriseres som hjælpeløs udleverethed.

Dette tilsyneladende paradoks om, hvad der driver psykiske forstyrrelser mod en overvindelse opløses gennem focuseringen på selve terapeut-klient forholdet: I behandlingssituationen bringer terapeuten en viden og indsigt ind omkring den reale sammenhæng mellem på den ene side beskaffenheden af den erkertes "empiriske" subjektivitet og på den anden side de virkelige forhold ved processen, der har ført til den pågældende individualhistoriske tilstand (Ibid., s.460). Afgørende - og drivkraft - for behandlingeforløbet bliver således den nødvendige alliance mellem terapeut og klient gennem konciperingen af de objektivt fælles interesser (såfremt klienten (også) tilhører den lønafhængige klasse) (aml. H.-Dsterkamp 79, afsnit 10).

Som konsekvenser af denne opfattelse af magtforholdene i rådgivningen - som værende, at terapeuten og klienten (må) stå(r) sammen overfor de gennem de samfundsmæssige magtinstanser udviklede udviklingsforhindringer i forsøget på at udvide klientens handlespillerum - springer (især) to centrale forhold: for det første - og overordnet som rammebetingelse - gælder, at den daglige konkrete psykolog-

iske praksis må og skal fastholdes i sin enhed af pædagogisk og politisk proces - forstået på den måde, at psykologen konkret må omsætte sin almene politiske bevidsthed i rådgivningen, for ikke at naturalisere de magtinstanser, som der ligger i rammernes omkring rådgivningen (jvf. H.-Ostarkamp 76, s.461). For det andet - og væsentligt for en forståelse af selve forløbet - må det fastholdes, at terapeuten i forhold til den KP. dels ikke kan henholde sig til en eller anden "almen-menneskelig ursituation" i begribelsen af forstyrrelsens egenart, men tvært imod må forstå denne konsekvent ud fra den særlige persons særlige logik; dels - og i forlængelse af dette - betyder konceptet om de "objektive interesser" nødvendigvis, at terapeuten helt og holdent er overladt til informationer om klientens objektive livshistorie og -forhold (Ibid., s.460).

a
b
c ?

Gennem den KP.'s særlige koncipering af individuel udvikling gennem tilegnelsen af fælles interesser og mål kan vi afslutningsvis konkretisere terapiens potenser ved den KP.'s forståelse af individuel frigørelse: Begrebsliggørelsen af det overordnede (almene) terapimål - den kooperative (re)integration - er afledt fra tesen om frihed som en social kategori (Ibid., s.452); hvilken er begrundet i den på en gang mulige og nødvendige deltagelse i den samfundsmæssige realitetskontrol for individuel udvikling.

På denne baggrund bliver altså det bærende metodiske princip i terapien udviklingen og forbedringen af klientens extra-terapeutiske omverdensrelationer.

Den personlige selvbestemmelse kan og må således i og med dette kun konciperes som et kollektivt anliggende, hvor mulighederne for selvbestemmelse ligger i graden af den konkrete, produktive forbandethed med andre med de samme objektive interesser.

personlig selvbestemmelse

5. SELVBESTEMMELSESBEGREBET I KRITISK-PSYKOLOGISK BELYSNING.

I afsnit 2 om indfaldsvinkel til bestemmelse af et begreb om selvbestemmelse og af rådgivningssituationen forsøgte vi, dels at koncipere begrebet om selvbestemmelse som en social kategori - at der både indgår en objektiv og en subjektiv dimension - og dels at rådgivningssituationen - som en særlig praksisform isoleret fra de livsomstændigheder og ~~betingelser~~, som den skal "støtte" klienten i forhold til - må konciperes ud fra en overskridelse af privatformen, da en indfangethed i denne på den ene side betyder, at klienten ses som værende "rømt" af uhen-sigtsmæssige forhold, som det må "befries fra", hvilket på den anden side kan få sin pøndent i symptom- og skinløsninger uden forændring af det tilsvarende grund-læg for problemer.

I den foregående fremstilling af henholdsvis den Kritiske Teori og den Kritiske Psykologi så vi, at de begge intenderer ovennævnte konciperinger i deres målføre-stillinger: udvikling af selvbestemmelse på en sådan måde, at rådgivningen ikke tilpasser klienten til et ureflekteret liv i de borgerlige former, men tvært imod at det med sin "nye" selvbestemmelse aktivt kan forholde sig til dette og disse (livet i formerne og til disse former). Nu er intentioner langt fra lig med realiteter, og vi så da også, at teorierne indholdsmæssigt konciperer problemet på vidt forskellig måde. Medens det for den KT. formuleres som problemet om at hæve de desymboliserede (forbudte) interaktionsformer til omgangssprogets niveau, hvorved klienten kan forholde sig mindre konfliktfyldt til sin egen subjektivitet/biografi og samtidig udvide systemet af bevidste handlingsanvisninger som mulighedsbetingelsen for et opgør med de forhold, der i sin tid forbed de pågældendes tilfredsstillelsesmåder; så formuleres det af den KP. næsten modsat: Her formuleres problemet som via alliancen terapeut-klient at fremstille betingelserne for en fremtidig mere adækvat livssikring gennem (re)etablering af en kooperativ integration.

måb
færdig
tingene

Konceptet om at være "solidarisk emancipationsbefordrende", som der ligger i den almene målforestilling, konkretiseres med udgangspunkt i - eller vægt på - forskellige dimensioner, hvorfor vi nu skal prøve at vurdere deres konkrete bidrag til en forståelse af, hvordan klientens selvbestemmelse reelt udvikles i en rådgivning. Medens den KT. fokuserer på fortiden i form af individualbiografisk analyse, så fokuserer den KP. på nutiden og fremtiden i form af et opgør med fremmedbestemtheden i de aktuelle eksistensbetingelser (de extra-terapeutiske livsbetingelser); men da fortid, nutid og fremtid ikke er uafhængige dimensioner - ej heller individualhistorisk eller rådgivningsmæssigt betragtet - så skal vi først vurdere mulighederne og konsekvenserne af henholdsvis den KT.'s og den KP.'s ansatser til bestemmelse af (a) konkrete terapimål, (b) overvindelsen af psykiske forstyrrelser og (c) drivkraften for denne proces.

for tid
nutid
fremtid

5.1 Selvbestemmelse og rådgivning.

Generelt konciparer begge teori terapiens overordnede mål, som et spørgsmål om at udvikle klientens muligheder for øget selvbestemmelse, men medens den KP, udleder det konkrete terapimål fra analysen af de objektive livsbetingelser, så placerer den KT, problemerne i livshistoriske traumer; hvilket konstituerer vidt forskellige muligheder for rådgivningens udvikling af selvbestemmelsen:

Hvorfor skal man bestemt:

← *monter*
TERAPIMÅL

1. TESE - Når udviklingen af psykiske forstyrrelser henvises til tidligt-barnlige (ur)situationer, så må klientens muligheder for udvikling af selvbestemmelsen nødvendigvis begrænses eller ligefrem blokeres, da personens situation/tilstand ses som skæbnebestemt isoleret fra subjektiv indflydelse: selvbestemmelsen består her udelukkende i en "retrospektiv besvigtgørelse". For en real udvikling af selvbestemmelsen må der fokuseres på forhold, der såvel objektivt som subjektivt er mulighed for at øve indflydelse på: Det overordnede terapimål må derfor rette sig mod de objektive livsbetingelser i både deres situationelle og personale aspekter (sml. H.-Osterkamp 76, s.454).

Vi vil således tilslutte os den KP.'s koncipering af det overordnede terapimål, som det udtrykkes ved udvikling af den individuelle handleevne gennem udvidelse og forbedring af individets handlerum, såvel i dets objektive som i dets subjektive aspekt.

Udvidelse og forbedring af individets handlerum må imidlertid ses som en proces, der fordrer og kræver et subjektivt-aktivt indgreb - især fra klientens side, da det er klientens bemestring af sine konflikter, der står i centrum: Selvom rådgivningen primært må rette sig mod de objektive livsbetingelser i forsøget på at udvikle den individuelle handleevne, så må vi også spørge om de subjektive forudsætninger for denne udvikling; hvilket bliver et spørgsmål om at gennemtrænge de "overfladiske" (i betydningen "fremtredende") vanskeligheder - som de kommer til udtryk gennem "klager" fra andre eller fra klienten selv - for at udarbejde den bagvedliggende egentlige problematik.

I en realisering af det overordnede terapimål er det vigtigt ikke at læsive symptomerne fra deres forbundethed med de aktuelle eksistensbetingelser, da de må ses som et funktionelt svar på problemer i disse, hvorfor vi må stille spørgsmålet om symptomerne indflydelse på etableringen af en ny handlestruktur. Overfor dette bliver den KP. svar skyldig - i hvert fald gående på praktiske anvisninger - da symptomerne subjektive betydning lades ude af betragtning til fordel for, "at det må være overladt til klienten at afprøve målene og kravene, umiddelbart at erfare deres subjektive værdi for længerevarende afgørelser..." (H.-Osterkamp 79, s.327); hvorved overvindelsen af psykiske forstyrrelser ses som en retlinet proces. Dette mener vi er en forkortet måde at betragte processen på, da den betyder, at det

"?"
symptomers subjektive betydning

udvikling - parametre udvikler sig, dvs. man
ud for nogle processer medliser
men også qua deres sammenhæng med
andre ting/parametre

juxtastruktural ~ når relationerne i den ene
struktur danner en enhed
med relationer i den anden
struktur, og når den ene
tings egenskaber og udvikling
er bestemmende for den anden
tings udvikling.

funktionel
sammenhæng ~ når den ene tings betydning
for den anden udvikling og
forandring er indirekte.
En funktionel sammenhæng
kræver en mediering og
klarer hvilken betydning forårsager
den ene tings forandring eller
bevægelse tvinger den anden
ting til totalbevægelse, kvantitativ
denne tings egenskaber sættes i
bevægelse og dermed forandres
eller udvikles via egenbevæ-
gelser.

tingen udvikles efter en egenlogisk
omvendt sæt gang/bevægelse af
eksterne forhold

overblik
dele

forbliver ubegrebet hvorfor bestemte mål og krav, som udtrykker klientens (lang-
sigtede) objektive interesser kan eller ikke kan overtages motiveret eller umid-
delbart realiseres, hvilket får som konsekvens, at klienten kan blive ladt i stik-
ken. Overflødiggerelse af symptomernes subjektive funktionalitet gennem udvikling
af den individuelle handleevne i relation til den egentlige problematik kan ikke
opfattes som en proces mellem to uafhængige momenter. En overskridelse af den før

kortede retlignede betragtningsskema, mener vi, skal søges i en teori om symp-
tomernes oprindelse for at få fat på, hvorledes forskellige modstandsphenomener
indflyrer på mulighederne for etableringen af en ny handlestruktur; idet - og
det er vores påstand, som vi sætter til diskussion - forholdet mellem "symptomer"
og "problem" konsekvent, dvs. både teoretisk og praktisk i rådgivningen, må be-
gribes som en juxtastruktural sammenhæng (sæve) Symptomerne er funktionelt de-
terminerede af de grundlæggende problemer og ved de objektive livsbetingelser,
og griber ind "fra siden" i denne basis, således at de forbliver underordnet den-
ne, omend de ikke har deres oprindelse der, men i livshistorien. Symptomer har
altså som psykiske strukturer uafhængig eksistens og udspring, men er i deres
dynamiske funktionalitet fuldstændigt underordnet "problemet".
Således kan vi nu på denne baggrund sammenfatte teoriernes synspunkter og bidrag
til dette spørgsmål:

MODSTAND
↓
betydning/
funktional-
itet

2. TESE - Den (KP) er på den ene side i stand til at koncipere
overvindelsen af psykiske forstyrrelser på det almene niveau gennem be-
grebsliggørelsen af forstyrrelsernes objektive betingethed (relativt)
uafhængigt af den personlige skæbne; man på den anden side betyder den
retlignede opfattelse af etableringen af en ny handlingsstruktur i råd-
givningsprocessen, at man kan komme til at stå afmægtig overfor de om-
råder, hvor modstandsphenomener gør sig gældende; under alle omstændig-
heder forbliver det ubegrebet hvorfor de evt. gennembrydes, idet deres
biografiske anknætningspunkter (deres subjektive betydning) lades ude af
betragtning. Omvendt betyder den (KT.'s) placering af psykiske forstyrrel-
ser i livshistoriske "originalhændelser", at det herigennem på den ene
side bliver muligt at afdække symptomernes subjektive betydning (dvs. i
deres egenskab af livshistorisk udviklede strukturer, som individet ikke
er i stand til at forholde sig bevidst til), men i og med identifikation-
tionen mellem livshistoriske forhold og forstyrrelsens grundlag, så ud-
grænses på den anden side symptomernes funktionalitet - hvorved klientens
udleverede position til de relevante livsbetingelser absolutiseres og
naturaliseres.

Det næste - og sidste - niveau i vores diskussion retter vi nu mod, hvorledes
rådgivningsprocessen konkret ses at forløbe. Vi spørger mao. efter drivkræfterne,
for og i den proces, der overvinder psykiske forstyrrelser.

Drivkraft

↓
KP

I den KP ses mennesket alment som foregribende subjekt, der alment er relateret til konflikter/problemer, hvor det gennem vellykket konfliktbemeeting (dvs. konfliktbearbejdning modsat -afværga) realiserer stadig stigende niveauer af reaktiv handleevne. Under borgerlige livsforhold modsvarer reproduktion og udvikling af samfundsenheden ikke udvikling af menneskets subjektivitet/handleevne, hvorfor mennesket af den KP. her opfattes som grundlæggende begrænset. I sine konkrete formuleringer af udviklingsmotoren for det enkelte individ absolutiseres imidlertid den borgerlige forbestemthed på bekostning af klassekampen som den samfundsmæssige udviklingsmotor. Dette kommer til udtryk ved, at konflikter alment kun ses i forbindelse med overskridelse af "en lukket og sikret" situation til fordel for en ny, der skal "voves"; at "konflikter alment skærpes af modsætningen mellem en kortsigtet slåen sig tilfreds og en mere langsigtet risikeren af noget mere"; og at konflikter kun alment "kan forarbejdes, hvis livsbetingelserne ikke er objektivt modsigelsesfyldte" (jvf. O.Dreier 79, s.370-2), hvorfor det bliver uklart, hvorledes individet overhovedet er i stand til at udvikle sig.

KP's konflikt motor

ud fra udviklingsmekanismen ser man ikke forstå sig depression/oppantimistisk.

udvikling udhæ

Terapeuten må derfor - ud fra teorien - nødvendigvis tilføre klienten den forståelse, at det er muligt at komme videre indenfor kooperative interessefællesskaber (som der ligger i de almene bestemmelser om menneskelig samfundsmæssiggørelse), hvorfor alliancen mellem terapeuta og klient både er forudsætning og drivkraft for udviklingen af klientens handleevne. De individspecifikke forudsætninger og mål i relation til de indholdsmæssige interesser i denne alliance (som terapeuten opstiller) og til alliancens udvikling kan ikke tematiseres. Alliancen forudsættes givet i og med terapeuten's "pålidelighed", at denne tager problemerne "alvorligt" mv. (H.-Dsterkemp 79, s.328).

KT

I den KT må vi også konstatere ovennævnte begrænsning i konciperingen af drivkræfterne i overvindelsen af psykiske forstyrrelser: I og med, at Lorenzer kun ser menneskelig praksis som sprogspil/"gestus", så udgrænses den "tredje" sag - nemlig den sag, der angår produktion af livsforholdene, samt de enkelte individers forhold til og placering i denne den nødvendige reproduktion af deres individuelle eksistenssikring.

ledsags- uings- situationen

Medens den KP. ser rådgivningssituationen som en særlig isoleret praksisform, der må gennembrydes i relation til extra-terapeutiske magtinstanser, så naturaliseres denne praksisform som fri og uafhængig af sit samfundsmæssige grundlag gennem Lorenzers skitsering af en "to-trins-model" for overvindelsen af psykiske forstyrrelser på den ene side, og på den anden side gennem opfattelsen af rådgivningen som et "hæredømmefrit rum". Herved ses både terapeuten og selve rådgivningssituationen, som institutionelt neutralt, hvorved indholdet alene bestemmes af terapeuten's intentioner: Klientens aktuelle livsbetingelser udgrænses aktivt og kan kun ses som forstyrrende momenter i afdekningen af klicheernes oprindelse.

udviklings-
matoren

og ikke
felles

kvene af de skitserede begrænsninger, at udviklingsmotoren placeres ydre i forhold til klienten. Dynamikken må (i teorien) indføres "fra oven" af rådgiveren, hvilket set i forhold til terapeutens magtposition konstituerer de nødvendige og tilstrækkelige betingelser for en ideologisk praksis (jvf. PIT).

Den KT.'s særlige placering af psykiske forstyrrelser betyder, at individet bliver begrebet i sin egenskab af et være enestående, men samtidig, at det isoleres fra sin sammenhæng således, at individet fastholdes i sin privat-isolerede position, hvorfor der på denne måde tabes momenter til bestemmelse af den fremadrettede livssikring. Alle problemer ved gennemsetningen af den KT.'s terapimål kan kun konciperes som klichébestemt adfærd, der endnu ikke er af dækket; hvorved klientens forhold til sig selv og til selve behandlingsformen og fra sine aktuelle livsbetingelser udelukkende ses som en overføring af forstyrrelsens grundlag (klichéernes opståelsessituation) til terapeut-klient forholdet. Teorien lukker aktivt for "sættelse af magtforholdet" mellem terapeut og klient.

gælder tvil

Før den KP. betyder dens bestemmelser, at potentialer og muligheder for udvikling udelukkende søges i den kooperative sammenhæng, der kan pege frem mod "udfoldelsen" af de alment-menneskelige potentialer; idet individer i dag blot betragtes som udviklede i forhold til disse. I og med, at den terapeutiske proces opfattes som en læreproces, hvor terapeuten på forhånd sidder inde med en "objektiv viden" (et "erkendelsesmæssigt forspring" - H.-Jsterkamp 76, s. 456) - med det den KT., hvor forspringet ses som bestående i en mindre konfliktfyldt omgang med egen subjektivitet - om forholdet mellem de objektive samfundsmæssige livsbetingelser og psykiske forstyrrelser, men ikke med en viden om den individuelle udprægningsform; så åbnes der mulighed for afmagtsfølelser i gennemsetningen af terapimålet. Magtforholdet mellem terapeut og klient kan sættes til debat, men i og med konceptet om den "objektive viden" kan afmagten hos terapeuten reelt kun (teoriimmanent set) bearbejdes gennem placering af årsager til manglende fremskridt i klienten (i form af ugidelighed, sabotage, dumhed mv.). for den subjektive betydning er udelukkende

Hvor der skal søges for at overskride disse ensidiggørelser skal vi nu afslutningsvis rette os mod gennem et forsøg på at få fat på grundlaget for teoriernes begrænsninger.

5.2 Den forsvundne subjektivitet og begrænsningernes grundlag.

Når vi i den 3. tese hævder, at rådgivning på grundlag af begge teorier i sin konsekvens formidler en ideologisk praksis - og på denne måde "bag-omrygger" indfanges i den borgerlige privat-form - så bevæger vi os jo stadig på et meget al-

ment niveau; idet vi søger at vurdere de konkrete ansættelser dels ud fra de generelle overvejelser om ideologi, som vi finder hos især W.F.Haug (PIT 79b), og dels ud fra fastholdelsen af, at mennesket altid er samfundsmæssigt subjekt, hvor det udelukkende er subjektivitetens konkrete samfundsmæssige udviklethed, det drejer

- er sig om at begribe og støtte: udvikling er altid udvikling på basis af udviklingsforhold (-modsigelser) i fænomener selv (jvf. Zeleny 76, s.25).

Men er dette tilladeligt og afslører det ikke blot vores manglende psykologiske praksis? Havner vi ikke, som en konsekvens af vores kritik af teoriernes ydre placering af udviklingsmotoren for den terapeutiske proces, i den modsatte grøft: som utopiske naivister med kravet om at skulle og kunne fastholde den indre dynamik i klienten som udgangspunkt, grundlag og ledetråd for processen?

Selvfølgelig "afslører" det foregående vores manglende psykologiske praksis på den måde, at vi er tvunget til at vurdere teorierne ud fra vores "almene" forudsætninger - men dette gør ikke selve projektet utilladeligt, for hvem skulle det gavne at fordybe et konkret kendskab til rådgivningssituationen? Ikke os selv i vores læreproces - og i hvert fald slet ikke de klienter, som vi om ikke særlig lang tid skal sidde over for! Og når vi kan påpege forhold, som teorierne ikke er i stand til at begribe og medtænke i deres praksis, så forandrer vores abstrakte udtryksmåde ikke ved, at det er teorierne, der forbliver abstrakte.

Den ydre placering af udviklingsmotoren for individet under borgerlige livsforhold - i den KT. som følge af, at individualiteten begrebsliggøres ud fra en generel deformationslogik; i den KP. som følge af udgrænsningen af klassekampspektet - får som konsekvens, at klienten i rådgivningssituationen udelukkende ees i sin egenskab af begrænsethed. Men hvis der ikke teoretisk åbnes op for tematisering af de udviklingspotentialer og -muligheder, der findes i og for individet, så forbliver man indfanget i privatformen indenfor hvilken det subjekt-aktive moment i såvel individuel som samfundsmæssig udvikling udgrænses: Det kan godt være at de nuværende rammer og betingelser for "emancipationsbefordrende" rådgivning er så ringe og begrænsede, at mulighederne for at gribe fat i klientens egen subjektivitet - hvordan den så end begrebsliggøres - næsten kun eksisterer i "naivistens" øjne; men focus kun på begrænsningerne og begrænsetheden naturaliserer blot rådgivningssituationens isoleret-hed fra den samfundsmæssige produktion. Mon ikke, det er denne privat-isolerede praksisform, der slår igennem i de to teorier?

De begrænsninger, som vi har skitseret i det forrige afsnit, vil vi således mene, kan samles under spørgsmålet om subjektivitetens samfundsmæssighed: I den KT.'s antagelse om, at den personlige selvbestemmelses mulighed udelukkende eksisterer som forsvar mod stigende subsumtion under kapitalens bytteværdilogik, ligger der som præmis en adskillelse mellem subjektivitet og samfundsmæssighed: subjektiviteten bliver et stykke natur, der formes samfundsmæssigt, hvorfor den KT. ikke

*eller den særegne genstand, særegne logik

U's paradigmer

Spørge
hvad består i at omsættede privatiseres
sprægt til niveauet for angangsprægt
sprag fælleshed et subjektivt under-
trykkende navnsystem

U
mål/fantasier → kan man man som
det, man kan sig
ikke man
må/man forstå i
Maccises forståelse.

målfantasier

Kan sige være
indvirkningsløse
eller
blod præget af
givet
man må tage ud
fra realitetens
+ undertrykkning af
de indvirkningsløse
mål vilde sige kan

det noget uden for den begrænsede proces, men
præget af det der fungerer og, heri, modspillets
i skning af som mennesket er oplyst af den
bevidstheds proces.

ikke bare gennemførelse af fantasier
eller som mål (man sige var en del
af realiteten); men de skal beroligt
fås i de objektive rammer; endvid
i sel mål, der må modspilte under;

kan se individet også som skaber af egne livsbetingelser, men kun som responde-
rende på tilbudte tilfredsstillelsesmåder. Samtidig har vi set, at på trods af, at
den KP. i sine almene bestemmelser om forholdet mellem objektiv bestemthed og sub-
jektiv bestemmelse tematiserer individual udvikling, som subjektiv realisering af
livsnødvendighederne, hvorigenom subjektiviteten begribes i sin fulde samfunds-
mæssighed - som det udtrykkes ved, at den personlige selvbestemmelses mulighed
ligger i kontrollen over fælles og dermed egne livsbetingelser -; så tabes det
subjekt-aktive moment alligevel i de konkrete ansatser på det individualhistoriske
niveau: Individet bliver her set som grundlæggende begrænset og udviklet i for-
hold til de alment-menneskelige potentialer.

Grundlaget for teoriernes udgrænsning af det subjekt-aktive moment - også i be-
gribelsen af overvindelsen af psykiske forstyrrelser - mener vi, skal søges i de
to teoriers fremgangsmaader - der selvom de nærmest er "modsatrettede", alligevel
får konsekvenser, der, som vi har set, peger i retning af en ideologisk praksis.

fremgangs-
måder
metode

KP:
oplysning-
metode

KP:
undertrykk-
metode

4. KSE - Den (KT.'s) grundlagsparadigme, der på det metodologiske niveau
udtrykkes gennem adskillelsen mellem en "iagttagelsesvidenskabelig" og
en "hermeneutisk" fremgangsmåde for analysen af henholdsvis "udveksling-
en med den ydre natur" og "menneskets opger med sin indre natur" lukker
for en begribelse af individuel udvikling i dens subjekt-aktive aspekter,
hvorfor dynamikken i rådgivningen må tilføres "fra-oven" gennem tera-
peutens mål/fantasier: Således tvinges selvbestemmelsen tilbage i livs-
historien og tematiseres defensivt, som en konsekvens af den KT.'s "op-
pefra-og-ned" metode (hvilket betyder, at det drivende er terapeutens
billeder af det "sænde" liv, der modbilleder i forhold til kapitalens
billeder af det "falske" liv).

Denne grundlæggende indfangethed i de borgerlige former for eksistens-
opretholdelse overvindes på grundlagsniveauet af den af den (KP.) udvikle-
de funktionelt-historiske metode, der åbner for at begribe konflikter
som virksomhedens udviklingsmotor gennem konfliktbearbejdelse. Men i og
med, at H.-Osterkamp forsøger at deducere sig frem til begreberne for in-
dividualgenesen gennem refortolkningen af Freud på baggrund af de udløst
begreber om alment-menneskelige potentialer - hvorved livshistorien plæ-
ceres "horisontalt" i forlængelse af natur-/samfundshistorien - så be-
tyder denne "nedefra-og-op" metode i sin konsekvens, at biografien, det
enkelte individ og dets udviklingsmotor tabes.

begreber-
indvirkning/
egenart

Overskridelsen af disse problemer er os bekendt ikke teoretisk produceret idag,
men hvorledes vi mener, at det er muligt at komme videre kan klargøres ved at præ-
cisere karakteren af de to teoriens ensidiggørelser: De begrænsninger, som vi har
skitseret i den KT. er dens grundlag iboende som følge af afsættet i modstillingen

individets eget forhold til
indledningen og sig selv
er en del af samfundsmæssige
af subjektet.

phobed består ikke blot i
færd overfor tidlige livshistoriske
erfaringer, men også i hvordan
de erfaringer og alle målførestillinger
der udspiltes af disse kan tilpasses/
realiseres / udføres

b
Kerne-
punkt

mellem individ og samfund, og udgrænsningen af den "3. sag" i praksisbegrebet. Den
KP.'s begrensninger kan placeres i en indre udviklethed; således har Holzkamp (79
d) udarbejdet en ny metodeskitse, som vi mener muliggør en overvindelse af de be-
grebsdikotomiseringer, der blev konsekvensen af den skitse, som H.-Osterkamp an-
vendte i udledningen af en Kritisk-Psykologisk udviklings- og konfliktmodel; idet
Holzkamp placerer livshistorien vertikalt i forhold til den natur- og samfunds-
mæssigt historiske udviklingsproces, hvilket udtrykker, at begreberne for indivi-
dualgenesen ikke simpelt kan udledes af de almene bestemmelser, hvorfor en selv-
stændig subjektivitetsteori (i sine almene træk) bliver nødvendig.
Kernepunktet i en sådan teori vil vi med den KP. udpege som spørgsmålet om emo-
tionalitetsopfattelsen: Den KP.'s almene opfattelse af emotioner, som udfoldelse
af driftsønsker, der kun ses forment, men ikke begrundet i sin samfundsmæssighed,
betyder, at følelser er noget man blot "demonstrerer" afhængig af omverdensbetin-
gelserne, hvorved de ikke tages alvorligt, som udtryk for individets forhold til
disse betingelser. Denne konsekvens er rent faktisk også iboende den traditionel-
le psykologi, som vi oplevede den praktiseret på det kliniske øvelseshold, hvor
ethvert forsøg fra vores side på at fastholde vores selvbestemmelse - i form af
subjektiv indflydelse på forløbet - konsekvent blev afvist som sabotage eller mod-
stand mod at gå ind i processen på trods af, at vi var og gav udtryk for en moti-
veret rettet. Vores emotionelle befindende, som fx. "utilfredse", var selv-
følgelig også at opfatte som modstand, men da genstanden for vores protester blev
ladt ude af betragtning, så blev de kun opfattet i deres egenskab af "forstyrrende
selvstændige størrelser, der skulle elimineres: Vi skulle "befries" fra vores
emotionelle udtryk (: symptomer) for at kunne tilpasses en fremmedbestemt sammen-
hæng. Denne absolutisering og naturalisering af regulationsformer i de borgerlige
former overskrides af den KP. gennem bestemmelsen af emotionalitetens erkendelses-
ledende og handlingsvejledende funktion, hvorved engagsmentet og forbundetheden
omkring almene samfundsmæssige mål udtrykkes (sml. Holzkamp 79e, afsnit 2). Men
imidlertid tabes den KP.'s almene fastholdelse af det subjekt-aktive moment i dens
bestemmelser for det borgerlige (og det enkelte) individs regulationsmåder: Hos
H.-Osterkamp er dette en logisk følge af den metode, der ligger til grund for henc-
es ansættelse (rekonstruktion af Freuds livshistoriske (vertikale) teori på basis af
almene (horizontale) funktionelt-historisk udladte bestemmelser). I Holzkamps sub-
jektivitetsansættelse (79e) tabes det ikke, men det modstilles til regulationsformerne
i de borgerlige former; hvad dikotomien mellem subjektrelationer og instrumentel-
le relationer (79e, s.18) er et udtryk for. Her bliver tilbudte regulationsmåder
i de borgerlige former klart set som en over-/side-bygning til subjektivitetsud-
viklingen, og ikke som indbyrdes forbundne progressive/regressive momenter i og
for subjektivitetsudviklingen.

~~Kerne-
punkt~~ 5. TESE - Holzkamps nye metodeskitse åbner op for udviklingen af en sub-
jektivitetsteori, hvor individets samfundsmæssiggørelsesproces kan ses i

er tilstrækkeligt og uafhængig nødvendig metode.

dets subjekt-aktive aspekter, hvorfor overskridelse af indfangtheden i privatformen teoretisk muliggøres. Den KT.'s teori kan ikke videnskabeligt begrunde subjektivitetens samfundsmæssige udviklingspotentialer, da den afstår fra en funktionelt-historisk analyse af disse til fordel for forestillinger om "den udfoldede" subjektivitet som den blotte negation af det værende.

Vi hævder Mao. den funktionelt-historiske analyses nødvendighed. Men også, at den er utilstrækkelig i sig selv for at kunne tænke udover eksisterende begrænsninger og muligheder. Her må begreber om negationen af det værende - det mulige, men endnu ikke virkeliggjorte - inddrages, da nye kvaliteter i såvel den individuelle som samfundsmæssige udviklingsproces ikke opstår ved det simple bortfald af den ene side i en udviklingsmodsigelse. Nye kvaliteter kan således ikke ^{kun} udledes, men kun begrundes funktionelt-historisk.

I den udstrækning, at der søges udviklet en videnskabelig subjektivitetsteori udelukkende på baggrund af den funktionelt-historiske analyse og begrundelse, så kan man indkredse den aktuelle subjektivitets samfundsmæssighed i stadig flere aspekter, men man kan ikke sætte retning på, hvorledes man konkret skal gribe ind i de aktuelle forhold på en entydig progressiv måde, så disse overskrides: udvikling bliver her udvikling sløt og ret. En manglende utopisk fundering fører hermed til politisk impotens pga. blindhed overfor nye overskridende bevægelser/momenter i den total-samfundsmæssige praksis. Hvis videnskabelighed modstilles en utopisk tænkning, så kan videnskaben og dens politiske praksisform endda blive repressiv: Kritikken af den pædagogisk-terapeutiske proces ud fra den KP.'s ansatser for at blive belærende/"formyndersk" har sin rod i denne udgrænsning af det utopiske, og ikke i konceptet om den videnskabelige videns nødvendige funktionelt-historiske begrundelse.

Sættes omvendt af i en abstrakt formulering af modbilleder, utopier mv. løsrevet fra en funktionelt-historisk begrundelse for deres aktuelle realisering, så bliver den videnskabelige og politiske praksis vilkårlig og retrospektiv: Idet de terapeutiske målfantasier på den ene side kun indeholder terapeutens egne erfaringer som privatperson og samtidig på den anden side er ledetråden for den terapeutiske proces, så åbnes op for spontane og vilkårlige "modeluner" (opgør med moren, opgør med fare etc. som måske, måske ikke indfanger væsentlige momenter hos og ved klienten. Enheden mellem den videnskabelige begrundelse, den politiske praksis og den utopiske tænkning udtrykker forholdet mellem fortid, nutid og fremtid:

... Nutiden indeholder fortiden og fremtidens mulighed.

Ensemblet af fortiden og forestillingerne om fremtiden bestemmer bevægelsen i nuten ...

- Samfundskritik som konkret, men også utopisk.

ude fra og op

oprette og ned

af hvem bliver det nyt af

6. LITTERATURLISTE.

x angiver baggrundslitteratur; xx angiver supplerende litteratur.

- Andersen, H. : INDIVIDUALITETSOPFATTELSEN I KVINDEBEVÆGELSENS REGI i Udkast 4/1978. xx
- Dreier, D. : INDLEDNING og DEN KRITISKE PSYKOLOGIS NUVERENDE STADE begge i "Den kritiske psykologi", Dreier, D (red.), Rhodos 79.
- NORMALES PERSONLIGE PROBLEMER OG PERSONLIG AFVIGELSE SOM ET RESULTAT AF MENNESKERS TILPASNING TIL DET MODERNE SAMFUND i "Individ og samfund", Bogskabet KUA 78
- Eckardt, U. m.fl. : KVINDER VIL HA' DET HELE, Udkast 3-4/1981. xx
- Gannengård, J. : ALFRED LORENZERS KRITISKE TEORI OM SUBJEKTET i Nordisk Psykologi 80, s. 329-350.
- Haug, F. : EN KRITISK-PSYKOLOGISK ANALYSE AF SOCIALE RELATIONER OG SAMFUNDSMÆSSIGE FORHOLD i "Den kritisk psykologi", Dreier, D. (red.), Rhodos 79.
- Haug, W.F. : DIE BEDEUTUNG VON STANDPUNKT UND SOZIALISTISCHEN PERSPEKTIVE FÜR DIE KRITIK DER POLITISCHEN ÖKONOMIE i Das Argument 74/1972. x
- INDIVIDETS BØRGERLIGE PRIVATFORM OG SAMFUNDETS OMVERDENSFORM i "Den kritiske psykologi", Dreier, D. (red.) Rhodos 79 (a).
- THEORIEN ØBER IDEOLOGIE, Projekt Ideologie-Theorie (PIT), AS40 79 (b).
- DER BEGRIFF DER SELBSTVERWALTUNG IN DER MARXISTISCHEN THEORIE UND DIE AUFGABEN DER INTELLEKTUELLEN i AS61 81.
- Holzcamp, K. : SINNLICHE ERKENNTNIS - HISTORISCHER URSPRUNG UND GESellschaftLICHER FUNKTION DER WAHRNEHMUNG, Frankfurt 76. xx
- DEN KRITISKE PSYKOLOGIS OVERVINDELSE AF PSYKOLOGISKE TEORIERS VIDENSKABELIGE VILKÅRLIGHED i "Den kritiske psykologi", Dreier, D. (red.) Rhodos 79. (a).
- KAN DER VÆRE EN KRITISK PSYKOLOGI INDEN FOR RAMMERNE AF DEN MARXISTISKE TEORI? i Dreier 79 (b).
- DEN KRITISKE PSYKOLOGIS KATEGORIELLE OG TEORETISKE OPFATTELSE AF FORMIDLINGEN MELLEM DE KONKRETE INDIVIDER OG DERES SAMFUNDSMÆSSIGE LIVSBETINGELSER i Dreier 79 (c).
- ZUR KRITISCH-PSYCHOLOGISCHEN THEORIE DER SUBJEKTIVITÄT I, FKP 4, AS34 79 (d). x
- ZUR KRITISCH-PSYCHOLOGISCHEN THEORIE DER SUBJEKTIVITÄT I, FKP 5, AS41 79 (e).

- 42 -
- H.-Osterkamp, U. : MOTIVATIONSFORSCHUNG 1, KSP Campus 75.
 - MOTIVATIONSFORSCHUNG 2, KSP Campus 76.
 - ERKENDELSE, EMOTIONALITET, HANDELSVNE i Drøler 79.
- Keppeler, M. m.fl. : PSYCHOLOGISCHE THERAPIE UND POLITISCHES HANDLEN, KSP 77.
- Ljungström, C. & Mørch, S. : INTERAKTIONISME SOM SAMFUNDSKRITIK, Udkast 3/1980. X X
- Lorenzer, A. : DIE WAHRHEIT DER PSYCHOANALYTISCHEN ERKENNTNIS, Suhrkamp.
 - SPROGBESKADIGELSE OG REKONSTRUKTION, Rhodos 75 (a).
 - MATERIALISTISK SOCIALISATIONSTEORI, Rhodos 75 (b).
 - GRUNDPROBLEMER FOR EN MATERIALISTISK SOCIALISATIONSTEORI,
 i Nielsen, B.S. og Nielsen, U. (red): "Socialisationsforsk-
 ning", Bergen 78
- Søve, L. : MARXISME OG PERSONLIGHEDSTEORI, Rhodos 78 x
- Zelený, J. : METOD OCH TEORI I KAPITALET, Kontrakurs 76. x

TIDLIGERE OPGAVER:

FORPRØVE : Forsvar for den konkrete personlighedspsykologis ak-
 tuslle mulighed, januar 80.

UDVIKLINGSPSYKOLOGI og

PÆDAGOGIK : Udvikling og pædagogik, januar 81.

ARBEJDSPSYKOLOGI : Grundlagsproblemer i arbejdsvidenskaben, juni 82

PÆDAGOGISK PSYKOLOGI : Projektarbejde som interaktionsfaktor og kapitalkritik,
 juni 82.

Alle opgaver har vi skrevet sammen, og endvidere er opgaven i arbejdspsykologi
 udformet sammen med Ole Østergaard.

Kalle
jan 81

UDVIKLING OG PÆDAGOGIK.

AFLESNINGSOPGAVE I:

UDVIKLINGSPSYKOLOGI & PÆDAGOGIK
KUA JANUAR 81.

VEJLEDERE:

IVY SCHOUSBOE (UDVIKLINGSPSYK.)
VIGGO HARTMANN (PÆDAGOGIK)

FORSIDE:

KOPI AF UDSNIT FRA PLAKATEN "MOD KRIMINALISERING AF BØRNS LEGEMULIGHEDER". FOTO: HEINE PETERSEN 3/5-80, UDGIVET AF NØRREBROS BEBOERAKTION ELÅGÅRDSGADE.

INDHOLDSFORTEGNELSE. 1

FORORD. 11

INDLEDNING. v - xi

KAPITEL 1: UDVIKLING OG PSYKOLOGI - TEORETISK OG METODISK UDGANGSPUNKT .. 1

- 1.1 **Udviklingsbegrebet. 1**
- 1.2 **Centrale førdialektiske udviklingsteorier - Årsagsopfattelsen, den mekaniske opfattelse og den biologiske opfattelse, og deres gyldighedsområder. 2**
- 1.3 **Den dialektiske materialisme - og kritik af nymarxismen. 8**
- 1.4 **Mennesket som en unik struktur i udvikling. 21**

KAPITEL 2: BARNDOMMENS HISTORISKE UDVIKLING 25

- 2.1 **Individualudviklingen i ursamfundet. 27**
- 2.2 **Slavesamfundet. 30**
- 2.3 **Feudalismen. 34**
- 2.4 **Overgangefasen mellem feudalismen og kapitalismen - handelskapitalismen. 36**
- 2.5 **Kapitalismen. 48**
- 2.6 **Midtvejsopsummering og perspektivering. 61**

KAPITEL 3: BARNETS UDVIKLING 64

- 3.1 **Kritisk Teori om Subjectet. 67**
  - 3.1.1 **Natur, naturlighed og samfundsmæssighed. 71**
    - 3.1.1.1 **Indre natur/ ydre natur. 73**
    - 3.1.1.2 **Udviklingen af subjectivitet. 76**
      - 3.1.1.2.1 **Subjectbegrebet. 76**
      - 3.1.1.2.2 **Subjectets almene primær-socialisation. 80**
      - 3.1.1.2.3 **Den tidlige dannelses specifikt borgerlige træk. 84**
    - 3.1.1.3 **Sammenfatning. 85**

- 3.2 **Kritisk Psykologi ("Berliner-skolen"). 87**
  - 3.2.1 **Natur, naturlighed og samfundsmæssighed. 90**
    - 3.2.1.1 **Alment om organisme-verden og menneske-verden. 90**
    - 3.2.1.2 **Behov, motivation og emotioner. 93**
    - 3.2.1.3 **Konflikt, angst, forsvar og det ubevidste. 98**
    - 3.2.1.4 **Sammenfatning. 101**
  - 3.2.2 **Udviklingen af den menneskelige subjectivitet. 103**
    - 3.2.2.1 **Forholdet mellem barn og voksen. 103**
    - 3.2.2.2 **Den tidlige dannelses. 105**
    - 3.2.2.3 **Sammenfatning. 113**

KAPITEL 4: UDVIKLING OG PÆDAGOGIK 114

- 4.1 **Kan teorierne forklare den kvalitative ændring af barndommen, som kapitel 2 fremanalyserer. 117**
- 4.2 **Pædagogikkens udviklingsniveau - og dens retningslinier. 126**
- 4.3 **Kritik/selvkritik. 135**

NOTER. 141

LITTERATURLISTE. 143-7

FORORD.

Formålet med denne opgave er at klarlægge de alment psykologiske og sociale forhold for og i individers dannelse, således at det bliver muligt at forholde sig emancipatorisk til det. Det er ubestrideligt, at individers dannelse - som i dag forløber gennem en barndomstid, ungdomstid, læretid ect. - er af væsentlig betydning for, hvordan individet indsluses i den samfundsmæssige produktion og reproduktion, og hvorledes individet forholder sig både til indgåelsen og til reproduktionen af sin egen samfundsmæssige eksistens. At individet ikke går ind i forskellige livsperioder som en tabula rasa, eller at individet ikke blot kan beskrives ud fra denne eller hin konkrete sammenhæng, er der nogenlunde enighed om (ekstreme behaviorister som Skinner undtaget) i de forskellige psykologiske ansatser til en teori om mennesket, og mange teorier arbejder da også mere eller mindre med en biografisk dimension. Men når det drejer sig om hvilken betydning tidligere udviklingsniveauer har for senere udviklingsniveauer og mere generelt, hvordan udvikling skal forstås, så opstår uenighederne. Uenighederne eksisterer ikke kun mellem, hvad man kan kalde de traditionelt-borgerlige psykologiske teorier og de kritiske psykologiske teorier, men også - og især på KUA - imellem de af navn kritiske psykologiske teorier, som alle må tilskrives forbindelse til generel marxistisk videnskab.

Det er inden for denne kritiske tilgang til en psykologisk teori om individets samfundsmæssiggørelse, at opgaven konstituerer sig. Dette skal ikke forstås derhen, at vi som udgangspunkt skelner mellem en borgerlig og en kritisk/proletarisk psykologi - eller videnskab - tvært i mod vil vi hævde, at der kun findes én virkelighed, hvis enkeltfænomener og deres sammenhænge med andre enkeltfænomener genspejles mere eller mindre adekvat gennem forskellige teori-konceptioner. Det er således en theories (relative) adækvans med dens genstand (object), som den er videnskab om, der er kriteriet på teoriens sandhedsværdi og objectivitet, og ikke teoriens fundering i denne eller hin videnskabsteoretiske tradition. Dette får som konsekvens, at vi ikke opfatter borgerlige psykologiske teorier - som vi vil definere ved dels havende et ydre forhold mellem individ og samfund, dels havende en konsensusopfattelse af dette forhold under nuværende samfundsmæssige forhold - som falske, men nærmere at de genspejler forhold i virkeligheden på en for psykologiens nuværende udviklingsniveau for forkortet og fordrejet måde, hvilket simpelt kan begrundes ved, at det fx. har været muligt for den Kritiske Psykologi at tilbagevise eller ophæve, afgrænse og specificere mange af den borgerlige psykologies egne forskningsresultater i dens egen teorikonception.

Nu er begrebet "generel marxistisk videnskab" en meget omdiskuteret størrelse, og de forskellige indholdsbestemmelser ligger da også langt fra hinanden. I relation til en teori om mennesket kan der udskilles to væsentlige opfattelser: Den ene opfattelse findes i den Kritiske Psykologi ("Berlinerskolen"), hvor man arbejder med psykologien som en enkeltvidenskab inden for marxismen. Den anden opfattelse findes i den Kritiske Teori om Subjectet ("Hannoverskolen") - som falder ind under begrebet freudomarxismen - hvor man arbejder med at forbinde psykoanalysen med marxistisk samfundsteori; man prøver altså at oparbejde en kritisk psykologi uden for, men i et formidlingsniveau til marxismen.

Det er i ovennævnte to "skoler", at vi explicit vil forfølge ansatserne til en teori om individets dannelse - dets samfundsmæssiggørelse. Med udgangspunkt i det nødvendige i at arbejde i en biografisk dimension vil vi behandle teorierne, først generelt med særlig vægt på forholdet mellem barnlig og voksen udviklingskarakteristik og dynamik, og dernæst specifikt omkring den første periode i individets dannelse - førskolealderen. Begge "skoler" søger individets udvikling begrebet i forhold til den samfundsmæssige formning, men deres tilgange er væsensforskellige: den Kritiske Psykologi funderer en begrebsliggørelse af individets udvikling på basis af et begreb om mennesket, som udledes gennem en naturhistorisk og en samfundshistorisk analyse, medens den Kritiske Teori om Subjectet går den modsatte vej, idet den ud fra en livshistorisk og en samfundshistorisk analyse mere eller mindre explicit konstituerer en teori om mennesket.

Med vores indfaldsvinkel - barn-voksen forholdet som overordnet den tidlige dannelse - knytter vi dermed an til den Kritiske Psykologis udgangspunkt, hvad vi også gennem en filosofisk diskussion af begrebet udvikling vil argumentere for det hensigtsmæssige i. Mht. den specifikke dimension - individets tidlige dannelse - så er denne begrundet i, at det især er her, at de to "skolers" væsensforskellige indfaldsvinkler leder sig markere. At vi endvidere afgrænser den tidlige dannelse til førskolealderen er rent pragmatisk begrundet ud fra, at vi ikke tidligere har arbejdet explicit med denne periode i individers liv - og også ud fra at det ellers bliver et for omfattende project.

For en bestemmelse af individets samfundsmæssiggørelse er det ikke nok bare at bearbejde forskellige teorier, der har det som genstand - selve samfundsmæssiggørelsens materielle historie må også inddrages. Derfor har vi forfulgt forholdet mellem barn og voksen fra ursamfundet og op til idag ud fra den materielle produktions vilkår. I denne historiske rekonstruktion - som vi betegner "Barndommen historiske udvikling" - vil vi samtidig analysere historisk produ-

rede pædagogiske tankeformer om barnets samfundsmæssiggørelse - ud fra at erkendelsens historie på én gang er absolut og relativ.

Det overordnede og gennemgående tema for opgaven kan således præciseres til forholdet mellem udvikling alment betragtet (individets samfundsmæssiggørelse), og hvordan man (kan) forholde(r) sig til det faktum, at børn faktisk udvikler sig i en samfundsmæssig sammenhæng.

Dette forhold - som alment er et forhold mellem samfundsmæssig praksis (i dette ords brede betydning som logos i produktionsmåder) og tankeformer i og omkring denne praksis - bliver i vores pædagogiske aspekt analysen af de historisk udviklende sig samfundsmæssige rammer for individets samfundsmæssiggørelse - barndommens opståen og udvikling - rammer der primært ikke er pædagogisk (eller udviklingspsykologisk) begrundet, men som pædagogikken informerer sig under og i kraft af. I forhold til den traditionelle opfattelse af begrebet pædagogik, så arbejder vi altså med den deskriptive del - i Grue-Sørensens forstand: Opdragelsens Sociologi - omend vi også kort berører enkelte pædagogiske tankeformer.

Overfor dette bliver vores udviklingspsykologiske aspekt de psykologiske sagsforhold i individers udvikling - centreret omkring barn-voksen og den tidlige dannelse - ud fra den Kritiske Psykologi og den Kritiske Teori om Subjectet. Det udviklingspsykologiske og det pædagogiske hænger sammen på den måde, at i og med at de benyttede psykologiske teorier begge begriber individets udvikling ud fra den samfundsmæssige formning, så må de også kunne begrebsliggøre, hvorledes udviklingen i de samfundsmæssige rammer for individualudviklingen udtrykker sig og evt. ændrer individets samfundsmæssiggørelse i dets psykologiske aspekt, hvad vi vil undersøge. På denne måde bliver vores pædagogiske del den ene del af grundlaget for at vurdere de psykologiske teoriers adækvans og gyldighedsområder, hvor den anden del udgøres af den filosofiske analyse af udviklingsbegrebet.

Den pædagogiske og den udviklingspsykologiske del kan således opfattes som to delmål i en opfølgning af vores formål, om en emancipatorisk forholde sig til individets samfundsmæssiggørelse, som vi vil tematisere gennem spørgsmålet om retningslinier for en kritisk pædagogik. At det bliver et spørgsmål om en "kritisk" pædagogik grunder i, at det har været muligt for os for det første at bestemme barndommen som et kritisk fænomen - skabt af udviklingen af klasseantagonismen - og for det andet, at den traditionelle pædagogik ikke medreflekterer denne klasseantagonisme som dens opståelsesbetingelse.

INDLEDNING.

Når et fænomen i virkeligheden - det være sig i naturen, samfundet eller i den menneskelige psyke - skal analyseres, så må det første skridt være at sætte focus på de rammer, hvorunder fænomenet fremtræder. At undersøge et fænomen vil for det meste være fremtvinget af, at fænomenet fremtræder som et problem, og analysen skal da bringe fænomenet ind under den bevidste kontrol. Da virkeligheden eksisterer igennem mere og andet end kausale sagsforhold vil det oftest ikke være muligt at udpege én bestemt måde at løse et problem på, og det er heller ikke sikkert at de tilrådighed stående midler og måder vil ophæve fænomenet som problem. Kun hvis det er muligt at ophæve de tilgrundliggende modsigelser for at fænomenet eksisterer som netop dette fænomen vil det aktuelt problematiske i fænomenet kunne ophæves, men så er det ikke længere det samme fænomen. Så vil det rumme nye iboende træk og modsigelser, og hvis gamle egenskaber er med - ikke som bestemmende momenter, men som momenter der er underordnet en ny logik - så kan man tale om, at der er sket en udvikling fra en kvalitet til en ny og højere - ikke nødvendigvis "bedre" - kvalitet. Ved udvikling vil vi altså forstå en irreversibel proces, der bringer et system - det være sig et enkeltfænomen eller et kompleks af enkeltfænomener - over i et nyt system, hvor første systems almene og væsentlige momenter er med, men underordnet en ny logos, dvs. underordnet nys almene egenskaber, der netop karakteriserer dette system. Ved et systems udvikling vil også dets forhold til andre af virkelighedens almene fænomener ændre sig, og det er i disse forhold at fænomenets iboende træk viser sig og evt. kan fremtræde som problematiske. Men hvordan udpege eller udvalge de af virkelighedens andre fænomener, der er væsentlige for det fænomen, som ønskes analyseret. Er det nok blot at analysere fænomenet i forhold til de fænomener, hvor forholdet er problematisk? Vil det åbne op for en begribelse af fænomenets almene, særlige og specifikke karakteristika? Måske, måske ikke, og hvordan egentlig afgøre om noget er problematisk eller ej. Vi trækker ovennævnte metodeproblematik frem for at fremhæve det væsentlige i, at den måde og de rammer et fænomen tematiseres i forhold til i høj grad indskrænker eller udvider spektrummet af mulige logiske måder og midler, som fænomenet kan bringes ind under den bevidste kontrol med, samt hvem der skal have denne kontrol. Forhold i et fænomen kan tematiseres i forhold til udvalgte rammer, der skjuler eventuelle antagonistiske forhold i fænomenet, og ligeså omvendt, hvilket bringer os hen til begrebet problem, som vi vil definere som et samfundsmæssigt udviklet antagonistisk modsætningsforhold.

Af ovennævnte ser det ud som om det er muligt at vælge hvordan et udvalgt fænomen skal opfattes og styres ud fra en teori om det, og alligevel er det teoriens adækvans med fænomenet, der eksisterer uafhængigt af bevidstheden om det, der determinerer sandhedsværdien, og dermed også om teorien kan bruges i praksis. Et fænomen som arbejdsløshed kan fra én synsvinkel opfattes som et nødvendigt produkt af den udviklede kapitalistiske organisering af det samfundsmæssige arbejde. Man kan endda opfatte det positivt, i og med at det fx. er muligt at "løse" problemer med betalingsbalansen og de cykliske overproduktionskriser ved styring af mængden af arbejdsløse. Fra et andet synspunkt vil det være fuldstændig uacceptabelt, at en tilfældig gruppe af mennesker skal gå arbejdsløse og uproduktive, når der findes store marginalgrupper, der har brug for bare rimelige levevilkår. Man kan også betragte arbejdsløshed på individniveau, og samme problematik vil gøre sig gældende. Modsætningen mellem det "frie" valg af synsvinkel for teoriudvikling, og det at teoriudvikling skal determineres af fænomenets egen unikke logos, er kun tilsyneladende. I og med at det er den menneskelige praksis i sin totalitet, der på basis af forefundne eksistensbetingelser bærer samfunds- og individualudviklingen fremad, så opstår problemet hvilken retning denne udvikling skal bevæge sig. Man kan tage parti for de bestående grundlæggende betingelser for kapitalistisk produktion, og teoriudviklingen vil være bestemt af dette og videnskabeligheden vil være der, men i en begrænset form, idet samfundsmæssigt udviklede grundforhold naturaliseres som én gang for alle givne hensigtsmæssige betingelser for menneskelig eksistens - men videnskab på dette grundlag får primært kompensatorisk karakter, idet den ikke angiver handleanvisninger for styring og eventuel overskridelse af grundforhold. Man kan tage parti mod bestående samfundsforhold og for samfundsforhold, der ikke hviler på én classes udbytning og undertrykkelse af en anden klasse, og også her vil teoriudviklingen være videnskabelig, men uden den kompensatoriske og konservative karakter, idet alt opfattes som bevægelig og udviklet, og dermed også principielt foranderlig.

Der er derfor ikke nogen modsætning mellem videnskabelighed (adækvansen) og partiskhed (det "frie" valg), idet førstnævnte giver mulighed for styring og sidstnævnte sætter retning på denne styring ud fra fænomenets egen iboende logos.

Når ovennævnte epistemologiske problematik sættes i relation til individualgenesen under kapitalismen, vil denne fremtræde problematisk eller kritisk ud fra en marxistisk synsvinkel, idet en historisk rekonstruktion

kan vise, at den ikke er udviklet på basis af overvejelser over menneskers optimale udvikling i relation til et forbedret stofskifte mellem individ og samfund på den ene side og naturen på den anden side. Men at den er et produkt af antagonistiske produktionsforhold, og at de samfundsmæssige tiltag på det statelige plan over for organiseringen af individualiseringen sigter mod integration og tilpasning til bestående magt- og udbytningsforhold. En sådan overordnet angrebsvinkel på individualiseringen vil sætte andre rammer og perspektiver i højsædet, når den konfronteres med konkrete problemer i vuggestue, børnehave og skole end en angrebsvinkel, der tager parti for de bestående samfundsforhold. Et fænomen som folkeskolens disciplinarkrise vil fra marxistisk side blive begrundet i skolens virkelighedsfjerne, abstrakte og middelklassebegrundede indlæringsformer, der gør at især elever fra arbejderklassen ikke kan overtage opgaver motiveret, men kun indirekte gennem tvang. En ophævelse af problemet vil ikke være muligt under de nuværende samfundsforhold, men man kan fx. satse på at udvide elevernes indflydelse på planlægningen af undervisningen, og eventuel der i gennem styrke elevernes motivation til at gribe aktivt ind på egne og samfundsmæssige eksistensbetingelser også på andre fronter.

Fra borgerlig side kan man tænke sig problemet taklet ved at udvide lærerens magtbeføjelser måske ud fra begrundelser om, at 60-70-ernes laissez-faire pædagogik har spillet fallit.

Det er altså væsentligt at få greb om de rammer, hvor ud fra et fænomen seges analyseret. Tematiseres børns udvikling og de samfundsmæssige rammer for denne udvikling fx. i forhold til voksenlivets hårde løntvang inden for kapitalismen, så vil barndommen idylliseres, og det "sundt" barnlige bliver egenskaber som, uansvarlighed, egocentrisme, spontanitet ect. Man kan da næst nå frem til en strategi for børneopdragelse, der går ud på at beskytte barnens mod virkelighedens benhårde realiteter, mod volden i fjernsynet, mod presset om altid at overholde aftaler ect. Men man kan også nå frem til det modsatte: at børn må hårdes ved at lære at være overladt til sig selv, at overholde bestemte pligter selv om indsigten og motivationen mangler. Man kan gå videre og tematisere børns udvikling i forhold til bestemte strukturer i voksenlivet, bl.a. med henblik på reproduktion af kønsskoleroller - den stærke dreng, der skal lære at bide smerten i sig, den bløde pige, der skal lære at vise sine følelser og kunne græde næsten på kommando.

Opfattelsen af hvad børn skal lære eller blive lærer let til en opfattelse af, hvad børn er. Pigen erært og følsom, og derfor må rammerne for

hendes udvikling være i forhold til det, fx. gennem tilbudet om at lege med dukker. På denne måde kan årsag forveksles eller sammenblandes med virkning.

Børns udvikling kan også tematiseres i forhold til den hæftige udvikling af produktivkræfterne, og strategien for børneopdragelsen kan fx. centrere sig omaget indøvelse af intellektuelle færdigheder, som så igen kan fremstilles som måden hvorpå børn udvikler sig.

Ivnevnte forsimplede dimensioner er karakteriseret ved, at det er tilfældige dimensioner ved børns udvikling, der er udhævet. En måde - og vi er ikke bekendt med andre - at undgå denne "videnskabelige vilkårlighed" på, der som iboende har naturaliserings- og absolutiseringstendenser (Holzkamp), er at arbejde historisk - i vores tilfælde at undersøge børns udvikling op gennem historien. En sådan historisk rekonstruktion vil vise, at børns udvikling - eller mere bredt: individets dannelse - ikke kan forstås uden medtænkning af konkrete samfundsmæssige forhold, og da individet ikke fødes som en tabula rasa, må også fylogenetiske aspekter medtænkes; altså antagelser om menneskets natur. Denne angrebsvinkel er evident - omend sjældent efterlevet - når det er individets dannelse, der er objectet. En historicitet af denne type, hvor mennesket forstås som en enhed af natur-, samfunds- og individualhistorie, og hvor ontogenesen altså også forstås ved hjælp af fylog- og samfundsmæssigt historisk udledte træk, giver et helt andet perspektiv på fænomenet 'børn og børns udvikling' end hvis der arbejdedes udelukkende ved hjælp af ontogenetisk udledte træk. Ved sidstnævnte snævre historicitet vil der være en tendens til at fremhæve træk, som specifikt barnlige træk, som den voksne er foruden eller måske har i pærveteret form, fx. fantasi og spontanitet. Man kommer let til at betragte børn i modsætning til voksne - som værende af en anden kvalitet. Men er de det? Lad os se på mennesket i et længesnit.

Traditionelt opdeles det menneskelige individs livshistorie i nogle mere eller mindre skarpt adskilte livsfaser: barndom, ungdom, voksendom og alderdom. Til hver fase er explicit knyttet bestemte afgrænsede samfundsmæssige funktioner og positioner. Igennem barndommen og ungdommen beredes individet til voksendommens produktive arbejdsfære, der så igen afløses af alderdommen, som et velfortjent otium ovenpå samfundstjenesten. Til denne sociale livsfaseinddeling knyttes for det meste implicit antagelser omkring det menneskelige normalpsykologiske udvikling fra fødsel til død, der modsvarer den samfundsmæssigt udviklede og organiserede livsfaseinddeling.

Disse implicite antagelser om det menneskelige individs konstitutionelle beredskab over tid forsøges gjort explicitte af humanvidenskaberne, der

- især i krisetid - sætter focus på den menneskelige lidelsehistorie inden for hver livsfase; udviklingspsykologien for barndom og ungdom, arbejdspsykologien for den erhvervsorienterede voksendom og "alderdomspsykologien" (begrebet eksisterer ikke, men der foregår megen forskning omkring det at blive gammel eller blive ufunktionel for den samfundsmæssige produktion). Ukontroversielt kan det hævdes at der eksisterer et nedvendigt forhold mellem individ og samfund, og at dette forhold ikke kan antage en hvilken som helst karakter uden at selve forholdet og begge sider ophører med at eksistere: mennesket behøver en samfundsmæssigt organiseret livsopretholdelse, og samfundet kan ikke eksistere uden produktive individer - individ/samfund sætter gensidigt hinanden og kan ikke tænkes uden hinanden. Men den nuværende organisering og den etablerede livsfaseinddeling behøver ikke engang være skabelonen for bøjst-industrialisereds samfund!

Ligesom humanvidenskaberne sætter focus på den menneskelige eksistens, så sætter samfundsvidenskaberne focus på den "sociale strukturs" produktion og reproduktion, og betragter man livet uden for døren lige nu, så ser det ud som om det sociale og det humane/psykologiske er kommet ud af hak - det nødvendige forhold har antaget kritisk karakter, og det uanset hvilke samfunds- og/eller individ-konceptioner, der antages og arbejdes ud fra. På det samfundsmæssigt-sociale niveau kan man for det første konstatere problemer inden for hver livsfase - eksempelvis ungdomsarbejdslededsproblemet og paradoksproblemet mht. jobsættelse - og for det andet problemer med en forskydning mellem livsfaserne - at der bliver færre og færre (forholdsvis) i den produktive alder, der også bliver kortere, og stadig flere i den uproduktive alder (barndom, ungdom og alderdom).

På det humane/psykologiske niveau kan det konstateres at stadig flere unge har brug for ekstra individuel støtte, at man bliver syg af at arbejde og af ikke at arbejde, og at alderdommen for de allerfærreste ikke får karakter af et ovium (antallet af førtidspensioner pga fysisk eller mental nedslidning er støt stigende, samt at levealderen for længst er holdt op med at stige, tvært imod. Dødeligheden for mænd i 40-års-alderen er fx inden for de sidste 10 år steget 20% uden at man ved hvorfor (Radioavisen d.19.9.80)). Det er næppe fejlagtigt at postulere, at der er paradoksproblemer både samfundsmæssigt og individuelt inden for alle livsfaser og i overgangen mellem dem.

Denne opdeling i livsfaser er imidlertid specifik for livet under kapitalismen, hvorfor samfundsteorier og teorier og menneskets dannelse og funktionsmåde hænger uløseligt sammen, samt at teorier om menneskets dannelse (og evt. gendannelse og degeneration) inden for hver livsfase må ses i forhold til logikken i de andre livsfaser. Vi vil udtrykke det på den måde, at det er nødvendigt at have et begreb om mennesket før den menneskelige dannelse i og mellem livsfaserne kan begribes, ellers er det ikke muligt at skelne mellem væsensforhold, og konkrete realiseringsformer; hvorfor en historisk rekonstruktion bliver nødvendig for en begribelse af forskelle, ligheder og sammenhænge mellem børn, voksne og gamle i deres indre udviklingsammenhæng, samt for en konkret begribelse af individet.

Denne dimensionering har i opgaven fået følgende udformning.

Kapitel 1 er en bestemmelse af mennesket i en udviklingsmæssig sammenhæng, som vi udfører gennem en diskussion af kategorien udvikling i relation til forskellige udviklingsteorier. Vi vil argumentere for, at mennesket må ses som et produkt af en naturlig udvikling, hvorfor en teori om det konkrete individ både må medtænke den naturhistoriske og den samfundsmæssigt-historiske udvikling.

Id over dette hovedaspekt skal kapitlet også tjene til en indføring og bestemmelse af vores videnskabsteoretiske udgangspunkt og grundlag, hvilket gøres gennem en præcisering af udviklingsbegrebet i vores "udgave" af den dialektiske materialisme, hvor vi afgrænser os både fra Stalin's økonomisme og fra Hannoverskolens forkortede dialektik-bestemmelse (eksemplificeret gennem en kritik af to danske repræsentanters analyser).

I kapitel 2 analyserer vi udviklingsdynamikken i de materielle rammer for individualgenesen fra ursamfundet til kapitalismen. Denne analyse vil vise, at barndommen (samfundsmæssiggørelse uden for produktionen) er et produkt af udviklingen af antagonistiske produktionsforhold med dertil hørende tvungen arbejdsdeling, og at pædagogikken er et svar på dette samfundsmæssigt udviklede fænomen. Ved pædagogik vil vi i dette kapitel knytte an til den traditionelle opfattelse: videnskaben om opdragelse og uddannelse, og vi vil argumentere for at pædagogikken er repressiv, hvis den ikke medreflekterer klasseantagonismen som dens opståelsesbetingelse, et problem vi vender tilbage til i kapitel 4, hvor vi konkret analyserer den traditionelle pædagogiks selvforetæelse. I dette kapitel har vi - udover bestemmelsen af den dynamiske dimension barnvoksen i de forskellige samfundsformationer - lagt hovedvægten på de samfundsmæssige rammer for den tidlige dannelse. Ved bestemmelsen af overgangefasen mellem feudalismen og kapitalismen udbreder vi dog synsfeltet til også at indbefatte fænomener som almueskolen, privatskolen og latinskolen/antagonistisk

da disse har betydning for bestemmelsen af barndommen som et alment fænomen - i modsætning til tidligere, hvor den var klassespecifik og ikke sigtede mod indgåelse i produktionen, men kun til den aktuelle produktionsmådes bevarelse - men vi forfølger ikke udviklingen mellem disse under kapitalismen, hvor vi udelukkende fokuserer på børnehævealderen for at fremstille den samfundsmæssige udgrensning af barndommen og barndommens institutionalisering i løbet af de seneste 100 år.

Ud fra at vi nu har et begreb om de samfundsmæssige rammer for individualgenesen - dvs. de rammer, hvorigennem det menneskelige individ formes, udvikles og opretholder sin eksistens igennem - går vi i kapitel 3 over til at analysere to psykologiske teorier - den Kritiske Teori om Subjectet og den Kritiske Psykologi - så vi kan oparbejde et begreb om, hvad det er, der (kan) formes og udvikles.

I kapitel 4 analyserer vi ovennævnte to psykologiske teorier om individets dannelse i forhold til, om deres almenbestemmelser kan begribe udviklingsdynamikken mellem barn-voksen, og om hvorvidt der sker en naturalisering af kapitalismespecifikke realiseringsformer og karakteristika ved henholdsvis barnets og dens voksnes funktionsmåde.

Ud fra dette går vi i kapitel 4.2 videre med en diskussion af den traditionelle pædagogiske videnskabelighed og genstand - eller mangel på samme - men hvor vi afviser dens selvforståelse af disse, hvorfor vi prøver at overskride de forkortelser og fordrejninger, som vi fremanalyserer, således at vores formål om en emancipatorisk forholden sig til børns udvikling udmøntes gennem fremstilling af momenter til en kritisk pædagogik.

Opgaven afsluttes med en kritik/selvkritik i kapitel 4.3, og mht. notehenvisninger gennem tal, så skal et tal uden efterfølgende parentes opfattes som en kontekstudbygning, medens et tal med efterfølgende parentes er at opfatte som en kontekstuddybning. Der er ingen afsluttende opsummering, hvilket ikke har været nødvendigt grundet fortløbende delopsummeringer.

KAPITEL 1: UDVIKLING OG PSYKOLOGI - TEORETISK OG METODISK UDGANGSPUNKT.

Det er umuligt at analysere og fremstille noget som helst uden antagelser om virkelighedens ontologiske struktur - dvs. uden videnskabsteoretiske begreber og udsagn om virkelighedens sammensætning. Disse antagelser kan indgå i teorier om virkelighedens specifikke objekter på implicit eller explicit måde, og når dette relateres til videnskab eller til den videnskabelige proces, så er det ukontroversielt at hævde, at antagelser bevidst må medreflekteres, gøres explicitte og udbygges gennem teoriopstillinger, da de ikke kan være tilfældige og dermed udskiftelige. I bedste fald vil denne medreflektion og integration af videnskabsteoretisk arbejde i teoribygning medføre at fejlagtige antagelser forkastes til fordel for nye og mere adekvate antagelser, der så igen indgår i ny teoribygning. Skriver en "erkendelsesudviklingens historie" vil denne være fyldt med eksempler på ovennævnte problematik, men vi skal kun berøre enkelte centrale skæringspunkter i relation til udviklingsforestillinger/teorier, og hvad disse implicerer for en forståelse af mennesket. Dette vil samtidig være en begrundelse for den ontologi og udviklingsopfattelse, vi postulatorisk fremlægger i forord og indledning.

1.1) Udviklingsbegrebet.¹

For at sære sig ind på centrale udviklingsteorier kan det betale sig at se på selve begrebet udvikling i forhold til andre begreber, der også relaterer sig til bevægelse.

I vores historiske epoke benyttes begrebet udvikling om næsten alt, der bevæger sig: samfundet siges at være i en rivende udvikling, de udviklede lande har en særlig forpligtigelse over for de uudviklede lande, der foretages project-udvikling og man diskuterer hvordan man bedst sikrer børns optimale udvikling. Tit vil begrebet udvikling kunne substitueres med begrebet forandring, men ikke i alle tilfælde. At skifte fra bil til cykel er en forandring, men ikke nødvendigvis en udvikling. Udvikling er altså en særlig type bevægelse, der er andet og mere end forandring, hvilket vil sige at det ikke er enhver forandring, der er udvikling.

Af andre begreber, der udtrykker bevægelse, er vækst og modning. Dette er primært biologiske termer for forandring og udtrykker, at proportionerne for et bestemt system i bevægelse er konstante. Dyr vokser, eksempelvis er der samme proportioner mellem en fuldvoksen giraf og en girafunge, medens dette ikke er tilfældet ved voksne og børn, hvor også begrebet udvikling benyttes: børn udvikles og udvikler sig. Modning derimod x) Vi støtter os her til en forelæsning i videnskabsteori af H.S.Jensen

kan siges at være en metamorfose, udtrykkende et bestemt niveau af vækst. Hermed indgår der noget normativt i begrebet modning. Et klassisk eksempel er her bananen. For os er den moden, når den er gul; for de "indfødte" der har bananplanten er den moden, når den er sort. Modning har altså noget med en idealtilstand (norm/mål) at gøre, men det begrænses ikke kun til biologiske fænomener. Det bruges også til at karakterisere barns udviklingsniveau, fx. det at være skolemodent.

En sidste term vi vil trække ind er begrebet fremskridt. Her kan man sige, at hvis der sker fremskridt, så er der også sket en udvikling, men ikke nødvendigvis omvendt. Det er ikke enhver udvikling, der er fremskridt; fx. udviklingen af en kræftsvulst, en arbejdsløshedsstyrke. Dvs. at der - ligesom i begrebet modning - ligger noget normativt i begrebet fremskridt. Det, der kan udhæves af ovennævnte begrebsanalyse, er, at der er flere typer af bevægelse, og at vi idag er tilbøjelig til at se udvikling inden for alle virkelighedens sfærer - at udvikling både er knyttet til det overordnede samfundsmæssige og til det individuelle. Kort sagt: alt opfattes som udviklet og udviklende sig (selv universet, omend der også findes konstante og stabile fænomener). Men dermed er også sagt, at alt anses at have en historie. Sådan har man ikke altid anskuet virkeligheden. Det er først i 16-1700-tallet, at man begynder at opfatte fænomener i en udviklingsmæssig sammenhæng og dermed i en historisk sammenhæng. Lad os derfor se på forskellige indholdsmæssige bestemmelser af udvikling, og hvad der betinger disse forskelle, og dermed indkredse, hvad der kan ligge i at arbejde historisk og at opfatte fænomener som historisk produceret.

1)
1.2 Centrale ferdialektiske udviklingsteorier - årsagsopfattelsen, den mekaniske opfattelse og den biologiske opfattelse - og deres gyldighedsområde.

Indtil 16-1700-tallet var der reelt kun én udbredt udviklingsopfattelse: årsagskædeopfattelsen. I følge denne opfattelse opfattes alt som havende en årsag, og årsager er selv resultat af en forudgående begivenhed, der igen har en årsag osv. Et system, der først én gang er sat i bevægelse, vil altså udvikle sig af en énlinet udviklingsvej og er altså totalt determineret gennem kausale relationer. Men man mangler en første årsag. Og hvad er mere nærliggende end at antage en guddommelig skaberkraft. Årsagskædeopfattelsen går med andre ord hånd i hånd med en idealistisk tolkning af virkeligheden. Aristoteles er den fornemste repræsentant for denne opfattelse, og for ham er naturen "karakteriseret ved en kontinuert sammenhæng af former: fra det livløse, over planterne til dyrens - og med mennesket som det højeste ud-

viklingsprodukt" (U.J. Jensen 75, s.92). Formerne reproducerer sig selv, og den eneste udvikling, der kan blive tale om, er den Andelige/erkendelsesmæssige udvikling. Den ontologi, der ligger bag denne opfattelse, er mest kendt gennem det Aristoteliske aksiom, der udsiger, at det eneste der er muligt, er videnskab om det generelle, det almene. Videnskab om det individuelle er for Aristoteles en umulighed - hvilket vil sige at det individuelle kun kan forstås abstrakt og ufuldstændigt og ikke konkret og ensstående - da videnskab eller mere bredt enhver erkendelse går til værks med begreber, og da begreber er generelle udsagn om virkeligheden, så har man nødvendigvis med et abstrakt og generelt væsen, hvilket ikke eksisterer. Det almene beskrives fra det konkrete, og tilskrives udelukkende erkendelsesafhængig eksistens. Herved bliver derfor et problem for årsagskædeopfattelsen, hvorledes der objectivt genereres nye former. Teorier om dette er på forhånd en logisk umulighed - og de er forøvrigt også indstiftet af Gud med deres egen forudbestemte udviklingslinie. Vi har tidligere kritiseret og vist hvorledes^x en sådan subjectiv idealistisk ontologi, der for psykologien får den konsekvens, at en videnskab om det konkrete individ er en umulighed, kan overskrides, så vi vil ikke gå nærmere ind på det her, blot nævne at problemet centrerer sig omkring en ontologisk placering af det almene i den objective realitet.

Inden vi vender os mod nogle materialistiske forsøg på at forklare og indholdsbestemme udvikling skal vi opholde os ved to (biologiske) teorier, som vi dog ikke har kunnet tidsbestemme. Den ene er præformationsteorien, hvor alle levende væsener opfattes som udviklende sig ud fra et allerede formed væsen. En plantes vækst og udvikling er i følge denne opfattelse prædetermineret gennem frøets konstituering. Vokser planten sig grim eller går den ud hurtigt, så grunder det altså i et dårligt frø; og dette kan opfattes som Guds vilje. Nu går præformationsteorien tit hånd i hånd med epigenesisteorien, hvor idealismen evt. elimineres. Betræfter man et frø gennem denne teori vil det ikke være muligt at gribe ind i de i frøet iboende potentialer, men det er muligt at gribe ind i de betingelser, hvorunder frøet udvikler sig (jvf. H.S. Jensen 80, s.6). Dette har ført til tanken om epigenesis, hvor fænomener tænkes at udvikle sig på basis af et væsen, der indeholder potentielle egenskaber, der afhængig af ydre betingelser aktualiseres. Kvaliteten af en bevægelse er altså ikke prædetermineret gennem væsenets aktuelle substans.

En pædagog som Fröbel, som vi senere skal behandle, kan siges at arbejde ud
 x) Kalle & Jens Peter: "Forvar for den konkrete personlighedspsykologis aktuelle mulighed", s.39-45.

fra epigeneseteorien, hvor analogien til planten bibeholdes. Men det centrale i denne forbindelse kan siges at være, at begge teorier kan rumme inden for årsagskædeopfattelsen, da begge bibeholder en énlinet faseudvikling.

De aktuelle betingelser i det 15. til det 17. århundrede, der muliggjorde formuleringen af en ny og mere adekvat udviklingsopfattelse må søges i de samfundsmæssige ændringer, der indfandt sig ved udviklingen af handel og industri, og som rundt omkring i Europa indværede de feudale samfundsordnernes undergang. Forskellige tekniske opdagelser har også spillet en væsentlig rolle, fx. konstruktionen af det uret, der er blevet brugt som model for hele virkeligheden. Samfundsforholdene begyndte at ændre sig med - i forhold til tidligere - rivende fart, og dette sætter sig da også igennem i filosofien. Mange filosoffer arbejdede nu målrettet mod at forklare, hvorledes mangfoldigheden i verdens sammensætning opstod. Årsagskædeopfattelsen måtte af to grunde forkastes. For det første pga. at den kræver en første årsag, en første begivenhed der inkluderer alle øvrige begivenheder på nødvendig måde. For det andet at den er utilstrækkelig, når man betragter flere årsagskæder, der har sammenfald, da en årsag ikke kan være årsag til sig selv. Begge punkter kan kun forsvares, hvis det antages, at Gud enten én gang for alle har skabt det hele, eller at der antages en panteisme, hvor Guds kraft virker kontinuerlig.

H.S.Jensen har analyseret to centrale - og idag stadig aktuelle - udviklingsteorier, der kommer til syne ved overskridelsen af idealismen i årsagskædeopfattelsen - den mekaniske og den biologiske udviklingsopfattelse - og vi støtter os i det følgende på denne analyse, hvor vi vil lægge særlig vægt på fænomener som determinisme, lovmæssighed, nødvendighed og tilfældighed, da det især er igennem disse, at den dialektisk materialistiske udviklingsteori - som skal udledes i næste afsnit - lader sig koncipere.

Den mekaniske udviklingsopfattelse blev formuleret præcist af Laplace i 1796. Udgangspunktet for denne kan kort formuleres således:

"Udvikling er forandring og forandring forudsætter, at noget ændrer sig, medens andet er konstant. Udvikling involverer således konstanter. Men udvikling involverer også ændring, og det er ændring på basis af konstanter, vi er interesseret i. Nogle ændringer er tilfældige, andre nødvendige. Samspillet mellem nødvendighed og tilfældighed er et vigtigt element i udvikling. Udvikling som genstand for videnskabelig erkendelse opfatter vi som underlagt lovmæssigheder. Det er den videnskabelige teoris opgave at muliggøre beskrivelse af disse lovmæssigheder og ved

hjælp af disse forklare konstaterede forandringer" (H.S.Jensen 80, s.9. Vores udhævelse).

Ved lovmæssigheder forstås naturlove i form af matematiske ligninger, og lad os se på hvorledes sådanne udledes. Antag et system S, der til tiden t_0 kan beskrives som en sum af målelige egenskaber x_1 . På vilkårlige andre tidspunkter (t_1 til t_j) måles de samme egenskaber, og ændringer i disse værdier forsøges indfanget ved ligninger, der beskriver ændringerne. På denne måde opnå et antal ligninger/lovmæssigheder for hver undersøgt egenskab x, som netop gør det muligt at beskrive systemet på et hvilket som helst andet tidspunkt, blot initialværdien af hver egenskab er kendt - og denne kan som sagt måles.

Der er tre ting, der især karakteriserer denne udviklingsteori. For det første forudsætter den, at alt i sidste instans kan måles, og den positivistiske videnskabstradition, som modellen er paradigme for, forkaster alt ikke måleligt som værende uden for det videnskabelige arbejdsrum. Det er fx. derfor ikke tilfældigt - men "videnskabeligt korrekt" - at en psykolog som MacDougall i 1908 forkaster studiet af bevidstheden som en del af psykologien - for hvordan måle bevidstheden. Det er endvidere betegnende, at dette Galilei'ske paradigme om, at gøre alt måleligt, den dag idag står indgraveret på et stort amerikansk psykiatrisk hospital. For det andet bliver dataindsamling og karakteristik af et system gjort til et ^{rent} metodisk problem. Dels et problem om, hvilke egenskaber, som kan gøres målelige, dels et problem om hvornår det kan siges, at variabiliteten af en bestemt egenskab kan siges at være indfanget tilstrækkeligt gennem en specifik ligning. Dette kan aldrig afgøres fuldstændigt, så derfor må der arbejdes med approksimationer og med bestemte matematiske kriterier (varians, spredning ect) for, hvornår approksimationer er adækvate. For det tredje antages ligningerne at være naturlove, der ikke selv tilhører det specificerede system, og som først træder i kraft, når den bestemte egenskab indfinder sig i systemet. Lovene er map. tidløse og får først tid, når de forbindes med noget konkret. Det er kun udviklingen, der er lovmæssig determineret. I modsætning til årsagsopfattelsen, der placerer tilfældigheden i ét punkt, så er tilfældigheden i den mekaniske udviklingsteori lokaliseret til alle punkter, nemlig det tilfældige tidspunkt, hvor egenskabernes værdier måles af videnskabskvinderne. Ovennævnte udviklingsteori fik snorm udbredelse. Laplace formulere love for planeterne bevægelser, og det var bl.a. gennem studiet af planeterne bevægelser ud fra disse love, at man fandt planeter som saturn, neptun og pluto. Man troede faktisk mere på Laplace end på virkeligheden selv. Da det fx. blev klart at saturn ikke fulgte Laplace's love, var det ikke lovene, som man tog ¹⁰ som forandrings

fat på at korrigeres. Sæh, man begyndte at undersøge hvorfor Saturn ikke fulgte lovene, og derved opdagede man Neptun, hvis eksistens netop var en betingelse for Saturns specifikke bevægelse. Man kunne mao. forudsige opdagelser, hvilket skabte en enorm tillid til denne udviklingsopfattelse. Men hvordan forklares udvikling af noget nyt - af nye kvaliteter? Det kan den faktisk ikke forklare, så Laplace's påstand om at også alle systemer kan beskrives vha. den er falsk. Inden for kvantemekanikken er den klart tilbagevist, og inden for det biologisk/psykologisk og det samfundsmæssige område blev den allerede trængt tilbage af den biologiske udviklingsteori, hvis udgangspunkt blev formuleret i 1859 af Darwin. Dette har dog ikke forhindret at den er blevet brugt på det sociale område, og faktisk har den fået en renaissance inden for de sidste ti år, hvilket må ses ud fra datateknologiens enorme vækst og udvikling, der netop muliggør dataindsamlinger og "matching" af disse i en grad, der ikke tidligere er kendt.

Den alt afgørende forudsætning for, at den mekaniske udviklingsteori gælder, er det betragtede systems reversibilitet - at en bevægelse eller udvikling kan gå begge veje. Ved studiet af den organiske natur fandt man ud af, at der faktisk var sket en udvikling fra lavere stående organismer til højere stående dyr og mennesker. Pasteur havde i 1857 gennem opdagelsen, at alle gærings- og forrådnelsesprocesser skyldtes levende mikroorganismer, definitivt aflivet teorien om spontan generation, som gik ud på, at alle levende væsener opstod spontant eller "opstod af kaotisk struktureret levende materie" (Ibid., s.7), og i 1859 publicerede Darwin så sin "Om arternes oprindelse", der systematiserede arternes udvikling i forhold til hinanden. Man var på dette tidspunkt ikke i tvivl om, at der var sket en udvikling, og Darwin formulerede tesen om "den naturlige selektion". Denne naturens dialektik går ud på, at vekselvirkningsforholdet mellem arternes egenskaber og miljøet (livsbetingelserne) tilstedeværelse tvinger nye arter frem (og andre tilbage) - både ud fra at en genetisk mutation "matcher" bedre til miljøet, dvs. sikrer bedre overlevelsesmuligheder, og at miljøet ændrer sig geologisk-klimatisk. (Begrebet om genetisk mutation ligger hinsides Darwin selv og stammer fra Mendel ca. 1900. Den biologiske udviklingsteori finder således først sin endelige grundsubstans efter 1900-tallet, hvor den får navnet populationsgenetikken eller neodarwinismen.)

Forskellen til den mekaniske udviklingsteori kan beskrives således:
Hvor tilfældigheden i det mekaniske udviklingsbegreb er "koncentreret" til ét tidspunkt, så er den en kontinuerlig faktor i den biologiske udvikling. Vi kan tale om en "tilfældigheds-

generator", der viser sig som variation i den enkelte art, og som er knyttet netop til mutationsmekanismen" (Ibid., s.13).

Og endvidere:

"Vi kan altså beskrive biologisk udvikling som mekanisk udvikling tilsat en tilfældighedsgenerator, der ikke blot isolerer tilfældigheden til ét tidspunkt, men gør den operativ konstant inden for et begrænset felt, nemlig variation i en given arts population" (Ibid., s.15).

Den biologiske udviklingsteori gør det altså muligt at forklare generation af nye former i virkeligheden, men den bibeholder et væsentlig træk ved den mekaniske udviklingsopfattelse, nemlig uniformitarianismen: at lovmæssigheder er konstante, fx. "de lovmæssigheder der gjaldt for fortidens kæmpeglæder og de der gælder for gråspurvne i dag er de samme" (Ibid., s.16). Dette uniformitarianismeprincip var indtil år 1900 til stor debat, da datidens bestemmelser af jordens alder til 20 mill. år var alt for lidt til, at kontinuerligt virkende lovmæssigheder kunne have genereret den mangfoldighed af arter, der kendtes. Men med opdagelsen af radioaktiviteten kunne det vises, at jordens alder var mindst 3-4 milliarder år gammel - og uniformitarianismeprincippet blev nu knæsat. Og den biologiske udviklingsteori holdt nu også sit indtog på sociale fænomener: begrebet om den "naturlige selektion" blev brugt til at forklare stammers opståen og uddøen.

Betragtes imidlertid samfundsorganisationernes kun ca. 20.000 årige historie, så kommer dette uniformitarianismeprincip til kort. Abstrakte og tidløse lovmæssigheder af den art som både den mekaniske og den biologiske udviklingsteori opererer med, kan ikke forklare de spring ("revolutioner"), der er sket og som kommer til udtryk ved, at det er forskellige love, der virker på forskellige historiske tidspunkter. Brugen af den mekaniske og/eller den biologiske udviklingsteori, der altså godt kan forklare udviklingen af nye former, vil, når de(n) bruges på samfundsmæssige processer, foretage en ikke holdbar reduktionisme af det ærlige ved disse samfundsmæssige processers eksistensform, og det er bl.a. dette problem som formuleringen af den dialektiske materialisme - og dermed naturdialektikken - sigter mod at løse. Og i og med at denne intenderer at være en videnskab om virkeligheden i dens samlede sammenhæng må den basere sig på antagelsen om en højere type sammenhæng end tilfældighedsgenererede-kausal-sammenhænge, da den skal kunne rumme de nævnte udviklingsteorier inden for deres specifikke gyldighedsområde. Denne højere type sammenhæng er gudsrigs-kategorien.

1.3 Den dialektiske materialisme - og kritik af nymarxiismen.

Der er flere indfaldsvinkler, når den dialektiske materialisme skal formuleres og begrundes. Man kan vælge en epistemologisk, ontologisk eller genetisk, omend en fuldstændig bestemmelse indbefatter alle tre indfaldsvinkler:

"Erkendelsesteoretisk bestemmes teorien som et sæt af generelle love (logisk set relateret på en bestemt måde til naturvidenskabelige love). Ontologisk sæt bestemmes teorien som en repræsentation af generelle-objectivt eksisterende lovmæssigheder (der netop repræsenteres af lovene). Vor erkendelse af lovmæssighederne (hvilket er det samme som vor udvikling af lovene) er sket gennem en interprætation og systematisering af enkeltvidenskabelige resultater (genetisk bestemmelse)" (U.J.Jensen 75, s.71).

Vi har i gennemgangen af den mekaniske og den biologiske udviklingsteori lagt vægt på de ontologiske aspekter, og det er også dem vi her skal beskæftige os med. Vi pretenderer altså ikke at præsentere den dialektiske materialisme (det er gjort udmærket andre steder) i dens helhed, men vi ønsker at gå så langt (eller så kort) ind i den, at vi kan få hold på de rammer en teori om mennesket inkluderer, og disse rammers forhold til hinanden. Desuden vil vi undersøge, hvad det betyder at forkaste den dialektiske materialisme, og så kun operere med den historiske materialisme, som bl.a. Frankfurterskolen og 2.generation af denne - Hannoverskolen - gør det.

I forbindelse med de nævnte udviklingsteorier har vi fremhævet, at de arbejdede med lovmæssigheder, der for det første var ahistoriske (naturlove), og for det andet, at disse love ikke selv tilhørte de specificerede systemer. Det centrale bliver hermed, at det almene ikke har nogen objectiv eksistens, hvilket implicerer at udvikling bliver synonym med erkendelsesudvikling, og endvidere: at udvikling af nye former ikke ændrer grundlæggende ved disse formers bevægelseslogik. Herved kan objectiv udvikling, og hvorledes denne udvikling er bestemt af objective lovmæssigheder ikke forklares. Den biologiske udviklingsteori hævder godt nok - på basis af tilfældighedsgeneratoren - at den forklarer udviklingen af nye former, men det er ikke objectiv udvikling, da de nye former siges at være determineret af de samme lovmæssigheder. Men hvad er det, der forhindrer formuleringen af objectiv udvikling, i de teorier vi indtil nu har beskæftiget os med? Det er primært eksistensen af ukorrekte ontologiske antagelser - og i vores tilfælde - at det almene ikke tilskrives objectiv eksistens. U.J.Jensen har foretaget en omfattende

analyse af betingelserne for formuleringen af en teori om objectiv udvikling, og han når frem til at kunne påpege tre væsentlige filosofiske antagelser, der blokerer for udviklingen af en filosofisk udviklingsteori. Det er idealisme, nominalisme og reduktionisme, og den dialektiske materialisme kan da også siges at bygge på antagelser, der imødegår ovennævnte: nemlig

- i) eksistensen af en objectiv virkelighed (anti-idealistisk forudsætning).
  - ii) den objective virkelighed består af såvel konkrete fænomener som almene størrelser (anti-nominalistisk forudsætning).
  - iii) hierakiet udvikles i overensstemmelse med objectivt eksisterende lovmæssigheder (anti-reduktionistisk forudsætning).
- (U.J.Jensen 75, s.86, vores udbævelse).

Kun med disse antagelser - der er af filosofisk karakter, og som dermed ikke kan bevises, men er givet i og med en materialistisk anskuelse af den menneskelige praksis - bliver objectiv udvikling et problem. Og virkeligheden på basis af dette vil på det mest abstrakt almene niveau ansues således.

Virkeligheden består af materie i bevægelse, som udgør en enhed af vekselvirkende forhold. Som produkt af dette opstår der selvstændiggjorte og nye former, der indgår i vekselvirkning med virkelighedens andre former. Modsetninger i og mellem formerne tvinger nye former frem, og disse former er karakteriseret ved, at de tidligere modsigelser i formerne får en ny form at bevæge sig under - de underordnes en ny logik, nye modsigelser, hvilket er udtryk for at der er opstået et nyt konkret væsen. Væsenet er altså ligesom i den Aristoteliske ontologi konkret og særegen, men i og med at det almene i den dialektiske materialisme opfattes 1) som objectivt eksisterende og 2) som den bestemmende individuationsfaktor for det konkrete, så bliver erkendelsen af det almene kun strategien for erkendelsen af det konkrete, der netop må ses som en enhed af alment, særligt og specifikt. Det enkelte konkrete rummes derfor kun ufuldstændigt i det almene, da det almene er en abstraktion, en tænkt og udhævet side ved det konkrete, der dog kun eksisterer i det enkelte eller i kraft af det enkelte. Almene bestemmelser siger os altså ikke noget om, hvad det konkrete er alment, men noget om hvordan det konkrete alment produceres, og dermed hvordan det konkrete kan bestemmes i hvert enkelt tilfælde.

"Men hvad er det, der skal bestemmes i hvert enkelt tilfælde? Det må være de bestemmende forhold for det konkrètes eksistens som netop dette konkrete, det må være det værende i dets essentielle træk, altså dets væsen, som med Marx er "den etendommelige"

lige genstands ejendommelige logik". Væsenet anskues dermed ikke som et abstrakt, generelt object, men som det virkelige objects udviklingslogik, som grundforhold og nødvendig bevægelse, så det er kun på dette niveau, at man kan tale om lovmæssigheder, og det af den simple grund, at almenheder/abstraktioner kun eksisterer i kraft af det konkrete" (Kalle & Jens Peter 80, s.44).

Det erkendelsesindhold, der interesserer en videnskab og som fikseres i almene kategorier, ligger dermed under for det krav, at det enkelte konkrete skal rummes i det som simpel logisk mulighed. Hvis dette ikke er tilfældet så betyder det blot, at de specificerede almene bestemmelser ikke er tilstrækkelige (eller forkortede eller fordrejede), hvilket principielt kan skyldes to ting: enten er bestemmelserne ikke almene nok, eller også er det erkendelsesområde, hvorudfra der foretages almengørelser, ikke omfangsrigt nok. For en teori om mennesket betyder dette, når man antager at menneskets væsen gennem antropogenesen er forskudt til de samfundsmæssige forhold (6. Feuerbachese), at almenbestemmelser udelukkende ud fra menneskene (at de har bevidsthed, sprog, følelser ect.) ikke er et tilstrækkeligt erkendelsesområde, og at den psykologi dette resulterer i (bl.a. repræsenteret af Rubinstein) bliver en særlig almen psykologi, der kun kan udsige noget om forskelle, ligheder og sammenhænge mellem mennesker, men ikke noget om disse menneskers væsen, om deres unikke eksistensform. Men tilbage til problemet om lovmæssigheder.

Love opfattes mao. som nødvendige grundforhold, som dialektiske enheder, dvs. som bestående af modsigelser. Udvikling betraget som objectiv udvikling bliver udvikling i systemets almene bestemmelser. Dette betyder ikke, at de tidligere almene bestemmelser, der også udtryktes gennem dialektiske (og kausale) love, forsvinder ved systemets udvikling, men at de hæves op på et højere niveau og kommer til at virke på en ny måde. På denne måde vil selv kun lidt udviklede systemer bestå af et hieraki af niveauer med deres unikke lovmæssigheder, hvor de højere niveauer dominerer de lavere. Betragtes dette hieraki af niveauer må det anskues og analyseres både vertikalt og horisontalt, men det er især den vertikale sammenhæng (hvordan niveauer griber ind i hinanden), der bliver væsentlig, da det er deri at udviklingen viser sig, dels den udvikling der er foregået, og dels hvilke logiske muligheder, der foreligger for ny udvikling.

Denne ontologiske opfattelse implicerer en bestemt metode - faktisk implicerer den to forskningsstrategier, der er forbundet på en indre måde. For det første må der tages udgangspunkt i genstanden i dens mest udviklede form (jvf.

den Marx' tese om, at mennesket er nøglen til abens anatomi). Man må begynde oppefra og skelne mellem genstandens historie, og den forhistorie, der netop har ført til genstandens aktuelle historiske udviklingsniveau. Ved analyse af genstandens historie vil det være muligt at udbæve forskellige momenter og dimensioner, hvilket vil sige forskelligartede udviklingslogikker, men det vil ikke være muligt at udsige noget konkret om disse væsentlig^{hed} i forhold til hinanden. Derfor må der for det andet foretages en historisk rekonstruktion - en forfølgelse af genstandens forhistorie - så de forskelligartede udviklingslogikkens dominans- og underordningsforhold i forhold til hinanden kan bestemmes i deres historiske variabilitet. Forskningsstrategierne (metodens to dele) hænger sammen på den måde, at analysen af genstandens historis kan indfange de momenter, der også er særegne og specifikke og som til stadighed reproduceres på unik måde, som en del af betingelserne for genstandens fortsatte eksistens, medens analysen af genstandens forhistorie dels kan pege på nye endnu ikke erkendte momenter, dels kan indicere momenters forhold til hinanden mere og mere adskvat. Et moment som reklame, der er specifik for det kapitalistiske samfund, vil fx. ikke kunne udledes af det feudale samfunds indre logik (reklamens væsentlighed usagt), da opståelsesbetingelser ikke er analoge til den indre sammenhæng, der til stadighed reproduceres på mangfoldig måde. Med andre ord er det væsentlig at skelne mellem udgangspunkt og grundlag (Sève); der er væsensændring til forskel.

Vi kan nu med U.J.Jensen karakterisere den historisk dialektiske materialisme nærmere:

"Den (natur)dialektiske teori sætter sig for at specificere udviklingsmæssige egenskaber ved systemer i det forløb af deres udvikling, hvor de enkelte faser omhandles af naturvidenskaben. Den historiske materialisme specificerer derimod udviklingsmæssige egenskaber ved systemer, når de har udviklet sig til en samfundsmæssig fase.... Samfundsmæssige fænomener må betragtes som kvalitativt højeste udviklingsstadiet i en historisk proces, hvis tidligere faser er naturmæssige. De to teorier er med andre ord egenskaber i forskelligartede faser af én og samme udviklingsmæssige proces" (U.J.Jensen 75, s.79).

Ovennævnte karakteristik kan misforstås derhen, at dialektikken ikke gælder den samfundsmæssige fase, men så har man overset, "at mennesket som et samfundsmæssigt væsen er et udviklingsprodukt af en naturlig udvikling; at der ikke er nogen kløft mellem menneske og natur (eller mellem samfund, kultur og natur)" (Ibid.). Dermed er der ikke noget kontroversielt ved at bestemme

den dialektiske materialisme som om teori om generelle lovmæssigheder i naturen og som en teori om den menneskelige erkendelses udvikling, da en redegørelse for erkendelsesudvikling samtidig er en redegørelse for stadig mere generelle træk ved den materielle virkelighed (U.J.Jensen 73, s.204-5). Da vores erkendelse af virkeligheden foregår på basis af kategorier, der udtrykker selvstændiggjorte entiteter/enheder, kan den dialektiske materialisme dermed også bestemmes (kært barn har mange navne!) som en teori om generelle sammenhænge og udvikling mellem de kategorier, der på et givet historisk tidspunkt karakteriserer vores erkendelse af den objective virkelighed" (jvf. U.J.Jensen 75, s.107). (De forskelligartede karakteristikker grunder i henholdsvis en ontologisk, epistemologisk og genetisk bestemmelse af den dialektiske materialisme.)

Mht. udskillelsen af den historiske materialisme, som en særlig teori om samfundsmæssige processers udvikling, så grunder dette primært i det faktum, at "menneskene til forskel fra dyrene .. opretholder deres materielle liv ved, at de selv fremstiller deres eksistensbetingelser ved hjælp af en indgribende forandring af naturen i det genstandsmæssige kollektive arbejde" (Holzkamp 77, s.171). Menneskene passer omgivelserne til, medens dyr tilpasser sig.

"Menneskene skaber deres egen historie, men de skaber den ikke efter forudtbestemt, ikke under selvvalgte forhold, men under forhold de umiddelbart forefinder, som er umiddelbart givet og overleveret" (Marx 71, s.240).

Menneskenes kollektive praksis skaber historien, og dermed også udviklingen i lovmæssighederne. Og ligemeget om denne kollektive praksis er determineret af klasseantagonismen, så vil eksisterende lovmæssigheder og udvikling i disse produceres og reproducere alment time efter time, dag efter dag, i og med den nødvendige sociale organisering. Men dette implicerer ikke, at samfundsmæssige love er naturlove, da de er produceret af menneskelig praksis, og dermed også kan ændres/ophæves gennem menneskelig praksis. Og det er dette - den menneskelige praksis - der er objektet for den historiske materialisme.

Kritik af nymarxismen (den Kritiske Teori).

Vi er nu kommet så langt, at vi kan vurdere konsekvenserne af, at forkaste den dialektiske materialisme. Med forkaste mener vi ikke en explicit brug af en anden udviklingsteori, men en forkastelse ud fra a priori eller a posteriori argumentation mod teorien. Vi vil kun beskæftige os med det a priori argument^x, der hævder at teorien blot er et politisk-ideologisk redskab for

x) For en argumentation mod a posteriori og andre a priori se U.J.Jensen 75, s.74-85.

en bestemt herskeropfattelse, der er marxismen fremmed - altså en kritik af den dialektiske materialisme for ideologisering af samfundsmæssige forhold. Grunden til at vi vælger at tage dette argument op er, at det første karakteriserer en bestemt nymarxistisk retning - den Kritiske Teori - der har fået en renaissance her på KUA, og for det andet, at det implicerer en bestemt videnskabelig praksis, som er forkortet, og i længden vil være repressiv, hvilket er stik mod den Kritiske Teoris intentioner.

Kritikken af den dialektiske materialisme som blot at være at politisk-ideologisk redskab fik sidste år ny næring, især igennem udgivelsen af "Det forsvundne subject" (Kristiansen m.fl. 79) og igennem "Lysenkoismen" (J.Hoffmeyer 79). Udgangspunktet for deres argumentation er det sammen - nemlig Stalin-fænomenet - hvor Kristiansen m.fl. (K) argumenterer for at den dialektiske materialisme er i modstrid med Marx selv, hvor J.Hoffmeyer følger tråden op ved at vise, hvilke uholdbare praktisk-videnskabelige konsekvenser det kan have at arbejde på basis af den.

Inden vi går ind i debatten er en fodnote på sin plads. At tage Stalin til indtægt for den dialektiske materialisme i dens eviggyldige form er et udgangspunkt, der kun kan betegnes som bevidet politisk manipulation. Der findes utallige analyser inden for ML (marxismen-leninismen)-bevægelsen (se fx. Bo Justafsson 67), der påviser, hvorledes Stalin reducerer den historiske dialektiske materialisme til ren økonomisme, til udelukken at omhandle økonomiske forhold forhold, der bevæger sig med naturlovmæssig karakter. Konkret betyder dette, at Stalin kunne hævde, at når først der én gang var etableret socialistiske produktionsforhold, så kom kommunismen af sig selv, og det eneste, der kunne true denne énlinede udviklingsproces, var ydre "fjender", hvilke der var mange af at dømmes efter antallet af koncentrationslejre. Alle der var modstandere af den officielle politiske linie kunne stemples som fremmede agenter, hvad der også var åbnet op for. Mao har en meget mere nuanceret opfattelse af denne proces, som bl.a. kommer til udtryk gennem begrebet "om klassekampens fortsættelse under socialismen" og gennem artiklen "Om den rigtige behandling af modsigelser inden for folket" (Mao 78, s.339-72), men dette er K. blind for. Deres politiske budskab er imidlertid klar nok: sovjetmarxismen og dermed sovjetpsykologien er et politisk-ideologisk redskab, der siden Stalins tid har legitimeret den sovjetiske bureaukratklases magtanvendelse over og udbytning af den sovjetiske arbejderklasse. Vi er ikke uenig i kritikken af Stalin, og ej heller i at Stalin brugte den dialektiske materialisme til legitimering af magt og udbytelsesforhold. Men at konkludere at i og med den dialektiske materialisme er brugt legitimerende, så er den

også ubeholdbart teori om virkeligheden vil kunne have denne karakter, enten hvis den universaliseres ud over dens genstandsområde, eller hvis den reducerer flere unikke genstandsområder til ét og samme - med mindre al videnskab og dermed al erkendelse er ideologi, hvad vi senere skal modbevise. At kritisere den dialektiske materialisme på grundlag af Stalins opfattelse og brug af den er altså ikke holdbart, og udsiger udelukkende noget om Stalin, og intet om, hvad den dialektiske materialisme kan være. Vi forholder os derfor til den udformning af den dialektiske materialisme, som vi det foregående har fremlagt, og problemet bliver altså, hvorvidt den ne falder for ny-marxismens kritik. Vi tillader os at sætte lighedstegn mellem K. og den Kritiske Teori, da de selv vedkender sig det, og da de også flittigt citerer dens fremtrædende repræsentanter.

K. deler deres kritik op i fire punkter, hvor vi kun vil forholde os til de fælles linier. Disse er, dels den allerede behandlede legitimeringskarakter, og dels at samfundslove sammenblandes eller reduceres til naturlove, forstået på den måde, at

"der ingen forskel (er) på naturlove og samfundsmæssige love, mennesker er til evig tid underlagt blindt virkende natur- og samfundslove" (K. 79, s. 16, vores udhævelse).

Denne reduktion (som er reel nok for Stalins vedkommende) finder K. er i modstrid med Marx himself, og de citerer Marx for det modsatte (tilsyneladende!):

"Denne lov (værdiloven, vores bem.) for den kapitalistiske akkumulation, som er blevet mystificeret til en naturlov, udtrykker således i virkeligheden kun, at den kapitalistiske akkumulationsnatur udelukker enhver indskrænkning i arbejdets udbytningsgrad og enhver forøgelse i arbejdets pris, der vil kunne indebære alvorlig fare for den fortsatte reproduktion ... På samme måde som mennesket i religionen bliver behersket af sin egen hjernes frembringelse, bliver det i den kapitalistiske produktion behersket af sin egen hånds frembringelser" (cit. K., s. 17)

Samfundsmæssige fænomener mystificeres altså som naturforhold, bl.a. det ikke umiddelbart gennemskuelige forhold mellem arbejds værdi og dets pris, der tilstedelighed reproduceres tankemæssigt som det samme. Man taler derfor om, at under kapitalismen tilsløres væsensforhold aktivt af fremtrædelsesforhold. Marx har altså ikke analogi mellem natur- og samfundsmæssige love, hvad vores dialektiske materialisme da heller ikke hævder ud fra, at det er menneskenes kollektive praksis, der har skabt de samfundsmæssige love og udviklingen i disse, hvorimod naturlove overhovedet ikke kan ophæves (eller ændres (generelt)). Hvori består da den dialektiske materialismes fejl eller ikke-marx-

istiske karakter? Den må nødvendigvis bestå i karakteren af de samfundsmæssige love - som vi nu på forhånd kan udelukke som værende naturlove - og for at få hold på denne karakter (det specifikke ved samfundsmæssige love) citeres Marx igen, men hvor genstandsområdet nu er tiden hinsides kapitalismen:

"Friheden på dette område kan kun bestå i, at det kollektivt arbejdende menneske, de associerede producenter regulerer dette stofskifte med naturen rationelt, at de bringer det under fælles kontrol i stedet for at beherskes af det som blindt magt" (Ibid., vores udhævelse).

Og K.'s konklusion er følgende:

"Her pointerer Marx, at det samfund, der bør afløse det kapitalistiske samfund styres i fællesskab af de forenede producenteres fornuft ud fra deres opfattelse af menneskelig værdighed og hensigtsmæssighed. I dette samfund er det altså hverken naturlove eller samfundsmæssige lovmæssigheder klædt ud som naturlove, der strukturerer samfundslivet, det er i modsætning til kapitalismen og åbenbart også til sovjet-samfundet da i fællesskab producerende mennesker, der anvender deres vilje og fornuft til at gøre samfundsudviklingen afhængig af deres beslutninger, i stedet for at være underlagt denne som blind magt" (Ibid., vores udhævelser).

Samfundsmæssige love er mao. love, der eksisterer blindt, fordi menneskene ikke producerer gennem anvendelse af deres kollektive vilje og fornuft, og argumentet for at vilje og fornuft åbenbart i mæsemåletok tillader love at eksistere under kapitalismen er - med mindre man vil hævde en kollektiv evne-defekt eller dårskab - at fremtrædelsesformerne aktivt slører væsensforholdene (et fænomen skabt ved at arbejdskraften er blevet gjort til en vare), hvad de ikke vil gøre under socialismen. Samfundsmæssige love eksisterer mao. ikke objektivt, men de reproduceres tankemæssigt - og under kapitalismen godt nok på en fordrejet måde - hvilket også betyder at udvikling^{kan} er udvikling på det bevidsthedsmæssige eller det begrebsmæssige plan, der som konsekvens har "at modellen for udvikling i realiteten (bliver) den logiske udledning, hvor konklusionerne ikke har et indhold, der ikke allerede er rummet i præmisserne" (U.J. Jensen 75, s. 92). Der ligger to ting i ovennævnte: For det første vil erkendelsen om love ophæve disse loves determination af den menneskelige praksis, men - vil K. tilføje - det kræver at alle har erkendelsen. Dette er imidlertid det samme som at indrømme, at det er objektivt eksisterende forhold, der producerer lovens og dominerer den menneskelige praksis, hvilket også betyder, at kollektivt ændrende praksis er...

dig for at ophæve lovene: den bevidsthedsmæssige erkendelse af dem vil altså ikke i sig selv være tilettrækkelig til at ophæve lovene, men den vil muliggøre praktisk handling, der kan ophæve dem. Men vil ophævelse af kapitalismespecifikke love gennem fornuft og vilje én gang for alle gennem revolutionen fjerne begrebet samfundsmæssige love? Det vil K. næppe hævde, da de så stiller sig på Stalins position om, at socialismens etablering i sig selv producerer kommunismen eller forhindrer kapitalismens genopståen. Man kommer dermed ikke uden om eksistensen for tid og evighed af samfundsmæssige love; problemet for revolutionære er snarere, hvordan man opnår nogle produktionsforhold, hvor lovene er under bevidst kollektiv indflydelse, og som eigner mod at sikre de enkelte individers frie udvikling på den ene side, og et adækvat stofskifte mellem natur og samfund på den anden side.

For det andet må K. modsætte sig begrebet om objectiv udvikling, om udvikling fra noget lavere til noget højere, hvad de også gør med argumentet, at det ikke er andet end "den ureflekterede genspejling af kapitalens udviklingsprincip" (K.79, s.19), hvad der forøvrigt også er et argument for, at de har en idealistisk opfattelse af samfundsmæssige love, i og med at de gøres bevidsthedsafhængige. Det centrale her er, at den rent faktiske og foregåede udviklin fra dyr til menneske forbliver en gåde ^{også} på det rent begrebslogiske plan, da de begreber, der kan dannes om dyrs adfærd, ^{generelt} ikke har - og overhovedet ikke kan have - mennesket som en logisk mulighed.

J.Hoffmeyer kører videre i K.'s rille og påviser de praktiske konsekvenser af videnskabeligt arbejde på basis af den dialektiske materialisme, og det er faktisk rystende læsning. Kort fortalt handler det om, hvordan Lysenkos arvelighedslære - der er aldeles falsk, da den knyttet arvelighed til fysiologiske processer - blev knæsat som den eneste tilladte videnskabelige arvelighedsteori, dels fordi den havde en sådan udformning, at den gav løfte om en umiddelbar løsning på sovjetstatens fødevarerproblem, og dels fordi den var (hævder Hoffman) i overensstemmelse med den dialektiske materialisme. Nu indrømmer Hoffman dog selv, at det først var senere, at den blev tillæmpet den dialektiske materialisme, hvilket dog falder sammen med tidspunktet, hvor den blev knæsat som statsideologi.

Vi har beskæftiget os med legitimeringskarakteren, men skal kort dvæle lidt ved den her, da opfattelsen er gennemgående, omend på en modsætningsfyldt måde. Først mistænkeliggøres den dialektiske materialisme (artikel 1+11), dernæst afsløres det "at . . . efter min bedste Marxforståelse er en sådan ontologisk opfattelse af den dialektiske materialisme umærksk og metafysisk" (artikel 111), men så indrømmes det, at "det ikke er umuligt at man idag

kunne formulere den neodarwinistiske teori på en måde, der ville forlige den med den ontologiske opfattelse af den dialektiske materialisme - endog i Stalins firkantsede udgave" (artikel 111). Hvad er så egentlig problemet? Jo, det er, at man ontologiserer det almene - at man vil "putte dialektikkens love ind i naturen selv - som egenskaber ved denne - (hvorved) de enkelte naturvidenskaber reduceres til den opgave inden for hver sit område at reproducere den universielle lov (dvs. de tre dialektiske love, vores anm.) i de forskellige konkrete naturlove" (Ibid.). Hoffman føler åbenbart sin forskerfrihed truet, men det er slet ikke nødvendigt, da en ontologisk opfattelse af det almene ikke implicerer at det almene fremtræder på alle specifikke enkeltområder, men kun at der er noget alment, der binder disse enkeltområder sammen til en helhed, der er i stadig bevægelse og udvikling, og det er om enheders og helheders sammenhængende bevægelse og udvikling, at den dialektiske materialisme i vores ontologiske forståelse hævder at være en teori om. Hvis ikke denne sammenhæng og udvikling erkendes må verden nødvendigvis opfattes som bestående af en række elementer, der udelukkende kan gøres til manipulation ud fra forskellige hensigter og mål, hvilket også er en konsekvens af K.'s opfattelse af, at love udelukkende har bevidsthedsmæssig eller begrebsmæssig karakter. Denne opfattelse er ikke ny, den genfindes hos Marcuse - som forøvrigt har spillet en væsentlig rolle for den Kritiske Teoris videnskabsteoretiske grundlag i nyere tid - og den får følgende kommentar med fra U.J.Jensen:

"Den menneskelige virksomhed kan gøres til genstand for menneskelig manipulation; vi kan rette vores aktivitet imod den. Men det er absurd at hævde, at den ikke er noget ud over at være et object for vor manipulation. Vi afdækker dybere og dybere lag af virkeligheden gennem vores teorier og modeller. Derved åbnes der nye handlemuligheder for os. Vi kan ikke reducere materien til praksis eller mulighed for praksis, thi det er materien og vor erkendelse af den, der er bestemmende for vore handle muligheder" (U.J.Jensen 73, s.266).

Betrægter man nu hvad K. og Hoffmeyer sætter i stedet for den dialektiske materialisme, så er det en form for subject-object-dialektik, hvor dialektikken knyttes til den menneskelige praksis, "som menneskets våben i for søgnet på at forstå naturen" (Hoffmeyer 79, artikel 111). Der er allerede fremkommet argumenter mod en sådan substitut, men lad os tydeliggøre konsekvenserne. I og med at verden ved en ikke-ontologisk-dialektisk materialisme nødvendigvis udelukkende bliver genstand for manipulation, så reduceres verden (Natur, samfund og mennesket) til object for sanselig anskuelse og tilegnelse. Hvorved menneskets aktive stofskifte med verden hævdes

Mennesket sættes overfor verden i stedet for i sammenhæng med den verden, det selv gennem dets praksis har været med til at skabe, hvilket betyder, at man på forhånd har afskåret sig fra at afdekke, hvorledes mennesket er et naturligt udviklingsprodukt af verden. Det er derfor ikke noget tilfælde, at den Kritiske Teori udelukkende arbejder livshistorisk og samfundshistorisk, men ikke fylogenetisk.

De praktiske tiltag overfor virkeligheden bliver forkortet på flere leder. For det første bliver det psykologiske videnskabsrum afskåret med den fylogenetiske dimension. Den har a priori ingen værdi, da verden - og dermed også de processer, der har skabt mennesket - udelukkende er objekt for sanssemæssig anskuelse.

For det andet betyder det at ophæve enhver teori til ideologi, at man kun kan kritisere andre teorier abstrakt, dvs. som værende metafysisk, mekanisk, idealistisk ect. Man kan ikke og må på grund af udgangspunktet afstå fra at udhæve ny erkendelse af allerede eksisterende teorier. At en sådan renlivet ideologikritik på lang sigt er repressiv er tydelig, da den er tandsløs ved konfrontation ved andre teoriers praksis (vi vurderer dog ideologikritikkens første fase herhjemme efter studenteroprøret i 68 som værende progressiv, da den grundlæggende skærpede en kritisk holdning til den etablerede videnskabs klassekarakter. Ideologikritikkens hermeneutiske grundlag gjorde det netop muligt at tematisere teorikonceptioners partiskhed, hvad den indtil da dominerende positivistiske videnskabsstradition med dens mekaniske udviklingsteori ikke havde op for, grundet dens selvforståelse om videnskabsneutralitet, hvilket blot resulterede i, at forskernes egen klasse-mæssige position ureflekteret indgik som bestemmelsesmoment i videnskabsprocessen.)

Blot disse to punkter betyder, at den dialektiske materialisme, der hævder en sammenhæng mellem virkelighedens fænomener, og som også hævder at denne sammenhæng er af objectiv karakter, nødvendigvis må forkastes af flere grunde (grunde vi dog ikke har fundet holdbare ud fra et materialistisk grundsynspunkt). Tilbage bliver ^{for} den progressive (kritikeren af kapitalismens umenneskelighed) den historiske materialisme. Denne ligestilles med begrebet marxistisk samfundsteori og indsnævres til kritikken af den politiske økonomi under kapitalismen, og er dermed a priori ikke en teori om det enkelte menneske, det enkelte subject.

Der findes utallige analyser, der skal godtgøre, at marxismen skal opfattes således. Mest berømt er nok Schanz' "Til kritikken af den politiske økonomi" med undertitlen "Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status", men pga. at Schanz ikke opererer med begrebet objectiv udvikling vil hans "rekonstruktion" være den logiske udledning, hvor

konklusionerne ikke kan have et indhold, der ikke allerede er givet gennem udgangspremisserne. Denne udledning leder ikke en subjectteori fremme af Marx' skrifter himself, da Marx ikke selv (nåede) at udlede denne, og da slet ikke når man nægter at anerkende Marx' første skrifter (de til og med "Den Tyske Ideologi"), hvor Marx afstår fra at psykologisere samfundet til fordel for en adskillelse af "den politiske økonomis object fra psykologiens object" (Seve 78, s. 172), hvor studiet af førstnævnte er nøglen til forståelsen af mennesket, men som ikke i sig selv er teorien om mennesket - dertil kræves selvstændig forskning med udviklingen af adækvate begreber. Kun ved at forkaste al tidligere formuleret historisk og dialektisk materialisme hos Marx indtil "Kapitalen" ("Grundrids" status i den Kritiske Teori og i Kapitallogikken er uafklaret hos os) kan man begrunde udledningen af en teori om mennesket hinsides marxismen, men man kommer uværgerligt i modstrid med selve det materialistiske grundsyn - en virkelighed uafhængig af vores bevidsthed om den. Schanz' "rekonstruktion" af "Kapitalen" bliver dermed en selvopfyldende profeti og tom tautologi, der intet siger ^{noget} om muligheden af at udvikle en psykologi som en enkeltvidenskab inden for marxismen, men kun noget om, at denne psykologi ikke findes i "Kapitalen".

På basis af denne forkortede marxisme opfattelse (og meget mere) stilles man i et tomrum, man mangler en teori om mennesket, en subjectteori, men hvorfor bliver det Freud's psykoanalyse, der får æren? Jo, fordi den er en enhed af terapeutisk-praksis og teori, hvilket gør at psykoanalysen indtager en særstatus i forhold til andre borgerlige teorier, og fordi den har "det indre liv" som sin genstand. Det er godt nok en borgerlig teori, så derfor må den oparbejdes kritisk, så den kan komme i et formidlingsniveau til marxistisk samfundsteori. (Birger S. Nielsen, forelæsning 23-9-80).

Men kommer man ikke ved overhovedet at støtte sig til teorier i strid med sit eget udgangspunkt, at i og med virkeligheden udelukkende er objekt for sanssemæssig anskuelse og tilegnelse, og dermed kun kan gøres til genstand for manipulation, så bliver enhver teori - inklusiv ens egne - ideologier. Både og. Man kommer ikke i strid med sit udgangspunkt, når ens teorier sigter mod at afsløre og kritisere virkelighedens forskellige former. Men man kommer i strid med sit udgangspunkt, hvis ens teorier overhovedet indeholder (eksempelvis psykoanalysens fase-model) eller postulerer en bestemt opfattelse eller kritiks dominans over andre. Dette forsøger man at imødegå ved at skelne mellem kapitalaffirmative og proletarisk-emancipatoriske opfattelser og kritikker. Til gengæld må man sluge, at alle kritikvarianter, hvis selvforståelse er proletarisk-emancipatorisk, er lige adækvate og mht. praktisk politisk handling lige relevante (VS' paraplyorganisationsform er

et organisatorisk udtryk for dette). Prøver man tilgængæld at skelne mellem diverse proletarisk-emancipatoriske varianter, så må man skelne mellem mere eller mindre emancipatoriske potentialer, men dette er en umulighed, for hvordan afgøres, hvilken analysedimension, der er den væsentligste, når alle a priori har væsenlighedsværdi? På grund af udgangspunktet må man afstå fra at fundere uoverensstemmelserne i objectivt eksisterende forhold, i de forskellige individer eller grupperes praksisrelationer, og en analyse må begrense sig til samstilling af forskellige bevidsthedsfænomener, hvad der ikke åbner op for en kollektiv mere adækvat praksis i relation til objectivt eksisterende udviklingstendenser: teorifjenskheden fører til halehæng til udviklingen.

Vores argumentation imod den Kritiske Teori (og Kapitallogikken) er altså i korte træk, at ved at miskende begrebet om objectiv udvikling, så reduceres dels marxismen til ren kapitalistisk samfundsteori og dels virkeligheden til blot object for sansemæssig anskuelse og tilegnelse - et tilbagefald til den objectivistisk-anskuende materialisme, som Marx allerede tilbageviser gennem 1. Feuerbachese - hvorved menneskets sammenhæng med og udvikling i virkeligheden forkortes og fordrejes, således at den menneskelige subjectivitet - den specifikke forholden sig til konkrete livsbetingelser - ikke kan begribes i dets historiske bestemmelse som et moment ved den samfundsmæssige livsvirksomhed; hvordan den så ellers bestemmes af den Kritiske Teori vender vi tilbage til i kapitel 3.

Vi skal ikke bevæge os mere rundt i den Kritiske Teoris grundlagsmodsigelser her, men gå over til at se på strategien for en teori om mennesket, når det antages at mennesket er et produkt af en naturlig udvikling, og når det samtidig antages at virkeligheden ikke blot er object for sansemæssig anskuelse og tilegnelse; at der faktisk er dimensioner i virkeligheden selv, og at nogle dimensioner er mere væsentlige end andre, når fænomeners bevægelseslogik skal afdækkes.

1.4 Mennesket som en unik struktur i udvikling.

Når mennesket betragtes som et produkt af en naturlig udvikling, så indebærer det umiddelbart to distinktioner for udforskningen af det:

- a - analyse af den naturhistoriske udviklingsproces, der har ført til konstitueringen af den menneskelige organismes særlige funktionsniveau.
- b - analyse af den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces, hvor igennem menneskets almene væsenstræk reproduceres og udvikles.

Denne bestemmelse af menneske-verden-sammenhængen på det mest overordnede historiske niveau er - når målet er en teori om det enkeltstående konkrete individ - nødvendig af flere grunde (at den ikke er tilstrækkelig vender vi tilbage til).

For det første fødes hvert individ ind i en på forhånd givet historisk samfundsmæssig virkelighed. Væsentlige bestemmelser i denne overindividuelle samfundsmæssige proces, som individet må opretholde eksistensen igennem, står altså fast på forhånd og er givet uafhængig af individets egen vilje. For det andet er det menneskelige individ også et biologisk væsen, hvilket på forhånd sætter nogle bestemte muligheder og begrænsninger i dets relation til omverdenen. Disse "biologiske" potenser realiseres dog altid kun i en konkret historisk sammenhæng - mennesket er dermed et samfundsmæssigt naturvæsen.

Begge distinktioner er nødvendige for kun ved at bestemme denne overordnede sammenhæng for individuel samfundsmæssig livsopretholdelse, kan det begribes, hvad der individuelt realiseres - dvs. det almenes realiseringsformer gennem det konkrete set i sammenhæng med de særlige og specifikke dimensioner ved dette enkelte konkrete.

Distinktionerne er altså momenter ved enhver menneskelig livsvirksomhed, hvilket betyder, at den indre sammenhæng mellem dem må bestemmes. Udarbejdelsen af denne indre sammenhæng giver, hvad vi vil betegne som, de væsentlige dimensioner for individuel samfundsmæssiggørelse, og betyder i første omgang særlig focus på dyr-menneske-overgangsfeltet for 10-5 millioner år siden (Schurig 79, s. 185). Her kan udarbejdes, hvilke organismiske funktionsniveauer, der er udgangspunktet for udviklingen af menneskets naturlige potenser for samfundsmæssiggørelse, og hvilke der bliver ophævet med en ny kvalitet i menneskets natur. I denne analyse til en bestemmelse af en antropologi bliver den kollektive genstandsmæssige virksomhed central, og muliggør netop bestemmelsen af det kvalitative spring mellem organismisk og menneskelig funktionsmåde.

Man "begyndte, omend i begyndelsen kun i meget ringe omfang, at

tilpasse omverdenen til sig selv ved hjælp af aktive indgreb, altså selv at skabe deres egne livsbetingelser. Det må anses for temmelig sikkert, at det netop var "evolutionsfordelene" ved denne indgribende forandring af omverdenen, der i dyr-menneske overgangsfeltet virkede tilbage på den fylogenetiske proces på en sådan måde, at menneskets "samfundsmæssige natur" udviklede sig, altså den natur i kraft af hvilken mennesket som det eneste levende væsen besidder artspecifikke biologiske muligheder for samfundsmæssig livsopretholdelse" (Holzkamp 79c, s.192).

Udviklingen i menneskets samfundsmæssige natur nødvendiggør dermed på den ene side samfundsmæssig livsopretholdelse, men på den anden side muliggør den det også. I indre sammenhæng med udviklingen af den menneskelige natur til at være "naturlige" muligheder for individuel samfundsmæssiggørelse og samfundsmæssig livsopretholdelse udvikles på grund af den kollektive genstandsmæssige omverdensbearbejdning også organiske og strukturelle samfundsmæssige forhold, og på et tidspunkt bliver det den

"so geschaffene gegenständliche Lebenswelt des Menschen, und nicht mehr der Organismus bzw. die Organismen-Populationen, der primäre Träger der Gesamtentwicklung ist" (Holzkamp 79e, s.7).

Denne dobbelthistoriske udviklingsproces, der konstituerer menneske og samfund som to selvstændige - men væsenssammenhængende - genstandsområder, betyder at det enkelte individ er dobbelt-historisk bestemt, dels gennem dets artspecifikke muligheder for samfundsmæssig livsopretholdelse, og dels gennem de aktuelt samfundsmæssigt-historiske betingelser, som forefindes for det. Den indholdsmæssige bestemmelse af menneskets samfundsmæssige natur skal vi ikke komme ind på her, men vi skal gå videre med nogle differentieringer omkring den samfundsmæssigt-historiske proces, der overlejrer hvert enkelt individs konkrete livspraksis.

Menneskene er på den ene side i kraft af deres genstandsmæssige indgriben og ændring i deres omverdensrelationer "ophav til den aktive skabelse og bevidste kontrol af deres tilværelsesomstændigheder, dvs. subjecter for deres samfundsmæssige livsproces" (Holzkamp 79b, s.137). Men de er på den anden side på grund af "de naturlige og samfundsmæssige nødvendigheder, som deres livsopretholdelse, altså deres materielle reproduktion er underlagt, i deres virksomhed og i deres bevidsthed bestemt af deres objective livsbetingelser, .. af de samfundsmæssige forhold som de selv skaber og forandrer" (Ibid.).

Mennesket er mao. bestemt af både den subjective faktors udviklingsniveau, og de objective betingelser for denne på det samfundsmæssigt-historiske niveau, hvorigennem dets artspecifikke muligheder realiserer sig.

Denne differentiering på det samfundsmæssigt-historiske niveau - der af den Kritiske Psykologi sammenfattes med begrebet om det nødvendige forhold mellem objectiv bestemtthed og subjectiv bestemmelse - medfører endvidere en differentiering mellem det samfundsmæssige subject, der kan defineres som den

"reelle sammenfatning af bestemte gruppers eller klassers eller også af alle samfundsmedlemmers bevidste aktive livspraksis på grundlag af erkendelsen af, at man alle rammes af den samfundsmæssige virkelighedsforandrende objective nødvendighed" (Ibid., s.138),

og det enkelte konkrete individs subjectivitet. Differentieringen er nødvendig, da det enkelte individ ikke er en mekanisk afbildning af de samfundsmæssige livsbetingelser, fordi det enkelte individ både kan og må forholde sig til egne relevante livsbetingelser; i og med at mennesket er et naturvæsen kan det ikke deterministisk formbestemmes af samfundsforholdene, men omvendt bliver samfundsforholdene selvfølgelig bestemmende for de "biologiske" potensers konkrete realiseringsformer. Individets samfundsmæssiggørelse kan derfor forstås som realiseringen af samfundsmæssig udvikling gennem individuel udvikling, og individets subjectivitet som den personlige realisering af samfundsmæssig subjectivitet. Et individs dannelse kan dermed processuelt udtrykkes gennem forholdet mellem samfundsmæssiggørelse og subjectivitet, der resultatativt fremtræder gennem konstitueringen af mere eller mindre adækvate handlævner hos individet på dets forskellige udviklingsniveauer.

For en begribelse af det konkrete individ må dets subjective realisering af dets objective livsbetingelser altså begribes som det bestemmende moment ved individualgenesen. Denne kan ikke deduktivt fremanalyseres gennem specificeringer af almene artspecifikke muligheder for samfundsmæssiggørelse og af almene realiseringsbetingelser for denne, fordi individet netop kan forholde sig til disse. Analysen af individet som en unik struktur i selvbevægelse er dog ikke uafhængig af de udledte almene bestemmelser, tvært i mod:

"Die "inneren" individualgeschichtlichen Entwicklungsgesetze sind in keine Sinne selbständig und abgehoben von den gesellschaftlichen Entwicklungsmöglichkeiten und Realisierungsbedingungen, sondern beziehen sich eben auf die Prozess-Charakteristika der Realisierung inhaltlich bestimmter Entwicklungspotenzen bzw. -dimensionen in historisch konkrete Lebensverhältnisse hinein" (Holzkamp 79d, s.51).

Den individualhistoriske udvikling er altså den proces, hvor den naturhistoriske og den samfundsmæssigt-historiske tilblivelse manifesterer sig på en unik

måde i det enkelte subject.

Hvorledes denne proces er sagt begrebet vender vi tilbage til i kapitel 3 og 4, hvor vi vil fremstille og analysere den Kritiske Teori og den Kritiske Psykologies teorikonceptioner.

Vi har i gennemgangen af den samfundsmæssigt-historiske sammenhæng ikke kunnet undgå at gribe tilbage til specifikke indholdsmæssige bestemmelser omkring menneskets samfundsmæssige natur - såsom erkendelse, bevidste indgriben. Da vi har valgt at vente med en analyse af denne, må disse foreløbig stå postulatoisk, da det er umuligt at bestemme noget som helst omkring samfundsprocesser uden medrefleksion af arts-karakteristika ved menneskene, da menneske og samfund gensidigt sætter hinanden.

Det centrale i dette afsnit har været påvisning og begrundelse for, at en teori om det konkrete individs udvikling, forudsætter en antropologisk bestemmelse af mennesket set som et produkt af en naturlig udvikling, og at en teori om det konkrete individs udvikling ikke kan sætte af fra individet, da væsentlige determinanter allerede står fast på forhånd, og disse kan netop kun analytisk begribes i deres funktionelle sammenhæng ud fra deres opståen gennem de materielle livsprocessers objective nødvendigheder.

Denne genetiske tilnærmelsesmåde resulterede i tre afledningskridt for en marxistisk individualteori (jvf. Holzkamp 79d, s. 43-53).

- 1 - udarbejdelse af væsentlige indholdsmæssige aspekter for menneskets samfundsmæssige udviklingsmuligheder.
- 2 - udarbejdelse af formations-, klasse- og positionsspecifikke samfundsmæssige realiseringsbetingelser eller mere præcist: det historiske forhold mellem objectiv bestemtthed og subjectiv bestemmelse.
- 3 - udarbejdelse af indre lovmæssigheder for individualgenesen.

Den såkaldte konkrete psykologi leder sig her i starten af 80-erne sig ikke fremmane. Ovennævnte bestemmelser må derfor opfattes som rammebestemmelser og ledetråde for vurderingen af aktuelle teorikonceptioners status og udviklingsniveau - også den Kritiske Psykologis egne.

Vi vil nu forlade disse indledende teoretiske afklaringsforsøg og rammebestemmelser, og nu prøve at indkredse vores genstand - individualgenesen - ved først at bestemme det historiske forhold mellem individers samfundsmæssige til produktion og reproduktion af samfundslivet og af egen eksistens og produktionsmåden. Dette vil give os nogle væsentlige dimensioner i de samfundsmæssige rammer, der idag karakteriserer barndommen i forhold til voksendommen, som det er nødvendigt at kunne gribe tilbage til, når adskvansen af den Kritiske Teori og af den Kritiske Psykologis opfattelser skal vurderes.

KAP. 2: BARNDOMMENS HISTORISKE UDVIKLING.

Børn indtager en ret så speciel plads i vores samfund i dag. Børn er på forhånd udelukket fra de voksnes verden, udelukket fra den produktive virkelighedssfære. Børn er henvist til opvækst i særlige børnegettoer: vuggestue, børnehave, skole ect., og det kan med en vis ret hævdes, at børn er overflødige som børn, men nødvendige som kommende lønarbejdere. I forhold til den samfundsmæssige produktion af livsforbrædninger er børns opvækst både rumligt og tidsligt udekilt som et ærligt fænomen, men det er vel at mærke et fænomen, der ikke er uafhængig af den almene og den historisk specifikke samfundsudvikling: børns barndom er tvært imod snævert forbundet med denne, både indholdsmæssigt og formmæssigt. Men hvad er det, der former - og hvad er det, der formes - og hvad er forholdet mellem dem? Dette er almene problemområder, der kan samles under begrebet samfundsmæssiggørelse, og som fra tid til anden kommer i centrum ud fra forekkelige motiver og mål.

I 60-erne kom børns opvækstvilkår i centrum grundet kvindens øgede deltagelse i den samfundsmæssige produktion. At kvinder i stigende grad kom ud på arbejdsmarkedet betød, at børns opvækstvilkår alment ændredes, idet det nu blev almindeligt at børn kom i vuggestue, børnehave ect. - såfremt der er pladser, hvad der ikke er til alle børn. Vi skal senere under beskrivelsen af barndommen under kapitalismen vende tilbage til dette problem. Ovennævnte ændring i kvindernes samfundsmæssige funktion får selvfølgelig konsekvenser for de forestillinger/teorier, som eksisterer om børns udvikling, i og med at rammerne for børns udvikling ændres. I kølvandet på produktionssfærens udvidede behov for arbejdskraft - og inddragelsen af flere kvinder i denne - opstod der "myter" som "at børn udvikler sig bedst sammen med andre børn", "at børns opdragelse er en samfundsmæssig sag og bedst varetages af professionelle opdragere (pædagoger)", hvilket på den ene side skulle legitimere, at kvinder lod deres børn passe af andre, og som på den anden side skulle gøre det lettere for kvinder, at lade deres børn passe af andre - altså nye myter, der skulle lette det indre opger med den gamle modermyte.

Midt i 70-erne var situationen en anden. Der var krise, arbejdsløshed og (stadig) for få institutionepladser. Nu gjaldt det om at få kvinden tilbage i hjemmet - og hvad var mere naturligt end at trække tidligere tiders modermyte frem: "at børn har behov for at vokse op sammen med deres forældre - eller i hvert fald moderen".

Ovennævnte korte eksempel omkring aktuelle samfundsforhold og deres betydning for produktionen og reproduktionen af forestillinger og teorier

omkring "naturlige" forhold for og i børns opvækstvilkår vil vi i det følgende forfølge i større målestok. Vi vil betragte individualudviklingen inden for de indtil nu gennemlevede historisk specifikke samfundsformationer, for der igennem at få fat på almene momenter og dimensioner i individers dannelse - deres samfundsmæssiggørelse. Vi vil koncipere individualudviklingen gennem to niveauer; dels gennem niveauet for den samfundsmæssige produktion af livsforødeligheder, dels gennem niveauet for forestillinger om den samfundsmæssige produktion. Vi finder det væsentligt at inddrage begge niveauer - der også kan betegnes med basis/overbygning-kategorierne - da produktionen af forestillinger ikke mekanisk kan udledes af basis, og da forestillinger, i hvert fald de systematiserede forestillinger, der fremtræder som teorier, ikke simpelt kan vurderes som enten falske eller sande, men må ses i deres samfundsmæssige fundering og funktion. Omvendt kan analyse af forestillinger styrke analysen af den samfundsmæssige produktion og reproduktion af individualudviklingen. Vender vi tilbage til eksemplet, hvor forestillinger om børns opvækstvilkår kan føres tilbage til behovet for den kvindelige arbejdskraft, er det klart, at ingen af forestillingerne i bund og grund er falske, men nærmere at de kun udtrykker er kerne af sandhed, som det er i en bestemt klasses interesse at fremstille som universiel og almengyldig, idet de kan tjene deres specifikke samfundsmæssige interesser: i dette tilfælde er motivet bag forestillingerne kapitalismens reproduktion som samfundsformation.

Ved at fundere vores analyser af den samfundsmæssige produktion og reproduktion af individualudviklingen i både basis og overbygning, hvor overbygningens indholdsside ses ud fra specifikke klasse- og lag-interesser, vil vi for det første prøve selv at sikre os mod tilfældige universaliseringer og naturaliseringer, og for det andet sikre os mod at historisk givne erkendelser ikke blot afvises som falske, men tvært imod at der sker en specificering og afgrænsning af deres gyldighedsområde, således at erkendelses udvidelse og udvikling både ses i dets kontinuerlige og diskontinuerlige aspekt, samt at sandhed/objectivitet ses i dets enhed af relativitet og absolutitet.

Ud over at arbejde i dimensionen basis-overbygning fordrer vores teoretiske udgangspunkt i den dialektiske materialisme også at vi arbejder med både sociale, psykologiske og biologiske aspekter, da det menneskelige individ må ses som en enhed af natur- og samfundsmæssige momenter. De biologiske og psykologiske aspekter behandles dog ikke i dette kapitel.

2.1 Individualudviklingen i ursamfundet.

Ursamfundet er betegnelsen for den første egentlige samfundsformation, som det udviklede menneskelige individ opretholdt livet igennem. Den sociale genstandsmæssige virksomhed havde på den ene side skabt et samfunds-"system", der muliggjorde en øget eksistenssikring for de involverede "organismer", og på den anden side havde det udviklet disse "organismer" til et menneskeligt niveau, der nedvendiggjorde livsopretholdelse gennem samfundsmæssig livsvirksomhed. Denne proces, hvis slutprodukt er opståelsen af det menneskelige-samfundsmæssige niveau, har vi tidligere betegnet med begrebet om en "dobbelt-historisk-udviklingsproces", hvorved vi forestod den proces, hvis produkt på den ene side var excentreringen af det menneskelige væsen fra at være "organismen" iboende og bestemt af biologiske evolutionslove til at være objectiveret uden for mennesket - som indbegrebet af de samfundsmæssige forhold - og på den anden side var forleningen af den menneskelige organisme med egen-skaben at kunne reflektere samfundsmæssige forhold og dets egen placering i disse - dvs. at mennesket udvikler bevidstbliven omkring sig selv og omverdenen.

Disse to momenter samles ofte under begrebet om, at den menneskelige natur er social, hvorved der også menes at mennesket er underlagt samfundsmæssigt-historiske udviklingslovmæssigheder (jvf. Leontjev 76, s.311). Dette betyder ikke, at biologisk-fysiologiske love forsvinder, men at de underlægges - og ophæves i - konkrete samfundsmæssige love i deres historiske variabilitet.

Ovennævnte dobbelt-historiske udviklingsproces betegnes også antropogesen eller dyr-menneske-overgangsfeltet. De redskaber, der var til rådighed efter denne udviklingsproces, var stenslæen, bue og pil og forskellige redskaber til at rode i jorden med. Redskaberne blev brugt til jagt og primitivt agerbrug - og ursamfundet kan da også betegnes som jæger- og samleresamfundet. Menneskene levede sammen i horder eller stammer, hvorved de forskellige aktiviteter blev udført i fællesskab. Da ilden på et tidspunkt blev ^{blev} "tænnet"/samfundsenhedernes mere og mere stationære, hvilket også betød at syge og gamle nu kunne plejes, i stedet for at blive efterladt med døden til følge, når horden eller stammen ellers vandrede. Tæningen af ilden betød også, at agerbrug kom til at spille en større rolle for stammen eller hordens eksistenssikring. Det blev fortrinvis kvinden, der blev "bonde", hvilket grundede i hendes biologiske "handicap", som den der fødte børn og ammede dem den første periode, hvilket

beted, at hendes mobilitet i forhold til manden generelt var ringere. Den biologiske forskellighed mellem mand og kvinde resulterede herved i en første global arbejdsdeling, idet kvinden fik det primære ansvar for agerbruget, pasning af børn, syge og gamle og pasning af ilden, medens mandens hovedopgave fortsat blev jagt og fiskeeri. Denne arbejdsdeling adskiller sig fra senere samfundsformationers arbejdsdelinger, idet den ikke baserer sig på enkeltindividerne - eller grupperne - magt over andre enkeltindivider eller grupper. Denne første arbejdsdeling er naturlig i den forstand, at den var funktionel for stammens overlevelsesmuligheder. Ud over arbejdsdelingen mellem mand og kvinde må der også have udviklet sig en form for arbejdsdeling mellem unge og gamle og mellem "børn" og voksne. Det grundlæggende for disse arbejdsdelinger var den fælles front mod naturen - og det er inden for disse rammer, at de forskellige former for dominans-, høvdings- eller lederpositioner må anskues. Magtforholdet lå som regel hos enkeltpersoner, der havde udmærket sig; fx. den bedste jæger eller den aldete (ud fra at vedkommende formelt og sandsynligvis også reelt havde mest erfaring).

Individernes opvækst i stammen var fra første færd af en fælles opgave. Børnene indgik direkte i den fælles produktion og reproduktion ud fra det niveau, som deres evner havde udviklet sig til. Individernes opvækst var en integreret del af stammens funktionsrum, hvor deres deltagelse i stammens levevis på den ene side betød produktion af livsforbrændheder, og på den anden side betød indøvelse af færdigheder, der udviklede individerne mod større og større kooperativ produktion. Ud over dette var "nye individer" nødvendige for stammens fortsatte overlevelse som stamme, og for de produktive individers sikring i alderdommen. Set fra de opvoksende individers side kan dialektikken mellem objectivering og tilegnelse siges at være umiddelbar i den forstand at indøvelse til samfundsmæssig livsopretholdelse samtidig betød deltagelse og bidrag til den samfundsmæssige livsopretholdelse. Socialt set kan man ikke her tale om en barndom, da individualudviklingen var en integreret del af den samfundsmæssige produktion og reproduktion, og da der ikke var nogen særskilte instanser, der som basisfunktion havde individernes samfundsmæssiggørelse. Psykologisk set må der dog allerede på dette primitive samfundsmæssige udviklingsniveau være tale om, at individerne var bærere i en vis forstand - eller bedre: at individerne gennemløb en "tidlighed" - og det ud fra, at individerne ikke på forhånd var i besiddelse af de færdigheder, der kræves for individuel livsopretholdelse gennem deltagelse i den samfundsmæssige produktion (Holzkamp), men at de først skulle erhverve dem - kort sagt: den individuelle erobring af sit menneskelige væsen,

forstået som indbegrebet af de konkrete samfundsmæssige forhold, som er givet i og med samfundets udviklingsniveau.

Tidligheden i ursamfundet var meget kort, og barnet blev reelt opfattet som "en lille voksen", idet det grundlæggende set udførte de samme funktioner som den voksne.

Forekølle i individernes samfundsmæssiggørelse var udelukkende bestemt af den naturlige arbejdsdeling mellem mand og kvinde, og ud fra dette kan man snakke om en kønespecifik socialisering: drengebørn deltog i nogle for dem specifikke aktiviteter og ligeså for pigebørnene. Hvad der nærmere karakteriserede denne kønespecifikke socialisering - og hvor specifik eller markant den egentlig var - er i denne forbindelse mindre væsentlig; det skal blot nævnes at afklaringen af det er et spørgsmål om patri- og matriarkatets historiske udvikling. For vores problemstilling er det nok at slå fast, at den grundlæggende faktor, som kunne betinge differentierede former for samfundsmæssiggørelse, var den naturlige arbejdsdeling mellem mand og kvinde.

Det er tidligere nævnt, at udviklingen af agerbruget betød, at stammen blev mere stationær. Med husdyrets "indførelse" blev denne tendens øget, idet behovet for dyriske produkter kunne tilfredstilles uden vandring mod nye jagtmarker. Ovennævnte tendens til stationær livsopretholdelse bliver da også betingelsen for udviklingen af den første ejendomsform: fællesejendommen i stammen (Marx 74, s. 28).

Produktivkræfterne udvikles til stadighed gennem stammens stofskifte med naturen, og på et tidspunkt er de så udviklede, at et individ kan producere mere end individet behøver til egen reproduktion. Der opstår herved mulighed for, at andre end producenten kan tilegne sig dette merprodukt, men udbytningen og undertrykkelsen som denne tilegnelse er udtryk for kræver nogle specifikke betingelser, som også er historisk udviklet. Disse betingelser for at den historiske proces kunne antage netop den retning, den gjorde, finder Engels i privatejendommens og statens oprindelse, jvf. titlen på Engels 77, hvilket betød, at en ny samfundsformation - slavesamfundet - udviklede sig: den tidligere naturlige arbejdsdeling afløstes af en arbejdsdeling baseret på materiel og fysisk undertrykkelse og udbytning, hvilket umiddelbart slår igenem i de samfundsmæssige rammer for individualudviklingen.

2.2 Slaveamfundet.

Nu er det ikke længere den fælles kamp mod naturen, der er drivende for samfundsudviklingen: nu er det kampen mellem to samfundsklasser - slaveejers og slaver - der bestemmer samfundets udviklingslogik, dets produktions- og reproduktionslogik, og det ud fra kampen og magten over merproduktet.

Slaverne udførte alt produktivt arbejde, og man kunne blive slave på principielt to forskellige måder: enten ved at blive taget til fange i krig, eller ved at man fødtes af slaveforældre. Med klassens opståen udvikles en særskilt magt, som med Engels ord

"ingenlunde (er) en magt, der er blevet påtvunget samfundet udefra; ... Den er tvært imod et produkt af samfundet på et bestemt udviklingstrin; den er en indrømmelse af, at dette samfund har udviklet sig i en uløselig selvmodsagelse og er blevet spaltet i uforsonlige modsætninger, som det er ude af stand til at mane bort. Men for at disse modsætninger, klasser med modstridende interesser, ikke skal fortære sig selv og samfundet i en frugtesløs kamp, er en magt, som tilsyneladende står over samfundet, blevet nødvendig; en magt, der skal dæmpe konflikten og holde den inden for "ordenens" skranke; og denne magt, der er udgået fra samfundet, men stiller sig over det og mere og mere fjerner sig fra det, er staten" (Engels citeret efter Lenin 67, s.12).

I denne forbindelse er det væsentligt at fremhæve, at staten ikke bliver en neutral instans, idet staten fra første færd af tager parti for eksisterende samfundsforhold; dvs. samfundsforhold, der hviler på undertrykkelse og udbytning. Statens eksistens hænger altså sammen med klassers eksistens, hvor staten er et organ for den herskende classes almene og langsigtede interesser - omend statens konkrete funktion, som drivende, intervenserende eller reaktiv, afhænger af styrkeforholdet mellem mellem klasserne.

I og med klasseamfundets opståen kan individualudviklingen ikke længere opfattes som en kollektiv samfundsmæssig opgave, der skal sikre og udvide samfundsenhedens stofekifte med naturen. Nu må det nødvendigvis blive af væsentlig betydning for, hvordan samfundsmæssiggørelsen af specifikke grupper af individer sikrer den bestående samfundsorden og dermed den eksisterende udbytning og undertrykkelse, samt hvorledes dette kan for-

klares, styrkes og også legitimeres. De første forestillinger omkring den klassespecifikke samfundsmæssiggørelse finder vi hos sofisterne omkring 400-tallets Athen (Christiansen 74, s.62 og s.380-1). Herfra stammer da også ordene *paideia* (børneopdragelse) og *paedagogos* (drengefører) (K.Grue-Sørensen 75, s.270), hvilket er forløberne for det danske ord pædagogik, hvorved der almindelig vis forstås læren om opdragelsen og uddannelsen.

De almene grunde til at individualudviklingen indhold tematiseres på dette historisk specifikke tidspunkt ser vi altså som et produkt af udviklingen af antagonistiske klasser, men hvorfor centrerer denne tematisering sig omkring forholdene uddannelse og opdragelse - og ikke for eksempel udvikling generelt set - et tema, der er ført videre op til i dag. Der er flere grunde, men den væsentlige må nok søges i den udviklede arbejdsdeling mellem hånden og åndens arbejde, som er et resultat af udviklingen af klasser. Det at planlægge en arbejdsproces, at sørge for at den udføres ect. kræver andre færdigheder end selve det at gøre det. Disse færdigheder kan ikke opnås skridtvis, idet produktionsprocessen hviler på udbytning og undertrykkelse, og der sker da det, at den herskende klasse afkom presses ud af den umiddelbare produktion og reproduktion, og der dannes et opdragelses- og uddannelses-system (Christiansen 74, s.41).

Allerede Protagoras, ca. 480 f.v.t., taler da også om, at individualudviklingen er den proces, hvor aktiv politisk virksomhed virker opdragende og udviklende på "den enkeltes politiske talenter og ansvarhedsfølelse over for samfundet" (Ibid., s.62). Den her skitserede udviklingsopfattelse udtrykker meget præcist, hvordan den herskende classes afkom samfundsmæssiggøres. Men hvad med slavernes afkom - blev de ikke samfundsmæssiggjort? Jo, men de blev ikke regnet for noget som helst. Det dybeste man kunne synke til var at blive slave, at skulle arbejde materielt: det sandt menneskelige var i antikken beskæftigelsen med filosofi og idret. At denne beskæftigelse også var funktionel for opretholdelsen af bestående udbytning og undertrykkelsesforhold skænkede man ikke en tanke, og den iboende modsætning, der ligger i udviklingsopfattelsens manglende refleksion over slavebørnespecifikke samfundsmæssiggørelse, blev heller ikke indfanget pga. slavers (manglende) samfundsmæssige status.

Protagoras' og andre ligesindedes udviklingsopfattelse udtrykker således både reale forhold i individualudviklingen, idet den er funktionel for produktion og reproduktion af det bestående, og ideologiske forhold, idet den univeraliseres ud over det genstandsområde - individualudviklingen

inden for den herskende klasse - den indfanger, og idet genstandsområdet ikke begribes som samfundsmæssigt produceret.

Platon har videreudviklet Protagora's tanker (for øvrigt er Protagora's tanker kun overleveret gennem Platon) om samfundsmæssiggørelsen, forstået på den måde at også slaveberns udvikling medreflekteres gennem forestillinger omkring samfundets reproduktion og mål. Hos Platon medfører denne medreflektion dog i to modstridende opfattelser af individualudviklingen (jvf. H.S.Jensen 74, s.6). Den ene opfattelse er den, der genfindes hos Protagoras, nemlig at en bestemt uddannelse er forudsætning for opdragelse, hvilket som nævnte er specifikt for den herskende klasses børn. Den anden opfattelse, at opdragelse er forudsætning for uddannelse er mentet på og udkrystaliserer slaveberns samfundsmæssiggørelse. Ovennævnte modstrid hos Platon sammenfatter H.S.Jensen således:

"Vi ser således en konflikt imellem de teoretiske overvejelser omkring opdragelse og uddannelse sigtende imod teorien om realisering af menneskets potentialer, og den faktiske praksis, der indordner opdragelsen i et uddannelsesselement, der er bestemt af samfundsmæssige funktioner, der så at sige har en autonom eksistens, eller som kun er meningsfulde og rigtige set ud fra en bestemt klasses perspektiv, og hvor denne klasse ikke selv er i stand til at se disse forhold, men netop legitimerer dem med teorier af den førstnævnte type" (H.S.Jensen 74, s.7-8).

Som vi senere skal se føres den nævnte konflikt videre fra slavesamfundet gennem feudalismen til kapitalismen, men inden vi går videre med en beskrivelse af individualudviklingen under feudalismen skal der kort opsummeres.

I modsætning til individualudviklingen under ursamfundet, der forløb som en integreret del af den samfundsmæssige produktion og reproduktion, ser man under slavesamfundet dette forhold brudt og forskudt for en bestemt klasses afkom - den herskende klasses - hvilket begrebligt kan indfanges med kategorien barndommen. Vi vil altså mene, at det er klassesamfundets opståen, der fremtvinger barndommens opståen, dvs, at individualudviklingen både rumligt og tidligt udskilles fra den samfundsmæssige produktion og reproduktion. Denne udskillelse fra den samfundsmæssige produktion får konsekvenser på det psykologiske plan, hvor forholdet mellem objectivering og tilegnelse får en ny form at bevæge sig under. Hvor in-

dividualudviklingen tidligere indebar gradvis øgede bidrag til produktionen af livsforødheder - hvilket modsvarede af en kontinuerlig voksende (relativ) handleevne hos individet, hvilket indebærer en større indflydelse dels på det samfundsmæssige liv, dels på egne eksistensvilkår - så brydes det direkte og umiddelbare forhold mellem tilegnelse og objectivering: det vil i høj grad være uigennemskueligt hvilke samfundsmæssige konsekvenser erhvervelsen af nye færdigheder får for det enkelte individ - og faktisk er der ingen samfundsmæssige konsekvenser for individet indgår i den samfundsmæssige produktion. Indholdet i de krav, der stilledes til den herskende klasses afkom sigtede direkte mod opøvelse i krigsførelse, politik og filosofi, hvilket præcist genspejler den herskende klasses samfundsmæssige funktion, og de krav der er knyttet til disse. Med slavesamfundets opståen i antikken - og dermed klassesamfundets oprindelse - ser man altså, at individualudviklingens form og indhold primært bestemmes ud fra en opretholdelse, konsolidering og legitimering af bestående samfundsmæssige forhold - og ikke ud fra hvordan samfundet og menneskene overlever og videreudvikler deres stofskifte med naturen. Enhver samfundsmæssig organisering af opdragelse og uddannelse i et klassesamfund vil derfor ikke have individets "irre" udvikling som en betingelse for alles frie udvikling i centrum begrundet ud fra en pædagogisk og psykologisk opfattelse af individualgenesen, men omvendt: De samfundsmæssigt udviklede rammer for individualgenesen er skabt med det primære sigte at videreføre bestående udbytning og undertrykkelsesforhold, og "de pædagogiske teorier får derfor funktion som underbygning og legitimering af den herskende klasses magtpositioner" (Illeris 78, s.22). Individualgenesen må derfor på det samfundsmæssige niveau bestemmes som en tilpassningsproces, og på det individuelle/psykologiske niveau som den proces, der udvikler individets handleevne på en sådan måde - ved at fremme og bremse bestemte udviklingspotentialers realisering - at dets kommende funktion i den samfundsmæssige produktion og reproduktion er systemkonform. Denne proces er langt fra modsætningsfrit, hvad der senere skal gøres rede for, og det er på ovennævnte grundlag, at vi tidligere har bestemt børn som overflødige som børn, men nødvendige som kommende (løn)arbejde.

Vi skal nu se på individualudviklingen under den følgende historiske samfundsformation: feudalismen. Der sker et spring i vores historiske rekonstruktion af den samfundsmæssige udviklingsproces, idet vi undlader fremstilling af de faktorer, der bevirker feudalismen udvikling

med slavesamfundets forfald og opløsning år ca. 400 e.v.t.. Begrundelsen for dette er dels, at vi søger at begrænse en i forvejen omfangrig analyse, og dels at vi ikke opnår yderligere information om den individualhistoriske tilblivelsesproces på det almene plan.

2.3 Feudalismen.

Med Romerstatens opløsning omkring år 400 opstår den feudale samfundformation. Denne er karakteriseret ved en herskende klasse - bestående af fyrsterne, kirken og herremændene - som ejer næsten al jorden, og en udbyttet og undertrykt klasse - fæstebønderne - der måtte leje den jord, som de opretholdt eksistensen igennem. Ud over disse to hovedklasser var der en lille gruppe selvejerbønder, men deres rolle var minimal. De ejede kun 10 til 15 procent af jorden og var ligesom fæstebønderne plaget af afgifter til statsmagten (Scocozza 77, s.66). Udbytningsforholdet, som er det bestemende for om der er tale om en produktionsmåde og ikke om en anden, bestod af herremændenes tilegnelse af feudalrenten (landgilde og/eller hoveri) fra fæstebønderne (Ibid., s.311). Udbytnings- og undertrykkelseformerne varierer op gennem middelalderen. Der har altid været landgilde, som er en bestemt procentdel af fæstebøndernes produktionsudbytte, der skal afleveres til jordejeren, men der har ikke altid været hoveri. Hoveri bestod i at bønderne og evt. deres familie arbejdede gratis på herremændens jord i et nærmere fastsat tiderum. Hoveri blev udført af både mænd, kvinder og børn.

(Det er således ikke industrialiseringen, der har opfundet børnearbejdet, men det er industrialiseringen, der har sat det i system i form af lønarbejdet - og det under en for menneskene ydre og fremmed magt, nemlig kapitalens varelogik, dvs. produktion for profit og ikke for behov).

Ligesom i tidligere samfundformationer var børnene i den udbyttede klasse integreret i produktionslivet. Produktion og reproduktion udgjorde en enhed, der dog systematisk brydes på en ydre måde ved tvangen til at udføre hoveri. Så snart disse børn var i stand til at varetage simple arbejdsfunktioner blev de medinddraget i den voksnes arbejde. Der var ikke specielt barnlige aktiviteter, ingen leg, ingen legetøj ect., og barnet opfattedes og havde en funktion som "en lille voksen".

Indtil år 1500-1600, hvor handelskapitalismen voksede frem - og som indvarslede feudalismens undergang - har individualudviklingen for det store flertal af befolkningen altså ikke været præget af noget specifikt barnligt, omend der var - og altid har været - en vis "tidlighed", idet et nyfødt menneskebarn nødvendigvis må tilegne sig nogle basale fysiske og psykiske egenskaber inden det kan overtage simple arbejdsfunktioner.

For den herskende classes afkom må man dog tale om en barndom - "tidligheden" forestået som et specifikt afgrænset område, der har en længde større end den (nødvendige) biologiske udviklingstid for deltagelse i samfundsmæssigt arbejde. Individualudviklingen her blev i den første fase varetaget af tjenestepiger, og i en evt. anden fase i en af de tre institutionaliserede former for opdragelse og uddannelse: den kirkelige opdragelse, ridderopdragelsen og universitetsuddannelsen (Illeris 78, s.25). Denne organisering (ligesom slavesamfundets ditto) af individualudviklingen kan kun forklares ud fra den herskende classes behov for undertrykkelsesmekanismer for at bevare udbytningen. Den herskende klasse er set ud fra produktionen af livsformåenheder unedvendig - de har ikke noget "erhverv", de nasser blot på den overskydende produktion - og dette slår da også igennem i organiseringen af individualudviklingen, idet denne er organiseret imod bl.a. erhvervelse af kampteknik, holdninger og viden og intellektuelle færdigheder i og om filosofiske og religiøse problemstillinger. Ud over at erhvervelsen af fx. kampteknik direkte kan tjene direkte og fysisk undertrykkelse, så vil kamptræningen og vidensindlæringen om teoretiske problemstillinger

"bestyrke den forestilling, at ridderens var en særlig værdifuld slags menneske - at de var forældre i forhold til de grove arbejdere, og at det derfor var ret og rimeligt, at de havde en mere privilegeret tilværelse"

(Ibid., s.25)

Konkluderende kan vi om uddannelsessystemet i middelalderen sige, at dens primære samfundsmæssige funktion var undertrykkelse direkte eller indirekte - en undertrykkelse, der var nødvendig for bevarelsen af udbytningen af det store flertal af befolkningen. De færdigheder som uddannelsessystemet sigtede mod at bibringe individerne var op til middelalderen unedvendige for den samfundsmæssige produktion, men med handelskapitalismens opståen og den videre udvikling mod kapitalistiske samfundforhold, så ændres dette forhold. Der bliver nu brug for egenskaber som læsning, skrivning, regning og sprog, i første omgang til distribution af varer, i anden omgang ved kapitalismens opståen som nødvendige almene færdigheder for deltagelse i produktionen.

Den pædagogiske tankeform i slave- og feudalsamfund.

Inden vi vender os mod overgangsfasen mellem feudalisme og kapitalisme - perioden 1650 - 1900 for Danmarks vedkommende - skal vi blive lidt ved ved den pædagogiske opfattelse, der kan siges at være central - eller almen for både slave- og feudalsamfund. At der kan udskilles almene pædagogiske overvejelser omkring udvikling, opdragelse og uddannelse på trods af de to samfundsnåders væsensforskellighed må ses ud fra det faktum, at den herskende classes samfundsmæssige nødvendighed for produktionen af livsforbrændheder var uden betydning. Dette kan udtrykkes ved, at den herskende klasse var uden erhverv, i modsætning til det udviklede kapitalistiske samfund, hvor der stort set ikke er en overklasse uden erhverv (Ileris 78, s.40). Den pædagogiske tankeform, der er fælles for de to samfundsformationer kan karakteriseres som dannelsesestænkningen, og på basis af ovenstående er det da også karakteristisk, at dannelsesestænkningen er meget lidt udbredt - og har meget lille betydning - i de kapitalistiske samfund.

Dannelsesestænkning kan karakteriseres ved den tankeform, der "begrunder opdragelsen og undervisningen ud fra et dannelsesideal, som igen begrundes ud fra et menneskeideal" (Ibid., s.39). Indholdet i menneskeidealet udgøres af "nogle etiske og æstetiske normer, sammenfattet i idealet om menneskets "skønhed" (Ibid.). Ses der bort fra ridderuddannelsen, så er det da også karakteristisk at hovedindholdet i beskæftigelserne på universiteterne og i den kirkelige opdragelse var religiøse og sproglige forhold, fx. beskæftigelsen med latin og græsk. Beskæftigelsen med sådanne problemområder havde det formål "at nogen havde nogle mystiske og ubrugelige kundskaber, som kunne forlene dem med ophejethed og autoritet, der kunne sikre deres status som Gude repræsentanter over for de uvidende, barbariske folkemasser - og som dermed kunne retfærdiggøre den åbenlyst uretfærdige samfundsorden" (Ibid., s.27).

At dannelsesestænkningen er en almen - og for eliten funktionel og adskvat - pædagogisk tankeform i slave- og feudalsamfund, grunder altså i to forhold. For det første den herskende classes manglende nødvendighed for produktionen af livsforbrændheder; for det andet at kun den herskende classes afkom udviklede sig gennem en barndomsfase.

2.4 Overgangsfasen mellem feudalismen og kapitalismen - handelskapitalismen.

Når man skal have fat i de grundlæggende dimensioner, der karakteriserer barndommen i dag under kapitalismen er det ikke nok at beskæftige sig med det almene karakteristika ved barndommen - det at individualudviklingen gennemløber en barndomsfase, når individets mulighed for skridtvis eller kontinuerlig øget deltagelse og medbestemmelse i den samfundsmæssige produktion tabes, som for elitens afkom både under slave-

og i middelalderen. Man må også have fat i de særlige forhold, der betinger vores historiske (skabelse og) udformning af barndommen. Det er fx. ikke tilfældigt, at vi har det skolevæsen og den udformning af daginstitutionsoverområdet, som vi kender det idag. Udvikling i det hele taget - både den samfundshistoriske og den individualhistoriske - er ikke et logisk forudprogrammeret skema, som virkeligheden ændrer sig efter. Tvært i mod må man se udvikling, som realisering af nogle potentialer og som hæmmende andre. I ethvert konkret udviklingsforløb vil der altid være forskellige og modsatrettede udviklingslinier/tendenser. Hvilke der realiseres afhænger både af historiske nødvendigheder og tilfældigt forefundne betingelser.

Betragtes individualudviklingen under kapitalismen, så er det alment karakteristisk for alle klasser og lag at gå i skole, flere og flere endda også i en eller flere institutioner - vuggestue, børnehave, fritidshjem. Barndommen er ikke længere et klasse-specifikt fænomen. Samtidig med at alle børn gennemløber en eller flere institutionaliserede former for opdragelse og udsannelse, så ændres også det generelle indhold i de kravformer, som børnene må informere sig under. For at få en større forståelse af dette - den moderne barndom - vil vi se på perioden fra ca. 1500 - 1900. idet vi her finder kimen til de (fleste) former for institutionaliseret individualgenese; jvf. bl.a. T.Vanmen, G. Korreman 77.

Men først kort om den politisk-økonomiske udvikling i perioden.

Det blev hverken godsejerklassen eller (desværre) frøstebønderne, der blev bærere af en ny samfundsorden. Det blev købmændklassen. Denne lever af at købe billigt og sælge dyrt, hvilket betyder, at den er afhængig af, at der er et overskud i samfundet. Denne classes opblomstring skal bl.a. ses i forbindelse med kolonialiseringen af den 3.verden, der allerede startede i 1400-tallet, og først sluttede i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor hele verden var delt op (Der findes dog stadig kolonimagter; Grønland er et godt dansk eksempel på dette). Med kolonialiseringen strømmede enorme mængder rigdomme - guld, sølv, edelstene, salt ect. - til de dengang selvforsynende feudale samfund i Europa. Med købmændklassens opblomstring indtræder perioden, som kan kaldes handelskapitalismen. I denne periode slås det fremvoksende borgerskab - handelskapitalisterne - med den feudale adel- og godsejerstand og kirken. De sidstnævnte forsøgte at begrænse handelskapitalisternes indtjening ved forskellige former for told og afgifter af importerede varer, vedens

handelskapitalisterne selvfølgelig forsøgte at modvirke dette. Marx taler i denne forbindelse om handelskapitalen som "hovedmoment til fremme af overgangen" (citeret Scocozza 77, s. 320) fra feudalisme til kapitalisme, og ikke som årsag til feudalismens forfald. Dette skal ses i forbindelse med, at købmandenes ophobning af rigdomme i form af kapital i forhold til den samfundsmæssige produktion af livsforbrugsvarer for det store flertal af befolkningen endnu ikke spillede nogen rolle: kapitalen var i en vis forstand "død" kapital. Vel var der flere og flere, der beskæftigede sig med handel, men det store flertal af befolkningen var stadig landbrugere. Handelskapitalisterne var dermed med til at øge spændingsforholdet i det feudale samfunds indre modsigelser, idet den eksisterede gennem uproduktive samfundsaktiviteter. I perioden hvor handelskapitalismen vokser frem sker der ingen udvikling af produktivkræfterne. Godsejerne, der ejede det meste af jorden, havde ingen interesse i det; de havde jo deres fæste jordrente. Livsforbrugsvarerne var for bøndernes vedkommende pga. udbytningen på daværende tidspunkt knappe, og handelskapitalismens fremvækst betød øjet udbytning, idet denne for Danmarks vedkommende primært havde den hjemlige feudale landbrugsproduktion og godsejernes efterspørgsel som basis. Godsejerne øger udbytningen og undertrykkelsen for at kunne hamle op med handelskapitalisterne - stavnsbåndets indførelse så sent som i 1733 er et eksempel på dette (Ibid., s. 319-20).

Handelskapitalismen sejrede først på det tidspunkt, hvor den forbandt sig med den industrielle kapital, og udnyttede de teknologiske og naturvidenskabelige opdagelser der skete i det 16. til 19. århundrede. Tidligere havde handelskapitalisterne investeret i hjemmeproduktion; "de uddeler uld til en række bondefamilier og beder dem alle væve tøj af det, senere kommer de og henter tøjet og sælger det selv videre" (M. Norling 74, s. 75). Den teknologiske udvikling gjorde det muligt at lave fabrikker - at masseproducere varer: manufakturen opstår. Dette krævede dog frie arbejdere, og stavnsbåndets ophævelse i 1788 er da også udtryk for handelskapitalismens og manufakturens endelige sejr over den feudale adel og godsejerstand. Den kapitalistiske produktionsmåde opstod ikke med ét slag, og manufakturen eksisterede da også side om side med de feudale produktionsforhold helt op til midten af det 19. århundrede, hvor kapitalen kunne tage hele samfundet i besiddelse, hvilket muliggjordes af den ejede kapitalophobning og udviklingen af produktivkræfterne. At den feudale produktionsmåde pga. indre modsigelser var i forfald læn-

ge inden stavsbåndets ophævelse kan aflæses af mange faktorer og forhold. Vi vil her gribe fat i den faktor, der umiddelbart siger noget om individualiseringen. Denne faktor er desintegration, hvorved vi forestår skabelsen og udelukkelsen af stadig flere individer fra den samfundsmæssige produktion.

Allerede i 1500-tallet var der en voksende underklasse. Befolkningstilvæksten var steget og havde ikke kunnet inddrages i produktionen. Fra underklassen udskiltes da et større og større pjalteproletariat, dvs. totalt besiddelsesløse menneskeeksistenser - syge, gamle, børn og voksne - der ikke kunne eller kunne få arbejde. Disse var tvunget til at stjæle eller tigge for at klare dagen og vejen, da der ikke var nogen socialforsorg til at forsyne dem (J.-M. Jørgensen 78, s. 9). Pjalteproletariatet udgjorde efterhånden en trussel mod den bestående samfundsorden, og man inddelte den da i to grupper: invalide, gamle og syge fik lov at tigge, medens dens arbejdsduelige, der i blandt også barnet, blev sat i tvangsarbejde, hvis de tiggede (Ibid.). Her skelnedes ikke mellem børn og voksne. Dette indgreb sker ca 1550 og må ses i forbindelse med, at reformationen i 1536 havde accentueret problemet om tiggeri, men som også havde skabt nye former at behandle den øjede desintegration på.

Reformationen var et opgør med den romerske kirke - mod katolicismen - og betød indførelsen af protestantismen. Katolicismen opfattede ikke "fattigdom og tiggeri som problemer, staten skulle gribe ind over for. De gav tvært i mod kirken eksistensberettigelse, og de troende kunne gen- genrundbandede almisseer slippe lettere gennem skærildnen" (E. Sigsgaard 79, s. 25). Reformationen betød at de mange fattige, der hidtil havde levet af klostrenes hjælp, og som opretholdt sig omkring klostrens, blev spredt ud over hele landet, i og med at kirkens magt og jordbesiddelser blev betydelig indskrænket og overtaget af godsejerklassen. Med protestantismen blev fattige nu opfattet som udskud. Protestantismen dyrkede nemlig "det jævne, puritanske og oprigtig fromhed, og kirken skulle ikke være nogen magtfaktor og jordbesidder, men rigdom skulle være noget den enkelte kunne erhverve sig gennem dygtighed, flid og sparsommelighed" (Illeris 78, s. 29). Denne nye "ideologi" passede fortrinlig med adel- og godsejerklassens behov for effektivisering af bøndernes arbejde, og også den gryende købmanskasse kunne støtte dette "det frie initiativ". Samtidig var en betydelig magtfaktor - kirken - inden for den herskende klasse støttet.

Almueskolen.

Reformationen havde også bevirket indførelsen af den folkelige undervis-

skulle undervises én gang om ugen i den lille og store katekismus (Ibid., s.30-31). Undervisningen skulle foretages af den lokale degn og bestod af lærestninger, der skulle kunne udenad.

"Katekismens indeholdt den kirkelige lære i protestantisk form, sat op som enkle spørgsmål og svar, som var velegnede til udenadslære. Luther selv lagde megen vægt på, at der ikke blev ændret den mindste smule ved hverken spørgsmålene eller svarene for ikke at forvirre eleverne. Alligevel kunne denne udenadslære i små bidder tage adskillige år, og der foreligger mange vidnesbyrd på, at det ikke lykkedes. For eleverne har det oftest været som at lære meningsløse stavelser uden ad - og det er faktisk meget svært. Til gengæld er det klart, at en sådan form for undervisning af folkets børn har en stærk undertrykkende og disciplinerende funktion"(Ibid.).

Almueskolens funktionellen betydning var dog minimal. Dels var det så som så med at få bøndernes børn i skole blot denne ene ugedag, hvis der overhovedet var blevet oprettet en skole, og dels var den praktiske anvendelse af "skolelærdommen" i produktionen uden betydning. At betydningen var ringe kan også ses af, at det var almueskolen, der måtte indrette sig efter bøndernes arbejdsrytme. Mange steder var der kun skolegang om vinteren; på de andre årstider havde bønderne brug for børnenes arbejdskraft. Almueskolens indhold og form forblev uændret flere hundrede år frem. Fattigforordningen i 1708 bestemte, at alle sogne skulle oprette en almueskole; i 1739 blev der indført undervisningspligt for alle 5-6 årige og opetter - men det blev så som så med opfølgning af begge dele, hvilket også skyldtes bøndernes protest og afvisning af denne nye "instans", der ingen betydning havde for den materielle produktion - eller sagt på en anden måde: det materielle grundlag for disse ad-hoc initiativer til en skole, som vi kender den i dag, var endnu ikke tilstede.

Latinskolen og universitetet.

Ud over almueskolen, der sigtede mod en almen socialisering af bøndernes børn til at acceptere bestående samfundforhold, så fandtes der også latinskolen og universitetet, der var sammenhængende i den forstand, at latinskolen dels uddannede degne, dels var forudsætningen for et videre universitetsstudium. Universitetet, som lå i København og som var blevet oprettet i 1479, uddannede stort set kun præster, selv om der også var mulighed for juridisk og medicinsk studium ud over det teologiske.

Latinskolerne blev indført med reformationen og var udløbere af de middelalderlige kloster- og domkirkeskoler (katedræler). Disse havde haft til funktion at opdrage fattige foreldres børn til præstestanden, idet præstestanden pga. celibatet ikke kunne reproducere sig selv som stand. Reformationen havde bestemt, at hver større by skulle have en latinskole, hvor der undervistes i latin og religion. Op gennem 1600-tallet blev der dog uddannet flere degne og præster end der var brug for, og med den (formelle) undervisningspligts indførelse i 1739 blev 38 ud af i alt 58 latinskoler omdannet til almuekoler. Men hvor var adel- og godsejerklasseens børn i alt dette? De fik privatundervisning hjemme af degne eller præster i kombination med at guvernanten og barnepigen klarede resten af opdragelsen.

Privatskolen.

I modsætning til almue- og latinskolerne, der blot havde en reproduktiv funktion af de bestående forhold til formål, så fremkaldte den øgede håndværks- og handelsvirksomhed i første del af 1700-tallet et behov for en ny måde at sikre børnenes kommende indgåelse i arbejdslivet på. Den feudale produktionsmåde, der er kendetegnet ved lukkede enheder knyttet til slægten - ved en enhed af produktion og reproduktion - hvor man enten producerede til sig selv eller på direkte bestilling, begynder at åbne sig.

"Alle deltog i den fælles økonomi, hvis ramme var storfamilien... Dette simple partnerskab blev mere kompliceret med udviklingen af handelsvirksomheden. Hermed udvikledes enkeltperdners privatejendom, og det bevirkede at husfællesskabet ikke længere var nogen betingelse. Grundlaget handelslægtskabet forsvandt, og virksomheden gik i stedet over til at blive et kontraktforhold... Familievirksomhederne forvandlede sig til åbne handelsvirksomheder, som medførte en polarisering i en økonomisk og en husholdningsførelse. Håndværksvirksomhederne undergik samme "skæbne", og der skete en gradvis udskillelse af kontor, butik og værksted fra husholdningen"(E.-M. Mathiesen 79,s.17).

Med adskillelsen mellem produktion og reproduktion - produktionen hives ud af familielivet, først i det frørvoksende borgerskab, senere også med lønarbejdets opståen i samfundets andre klasser og lag, så umuliggøres også børns gradvise inddragelse i samfundslivet, og barndommen får dermed sit særlige kendetegn som en forberedelsesperiode på én gang adskilt fra produktionen, og samtidig bestemt af denne. På grund af privatejendommen bliver det væsentligt, at børn udvikler sig på en sådan måde, at

de på et senere tidspunkt er i stand til at overtage og administrere forældrenes besiddelser, og da forældrenes indgår i produktionslivet med dertil hørende krav og færdigheder bestemt ud fra produktivkræfternes udviklingsniveau, så må der formidles andet end normer og holdninger til børnene, bl.a. også matematik, fysik og moderne sprog. Latin-skolen eller almueskolen kan med religionsundervisningen i centrum og som bærende moment ikke opfylde dette nye behov, og da det er et behov, der på dette tidspunkt kun er reelt for en mindre gruppe i samfundet, så opstår der en ny skoleform ved siden af de allerede etablerede: privatskolerne ("borgerskolerne"), der sigtede mod indøvelse af de kvalifikationer, der gik ud over, hvad den private opdragelse kunne klare og hvad der senere kunne tilegnes, når den unge gik ind i samfundslivet. De første privatskoler ser dagens lys i 1787, og de er altså skabt og tilpasset behovet hos det nye borgerskab, som den begyndende kapitalistiske udvikling havde skabt.

Barndommen som et alment fænomen opstår.

Den nævnte adskillelse mellem produktion og reproduktion, der først opstår i det fremvoksende borgerskab, og som fremtvinger en særlig form for samfundsmæssiggørelse af denne classes afkom, slår først senere igennem i andre lag og klasser. Men i modsætning til ovennævnte konsekvens, så medfører adskillelsen her ikke i første omgang, at barndommen udskilles som selvstændigt fænomen.

Det næste sted, hvor man ser produktion og reproduktion adskilt, er i det fremvoksende land- og byproletariat. Landboreformerne i 1784 og stavnsbåndets ophævelse i 1788, der blev sat i værk af fremsynede gods-ejere, og som var et forsøg på at effektivisere landbruget ved at gøre bønderne til selvejere med eget ansvar for drift og regnskab, betød udskillelse af en større mængde "frie", men besiddelsesløse mennesker; nemlig den del af fæstebønderne, der ikke havde - eller havde kunnet skaffe sig - økonomiske midler til at overtage fæstegåden på ejerbasis. Disse "frie" menneskeskæbner forblev enten på landet som husmænd eller dageløse, hvis godsejerne ville beskæftige dem, eller de vandrede til byerne mod arbejdsløshed eller fabriksarbejdet.

Den voksende - men i 17-1800-tallet stadig minimal - industrialisering, der var i byerne, opsugede en del af det voksende byproletariat - og det gjaldt også kvinder og børn - til en arbejdsdag på 14-16 timer. Ved inddragelsen af både mand, kone og børn opnåede fabrikanterne en favorabel produktion for en samlet ussel løn, men denne kapitalens råhunger efter udbygningen af arbejdskraften betød en kraftig forærvelse af byproleta-

riatets muligheder for at reproducere sig selv.

Ovennævnte udviklingsproces medfører i relation til individualgenesen flere ting.

På grund af overgangen til selvejere for en del af fæstebøndernes vedkommende nødvendiggjordes det, at også de beherskede simple færdigheder som regning og skrivning. I 1814 blev der derfor indført en ny skolelov, der indførte undervisningspligt på 7 år og med 3 ugentlige skoledage, og der skete en lille drejning væk fra den rent religiøse undervisning til også at indbefatte læsning, skrivning og regning. Disse bestemmelser blev dog først effektive langt op i 1800-tallet.

I byerne havde fattigvæsenet op gennem 1700-tallet ekspanderet kraftigt. Dette skyldtes det sjede pjalteproletariat, der især voksede i tiden efter landboreformerne. Under fattigvæsenet var en masse "skoler", hvis mål i 1799 fx. blev beskrevet således:

"At børnene ved deres sjæl- og legemskræfters udvikling og anvendelse kan dannes til oplyste, gode og arbejdssomme mennesker og borgere; at de til den ende tidlige hindres fra lediggang og læster og vænnes til sædelighed, orden og renlighed; og at de anføres til sådan kundskab, som er nødvendig og gavnlig for mennesket og borgeren i almindelighed og at de undervises og øves i sådan arbejde, hvorved de i fremtiden enten i mangel af andet næringsarbejde kan fortjene deres underhold eller nyttigen beskæftige sig i ledige timer" (citeret n. Kryger 77, s.96).

Det er karakteristisk, at der i målbeskrivelsen lægges så vægt på opøvelse af accept til arbejdskraftens nye karakter: lønarbejdet. Fattigvæsenet havde allerede i 1600-tallet forsøgt sig med selvstændig tekstilproduktion baseret på børnearbejdskraft, hvilket dog ikke blev nogen succes. Men det havde der i mod sjæt sin funktion som producent af børnemateriale til den voksende private industri.

For de fleste børn, både dem på landet og de i byen, betød oprettelsen af det offentlige skolevæsen i 1814 - og som opsugede fattigvæsenets skoler - stort set ingen ting. Først i 1873, da den øgede industrialisering begyndte at true proletariatets reproduktion ved den enorme nedslidning og udbytning af børnene, skred staten ind med loven om forbud mod børnearbejde (jvf. E.Sigsgaard 79, s.56-57), hvilket muliggjorde at barndommen som alment fænomen kunne etablere sig.

Barndommene opstod i 1800-tallets proletariat grunder altså ikke i hu-

manistiske forestillinger om industrialiseringens umenneskelighed over for børn, mænden er en nødvendig frembringelse på grund af industrialiseringens underordning under kapitalismens logik - profitaaksimering - fordi den truede kapitalismens reproduktion som system, hvilket betød, at staten, som varetager de almene betingelser for betydningsfulde og undertrykkelsesrelationer, grb ind.

Sammenfattende kan siges, at den moderne form for barndom opstår på forskellige historiske tidspunkter i henholdsvis borgerskab og proletariat, og at det fælles grundlag er en adskillelse mellem en samfundsmæssig produktionssfære og en privat reproduktionssfære. Samfundsmæssiggørelsen af individerne blev nu problematisk, og skolesystemet var et svar på dette. Skolesystemet er således ikke udviklet, fordi det skal være en mulighed for den enkelte elevs frie udvikling, eller fordi det skal opbevare børn, som der ikke er behov for i produktionen, men det er udviklet for at sikre den nødvendige reproduktion af arbejdskraften - dvs. kvalificering både ideologisk og færdighedsmæssigt - af arbejdskraften til de bestående samfundforhold. Da samfundforholdene har klassekarakter foregår denne kvalificering overordenlig modsætningsfyldt og informerer sig under en overordnet ramme af tilpæning. Det er således ikke et spørgsmål om der er en sammenhæng mellem skolen - eller den institutionaliserede opdragelse og uddannelse bredt betragtet - og forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold, men nærmere et spørgsmål om hvilken sammenhæng, der konkret er, og hvilke udviklingstendenser denne fremviser. Denne sammenhæng vil vi senere bestemme nærmere for det udviklede kapitalistiske system.

Samtidig med at skolen etablerer sig, så fremtvinger samfundsudviklingen også andre fænomener, som har interesse for vores problem; nemlig asylerne, frøbelbernehaverne og endelig folkebernehaverne, som vi kort skal behandle her.

Asylerne.

Asyler er enkeltstående institutioner, der tager sig af småbørn. De opstod i midten af 1800-tallet i forbindelse med industrialiseringen og den dermed forbundne adskillelse mellem arbejdet i hjemmet og arbejdet i produktionen. Det var almindeligt, at hele familier deltog i produktionen, hvilket for kvinden betød dobbelt arbejde, da hun gennem årtusinder - på grund af den kønsspecifikke arbejdsdeling og den særlige undertrykkelse under forskellige produktionsmåder - havde været den primære ansvarlige for barnets reproduktion. Kvindens dobbeltarbejde betød

mindre mulighed for at varetage opgaverne i familien, og dermed også børneopdragelsen, især for småbørn, der endnu ikke kunne arbejde. Med industrialiseringen og vandringsen fra land mod by opstod der tilmed hele bykvarterer med lejekaerner til arbejderne, hvor der næsten ingen voksne var i dagtimerne, hvilket betød et akut behov for pæning af småbørnene (jvf. E.Sigsgaard 79,s.44). På privat initiativ oprettedes der da asyler, hvis målgruppe var fattige forældres børn, og som havde til formål at have opsyn med børnene medens forældrene arbejdede. Loven om forbud mod børnearbejde accentuerede dette behov og frem til år 1900 oprettedes ca. 100 asyler med 100-200 børn i hver. Asylernes primære funktion var således at opbevare børnene, og sekundært at forebygge at de voksede op til at ligge samfundet til byrde (G.Korreman 77,s.55).

"Asylets undervisning blev derfor præget af, at man ville lære børnene en god kristelig moral, og bibelhistorie, bøn og salmebog optog følgelig en hel del af tiden. Desuden blev børnene beskæftiget med læning, stavning, skrivning og regning - det var jo oplysningstidens mænd og kvinder, der stod bag asylernes oprettelse. Man fandt dog hurtigt ud af, at børn under 5 år ikke kunne beskæftiges med sådan skoleundervisning, og der måtte indføres andre beskæftigelsesformer såsom kludespil, strikning, sangleg og evt. gymnastik" (Ibid.,s.56-57).

Selv om asylerne oprettedes på privat initiativ, og i første omgang udelukkende fungerede ved privat støtte ud fra humanistiske idealer, så blev deres samfundsmæssige nødvendighed især evident efter børnelovens ikrafttræden. Der blev da ydet først kommunal, siden etatetstøtte i større omfang. 2

Frøbelbernehaverne.

Medens asylerne var et forsøg på at løse modsætningsforholdet mellem kvindens deltagelse i produktionen og den nødvendige børnepæning, så opstår frøbelbernehaverne i slutningen af 1800-tallet ud fra helt andre motiver. Navnet fik de efter tyskeren F.Pröbel, der ud fra en teori om barnets udvikling både havde udarbejdet et beskæftigelsesprogram og grundlagt en uddannelse for de voksne, der skulle beskæftige sig med børnene (Ibid.,s.59). Allerede i 40-erne var der oprettet de første "Kindregarten" i Tyskland efter Prøbels ideer, og det er dette fænomen der i 80-90 breder sig til Danmark.

Udviklingen af denne anden type institution for småbørn må ses i forbindelse med udviklingen af den borgerlige familie, og det er da også karakteristisk, at den pædagogiske tankeform, der kommer til udtryk med frø-

belbernehaverne, er vekstpædagogikken: barnets udvikling sammenlignes med en plantes vækst. Denne tankeform genspejler meget godt bernenes ændrede funktion og status i borgerfamilien, hvor opdragelsen ikke længere var præget af konkret overlevelsesnødvendighed. Dette gav et større spillerum i børneopdragelsen, men det nødvendiggjorde også tanker om hvordan dette spillerum skulle udnyttes eller forklæres. Frøbels ideer går da også ud på, at børnehaven skal være et supplement til den private opdragelse, og den skal rette sig mod at opfylde mangler - eller ting - der ikke i tilstrækkelig grad tilgodeses for barnets optimale udvikling. Ud fra dette er det dermed også givet, at frøbelbørnehaverne bliver halvdags, og da de endvidere er betalingsbørnehaver, så bliver det kun borgerskabets børn, som de modtager, hvilket egentlig også var deres udgangspunkt, selv om det ikke ligger eksplicit i vekstpædagogikken.

Folkebørnehaverne.

På forskellig måde skete der omkring år 1900-30 en kombination af asyler og frøbelbørnehaverne, både hvad angår form og indhold. Der blev oprettet både hel- og halvdags folkebørnehaver, som både skulle varetage det pædagogiske og det "udviklende". Udviklingen af denne type enhedsdagsinstitutioner er vi som en del af behovet for en sget kvalificering af hele arbejdskraften - en udvikling, der bliver tvunget frem af, at den kapitalistiske produktionsmåde, der var slået endeligt igennem i 1860-erne, foregår stadig mere specialiseret og arbejdsdelt. Der sker altså en kombination af det opbevaringsmæssige og af det pædagogiske aspekt, men som vi senere skal vise, så forbliver opbevaringsaspektet det overordnede i de initiativer, der fra statens side tages over for opbygningen af daginstitutionområdet, omend dette forhold er modsætningsfyldt, hvad vi også senere skal gøre rede for.

Opsummering om barndommen, som individets særlige "forberedelsesfase" til indgåelse i det samfundsmæssige liv.

Det vi indtil nu kan almengøre omkring individets samfundsmæssiggørelse i dets sociale aspekt er, at individet gennemlever en institutionaliseret form for opdragelse og uddannelse - barndommen - når dets mulighed for gradvis inddragelse i det samfundsmæssige liv umuliggøres pga. klasseantagonismen. Den moderne barndom har ud over dette almen træk det særlige kendetegn, at den ud over at foregå adskilt fra produktionsfæren direkte sigter mod kvalificering både ideologisk og færdighedsmæssigt til at indgå i den på en affirmativ måde, hvilket skal muliggøre bestående samfundsforholds reproduktion med deres klassespecifikke kendetegn. Den moderne barndom skal - i modsætning til barndommen under slave- og

feudaleamfund, og som var klassespecifik - kvalificere individet til indgåelse i den samfundsmæssige produktion, hvilket grunder i, at den berøende klasse ikke som tidligere er uden erhverv. Dette skaber en snæver og en nødvendig sammenhæng mellem den institutionaliserede særlige "forberedelsesfase" og produktivkræfternes udviklingsniveau og styrkeforholdet mellem klasserne.

2.5 Kapitalismen

"En elev i 8. klasse blev spurgt, hvorfor man skal gå i skole: 'For at lære at finde sig i samfundet. Man lærer at være i pres, ikke?' - at finde sig i unyttige ting, fra man er 6-7 år, for der kommer jo mange unyttige ting senere i livet...'" (E. Sigsgaard 79, s. 161)

Når man står i en given historisk situation, kan det være svært at vurdere i hvilken retning et fænomen - fx barndommen - vil udvikle sig ud fra det kaos af tendenser, der ligger i og omgiver det. Der er fx. i den seneste tid fremkommet mange og kraftige forslag om at indføre en såkaldt 'husmoderløn'; denne vil tilskyndende isolere den private familie endnu mere end den er i forvejen. Samtidig er der i Albertslund kommune udarbejdet en rammeplan for det pædagogiske arbejde i daginstitutionerne fra kommunal side, hvilket er det første manifesterede udtryk for "daginstitutionscirkulærets" intentioner om fra statslig og kommunal side også at medreflektere den opdragelsesmæssige betydning af daginstitutionerne; - dette (vil) medfører en åbning af familien ud mod samfundet - eller snarere: endnu en fratagelse af en af familiens traditionelle funktioner.

Vi står altså med en modsætning mellem to samtidig eksisterende tendenser, hvor den ene søger at fastholde opdragelsen i familien og den anden søger at fravriste den den. Men selvom denne modsigelse (som vi skal vende tilbage til senere) er reel, så er der dog noget, der overskygger dette på det almene niveau, dvs når lyset er rettet mod kapitlets genstand: 'barndommens status' - i perspektivet feudalsk-kapitalisme. Begge de nævnte tendenser (som idag er mere eller mindre manifesterede) kan samles under begrebet om samfundsmæssiggørelsen af reproduktionen. Indførelsen af (og i og for sig også diskussionen om) husmoderlønnen, vil nemlig (også) slå fast, at husarbejdet - og herunder børneopdragelsen - er et samfundsmæssigt anliggende, et område man fra statslig og kommunal side bliver nødt til at beskæftige sig med, hvilket (udele) fremtræder mere tydeligt i tendensen til fra kommunal side at udarbejde planer for det pædagogiske arbejde i daginstitutionerne.

For at udrede, hvad der ligger til grund for dette eksempel og for at klarlægge hvilken status barndommen har under kapitalismen - specielt

i dagens Danmark - så er det for det første nødvendigt at gøre rede for nogle af de fundamentale forhold, som er specifikke for kapitalismen i forhold til specielt feudalismen. Og i og med dette: hvorfor institutionaliseringen af barndommen (og ungdommen) er en central og væsentlig ledetråd i begriptionen af individualudviklingen (i dette kapitel væsentligst i sit sociale aspekt) under kapitalismen. For det andet vil vi beskrive de rammer, som individualudviklingen har foreløbet under i løbet af den danske kapitalismes historie - fra omkring århundredeskiftet til idag -, samt forbinde dette til hovedstrømningerne inden for den pædagogiske- og udviklingspsykologiske tankegang. Dette afsnit vil blive forholdsvis summarisk og diskriptivt, mens vi vil gå nærmere ind i en diskussion af sammenhængen mellem på den ene side kapitalismens almene udviklingstendenser og de aktuelle betingelser for individualudviklingen på den anden side.

I forhold til afsnittene om de tidligere samfundsformationer, så vil vi her begrænse os til førskolealderen og væsentligst koncentrere os om de 3-7 åriges situation - børnehavsalderen. Denne indsnævring af synsvinklen, mener vi, er nødvendig for overhovedet at have plads til 'at komme ned under overfladen' på det begrænsede antal sider, som vi har til rådighed.

Først kort omkring (nogle af) de almene politisk-økonomiske træk ved kapitalismen, som adskiller sig fra feudalismen.

I og med kapitalismens gradvise opblomstring sker der en radikal omorganisering af hele det samfundsmæssige liv - ikke kun i produktionsmen også i reproduktionsfæren.

Mens fæstebonden umiddelbart var knyttet til produktionsmidlerne (jorden), så er den kapitalistiske arbejder totalt løsrevet fra disse - er desiddelsesløs. Denne for den herskende klasse nødvendige udvikling, som startede med stavnsbåndets ophævelse (som vi tidligere har gjort rede for) implicerer nogle grundlæggende momenter ved de kapitalistiske produktions-, udbytnings- og undertrykkelsesforhold. Det almene bestemmelsesmoment er på den ene side vareforholdet og på den anden side den for kapitalismen nødvendige stadige kapitalakkumulation; det betyder, at "produktionsforholdene under kapitalismen er præget af, at adgangen til kapital er af afgørende betydning." (Scocozza 77, s. 27). Vareudvekslingen bliver således afgørende og arbejdskraftens varekarakter opstår som en nødvendighed af de kapitalistiske produktionsforhold. Mens udbytningsformen i feudalismen var et 'herredømmeforhold',

så er det altså nu karakteriseret ved at være et varebytteforhold. For at kapitalen overhovedet kan fungere som kapital, så er dette forhold nødvendigt, idet arbejdskraften må være adskilt fra kapitalen, være fri og privatejet.

Et afgørende aspekt ved dette er, at mens fæstebonden kunne 'adekille' sit arbejde, som han ydede for at "betale" godsejeren fra det arbejde han udførte for at opretholde sin egen eksistens; så kan arbejder- en netop ikke adekille disse to former for arbejde. Det vil sige, at for at opretholde denne udbytningsskema, er det nødvendigt, så at sige, at vende den feudale ikke-økonomiske tvang på hovedet, idet den ideologiske legitimering består i, at 'alle samfundsborgere er frie og lige' - kapitalisten har kapital og arbejder- en har arbejdskraft, men står altså over for hinanden som ligemænd (og -kvinder)! Den profit, som kapitalisten får må altså fremkomme ved, at arbejder- en yder gratis merarbejde, hvilket netop kan lade sig gøre på grund af den private ejendomsret, der sikrer, at kapitalisten råder over produktet. Den på denne måde skabte merværdi øger kapitalen hvilket betyder, at i sidste ende, så er kapital faktisk 'ophobet arbejde' (jvf. Scotts 77).

Men som vi indledte med at sige, så betyder overgangen fra feudalismen til kapitalismen en omorganisering af hele det samfundsmæssige liv. De traditionelle katagorier: produktionsforhold og produktivkræfter, som vi har benyttet, står ikke i et ydre forhold til en begribelse af mennesker - og heller ikke til netop de mennesker, som denne opgave retter sig mod: børnene. Vi vil ikke her gå ned i en analyse af disse forhold mellem menneskene på den ene side og på den anden side henholdsvis produktivkræfter og produktionsforhold, men blot hive de væsentligste konklusioner frem - og især henvise til L.Sévs analyse i: "Marxisme og personlighedsteori" og til de kommentarer til denne analyse vi kommer med i vores forprøveopgave. For virkeligt at lodde dybden i det indre forhold mellem individ og samfund (og dermed at begribe den historiske materialisme som et antropologisk udgangspunkt) er det på den ene side nødvendigt at se overensstemmelsen mellem produktivkræfter, som karakteriseret ved, at menneskene er den væsentligste produktivkraft i deres egenskab af producenter, arbejdskraft - hvilket medfører, at man kan karakterisere menneskene som produktions subjektive faktor ; og på den anden side, at overensstemmelsen mellem produktionsforholdene og menneskene består i, at produktionsforholdene netop er de nødvendige

forhold menneskene indtræder i for at producere deres egen sociale eksistens. Denne subsumtion under en bestemt klasse³, angår ikke blot menneskenes betingelser for konsumtion, men også betingelserne for behovstilfredsstillelsesmåderne (Seve 78, s.168). Men børn er jo netop karakteriseret ved, at de ikke længere indgår i produktionen - hvorved vi bestemte barndommens opståen som en social katagori - så hvad bør ovennævnte så med børn at gøre? I og med det væsentlige træk ved de kapitalistiske produktionsforhold, at arbejdskraften må være privatejet for at kapitalen kan fungere som (akkumulerende) kapital, så betyder det, at ansvaret for reproduktionen også må være privat og dermed løsrevet fra produktionen - og familien bliver således løsrevet fra produktionssfæren⁴. Men netop på grund af dette aspekt, så presser produktivkræfterne "i retning af, at reproduktionen af den nye arbejdskraft samfundsmæssiggøres, idet forberedelsen af børnene til at kunne integreres i det samfundsmæssige liv og til at deltage i den samfundsmæssige produktion ikke længere kan ske udelukkende i familien." (L.Thomsen og I. Hald Laurén 80, s.). Vi ser her kapitalismens almene tendens til at presse sin logik ned over alle livsområder udtrykt gennem det objektive grundlag for barndommen (og ungdommen) under kapitalismen: at barndommen på den ene side er løsrevet fra den samfundsmæssige produktion og på den anden side grundlæggende bestemt af denne.

"Den private reproduktion er således samfundsmæssig i den forstand, at det er en særlig samfundsmæssig måde at organisere nogle funktioner på, som både er alment livsnødvendige og nødvendige for den kapitalistiske produktion." (Ibid., s.13)

Vores liv bliver altså ikke alene delt op i en arbejdstid og en fritid, men også i forskellige livsaldre, som alle væsentligst bliver bestemt af produktionen, dens sammenhænge, dens logik. Børn er idag totalt overflødig - som børn - på det samfundsmæssige niveau, de indgår ikke længere i produktionen og er dermed ikke med til at skabe profit. Børnene er altså en ren 'udgiftsforretning'. Men børn er ikke kun børn (:), de er også kommende lønarbejdere, og som sådanne er de i allerhøjeste grad nødvendige for reproduktionen af det kapitalistiske system. Vi skal senere vende tilbage til hvorledes denne iboende modsigelse i den kapitalistiske barndom konkret kommer til udtryk i forbindelse med statens 'krum- spring' vedrørende daginstitutionernes udvikling. Modsetningen mellem,

at børn på en gang er overflødige og nødvendige har også sit konkrete udtryk i forholdet mellem forældre og børn. Månet for opdragelsen i feudalismen var at sikre forældrenes fremtidige eksistens, så er det i kapitalismen på én måde lige omvendt, idet "målet" nu er at løsrive børnene fra forældrene, hvorfor der ikke længere eksisterer nogen (økonomisk) nødvendighed i at få børn.

Den linie vi nu vil forfølge er modsætningen mellem på den ene side, at de kapitalistiske produktionsforhold betinger og nødvendiggør en skarp adskillelse mellem produktion og reproduktion og på den anden side, at produktivkræfternes udvikling nødvendiggør en samfundsmæssiggørelse af reproduktionen: Vi ved, at det man kalder for uddannelsen af den kommende arbejdskraft i lang tid allerede har været et samfundsmæssigt anliggende - og vi har tidligere været inde på de forskellige kim til en samfundsmæssiggørelse af 'førskolealderen'; men hvorledes slår disse kim igennem og udvikler sig i den udviklede kapitalisme i Danmark. Og hvorledes prøver staten at løse (løs: legitimere) den grundlæggende modsigelse i forhold til de konkrete skridt man tager.

Fra asyler over børnehaver til førskoler?

Som omtalt tidligere, forsøgte man at kombinere asylerne og Fröbelbørnehaverne til de såkaldte folkebørnehaver.

I 1901 stiftedes Folkebørnehaveforeningen hvis mål var at gøre halvdagsbørnehaverne tilgængelige for en bredere kreds, hvilket dog i nogen grad mislykkedes, idet samarbejdet med asylerne ikke rigtigt kunne komme op at stå, hvilket nok væsentligst må tilskrives de grundlæggende set forskellige behov, som de to slags institutioner varetog; hvorefter folkebørnehaverne efterhånden udviklede sig til heldagsbørnehaver.

Daginstitutionsudviklingen bliver stadig båret frem af enkeltindivider og private foreninger, således som fx. "folkebørnehaveforeningen af 1915", der udviklede det som vi kalder for menighedsbørnehaverne, idet det økonomiske grundlag og ansvar blev overladt til det sogns menighed hvor foreningen skønnede, at det var tiltrængt med en børnehave.

Den helt dominerende pædagogiske tankeform er efter folkebørnehavernes udbredelse vækstpædagogikken⁵ i den frøbelske udlægning (jvf. s.45-46) - og den forbliver dominerende helt op til tredserne, hvorefter den falder lidt i baggrunden, men trods alt fastholder en afgørende betydning. Det er selvfølgelig ikke tilfældigt, at det er et teoretisk paradigme a la vækstpædagogikkens, som vinder frem: Fra statslig side er man først lige begyndt at interessere sig for børnehaverområdet: der eksisterede før århundredskiftet en-

kelte private kurser for børnehavelærere, men fra 1906 modtog det ene af disse kurser driftstilskud, og fra 1919 begynder staten at give driftstilskud til institutionerne på (reelt) 28% af udgifterne (jvf. Ruth E.Henriksen afl. 74, s.19). Det vil altså lidt firkantet sige, at de økonomiske rammer og "det offentliges" manglende interesse i hvorledes disse rammer så ud, i høj grad skabte de nødvendige og tilstrækkelige betingelser for - og dermed muliggjorde -, at praktisere en pædagogisk tankning, som hævdede, at børnenes udvikling så at sige kom indefra, at man blot skulle udfolde børnenes iboende natur.

De første trede år af århundredet er altså ikke præget af de store forandringer på børnehaverområdet, hvilket nok i nogen grad skyldtes en tendens væk fra to-forsørger familien hen mod en-forsørger familien, på grund af den skærpede udenlandske konkurrence, med følgende arbejdsløshed som virkning. På den anden side blev tendenser dog hæmmet i og med, at reallønnen stadig var enorm lav, og således alligevel tvang nogle kvinder ud på arbejdsmarkedet. At de sociale forhold i det hele taget var problematiske ses af, at der i denne periode kommer fart i den sociale lovgivning, som for børnenes vedkommende udtrykte sig ved udviklingen af værgerådssystemet (1905-22), at der blev indført skolebespisning i 1902 på grund af dårlige ernæringsforhold samt, at der i 1922 blev indført et totalforbud mod børn under 14 år i at arbejde i håndværks-, industri- og transportvirksomheder. Dette totalforbud må dog på den ene side ses som et udtryk for, at børnearbejdet hverken var nødvendigt i forhold til produktivkræfternes udviklingsniveau eller var hensigtsmæssigt i forhold til reproduktionen af det kapitalistiske system; og på den anden side som et udtryk for et ændret styrkeforhold mellem klasserne - idet, at det netop var i slutningen af 1800-tallet, at organiseringen i fagforeninger begyndte.

Af mere almene forhold, som har betydning for forståelsen af den videre udvikling er, at socialdemokratiet i denne periode er på vej til at blive det statsbærende parti, idet det allerede i sin korte regeringstid fra 1924-26 afslører, at det i sit væsen⁶ sætter kapitalens interesser over arbejderklassens. Dette slår tydeligt igennem i løbet af tredverne og fyrrene, hvor staten - med SD i spidsen - indleder et nært samarbejde med fag- og erhvervsorganisationerne for at dæmme op for, den i og med kriserne og verdenskrigen, tydelige radikalisering af arbejderne.

På reproduktionsområdet slår tyvernes tendens hen imod en-forsørger familien alment igennem og frem til 1939 er væksten i antallet af daginstitutioner meget lille, hvilket dog i nogen grad (men ikke særlig meget) vender fra 1939-45

pga. nedgangen i arbejdsløsheden og dermed kvindernes inddragelse i (krigs-) produktionen.

Statens indgriben på børnehaverområdet fortsætter i tredverne og fyrrerne, men det går stadig meget langsomt som følge af, at kvinderne ikke er nødvendige på arbejdsmarkedet. (Dette forhold mellem kvinderne og arbejdsmarkedet udgør sammen med modsætningen mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene gående på samfundsmæssiggørelsen af reproduktionen, som vi tidligere har været inde på, hoveddimensionerne for begriphelsen af udviklingen af institutionaliseringen). Men noget sker der dog; i 1931 fremkommer der et regulativ om nogle krav til institutionernes indretning, efter 1942 tildeles tilskudene til børnehaveseminarierne ikke længere efter et skøn over seminariernes økonomiske stilling, men på grundlag af antallet af forventede studiestartselever; og i slutningen af fyrrerne blusser en kraftig diskussion op om børnehaverne skal være sociale eller pædagogiske. Selvom en opsummering af denne debat fra statslig side med undervisningsminister Borgbjerg bliver:

"Meningen med bevillingen ... er, at man ikke af offentlige midler skal støtte børnehaver, der oprettes til beskæftigelse af velhavende folks børn i et par timer, men børnehaver for de børn, hvis forældre eller mor er nødt til at forlade hjemmet for at tjene til føden." (citeret efter E. Sigsgaard 79, s. 126) - hvilket er en kraftig opprioritering af pasningsaspektet frem for det pædagogiske arbejde; så udarbejdes der på samme tid forskellige betænkninger om fælles regler for pædagoguddannelserne og et udvalg bliver nedsat til at undersøge det fremtidige behov for institutionspladser. Interessen stiger og modsætninger træder frem. Den dobbeltholdning, som henholdsvis udtalelserne og de konkrete handlinger er udtryk for, er de første spæde manifestationer af, at der er opstået problemer i samfundsmæssiggørelsen af den kommende arbejdskraft og, at disse problemer måske ikke kan løses inden for de allerede statsligt kontrollerede og styrede "samfundsmæssiggørelses-institutioner" - skolerne. Løsningen ligger måske i en udvidelse af skolen - "opad" og/eller "nedad". Det mest logiske ville selvfølgelig være en udvidelse "opad", for ikke at komme i konflikt med ideologien om "den private reproduktion" - hvilket også sker. Men er det tilstrækkeligt.⁷

I løbet af halvtredserne fortsætter den modsætningsfyldte udvikling af statens indgriben på daginstitutionsoverområdet. Der fremkommer en lang række af betænkninger og love dels på uddannelsesområdet og dels vedrørende det praktiske arbejde i børnehaverne. Man er nu i langt højere grad end tidligere opmærksom på den opdragelsesmæssige betydning af børnehaverne, hvorfor de ikke længere bør være udelukkende opbevaringssteder. Dette udtrykker sig ved, at nye semi-

narier bliver oprettet og, at man i højere og højere grad lægger vægt på de teoretiske fag. Dog får det ikke nogen betydning i praksis, da den økonomiske stagnation i halvtredserne betyder, at der ikke sker den udbygning af daginstitutionerne, som det udvalg, der var blevet nedsat i 1949, havde argumenteret for var nødvendig. Modsætningerne slår dog alligevel igennem: For overbrevet at legitimere den ægede regulering og styring af undervisningen på seminarierne - og således gribe ind i selve hjertet af reproduktionen: opdragelsen - er det nødvendigt at pointere, at børnehavelærere ikke er almindelige lønarbejdere, men specielle personer, som føler et kald til arbejdet med børn. I en tilføjelse til formålsbestemmelsen for børnehave- og fritidshjemsuddannelserne i bekendtgørelsen af 24. og 25. september 1953, er det direkte formuleret:

"Bag den pågældendes ansøge om at indtræde i børnehavearbejdet må ligge en klar opfattelse af, at de er kaldet til arbejdet blandt børn, idet arbejdet, hvis den pågældendes personlighed ikke er præget af denne indstilling, ikke har udsigt til at lykkes." (R.N.Henriksen mfl. 74, s. 25).

Modermyterne kan altså hives frem i en legitimering af statens nødvendige gradvise overtagelse af samfundsmæssiggørelsesansvaret, idet man - totalt modsætningsfyldt - alligevel siger, at hvis børnene partout ikke kan passes hjemme, så må det i hvert fald være nogle "overmødre", der skal tage sig af dem. Denne kompensationstankegang, som vi har bestemt som modsætningsfyldt, må man samtidig være opmærksom på, er for staten modsætningsfri, nødvendig og naturlig.

Fra slutningen af halvtredserne til begyndelsen af halvfjerdsenerne vender i hvert fald det økonomiske billede og udviklingen på daginstitutionsoverområdet begynder at accelerere. Arbejdsløsheden falder fra 10% i 1958 til 2-4% i tredserne - og behovet for at få kvinderne ud på arbejdsmarkedet bliver nu helt markant. To-forsørger familien får sin renaissance.

Ideologisk slår disse forandringer igennem ved, at det nu (også) fra officiel side bliver anerkendt, at børn også har behov for at udvikle sig sammen med andre børn i børnehaverne. På uddannelsesområdet markeres dette ved, at børnehavepædagoguddannelsen gøres 3-årig i 1969 og, at der oprettes mange nye uddannelsessteder således, at børnehaveseminarier i '69 kommer op på 17 samt, at de teoretiske fag yderligere udvikles noget.

Andre tegn på, at statens syn på børnehaverne nu også indeholder det pædagogiske aspekt er, at man ved børne- og ungdomsforsørgsloven af 1961 udskiller reglerne om børneforsørg fra loven om offentlig forsørg. Samtidig markerer denne udskillelse en erkendelse af, at barndommen er blevet et særligt problemområde, som derfor kræver en speciel lovgivning.

Disse symptomer på forandringerne i samfundsstrukturen - "den 2. industrialisering", omlægningen af industrien hen imod automatisering - betyder, at nye problemer rejser sig for den indholdsmæssige side af samfundsmæssiggørelsen, idet egenskaber som effektivitet og (især) flexibilitet bliver nødvendige at udvikle hos den kommende arbejdskraft. Det er på dette grundlag, at man må forstå det tendencielle skift i den pædagogiske tankeform i løbet af tredserne, hvor indlæringspædagogikken eller "opdragelses- og uddannelses-teknologien" bliver mere og mere fremherskende.

Erkursus om indlæringspædagogikken

At børnehaverådet bliver inddraget som en instans, hvor man forsøger at kompensere (Poulagård) for nogle af de (indlærings-) problemer, der er opstået i skolen, som følge af samfundsudviklingen, ses tydeligt af dels den øgede forskning indenfor børnehavepædagogikken og -psykologien og dels af det teoretiske skred (i hvert fald på verdensplan), som denne forskning implicerer.

"Det sidste årti har helt klart været præget af en stadig voksende psykologiske og pædagogisk forskning omkring førskolealderen. Startakudet blev givet i USA, og udmøntede sig snart i dels et sandt boom af litteratur omkring den tidlige socialisering. Dels slog det igennem i form af mangfoldige kompensatoriske undervisningsprogrammer (dvs. førskolepædagogiske foranstaltninger som eksempelvis Head-Start, Deutsch's udviklingsorienterede projekt og Bereiter & Engelmann's akademiske førskoleprogram)." (K.Poulagård 77,s.163).

Det afgørende problem er altså indlæringen - hvilket kommer til at manifestere sig som en selvstændig institution i 1966 med oprettelsen af børnehaveklasserne. Nu er indlæringspædagogikken ikke en entydig størrelse, men i vores forståelse opfatter vi det som et samlebegreb for en række pædagogiske retninger, der holdes sammen gennem et udgangspunkt i, at bestemte færdigheder kan eller skal opnås på bestemte tidspunkter i barnets udvikling. Derved placeres Piaget's cognitionsteori, der har fået en væsentlig udbredelse på de danske børnehaveseminarier i løbet af halvtredserne, og behaviorister, som fx. Skinner (også betegnet 'pædagogisk realisme' jvf. P. Nielsen ofl. 77,s.43), inden for denne pædagogiske tankeform.

Den traditionelle indlæringspædagogik, som blev udviklet i USA, havde sit væsentligste udgangspunkt i en mekanisk materialistisk (jvf. kap.1) opfattelse af udviklingen, dvs. at barnet opfattes som en "tabula rasa" (jvf. Skinners udsagn om, at mennesket kan formes som man ønsker det: S-R modellen), der så formes fuldstændig afhængigt af de ydre påvirkninger (eller stimuli, for at fastholde deres egen terminologi). For børnehavens arbejde betyder dette, at færdighedsindlæring gennem opstilling af forskellige indlæringsprogrammer bli-

ver den dominerende aktivitet - suppleret op med forskelligartet "indlæringsløbetøj".

Denne helt traditionelle indlæringspædagogik får dog ikke i første omgang den store betydning i Norden - og specielt ikke i Danmark (jvf. Illeris 79,s.110). Først med udbrudelsen af Piagets teorier alår indlæringsaspektet igennem; i første omgang i Sverige, hvor den indlæringspædagogiske afledning "dialogpædagogikken" udvikles, som kan betegnes ved en slags "formidling" mellem vækst- og indlæringspædagogikken. Herhjemme er indlæringspædagogikken ikke i særlig stor udstrækning i stand til at gøre sig gældende, hvilket vi hovedsagelig tilskriver den lange og rodfæstede tradition, som vækstpædagogikken udgør. Vi skal dog senere i forbindelse med omtalen af de aktuelle tendenser på daginstitutionsområdet se, at indlæringspædagogikken får sin specielle danske udformning via statens overvejelser over det pædagogiske arbejde i børnehavernes.

Sammenfatning af udviklingen i tredserne

På trods af de skift og den acceleration, der forekommer i samfundet som helhed - og således også i reproduktionssfæren, så bliver dette dog ikke modsvaret af en lignende eksplosion i daginstitutionsbuget, hvilket nok skal forklæres ud fra den almindelige administrative træghed, som er et svar på, at man fra statens side søger at forhale sådanne omkostningsgivende skridt længst muligt. Man prøver først at regne ud i kroner og ører, om det såkaldt "samfundsekonomisk" kan svare sig med disse udgifter i forhold til fortjenesten ved frigivelsen af den ekstra arbejdskraft. At det faktisk kunne svare sig ses af, at børnehavernes dækningsprocent fordobles fra 1970-73.

Ken selvom, at lovgivningen nu omfatter næsten alle områder af institutionernes drift og selvom bekendtgørelserne om uddannelsen på seminarierne er blevet reguleret flere gange, så betyder det dog ikke, at der fra statslig side er sket et markant skift i holdningen til børnehaverne. Disse må stadig ^{forstås} hovedsagelig sociale opbevaringssteder, hvor man dog er opmærksom på deres opdragelsesmæssige betydning; idet man endnu ikke via lovgivningen har sat bestemmelser for indholdet i det pædagogiske arbejde og heller ikke for hvordan undervisningen skal foregå på seminarierne. Der er dog tendenser, som viser, at man er interessert i at gøre noget sådant. Socialuddannelseskommissionen foretog i 1970 en undersøgelse af undervisningen på forskellige socialpædagogiske seminarier, hvor man konkluderede, at undervisningen var meget uensartet samt, at det muligvis var ønskeligt med en efteruddannelse af lærerne.

Vi vil om lidt komme ind på hvorledes denne tendens til en indholdsmæssig kontrol manifesterer sig, men vi må foreløbig konkludere, at der i hvert fald er en tendenciel udvikling af børnehaverne fra først at være rene opbevaringssteder, over en erkendelse af deres pædagogiske betydning, til en slags før-

skoler. Tendensen til overgangen til førskoler, mener vi, ikke alene viser sig ved, at man i højere og højere grad kalder den levetid, som går forud for skolstiden, for førskolealderen; men snarere at vi i og med børnehaveklassernes indførelse i 1966 og indlæringspædagogikkens opblomstring ser, at problemerne omkring samfundsmæssiggørelsen af den kommende arbejdskraft ikke længere kan løses ved at udvide skolen "opad", da den produktive alder ville falde (for meget). Dette betyder, at førskolealderen må inddrages som direkte interessefelt for staten i forbindelse med samfundsmæssiggørelsesprocessen.

Tendenser i de aktuelle rammer for individualudviklingen.

Før vi går igang med at runde dette afsnit om individualudviklingens rammer under kapitalismen af, er en fornote på sin plads: Det kunne umiddelbart forekomme skævt, at vi næsten udelukkende har omtalt "børnehaven" som ramme for børns (tidlige) udvikling - har vi da helt glemt familien. I afgrænsningen i begyndelsen af afsnittet fremhævede vi betydningen af at forfølge institutionaliseringen, da selve fremveksten af institutioner viste, at samfundsmæssiggørelsen var blevet et problem - vores interesse lå altså i at finde ud af hvorledes staten forsøgte (forsøger) at løse (!) de modsigelser, der lå (ligger) til grund herfor. Samtidig analyserede vi os frem til familiens funktion som en særlig samfundsmæssig måde at organisere samfundsmæssiggørelsen på, der ikke længer er tilstrækkelig. Betimeligheden i dispositionen, når målet er en begribelse af børndommen aktuelle status, træder nu frem gennem et historisk faktum: Idag tilbringer ca. halvdelen af Danmarks børn mellem 3 og 6 år det meste af deres vågne liv i børnehaven, og i København går over 3/4 af de 3-6 årige i børnehave. Det er således ikke urimeligt at hævde, at den udviklede kapitalismes børndom er den institutionaliserede børndom, hvor familien er kommet til kort som den samfundsmæssige måde at organisere samfundsmæssiggørelsen på. Denne udvikling, som væsentligst er båret frem af produktivkrafternes stadige pres for at subsumere alle livsområder under kapitalens logik, betyder samtidig, at reproduktionens væsentligste udviklingsmodsigelse bliver stadig mere skærpet.

Når vi betragter situationen idag, så ser vi, på trods af institutionaliseringsens almene gennemslag, et vidt spektrum af forskelligartede tendenser, som kommer til udtryk i den offentlige debat: husmoderløn, daginstitutionscirkulære, opblomstring af dagpleje, (pædagogiske-) rammeplaner, budgetforlig etc. Vi vil hævde, at disse tendenser kan samles under på den ene side kapitalens aktuelle krises gennemslag på reproduktionsområdet og på den anden side produktivkrafternes pres for at samfundsmæssiggøre opdragelsen. Samtidig tydeliggør denne implicite (økonomiske) modsætning, at opdragelsen - reproduktionen

af den kommende arbejdskraft - på ingen måde kan betragtes, som foregående uafhængigt af bevægelserne i produktionsfæren, men netop må begribes som værende fundamentalt bestemt af denne.

Erisen slår igennem i børnehaverne på væsentligst to måder: dels ved forsøgene på at få kvinderne hjem fra arbejdsmarkedet - som bla. forslagene om en eller anden form for "husmoderløn" er udtryk for - og dels ved at prøve at presse flere og flere børn ind i de nuværende daginstitutioner - vel og mærke uden at ansætte mere personale, jvf. budgetforligene mellem Socialdemokratiet og DKP i København og Århus (at det ville være uacceptabelt på trods af en meransættelse, pga pladshensynene, er en helt anden side af sagen).

At prøve endnu en gang at rokere rundt med kvinderne, som en arbejdskraftreserve, er vel stort set dømt til at mislykkes, idet kvindebevægelsens krav og punkter i løbet af de sidste ti år har fået fodfæste i meget brede dele af den kvindelige del af arbejderklassen samtidig med, at efterhånden som krisen skærpes bliver det, i og med reallønsnedgangen, mere og mere nødvendigt med to indtægter for en almindelig familie - og presset er specielt stort for familier med børn.

Den anden side med forsøgene på at proppe flere børn ind i de nuværende institutioner har vist sig også at være en svær vej for staten og kommunerne, idet modstanden fra pædagogers og forældres side har været (er) meget stor. Dette afspejles bla. ved, at DKPs totale dominans i pædagogernes fagforening BKP, i hvert fald i København, er blevet (delvist) væltet efter DKPs indgåelse i "overbelægningsforligene". Resultatet er således blot blevet uoverskuelige ventelister, hvilket selvfølgelig også er en måde at forsøge at få kvinderne til at make ret på.

Men staten har andre rådne trumfer i ærret i forsøget på at vige udenom venteliste-problemet: I sin tid blev dagplejen oprettet som en nødløsning for at hjælpe på ventelisterne til vuggestuerne, da disse endnu var meget lidt udbyggede. Men nu figurerer dagplejen på lige fod med institutionerne i statens betænkninger for udbygningen af institutionerne (Socialstyrelsens redegørelse 1978 om de kommunale og amtskommunale udbygningsplaner for 1979-84 på sociale og sundhedsmæssige områder). Så langt så godt, hvis man "blot" ser bort fra dagplejemødrenes elendige arbejdsforhold (overarbejde, isolation, ringe løn), manglende uddannelse, manglende ressourcer til fx. legetøj etc. Forbindelsen til børnehaven er raffineret, for der går reelt ingen 3-6 årige i dagpleje, men mens børn der kommer i vuggestue bliver skrevet op til en børnehaveplads når de starter i vuggestuen, så kan de børn der går i dagpleje først komme på venteliste når de slutter i dagplejen.

Samtidig med disse overgreb på daginstitutionsområdet, der undergraver det

pædagogiske arbejde, ser vi hvorledes produktivkræfternes udvikling (alligevel) presses på for at samfundsmæssiggøre opdragelsen. Dette giver sig til udtryk gennem forskellige cirkulærer og betænkninger, men specielt "daginstitutionscirkulæret" (Socialministeriets cirkulære af 29. marts 1976 om institutioner under kommunerne og om visse særlige plejehjem) markerer et skift i statens forholden sig til arbejdet i daginstitutionerne, idet der her åbnes op for, at man fra central kommunal side kan give retningslinier for selve det pædagogiske arbejde. Dette cirkulære får sit helt konkrete udtryk gennem udarbejdelsen af "Arbejdet i børnehaven - rammer for det pædagogiske arbejde", som Albertslund kommune lod udarbejde i 1978.

Hovedintentionerne bag denne rapport er, at eftersom 84% af de 3-6 årige i Albertslund kommune går i børnehave, så er det nødvendigt at arbejdet med børnene ikke kun er afhængig af forskellige pædagogers tilfældige arbejdsmåder. Som forudsætning for rammeplanen ligger, at børn lærer noget i børnehaven, uanset om pædagerne er sig dette bevidst eller ej, og dette noget har stor betydning for børnenes senere udvikling. Det gælder derfor om at udstikke retningslinier for hvad de skal lære, dvs. at rammeplanen skal være forpligtigende for arbejdet i de kommunale børnehaver (jvf. forordet i rapporten). Som et korpus kan nævnes, at argumentet for at udarbejde planen er, at daginstitutionerne figurerer som en stor post på de kommunale budgetter.

"Det er vigtigt at slå fast, at børnehaven ikke bare er et opbevaringssted, mens forældrene er på arbejde, men først og fremmest et opdragelses- og indlæringssted for børnene." (H. Vejleskov i et interview om arbejdet med rammeplanen - cit. Eiholt og Haderup 78, s. 30).

Vi vil ikke gå ind i en nærmere analyse af rapporten, men blot trække to væsentlige aspekter frem: for det første rammeplanens pædagogiske intentioner og for det andet spørgsmålet om hvad en rammeplan er for en størrelse.

"Børnehaven skal være rummelig. Men ikke så rummelig, at den er holdningsløs." (forordet til rammeplanen).

Intentionerne med rammeplanen er helt klare: at angive nogle meget brede rammer hvor alle uanset politisk observans kan indgå. Men bemærkningen om, at børnehaven ikke skal være holdningsløs, er ikke kun en smart tilføjelse - og understregningen af de meget brede rammer hænger og svæver lidt isoleret, for rent kvantitativt består rapporten væsentligst af detaljerede redegørelser for måned-, uge- og dagsforløb...

I de indledende afsnit af rapporten bliver det kraftigt pointeret, at man tager afstand fra enhver form for mål-middel pædagogik på trods af, at man så senere (kap. 6) gør meget ud af hvordan man kan vurdere forløbene - og hvorledes man

bliver nødt til at planlægge, således at forløbene kan vurderes.

At indlæringsaspektet står i centrum kan der ikke herske nogen tvivl om - alene sammensætningen af arbejdsgruppen burde på forhånd give et fingerpeg om dette (2 (to) praktisk arbejdende pædager - hvoraf den ene endda er børnehaveklasselærer). Det vil dog være urimeligt at karakterisere rapporten som repræsenterende en traditionel indlæringspædagogisk opfattelse, vi vil snarere mene, at den repræsenterer en en tankeform, som vi med Illeris kan kalde: 'den teknologiske progressivisme'.

"På den ene side accepteres i høj grad progressivismens menneskeopfattelse og grundlag, men på den anden side tilstræbes der mere systematiske anvisninger for praksis, end den rendyrkede progressivisme kan give, og en mere aktivt indgribende og styrende pædagog-rolle." (Illeris 78, s. 118).

Opsummerende kan vi sige, at med udarbejdelsen af rammeplanen for Albertslund kommune og den mulige udbredelse til andre kommuner (dvs. en bredere opfølgning af "daginstitutionscirkulærets" intentioner), er der ikke længere tale om en logisk mulig tendens henimod at gøre børnehaverne til førskoler, men en udvikling, som rent faktisk allerede er igang.

2.6 Midtvejs opsummering og perspektivering.

Den indtil nu foretagne analyse af barndommens historiske opståen og udvikling har vist, at den ikke er tvunget frem af pædagogiske og/eller psykologiske grunde, men nærmere at det er den udviklede antagonisme i produktionsmåden - begyndende i slavesamfundet - som er det drivende moment både for udskillelsen og adekillelsen af individualgenesen fra den samfundsmæssige produktion og for de indholdsmæssige tiltag i denne ud fra et overordnet formål, om tilpasning til bestående udbytnings- og undertrykkelsesforhold.

Pædagogikken som videnskaben om opdragelse og uddannelse må ses som et produkt af denne udskillelse og tilpasningsfunktion (som svarer til form og indhold for individualgenesen under classesamfund), og som et forsøg på at løse den dermed producerede modsigelse mellem opdragelse og uddannelse. Så længe pædagogikken reproducerer sin genstand som et spørgsmål om opdragelse og uddannelse uden at medtænke karakteren af de samfundsmæssige rammer for individualgenesen, så vil den blindt reproducere sin egen tilpasningsfunktion. En overskridelse af denne tilpasningsfunktion betyder dermed også et opgør med pædagogikkens genstand, som må redefineres på basis af en forståelse for pædagogikkens samfundsmæssige funktion. Pædagogikken må altså blive i stand til at give et svar på, hvorledes ikke-pædagogiske rammer gøres pædagogiske, hvilket kun kan ske ved, at pædagogikken definerer sig i forhold til praksisformer for de involverede børn, pædagoger og forældre - praksisformer der sigter mod et generelt opgør med de institutionaliserede rammer for individualgenesen. Kritisk pædagogik må dermed blive mere og andet en "anvendt" psykologi, og mere og andet end ideologikritik, i det den aktivt må rette sig mod at tematisere og overskride de brud, der karakteriserer den pædagogiske hverdag - og det vil især sige de brud, der er imellem arbejde og opdragelse/uddannelse, mellem voksne og børn, og mellem store og små børn. Dette opgør med også de strukturelle rammer mener vi er vigtigt at fastholde i en Kritisk Pædagogik, da en overskridelse af tilpasningsfunktionen ikke kun ligger i en indholdsmæssig kritik og ændring, da en sådan netop ikke kan gøre op med de pædagogiske rammers a-pædagogiske form. "Den skjulte læreplan" af M.Bauer og K.Borg giver gode eksempler på, hvordan også selve formen eller strukturen tilsigter produktion af bestemte virkelighedsopfattelser, og dermed også handlingsstrukturer - dvs. produktion af subjectivitet - ex. hvordan skoleelever gennem opsplittet timeplan lærer at affinde sig med, at virkeligheden serveres i små brudstykker, der tilsyneladende ikke har nogen indre sammenhæng, og ej heller nogen sammenhæng eller tilknytning til deres egne interesser, hvilket betyder, at de som voksne er godt beredt på at

kunne og ville acceptere tilfældige, omskiftelige og upersonlige arbejdsforhold. Børnene reagerer dog imod disse forhold, hvilket bl.a. er kommet til udtryk gennem begrebet disciplinkrise, som af Bauer & Borg beskrives gennem modstandskategorien (Ibid., s.45), som vi dog først kan og skal diskutere senere. Kritisk pædagogik er altså ikke blot noget med en kritisk forholden sig til indlæringsmønstre med eventuel udarbejdelse af alternative læreplaner til følge, men det er især noget med, hvordan aktuelle begrænsninger og atomiseringer i den pædagogiske hverdag søges overskredet gennem kollektiv praksis (et nydeligt eksempel på en bevægelse i denne retning er Galebevægelsen). For at kunne spore os nærmere ind på begrebet kritisk pædagogik må vi dog først have et begreb om, hvad det er, der kan formes/realiseres gennem de samfundsmæssige rammer, som mennesket udvikles igennem. Vi må mao. have et begreb om individets samfundsmæssiggørelse på det individualpsykologiske niveau, så vi kan vurdere forskellige realiseringsformer af det midtpunktsforskudte menneskelige væsen i relation til hinanden. Vi går derfor over til en analyse og fremstilling af to (udviklings)psykologiske teorier, og vender efter diskussion af disse tilbage til begrebet kritisk pædagogik i kap. 4.2.

Analysen af barndommen - og dermed individualgenesens historiske udformning - giver ikke umiddelbart stof til en psykologisk begribelse af individets dannelse, men den kan påpege på centrale skæringspunkter eller brudflader, som en psykologisk opfattelse nødvendigvis må søge at afklare og begribe. Vi vil derfor på basis af kapitel 1 og 2 udarbejde et lille problemkatalog, som vi vil analysere den Kritiske Psykologi og den Kritiske Teori efter. Denne fremgangsmåde har den fordel, at det på forhånd er klart, hvad der tilstræbes en forklaring på, hvorved der undgås en måske opslidende og abstrakt præsentation af en "hel" teori. En anden fordel ligger i, at det ikke bliver teoriens selvforståelse, der bliver ledende for analysen af den, hvilket må undgås og t.d. tendensen til at gøre uafklarede problemstillinger betydningsløse ved på den ene side til stadighed at påpege det væsentlige i en afklaring af dem, men på den anden side helt negligere hvilke konsekvenser mulige svar kan have for resten af teorikonceptionen.

Det første problem vil vi placere i forholdet mellem natur/naturlighed og samfundsmæssighed. Menneskets fylogenetiske udvikling og omslaget i denne proces gennem antropogenesen til samfundsmæssig-historisk udvikling og livsopretholdelse kan ikke have forløbet over eller ved siden af den menneskelige organismes artsspecifikke konstituering, hvilket mao. vil sige problemet om det menneskelige individs særlige beredskab til samfundsmæssig livsopretholdelse. Det andet problem vil vi placere i subjectbestemmelsen. Når mennesket er henvist - og i en eller anden forstand også beredt til - samfundsmæssig livsop-

retholdelse, må det være af afgørende betydning at begribe, hvorledes denne samfundsmæssige praksis styres, reflekteres og bearbejdes af og udvikler det menneskelige liv. På basis af - og i forlængelse af - dette må vi også afklare, hvorledes dette indlejres/indtages i det enkelte individs samfundsmæssiggørelses-/socialisations-proces, hvilket for os bliver til problemet om forholdet mellem barn og voksen, og også den tidlige dannelse.

Vi får således to hoveddimensioner naturlighed/samfundsmæssighed og subjectbestemmelsen med underdimensionerne barn/voksen og den tidlige dannelse, som vi i det følgende kapitel skal udmønte på den Kritiske Teori om Subjectet og den Kritiske Psykologi.

KAPITEL 3: BARNETS UDVIKLING.

I forhold til de tidligere kapitler, hvor vi har fokuseret på grundkategorier, både ontologisk og epistemologisk med hensyn til mennesket i dets sammenhæng med andre materielle fænomener, og genetisk med hensyn til udvikling og ændringer i de materielle rammer for menneskets samfundsmæssiggørelse; skal vi her fremstille den Kritiske Teori om Subjectets og den Kritiske Psykologis bud på individets udvikling, udviklingspsykologisk ud fra de i kap. 2.6 udledte dimensioner.

Kålet for begge teorier er at nå en begribelse af individets udvikling i dets samfundsmæssige formning; men den måde hvorpå de anskuer problemet er, som vi allerede i kapitel 1 antydede i forhold til deres grundlæggende videnskabsteoretiske udgangspunkter, vidt forskellige - hvilket implicerer, at vores fremstilling af dem hverken kan eller skal blive helt analoge. Fælles omdrejningspunkter er klart nok de fremanalyserede dimensioner, men den konkrete fremstilling af disse vil afhænge af teoriernes forskellige angrebsvinkler og udgangspunkter. Ligeledes vil vi ikke lægge skjul på, at et moment af 'partiskhed' gør sig gældende, således at teorierne ikke vil blive fremstillet som ligestillede, idet vi mener, at den Kritiske Psykologi rent faktisk er i stand til at overskride flere af den Kritiske Teori om Subjectets problematiske positioner. Dette behandlede vi i kapitel 1, hvor vi netop ved udredningen af vores grundlag og udgangspunkt påviste dette grundlags mere almene gyldighed i forhold til den Kritiske Teori om Subjectets, eksemplificeret ved en tilbagevisning af N.Kristjansens mfl. kritikpunkter i "Det forsvundne subjekt". Det er dog vigtigt at fastholde, at kritikken af den Kritiske Teori om Subjectets indsnævrede grundlag og udgangspunkt primært skulle tjene til en afklaring af vores eget grundlag og udgangspunkt. Den abstrakte - eller videnskabsteoretiske - kritik er altid væsentlig i den forstand, at den for det første letter en forståelse af selve teorien og for det andet, fordi den udpeger væsentlige og uvæsentlige momenter i teorien; men den er ikke tilstrækkelig, da en fuldstændig og brugbar kritik indbefatter en konkret kritik af teoriens grundbegreber, hvor igennem disse grundbegrebers gyldighedsområder indfanges. Vi vil derfor nu analysere og fremstille teoriernes grundbegreber gennem deres forholden sig til vores udledte dimensioner, således at vi i næste kapitel kan behandle dem i forhold til hinanden konkret.

Lorenzers måde at nærme sig det konkrete individs problematik på, er gennem det, som han kalder, en kategorial afklaring af psykoanalysen, for at bringe denne i et formidlingsniveau med den historiske materialisme. Dennes problematik fremkommer ved, at han bestemmer (primær-) socialisationen som en særlig produktionsmåde, der "enten kan udforskes analytisk polit-økonomisk ud fra en

objektiv strukturanalytisk indfaldsvinkel eller kritisk-hermeneutisk ud fra en subjektiv strukturanalytisk synsvinkel. Den konkrete socialisationsteoretiske analyse må forstås som forfiddlingen mellem disse to analyseniveauer." (B.S.Nielsen mfl. red. 78,s.22). At det så netop bliver psykoanalysen, som Lorenzer griber fat i hænger sammen med, at denne betragtes som "den mest frem-skredne borgerlige videnskab om de subjektive oplevelsesstrukturer ..." (Lorenzer 75,s.16). Denne fremgangsmåde begrundes i en analogi til Marxs kritik af den borgerlige politiske økonomi. Man må dog fastholde, at der ved en sådan kategorial afklaring, kritisk oparbejdning af de psykoanalytiske begreber vedrørende primærsocialisationen, ikke nås det konkrete individs niveau - hvilket Lorenzer da heller ikke prætenderer med dette, idet det for en konkret begribelse af socialisationen er nødvendigt at se den sekundære socialisations analytiske primat over den primæres - for at blive i Lorenzers terminologi. På trods af dette fastholder han, at det første skridt må være ovennævnte oparbejdning af de psykoanalytiske begreber, idet:

"Beskadede dannelsesprocesser lader sig kun organisere i en model, hvis kategorierne følger 'det rigtige livs' ordningsprincipper. Dannelsesforstyrrelser må i første omgang tænkes som 'ideale' dannelsesforløb. Det implicerer ikke nogen forskydning til en utopisk-idealistisk basis. Modellen kan - som i psykoanalysens tilfælde - udmærket stamme fra en kritisk analyse af erfaringen af lidelse." (Lorenzer 78, s.207-08).

Et eksempel på en sådan kategorial afklaring af den freudianske psykoanalyse er Lorenzers forsøg på at konkretisere Freud med hensyn til jeg'ets karakter, hvor Freud selv siger:

"... the character of the ego is a precipitate of abandoned object-cathexes and that it contains the history of those object-choices." (Freud 74,s.19).

Denne tese kommer hos Lorenzer til at lyde: "Subjektets ansats er nedslaget af interaktionsformerne." (Lorenzer 75,s.47), hvorved Lorenzer betoner barnets relationer og dermed forbindelsen til samfundet. Som en 'koriotisk' fodnote skal det anføres, at Lorenzers reference til Freuds tese mildest talt er noget upræcis, for hvor Freud henfører jegkarakterens udvikling til de object-besætninger, som barnet må give afkald på, så bliver det hos Lorenzer til et nedslag af object-relationerne, idet Lorenzer betragter interaktionsformerne historie som samtidig værende object-relationernes historie.

Mens Lorenzer - og den Kritiske Teori om Subjektet - således finder det nødvendigt med at bringe psykoanalysen i et forvildningsniveau med den historiske materialisme, qua en bestemt opfattelse af marxismen som værende en 'formana-

lyse af de objective strukturer'; så står den Kritiske Psykologi i den dialektalt modsatte position, qua opfatteleen af marxismen som en almen subjektvidenskab (Holzkamp).

"Den Kritiske Psykologis forslag til en udsættning af marxismens generelle fremgangsmåde på psykologien består da i en kombination af det historiske (udviklingsperspektivet) og det funktionelle (det materielle primat) til en funktionelt-historisk metode. Bestemte konkrete psykiske fænomener, der skal analyseres ..., begribes ud fra deres udviklingsnødvendighed ...: Hvilke materielle betingelser har nødvendiggjort udviklingen af dette fænomen som en betingelse for, at menneskers eller et bestemt individs liv har kunnet opretholdes og udvides?" (Dreier 79 ,s.10-11).

Denne fremgangsmåde har (i det mindste) to nødvendige implikationer: For det første bliver det nødvendigt at begribe den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces i og med, at mennesker lever deres liv i samfund, hvorved deres livsopretholdelse og udvikling er indlejret i den overordnede udviklingsproces. Men i og med, at det er mennesker, der har skabt og skaber samfund, så må den Kritiske Psykologi for det andet udforske hvordan samfund i det hele taget er opstået - dvs. analysere "Hvilke udviklingsnødvendigheder (der) har ført til opståelsen af et samfundsmæssigt liv og af 'mennesket' som en særlig art levende væsen med særlige funktion- og udviklingsmuligheder." (Ibid.s.11). Denne anden side vedrører altså antagelser om menneskets natur, som findes gennem en begribelse af "psykofylogenese" (Schurig).

Ute Holzkamp-Osterkamps konklusion om, at menneskets behovsstruktur er opstået som følge af den kooperative produktions nødvendigheder eksemplificerer denne funktionelt-historiske metode; idet det først bliver muligt at begribe, at mennesket ikke alene er i stand til, men også 'beredt' til samfundsmæssig produktion når man ser enheden af samfundsmæssig nødvendighed og biologisk forudsættning for behovsudviklingen, som forankret i menneskets natur. Det betyder, at den menneskelige behovsudvikling ikke er underlagt fylogenetiske-, men samfundsmæssige love.

Begge teorier begriber således individets udvikling - udviklingen af den menneskelige subjektivitet - i forhold til den samfundsmæssige formning, men deres indfaldsvinkler er som vi har set væsensforskellige, hvilket også genspejles i valg af grundbegreber, hvad vi nu skal analysere og fremstille.

3.1 - KRITISK TEORI OM SUBJEKTET - LORENZER.

Den kritiske teori om subjektet (KT.) - "Hannoverskolen" - er en forholdsvis ung teoriretning, hvis genstand er socialisationen. Den række af forfattere, som normalt henføres til denne skole (Lorenzer, Leithäuser, Lahmer etc.) kan dog ikke karakteriseres ved en entydig og ensartet teori. Det ville således være for rigtigt at identificere Lorenzer med Hannoverskolen; mere korrekt ville være at sige, at det som knytter forfatterne sammen er (væsentligst) to fællesparadigmer: dels samtænkningen af psykoanalyse og marxisme og dels antagelser om, at individet er modstillet samfundet og står i en udleveret position til dette. At vi så netop griber fat i Lorenzer og forholder os specifikt til ham hænger sammen med, at Lorenzers teoretiske udredninger om barnets udvikling vel nok er de mest udviklede inden for denne teoriretning.

Dette samtænkingsparadigme er dog ikke af nyere dato, men strækker sig helt tilbage til 1920'erne, hvor diskussionen blussede op i forbindelse med den nødvendige udvikling af nye former for psykologi og pædagogik i Sovjet efter revolutionen. Denne første fase var - efter 'udslukningen' af diskussionen i Sovjet - præget af forsvar og legitimering for inddragelse af psykoanalysen, idet denne blev kritiseret kraftigt fra marxistisk side. Legitimeringen, som specielt Wilhelm Reich og Otto Fenichel stod for, gik væsentligst på at vise psykoanalysens (i rensset form) nødvendighed som hjelpevidenskab til marxismen, da den var en videnskab om det irrationelle (Thyssen 76) og som sådan kunne den forklare massernes irrationelle handlinger i forbindelse med fascismen. Mens den første fase er karakteriseret ved at betragte psykoanalysen som en hjelpevidenskab, samt ved at opfatte menneskets natur som oprindelig sund hvorefter denne bliver pervateret af kapitalismen; så opfatter man i den anden fase - som kan betegnes som Frankfurterskolens 1. generation - forholdet mellem psykoanalyse og marxisme som et kooperations-forhold. Forsvaret for psykoanalysen får således et mere omfangsrig karakter, idet man (Horkheimer, Adorno og Marcuse) forsøger at vise, at også de mere metafysiske dele af Freuds teorier er det muligt at udvikle på en givtig måde. Ikke uventet udvikler denne indfaldsvinkel sig til, at "marxisme-siden" bliver en bide side samt, at de marxistiske begreber nærmest bliver 'oversat' til den psykoanalytiske terminologi; således bliver fx. begrebet udbytning til begrebet beherskelse. Det centrale moment ved Frankfurterskolen er problemstillingen om hvad 'beherskelsessamfundet' (det kapitalistiske) gør

ved individet. På grund af denne teoris stigende 'negativisme' og manglende praksisforbindelse (bla. ved udelukkelsen fra kommunistpartierne), så stilnede debatten noget af indtil slutningen af tredserne hvor radikaliseringen af studentergrupperne betød, at diskussionen blev taget op igen, specielt med udgangspunkt i Marcuses utopiske forestillinger om den mulige frigørelse; hvilket dog blev kritiseret for at forholde sig abstrakt til frigørelsen. Samtidig vender denne 2. generation af Frankfurterskolen ('Hannoverskolen') tilbage til Marx, idet det blev begrebet, at selve den kapitalistiske produktionsmåde måtte ses som værende det strukturerende princip i hele det samfundsmæssige liv, dvs. også i de private, familiære samværsformer.

Det er i forhold til denne 3. fase i samtænkingsforsøgene mellem Freud og Marx, at Lorenzers projekt må ses. Dette projekt er væsentligst at betragte som en kritik af psykoanalysen, der skal bringe denne i et formidlingsniveau med den historiske materialisme. Målet er en begribelse af den konkrete socialisation, som først nås når der også er udarbejdet en strukturmodel for den sekundære socialisation (jvf. kapitlets indledning). Denne grundlæggende problematik om forholdet mellem den primære- og den sekundære socialisation vil i det følgende blive behandlet i flere sammenhænge, men væsentligst i afsnit 3.1.2, der netop fokuserer på forholdet mellem barnet og den voksne. Det som her bliver nødvendigt at tematisere, er selve Lorenzers forståelse af marxismens karakter, idet denne netop udgør begrundelsen for kritikken af psykoanalysen.

"Sozialisation kann nur entweder polit-ökonomisch als Produktion in Zuge objektiver Strukturanalyse oder kritisch-hermeneutisch als subjektive Strukturanalyse erkundet werden; verselbständigte Untersuchungen des Sozialisationsfeldes sind die positivistischen Rudimente der einen oder anderen Vorgehenweise." (Lorenzer 74, s. 218).

Denne betragtning af den historiske materialisme, som beskæftigende sig (udelukkende) med objektive samfundsmæssige strukturer, får som konsekvens, at den må suppleres med en subjektiv strukturanalyse, da den menneskelige subjektivitet simpelt hen er udeladt i de marxistiske teorier. Denne marxismeopfattelse, som Lorenzer giver udtryk for, kan føres tilbage til L. Althusser's analyser af Marxs værker, der primært havde en kritik af den "humanistiske" fortolkning ('filosofisk humanisme' - Søve 78) som overordnet ledetråd. Althusser's hovedkonklusion bliver, at enhver brug af begrebet menneske inden for den historiske materialisme er ideologisk; idet Marx efter 1846 bryder med ungdomsskrifterne og derefter koncentrerer sig om analysen af de objektive strukturer. Det bliver således væsentligt at skitsere den her implicerede brud-problematik,

som har været genstand for mange overvejelser, og er resulteret i to modsatrettede og modstillede retninger: På den ene side den 'filosofiske humanisme', som fokuserer på Marxs ungdomsskrifter, og tematiserer de senere værker på grundlag af disse, og på den anden side den 'teoretiske anti-humanisme', som Althusser - og inddirekte Lorenzer - er repræsentant for.

I forhold til vores problemstilling vil vi lade den 'filosofiske humanisme' ude af betragtning og i stedet se på konsekvenserne af Althusser's opfattelse af den videnskabelige socialisme. Den ene konsekvens, som kan udledes er, at den menneskelige bevidsthed, den menneskelige subjektivitet blot er et resultat af de objektive samfundsmæssige forhold og derfor helt og holdent må kunne udledes af disse. Den anden mulige konsekvens er den, som kan karakterisere Lorenzer, idet han vender sig mod denne rene form for økonomisme, når han siger:

"Når vi undersøger den konkrete individualitet, kan vi ikke simpelthen aflede denne af det samfunds konkretethed, som individet tilhører. Ellers bliver vi i dialektikken mellem individ og samfund udelukkende stående inden for den ene pol, 'samfund'." (Lorenzer 77, s.176).

Denne - iøvrigt korrekte - kritik af økonomismen viser netop, paradoksalt nok, Lorenzers fællesskab med den selvsamme økonomisme, idet han blot drager den konsekvens af karakteren af den historiske materialisme, at en teori om subjektiviteten må udarbejdes udenfor denne - gennem psykoanalysen: Den marxistiske teori er på ingen måde en teori til forståelse af menneskelig subjektivitet, som en selvstændig størrelse og derfor kan den ikke udforske konkrete individers subjektivitet.

En sådan udlegning af den marxistiske teori, som Lorenzer argumenterer for, implicerer med nødvendighed en revision af den Marx'ske materialismeopfattelse, idet Marx i sine teser om Feurbach (som Lorenzer tager udgangspunkt i!) fremhæver:

"Hovedmanglen ved al hidtidig materialisme - Feurbach medregnet - er, at genstanden, virkeligheden, sanseligheden kun opfattes i form af et objekt, eller noget, der betragtes; men ikke som menneskelig, sanselig virksomhed, praksis, ikke subjektivt. Derfor skete det, at den aktive side, i modsætning til materialismen, blev udviklet af idealismen - men kun abstrakt, da idealismen naturligvis ikke kender den virkelige, sanselige virksomhed som sådan." (Marx 74, s.13).

Det er således vores pointe, at Lorenzers materialismeopfattelse ikke overskrider den 'beskuende-objectivistiske materialismes' stade, et stade, som Marx allerede overskrider med udarbejdelsen af teserne om Feurbach og 'Den tyske Ideologi'. Denne pointe kunne selvfølgelig problematiseres i forhold til

det ovennævnte problem vedrørende hvorledes man skal opfatte forholdet mellem den "unge" og den "modne" Marx; idet man ville kunne hævde, at alle de steder i 'Den tyske Ideologi', 'Grundrids' og 'Kapitalen' hvor Marx taler om mennesker og det subject-aktive aspekt er ideologiske reminiscenser, som fejlagtigt har overlevet bruddet. Udover, at et sådant standpunkt ville føre til en ekstrem grad af vilkårlighed, da man så ville blive nødt at forlægge det standpunkt - lidt polemisk formuleret med Sève - 'at Marx ikke selv forstod marxismen' (jvf. Sèves analyse af menneskebegrebet hos Marx og kritik af Althusser i Sève 78); så konsoliderer Lorenzer selv vores pointe, i forbindelse med kritikken af den sociologiske reduktionisme (økonomismen):

"Det er nødvendigt på dette sted at foretage et metodisk skift: Analysen af de politisk-økonomiske forhold, der er anlagt som en kritisk-iagttagelsesvidenskab", må imødekommes af en kritisk-hermeneutisk analyse af tanke- og handlingsfigurenes (deformerede) symboler (der sigter mod at bestemme de indsocialiserede interaktionsformer)." (Lorenzer 78, s.205 - vores understregning).

Og for at der ikke skal herske tvivl om Lorenzers standpunkt, så præciserer han (ibid. s.211), at økonomismen

"... fornægter den metodiske forskel mellem en iagttagelsesvidenskabelig og en hermeneutisk fremgangsmåde ...".

Lorenzers kritik af økonomismen må betragtes som korrekt: at man ikke kan reducere individerne til de samfundsmæssige strukturer; og samtidig bliver den konsekvens, han udleder af dette: at den objective strukturanalyse må suppleres med en subjectiv strukturanalyse - helt i overensstemmelse med opfattelsen af marxismen, som en beskuende-objectivistisk materialisme. Dette konsistente forhold implicerer en bestemt tematisering af forholdene mellem natur, naturlighed og samfundsmæssighed, hvilket vi om et øjeblik vil vende tilbage til.

Med udgangspunkt i det allerede fremførte om den Kritiske Teori om Subjektet (KT.), kan vi teseagtigt, med Holzkamp, sammenfatte den KT.'s grundantagelser og argumentation for en uden-for-marxismen placeret teori (psykoanalysen) til forståelse af individet. Parentetisk skal det bemærkes, at Ole Dreier (Dreier 77) i præsentationen af Holzkamps artikel fremhæver, at Lorenzer selv skulle have sagt god for denne udlegning af den KT.'s grundsynspunkter:

1. - Den videnskabelige socialisme er kun i stand til at analysere de objektive samfundsmæssige strukturer.
2. - Som følge heraf er en subjectiv strukturanalyse nødvendig som supplement til den politisk-økonomiske analyse, idet den menneskelige subjektivitet ikke er indeholdt i denne.
3. - Nødvendigheden af den subjektive strukturanalyse udspringer af den kritis-

ke subjektteori opdeling i indre/ydre natur. (Kritikken af den politiske økonomi (dvs. den objektive strukturanalyse) analyserer menneskets udveksling med den ydre natur, mens den kritiske teori om subjektet (den subjektive strukturanalyse) analyserer udvekslingen med menneskets indre natur.)

4. - Psykoanalysen er grundlag for den subjektive strukturanalyse dvs forskningsdisciplin for den indre natur.

5. - Den kritiske teori om subjektet står overfor kritikken af den politiske økonomi som den nes anden halvdel og kan selvsagt ikke stå uforandret i denne proces. Den kritiske subjektteori står som dybdehermeneutisk erfaringsvidenskab, befriet for psykoanalytiske biologiske islæt, scientistiske misforståelser o.s.

6. - Som fremgået af ovennævnte er subjektiv strukturanalyse og psykoanalyse - i kritisk subjektteori udformning - identiske, hvorfor benægtelsen af nødvendigheden af en ekstra-marxistisk-psykoanalytisk subjektvidenskab som supplement til marxismen nødvendigvis er lig med subjektformægtelse. Herved opnås kun en dogmatisk-økonomisk position, der springer subjektiv analyse over, hvorved adfærd uformidlet føres tilbage til samfundsforhold.

7. - De objektive strukturer, der udforskes politisk-økonomisk, og de subjektive strukturer, der udforskes psykoanalytisk, er ikke uafhængige af hinanden, men må derimod formidles med hinanden via et 'sammenkædningsniveau'. Den kritiske teori komplementerer den marxistiske teori, og dette kan kun ske, hvis der tages hensyn til de subjektive strukturers objektive bestemtthed. (De historisk bestemte produktionsforhold indvirker på interaktionsrelationerne indenfor de subjektive strukturer)." (ref. Holzkamp 77, s.167-69 - cit. B.S.Møller 79,s.52-53).

3.1.1 Natur, naturlighed og samfundsmæssighed.

I forhold til vores grundlæggende opfattelse af forholdet mellem menneskene og omverden, som er fremstillet i kapitel 1, bliver det væsentligt og nødvendigt at begribe, at der eksisterer et forhold mellem naturlighed og samfundsmæssighed, der ikke kan udtrykkes gennem en 'pro-et-contra' relation; men som netop udtrykkes gennem tesen om mennesket som et samfundsmæssigt naturvæsen. Også Lorenzer vil kunne tilslutte sig denne tese, men som vi skal vise: på en særlig måde - hvilken ikke er uproblematisk.

Det bliver nødvendigt for os at gå en omvej for at få fat på Lorenzers betragtninger over dette, for en konkret begribelse af subjectivitetens udvikling, substantielle problemområde; idet Lorenzer ikke eksplicit redegør for det. Vi må derfor fortsætte linien fra før og se på hvilke konsekvenser Lorenzers forkortede marxismeopfattelse har, da det i sig selv er ret uvæsentligt at bestemme denne, som en 'beskuende-objectivistisk materialisme' i forhold til at finde

ud af, hvilke konkrete sagsforhold denne opfattelse rent faktisk er i stand til at begribe og hvilke, der bliver begrebet på en forkortet måde. Spørgsmålet om karakteren af marxismeopfattelsen henfører til problematikken omkring forholdet mellem individ og samfund og således ikke i første omgang til forholdet naturlighed-samfundsmæssighed; men bliver alligevel væsentlig for en første tilnærmende fremstilling af dette forhold hos Lorenzer.

Ud fra fremstillingen af Lorenzers marxismeopfattelse, kan vi beskrive forholdet individ-samfund, som et udvendigt forhold; idet de to sider af relationen opfattes som to genstandsområder, der godt nok vekselvirker, men som forstås hver for sig - isoleret gennem henholdsvis en iagttagelsesvidenskabelig og en kritisk-hermeneutisk angrebsvinkel. Denne udvendighedstænkning kan dog paradoksalt nok tænkes ført tilbage til en identitetsopfattelse, da en sådan forudsætter en udvendighedstænkning i og med, at man ved en opfattelse af individ-samfunds forholdet, som en identitet, opfatter adskillelsen som udelukkende analytisk/metodisk.

"Identitet. Ved bestemmelserne av utvendighetsforholdet inngikk allerede begrepet om det samme, eller det identiske. Leddene i et utvendig forhold er identiske med sig selv ..." (D.Østerberg 66,s.10).

Disse beskrivende kategorier om identitets- og udvendighedstænkningen kan historisk begrundes i den i tredserne skærpede oplevelse af identitetstab, som medførte en opfattelse af individet som modstillet samfundet. I kapitel 2 beskrev vi hvorledes den for kapitalismen nødvendige statslige indgriben betød, at stadig flere livssfærer blev samfundsmæssiggjort - og det er i denne "ensgøring", man skal se baggrunden for den reelle oplevelse af, at individet står over for et "færdigt" samfund, som man ikke kan stille noget op overfor. Individet bliver altså realt modstillet samfundet, men det er netop en oplevelsesmæssig realitet. Ud fra dette forhold finder Lorenzer det væsentligt at fokusere på de lidelser, som det medfører at skulle tilpasses samfundet - hvilket kan karakteriseres som en af-individualiseringsproces på det reale oplevelsesmæssige niveau.

Modstillingen mellem individ og samfund er altså på fremtrædelsernes niveau en realitet, som vi alle oplever hver dag - og det er netop i disse fremtrædelser, at psykoanalysen søges begrundet som socialisationsteoriens anden halvdel, som den komplementære del til marxismen.

"Det gælder om at problematisere konkrete lidelsers "virkelige" genese for på disse steder at gennemskue den subjektive faktors ideologiske tilsløring ... - netop ved hjælp af en analyse af de subjektive oplevelsesmåder med udgangspunkt i sanselige erfaringer." (Lorenzer 75, s.15-16).

I denne problematisering af de konkrete lidelser springer to momenter ud som centrale: Hvad er det, der bliver deformeret eller undertrykt, samt hvorledes kan man yde modstand mod dette.

Lorenzers almengereelse af den historisk specifikke modstilling begrebsliggøres gennem begreberne om indre- og ydre natur; og således er vi altså nået frem til at indkredse afsnittets egentlige problemstilling, idet opfattelsen af individet som (naturnødvendigt) modstillet samfundet afspejler det naturbegreb, som vi ledte efter hos Lorenzer.

3.1.1.1 indre natur/gyde natur

I forordet til "Materialistisk socialisationsteori" fremhæver Lorenzer, at

"... der ikke findes nogen ansats til subjektivitet udenfor den praktiske dialektik i "totalarbejderens" opgør såvel med den ydre natur som med (barnets) indre natur, og at subjektet vokser frem netop af denne dialektik i "materielle" procestrin." (Ibid.s.10).

Den ydre natur skal altså for Lorenzer karakterisere den samfundsmæssige realitet, som individet står over for, mens den indre natur henviser til barnets biologiske natur, til dets legemsbehov, hvor man dog må være opmærksom på, at Lorenzer mener, at subjektbegrebet kun kan begrundes materialistisk hvis subjektets dannelse allerede fra første færd vises som dannet gennem opgøret mellem den indre- og den ydre natur (jvf. Ibid.s.10). Dette fra første færd, skal forstås, som de tidligste prænatale, embryonale stadier af den menneskelige organismes dannelse:

"Allerede ved de allerførste dannelser af menneskelig udvikling må man sætte natur ind i den historiske praksis' kontekst ..." (Ibid.s.11)

Idet den indre natur allerede fra første færd er samfundsmæssig - eller rettere sagt bliver formet samfundsmæssigt - samtidig med, at individet er modstillet samfundet, så bliver det nødvendigt at fokusere på individets muligheder for modstand mod det "deformerende" samfund.

Vi har nu to problemområder, der skal afdekkes, for at fremstille selve forholdet mellem naturlighed og samfundsmæssighed hos Lorenzer: Det bliver på den ene side et spørgsmål om, hvad der ligger i hans driftsbegreb, som ligestille med naturgrundlaget, samtidig bliver det på den anden side et spørgsmål om, hvad der ligger til grund for modstandsbegrebet. Begge disse spørgsmål henfører er til indholdsbestemmelser af begrebet om den indre natur.

Indre natur - modstand og drifter

Udgangspunktet for adskillelsen mellem en indre- og en ydre natur er en overtagelse af den Freud'ske tradition på den ene side, og på den anden side en analogisering til den marxistiske analyse af menneskenes naturforhold. Resultatet netop afledt ud fra den indholdsmæssige betydning, der ligger i begrebet:

tatet bliver, at marxismen undersøger menneskenes udvekslingsforhold med den ydre natur, mens psykoanalysen (i kategorialafklaret form) undersøger menneskenes udvekslingsforhold med den indre natur.

De samfundsmæssige forhold ses altså, som vi tidligere har været inde på, som en slags "naturmagt" overfor individet. Heri er impliceret antagelser om modstand: "I den indre natur må findes et (natur-) moment, der har en relativ selvstændighed i forhold til individets forming af de samfundsmæssige strukturer. Dette 'emancipatoriske minimum' (Negt) søges forklaret i den særlige form for overjagelse, der finder sted i familieopdragelsen, hvis "forud" dels er, at beskytte barnet mod sine egne drifter og dels mod samfundet. Begrundelsen for en sådan modstandsform findes i antagelser om, at hvis produktionsprocessens tids- og tvangsstrukturer slog direkte igennem, så ville individerne blive psykotiske (jvf. Ibid.s.151). Disse antagelser implicerer den RT.'s analyse af familiens funktion, som værende på den ene side en beskyttelse af en rest af livet mod arbejdsprocessen, og på den anden side et socialisationsagentur til indøvelse i classesamfundet (jvf. Ibid.s.149). Overjagelseudviklingen betyder altså, at barnet udvikler en subjectiv struktur, som på den ene side gør det i stand til at overleve samfundet på trods af undertrykkelsen og på den anden side, muliggør et modstandspotentiale qua familiesocialisationens rest af "før-industriell produktionsmåde" (Negt/Kluge).

Denne udvikling, som Lorenzer kalder barnets opgør med sin indre natur, grund-er sig som før nævnt - i de sanselige oplevelser af lidelse, der indholdsmæssigt er bestemt af drifterne:

"... den menneskelige handlings, følelses og tænknings figurer også indholdsmæssigt afhænger af den menneskelige drift og dvs. af naturgrundlaget ..." (Ibid.s.11).

Det er dog væsentligt at være opmærksom på, at Lorenzer ikke betragter driften som en naturkategori, men som: legemsbehov i-relation-til (Ibid.s.17), dvs. at driftsskæbner samtidig altid er objectrelationers skæbne.

Ud fra disse bestemmelser er det muligt at fremstille, hvad Lorenzer forstår som udviklingens drivkraft: Forståelsen af drifter, som værende

"... rodfastet i bevidtløse legemsbehov, der på sin side står i genetisk sammenhæng med en organismisk trang, hvis første station er den individets historie, i hvilken det endnu var en del af den moderlige organisme. Vækselspilletets begyndelsesgrundlag er kort sagt den reale enhed af barn og mor og den derpå følgende intrauterine "homøostatiskke ligevegt"." (M.Mahler cit. Ibid.s.42) -

objectrelationernes skæbne, når det ses i forhold til modstillingen af individ og samfund, som det kommer til udtryk gennem begrebet om barnets opgør med sin indre natur:

"Også i de første ansatser til højere psykisk organisation ... befinder barnet sig til enhver tid i en tilstand, hvor det ikke er objektverdenen, men de legemlige behov og deres tilfredstillelse eller ikke-tilfredstillelse, der spiller den afgørende rolle." (Ibid.s.42).

Legemsbehovene er altså de ønsker, som barnet møder omverden med, og realiseringen af disse profilerer behovene. Dette medfører en nødvendig frustration allerede fra starten af, hvorfor vi kan indfange Lorenzers syn på udviklingen gennem begrebet: deformationslogik.

"Selve vekslen mellem driftstfredsstillelse og frustration må fra første færd betragtes som udviklingens motor." (Ibid.s.28).

I forhold til almengørelsen af modstillingen mellem individ og samfund, er det en konsistens begrebsliggørelse af dette forholds udviklingsmæssige aspekt, når Lorenzer bestemmer udviklingens drivkraft som et forhold mellem driftstfredsstillelse og frustration, idet ledetråden i udviklingen således kan formuleres som: noget asocialt, der skal socialiseres.

Sammenhængen mellem modstand, indre natur og udvikling kan vi på denne måde nu med Ericson karakterisere gennem tre punkter: For det første, at de biologiske behov udgør "le point de résistance" i barnet, for det andet at de barnlige kriser betegner højdepunkterne i en tilpasningsstrategi til omverden og endelig for det tredje, at realiseringen af driftsønskerne (legemsbehovene) altid vil betyde en relativ driftsfrustration pga. behovsprofileringen (jvf. Ibid. s.33).

Sammenfatning

Opsummerende for Lorenzers opfattelse af forholdet mellem naturlighed og samfundsmæssighed kan siges, at tesen om menneskets samfundsmæssige natur får en begrænset betydning hos Lorenzer, idet det rent faktisk bliver tale om et spørgsmål om hvorledes naturgrundlaget bliver formet samfundsmæssigt - hvilke kommer til udtryk gennem begrebsliggørelsen af barnets opgør med sin indre natur.

Baggrunden for denne forkortning af den overordnede almene tesa er, at Lorenzer er udelukkende ser på individets livshistorie og dermed, via afgrænsningen af udelukkelsen af den fylogenetiske proces, ikke er i stand til at få fat på de mest almene menneskelige egenskaber, men i stedet naturaliserer kapitalismespecifikke fremtrædelser som almene. Konsekvensen bliver antagelser om en identitet mellem noget naturmæssigt og noget samfundsmæssigt, hvorfor man kan

sige, at på trods af Lorenzers selvforståelse om at undgå det, som kommer han rent faktisk til at operere med to "basismomenter", der konfronteres.

3.1.2 Subjectivitetens udvikling.

Det næste skridt, efter at have fremtillet Lorenzers opfattelse af hvorledes udviklingens drivkraft hænger sammen med naturgrundlagets karakter - dvs. det mest almene niveau i forhold til en begribelse af subjectets konkrete dannelse, må indeholde tre væsentlige omdrejningspunkter: For det første selve subjectbegrebets karakter, hvor forholdene barn-voksen og emotionalitet-samfundsmæssighed bliver af afgørende betydning. For det andet hvorledes den tidlige dannelse alment tænkes - og i forbindelse hermed, for det tredje hvorledes den tidlige dannelse konkret forløber i det aktuelle samfund.

3.1.2.1 Subjectbegrebet karakter

For at få fat på Lorenzers udgangspunkt for en bestemmelse af subjectbegrebet, er det nødvendigt at trække linien tilbage til forrige afsnit, idet han fremfører, at

"Subjectets konstitution må i historiematerialistisk perspektiv fuldt og helt ligge inden for den menneskelige praksis' spændingsbue - mellem (barnets) indre natur og ydre natur." (Lorenzer 78,s.202).
Problemet er, at de teorier, der hver især beskæftiger sig med henholdsvis den indre- og den ydre natur, ikke i sig selv er i stand til at begribe denne "menneskelige praksis' spændingsbue", hvorfor det bliver nødvendigt at indføre et teoretisk niveau, der kan indfange denne.

"Med henblik herpå må der først indføres et nyt niveau i diskussionen; nemlig interaktionen forstået som området for den praktiske dialektik, der inden for rammerne af totalsamfundsmæssige processer realt danner "subjektivitet". Den "bestemte interaktionsform", der fremstilles i formidlingsprocessens praktiske dialektik, er den individuelle strukturs fundament; denne er intet andet end nedslaget af de "bestemte interaktionsformer" - bestemt af "indre natur" såvel som af "samfundsmæssig praksis". (Ibid.s.203).

Interaktionen er altså det formidlende niveau mellem på den ene side analysen af den indre natur - psykoanalysen - og på den anden side analysen af den ydre natur - marxismen. Lorenzer er opmærksom på de positivistiske faldgruber, der ligger i interaktionsbegrebet i form af udvandning til 'ren mellemmenneskelighed', hvor det man interagerer om, bliver ladet ude af betragtning; hvilket føder denne præcisering af forholdet mellem interaktion og den samfundsmæssige totalitet:

"Først når sammenhængen mellem interaktion (og den "bestemte interaktionsform") og produktionsprocesserne ...

der sig mulighed for at tænke de bestemte interaktionsformer i deres afhængighed af de konkret givne produktionsforhold." (Ibid.s.203).

Men i og med, at problemet omkring subjectets dannelse fremtræder for Lorenzer, som et spørgsmål om en særlig måde at forklare hvorledes de subjective oplevelsers indhold bliver dannet; så kan ovennævnte citate intentioner om, at se interaktionsprocesserne i deres indholdsmæssige total-samfundsmæssighed ikke blive grundlaget for Lorenzers bestemmelse af interaktionerne. "Loyaliteten" overfor de subjective oplevelsers rækkefølge får således forrang - på trods af intentionerne; hvorfor de første, de tidligste interaktioner i barnets liv, realt kommer til at danne grundlag for subjectivitetens udvikling, hvilket Lorenzer da også eksplicit udtrykker:

"Det, alle psykoanalytiske undersøgelser af konkrete mor-barn-dyader (den tidligste interaktion, der begynder allerede før fødslen. Vor anmærkning.) fremhæver, er den grundlæggende betydning, dette relationsfelt har for hele barnets videre udvikling." (Lorenzer 75,s.27).

Med henvisning til Spitz fremhæves det endda, at qualunionen er kimen til enhver socialt højere orden (jvf. Ibid.s.27).

Disse betragtninger over interaktionsbestemmelsens grundlag, udviklingens fundament, får implikationer for selve interaktionsbegrebet, der kommer til at stå i modsætning til Lorenzers (anti-eklektiske) intentioner:

"Mens moderen tilfredstiller spædbarnets behov, eller rettere skaber visse specifikke behov, som hun kan lide at tilfredstille, forvandles spædbarnet til et redskab eller instrument til tilfredsstillelsen af moderens ubevidste behov. Det er her, jeg ser en forbindelse mellem seksualitet og oprindelsen af identitet i mennesket." (Lichtenstein cit. Ibid. s.39).

Interaktionsprocessen er altså et instrumentaliseret forhold, hvor barnet bliver forbestemt af de interaktionstilbud, som moderen - der er formidler af produktionsprocessens tids- og tvangsstrukturer - kan tilbyde. Dette er en klar perspektivforskydning fra et indholdsmæssigt samfundsmæssigt grundlag til et instrumentalistisk mellem-menneskeligt grundlag.

De mekanismer, der styrer disse interaktionsprocesser, kan karakteriseres gennem tre grundprocesser: Den første og primære er et spørgsmål om selve udviklingens drivkraft, som vi fremstillede den i afsnittet om Lorenzers opfattelse af menneskets naturgrundlag: nemlig spørgsmålet om driftsregulation i vekselspillet mellem driftstilfredsstillelse og driftsfrustration (jvf. Ibid. s.28). Den anden grundproces er placeret i driftsregulationsindsøvelsen, og er et spørgsmål om udviklingen af realitetsrettet handling. Den tredje proces bliver så endelig: driftsregulationen, som ansats til objectrelationer (jvf. Ibid. s.28

Det fællestræk, der kan udheves af de tre grundprocesser, karakteriserer Lorenzer ved:

"Driftsregulation befinder sig gennemgående i et spændingsfelt af modsætninger, der ikke kan opheves - det skulle da så være med påtologi til følge og ikke engang i det tilfælde fuldstændigt. Dette gælder såvel for parret "tilfredsstillelse-frustration" som for spændingen mellem realitetsrettet handling og fantasi (som modsigelsen til det realt opdelige)." (Ibid. s.28).

Et er, at Lorenzer placerer disse modsigelser som naturmodsigelser, hvilket er en konsekvens af, at han hævder, at de ikke kan opheves; noget andet er - og for os langt væsentligere - at dette udhævede fællestræk ved grundprocesserne indeholder de væsentligste omdrejningspunkter for Lorenzers subjectivitetsopfattelse i kim-form: På den ene side ligger der implikationer for forholdet mellem børn og voksne, idet realitetsrettet handling bliver modstillet fantasi, der placeres som et specifikt barnligt funktionsniveau. Denne modstilling implicerer på den anden side samtidig en bestemt opfattelse af forholdet mellem emotionalitet og erkendelse, hvor skæringspunktet ligger i spørgsmålet om emotionernes samfundsmæssighed.

Forholdet børn-voksne - arbejdsbegrebet.

Udelukkelsen af det samfundsmæssige sagsindhold fra interaktionsbestemmelsen betyder, at grundlaget for individets udvikling skal søges i barndommen, eller rettet: i de tidlige barnlige konflikter. Denne konsekvens kan indholdsmæssigt forankres i de psykoanalytiske antagelser om udvikling - det er faktisk kernepunktet i psykoanalysen. Lorenzers opfattelse af forholdet mellem børn og voksne kan således bestemmes som et 'linært' forhold, hvor den voksne må begribes på baggrund af og ud fra sin barndom, og specielt konflikterne i denne; idet - som tidligere nævnt - disse udgør "højdepunkterne" i barnets "tilpasningsstrategi" til omverden.

"Den voksnes skabne bygger på hans skabne som barn." (Ibid. s.24).

Det vigtigste anknætningspunkt når man skal begribe den udviklede personlighed, må således blive: at se barnet i den voksne (jvf. Ibid. s.24).

Den sagsafhængighed i barnets udvikling, der er et resultat af interaktionsbestemmelsen, fører i et konsistent forhold Lorenzer (ureflekteret) over i de psykoanalytiske antagelser om forholdet mellem børn og voksne, hvilket kan begrundes i hans praksisbegreb - og specielt dette begrebs kerne: arbejdsbegrebet. Barnets driftsstruktur formes, gennem mor-barn-dyaden som medium, samfundsmæssigt; dvs. at interaktionsprocessen kan (og må) sammenlignes med arbejdet, da de begge betragtes som samfundsmæssige former.

"Vi har fastslået, at de legemsprocesser, vi har betegnet som form-
formidlende, er af samme art som legemsprocesserne i arbejdsproces-
sen. Moderens "praktiske omgang" med barnet adskiller sig ikke prin-
cipielt fra den legemlige bevægelse ved arbejdet." (Ibid. s.52).

Og videre:

"Arbejderens opgør med den "ydre natur", menneskeliggørelsen af na-
tur og genstandsmæssiggørelsen til menneskeligt produkt realiseres
ligeledes i ^{en}praktisk omgang, der i fuldt omfang kan sammenlignes med
moderens praktiske, "formgivende" omgang i mor-barn-dyaden. Også i
sidstnævnte er natur, de barnlige legemsbehovs natur, genstand for
en håndtering, et legemligt håndlag. Er produktionens form og pro-
duktets form i første tilfælde resultat af arbejdet, så er interak-
tionsformen ... i mor-barn-dyaden resultatet af den moderlige præ-
station." (Ibid. s.52-53).

Det centrale i Lorenzers arbejdsbegreb er således et spørgsmål om "håndlag",
om "håndtering", hvilket betyder, at selve arbejdets indholdsside: produktion-
en af egne livsbetingelser, fuldstændig lades ude af betragtning. Arbejdet be-
trages instrumentalistisk, som en formgivningsproces, hvilket ikke i sig selv
er forkert, men blot er udtryk for en forkortning, der medfører en universalis-
ering af bestemte aspekter ved arbejdet: de formgivende aspekter, der bliver
til antagelser om arbejdet som a priori undertrykkende. Disse antagelser kom-
mer konkret til udtryk ved, som vi har set, at Lorenzer opfatter modstillingen
af børns og voksnes funktionsmåder som naturmødvendig og dermed uophevelig,
hvilket bringer os over til det andet centrale problemfelt om modsetningen mel-
lem realitetsrettet handling og fantasi, for Lorenzers begribeelse af subjecti-
viteten.

Emotionalitet-samfundsmæssighed.

Den driftsregulation, der har været kernen i subjectets almene konstitution, er
som vi har set, et spørgsmål om en via moderen formidlet forning af de barn-
lige legemsbehov i driftsskæbneforløb - der samtidig er objectrelationernes
skæbner. Dette forhold udtrykkes indholdsmæssigt ved at placere fantasi, som en
ærlig barnlig funktionsmåde, der karakteriserer de infantile driftsønsker. Og
er for disse står det samfundsmæssige krav om tilpasning til produktionsproces-
sens funktionsnormer - altså et spørgsmål om udviklingen af realitetsrettet
handling. At fantasi så i det hele taget kommer tiludtryk, skyldes familie-so-
cialisationens relative frirum, der beskytter denne rest af livet mod produk-
tionsprocessens umenneskelighed (jvf. omtalen af modstandsbegrebet og det emo-
cipatoriske minimum).

Til grund for disse problematikker ligger en tankeform, der fordrer
"At en undersøgelse af den menneskelige udvikling i første række må
rette sig mod emotionelle processer og ikke mod perceptionsprocesser
og kognitive akter. Tænkning og erkendelse må ganske vist ikke lades
upådtet, men må imidlertid ses som afledt af menneskets praktiske om-
gang med sine relationsprojekter, en omgang, der er styret af affek-
tive rørelser." (Ibid. s.24);
idet det ikke er objectverden, men de legemlige behov og deres tilfredsstil-
lelse eller frustration, der er det afgørende (jvf. Ibid. s.42).

Vi har vist hvorledes denne underordning af det sagslige-, object-indhold er
afledt - eller er en konsekvens af Lorenzers praksisbegreb, hvorfor subjecti-
vitets konstituering/udvikling gennem "affektive rørelser" er en konsistent
opfølgning af dette. Denne subjectbestemmelse får to implikationer for opfat-
telsen af emotionalitet: For det første må emotionalitet opfattes som et pri-
vat, individuelt forhold, der er modstillet samfundet i et ikke-emotionelt for-
hold. Relationen mellem emotionalitet og samfund bliver således et uøvedt
forhold i overensstemmelse med individ-samfunds forholdet, idet man betragter
individernes emotional-, oplevelshistorie over for samfundets 'realhistorie'
(de objective samfundsmæssige strukturers historie). For det andet, må man op-
fatte - og fokusere på - barndommen som 'emotionalitetens epoke', da det er
her driftsønskerne endnu ikke (fuldstændigt) er forbestemte, undertrykte. Dis-
tanseringen af individ-samfunds modstillingen, idet disse naturaliserer nogle
generelle fremtrædelser: På det oplevelsesmæssige niveau fremtræder individer-
nes følelser, som modstillet det omgivne samfund - og emotionaliteter. Frem-
træder, som det styrende i den oplevede livshistorie.

Med fremstillingen af de grundlæggende begreber om og omkring subjectivitet
- og dennes grundlag, udgangspunkt og udviklingsbetingelser, kan vi nu gå vid-
ere til at fremstille hvorledes Lorenzer placerer disse begreber i en sammen-
hæng i forbindelse med socialisationens almene og konkrete linier.

3.1.2.2 Subjectets almene primærsocialisation.

Målet med Lorenzers almene teori om primærsocialisationen er at vise, at sub-
jectets strukturer kan føres tilbage til objective forhold, der udgøres af
barnets drifter på den ene side og de samfundsmæssige forhold på den anden si-
de.
Udgangspunktet for denne almene teori er to grundlæggende situationer, der hen-
viser til psykoanalytiske erfaringer, som betragtes som almengyldige: Indvæ-
ring i interaktion og indføring i sproget.

Indledning i interaktion.

Det utopisk-idealistiske standpunkt, der er afgørende for udfærdigelsen af teorien om de almene træk ved ved primærsocialisationen fremkommer, som vi fremstillede det i indledningen til dette kapitel, ved, at begreberne for individets dannelse må følge det "virkelige livs organiseringsprincipper" og resulterer i, at en oprindelig overensstemmelsessituation ikke alene bliver udgangspunktet, men også grundlaget for begrebelligerelsen af den tidlige individualgenese. Således knytter der sig to grundlæggende erkendelser til karakteren af mor-barn-dyaden: For det første er det et gensidighedsforhold, hvorved Lorenzer vil vise fastholdelsen af den psykoanalytiske personlighedsteori kerne om, at alle oplevelser er driftsbestemte, hvorfor det konstituerende moment i personlighedsstrukturerne (og oplevelsesindholdene - jvf. Ibid. s.41) bliver opgjort mellem barnets natur og moderens adfærd. For det andet, at dette vekselforhold er aktuelt allerede fra det første øjeblik i livet - dvs. også præ-natalt.

Overensstemmelsen skal altså forstås som en overenskomst mellem disse to positioner, hvis etablering kan fremstilles gennem begrebet om den primære narcissisme, der er karakteriseret ved den oprindelige enhed mellem barnet og dets omverden - det udifferentierede biologiske kontinuum, der eksisterer i de tidligste stadier af barnets liv (præ-natalt og indtil ordets indførelse). I denne primære narcissisme finder Lorenzer to grænsedragningsprocesser (en tidlig/præ-natal og en rumslig/post-natal), som er udtryk for en tiltagende distancering mellem behov og tilfredsstillelse - og det er så den løbende ophævelse af denne distance, der begrebsliggøres gennem vekselforholdets udmundning i en overensstemmelsessituation.

Afgørende for vekselforholdet og oprettelsen af en overensstemmelsessituation er på den ene side de omtalte (s.77) tre grundprocesser vedrørende driftsregulation, og på den anden side de tilfredsstillelsetilbud moderen er i stand til at give ud fra hendes sekundær-socialisation; der så igen på sin side bygger på hendes egen primærsocialisation.

I det ideelle forløb vil mor-barn-dyaden altså resultere i en alags enighed om interaktionen - den bestemte interaktion, en overensstemmelse om tilfredsstillelsesmåden - en situation hvor barnets spændinger ikke fuldstændigt nedbrydes, men ophæves til en bestemt form - "den bestemte interaktionsform".

"Frustrationer og deres til enhver tid specifikke ophævelse tilvejebringer således den gradvise konturering i og med konkrete overensstemmelsesformler, der i højere og højere grad får karakter af at være historisk unikke. Denne mor-barn relationens særegne profil, der er befæstet i real interaktion, vil vi kalde profilen af mor-barn-dyaden

Specifikke interaktionsformer." (Ibid. s.46 - vorea understregning).

Individualiteten udspringer af interaktionsformen i barnets erfaring samtidig med billedet af moderen, hvorfor Lorenzer kan omformulere Freuds tese om 'jag'-ets karakter i kategorialafklaret form, til: "subjektets ansats er nedslaget af interaktionsformerne." (Ibid.s.48). Interaktionsformerne ændres med udviklingen af barnets drifter og ændringen af moderens tilfredsstillelsetilbud således, at barnets behov formes af moderens tilbud. Disse aflejlrede "sansenem-sige erindringsspor" (Lorenzer) er grundlaget for den kognitive udvikling, hvilket skal forstås på den måde, at kognitionerne udvikler sig oven-på sansningernes oplevelsesmæssige/emotionelle indhold.

I og med, at denne model om udviklingen af vellykkede, ideale overensstemmelser er utopisk, så bliver det nødvendigt for en konkret forståelse - at betragte disse forløb under aspektet "systematisk forstyrret interaktion og de fortløbende konsekvenser af denne forstyrrelse." (Ibid.s.55), hvilket vi vil vende tilbage til efter at have skitseret Lorenzers teori om indføringen i sproget, da denne udgør det centrale moment ved bestemmelsen af de historisk specifikke deformationer.

Indføring af sproget.

Den situation, som ordene bliver indført i, er identisk med de allerede etablerede interaktionsformer, overensstemmelser - hvor barnet endnu ikke har udviklet et "Jeg". Der eksisterer ikke noget, der for barnet kan opfattes som ydre, hvilket betyder, at når moderen bringer ordene ind i dyaden, vil barnet opfatte disse, som en del af interaktionen. Det som for Lorenzer er væsentligt at pointere er, at de ord, som moderen hævner ikke er tilfældige, private ord, som hun selv har opfundet - men netop ord, der er tilgængelige for moderen ud fra hendes praksis.

Idet ordene vil være en benævner af den bestemte interaktion samtidig ved, at denne bestemte interaktion indgår i det normsystem, der stammer fra moderens samfundsmæssige praksis - hvorfor ordene kan forstås som benævner af relationer - så må sproget forstås som et regelsystem, hvori de samfundsmæssige regler for interaktioner bliver opbevaret og fastholdt. Allerede den før-sproglige interaktion kan således begribes som værende tilknyttet sprogsystemet, og opbygningen af barnets ordforråd udspringer derfor af de benævnte interaktionsformer - ordene bliver et signal for interaktionen. Lorenzer anfører følgende eksempel, som proto-type for ordindføringen:

1. Moderen udtaler et ord, f.eks. "Mama".
2. Moderen peger dermed med implicit gestus på den interaktion, barnet har tilegnet sig som bestemt interaktionsform.

3. Barnet hører ordet som en del af den interaktion, der er aktuell for det i øjeblikket, og dvs. som karakterisering af denne interaktionsform.

4. Barnet udtaler et ord - f.eks. "Mama" - som en del af interaktionen. Det hører derved også sine egne ytringer, hvormed talens senso-motoriske cirkel sluttet. Denne erfaringens gensidighed i barnet lægger grunden til den enhed af passivitet og aktivitet, som selvstændig handling udspringer af. Først dermed er ordet indført, og først dermed indledes symbolet Mama's selvstændiggørelsesproces (Ibid. s.66).

Denne videre udvikling - udover ordens signalfunktion - kan karakteriseres ved ordens indfletning i et betydningssystem, der drives frem ikke alene af ændringerne af barnets drifter og moderens tilfredsstillelsestilbud, men også - og måske især - af frustration, idet Lorenzer hævder, at enhver tilfredsstillelse bliver efterfulgt af en ikke-tilfredsstillelse. Og det er lige præcis i dette forhold, at Lorenzer ser barnets mulighed for aktiv styring af sine lys-ter:

"Frustration som motor i omskiftelsen fra den passive til den aktive "rolle". (Ibid. s.100).

Konkret grunder dette i, at med ændringer i interaktionsformen via benævnelser, der oprindeligt fremkaldte lystbetonede følelser hos barnet, så vil disse senere også kunne fremkalde ulystbetonede følelser. Hvilket medfører, at det at kunne prædicere bestemte interaktionsformer ikke kun udvikler evnen til at reproducere den oprindelige indføringssituations "sceniske" (Lorenzer) sammenhæng, men også åbner mulighed for at sammenligne de forskellige interaktionsformer, således at de bliver til et system af mulige handleanvisninger. Denne udvikling betegner Lorenzer, som overgangen til den sociale læreproces.

"... den systematiske fylde af de i sprog ophævede handlingeanvisninger og dvs. interaktionsformer (bliver) gjort tilgængelige som valgmuligheder; af den grund bliver fremkomsten af nye situative stimuli til opfattelse af objekter, dvs. interaktionstilbud, der i stadig højere grad kan opspaltes i de objektiverede positioner jeg og ikke-jeg." (Ibid. s.82).

Deltagelsen i sprogfællesskabet udgør på denne måde subjektets bevidste frihed, idet det markerer ophævelsen af den bevidetløst indåvede interaktion.

Opsummerende for Lorenzers almene socialisationsteori kan siges, at barnets bevidstheds udvikling forløber skridtvist, dels som følge af udvidede og benævnte interaktionsformer og dels som følge af, at barnets erfaringer må kanaliseres ind i samfundsmæssigt gyldige kategorier. Den almene teoris grundlag i en uto-

visk situation betyder, at udviklingen ses på baggrund af antagelsen om en vellykket etablering af en overensstemmelsessituation i mor-barn relationen samt, at ændringerne i interaktionsformerne forløber gældningsfrit - hvilket medfører, at barnets bevidsthed udvikles i og med en stadig udvidelse og benævnelse af barnets erfaringer.

Vi vil nu gå over til at fremstille Lorenzers ansatser til en konkret teori om individets tidlige dannelse; hvor kernepunktet er en næsten negering af ovennævnte almene træk: mislykket overensstemmelse og udviklingen af klicheer.

3.1.2.3 Den tidlige dannelses specifikt borgerlige træk.

Udgangspunktet for de ansatser, Lorenzer udvikler, til en begribelse af primær-socialisationen i det borgerlige samfund er, at bevidstheden ikke dannes ved en stadig udvidelse af erfaringer, men derimod især ved en konsekvent deformation af erfaringer samt, at interaktionsændringerne forløber tvangsmæssigt. Disse for Lorenzer oplevelsesmæssige fakta benævner han med: systematisk brutt praksis - hvilket eksplicit henfører til den almen (primær-) socialisationsmodel på den måde, at udgangspunktet (stadig) er den oprindelige overensstemmelsessituation (narcissismebegrebet).

Barnets afhængighed af moderen er fuldstændig, barnet må indordne sig under den gennemtvungne 'overensstemmelse', da moderens praksis er bestemmende for mor-barn-dyadens forløb (jvf. Ibid.s.131). Denne tvangsmæssige gennemførelse af nye interaktionsformer medfører, at de tidligere tilfredsstillede behov ikke bliver forløst/ophævet, idet moderens krav ikke er afpasset efter barnets tolerance-ramme samt, at hun ikke har afventet en "indøvningsperiode" (jvf. Lorenzers eksempel med renlighedstræningen - Ibid.s.129-130). Konsekvensen af denne formidlingsform er, at barnet må fortrænge et behov samtidig med, at den "forbudte forestilling" stadig består, som en kraft i barnet, som en fiksering. På den anden side vil gennemtvungelsen af en ny interaktionsform medføre, at prædikationen af den tidligere, nu forbudte, interaktionsform ikke længere kan vedblive som en del af barnets sprog - det medfører altså en desymbolisering. Disse to momenter - fiksering og desymbolisering - udgør tilsammen en kliche:

"Med begrebet "kliche" skal altså betegnes de ubevidste interaktionsformer, der i en kombination af desymbolisering og fiksering stødes tilbage på førsprogligt virulente interaktionsformers stede." (Ibid. s.133).

Det er således med udviklingen af klicheer, at Lorenzer vil vise, at barnets erfaringer på en gang systematisk opbygges og systematisk nedbrydes. Fikseringen betyder, at selvom interaktionsformen er desymboliseret, så kan den fortrængte interaktionsform fremkaldes ved bestemte stimuli, der vil med-

føre, at interaktionsformen udløses og derfor provokerer en handling frem hos individet, der forestages ubevidst qua desymboliseringen. Årsagen til denne klichebestemte adfærd, søger Lorenzer i en ændring i moderens interaktion, der på sin side forklares i, at ændringen på den ene side er ubevidst for moderen og på den anden side henviser til modsigelser i hendes praksis. Moderens adfærd må derfor selv opfattes som klicheer, der afspejler produktionsforholdenes modsigelser.

Pointen bliver så, at modsætningerne mellem symbolsk formidlet og klichebestemt handling er samfundsmæssig hensigtsmæssig, har til formål at cementere de bestående produktionsforhold.

"Indsocialiseringen af klichebestemt adfærd tjener samfundsmæssige formål. ...Modsigelsen mellem klichebestemt adfærd og symbolsk formidlet handling kan udnyttes som socialisationsfaktor til cementering af den bestående orden." (Ibid. s.143/144).

Opsummerende om Lorenzers ansatser til en konkret teori om individets tidlige dannelse kan siges, at med det psykoanalytiske udgangspunkt i, at den barnlige udvikling kan forstås som en række oplevelsesbrud, der medfører "ardannelser", som kan aflæses i en beskrivelse af livshistorien, har Lorenzer søgt at vise, at disse "ar" er nedslaget af modsigelser, der mere eller mindre negerer den ideale dannelsesproces. Hvor Freud henviste disse modsigelser til iboende konfliktstadier i barnet, så henfører Lorenzer dem til den samfundsmæssigt nødvendige desymbolisering, der aftegner sig som subjective konflikter.

3.1.3 Sammenfatning.

Fremstillingen af den Kritiske teori om Subjectets ansatser til en teori om individets tidlige dannelse, som den fremtræder hos Lorenzer, kan vi opsummere på følgende måde: Det sagsforhold, der er det bærende for overhovedet at kunne tematisere menneskelig udvikling er fokuseringen på livshistorien. Dette kan siges at være en afgrænsning i forhold til den traditionelle psykoanalyse, der i følge Lorenzer overfokuserer på det strukturelle aspekt, hvorved historieaspektet kommer til at falde ud. Men samtidig udgør/medfører denne afgrænsning en manglende forholden sig til den marxistiske historieopfattelse, hvis væsentligste moment i denne sammenhæng er, at man bliver nødt til at overkride et fænomens konkrete historie og også se på dets tilblivelse eller forhistorie for en konkret begribelse af det. Den manglende forholden sig til (eller måske negative afgrænsning fra) forhistorien og dermed indsnævring af analyserummet til livshistorien - og i nogen grad samfundshistorien - hænger sammen med antagelser om "nødvendigheden" af at følge organiseringsprincipperne for det virkelige liv.

På det psykologiske område føder kategorialafklaringen af psykoanalysen antagelser om, at tænkning og erkendelse er afledt og styret af affektive rørelser, hvorfor undersøgelsen af den menneskelige udvikling primært må rette sig mod de emotionelle processer, der på sin side bliver ført tilbage til driftsskæbner. Disse defineres som "legemsbehov-i-relation-til", hvorved driftsskæbnerne samtidig kan bestemmes som objectrelationernes skæbne.

Med hensyn til forholdet mellem børn og voksne, som vi bestemte som et central problemfelt for begribelsen af subjectivitetens konkrete udvikling, siger Lorenzer, at man må forstå den voksne på baggrund af sin barndom forstået på den måde, at "den voksnes skæbne bygger på hans skæbne som barn". Udviklingslogikken bestemmes som et forhold mellem driftstilfredsstillelse og frustration, hvilket i og med det borgerlige samfunds udbytning- og undertrykkelsesmekanismer forrykkes til næsten udelukkende at blive et spørgsmål om frustration. Dannelsesprocessen begribes således, som en systematisk deformation af subjectet, på baggrund af bestemmelserne vedrørende "den oprindelige overensstemmelses-situation".

Lorenzers samtenkningsforsøg mellem Freud og Marx er på denne måde i stand til at indfange kapitalismens undertrykkelse af den menneskelige subjectivitets fulde udvikling - og med udgangspunkt i dette forhold vil vi i kapitel 4 forsøge en kritik af den Kritiske teori om Subjectet i forbindelse med udviklingen af kriterier for en kritisk pædagogisk praksis, idet Lorenzer's bestemmelser om barnets tidlige udvikling vil blive sammenholdt med vores analyse af barndommens historiske udvikling.

3.2 Kritisk Psykologi ("Berliner-skolen").

Denne flotte overskrift skal som tidligere påpeget ikke tages til indtægt for en bred indføring i den Kritiske Psykologis (KP) teorikonception, men skal opfattes som en fremstilling af de momenter i KP, som har relevans for vores project: individers dannelse med særlig vægt på forholdet mellem børn og voksne og på den tidlige dannelse. Vores indfaldsvinkel dels i udviklingsbegrebet generelt, og dels i barndommens historiske udvikling specifikt har vist, at individers dannelse ikke kan opfattes som en énlinet proces, hvor indhold og form er at betragte som over- og ahistoriske momenter, der blot møder aktuelle samfundsmæssige forhold og på en ydre måde justeres af disse, men at individers dannelse er givet i og med deres indlejring i den natur- og samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces. Disse to momenter - og deres indbyrdes forhold - som er centrale for vores problemstilling, er desuden et af kernepunkterne i den KP, hvilket stiller os ulige lettere ved fremstillingen af den end ved fremstillingen af den Kritiske Teori om Subjectet, hvilket konkret har betydet en større vægtning af den naturhistoriske dimension i dette afsnit.

Inden vi går over til fremstillingen af KP's ansatser inden for de 2 dimensioner, som vi har fundet væsentlige for vores project (jvf. kap.2.6), skal vi først behandle KP's overordnede analysemodel og fremgangsmåde. Det er væsentligt at bestemme disse, da den KP's enkelte resultater ikke kan vurderes uden også at se på, hvordan de er afledt. Endvidere er det netop i selve fremgangsmåden og analysemodellen at adskillelsen til andre psykologiske teorier alment lader sig markere, og som kan opfattes som på én gang et opgør med og en overskridelse af den "empiristiske løsning" - at fænomeners empirisk konstaterbare eksistens og udbredelse ikke er tilstrækkelig til også at afgøre dets relevans og væsentlighed i forhold til andre fænomener, menat dette må gøres på basis af en historisk rekonstruktion af den overordnede strukturs opståen og udvikling. Ved

"videnskabeligt at rekonstruere den overordnede struktur af mere eller mindre væsentlige eller perifere dimensioner ved den praksis, der skal undersøges, i et sådant omfang, at man kan erkende de pågældende konkurrerende partielle dimensions- og variabelsystemers status indefor denne mere omfattende struktur"(Holzkamp 79a,s.51)

søger man altså at overvinde den "videnskabelige vilkårlighed", som den "empiriske løsning" føder, og som bl.a. resulterer i, at man over tid kan konstatere "flere teorier med uforenelige sæt af grundbegreber, der relaterer sig til det samme område af virkeligheden med krav på at være universielt gyldige

og altså konkurrerer med hinanden"(Ibid.,s.35), uden at de enkelte teoriers gyldighedskrav kan afgøres, da de hver især kan siges at være afprøvet under hensyntagen til anerkendte metodiske forskrifter. Overskridelsen ligger ikke kun i intentionen om at bestemme den overordnede struktur og totalitet, men i at erkendelsesgenstande generelt begribes i deres genese ud fra deres

"opståelse gennem de virkelige materielle livsprocessers objektive nødvendigheder: i det naturhistoriske aspekt nødvendigheden af den organismiske opretholdelse af liv, idet samfundsmæssigt-historiske aspekt nødvendigheden af opretholdelsen og udfoldelsen af det individuelle samfundsmæssige menneske"(Holzkamp & Schurig 77,s.30).

Den marxistiske logisk-historiske metode udmentes og specificeres altså på psykologien til den funktionelt-historiske metode, hvor begrebet udviklingsnødvendighed således bliver centralt. Psykologiske fænomener begribes i deres genese ud fra de materielle betingelser, der har nødvendiggjort udviklingen af dette fænomen, som en betingelse for at det menneskelige liv har kunnet opretholdes og eventuelt udvides. Allerede i sit udgangspunkt er marxismen for den KP en almen subjectvidenskab per excellence, hvis globale genstandsbestemmelse defineres som

"relationerne mellem livsaktiviteterne (inclusive deres personlige forudsætninger), og omverdensbetingelserne hos konkrete menneskelige individer"(Holzkamp 79a,s.52).

Gennem sin særegne fremgangsmåde søger den KP altså gennem sin funktional-historiske rekonstruktion med særlig vægt på begrebet materiel udviklingsnødvendighed at opstille videnskabelige kriterier på væsentlighed i såvel menneskets naturhistoriske som samfundshistoriske udviklingsbaggrund og -forudsætninger, som en overskridelse af den traditionelle psykologis vilkaarlighed. Gennem disse almene bestemmelser bliver en opløsning af de borgerlige livsforholds pseudonatur mulig, hvilket gør teorien kritisk i dobbelt forstand: dels kritisk overfor den borgerlige psykologis naturalisering af de borgerlige livsforhold som naturnødvendige eksistensformer, dels kritisk overfor de borgerlige livsforholds objektive forhindring af den individuelle realisering af de specifikt menneskelige udviklingsmuligheder.

Ved denne tilgang til virkeligheden generelt og til mennesket specifikt, bliver den KP's overordnede problem problemet om de forskellige specificitetsniveauer og om deres indbyrdes forbindelser - et problem der idag endnu ikke har fundet en rimelig løsning og konkret udformning.

Den første udmentning af den funktionelt-historiske metode kom med Holzkamp i 1973 og den indebar en analysemodel med følgende 3 analyseniveauer/skridt:

1. En biologisk-naturhistorisk analyse af forformerne for menneskets tilblivelse.
2. Analyse af alment-menneskelige karakteristika ud fra overgangsfeltet dyr-menneske og ud fra ursamfundsmæssig produktionsmåde.
3. Et formationspecifikt niveau for studiet af mennesket i det borgerlige samfund. (Jvf. Dreier 79, s. 357, Holzkamp 79d, s. 51 og H.-Osterkamp 75, s. 45).

Vægtningen af de forskellige niveauer i konkrete undersøgelser er forskellig blandt den KP's forskere. H.-Osterkamp kritiserer den endvidere for at være forkortet, og lader niveau 2 indbefatte hele menneskehedsens samfundsmæssige historie fra ursamfundet til kapitalismen, da man ellers ikke kan almenere adekvat. Desuden anvender hun en sammenlignende metode og ikke en analyse af overgangsfeltet, hvor hun sammenligner nulevendes dyrerarter og "primitive" samfund.

Holzkamp har i en af sine sidste artikler kaldt ovennævnte 3-skridts-skematik for en delvis selvmisforståelse af den KP's fremgangsmåde, og præsenterer derfor en ny analysemodel (Ibid., s. 43-53), jvf. kap. 1.4, hvor vi har argumenteret for det plausible i denne nye opstilling. Vægten i denne model er forskudt fra den tidligere (intenderede) formbestemmelse af det borgerlige individ til en bestemmelse af de indre lovmæssigheder, der bevæger individer ud fra deres aktuelle livsbetingelser og udviklingsnødvendigheder. Første analyse-skridt er en indholdsmæssig bestemmelse af "naturlige" muligheder for individuel samfundsmæssiggørelse på basis af den naturhistoriske udviklingsproces. Da specifik menneskelig udviklingsmuligheder kun kan og altid må realiseres i historisk bestemte samfundsmæssige forhold må andet analyseskridt være en bestemmelse af de historisk udviklende sig samfundsmæssige realiseringsformer, forstået som forholdet mellem det samfundsmæssige subject og de objective livsbetingelser. Her inddrages begrebet individualitetsform, som konkret formidlingsinstans mellem samfundsmæssige krav og individuelle livsnødvendigheder. Det tredje og sidste analyseskridt som Holzkamp hævder må med kan ikke logisk udledes af de to foregående ud fra formelle betragtninger, men grunder i indholdsmæssige bestemmelser omkring naturgrundlaget for menneskets samfundsmæssiggørelse, nemlig at mennesket ikke eksisterer ved mekanisk at tilpasse sig en given virkelighedskonstellation, men at det kun kan eksistere ved at forholde sig til og aktivt producere sine egne eksistensbetingelser. Hvis ikke dette "moment" af subjectivitet eksisterede, så ville det være muligt ud fra de to første analyseskridts resultater på næsten mekanisk måde gennem specificeringer af almene bestemmelser at begribe det enkelte individ, men netop fordi denne mekaniske sammenhæng ikke eksisterer nødvendigvis et tredje analyse-trin, hvor subjectiviteten begribes som bestemmende moment ved individers sam-

Denne ændring af analysemodellen kan karakteriseres som en indre udbygning af de(n) tidligere, hvor indhøstede forskningsresultater giver effekt helt tilbage i selve forskningsgrundlaget og tvinger ændringer i dette frem. Dette opfatter vi positivt, grundende i en korrekt tematisering af forholdet mellem grundbegreber, rammeforståelse og empirisk udledte bestemmelser, omend det gør en tilegnelse af teorien "besværlig" - et subjectivt udtryk, der ikke er svært at begribe ud fra individualitetsformen studerende.

Ovennævnte præsentation af udviklinger i analysemodeller har dels tjent til en placering af den KP i forhold til andre psykologiske teorier, og dels til en klargøring af, at der ikke ligger en entydig analysemodel bag de forskellige projekter, hvilket må medreflekteres ved vurderingen af dem, da det kan tjene til udpegning af både væsentlige, men også problematiske sider ved teorien og empirien. I den kommende fremstilling af den KP's resultater inden for vores dimensioner - naturlighed/samfundsmæssighed, subjectbestemmelsen, barn/voksen og den tidlige dannelse - støtter vi os primært på H.-Osterkamps analyser - altså analyser på basis af den "gamle" analysemodel.

3.2.1 Natur, naturlighed og samfundsmæssighed.

Problemet om menneskets natur er ikke et spørgsmål om det naturlige kontra det unaturlige eller det anormale, men et spørgsmål om det særegne ved menneskets almene funktionsmåde i forhold til andre organismers funktionsmåde. Da mennesket er et produkt af en naturlig udvikling af bestemte dyriske forformer, og da mennesket samtidig som det eneste væsen opretholder dets eksistens gennem deltagelse i det samfundsmæssige liv, kan mennesket på forhånd karakteriseres som et samfundsmæssigt naturvæsen.

3.2.1.1 Alment om organisme-verden og menneske-verden.

Både dyret og mennesket indgår i et nødvendigt stofskifte med den organiske og uorganiske natur i produktionen og reproduktionen af deres eksistens, og til bestemte omverdensforhold må der nødvendigvis svare nogle bestemte organismiske funktionspotentialer, hvis ikke kredsløbet skal brydes. De mest almene rammeprocesser for liv overhovedet er for den KP derfor de fylogenetiske udviklinger,

"som resulterer i en evolutionslovmæssig betinget optimering af organismernes morfologisk-funktionelle beskaffenhed i retning mod omverdenen" (Holzkamp 79a, s. 54).

Disse optimeringsprocesser, hvis materielle grundlag er den funktionelle genspejling, kan ses som en udvikling af bestemte egenskaber, der sikrer en øjet overlevelsessevne i den dertil specificerede omverden, hvorved bestemte egenskaber ved omverdenen bliver til objective livsbetingelser. Optimeringsproce-

sen tvinger til stadighed udviklingen af stadig mere specifikke livsfunktioner frem hos organismer (nye arter opstår), hvilket også betyder at stadig mere specifikke dimensioner ved omverdenen, der genspejles i disse funktioner, bliver relevante som artsspecifikke livsbetingelser. I og med organismen udvikler sig i retning af et eller flere elementer i dens omverden, vil forskellige organismer gensidigt - gennem fylogenese og den evolutionære optimeringsproces - kunne udvikle sig til at blive hinandens livsbetingelser, hvilket ses i forholdet rovdyr - bytte, forplantningsforholdet ect.

Det karakteristiske for optimeringsprocessen på det organismiske niveau er altså organismens tilpasning til omverdenen. Denne tilpasning sker dog ikke kun via mutationer i artsudviklingen, men også gennem tilpasning indenfor den enkelte organismes livsforløb, hvilket muliggøres af udviklingen af indlærings- og udviklingsprocesser som en funktionel genspejling af kortvarige omverdensforandringer. Disse nye artsspecifikke karakteristika sætter dog ikke evolutionsoptimeringseffekten ud af kraft til fordel for en almen omverdensåbning, men de udgør selv en evolutionær optimering ved at øge overlevelse- og forplantningssandsynlighederne, da de gør det muligt for organismerne at tilpasse deres aktiviteter til forskellige omverdensforandringer. Graden og kvaliteten af den artsspecifikke læreevne er i følge Ute et udtryk for et forhold mellem fastlagthed og modificerbarhed, som opfattes som

"den afgørende drivkraft for den fylogenetiske udvikling og derved fremdrivelsen af stadig nye trin og former for artsspecifik tilpasningspræstation" (H.-Osterkamp 75, s.141).

Fastlagtheden giver selektionsfordele i form af præcis tilpasning til sikre egenskaber i den artsspecifikke omverden uden læretid, men selektionslemper ved den derved fremkomne handlings stivhed. Modsat vil den individuelle tilpasningsevne, læreavnens selektionsfordele, bestå i en tilpasning til nye omverdensbetingelser, men bevirker samtidig selektionslemper gennem øget adfærdssikkerhed overfor givne kendsgerninger i omverdenen.

På de højere dyriske udviklingstrin, hvor den fylogenetiske fastlagthed er mindst, kompenseres den øgede adfærdssikkerhed gennem "societeten": man kan sige at jo mindre fylogenetisk fastlagthed, jo større krav til fastlagt og afsikret omverden.

I dyr-menneske overgangsfeltet sker der en afgørende ændring i dialektikken mellem fastlagthed og modificerbarhed, idet denne nu blev bundet til forandringer af livsbetingelserne gennem bevidst kooperatio. Det kvalitative spring fra dyrisk til menneskelig funktionsmåde er dermed ikke overgangen fra dyrisk

til menneskelig lære- og udviklingsevne, med nærmere en forandring af de dyriske sociale strukturers væsen til en samfundsmæssighed. I stedet for en optimeringsproces, hvor organismen tilpassede sig omverdenen, blev omverdenen optimeret i retning mod mennesket, hvilket blev båret frem af systematisk værktøjsfremstilling og begyndende bevidst kontrol af produktionen af egne livsbetingelser (Holzkamp 79a, s.60). Slutproduktet var en selvstændiggørelse af den samfundsmæssigt-historiske udvikling i forhold til den fylogenetiske, hvorved de

"biologiske forudsætninger for menneskelig samfundsmæssighed opstod og den ny, specifikt "menneskelige" kvalitet ved organisme - verdens sammenhængen nåedes" (Ibid.).

og det er disse artsspecifikke nødvendigheder og muligheder for livsopretholdelse gennem samfundsmæssig produktion som betegnes med begrebet menneskelig natur. For en indholdsmæssig bestemmelse af denne må udviklingsprocesserne, der har nødvendiggjort og muliggjort samfundsmæssig eksistensopretholdelse derfor rekonstrueres. Dyr-menneske overgangsfeltet bliver centralt, fordi det her er muligt at studere naturlighed og samfundsmæssighed i deres indre sammenhæng og udvikling, hvilket er nødvendigt for at kunne skelne arts-specifikke nødvendigheder og muligheder for samfundsmæssiggørelse fra deres konkrete realiseringsformer. Denne skelnen er nødvendig for at undgå naturalisering af aktuelle fremtrædelsesformer, og for overhovedet at afdække væsensforhold. En fremstilling af denne rekonstruktion falder uden for denne opgave, så vi skal gå videre med fremstilling af resultatet af Ute's rekonstruktion (der som tidligere nævnt ikke er udvundet gennem rekonstruktion, men gennem sammenligning). Det drejer sig her om grundbegreberne behov, motivation, emotion og konflikt, angst, forsvar og ubevidt, der alle er nødvendige for en begribelse af individers samfundsmæssiggørelse. Indlæjet i vores fremstilling af ovennævnte er den KP's bestemmelser omkring de to kvalitativt forskellige "grostiske niveauer" af erkendelse af den samfundsmæssige realitet: den orienterende og den begribende erkendelse, da det emotionel-motivationale kun kan forstås i relation til den mulige kognitive virksomhed hos mennesket, der altså også må ses som en del af menneskets artsspecifikke muligheder for samfundsmæssig livsopretholdelse.

3.2.1.2 Behov, motivation og emotion.

Behov.

Ved overgangen fra dyrisk selv- og artsopretholdelse under "naturlige" livsbetingelser til eksistenssikring gennem samfundsmæssig produktion, sker der en ændring af dyriske trangtilstande til menneskelige behov - en grundlæggende ny kvalitet af forholdet mellem behovstilstande og objekterne til deres tilfredsstillelse opstår:

"Her er de til behovstilfredsstillelsen egnede objekter og situationer, hverken til at opnå gennem fylogenetiske fastlagte rettethed af den individuelle forholden på biologisk relevante udløsesituationer, eller alene i individuel tillært rettethed på "foretrukne" tilfredsstillelsesobjekter; den specifikke menneskelige form for eksistens består tvært imod/særlig deri, at menneskene i normalt tilfælde kun kan tilfredsstille deres individuelle behovstilstand ved, at de deltager i samfundsenhedens aktiviteter til foregribende, samfundsmæssig livssikring og på den måde har del i den derved frembragte mulighed for behovstilfredsstillelse" (H.-Osterkamp 77, s.18).

Antagelsen om et behovsmæssigt grundlag for rettethed mod samfundsmæssig produktion, er central for Ute, da opståelsen af produktive ydelser ikke kan forklare ved tvang til arbejde, da dette allerede forudsætter et samfund, der udøver tvangen.

Baggrunden for denne menneskelige rettethed til produktive ydelser kan ikke forstås ved den blotte reduktion af bestemte organismiske mangel- og spændingstilstande, men findes i den fylogenetiske fordobling af behovssystemet, som har fundet sted hos dyrene:

"altså den selvstændiggørelse af behovsgrundlaget for nysgerrighed- og undersegelsesadfærd, og for de sociale aktiviteter, som hænger sammen dermed, og som er rettet mod inddragning i societeten; dette har vi omskrevet til "behov for omverdenskontrol" og "behov for social kontrol". (Ibid., s.20).

Den egentlige "menneskeliggørelse" af drivkræfterne for menneskets forhold til sine livsbetingelser er altså ændringen af det selvstændiggjorte dyriske kontrolkrav til naturgrundlaget for produktive behov, som subjektiv-emotionel drivkraft for handlinger til kontrol over de samfundsmæssige og dermed de individuelle livsbetingelser, gennem deltagelse i den planlagte ændring af naturen som følge af de samfundsmæssige livsnødvendigheder" (Ibid., s.21-22).

Over for dette behovssystem - de produktive behov, som svarer til dyrenes be-

hov for omverdenskontrol, og det deri indlejrede behov for social kontakt - står det andet behovssystem, de sanseligt-vitale behov, gennem hvilke individuelle mangel- og spændingstilstande udtrykkes, men som ganske vist er samfundsmæssigt præget af deres aktuelle tilfredsstillelsesobjekter og -situationer. De produktive behov er det bestemmende moment, da de sanseligt-vitale behov kun kan sikres og tilfredsstilles gennem bevidst livsførelse via deltagelsen i den samfundsmæssige produktion, hvorved deres "menneskelige" kvalitet opnås.

I følge de KP er mennesket altså ikke determineret af bestemte biologiske "grunddrifter" - det har forladt det organismiske niveau og er ikke længere kun styret af aktuelle mangel- og spændingstilstande, hvad heller ikke engang de laveste dyrearter er med deres selvstændiggjorte trang til omverdenskontrol. Den KP foretager hermed et opgør med homeostaseteorien (også på det dyriske niveau), hvilket medfører problemet om udviklingen af behovene, da udviklingen af den artsspecifikke lære- og udviklingsevne netop springer

"indelukketheden i den kun individuelle udvikling (og muliggør) forbindelsen til den overindividuelle ophobede (kumulative) læreproces i den samfundsmæssigt-historiske udvikling" (Ibid., s.26).

Behovene eksisterer mao. ikke på forhånd i individet, men træder frem i "konkret historisk form som realiseringsmåder af det midtpunktsforskudte menneskelige væsen (Sève)" (Ibid., s.27). Udviklingen af de menneskelige behov ligger altså ikke under for de fylogenetiske, men for de samfundsmæssigt-historiske love. De biologiske forudsætninger for behovenes specifikke menneskelige ejendommelighed må derfor ses som det fylogenetisk udviklede grundlag for de menneskelige behovs samfundsmæssigt-historiske udviklingsevner - behov der er rettet mod den samfundsmæssige og individuelle livssikring. For at forklare, hvorledes mennesket både er blevet i stand til, men også beredt til og rettet mod indgåelse i den samfundsmæssige produktion, tager Ute altså udgangspunkt i de biologiske forudsætninger og den samfundsmæssige nødvendighed for udviklingen af behovene (Ibid.).

Interessant!

Men hvad er det bestemmende for udviklingen af behovene, som en nødvendig forudsætning for menneskelig livsopretholdelse. Det kan ikke være ophevelsen af aktuelle behovsspændinger - altså tilfredsstillelse af de sanseligt-vitale behov - da deltagelsen i produktionen så reduceres til et middel for behovstilfredsstillelsen og endvidere at

"såfremt de "nødvendige" aktuelle sanseligt-vitale mangeltilstande udelukkende bliver ophevet, uden at der samtidig kan sikres deres fremtidige ophevelse, så er det "menneskelige" behovsniveau ikke nået; mennesket er reduceret til en organismisk form

for behov og tilsvarende form for behovstilfredsstillelse"

(Ibid., s.35).

Det bestemmende for udviklingen af behovene ligger derimod i den bevidste omsorg for den sanseligt-vitale behovstilfredsstillelse, via deltagelse i den samfundsmæssige realitetskontrol (Ibid.). En subjectiv nød- og mangeltilstand på det specifikt menneskelige niveau er dermed den oplevede mangel af samfundsformidlet kontrol over livsbetingelserne, og derved også over midlerne til den individuelle livstilfredsstillelse (Ibid., s.34). Det drivende for menneskets indgåen i den samfundsmæssige produktion er dermed

"den erkendte modsætning mellem udleveretheden til en nuværende tilstand af fremmedbestemthed og afhængighed, og en opnåelig tilstand som over kooperativ integration fører til en stadig større kontrol af egne livsbetingelser" (Ibid.). "Overvindelsen af den nødvendige udlevering til tilfældige livsomstændigheder og sikring af sin egen eksistens gennem omsorg for de sanseligt-vitale behovstilfredsstillelser er ikke kun opnåelig gennem en omvej over produktionen, men ligger i selve deltagelsen i den samfundsmæssige produktion" (Ibid., s.36).

*afhængighed
selvstændighed*

Dermed er væsentlighedsdimensionen for karakteristikken af den menneskelige motivation fremkommet.

Motivation. ~ bevidste realitetskontrol

Da den menneskelige livsaktivitet er rettet mod kontrol over de samfundsmæssige og derved gennem de individuelle livsbetingelser - hvilket begrebsligt blev indfanget med kategorien produktive behov - er betingelsen for menneskelig motiveret handling eksistensen af samfundsmæssige mål, der i følge deres objektive beskaffenhed faktisk muliggør en udvidelse og forbedring af handlerummet, gennem hvilken den erkendte modsætning mellem en nuværende tilstand af fremmedbestemthed og en opnåelig tilstand af større kontrol over egne livsbetingelser, finder en relativ ophævelse. En motiveret handling er altså karakteriseret ved, at dens mål har subjectiv betydning for individet, dvs. at der kan opnås subjectiv tilfredsstillelse i gennemførelsen af målet og som resultat af målets gennemførelse (H.-Osterkamp 76, s.67). Motivation kan derfor ses som

"det emotionelle anstrengelses- og risikoberedskab til at realisere samfundsmæssige mål, med hvilken den nødvendige kontrol over egne livsbetingelser og dermed bevidst sikring af tilfredsstillelse af sanseligt-vitale behov, faktisk er opnåelig gennem udvikling og anvendelse af paasende evner" (Kappeler 77, s.178).

I motivation ligger der dermed et modsætningsfyldt forhold mellem de produktive behov, som er direkte forbundet med udviklingen af evner, og de anstrengelser og risici, der er forbundet med denne kontrol over egne livsbetingelser. Men dermed kan også tilstanden af manglende motivation opstå, på trods af den subjective nødvendighed af forbedring af indflydelse på almene og derved også på egne livsbetingelser. Når motivation er det emotionelle beredskab til den aktive overvindelse af nødtilstande og som realiserer sig i målrettet handling til ophævelse af behovene, kvæver det eksistensen af forhåndenværende samfundsmæssige mål, der rent faktisk kan anticiperes som tilladende en udvidelse af kontrollen af egne livsbetingelser. Endvidere kræves også, at de færdigheder/evner, som opnåelsen af målet nødvendiggør, enten på forhånd er til stede eller der eksisterer mulighed for deres aktualisering. Som en tredje forudsætning for udvikling af motivation er, at behovsstrukturen kan struktureres på en entydig måde. Disse tre forudsætninger må opfattes som nødvendige forudsætninger for den motiverede handling, hvor deres fravær betyder tilstand af manglende motivation.

Ud fra dette kan den særegne kvalitet ved den specifikt menneskelige emotionalitet bestemmes.

Emotioner. ~ vurderingsinstanser.

Idet den bevidste realitetskontrol bliver det centrale styringsprincip for den menneskelige livsvirksomhed, bliver der en tæt sammenhæng mellem viden og indsigt i verden og handling i denne. Enhver handling vil i én eller anden forstand bære præg af den kognitive bearbejdning af tidligere handlingers funktion for opfyldelsen af menneskets behov. En vurdering af en handling vil sige en vurdering af dens relevans for såvel sikringen som udviklingen af individets liv, dvs. forholdet til individets aktuelle behov, og de psykiske processer der vurderer dette kaldes emotioner.

"Emotionaliteten som subjectiv "helhedstilstand" er i sin menneskelige særegenhed den aktuelle, individspecifikke basis for sammenstødet med den samfundsmæssige realitet" (Kappeler 77, s.182). Emotioner bliver mao. et nødvendigt bindeled mellem menneskets erkendelse, dets kognition og dets handlinger, som på det specifikt menneskelige niveau kan gøres bevidste. At handle gennem en bevidst foregribelse af forhåndenværende handlingers tilfredsstillelsesværdi forudsætter nemlig

"altid en opløsning af den samlede sammensatte kvalitet og en tilbageføring af dens enkelte betingelsesmomenter til deres ob-

jective årsager, for at kunne øve indflydelse på det subjective befindende i overensstemmelse ved at forandre den objective virkelighed" (H.-Osterkamp 79, s. 242).

En samlet vurdering af omverdensforholdenes betydning - som netop ligger i emotionerne - kan derfor kun tænkes i deres vekselvirkning med de kognitive processer, men hvor den emotionelle vurdering både udgør grundlaget for og forudgående trin for enhver erkendelse. Den udgør grundlaget pga. at kognitioner af nyt altid afhænger af allerede eksisterende erfaringer, og fordi den

"som følge af dens helhedsprægede, alle omverdensrelationernes omfattende karakter, formidler og akcentuerer informationer, som elers ville forblive under tærskelen og ikke blive medinddraget i den bevidste rættens af handlinger mod helt bestemte mål og problemer" (Ibid., s. 243-44).

Kognitioner alene er altså ikke tilstrækkelig for handling, da det er i den emotionelle proces, at den nødvendige vurdering af, hvad der kan sikre og udvide individets liv. De emotionelle reaktioner som udløses af den komplekse helhedssituation kan således være vejledende og korrigerende det bevidste og med omverdenen, men de kan også blive til en forhindrende instans, når emotionel betingelsesanalyse ikke medfører nogen entydig positiv anvisning for erkendelsesprocesserne og dermed for handlinger (Ibid., s. 244, 240). Den "forhindrende funktion, der bevirker en selvstændiggørelse gennem afværgeprocesser af de emotionelle handletendenser både overfor kognitioner og overfor handlinger, indtræder, når der anticiperes en trussel mod den sociale indlejring, hvilket mao. vil sige, at emotionel afklaring først kan finde sted i en social sikret situation.

3.2.1.3 Konflikt, angst, forsvar og det ubevidste.

Konfliktbegrebet indføres i den Kp ud fra det specifikke ved den menneskelige livseksistens og -sikring, som netop består i på foregribende måde at opnå og udvide kontrollen over samfundsmæssige og individuelle livsbetingelser. Dette indfanges med kategorien individualitetsform, som forvordlingsinstans mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder. Mennesket må netop i overensstemmelse med sin natur forholde sig aktivt overskridende til aktuelle individualitetsformer, og det er i forbindelse med denne udviklingsproces at konflikter ses genereret; netop når der dels erkendes mulighed for øjet kontrol, dvs. opnåelse af et højere niveau af relativ handlefærdighed, dels anticiperes trussel om tab af nuværende stade af handlefærdighed og kontrol over egne livsbetingelser, hvor udgangen bliver at individet "lader sig nøje" med det nuværende udviklingsstade af handlefærdighed (udviklingslshed eller regression) (H.-Osterkamp 76, s. 278). Der etableres altså en modstilling mellem en lukket og sikker situation inden for en individualitetsforms grænser og en åben og usikker situation gennem overskridelse af grænserne, som skal voes, hvorved det kan føre til tab af det eksisterende, hvorfor man kan vælge at slå sig tilfreds med det eksisterende (jvf. Dreier 79, s. 370). Poleerne i den menneskelige konflikt kan altså begribes som på den ene side et bestemt emotionelt handleberedskab opstået gennem kognition og vurdering af muligheder til opnåelse af langfristet livsforbedring gennem opfyldelse af samfundsmæssige krav, og på den anden side emotionelt perciperede trusler pga. handlekonsekvenser i form af tab af handlefærdigheder og eksistenssikring.

Angst.

Den emotionelt perciperede trussel betegnes angst, men hvor den Kp skelner mellem angstberedskabet og manifest angst.

Angstberedskabet optræder ved emotionel vurdering af udleverethed til givne omverdensbetingelser, dvs. oplevelse af trussel mod ens egen eksistens gennem truende tab af kontrollen over samfundsmæssige og dermed individuelle livsbetingelser (H.-Osterkamp 76, s. 281). Dette angstberedskab kan udvikle sig til manifest angst i den grad en overvindelse af den aktuelle udleverethed til aktuelle livsomstændigheder ikke kan foregribes eller ændres, altså hvor individet passivt må inødesse en voksende eksistenstrussel uden at kunne gribe ind (Ibid.).

Angsten kan være funktionel på to måder. Den kan være motor ved konfliktbearbejdning - progressiv konfliktovervindelse - eller den kan søges reduceret gennem konfliktforsvar - regressiv konfliktovervindelse (Ibid.).

Ved konfliktbearbejdning bliver angsten reduceret gennem analyse af egen livs-

situation, under bibeholdelse eller udvidelse af allerede opnået erkendelsesniveau, således at en mere adkvat strukturering af situationen med et handleberedskab i retning mod et højere niveau af handlefærdighed. Handling kan enten udføres straks eller udskydes uden at den dog opgives (Ibid.).

Ved konfliktforsvar sker der kun en midlertidig angstreducering, hvor handlefærdighedsniveauet i bedste fald bibeholdes. Mennesket tvinges til konfliktforsvar i den grad den oplevede modsætning mellem handle nødvendighed og anticiperet trussel ved realisering af handle nødvendigheden skærpes uden at individet har et middel eller kan erkende et sådant til at kunne gribe ind. I denne situation overvindes konflikten og dermed den manifesterede angst gennem realitetsfortrængning og forsvar.

Forsvar.

Psykologisk set har de forskellige forsvarsformer generelt den funktion at undertrykke kognitioner og dermed emotionelle handleberedskaber, hvis konsekvenser i virkelige handlinger af individet bliver oplevet som trussel mod dets handlefærdighed og eksistenssikring. Den begribende indsigt for mulighed for øget kontrol over samfundsmæssige og dermed individuelle livsbetingelser som led i udvidelsen af "produktive" personlige færdigheder, der samtidig har ført til konfliktens opståen regredierer - undertrykkes aktivt - således at omverdenen naturaliseres som "skæbneagtig" givet uden mulighed for forandring: den begribende erkendelse omkring det konfliktfyldte område "låses" fast i en orienterende omverdensbearbejdning. I og med at de kognitive forudsætninger for det emotionelle beredskab til overvindelse af afhængighed og fremmedbestemthed derved tabes, lægges samtidig grunden til en ond cirkel. Angsten holdes væk gennem aktiv, kognitiv udeladelse af angstprovokerende virkelighedsområder, dvs. sådanne områder, hvor der netop er mulighed for at udvikle færdigheder til øget kontrol. Derved forstærkes den almene udleverethed, afhængighed og fremmedbestemthed, hvilket føder flere situationer karakteriseret ved angst og hjælpeløshed. Angstreduktion gennem forsvar skaber altså alment betingelsene, under hvilke individet kan opleve angst, hvorved også de forskellige forsvarstendenser forstærkes.

I denne forbindelse påpeger Ute, at hvor der er uoverensstemmelse mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder, så opstår der samfundsmæssige ideologier, som tilbyder fælles konfliktforsvar, hvis samfundsmæssige funktion er at hindre individets aktive færdighedsudvikling mhp. kontrol (Ibid., s. 286). Disse afværgeformer er altså ikke forskellige former for uvidenhed eller fejlantagelser, hvorved de ikke kan overvindes gennem oplysning alene, idet den aktive modstand (afværge mekanismen) indsætter, når kognition, der giver mulig-

hed for udvidelse af eksistenskontrol, samtidig indebærer trussel for den nuværende livseksistens. (Ibid., s. 290).

Ubevidst.

Afværgeprocesserne er hos KP afværge af handlingelammelse gennem afværge af angsten for tab af handlefærdighed og eksistenssikring, i modsætning til det freudske driftskald. En konflikt - og dermed afværgeprocessernes tendentielle igangsætning - er derfor altid et samfundsmæssigt-historisk sagsforhold. Her spiller forskellige former for bevidsthed en rolle. For det første den samfundsmæssige bevidsthed som graden og arten af mulig kontrol over naturlige og samfundsmæssige lovmæssigheder, og for det andet den individuelle bevidsthed som graden af faktisk personlig deltagelse ved den samfundsmæssige realitetskontrol. Hermed kan det ikke-bevidste hos et individ defineres som arten og udmålingen af det tilbageblevne ved den personlige deltagelse i den samfundsmæssige realitetskontrol i forhold til den samfundsmæssige mulige bevidsthed (Ibid., s. 292).

Når afværgeprocesserne skal reducere angsten må bevidstheden om denne "uheldige" konfliktovervindelse også reduceres: de emotionelle vurderinger gøres ubevidste, dvs. det ikke-bevidste bliver ubevidst gennem den manglende udvikling af det personlige udviklingsstade pga. aktivt indtrådt angstberedskab på baggrund af den fortsatte handleumulighed og eksistenstrussel. Disse fortrængte emotioner vil selvfølgelig stadig eksistere i individet, men i fordrejet form: diffust ubehag, skyld, fordrejet eller falsk årsagsforklaring ect. som udtryk for den almene forstyrrelse i omverdensbetingelserne, eller i form af erstatningssituationer, der er lettere at håndtere.

3.2.1.4 Sammenfatning.

Vi har i dette kapitel dels fokuseret på den KP's analysemodel(er), fremgangsmåder, dels på naturgrundlaget for menneskelig livsopretholdelse, og dels på nogle almene dimensioner i dette naturgrundlag.

Ud fra begrebet udviklingsnødvendighed forsøger den KP at gøre menneskets udvikling naturhistorisk, samfundshistorisk og individualhistorisk begribelig. De grundbegreber som udledes på dette grundlag er ikke kategorier til en bestemmelse af fæste egenskaber ved mennesket, men kategorier der bestemmer en specifik menneskelig udviklingsdynamik, dvs. kategorier til bestemmelse af at udvikling er mulig, men også hvorledes disse udviklingspotentialer realiserer sig afhængig af konkrete samfundsmæssige betingelser. Disse udviklingspotentialer hos mennesket opfattes som havende deres egen historiske begrundelse, i og med den fylogenetiske og evolutionære optimeringsproces. Efter denne naturhistoriske udviklingsproces, som for menneskets vedkommende slutter med udgangen af antropogenesen, opfattes menneskets udvikling ikke længere bestemt af fylogenetiske love, men af samfundsmæssigt-historiske love, hvor menneskets fylogenetisk udviklede udviklingspotentialer, som naturgrundlaget for samfundsmæssig livsopretholdelse, opfattes som en potentiel mulighed, der kun realiseres og udfoldes gennem den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces.

Den mest almene bestemmelse i dette naturgrundlag er den udviklede biologiske lære- og udviklingsevne, hvorved mennesket bevidst må og kan gribe ind i samfundsmæssige livsbetingelser for derigennem at øge kontrollen over egne livsbetingelser. Hvorvidt dette er menneskeligt muligt - dvs. realiseringen af de specifikt menneskelige udviklingspotentialer - afhænger ikke kun af det enkelte individ, men især af de samfundsmæssige betingelser som det samfundsmæssiggøres igennem; udviklingen af de menneskelige produktive behov forudsætter fx. eksistensen af samfundsmæssige mål, der sikrer øget kontrol over almene og dermed individuelle livsbetingelser. Eksisterer disse samfundsmæssige mål ikke, betyder det dog ikke, at mennesket ikke når et "menneskeligt udviklingsniveau" (i modsætning til organismisk), men nærmere at der er en diskrepans mellem det samfundsmæssigt mulige udviklingsniveau og de menneskelige potentialers aktuelle realiseringsniveau. Denne diskrepans har idag sit materielle underlag i den samfundsmæssigt-historisk udviklede klasseadeling, der afskærer det altovervejende flertal af menneskene fra en bevidst indgriben i samfundsmæssige livsforhold, hvorved der heller ikke kan udvikles en bevidst og langsigtet planlægning af egne livsbetingelser.

Menneskelig natur som indbegrebet af naturlige nødvendigheder og muligheder for samfundsmæssiggørelse stilles i den KP over for det menneskelige væsen

som indbegrebet af de samfundsmæssige forhold. For en begribelse af denne forbindelse/vekselvirkning indføres kategorier: individualitetsform som forbindlingsinstans mellem samfundsmæssige og individuelle livsnødvendigheder. Denne overordnede rammeopfattelse har vi søgt konkretiseret på det alment-menneskelige niveau gennem en præsentation af den KP's opfattelse af behov, motivation og emotion, og de dermed afledelige almene bestemmelser for konflikt, angst, forsvar og ubevidet.

I det følgende skal disse bestemmelser konkretiseres nærsere ved gennemgang af den KP's opfattelse af forholdet mellem barn og voksen og af den tidlige dannelse. Disse to punkter vil vi sammenfatte i betegnelsen udviklingen af den menneskelige subjectivitet, og vi vil knytte dem sammen således at den KP's bestemmelse af barndommen som en forberedelsesfase er vores indfaldsvinkel til en gennemgang af den tidlige dannelse.

3.2.2 Udviklingen af den menneskelige subjectivitet.

Udviklingen af den menneskelige subjectivitet som den personlige realisering af samfundsmæssig subjectivitet (jvf. kapitel 1.4) er for Holzkamp identisk med individuel samfundsmæssiggørelse som en realisering af de i naturgrundlaget givne samfundsmæssige udviklingspotenser under historisk bestemte samfundsmæssige forhold (Holzkamp 79f, s.41). Dette sammenfattes som en modsigelse mellem umiddelbare og samfundsmæssigt formidlede handle tendenser, som tilstedelighed løses på et højere niveau gennem udviklingen af en voksende relativ handleevne til kooperativ integration. Trinene for individualudviklingen bestemmes hermed som trin for stadig voksende handleevne, hvor ethvert nyt kvalitativt trin af handleevne viser sig ved en ny kvalitet i barnets omverdensindgreb, hvilket også betyder en ændret social konstellation, hvor andre kravformer bliver væsentlige. Aktuelle kravformer afløses ikke blot af nye, mere specifikke, men de nye færdigheder indeholder samtidig de tidligere lærte, hvorved de uspecifikke færdigheder også videreudvikles parallelt med de nye, og indgår i et gensidigt vekselvirknings- og indflydelsesforhold (H. Osterkamp 76, s.332).

Målekategorierne til en bestemmelse af samfundsmæssiggørelsen - eller generelt samfundsmæssig livsopretholdelse som indbegrebet af dynamikken mellem menneskelig natur og menneskelig væsen - er for den KP kategorierne objectiv individualitetsform og individuel handleevne. Objective individualitetsformer lefineres som forordlingsinstanser mellem samfundsmæssige og individuelle livsnødvendigheder inden for de historisk specifikke arbejdsdelte strukturer, og hver individuel handleevne dækker evnen til at realisere de i individualitetsformerne givne kravstrukturer, dvs. evnen til at sikre egne eksistensbetingelser (Ibid., s.330). Dynamikken i ovennævnte skal vi nu nærmere bestemme.

3.2.2.1 Forholdet mellem barn og voksen.

Den KP opfatter barnet og den unges samfundsmæssiggørelse som en forberedelsesfase for udviklingen af evner, egenskaber og holdninger til eksistenssikring gennem deltagelse i den samfundsmæssige produktion (Ibid.). Udviklingen fra fødsel til død opfattes som værende determineret af det samme udviklingspsykologiske forhold, nemlig forholdet mellem erkendte muligheder for øget eksistenssikring og truslen om tab af allerede nået niveau, der enten fører til overskridelse af den aktuelle individualitetsforma grænser eller til en "slåen sig tilfreds" med det aktuelle udviklingsniveau, hvor der i det sidste tilfælde vil være tale om en udviklingskonflikt. Typen af konflikter vil være afhængig af arten og styrken af den kooperative integration: børns afhængighed af voksne sætter en bestemt type konflikter (hvad vi senere vender tilbage til) end de konflikter, der kan karakterise en pensionist' livsopretholdelse.

Det er igennem opfyldelsen af individualitetsformens krav - der både er samfundsmæssigt og individuelt livsnødvendigt - at det menneskelige individ opretholder og eventuelt udvider sit handlerum gennem udviklingen af en større handleevne. Dette er fælles for både barnet og den voksne, men de barnlige kravformer betegnes alligevel som forformer, og det grundet deres ringere grad af specificitet i forhold til de voksnes kravformer. Selve begrebet forform lægger endvidere op til, at de kravformer, som barnet bliver stillet overfor, er forformer til de krav, der ligger i individualitetsformerne, således at der sker en gradvis tilnærmelse til de egentlige individualitetsformer gennem en stigende specificitet i kravene til barnet.

Gennem individualitetsformerne udtrykkes den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces, hvilket betyder at de samfundsmæssige modsigelser rummes i individualitetsformerne, hvilket for klassesamfund betyder at den reale samfundsmæssiggørelse både er udvikling af handleevne og en manglende udvikling af handleevne i et nærmere indbyrdes forhold. Gennem forskellige opdragelsesmetoder, normer og holdninger, som er bestanddele af den borgerlige ideologi, understøttes hos barnet på den ene side muligheden for, gennem realisering af samfundsmæssige kravformer, at opnå et stadig højere niveau af handleevne og dermed samfundsmæssigt formidlet kontrol over egne livsbetingelser, men på den anden side forhindres dette systematisk gennem inducering af nødvendige begrænsninger af handleevne og behov samt fejlholdninger - i form af tænke-, spørge- og handlehæmninger - som en forberedelse til at finde sig i og udholde den afhængige klasses fremmedbestemthed som et uforanderligt, naturgivent forhold (Ibid., s.341-2). Dette fænomen - udviklingen af handleevne, behov og holdninger og manglende udvikling/fordrejning - formidles forskelligt til de forskellige klasser og lag i samfundsstrukturen, og udgår altid i det borgerlige samfund fra kapitalmagten i en eller anden fremtrædelsesform, både fra statens generelle tiltag over for individualgenesen, men også fra de understøttende instanser som forældre, pædagoger, lærere ect. i den grad de selv er underlagt fremmedbestemthed i deres formidling af understøttelse af barnets realisering af samfundsmæssige kravformer.

I følge den KP er overgangen mellem barnets forformsrealisering og den voksnes individualitetsformsrealisering identisk med overgangen fra manglende omsorg for livsunderhold til egenunderhold, dvs. ved overgangen til direkte deltagelse i den samfundsmæssige produktion og reproduktion af individuelle og samfundsmæssige livsnødvendigheder (Ibid., s.334). Dette må dog siges at være en problematisk bestemmelse, da væsentlige grupper i samfundsstrukturen da ikke kan placeres entydigt - eller realistisk - fx. studerende, husmødre, pensionister ect.

3.2.2.2 Den tidlige dannelse.

Den KP (ved Holzkamp 79f, s. 47) tager udgangspunkt i, at et "førsubjektivt" stadium af den barnlige udvikling ikke på entydig måde lader sig afgrænse, men at man snarere må tale om forskellige udfoldelsestrin for den individuelle subjektivitet, hvor disse trin er identisk med de tidligere omtalte trin for voksende relativ handleevne.

Ved identifikation af de tidlige former for subjektivitet ^{når} ~~da~~ man opererer med, at begge væsensbestemmelser, grundlaget for aktiviteten/^{handlingen} intentionaltiteten og overskridelsen af individualiteten, først fremtræder relativt uafhængigt af hinanden og først senere kan integreres til egentlig "subjektivitet" (Ibid., s. 47); fx. er gribeevnen som en ny intentional kvalitet og det første smil som en ny kvalitet ved overskridelsen af individualiteten gennem emotionel forening i staten uafhængig af hinanden, og går først på et senere tidspunkt ind i den overindividuelle intentionalitet hos barnet og tilknytningspersonen. Udgangspunktet er her at enheden mellem behov og interesser ved bestemmelsen af de samlede livsbetingelser først og fremmest tager form som en samlet interesse mellem barn og tilknytningsperson i den barnlige subjektivitetsdannelse (Ibid.). Denne proces, hvis forskellige udviklingsniveauer kendetegnes af forskellige trin af voksende handleevne, drives frem - og differentieres - af tilknytningspersonernes forholdene sig til udviklingstrinenes forskellige karakteristika - ved at de voksne ser barnet i dets udvikling.

Videreudviklingen inden for et udviklingstrin bestemmes ud fra differencen mellem opnåede muligheder for omverdenskontrol og modstanden fra den saglige og sociale omverden imod en sådan bestemmelse. Denne differenc overvindes gennem udvikling af forhøjet handleevne, men på et tidspunkt vil videreudviklingen af denne ikke være muligt uden ændrede omverdens-/forholdsrammer. Overgangen til et kvalitativt nyt udviklingstrin vil da være muligt, hvis tilknytningspersonerne tilbyder en ændret forholdsramme, der giver den selvstændige kontrol over egne livsbetingelser, hvilket kun kan ske gennem øget kooperativ integration. Det centrale er her at det er tilknytningspersonernes forholdene sig til barnet, som om det var videre i sin udvikling end det egentlig er, der er den centrale bevæggrund for differencovervindelse gennem udvikling af relativ handleevne. Et centralt aspekt i forholdsrammen er brugsgenstandene og andre genstandsmæssige realitetskonstellationer, hvor igennem den nødvendige tilegnelse af saglige og personlige genstandsbetydninger formidles til barnet. Barn og tilknytningspersoner er ikke bare sammen, men de er sammen om nogle bestemte sagsforhold, som har væsentlig eller uvæsentlig betydning for den barnlige udvikling (H.-Osterkamp 76, s. 331).

Igennem barnets voksende subject-aktive omverdensindgriben støder barnet på modstand fra aktuelle realiteter og dermed også modstand fra fremmed intentionalitet, hvorved der må være indledt en tilegnelsesproces. Derigennem erfarer barnet sin særegenskab som individ: forskellen mellem "jeg" og "ikke-jeg". Denne differentiering er dog ikke på nogen måde konstituerende for subjektiviteten, snarere et af dens udviklingstrin. Dermed er også evnen til sproglig anvendelse af Jeg- og Ikke-jeg-attributter kun et udviklingsprodukt af subjektiviteten, men ikke identisk med denne (Holzkamp 79f, s. 48).

Det centrale i udviklingen af den barnlige subjektivitet fremstår mao. som et forhold mellem kravformer og handleevner - et forhold som tilstadig ændrer sig, og som barnet - og den voksne - forholder sig mere eller mindre bevidst til. Dynamikken i dette analyserer Ute primært ud fra to dimensioner: barn - voksen og barn - genstand, og i det følgende skal vi fremstille dette forhold, dels ud fra hvordan krav og fordringer ved hjælp af de voksnes bestyrtelse og understøttelse overtages af barnet gennem udvikling af handleevne, og dels hvorledes det emotionelle-motivationelle indgår i dette, og i forlængelse heraf på barnlige udviklingskonflikter.

Udviklingen i krav/handleevne.

På det tidligste trin i udviklingen er kravene i vid udstrækning tilværet barnets uspecifikke-organiske niveau for elementar livsopretholdelse. Det gælder krav om at tage mæring til sig, første gennem amning, siden tædet, krav om koordinering af bevægelser mellem moder og barn ect. Barnet er udelukkende underlagt de voksnes omsorg for tilfredsstillelse af dets behov for umiddelbar ophævelse af individuelle spændings- og længeltilstande. De handlingbestemte behov for barnet er altså de sanseligt-vitale behov, som på grund af barnets ringe udviklede handleevne, gør barnet totalt afhængig af de voksne - og dermed fremmedbestemt. Og dermed er også de samfundsmæssige kravformer allerede på dette niveau virksomme gennem de voksne (moderen i amningsfasen) (H.-Osterkamp 76, s. 331).

De første krav, der rejses over for barnet, er tilpasset de sanseligt-vitale behov, og retter sig imod fysiske funktioner; fx. det at sutte, gribe, bevæge hovedet ect., og i denne proces udvikles også evnen til at differentiere lyde; fx. dets egne fra andres/de voksnes talen. I og med at kravene er tilpasset de sanseligt-vitale behov - og i det hele taget barnets ringe motoriske, bevidstheds- og handlemæssige beredskab - sættes udviklingsprocessen igang, hvorved barnet udvikler stadig flere individuelle handleevner, fx. selv at holde sutteflasken, at reagere på bestemte lyde og ansigter.

Ved indførelse af brugsgenstande og andre genstandsmæssige realitetskonstella-

tioner, der knytter an til barnets uspecifikke nysgerrigheds- og udforskningsadfærd, opnår barnet ikke blot en cyklisk tilfredsstillelse af de sanseligt-vitale behov, men også - og i den grad det tilegner sig tingenes genstandsmæssige betydninger - selv mulighed for opfyldelse af behov, og derved nesættelse af fremmedbestemtheden. Barnet opnår dermed noget af den selvstændighed, som er forudsætningen for den samfundsmæssige integration og indflydelse, og i følge Ute har barnet dermed tilfredsstillet ægte "produktive" behov (Ibid., s. 336). Her nævner Ute især tilegnelsen af evnen til omgang med ske og tallerken, hvorved barnet får mulighed for at spise selv, selv bestemme spisehastigheden, hvilket betyder et ændret forhold til de voksne. Hertil kommer også krav om tilegnelse om sagsrelaterede interpersonelle relationer: at sidde ordentlig på stolen, ikke øilde, selv klæde sig på og af, at åbne døren, slukke/tænde for fjernsynet ect. Hermed lærer barnet at beherske flere og flere betydningsfulde brugsgenstande og genstandsmæssige realitetskonstellationer i det hele taget, hvorved barnet - i begyndelsen i det små og siden i stigende omfang - får mulighed for at sørge for opfyldelsen af sine egne behov og dermed reducere afhængigheden af behovstilfredsstillelsen gennem andre. Denne proces er kendetegnet ved, at de sanseligt-vitale behov underordnes og ophæves i de produktive behov, som et specifikt menneskeligt omverdensberedskab, som sætter barnet i stand til at mål rette sine handlinger og opleve sin behovstilfredsstillelse mere langsigtet (Ibid., s. 335). I denne omvendning og indævelse i Kooperation spiller tilegnelsen af sproget - og dermed udviklingen af bevidstheden med evnen til abstraktion og generalisation - en central rolle, idet barnet gives mulighed for på mere differentieret måde at forholde sig til kravene fra de voksne og til dets egen behovstilstand, der nu kan uddybes og præciseres i langt større udstrækning.

Barnets udvikling af evnen til eget sikring af dets livsbetingelser må ses i sammenhæng med ændringen i de krav, der stilles til barnet. Gennem kravformerne stilles barnet overfor "opgaver", hvorved det kan opnå en bestemt grad af kontrol over dets livsbetingelser, hvorved den krævede handleevne tiltager med det stigende niveau i kravformerne frem mod individualitetsformernes niveau (Ibid., s. 333). Realiseringen af kravformerne er således både samfundsmæssigt og individuelt nødvendigt, og forløber gennem de voksnes beskyttelses- og understøttelsesadfærd, hvor det højeste trin i barnets "forberedelsesfase" er karakteriseret ved en tilstået og afkrævet kontrol over egne livsbetingelser i samme grad, som den, den voksne selv besidder - på nær i forholdet til omsorgen for eget livsunderhold (Ibid., s. 334).

Modsetningen mellem krav og handleevne, hvor stadig mere specifikke samfundsmæssige krav realiseres af barnet gennem udvikling af handleevne, er ikke en simpel kausalsammenhæng. Hvor bestemte krav ved hjælp af tilknytningspersoner-

nes beskyttelses- og understøttelsesadfærd mekanisk overtages af barnet. I det barnet udvikler en stigende grad af "kan selv" og "vil selv", stilles der også krav om, at det "skal selv" (Ibid., s. 334). Da barnets udvikling af handleevne forløber i tæt tilknytning til en indsigt i de forhold, der har betydning for det, må der foreligge en grad af indsigt i kravenes relevans for udvidelse af kontrollen over egne livsbetingelser for at tilegnelsen kan finde sted, så lad os derfor se på det emotionsl-motivationelle grundlag for barnets realisering af kravformerne.

Tilværelse: opmærksomhed/underforstået

Det emotionel-motivationelle aspekt ved kravrealisering.

Gennem opfyldelse af kravformer opnår barnet en bestemt form for kontrol over egne livsbetingelser. Hvis realiseringen af kravformerne betyder, at barnet opnår en øget kontrol over egne livsbetingelser, hvilket kun kan ske gennem kooperativ integration, kan det komme til en motiveret overtagelse og realisering, hvilket er nødvendigt for barnets udvikling og samfundsmæssige livsopretholdelse på "menneskeligt" niveau. Udviklingen af den menneskelige motivation, som det emotionelle beredskab til overvindelse af nød-tilstande (behov) gennem realisering af målrettede handlinger mod samfundsmæssige mål, der dels sikrer mod hjælpeløshed og behovstilfredsstillelse, udvikles ikke af sig selv ud fra menneskenes spontane tendenser og impulser - den må tvært imod fremkaffes gennem bevidst forholden sig til egne behov (Ibid., s.61). Derved bliver det ikke enhver kravform, der sikrer udviklingen af "produktiv" motivation, idet denne afhænger af beskaffenheden af de af barnet kogniserede krav på basis af dets handlebestemmende behov. Som tidligere nævnt sker der en omvendning i den tidlige barndom i behovssystemet, således at de sanseligt-vitale behov ophæves i de produktive behov, men denne omvendning er ikke en selvfølge, idet den på den ene side afhænger af kravformernes potentielle mulighed for øget kontrol med egne livsbetingelser gennem udvikling af handleevne til realisering af kravene, og på den anden side at barnet kan erkende disse udviklingsmuligheder i deres objective betydning (Ibid., s.336). Barnet må altså opleve at realiseringen af forskellige færdigheder til overvindelse af nød-tilstande rent faktisk også medfører en mindre fremmedbestemthed, samt en øget mulighed for kooperativ integration, hvilket er to sider af samme sag. Behov medfører mao. ikke automatisk motivation; dels skal behovene kunne indeskommes, og dels skal sammenhængen mellem anstrengelse/behov kunne indses/erkendes. Derved bliver udviklingen af produktive motivation, som en skridtvis udvidelse af indsigten i og muligheden for indflydelse på egen livsbetingelser, et bestemmende moment i barnets selvudvikling (Ibid., s.337).

Er motivation ikke tilstede, betyder det ikke, at de produktive behov ikke er tilstede, men at de ikke kan realiseres, hvilket i større eller mindre grad betyder afmagt og udleverethed, samt udviklingsløshed pga. deres direkte forbindelse med udviklingen af handleevner. For den barnlige udvikling er tilstanden umotiverethed - eller manglende mulighed for tilknytningspersonerne til formidling af "realistiske" krav gennem understøttelsesvirksomhed - derfor katastrofal. Følgen af udeblivelsen af manglende udvikling af handleevne kan nemlig blive af eksistentiel betydning for barnet, hvis den manglende mulighed for kravrealisering tilskrives egen utilstrækkelighed i form af subjectiv erfaret usikkerhed og elementær angst (Ibid., s.334). I almindelighed går det dog ikke

så galt, hvis det mislykkes for barnet at realisere den tilståede/afkrevede handleevne i de tiltagende kravformer, da en stor del af barnets eksistenssikkerhed beres oppe af de voksne, som normalt springer til, hvorved barnet kun regrederer til et lavere niveau af handleevne (eller i bedste fald bliver stående på samme niveau), i modsætning til den umiddelbare eksistentielle trussel for den voksne ved tilstanden af manglende handleevne overfor individualitetsformens krav (Ibid., s.334).

Vi er nu nået så langt, at vi kan se på konsekvenserne af tilstanden umotiverethed - eller manglende udvikling af produktiv motivation i det hele taget - hvilket er konsekvensen af at barnet tvinges til konfliktforsvar - i modsætning til mulig og realistisk konfliktovervindelse gennem bearbejdning, der betyder den ovennævnte beskrevne tilstand af produktiv motivation, som motor i den barnlige udvikling.

Den barnlige konfliktkonception.

Alment bestemmes konfliktbegrebet ud fra menneskets forsøg på at udvide de samfundsmæssige individualitetsformer, som det opretholder livet igennem. Konflikter opstår som tidligere nævnt ved på den ene side et emotionelt handleberedskab opstået gennem kognition og vurdering af muligheder til opnåelse af langfristet livsforbedring gennem opfyldelse af samfundsmæssige krav og på den anden side emotionelt perciperede trusler pga. handlekonsekvenser i form af tab af allerede opnået handlefærdighed og eksistenssikkerhed. Konflikter opstår mao. ved trussel om tab af handleevne pga. manglende forudsigelighed af handleresultatet, hvorigennem afhængighed søges ophævet. En oplevet trussel uden den relativt sikre handlemuligheder medfører angst, der enten kan være motor (vejledende) til konfliktbearbejdning, hvorved produktiv motivation kan opnås, eller hvis dette ikke er muligt, angstreduktion gennem konfliktforsvar. I den grad handlekravene dermed hverken kan overtages og realiseres motiveret eller afvises, må de overtages gennem ydre tvang, eller, hvis der med manglende kravopfyldelse i sidste instans forbindes negativt befindende, gennem indre tvang (Ibid., s.340). Den individuelle nødvendighed af at overtage samfundsmæssige krav, ikke motiveret, men overvejende under ydre eller ^{indre} tvang, er pga. udelukkelsen fra den bevidste kooperative realitetskontrol grundsituationen for den afhængige klasse i det antagonistiske klassesamfund, hvilket nødvendigvis må virke tilbage på samfundsmæssiggørelsesprocessen af barnet i form af den fremmedbestemte formidling af samfundsmæssige ideologier, hvad vi tidligere har beskrevet som formidling af handleevne, behov og holdninger, og inducering af tænke-, spørge- og handlehæmninger (Ibid., s.340). Det er altså ikke eksistensen af et samfund, der både samfundsmæssiggør og undertrykker den barnlige ud-

vikling, men det er eksistensen af ideologisk funktionelle krav, der i deres ureflekterethed formidles til barnet i form af begrænsninger, der fremkalder konfliktforsvar gennem afværgeprocesser, som netop forhindrer fuld udvikling til samfundsmæssighed. Dette kommer tydeligt frem gennem Ute's overtagelse af det psykoanalytiske begreb overjeg, hvis universalitet som selve den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces anfægtes til fordel for en opfattelse som hindring for fuld samfundsmæssiggørelse, altså som en forsvarsform, der sætter forvrængende/fortrængende ind overfor den realitet, hvis truende krav individet står overfor, hvorved der altså sker en "blokkering" af den begribende erkendelse.

Overjeg antages som dannelse at opstå som resultat af den type konflikter, der stiller barnet overfor autoritetskrav, der ikke ledsages af indsigt i kravenes betydning. Imødegåelsen af disse krav kan i følge Ute kun foregå ad én vej under forsvarets dominans, nemlig i reduktionen af forholdet til realiteten, således at tvangen påtages som individets egen indefra kommende, og både den og den ledsagende usikkerhed i relation til handlingskapaciteten fortrænges. Barnet påtager sig altså den udefra kommende tvang som sin egen, idet den derefter betragter handlingstendenser, der udspringer af denne tvang, som udtryk for dets egen interesse (Ibid., s.343-45).

Dette er netop i det borgerlige samfund funktionelt for den herskende klasse, idet erkendelsen i dets begribende aspekt kun skal udvikles, så kun den klasse-specifikke individualitetsform kan opnås. Men heldigvis kan autoritetsforholdet i forbindelse med konfliktbearbejdning vedblive at bestå som en i det ydre eksisterende instans.

Det særegne ved barnlige udviklingskonflikter bestemmes af KP ud fra barnets afhængighed/udleverethed til tilknytningspersonerne:

"Konflikter opstår her altid, når barnet på den ene side ser muligheden for at forbedre sin livsposition og udvikler tilsvarende behov, men ved disses handlingsrealiseringer må det på den anden side anticipere det mulige tab af de voksnes opmærksomhed og understøttelse, og dermed truslen mod sit eget eksistensgrundlag og sin egen eksisterende behovstilfredsstillelse" (Kappeler 77, s.192).

Det centrale er her, at barnets selv- og omverdenskontrol tiltager skridtvis - den tilstås barnet i en gradvis tilbagetrækning af fremmedkontrollen og afkræves det gennem kravformer af stadig mere specifik karakter. Hvis denne afkrævede/tilståede handleevne/mulighed for kontrol over egen eksistens ikke kan realiseres gennem produktiv motivation geråder barnet ud i konflikt, der evt. kan resultere i, at angsten må reduceres gennem afværgeprocesser (over-

levante eller antagonistisk modsetningsfyldte i forhold til barnets handleevne. På det allertidligste niveau er poleerne barnets krav om øjeblikkelig behovstilfredsstillelse og de voksnes mere eller mindre adækvate evne til og mulighed for tilsvarende beskyttelses- og understøttelsesfunktioner, der kan beskrives som overholdelse af bestemte regler og normer, fx. madning på bestemte tidspunkter (W.-Osterkamp 76, s.344). Overfor de sanseligt-vitale behov, som barnet altså kræver opfyldt gennem øjeblikkelig fjernelse, står de "produktive" behov, som på dette niveau udtrykker sig gennem spontan nysgerrigheds- og udforskningsadfærd. Forudsætningen for barnets emotionelle indlejring/sikkerhed og angstfrihed er dermed den tætte kontakt til andre mennesker og opfyldelsen af dets sanseligt-vitale behov. Typiske konflikter i den tidlige fase finder sted i forbindelse med næringsoptagelse og udtømming, og gennem indførelse af forskellige "brugsgenstande", hvorigennem der fordres en højere grad af selvaktivitet. Barnet lærer igennem denne fase, at den færten så betingelsesløse omsorg vha. de voksne, i stadig stigende grad bliver afhængig af barnets selv gennem opfyldelse af visse betingelser for selv- og omverdenskontrol. Barnet har på dette tidspunkt ikke fuld indsigt i nødvendigheden af disse overtageskrav, og Ute beskriver det som en form for "dressur", hvor overvindelse af konflikter går i retning af stadig mere omfattende begribelse af nyttigheden af krav, der fører til kontrol over de sanseligt-vitale behov (Ibid., s.345) og ikke nødvendigvis til dannelse af overjeg, idet kravrealiseringen kan medføre et lille stykke ny frihed for barnets selvkontrol. Barnet kan på stadig højere niveau kognitivt opfatte formålet med kontrol over de sanseligt-vitale behov, og det er netop igennem forståelsen for konsekvenserne af behovsbearbejdelsen - i form af øget indflydelse på egne livsomstændigheder - at barnet udvikler evner til produktiv motivation, hvor løsningen af konflikter sker gennem konfliktbearbejdning, der dels kræver betingelsesanalyse af emotioner og kognitioner, dels indsigt om mål og muligheder og dels indsigt om egne evner og deres udviklingsmuligheder. Barnets samfundsmæssiggørelse er mao. kun mulig i den for sammenhængen mellem den kravsmæssige udsættelse af aktuelle behovs- og behovstilfredsstillelse gennem overtagelse af tilsvarende samfundsmæssige krav, hvor evnen til konfliktovervindelse gennem bearbejdning realiserer sig, den hvor også konfliktforsvar gennem afværgeprocesser kan etablere sig.

specifik- eller særlig under krop.

3.2.2.3 Sammenfatning af subjectet dannelse.

Det subjective aspekt ved den individuelle samfundsmæssiggørelse er for den KP identisk med evnen til og graden af kontrol over egne livsbetingelser, hvilket nødvendigvis må ses i forhold til den samfundsmæssige subjectivitet. Forskellige udfoldelsestrin af individuel subjectivitet er derfor sammenfaldende med trin for voksende handleevne.

Barndommen opfattes som en forberedelsesfase, hvor stadig stigende kravformer, som overvindes af barnet enten gennem konfliktbearbejdning eller gennem konfliktforsvar, fører barnet frem mod individualitetsformernes niveau. I klasse-samfund behøves kun individer, der lige akkurat udvikler subjectivitet, så de kan realisere klassespecifikke individualitetsformer af egen fri vilje, dvs. undlader at forlange/arbejde for selvkontrol gennem kooperativ integration med andre afhængige og fremmedbestemte grupper og individer. Individualitetsformernes klassespecifikke karakter formidles derfor nødvendigvis også gennem de barnlige forformer, dels gennem kapitalmagts generelle tiltag overfor individualudviklingen, og dels gennem de voksnes ureflekterede formidling af samfundsmæssige ideologier, hvorved barnets fulde samfundsmæssiggørelse forhindres.

Ved formidling af samfundsmæssige handletendenser vil barnet kunne realisere disse enten gennem konfliktbearbejdning, hvorved kravformer udvikler den produktive motivation, hvilket er basalt for udvikling i det hele taget. Ved mislykket bearbejdning tvinges barnet (hvis ikke kravformene kan afvises) til konfliktforsvar, enten i form af fiksering, hvor samme udviklingsniveau bibeholdes, eller i form af regression til et tidligere udviklingsniveau.

Udvikling er altså realisering af stadig højere niveau af handleevne, fra afhængighed mod selvstændighed gennem kooperativ integration, som bevidst omsorg for sanseligt-vitale behov gennem indflydelse på almene og dermed egne livsbetingelser, men hvor denne udviklingsproces i klassesamfund systematisk forhindres og perverteres i den borgerlige liberalismes navn.

KAPITEL 4: UDVIKLING OG PÆDAGOGIK.

Indtil nu har vi analyseret og fremstillet tre "klodser", der har betydning for opgavens formål: klargøring af hvilken retning en emancipatorisk forholden sig til børns udvikling må antage. For at kunne opfylde dette formål har vi arbejdet ud fra temaet om forholdet mellem udvikling alment betragtet (individers samfundsmæssiggørelse) på den ene side, og på den anden side hvordan dette faktum, at børn udvikler sig i en samfundsmæssig sammenhæng, er søgt begrebet, både gennem pædagogiske tankeformer og gennem to (udviklings)psykologiske teorier.

Dette forhold - som alment er et forhold mellem samfundsmæssig praksis (i dette ords brede betydning som logos i produktionsmåder) og tankeformer i og omkring denne samfundsmæssige praksis - blev først udmøntet på kategorien udvikling ("klods"/kapitel 1), hvor der bl.a. blev argumenteret for kategoriens objective eksistens: at der er en sammenhæng i virkeligheden og at denne sammenhæng udvikler sig gennem objective lovæssigheder, der som materielle fænomener genspejles mere eller mindre adækvat gennem individers erkendelser, hvor almene og systematiserede erkendelser fremtræder som teorier - som objective tankeformer, der griber ind i lovæssighederne på hver deres måde, og med hver deres samfundsmæssige funktion som repressiv eller progressiv. Når først en tankeform er etableret får den sin egendynamik, hvorved den udvikler sig både ud fra indre modsigelser og ud fra ydre modsigelser, der eksisterer i og med dens integration og funktion i den total samfundsmæssige proces. Således er en tankeform en del af den total samfundsmæssige proces, og de til enhver tid eksisterende tankeformer - der opstår ved forskellige grupper eller klassers forskellige indgåelse i samfundslivet - kan siges at udtrykke graden af bevidst bestemmelse over den samfundsmæssige udviklingsproces.

Nye tankeformer er ikke bare negeringer af tidligere tankeformer, men tidligere indgår i og medreflekteres mere eller mindre bevidst i nye, således at erkendelse på én gang er relativ og absolut, hvilket grunder i at den samfundsmæssige virksomhed ikke kun er genstand for menneskelig manipulation, da det er materien og vor erkendelse af denne, der er bestemmende for vores handlemuligheder i den.

Ud fra vores formål om en marxistisk forholden sig til børns udvikling betød ovennævnte indvundne erkendelser - erkendelsens kontinuitet og diskontinuitet i relation til materiens egenudvikling - at vi ikke blot kunne nøjes med en analyse af nuværende kritiske tankeformer omkring børns udvikling, men at vi også måtte indfange de historisk producerede dimensioner i de materielle rammer for børns udvikling - for netop at kunne vurdere over og om kritiske tankeformers erkendelser. Dette førte os til en pædagogisk

rens historiske opståen og udvikling ("klods"/kapitel 2), hvor vi udledte to dimensioner for barndommen under klassesamfund: udskillelsen og tilpasningen. I denne rekonstruktion af barndommen udvikling - hvor vi altså også arbejdede med dobbelt aspektet i vores tema - blev det endvidere muligt at bestemme pædagogikken som et svar på (produkt af) denne udskillelse og tilpasning, der først manifesterede sig for den herskende klasses afkom i slavesamfundet, senere under kapitalismen som et alment fænomen, hvis karakteristika er samfundsmæssiggørelse udenfor produktionen til indgåelse i produktionen på affirmativ måde. Den traditionelle pædagogik medreflekterer ikke den udviklede klasseantagonisme som dens opståelsesbetingelse, men reproducerer blindt sin egen tilpasningsfunktion som et spørgsmål om opdragelse og uddannelse, hvilket stiller os overfor spørgsmålet: hvordan og hvorledes en kritisk pædagogik, eller må pædagogik som videnskab/disciplin forkastes. Pædagogikken definerer sig selv som påvirkningsstrategier overfor opdragelse og uddannelse, og for at kunne vurdere nærmere - og eventuel overskride - denne genstandskonstituering, må vi have et begreb om, hvad der (kan) påvirkes/formes. Vi må mao. have et begreb om individets samfundsmæssiggørelse på det individualpsykologiske niveau.

Dette førte os til "klods"/kapitel 3, hvor vi analyserede og fremstillede to aktuelle teorier om individers dannelse. Begge teorier er meget omfangsrige - og anlægger endvidere vidt forskellig indfaldsvinkel for bestemmelsen af samfundsmæssiggørelsesprocessen - så derfor opstillede vi på basis af vores analyse af barndommens historiske udvikling to dimensioner, som vi fandt væsentlige, og som vi ville fremstille teorierne ud fra. Dimensionerne var naturalighed/samfundsmæssighed (begrundet ud fra at menneskene er et produkt af en naturlig udvikling) og subjectivitet og herunder barn/voksen og den tidlige dannelse (begrundet ud fra at menneskets særegne eksistensform ikke mekanisk kan udledes af natur- og /eller samfundsmomentet). Fremstillinger af disse to dimensioner for henholdsvis den Kritiske Teori om Subjectet og den Kritiske Psykologi er faldet vidt forskelligt ud, hvilket der ikke er noget at sige til, da dimensionerne ikke mekanisk kan lægges ned over dem, da de som teorier/tankeformer også har en egen indre dynamik (selvforståelse). Vi skal derfor ikke konfrontere deres "svar" abstrakt, men skal istedet formulere en fælles platform - infantilitetens paradoks - som vi vil bearbejde teoriernes centrale bestemmelser i forhold til, og som også vil resultere i, om teorierne kan forklare den kvalitative ændring i barndommen, som kapitel 2 har fremanalyseret.

Arbejdsgangen i dette kapitel bliver derfor først en vurdering af de to teorier i relation til infantilitetens paradoks (som skal formuleres i denne indledning) (Kap. 4.1), og der næst - og på baggrund af dette - en perspektivering af begrebet kritisk pædagogik (Kap. 4.2).

Infantilitetens paradoks.

Begge teorier arbejder med menneske-samfund som overordnet bestemmelse for en teori om subjectivitet, og begge bestemmer endvidere dette forhold under borgerlige livsforhold som modstillet, så infantilitetens paradoks kan formuleres således:

På den ene side er barnet/individet modstillet et (færdigt) samfund, der stiller krav til det om behovsudsættelse (fortrængning), men på den anden side er samfundet en organisk eksistensbetingelse for udviklingen og opretholdelsen af dets liv på "menneskeligt" niveau, som det selv gennem dets praksis er med til at skabe.

Den barnlige udvikling - dets samfundsmæssiggørelse, socialisering - ser ud som den proces, hvor barnets emotionalitet (opfyldelsen af dets umiddelbare behov og interesser, fantasi og skabervirksomhed) systematisk må undertrykkes, som resultat af den nødvendige udvikling af realitetsrettet handling for indgåelse i den samfundsmæssige produktion.

Dette må nødvendigvis være et paradoks, for hvordan er det samfundsmæssigt-menneskelige niveau så i det hele taget opstået og opnået første gang. Det er selvmodsigende at tale om samfundet som nødvendig eksistensbetingelse, når denne nødvendige eksistensbetingelse samtidig ikke indeholder grundlaget for udviklingen af det menneskelige liv. I modsætning til den borgerlige videnskab, som accepterer paradokser i grundlæggende betingelser for videnskaber (se P. Lauritsen 77, s.72-73), hvilket resulterer i videnskab på basis af omgælsesstrategier, der ikke løser paradokser, men nærmere skjuler det i videnskabens navn, hvorved der blokeres for en individuelt erkendelse af virkelighedens virkelige sammensætning (Kalle & Jens-Peter 89, s.42), vil vi hævde, at en reelt eksisterende modsigelse ikke blindt skal reproduceres i teorier, men at den må begri- bes i dens genese - vi fra dens opståelsesbetingelser.

4.1 Kan teorierne forklare den kvalitative ændring i barndommen, som kapitel 2 har fremanalyseret.

Betrægtar vi det opstillede paradoks ud fra den Kritiske Teori om Subjectet's og den Kritiske Psykologi's grundbegreber springer bestemte problemfelter frem som centrale for forståelsen af teoriernes begribelse af den kvalitative ændring i barndommen, som infantilitetens paradoks afspejler. Det første kernepunkt bliver således forholdet mellem menneske og samfund ud fra henholdsvis begrebsparrerne socialisation/interaktion og samfundsmæssiggørelse/individualitetsformer (forformer). I relation til det enkelte individs indseelse/indlæring i samfundsprocessen bliver det for det andet nødvendigt at se på problemet om henholdsvis modstand/nødvendig overjægsdannelse og handleevne/forvarsformer⁸. Den bagvedliggende psykologiske dimension i ovennævnte to problemfelter er 9 forholdet emotionalitet og erkendelse, hvorfor vi trækker dette ud som et tredje og konkluderende punkt, som vi vil diskutere i relation til barndommens historiske udvikling.

Menneske-samfunds relationen.

Forholdet menneske-samfund er den mest overordnede sammenhæng overhovedet for en begribelse af menneskelige fænomener - og således også for det historisk udviklede paradoks, der udsiger, at mennesket på en gang er modstillet samfundet og samtidig udelukkende udvikler sig i og igennem samfundet. Det første skridt vi må tage for at se de fremstillede teoriers forholden sig til paradokset, må derfor være at indfange det medium/de media hvor paradokset udfolder sig.

Som vi tidligere har fremstillet det, begrebsligger den Kritisk Teori om Subjectet (KT.) individualgenesen gennem en indøvelse i classesamfundet, som en systematisk deformation af subjectet, som socialisation. Mediet for denne udvikling er de mellemmenneskelige interaktioner, hvor produktionsprocessens tids- og tvangsstrukturer bliver formidlet til barnet - og resulterer i den specielle proces, som Lorenzer benævner med klichédannelsesprocessen.

De samme genstandsområder begrebsligger den Kritiske Psykologi (KP.) på en kvalitativt anderledes måde, idet den barnlige udvikling bestemmes som en forbedelsesfase til indgåelse i produktionen, som den proces hvor man tilegner sig de samfundsmæssigt nødvendige handleevner, som en samfundsmæssiggørelsesproces. Mediet for disse processer er de barnlige individualitetsformer, eller mere korrekt: forformer til de samfundsmæssige individualitetsformer, der er defineret som kravsenheder, der er relateret til hinanden inden for den arbejdsdelte struktur. At individualudviklingen siges at foregå gennem forformer til individualitetsformerne hænger sammen med, at de ikke umiddelbart, men netop mid-

delbart, tilhører det arbejdsdelte samfundsmæssige struktur, samt at de har en mindre grad af kompleksitet.

Den tilsyneladende parallelle begrebsliggerelse af de samme genstandsområder, der i sig selv er uinteressant, får betydning for vores problemstilling på den måde, at den implicerer principielt forskellige måder at tematisere infantilitetens paradoks på.

Det er gennem den KT.'s begreb om socialisation muligt at få fat på, at individet er modtillet det kapitalistiske samfund samt, at individet bliver tilpasset produktionsprocessens vilkår; idet - og heri ligger pointen fra kapitel 3 - modstillingen mellem individ og samfund er selve grundlaget for udarbejdelsen af teorien om individualgenesen. Udviklingsgrundlaget bliver således ikke et spørgsmål om samfundet er i stand til at tilfredsstille de barnlige behov/strukturere drifterne i driftsskæbneforløb, der sikrer barnets optimale udvikling, men snarere hvorledes samfund i det hele taget - og kapitalisme i særdeleshed - undervinger de barnlige drifter. I og med modstillingen bliver udvikling betragtet som et problem om "deformationshistorien", idet samfundet - og dets kerne: arbejdsprocessen - a priori er undertrykkende, hvilket sætter sig igennem i socialisationen, da denne udelukkende tjener samfundsmæssige formål. Denne forståelse af socialisationen, som noget natur der formes samfundsmæssigt, får implikationer for begribelsen af forholdet barn-voksen og dermed for betragtningen af de instanser, som formidler modstillingen menneske-samfund.

Socialisationen bestemmes (samtidig) som interaktionsprocesserne, idet interaktionerne er de konkrete media hvorigennem modstillingen bliver formidlet. Disse udgør på denne måde formidlingsniveau mellem barnets indre natur og den ydre natur, som er de objective samfundsmæssige forhold. Gennem interaktionen formes barnets indre natur af "moderen" via hendes interaktionstilbud, der afspejler de samfundsmæssigt mulige og nødvendige tilbud. På denne måde skaber "moderen" specifikke behov hos barnet, som hun kan lide at tilfredsstille, idet hendes formidling af den samfundsmæssige undertrykkelse er ubevidt for hende. Interaktionen kan altså bestemmes som et instrumentalistisk vekselforhold, hvor produktionsprocessens tvangsstrukturer slår igennem via "moderen", da hun er underlagt disse qua hendes sekundærsocialisation.

Opsummerende om denne forståelse af socialisationen - "noget asocialt, som skal socialiseres" - er, at den classesamfundsspecifikke modstilling af individ og samfund indarbejdes som et grundlagsparadigme, hvor den deraf afledte interaktionsbestemmelse indfanger den nødvendige tilpasningsstrategi til produktionsmådens vilkår gennem en begrebsliggerelse af udviklingslogikken som en deforma-

ationellogik ud fra en instrumentalistisk opfattelse af arbejdet, som a priori undertrykkende. Heroverfor står den Kp.'s begreber om samfundsmæssiggørelse og individualitetsformer, hvor samfundsmæssiggørelsen grundlæggende set karakteriseres som den proces hvor individet så at sige bliver "menneskeliggjort", dvs. tilegner sig det aktuelle niveau for kumuleret samfundsmæssig viden og indsigt, tilegner sig det menneskelige væsen, som det er udtrykt gennem Marxs 6. tese om Feurbach. Men i modsætning til den Kt., er der ikke tale om, at den menneskelige natur skal samfundsmæssiggøres, idet selve naturgrundlaget er samfundsmæssigt, hvilket bunder i, at de fylogenetisk udviklede specifikt menneskelige udviklingspotentialer både muliggør og nødvendiggør samfundsmæssig livsopretholdelse. Forholdet mellem menneskelig natur og det menneskelige væsen er således det afgørende bestemmelsesmoment for en begribelse af samfundsmæssiggørelsesprocessen, hvor drivkraften er udvidelsen af kontrollen over almene og dermed individuelle livsbetingelser. Klassedelingens opståen betyder, at langt de fleste mennesker er afskåret fra at gribe bevidst ind i samfundsmæssige livsforhold, hvilket dog ikke medfører, at man ikke når et "menneskeligt" udviklingsniveau, men snarere, at der opstår en diskrepans mellem det samfundsmæssigt mulige udviklingsniveau og de menneskelige potentialers aktuelle realiseringsniveau. Det overordnede betingelsesgrundlag for individueringen er altså den samfundsmæssige arbejdsdeling. Samfundsmæssiggørelsen kan på denne måde bestemmes som en forberedelsesfase til indgåelse i den samfundsmæssige produktion, og er således bestemt af både samfundsmæssige og individuelle livsnødvendigheder.¹⁰

Formidlingen mellem disse nødvendigheder begrebsliggør den Kp. gennem kategorien om individualitetsformerne, der dels viser tilbage til menneskelig natur og dels til det menneskelige væsen, hvorved udtrykkes både de samfundsmæssigt nødvendige krav om individuel tilpasning til aktuelle produktionmådes vilkår og de af arbejderklassen tilkæmpede områder for tendentiell kontrol over egne livsbetingelser, når det drejer sig om klassesamfundet. Individualitetsformskategorien indfanger således både de samfundsmæssige sagsforhold og de mellemmenneskelige relationer, hvilket åbner mulighed for tematisering af både den samfundsmæssige og den individuelle udvikling konkret.

For at anskueliggøre denne dobbelthed i individualitetsformskategorien kan eksempelvis nævnes karakteren af det borgerlige demokrati. De demokratiske rettigheder i et kapitalistisk land er intet andet end en hul skal om kapitalismens udbytning og undertrykkelse, som vil blive fejlet af bordet i det øjeblik truslen mod systemet bliver for faretruende - og staten vil hermed vise sit sande ansigt, ikke som en værner om demokrati, men som et undertrykkeles-apparat. Samtidig er denne skal, der kaldes det borgerlige demokrati, udtryk

for nogle faktiske rettigheder, som arbejderklassen har tilkæmpet sig. Man kunne således sige, at individualitetsformerne kræve aktuelle karakter udtrykker styrkeforholdet mellem klasserne på det givne tidspunkt.

Mennesket er altså i følge den Kp. ikke absolut modstillet samfundet, idet individualitetsformerne også udtrykker niveauet af samfundsmæssig subjectivitet - dvs. graden af bevidst og tilstået/afkrævet (men tilkæmpet) selvbestemmelse. Subjectiviteten fastholdes dermed i dens fundamentale samfundsmæssighed, men hvor udviklingen af den systematisk forhindres for det altovervejende flertal pga det samfundsmæssige mål om produktion for profit, hvorved et mere adækvat begreb for den "ikke absolutte modstilling" nærmere bliver lukketheden, der kun kan brydes gennem udvikling af subjectivitet til overskridelse af individualitetsformer, som generelt kun kan brydes og overskrides gennem udvikling af klassebevidsthed som det dominerende for arbejderbevægelsen. Ved således at se subjectivitet som et moment i den samfundsmæssige proces - det samfundsmæssige subject - hvorigennem den individuelle subjectivitet, som personlig realisering af denne inden for den arbejdsdelte struktur, opnår den Kp. at tematisere individuel udvikling som samfundsmæssig udvikling - og ikke kun som samfundsmæssig formning af en driftslogik, der er det enkelte individ iboende, der bliver konsekvensen af den Kt.'s yderliggørelse af den indre og ydre natur, som den begrebsliggøres gennem modstandskategorien. Skal modstandskategorien fastholdes som begreb må dens gyldighedsområde begrænses til at dække over graden af fremmedbestemthed, der kun er et moment ved den individuelle subjectivitet og ikke selve den individuelle subjectivitet, da denne også indbefatter graden af tilstået handleevne.

Disse bestemmelser om teoriernes begribelser af menneske-samfunds relationen, som vi har fremstillet, vil vi nu konkretisere gående på det enkelte individs indvælselse/indlæring i den samfundsmæssige proces - og på denne måde nærmere os teoriernes konkrete løsning af infantilitetens paradoks.

Individets indvælselse/indlæring i i samfundsprocessen.

Drivkraften for barnets udvikling, samfundsmæssiggørelse, er ifølge den Kp. et spørgsmål om forholdet mellem afhængighed og selvstændighed. Dette forhold skal begrebsliggøre den proces hvor barnet udvikler sin handleevne gennem kravopfyldelse henimod stadig stigende kontrol over egne livsbetingelser, hvilket både udtrykker processen absolutte og relative karakter. Vi så, at der eksisterer en diskrepans mellem det samfundsmæssigt mulige udviklingsniveau og det aktuelle realiseringsniveau af de menneskelige potentialer, som konsekvens af dels virkelighedens mangfoldighed og dels den konstante udvikling i den. Her indføres kategorien individualitetsformer til en begribelse af de sammenhæng-

ende relationer af krav, der bliver stillet individet for indgåelsen i samfundprocessen det pågældende sted i produktionen. Den barnlige udvikling må således siges at forløbe gennem opfyldelse af krav, der efterhånden nærmer sig individualitetsformernes niveau. Processens absolutitet er på denne måde karakteriseret ved, at barnet reelt udvikler sin handleevne, realiserer forformkravene motiveret, da individet tilstås/afkræves en øget selvbestemmelse. Men i og med klasseantagonismen og udgrænsningen af barndommen, så kan den samfundsmæssige nødvendighed af at realisere forformkrav kun formidles indirekte og abstrakt, idet barnets realisering af forformernes kravstruktur kun er socialt forbundet. Den konkrete samfundsmæssige sagsnødvendighed eksisterer ikke for barnet, hvorfor dets udvikling primært må bæres fremad gennem dialektikken mellem tilstået/afkrævet handleevne i relation til opnåelse af social integration - og ikke af individet selv, gennem dets indsigt i det samfundsmæssigt nødvendige. Selvom forformernes kravindhold ikke umiddelbart erkendes i dette aspekt, kan de dog realiseres motiveret, hvis deres realisering medfører en øget tilstået selvbestemmelse; men denne selvbestemmelsesmulighed begrænses sig dog til det sociale, da barnet a priori ikke kan tilstås mulighed for egenunderhold gennem kooperativ integration.

I forhold til infantilitetens paradoks, skal her nævnes, at den KP. ser fremtidlingen af individ-samfunds modstillingen til barnet, som fremtrædende gennem den særlige, men i og pga. classesamfundet almene, konflikttype, hvor barnet stilles overfor autoritetskrav, der ikke ledsages af indsigt i kravenes betydning. Dannelsen af et overjeg er en almindelig forsvarsform ved denne type af konflikter, og ses som en hindring for fuld samfundsmæssiggørelse, idet barnet overtager udefra kommende tvang, som sin egen (ydre tvang til indre frivillighed). Afværgeprocessen fremkaldes altså ved eksistensen af ideologisk funktionelle krav (for den herskende klasse), der formidles ureflekteret og ikke ved eksistensen af et samfund, der både samfundsmæssiggør og undertrykker den barnlige udvikling. At bearbejde disse autoritetsforhold er en mulighed, der ligger eksplicit i Ute's konfliktmodel, således at de forbliver i en ydre instans (i modsætning til overjegsdannelsen); men i hendes udviklingsmodel er det faktisk udelukket pga. udviklingsmotoren afhængighed-selvstændighed, hvor der fokuseres ensidigt på modsætningen mellem samfundsmæssige og individuelle mål, hvorfor udviklingen af produktiv motivation er udelukket. Denne fejl, mener vi ikke kan føres tilbage til en grundlagsfejl, da det snarere er et spørgsmål om at medreflektere individualitetsformernes - og forformernes - dobbeltkarakter, dvs. konkret at medtænke klassekampaspektet, som det bestemmende moment for karakteren af de faktiske krav.

Overjegsdannelsen som en mulig forsvarsform, der hindrer fuld samfundsmæssig-

gørelse, i forhold til Ute's konfliktmodel, står i modsætning til den KT.'s koncipering af dette forhold; idet der i denne teorikonception opereres med en nødvendig overjegsdannelse. Som følge af den naturlige modstilling af individ og samfund bliver det nødvendigt for individerne at udvikle et overjeg, som overhovedet at kunne overleve i samfundet; dvs. at overjegsdannelsen både skal ses som en beskyttelse af individet mod samfundet og mod dets egne lyster, drifter. Socialisationen kan således kun opfattes som en indvælselse i classesamfundet, idet man nødvendigvis må undertrykkes/undertrykke sig selv for at blive samfundsmæssiggjort. Den tvungne kravrealisering naturaliseres af den KT. på denne måde, som selve den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces, qua a priori antagelsen om, at samfund er undertrykkende, hvilket medfører (eller er en konsekvens af), at de samfundsmæssige sagsforhold lades ude af betragtning. Konsekvensen bliver, at individet må udvikle modstand for ikke at blive totalt deformeret af samfundet. For den KT. bliver infantilitetens paradoks således ikke opfattet som et problem, der teoretisk kan ophæves, men til selve grundlaget for den teoretiske refleksion, hvilket betyder, at modstandsbegrebet blindt reproducerer paradokset.

Sammenfatning.

Den opsummerende modstilling af den KP.'s og den KT.'s konklusioner gående på de grundlæggende kategorier for en begribelse af infantilitetens paradoks, kan sammenfattes gennem forholdet mellem emotionalitet og erkendelse, der netop er den underliggende/bærende dimension for de begreber vi skitseagtigt har fremhævet (11)

Gennem analysen af barndommens historiske udvikling blev det klart, at det var classesamfundets opståen, der var årsagen til den stigende udgrænsning af børn fra produktionsprocessen og således resulterede i, at børn blev ude af stand til at gennemskue de samfundsmæssige sagsnødvendigheder, samt at de mangler i deres konkrete aspekt, idet kooperationsnødvendigheder kun formidles abstrakt.

Psykologisk fremtræder dette som et problem mellem emotionalitet og udviklingen af realitetsrettet handling, hvor det ser ud som om, at fantasivirkomheden nødvendigvis må undertrykkes for at barnet kan udvikle realitetsrettet handling. Denne fremtrædelse griber den KT. meget fint, men gennem begreberne om socialisation og modstand tydeliggøres det, at den KT. naturaliserer forholdet således, at det bliver en væsenkategori, som begrebsliggøres gennem den nødvendige modstilling af individ og samfund. Herved gøres barndommen til "emotionalitetens epoke" qua frirummet i familieopdragelsen, hvilket ikke alene er problematisk, men er en fundamental og utilladelig universalisering af kapitalismespecifikke (classesamfundspecifikke) fremtrædelser, der er genereret af den mang-

lende forholden sig til de samfundsmæssige sagsnødvendigheder. Man skal dog samtidig være opmærksom på, at interaktionsbegrebet ikke blot lader sig for-kaste som falskt, idet - i og med den klasse-samfundspecifikke dikotomisering mellem reproduktion og produktion - så bliver det umuligt i reproduktionen at realiserer samfundsmæssigt produktive mål, hvorved vi kan begrænse interak-tionsbegrebets gyldighedsområde til de aktiviteter, hvor sagen ligger i selve aktiviteten. Problemet for den KT. bliver så, at alle aktiviteter generalise-res til at kunne bestemmes som interaktioner, hvorved den totalsamfundsmæssige sammenhæng forevinder til fordel for et abstraktum, der står overfor de indivi-duelle interaktioner. Det er selvfølgelig korrekt, at man gennem arbejdet bli-ver udbyttes og undertrykt, men samtidig udgør arbejdet det middel, hvorved man sikrer sin eksistens - og det er dette sidste sagsforhold den KT. taber. Individerne kan derfor kun forsvare sig mod overgrebene på sin emotionalitet, dels gennem udviklingen af modstand og dels gennem dannelsen af et overjæg. Emotionaliteten gøres således til et privat, individuelt område, der må beskyt-tes pga. den nødvendige undertrykkelse af dette område fra det "stygge" sam-funds side. For at kunne handle i samfundet må den individuelle emotionalitet altså undertrykkes, hvilket i realiteten vil sige, at dikotomien mellem emo-tionalitet og erkendelse overtages af den KT., som et grundlagsparadigme ved modstillingen af den individuelle emotionalitet overfor den samfundsmæssige er-kendelse.

Infantilitetens paradoks, som vi indtil nu har behandlet det, kan med andre ord opfattes som en omskrivning af barndommens problem på det psykologiske niveau. Vi vil således mene, at en løsning af paradokset kommer til syne gennem dets relation til dette problem. Overordnet kan barndommens problem bestemmes på denne måde: Ved klasse-samfundets opståen udgrænses barnets samfundsmæssiggørel-se efterhånden fra produktionen, men samtidig bestemmes samfundsmæssiggørelsens indholdsmæssige momenter af produktionen, således at barnet tilpasses den ak-tuelle produktionsmådes vilkår. Under kapitalismen modstilles individet umid-delbart samfundet pga. modsætningen mellem samfundsmæssige mål - produktion for profit - og individuelle mål - opfyldelse af behov -; en modstilling, der er inders, idet udbytning og undertrykkelse er det bærende moment i selve produktion-processen, da arbejdet er lønarbejde, i modsætning til feudalismen hvor udbytning og undertrykkelse var et ydre forhold gennem fx. høveri og tiende. Fra en modstilling, der er ydre og middelbar under feudalismen, produceres der med kapitalismens etablering en modstilling, der er indre og umiddelbar, som vi med den KP. har karakteriseret gennem begrebet lukkethed. Denne lukkethed er for de barnlige forformer karakteriseret ved, at den konkret samfundsmæssige sagsnødvendighed for barnet ikke eksisterer, og i og med udgrænsningen af den

samfundsmæssige sagsnødvendighed fra de barnlige kooperationsformer, således, at disse fremtræder som sageløse interaktioner, så vil børn infantiliseres, da de ikke har (eller kun i meget lille udtrækning) samfundsmæssige mål, der kan realiseres produktivt. Dette betyder, at børn fremtræder med en diffus rettet-hed, idet de saneeligt-vitale behov ikke kan varetages "menneskeligt", hvorved en personlighedstype der synes totalt ydre-etyret kan fremtræde, som et resul-tat; i modsætning til den Freud'ske indre-etyrede personlighedstype (det er, dette forhold den KT. beskriver ved deres bestemmelser om udviklingen af henholdsvis et stærkt og et svagt overjæg - jvf. Bauer & Borg 80). Denne forklaring er samtidig en forklaring på "det mystiske faktum", at 'børn' opfattedes som 'små vokene' i samfundsformationerne forud for kapitalismen, idet de rent fak-tisk var det, da den samfundsmæssige sagsnødvendighed var og blev formidlet direkte og konkret.

Konfronteret med denne bestemmelse af infantilitetens paradoks, så ses det hvorledes den KT. blindt reproducerer paradokset, hvilket betyder, at udvik-lingen af subjeektivitet på det nærmeste bliver det rene utopia, hvilket Loren-zer da også påpeger gennem den stadige fremhævelse af subjectets deformering; som kun kan betyde, at subjectivitet er lig med den frie udfoldelse af emotio-nalitet, der igen er ækvivalent med "driftsønskernes frie udfoldelse"¹². Subjec-tiviteten skal altså findes hos børn, hvorfor det bliver nødvendigt at gribe fat i de udviklede klicheer, der netop repræsenterer de forbudte interaktion-er og dermed driftsønsker, når målet er en kritisk overskridende praksis. Gennem den KP. er det derimod netop muligt at begrebsliggøre hvorledes den sær-lige formidling til børn af modsætningen mellem samfundsmæssige og individuelle mål foregår både tvangsmæssigt og motiveret: Selvom den samfundsmæssige betyd-ning ved forformsrealiseringen er uigennemskuelig for barnet pga. barndommens udgrænsning fra produktionen, så kan de til en hvis grad realiseres motiveret, da individet tilstås/afkræves en øget selvbestemmelse som følge af klassekæmpe-momentet. På den anden side må forformsrealiseringen væsentligt overtages tvangsmæssigt, som et middel til opnåelse af social integration, der er det in-dividuelle mål. Denne dobbelthed åbner altså mulighed for en begribelse af sub-jectiviteten i dens konkret samfundsmæssige betydning og funktion.

På trods af teoriernes sammenfaldende erkendelsesinteresser har vi set, at den KT. rent faktisk er ude af stand til at begribe infantilitetens paradoks, hvil-ket vi vil hævde kan føres tilbage til teoriens (teoriernes) metodiske grund-lag. Ved at begrænse sit analyserum til livshistorien og samfundshistorien (hvilken på sin side godt nok begribes på en forkortet måde, idet den KT. kun medtænker bestemmelser fra og med overgangen fra feudalisme til kapitalisme) udelukker den KT. sig fra at reflektere over sit eget grundlag, hvilket betyde-

er, at der ikke bliver stillet spørgsmål ved psykoanalysens grundelementer, der konkret kommer til udtryk ved, at Lorenzer ikke overskrider det driftslogiske, som Freud havde som udgangspunkt, men derimod reproducerer det gennem udvikling smotoren driftstilfredsstillelse-driftsfrustration. Det viser sig således at være et problem om hvor man søger betingelsesgrundlaget for de fænomener man undersøger, som den KT. "løser" ved at forholde sig til andre teorier (psykoanalysen), der handler om de genstandsområder, man er interesseret i. Men i og med, at vi må fastholde princippet om materiens primat over ideerne, så må en mere adækvat fremgangsmåde være at søge betingelsesgrundlaget i den materielle virkelighed, hvorfor analyserummet nødvendigvis må udvides til både at omfatte individual-, samfunds- og naturhistorien, hvor det er muligt at få fat på aktuelle fænomeners historie/forhistorie. Denne metode fører over i den KP.'s forsøg på en historisk rekonstruktion, der med udgangspunkt i nogle relevanskriterier søger at fremanalysere de nødvendige og tilstrækkelige betingelser for den undersøgte genstands opståen og udvikling. Kun på denne måde bliver det muligt at indfange genstandens mest almene træk, og således nærme sig en konkret begribelse.

Det kan godt være, at den historiske rekonstruktion er spekulativ, da udgangspunktet netop ligger i "sparsommelighedens princip" (om det nødvendige og tilstrækkelige), samt ^{at} der ikke er nogen garanti for det beskrevne forløb og manglende materielle overleveringer, samt at der eksisterer en fare for tilbage projekteringer; men vi vil alligevel hævde, at rekonstruktionen er nødvendig, da det er endnu mere spekulativt ikke at foretage den, idet det i så fald bliver (tilfældige) teoriers erkendelsesinteresser, der bliver afgørende for vurderingen af deres gyldighed - og ikke deres adækvans med virkeligheden.

Vi vil nu gå over til at søge kriterierne for en kritisk pædagogisk praksis, der er i stand til at vedtænke ovennævnte løsning af infantilitetens paradoks i sit grundlag, på baggrund af de hovedtræk vi her har fremført. Hvorledes individualitetens forættelses dobbeltkarakter konkret kommer til udtryk ved udviklingen af subjectivitet bliver altså den afgørende problemstilling for det næste afsnit.

4.2 Pædagogikken udviklingsniveau - og dens retningslinier.

Kernepunktet i en forholden sig til børns udvikling har vi nu placeret i problemet om realisering af subjectivitet - realisering af selvbestemmelse gennem udvikling af øget handleevne. Vi skal nu diskutere dette ud fra en pædagogisk indfaldsvinkel med den explicitte erkendelsesinteressen, at børn ikke bare skal lære noget, skal udvikle sig, skal have det godt ect., men at børns udvikling skal understøttes på en sådan måde, at de aktivt bliver i stand til at tackle og overskride deres egen indelukthed i den samfundsmæssigt producerede udgrænsning af barndommen, som en ærlig form for samfundsmæssiggørelse. Som et delmål i denne understøttelsesproces er selvfølgelig, at barnet udvikler en erkendelse af de bagvedliggende magt- og udbytningsforhold, både de i deres egen hverdag, og også hvorledes disse har forbindelse med den samfundsmæssige organisering af arbejdet - dvs. at det også realiserer klassebevidsthed.

For at kunne diskutere subjectkonstitueringen ud fra en pædagogisk indfaldsvinkel må vi dog først have et begreb om, hvordan pædagogik indholdsmæssigt lader sig bestemme, og da vi tidligere har bestemt den etablerede pædagogiks samfundsmæssige funktion som repressiv grundende i dens manglende refleksion over den udviklede klasseantagonisme som dens opståelsesbetingelse, som gør at den ikke erkender og tackler sine rammer i deres pædagogiske grundlag, må vi også have et begreb om kritisk pædagogik.

Pædagogik - kritisk pædagogik.

Pædagogik som begreb dækker ikke en velafgrænset - eller specifik - genstand i den materielle virkelighed: i dens psykologiske aspekt som teorier om opdragelse og uddannelse lader den sig næppe afgrænse fra psykologien, og i dens sociale aspekt som teorien om socialisering og rekruttering til opdragelse og uddannelsessteder (jvf. Studiehåndbogen 79, s. 72) lader den sig næppe afgrænse fra sociologien eller socialpsykologien.

Alligevel hævdes pædagogik som begreb, videnskab eller disciplin at være en integreret - men selvstændig - del, og er endvidere en flittigt benyttet størrelse i vores hverdag, omend brugen varierer med tid og sted.

En sammenfatning over pædagogikken virkefelt står bl.a. Grue-Sørensen for, og i følge ham er pædagogikken centreret omkring to dimensioner:

- en beskrivende/deskriptiv del, som omfatter opdragelsens historie, opdragelsens sociologi og comparativ education.
- en foreskrivende/normativ eller begrundende del, både mht. målet (opdragelsens filosofi) og mht. midlerne (opdragelsens psykologi) (Grue-Sørensen 65, s. 24).

Pædagogik som fag kan således defineres som læren om påvirkningsstrategier overfor opdragelsen, men udbredt er dog den opfattelse, at også uddannelsen

er en del af pædagogikken, hvilket kan aflæses af, at didaktikken henregnes til pædagogikken. Den pædagogiske proces bliver i følge dette den proces, hvori der formidles viden og holdninger mellem to eller flere mennesker, jvf. Achton 79, der bestemmer den mindste pædagogiske enhed som bestående af to personer.

Den traditionelle pædagogik kan dermed siges at afgrænse sig fra andre videnskaber/discipliner gennem et tema - formidling af viden og holdninger i relation til opdragelse og uddannelse - hvilket betyder at det bliver en række distinktioner (opdragelse/uddannelse, deskriptiv/normativ, mål/middel og pædagogisk teori/proces), der så at sige konstituerer pædagogikken. Disse fører dog kun til en konstituering af pædagogikken som disciplin indenfor psykologien, hvad vi nu skal vise gennem en kritik af nogle af ovennævnte distinktioner.

Den traditionelle pædagogik er næsten selv klar over, at dens videnskabelige grundlag ikke eksisterer, men at den befinder sig i et formidlingsniveau til psykologien på den ene side, som tilfører pædagogikken midler, og på den anden side til filosofien/etikken, som tilfører pædagogikken overvejelser over mål (dens normative del), samt at den befinder sig i et formidlingsniveau til sociologien (dens deskriptive del).

Grue-Sørensen diskuterer dette problem bl.a. i relation til, om pædagogikken for at beholde - eller få - sit videnskabelige skin må etablere sig som en form for anvendt psykologi, men det afvises med at det kun "stemmer til dels, men langt fra helt, med det almindelige begreb om, hvad pædagogik er" (Grue-Sørensen 65, s.15. Vores udhævelse), hvilket er en idealistisk cirkelargumentation. Også John Halse bearbejder problemet om pædagogikkens videnskabelighed:

"Om pædagogikken er videnskabelig er, når alt kommer til alt et pseudooplysningsspørgsmål, svaret vil afhænge af de spørgsmål som stilles, af arten af disse. . . Selvom pædagogikken er yderst sammensat, bestående af mange forskellige discipliner, så er pædagogik dog en selvstændig disciplin med sine egne metoder og sit eget fagsprog. At denne diskussion kan opstå skyldes ganske givet for en stor dels vedkommende problemet i forbindelse med opstillingen af opdragelsens mål. Valget af mål er nemlig en personlig sag og ikke videnskabelig" (J.Halse 79, s.2).

Ud over det samme idealistiske cirkelargument ved at definere pædagogikken ved hjælp af sig selv - eller ved fremtrædelser - så indsnævres pædagogikkens virkefelt i dens videnskabelige aspekt i dens normative del til kun at omhandle psykologien.

Det centrale i denne diskussion om pædagogikkens videnskabelighed, hvor næsten generationer er blevet konfronteret med Grue-Sørensens synspunkt, og hvor de sidste tre års pædagogik-studerende på trin-II er blevet konfronteret med John

Halses synspunkt, er at mål-middel distinktionen fastholdes i den pædagogiske proces, omend mål-siden hos John Halse ikke accepteres som videnskabelig, hvad den faktisk heller ikke er hos Grue-Sørensen, der ikke accepterer, at filosofiske problemer - som han kalder dem - kan løses videnskabeligt (Grue-Sørensen 65, s.15).

Hvor Grue-Sørensen fastholder mål-middel distinktionen - men på en ydre måde, idet de er tilknyttet hver deres selvstændige disciplin - så afviser John Halse mål-siden, men det får faktisk som konsekvens, at han indirekte indrømmer, at pædagogikken bliver anvendt psykologi, hvilket bl.a. fremgår af følgende definition:

"Den videnskabelige pædagogik har opdragelsesprocessernes indre struktur som forskningsgenstand og forsøger at forstå disse processers lovmæssigheder, struktur og mekanismer" (J.Halse 80, s.1), 13.

Nu står vi med tre distinktioner: mål-middel (i et ydre forhold), deskriptiv/normativ og ren-anvendt videnskab (psykologi), som pædagogikkens videnskabelige eksistens i følge dens egen selvforståelse kan siges at afhænge af. Det er faktisk momenter af samme sag, idet et ydre forhold mellem mål og midler samtidig skaber distinktionen mellem ren og anvendt videnskab: om målene - den retning den rene videnskab udøves med og gives i praksis - så tilføres vhj. etikken eller gennem den personlige stillingtagen er underordnet. Omvendt betyder dette også, at Grue-Sørensens fastholdelse af mål-middel distinktioner i den ydre form føder en pædagogik som anvendt psykologi; på trods af hans modvilje og argumentation - som vi har bestemt som idealistisk cirkulær - mod det. Det tilgrundlæggende i dette bliver således postulatet om videnskabens neutralitet - en positivistisk illusion som kun borgerskabet har brug for at fastholde, og som vi har bearbejdet og tilbagevist i Indledningen, hvor vi diskuterede forholdet mellem videnskabelighed og partiskhed, som netop er et indre forhold i enhver videnskabproces, ligegyldigt om man er sig bevidst om det eller ej. Dette betyder, at der er et indre forhold mellem en videnskab og dens anvendelse, og at mål-middel distinktionen er et indre forhold i videnskaben, så pædagogik som en selvstændig videnskab på grundlag af de to diskuterede distinktioner er en umulighed og betyder en ideologisering af virkeligheden, idet pædagogikken selvstændige genstand ikke lader sig fremmane på denne måde. I forhold til den tredje distinktion - deskriptiv/normativ - som er overordnet de to andre i den traditionelle pædagogiks selvforståelse, så er denne ligeledes problematisk. Den normative del må - for ikke at ideologisere virkelighedsforhold som beskrevet ovenover - gøres identisk med psykologien som videnskab. Ud fra dette bliver det dermed psykologiens grundbegreber, der bestemmer hvilke virkelighedsforhold, der indfanges og kan indfanges, grundende i et indre forhold mellem teori og empiri - hvorfor en udhævelse af et deskriptivt moment som

et selvstændigt moment, som tilsammen skulle definere pædagogikken, heller ikke er muligt.

Denne ideologikritik af den traditionelle pædagogiks selvforståelse har vist, at den ikke selv kan definere sin egen genstand, samt at den uværgerligt bliver identisk med psykologien, når yderlighedstænkningen i dens distinktioner overskrides.

Skal pædagogikken så henregnes til psykologien - eller skal den afvises som ideologi, og dermed bekæmpes? Nej, ikke hvis der er en materiel genstand for den, og det vil vi mene, at der er, og det er netop den genstand - eller de forhold - som har skabt pædagogikken, men som den etablerede pædagogik ikke har begrebet, hvilket også genspejler sig i dens selvforståelse, hvor den må ty til positivistiske argumenter for at legitimere sin eksistens som videnskab. Den genstand, som vi søger, skal således søges gennem en analyse af pædagogikkens forankring i den totalsamfundsmæssige proces. Pædagogikkens selvforståelse - som vi har eksemplificeret gennem Grue-Sørensens og John Haleses udlægninger - må derfor begribes i deres historisk-funktionelle betydning - ellers begår vi samme idealistisk-cirkulære fejltagelse, da man ud fra vores marxismeopfattelse ikke begrebsmæssigt kan fremmane en videnskab, men at en videnskab kun kan grundlægges, når den har en specifik materiel genstand, og hvor dens opgave som videnskab så er at afstedkomme begreber om denne genstand, således at den kan begribes i dens genese (jvf. Kalle & Jens Peter 80, s.6). Videnskaber på grundlag af en marxistisk referenceramme er således ikke kritiske i deres væsen, men de bliver kritiske, hvis deres genstand er kritisk - dvs. hvis de er domineret af antagonistiske modsigelser.

Igennem vores analyse af barndommens historiske opståen og udvikling kunne vi placere opståelsesbetingelserne for pædagogikken i den udviklede klasseantagonisme i produktionsprocessen, hvilket betød at samfundsmæssiggørelsesprocessen i form af en gradvis integration i den kooperative kamp for liveopretholdelse og livssikring blev umuliggjort for den herskende klasses afkom - eller for de individer, der skulle videreføre den herskende klasses magt- og udbytningsevne. De blev derfor opdraget og uddannet udenfor produktionsprocessen. Barndommen som et alment karakteristika ved samfundsmæssiggørelsesprocessen opstår dog først næsten 2000 år senere, i forbindelse med at produktionen hives ud af reproduktionen ved overgangen til kapitalistisk produktionsmåde, hvilket betyder en snæver sammenhæng mellem de samfundsmæssige tiltag overfor indholdet i barndommen, og de udviklende sig produktivkræfter og produktionsforhold. Dette fænomen, at der op gennem historien på den ene side udskilles og udvikles nye selvstændige fænomener i virkeligheden, som på den anden side søges knyttet sammen gennem forskellige strukturer, betegnes almindeligvis med begre-

bet samfundsmæssiggørelse af produktionen (og reproduktionen, da de ikke kan begribes uafhængigt af hinanden), og er under kapitalismen styret af profitmaksimering. Denne overordnede logos for den kapitalistiske samfundsudvikling er ikke funktionel i den betydning, at den sikrer og udvider selve samfundsenheden og dens enkelte individer indflydelse på relevante livsbetingelser, men den er kun funktionel for det mindretal, der enten ejer eller disponerer over produktionsmidlerne.

Den sag, der binder samfundsenheden og de enkelte individer sammen, er dermed ikke en fælles sag - det samfundsmæssigt nødvendige og det individuelt nødvendige står i et antagonistisk forhold til hinanden, hvilket bl.a. producerer forskellige ideologier, men som også betyder, at der udvikles sagløse interaktioner (reproduktionen, sagen ligger i aktiviteten selv) på den ene side, og sagsbæstante individualitetsformer (produktionen, sagen ligger uden for - og i et ydre forhold til aktiviteten) på den anden side.

I reproduktionen er der ikke samfundsmæssige mål, der kan realiseres i deres produktive betydning, og i produktionen er der ikke individuelle mål, der kan realiseres produktivt - ud over selvfølgelig produkter af, at arbejde er løn - arbejdet - idet realiseringen af produktionens kravformer ikke samtidig øger ens kontrol over egne livsbetingelser, hvilket kun kan ske gennem øget indflydelse på almene livsbetingelser, hvilket den udbyttede og undertrykte klasse a priori er afskåret fra, men som den igennem forskellige organisationer - partier, fagforeninger, bevægelser - kæmper for øge og overtage. Dette har vi tidligere beskrevet ved, at individualitetsformer ikke kun er kapitalistiske, men at arbejderklassens kamp for indflydelse - og niveauet af denne indflydelse - også udtrykkes gennem individualitetsformerne.

Er overensstemmelsen - eller måske den konstruktive dialektik - mellem individuel og samfundsmæssigt nødvendigt mål ikke produceres og reproduceres i samfundsprocessen, så vil der heller ikke kunne formidles en overensstemmelse til de individuelle samfundsmæssiggørelsesprocesser, hvilket netop umuliggør eller begrænser udvikling af den menneskelige subjektivitet som realisering af stadig større handleevne, da denne grundlæggende er bestemt af, om det kan komme til en motiveret realisering af kravformer, hvilket kun i begrænset omfang kan finde sted, i og med at realiseringen af samfundsmæssige kravformer kun til et vist punkt øger ens indflydelse på almene og dermed egne livsbetingelser. Indgåelsen i den samfundsmæssige arbejdsproces er dermed ikke en "naturlig" sag, da den både kræver opøvelse af bestemte evner og af bestemte holdninger, der bevirker en accept af og et beredskab til den mere eller mindre tvungne realisering af samfundsmæssige mål i deres begrænsede individuelle betydning.

Den første samfundsformation, hvor den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces ikke er et "naturligt" forhold i den forstand, at der også skal formidles holdninger, der ligesom "bygger bro over" diskrepansen mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder, er slavesamfundet. Dengang blev diskrepansen ikke erkendt overhovedet, hvilket bl.a. kommer til udtryk gennem Platon's teorier, hvor den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces både bekrives som uddannelse skaber opdragelse og opdragelse skaber uddannelse. Denne logiske modsigelse kunne ikke erkendes pga. den herskende classes manglende nødvendighed for den materielle produktion, og fordi deres funktionelle betydning kun bestod i reproduktion af bestående produktionsforhold som et ejendomsforhold. At den herskende classes funktionelle betydning kun bestod i videreførelse af bestående samfundsforhold genspejles i den første pædagogiske tankeform: den nelseestænkningen (jvf. kap. 2.3), der netop er karakteriseret ved en total mangel på refleksion over forholdet mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder, hvilket netop grunder i at den beherskede klasse producerede døgnnet rundt, medens den herskende klasse udelukkende reproducere sin egen eksistens.

Med barndommens konstituering som et alment fænomen ved udgangen af feudalismen må der nødvendigvis ske indholdsmæssige ændringer i pædagogikken, da barndommens funktionelle betydning ændres, i og med at børnene nu skal samfundsmæssiggøres til indgåelse i produktionen. Forholdet mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder blev nu tematiseret som et spørgsmål om formidling af bestemte nødvendige færdigheder, - først i vækstpædagogikken, senere i indlæringspædagogikken.

Den traditionelle pædagogik kan nu karakteriseres ved, at den ikke medreflekterer, at den udviklede klasseantagonisme på den ene side har skabt dens funktionsrum uden for produktionsprocessen, som på den anden side stiller den over for opgaven at skulle formidle og "bygge bro over" et antagonistisk forhold mellem samfundsmæssige nødvendigheder og individuelle nødvendigheder.

En overskridelse af den traditionelle pædagogik må derfor blive en kritisk pædagogik (ud fra vores opfattelse af "kritisk" i dette afsnit), hvor de krav- og praksisformer, som skal formidles til børnene, hverken er et etisk eller et individuelt valg, men som netop må sigte mod at overskride uoverensstemmelsen mellem samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder og mål i den særlige form den har for børnene.

Perspektiver til en kritisk pædagogik.

I og med at pædagogikken opstår ved udgrænsningen af individualgenesen fra den samfundsmæssige produktion, så bliver pædagogikken genstand umiddelbart barndommen, som en særlig samfundsmæssiggørelsesproces. Samfundsmæssiggørelsen gennem en barndom sigtede i tidligere samfundsformationer mod indøvelse af holdninger og færdigheder til kontrol over den samfundsmæssige produktion, da barndommen var specifik for den herskende klasse efterfølgere, medens barndommens konstitutering som alment fænomen under kapitalismen sigter mod en affirmativ integration i den samfundsmæssige produktion. En pædagogik, der har barndommen som genstand - ikke lovmæssigheder ved formidlingen af holdninger og færdigheder (der forøvrigt er en falsk distinktion, da formidling af færdigheder også er formidling af en bestemt holdning, og omvendt), der er en del af psykologiens genstandsområde - bliver en kritisk pædagogik, da barndommen er et kritisk fænomen, hvorfor dens opgave er at overskride både lukketheden og tilpassningsaspektet i forhold til tvungne arbejdsdelte kooperation. Dette har vi tidligere (kap. 2.6) kaldt opgøret med de pædagogiske rammers pædagogiske form og indhold, hvor vi gjorde rede for, at både formen og indholdet må overskrides, hvad vi nu skal arbejde videre med ud fra en lille historie fra the real life:

"Uden særlig megen kendskab til børn fik jeg arbejde på et fritidshjem. Jeg forberedte mig godt; dvs. satte mig ind i de beskæftigelsesmuligheder, som tykke bøger tilbød, og hvilke der var mulige på fritidshjem, og dels de der blev praktiseret derhenne. Efterhånden som tiden gik, gik det også op for mig, hvilke begrænsninger de praktiserede beskæftigelsesmuligheder havde. Alle aktiviteter - ligefra de anbefalede "sætte på snor", der styrker finmotorikken, og emnearbejder af mere eller mindre samfundsmæssig relevans, der styrker indlevelsesevnerne og formuleringsevnerne - nåede dårligt at komme i gang før barnenes motivation var væk, så det faldt mig ikke svært at acceptere fritidshjemmets egen selvforståelse: opbevaring og pasning af børn, der selvfølgelig skal forsøges aktiveret, men de skal også have mulighed for at slappe af efter en hård skoledag. Børnene var der altså ikke af pædagogiske eller udviklingspsykologiske grunde, og børnenes normaltilstand var da også derefter: passivitet, hvis ikke aktivitetsbogen var slået op på den rigtige side, og hvis der ikke hele tiden blev bladret i den. Ok, tænker man. Udvikling, indlæring og beskæftigelse med noget relevant - både samfundsmæssigt og individuelt-psykologisk - er åbenbart henlagt til skolen og hjemmet. På fritidshjemmet skal de kunne slappe af og

have det rart og godt uden at der stilles krav til dem - tilbuds-pædagogik! Men om "klientellet" havde objective interesser i dette og om der var en god og afslappet stemning. Nix. Jo færre krav, jo flere og voldsommere konflikter; jo flere krav, jo større motivationsproblemer. En løsning er vel næppe at finde i et bestemt kravsniveau, og så spekulerer man på, hvordan voksne ville reagere ved at blive placeret i et formålstomt vakuum, hvis deres børn ikke havde mulighed for at have dem hjemme; de ville nok reagere ligeså. Hela miseren lå altså i det manglende formål, både på det individuelle og på det samfundsmæssige plan.

En dag var vi i fælledparken, havde taget et lille reb med, så vi kunne lave en klatrebane mellem to træer. Der kom fuld gang i den, alle prøvede deres klatreevner og havde det rart og afslappet - indtil statsgartneren dukkede op, og forlangte vores mesterværk taget ned. Denne ydre og direkte - og totalt unødvendige, da træerne ikke tog skade - indgriben i børnegruppen skabte en reaktion, jeg ikke havde set før. Et af børnene udtrykte det meget præcist: "samfundet er ikke for børn". De involverede børn snakkede meget om det resten af dagen og dagen derpå, og der kom mange gode snakke om, hvorfor der er så få parker, så mange parkeringspladser, og hvad man kunne gøre ved det. Løsningsforslagene var dog af destruktiv karakter, såsom at punktere statsgartnerens cykel, at tæve ham. Det centrale i denne episode kan karakteriseres ved, at der var blevet skabt et formål for børnegruppen: at inddrage indskrænkninger i deres i forvejen begrænsede funktionerum. Nu døde sagen relativt hurtigt hen, primært fordi de voksne ikke gik ind og perspektiverede den spontane protest, hvilket egentligt var oplagt ud fra - hvad der tog form i tankerne som den eneste relevante daginstitutionspædagogik - aktionspædagogik: formulering af brev til statsgartneren, evt. borgmesteren, gadeteater/aktioner, uddeling af løbessdler og demonstration, hvis og når svar udeblev ect, og dette kombineret med smnearbejder omkring byens indretning, magtstrukturer ect. Men i den tid sagen optog sindene fungerede børnegruppen faktisk som en lille kooperativ enklave, der ikke adskilte sig fra en projectgruppe bestående af voksne, ud over deres manglende indsigt i, hvordan man griber ind i samfundslivet. Og utopia opstod: tank hvis børn udvikledes og udviklede sig i og med at de arbejdede med samfundsproduktive aktiviteter, aktiviteter, der var bestemt ud fra deres aktuelle udviklingsniveau og rettethed; tank hvis

man brugte indsigt i menneskelig motivation i stedet for at bruge al energi til på teknisk måde at producere den; tank hvis børn ikke var overflødige som børn."

Sådan skrev vi for lidt over et halvt år siden, men hvor vi placerede historien i Indledningen for at vise, hvad det var vi gerne ville arbejde med. At den nu er placeret her skyldes, at forarbejdet for overbovedet at tilnærme sig problemstillingen næsten er blevet identisk med denne opgave, hvorfor dette afsnit også starter med de fattige ord "perspektiver til..", da teoretiske analyser ikke kan udvikle nye praksisformer, men højst udlede og begrunde potentialernes placering for dem.

Hovedlinien i historien kan vi godt stå inde for idag, omend vi ville kunne gøre den mere nuanceret nu, hvor vi har bearbejdet den KT og den KP, hvad vi ikke i synderlig grad havde på daværende tidspunkt.

Det centrale i historien er problemet om kravene - hvor det ikke er størrelsen, men deres karakter/kvalitet, der er det afgørende - hvilket nu kan præciseres til problemet om fremskaffelsen af konkret samfundsmæssige nødvendigheder og mål, der også har en individuel nødvendighed og betydning, i den forstand at deres realisering betyder en øget kontrol over egne livsbetingelser.

De konkret samfundsmæssige nødvendigheder og mål eksisterer ikke i barndommens individualitetsformer - tvært imod er der her tale om abstrakte og antagonistisk modsætningsfyldte kravsenheder, hvis realisering ikke i nævneværdig grad øger barnets kontrol over dets egne livsbetingelser, men sikrer dets sociale integration, der paradoksalt nok bliver uigennemskuelig, usikker eller pseudo pga. den manglende sagsnødvendighed.

En emancipatorisk ændring og udvikling af barndommens individualitetsformer til også at indbefatte konkret samfundsmæssige nødvendigheder og mål, støder endvidere på det problem, at de almene samfundsmæssige nødvendigheder og mål står i modsætning til den altovervejende del af de individuelle nødvendigheder og mål. Og i forhold til dette modsætningsforhold er der i hvert fald to yderligheder, som en kritisk pædagogik må overskride.

Den ene yderlighed er helt at afskaffe begrebet om samfundsmæssige mål og nødvendigheder i den pædagogiske hverdag, således at de barnlige individualitetsformer primært bestemmes af børnenes umiddelbare krav og behov, hvor det kun er selve inatitutionernes samfundsmæssige form, der direkte sætter de samfundsmæssige perspektiver, men hvor pædagogen, læreren eller forælderen ikke indholdsmæssigt eller strukturelt griber styrende ind.

Her forkortes dogmet om at tage udgangspunkt i børns behov, således at det "driftlogiske" får primat over det "sagslogiske" - en forkortelse vi har afvist i sidste afsnit.

Den anden yderlighed er at bestemme begrebet om samfundsmæssige nødvendigheder og mål gennem analyse af "emancipatoriske" egenskaber - fx. den kommunistiske ånd (hvad den så end er for en størrelse), solidaritet over for ens klasse, udholdenhed ect. - som barnet skal stilles over for og tilægge sig, så det efter endt barndomsfase kan gå ind i sin klasses kamp med den rigtige holdning.

Denne indstilling til barnlige individualitetsformer overser totalt barnets umiddelbare behov for bestemmelse over egne livsbetingelser også som barn, samt at formidlingen af de samfundsmæssige nødvendigheder og mål forbliver abstrakt, hvorved den motiverede overtagelse bliver sparsom med eventuel overjegedannelse og udviklingsløshed i forhold til indgraben i egne livsbetingelser til følge, hvilket ikke betyder en større styrke som voksten i kampen for et menneskeligt samfund.

Men hvordan overskrides så den abstrakte og modsætningsfyldte diskrepans mellem samfundsmæssige og individuelle mål og nødvendigheder i den barnlige individualitetsform? Den ligger vel kun i praksis omkring de brud, der karakteriserer den pædagogiske hverdag, således at indøvelse af færdigheder samtidig har et objektiviseringsaspekt, hvorved muligheder og begrænsninger for øget selvbestemmelse umiddelbart kan formidles til barnet, og hvor barnet så selv gives mulighed for at erkende og styre retningen for videre aktiviteter. Når målet er udvikling af subjectivitet betyder det også, at det er kollektivs praksisformer, der skal udvikles, da større indflydelse på egne livsbetingelser kun kan realiseres gennem deltagelse og udvikling af den subjective faktor, hvilket konkret betyder, at der må udvikles strategier for enhedsarbejde mellem elever, pædagoger, lærere og forældre.

CS ..

4.3 Kritik/selvkritik - og hvor vil vi hen.

det kan måske godt virke som en lidt "flad" afslutning, idet vi ikke har kunnet udvikle nogle konkrete bud på overskridende praksisformer. Alligevel vurderer vi selv, at arbejdet med denne opgave - og de problemstillinger som vi har arbejdet med og forsøgt at "løse" - overvejende har været positivt, både i forhold til vores funktion som psykologistuderende på vej mod et lærerbejde, og i forhold til vores studenterpolitiske arbejde på faget. Dette skal vi nu gøre nærmere rede for med udgangspunkt i, hvor vi stod inden fagene udviklingspsykologi og pædagogik kom anmædende. Vores daværende betingelser, forudsætninger og rettetid vil vi holde op mod de kravformer, som arbejdet med opgaven har været præget af, således at vi kan få hold på, hvor vi står i dag, og dermed også væsentlige kritikpunkter mod opgaven, og herunder også hvilke

udviklingstendenser, der ligger i og for os nu.

Efter endt forprøve, hvor vi havde arbejdet med muligheden for en konkret personlighedspsykologi, var vi mest af alt stemt for at arbejde videre i denne retning, da vi ikke var nået længere end videnskabsteoretiske retningslinier for psykologiens enkelte discipliners genstandsområder og deres relationer til hinanden. Vores opgave var udsprunget af, at studiedynamikken (i hvert fald i vores cirkler) på løbkurserne og forpreven var præget af sovjetpsykologien og Sève's personlighedsteoretiske overvejelser, men det blev gjort adskilt - enten det ene eller det andet, og i hvert fald til hver sin tid. Vi fandt dog muligheder og begrænsninger i begge ansatser, hvorfor vi ville undersøge deres forhold til hinanden, hvor det senere viste sig at være muligt at koble deres væsensforskellige indfaldsvinkler til personlighedspsykologien sammen til en nødvendig dobbelt-bestemmelse - det psykiskes væsen og det menneskelige væsen - når målet var en konkret personlighedspsykologi.

På trin-II er studiedynamikken en anden, og centrerer sig dels omkring temaet børn, og dels om de to skoler - den Kritiske Teori om Subjectet og den Kritiske Psykologi - men ved at deltage på forskellige undervisningshold og gennem studenterpolitisk arbejde erfarede vi dog hurtigt, at erfaringsudveksling og -formidling de to skoler imellem var så godt som umuligt, idet man simpelt hen ikke forstod hvad "hinanden" sagde, og mange alagemål er da også blevet udkæmpet i tågers skumring. Dette paradoks - to kritiske skolers fjentlighed - medførte, at vi ville arbejde med dem, bl.a. fordi arbejdet på trin-II-møderne havde vist, at én vej ud af den stagnation i fremmede og arbejdsindsats - som trin-II-arbejdet var præget af - kunne være en styrkelse af de fagpolitiske diskussioner, hvorfor vi ville kunne arbejde med dem konkret.

Vores første entré indenfor udviklingspsykologien og pædagogikken var naturlig nok et forsøg på at inkorporere disse genstande i vores videnskabsteoretiske refleksioner fra forpreven, men det lykkedes ikke rigtigt; vi havde for lidt hold på, hvordan de definerede sig selv, og hvordan de evt. kunne defineres. Vi ville dog ikke slippe denne indfaldsvinkel, og da slet ikke til fordel for et for os tilfældigt tema - børn - og også ud fra, at udviklingspsykologiens afgrænsning til børn var nok så pragmatisk, som om kun børn udviklede sig. På det tidspunkt var vi begge holdt op med at arbejde på institutioner (bernehaver, fritidshjem), fordi vi var kørt fast i dette arbejde. Vi var ikke specielt trætte af børn, men vi følte os afmægtige som støtte for børns udvikling inden for de rammer, hvorunder vi skulle arbejde, og ingen af de pædagogiske teorier, som vi søgte hjælp i, var os til hjælp - heller ikke den strukturerede pædagogik eller Glocksee's pædagogik. Vi kom faktisk til at hade pæ-

dagogiske teorier, fordi de viste sig at være ubrugelige for os, og da vi så begyndte at arbejde med deres implicite antagelser omkring børns udvikling, så kunne vi ikke adskille dem fra (udviklings)psykologien.

Vores forhold til fagene var altså ikke af det bedste, hvorfor vi følte os tvunget til at forholde os til deres relevans og selvforståelse, hvilket netop har udkrystaliseret sig i vores ret så almene problemstillinger, der har betydet, at vi har kunnet videreføre ret så mange tankegange fra vores forprøve.

Vi accepterede efterhånden temaet børn, og de to skoler som teoretisk udgangspunkt og grundlag, men at opgaven har taget en retning mod nye praksisformer er ikke primært udsprunget af arbejdet med disse, men er produkter af dels den historiske analyse af barndommen og dels - men især - "Slaget omkring Byggeren" og af intensiveret studenterpolitisk arbejde.

På Byggeren oplevede vi nye praksisformer med børn, fx. mulighederne for at arbejde sammen omkring et fælles projekt på lige fod, og også en lynhurtig udvikling af nødvendige færdigheder. Børnens håndtering af forskelligt snedkerværktøj udviklede sig med en hast, der ville have taget livet af enhver sløjdlærer, der måtte være til stede.

Studenterpolitisk oplevede vi en stadig større nedgang i fremmøde og arbejdsindsats, på trods af at situationen - især på psykologi - blev mere og mere katastrofal med statens skærpede krise- og uddannelsespolitik. Og udover alle mulige objective og subjective muligheder og begrænsninger, så er der i hvert fald én, der er central: nemlig at vores organisationsformer - der, når man er nedtrykt, næsten er dårligere fungerende end det borgerlige repræsentative demokrati - er stive, fastlåsende og ude af trit med den bevægende virkelighed. Dette koblet sammen med, at den eneste nye praksisform for bevægelser, som vi kan få øje på dette århundrede er beriget med, er Galebevægelsen, har skærpet vores opmærksomhed mod det de sidste par måneder, og har også studenterpolitisk født nogle småinitiativer (- og privat født sin egen negation: flugt til en øde ødegård i Sverige i tre måneder -). Vi har derfor udpeget centrum for vores trin-III-arbejde til problemet om organisationsformer, både fagligt og politisk.

Den fagpolitiske udvikling igennem opgaven kan dermed beskrives, som en udvikling fra en abstrakt teoretisk indfaldsvinkel i forhold til det konkrete individ til en konkret politisk vægtning af dette individs funktionsmåde og -muligheder i organisations eller gruppe sammenhænge - en udvikling vi opfatter som positiv, idet det faglige og det politiske derved hænger sammen. Nok tog vi i vores forprøve udgangspunkt i, hvad der rørte sig på trin-I, men koblingen til også at gribe ind i det manglede. Og selvom det er et lille skridt, så

peger denne sammenkobling i hvert fald i den rigtige retning: mod et helt liv. Ovennævnte har også bag kullisserne præget de sidste måneders arbejde, både positivt og negativt, hvad en kritik af opgaven vil vise.

For det første er opgaven blevet til over de sidste 11 måneder - men med mange store afbrud (flytninger, Byggeren, brudte eløks-sæsoner) - og for det andet er kapitel 2 udarbejdet først som en slags forundersøgelse af vores genstand: individets samfundsmæssiggørelse, hvad kapitel 1, der blev udarbejdet bagefter, også er at betragte som. Disse kapitler rummer et væld af betragtninger, som ikke bruges senere i opgaven, og generelt kan man sige, at vi opsummerer mere end muligt på den ene side, og på den anden side opsummerer mindre end logisk måtte være.

Dette gælder fx. opsummeringen af vores kritik af den Kritiske Teori om Subjectet' grundlag mht. at subjectivitet også er et moment ved den samfundsmæssige proces i kapitel 1.3, s.20; en opsummering, der rent faktisk først lader sig gøre i slutningen af kapitel 1.4.

I kapitel 2 opsummerer vi meget mindre end muligt, hvilket vi selv mener er en konsekvens af, at synsfeltet - lige fra vuggestuerammerne under kapitalismen til universitetsuddannelsen under feudalismen - har været for bredt, og ikke direkte haft betydning for resten af opgaven. Vores udgangspunkt i barn/voksen og den tidlige dannelse flyder i dette kapitel sammen på en ikke særlig konsistent måde.

Den væsentligste anke mod kapitel 2 er, at vores opfattelse af pædagogik endnu ikke er klart for læseren - og heller ikke for os selv, da vi skrev det - og der er da også lagt forskellig betydning i begrebet. Nogen steder bruges begrebet om en tankeform omkring børn, andre steder om bestemte teorier. Desuden falder kapitlet for vores egen kritik af den traditionelle pædagogik - en kritik vi først præsenterer i kapitel 4.2. Vi skriver i forordet, at kapitel 2 er den væsentligste del af vores pædagogiske aspekt, og dette er adækvat nok, da vi senere bestemmer pædagogikkens genstand som barndommen, men for at legitimere at det er pædagogik i traditionel forstand lader vi det i forord og indledning karakterisere som den traditionelle pædagogiks ene halvdel: den deskriptive del.

Vi forkaster adskillelsen mellem normativ og deskriptiv, idet de begreber, der udtaler sig om sammenhænge også bestemmer spektrummet af de fænomener, der kan beskrives. Det, som der mangler ved kapitel 2, det er så, at vores kritik af den traditionelle pædagogik skulle præsenteres inden, samt at vi analyserede, udledte og begrundede de kategorier, som vi har bestemt barndommens udvikling igennem, bl.a. kategorien objectivering/tilegnelse. Det bliver altså en

formel fejl ved kapitlet, der ikke har fået indholdsmæssige konsekvenser.

I forhold til kapitel 3 så mener vi selv, at vi er sluppet rimeligt igennem disse to mammutter af teorier. I relation til den Kritiske Psykologi, så er denne ikke skrevet negativt afgrænsende, som den Kritiske Teori om Subjectet, hvorfor de problematiske og svage punkter, som teorien har, ikke træder klart frem. Vi mener dog, at der er flere, men vi har haft svært ved at informere os i, hvorvidt disse sidste tekster retter op på tidligere teksters svagheder. Det gælder fx. Holzkamps anden artikel om subjectiviteten (Holzkamp 79e), hvor han direkte inddrager de sociale relationer i deres betydning for subjectdannelsen, i modsætning til Ute (H.-Osterkamp 75,76), der kun opererer med to dimensioner: barn-voksen og barn-genstand, som også betyder, at legen - og dermed også de samfundsmæssige sagsforhold i deres specifikt barnlige formidlingsform - falder uden for hendes genstandsområde, hvad der også har fået konsekvenser for hendes udviklingsmodel, som tidligere beskrevet. En vurdering af udviklingen i den KP.'s teorikonception har vi ikke foretaget, da det er et projekt for sig selv. Litteraturreferencer har det været for os ved den Kritiske Teori om Subjectet, men der støtter vi os kun til en forfatter - godt nok gurun - hvad der må siges at være en for snæver referenceramme. Kapitlet bærer endvidere præg af den mangel, at det kun fører individets tidlige dannelse frem til omkring starten af børnehævealderen, hvilket er paradoksalt, da spørgsmålet om nye praksisformer nok har sin nedre grænse omkring dette sted.

I kapitel 4 har vi gjort brug af vores erfaring om den "umulige" formidling mellem de to skoler, hvorfor vi formulerer hvad vi kalder infantilitetens paradoks. Dette mener vi har været frugtbart, men det har haft den hage, at teoriernes overvejelser omkring den allertidligste dannelse konkret falder igennem og ikke bearbejdes nævneværdigt, hvorfor også en masse delbestemmelser fra gennemgangen af de to skoler ikke benyttes. I kap. 4.2, hvor vi viderefører overvejelserne omkring subjectdannelsen i relation til den specifikt barnlige individualitetsform, må vi retorisk stille det spørgsmål, hvorfor vi ikke når længere end til en rimelig konkret udpegning af problemet ved fænomenet barndommen, og hvor potentialer for ophevelse ligger.

De objective betingelser har været dårlige for os. Vi har stået fjernt fra livet i institutionerne, samt at institutionerne må adskilles mht. deres specifikke funktion og indhold. Subjectivt har vi dog haft mulighed for at nærme os det abstrakt, fx. gennem analyser af de pædagogiske teorier, der idag legitimerer arbejdet i institutionerne. Vi tænker her på den strukturerede pædagogik ved Broström, den kritiske pædagogik (à la Glockess med dens danske pendant med bogen "Pædagogik og Barndom" af Felding m.fl.) og Illeris-retningen, der er en

blanding af kvalifikationsteori, indlærings- og udviklingspsykologi, kritisk samfundsteori og tanker omkring projektorientering og deltagerstyring, som pædagogiske midler.

Vi vil ubetinget kunne komme videre med at bearbejde ovennævnte, men hverken vores tidsplan eller opgavens i forvejen alt for store omfang har kunnet bære det. På den anden side mener vi selv, at vi har nået en platform i forhold til emancipatorisk pædagogisk teori og praksis, som både kan holde i forhold til teorierne og som også kan vise disse begrænsede emancipatoriske potentialer.

Noter.

1. - Dialektikbegrebet har op gennem historien dækket over forskellige virkelighedsforhold. Den oprindelige betydning er samtalekunst og stammer fra antikken, hvor den dialektiske tænke måde var at opfatte som en filosofisk undersøgelse af begreber og udsagn, og dermed af virkelighedens strukturer.
Den betydning vi lægger i dialektikbegrebet er den fra Marx og Engels, hvor dialektik og materialisme smedes sammen til en verdensanskuelse, der opfatter materien som det primære og bevidstheden som det sekundære, og hvor materien (som det altomfattende begreb) udvikles gennem indre modsigelsers kamp, enhed og ophævelse.
2. - Vi standser vores beskrivelse af skolehistorien her, da vi for det første kun er ude efter kimen til de forskellige institutionaliserede former, som individualgenesen kan gennemløbe, og for det andet fordi det vil føre for vidt at beskrive udviklingen henimod enhedsskolen i 1903.
3. - Idet man kan indtræde i produktionsforholdene på principielt to måder: Enten som ejer af/disponerende over produktionsmidlerne eller som lønarbejder.
4. - Det profithensigtsmæssige i den industrielle centralisering pressede selvfølgelig også udviklingen i retning af en stadig større (rumslig) adskillelse mellem reproduktion og produktion, men dette aspekt ved produktivkræfternes udvikling, mener vi må ses, som informerende sig under de omtalte væsentlige træk ved produktionsforholdene.
5. - I forståelsen, som en udbredt tankeform - og ikke som en entydig teori.
5. - Vi vil dog ikke gå nærmere ind på en analyse af Social-Demokratiets rolle op gennem århundredet, dels fordi denne analyse falder uden for opgavens rammer og dels fordi den videre udvikling kun bekræfter denne tendens.
7. - Skoletiden er til stadighed blevet udvidet, men det kan ikke begrundes i et øget behov for tilegnelse af færdigheder. Rent faktisk er det på ingen måde nødvendigt med en så lang skoletid, hvis målet blot var indlæring af de nødvendige "teknikker", der er nødvendige for indgåelsen i produktionen, som børn/unge er udsat for idag. Erhard Jacobsen skyder ikke helt ved siden af målet, når han hævder, at de "basale" færdigheder bliver nedprioriteret i forhold til "ideologiindlæring". Problemet er blot, at skolens væsentligste funktion ikke længere kun er indlæring af teknikker, men snarere er tilpasning til produktionsmådens vilkår.

NOTER (fortsat).

8. - Trykfejl: det skal ikke være forsvarsformer, men konfliktstrategier.
9. - .. kan ud fra dette bestemmes til ..
- 10.- Denne dobbelthed i formidlingsinstanserne fanges tilsyneladende også af den KT, men det bliver på en for forkortet måde gennem interaktionsbegrebet. I følge den KT's selvforståelse skulle dette analyse niveau indfange subjectiviteten i dens konkret samfundsmæssige formidling, men i og med at arbejdet kun opfattes i dets instrumentelle aspekt, som håndtering/formgivning, så tabes arbejdets saglige indholdside - hvad og hvorfor - som ligger i dens betydning til sikring af individets samfundsmæssige eksistens. Når denne anden side tabes, så tabes ligeledes udviklingsdynamikken mellem samfundsprocessen og den individuelle eksistens, hvorfor den KT's udgangspunkt i Freud's driftlogiske opfattelse af udvikling ikke overskrides, men blot reproduceres gennem kategorien driftstilfredsstillelse/driftsfrustration.
- 11.- Dette fremgår allerede gennem KT's udgangspunkt i, hvad undersøgelsen af den menneskelige udvikling primært må rette sig imod - de emotionelle processer - og fremtræder konkret i dette afsnit i KT's bestemmelse af klicheer, hvor der sker både en adskillelse og modstilling mellem emotioner og kognitioner. Hos den KP kommer dimensionen konkret frem ved mislykket konfliktbearbejdning, hvor emotionernes erkendelsesvejledende karakter bliver brudt i og med etableringen af forsvarsformer.
- 12.- hvilket er en forkortet og fordrejet måde at opfatte "emotionalitetens frie udfoldelse" på, da denne begrænses til en ren driftslogik og ikke tages alvorligt i sin fulde samfundsmæssighed og formning.
- 13.- i og med at der ved opdragelse forstås formidling/interiorisering af holdninger (J.halse 79,s.1).

LITTERATURLISTE

A.Nonym: "Barndommen er en lykkelig tid - bagefter", Gajol 1-12-80.

Althusser, L.: "Marxisme og klassekamp", Aurora 76

Achton, S. og Jensen, J.: "Om pædagogik", Hans Reitzel 79

Bauer, M. og Borg, K.: "Den skjulte læreplan", Unge Pædagoger 116, 76
- "Den ny socialkarakter", Bogskabet

Bendixen m.fl.: "Marxismens Psykologi", Eget Forlag 75

Betænkninger, cirkulærer og rapporter: "Småbørn i Danmark", Børnekommissionen aug.77
- "Daginstitutioner - et tilbud til børn og forældre", Københavns Kommune dec.77
- "Arbejdet i børnehaven", Albertslund Kommune 78
- "Redegørelse om udbygningsplaner", Socialstyrelsen jan.79

Bjarne og Lars: "Børnehavens arbejdsmiljø", opgave i arb.psyk. og pæd.psyk. 78

Bjarne og Hanne: "Børnehavens problembørn", opgave i klinisk psyk. 78

BUPL'S faglige håndbog 80: "Loven om pædagoguddannelsen"
- "Seminarlæstøtteloven"
- "Daginstitutionscirkulæret"
- "Vejledning om forældreindflydelse"
- "Bekendtgørelse om offentligt ansattes underretningspligt"
- "Cirkulære om dagpleje"
- "Vejledning om dagpleje"
- "Regler om børnehaveklasser", s.502-510
- "Cirkulærer om pædagoguddannelserne", 6.del

Christiansen, E.: "Politiske teoridannelser i antikken", Berlingske Lek.Bib. 74

Dreier, O. (red.): "Den kritiske psykologi", Rhodos 79
- "Indledning", i Dreier 79
- "Den kritiske psykologis nuværende stade", i Dreier 79
- "En præsentation og vurdering af Leontjews almene psykologi", Udkast 3-4, 74

Engels, F.: "Familien, privatejendommens og statens op-
rindelse", Politisk Revy 77

Felding m.fl.: "Pædagogik og barndom", Unge Pædagoger 80

Freud, S.: "Nye forelæsnings", Hans Reitzel 73
- "The Ego and the Id", The international psychoanalytical Library no.12, London 74
- "Totem and taboo", New York 46

Gustafson, B.: "30 år efter", Oktober 76

Grue-Sørensen, K.: - "Pædagogik mellem videnskab og filosofi", Gyldendals Pæd. Bib. 65
- "Almen pædagogik", Gjellerup 75

Halse, J.: "Hvad er pædagogik", Stencil 79
- "Hvad er pædagogik. Pædagogik set i relation til psykologiens virkefelt", Stencil 80

Henriksen, R.N. m.fl.: "Arbejde, pædagogik, daginstitutioner", Børn og unge 74

Hofmeyer, J.: "Lysenkoismen I - IV", Information 30-11, 7-12, 21-12 og 28-12-79

Holz kamp, K.: "Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoriers videnskabelige vilkårlighed", 79a i Dreier 79
- "Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori", 79b i Dreier 79
- "Den kritiske psykologis kategorielle ..", 79c i Dreier 79
- "Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjectivität", FKZ 4, 79d
- "Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjectivität II", FKZ 5, 79e
- "Die konstituierung der Subjectivität in der ontogenese" i Ende ett all 79f (kongresspapirer)

Holz kamp, K. og Schurig, V.: "Til indføring i A.N.Leontjews "Problemer i det psykiskes udvikling" i Leontjew 77

H.=Osterkamp, U.: "Motivationsforskning I + II", KSF 75 og 76
- "Erkendelse, emotionalitet, handlevne" i Dreier 79

Illiris, X. m.fl.: "Samfundet og pædagogikken", Munksgaard 78

Jacobi, A.: "Jeg-udvikling, fortæring og samfund", Bogskabet 73

Jensen, H.S.: "Udviklingsbegrebet", Stencil 80
- "En teori om pædagogik", Teori og Praksis nr.2, GMT 74

Jensen, C.-Juul: "Videnskabsteori I og II", Berlingske 73
 - "Teorien om naturdialektikken. Grundlaget for den videnskabelige verdensanskuelse", Teori og Praxis, nr.4, 75

Jørgensen, J.-M.: "Sanktionsmidlernes historie", Kriminalpolitik nr.2-3, 73

Kalle og Jens-Peter: "Om evnebegrebet", lab.opgave 78
 - "Forsvar for den konkrete personlighedspsykologis aktuelle mulighed", Bogskabet 80

Kapseler m.fl.: "Psychologische Therapie und Politisches Handeln", kap.5, VEB 77

Kristansen m.fl.: "Det forsvundne subject", Bogskabet 79

Klaus, B.: "Philosophisches Wörterbuch I og II", VEB 74

Lorrensen, L.: "Hvorfor er der dagsinstitutioner?" i "Mens de voksne arbejder", Tiderne Skifter 77

Lauritsen, P.: "Oversigt over personlighedspsykologien" i "Personlighedspsykologi - en antologi", Lauritsen, P.(red.), MNF 77

Leontjev, A.M.: "Problemer i det psykiskes udvikling", bnd.2, Rhodos 77

Linge, P. og Wille, H.P.: "Børn og arbejde", Hans Reitzel 80
 - "Arbejde, leg og læring", Hans Reitzel 80

Lenin, V.I.: "Staten og revolutionen", Gyldendals Uglebøger 67

Lorenzen, A.: "Materialistisk socialisationsteori", Rhodos 75
 - "Sprogbeskadigelse og rekonstruktion", Rhodos 75
 - "Grundproblemer for en materialistisk socialisationsteori", i Nielsen og Nielsen 79
 - "Psykoanalyse, sprog og historisk materialisme", Udkast nr.1, 73
 - "Om dialektikken mellem individ og samfund" i "Produktion, arbejde, socialisation", Medusa 77
 - "Die Wahrheit ....", kap.7, Starkeap 74

Lundsen, K.D.: "Psykologisk Leksikon", Gyldendal 74

Marx, K.: "Den tyske ideologi", Rhodos 74
 - "Louis Bonapartes Attende Brumaire", Udvalgte Skrifter, Tiden 71
 - "Kapitalen", bd. 1.3 og 3.4, Rhodos 71

Mathiasen, E.-M.: "Barndom", Bogskabet 79

Møller, B.S.: "Til en diskussion af subjectteorien", Bogskabet 79

Negt og Kluge: "Offentlighed og erfaring", kap.1, Nordisk Sommeruniversitet 74

Nielsen m.fl.: "Pædagogisk teori og praksis", Borgen 77

Nielsen, B.S. og Nielsen, E.: "Indledning" i "Socialisationsforskning", Nielsen og Nielsen (red.), Borgen 78

Norling, M.: "Historiens gæng I og II", Spec. Viborg 75

Poulsen, K.: "Socialisering og frigørende pædagogik", Christian Ejlers' Forlag 78

Schoeozza, B.: "Feudalismen", 77

Schoustoe, I.: "Småbørns oplevelse af deres hverdag", Bogskabet 79
 - "Er udviklingspsykologien konservativ?", Bogskabet 80

Schurig, V.: "Psykologiens genstand som et historisk forhold mellem individ og samfund" i Dreier 79

Sève, L.: "Marxisme og personlighedsteori", Rhodos 78
 - "Psykoanalyse og historisk materialisme", Rhodos 79

Sigsgaard, E.: "Om børn og deres virkelighed", Hans Reitzel 79

Sjustrand, W.: "Introduktion til pædagogikken", Gjellerup 74

Skinner, B.F.: "Om behaviorisme", Det Schønbergske Forlag 75

Stalin, J.V.: "Om dialektisk og historisk materialisme", Oktober 75

Studiehåndbogen for Psykologi, KUA 79

Thehung, Mao: "Udvalgte Værker I - V", Oktober 78

Thomsen, I. og Laursen, I.D.: "Man bliver noget", Bogskabet 80

Thyssen, O.: "Psykoanalyse og marxisme", Berlingske 76

Vammen, T.: "Den moderne barndom bliver til" i T.Grum 77

Volmer, G.: "Om forholdet mellem produktion og socialisation med det industrielle lønarbejde som eksempel", i "Produktion, arbejde, socialisation", Medusa 77

Ørum, T.: "Mens de voksne arbejder", Tiderne Skifter 77

Østerberg, D.: "Forståelsesformer", Pax 72

- Lorenser, A.: "Psykoanalyse og samfundsteori" i
"Seks samtaler om psykiatri", Reitzel 77
- "Interaktion og praksis" i
"Seks samtaler om psykiatri", Reitzel 77
- Getzeche, V.: "Daginstitutionernes psykologiske overbygning -
udviklingsbetingelser og betingelser for udvik-
lingspsykologien" i Ørum, T. 77
- Baldsen, P. m.fl.: "Dagpleje - et neutralt pæningstilbud", Ørum 77
- Møller, J.G.: "Kapitallogik eller refleksion. Den hermanauti-
ske cirkels uomgængelighed", Teori og praksis,
nr. 5, 77 (GMF).
- Nilson, V.S.: "Kritisk pædagogik", Bogskabet 77
- Poulsgaard, K.: "Børnehavens pædagogik: metoder uden indhold",
i Ørum, T. 77
- Lutz, W. von: "Opdragelse og klassekamp", Reitzel 74
- Zelený, J.: "Metod och teori i Kapitalet", Kontrakurs 76
- Kryger, N. og Lassen, K.: "Den samfundsskabte skole", i "Skole, lærer,
lønarbejde", Unge Pædagoger B15